

๑๒๓.๒๕๙๓

๓ ๗๔๔๓๒

สุขุม ห้วยมณีเศรษฐ์, หลวง (ไม่ใส่ชื่อ)
2447-2510

บันทึกเรื่องของเจ้าฟ้าพรไชยย่อ

งานพระราชทานเพลิงศพ

หลวงสุขุมน้อยประติษฐ (ประติษฐ สุขุม) ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๐

เลขที่

จ.ม.

๑๒๓. ๒๕๔๓

เลขหมู่

ศ ๗๔๔ คม

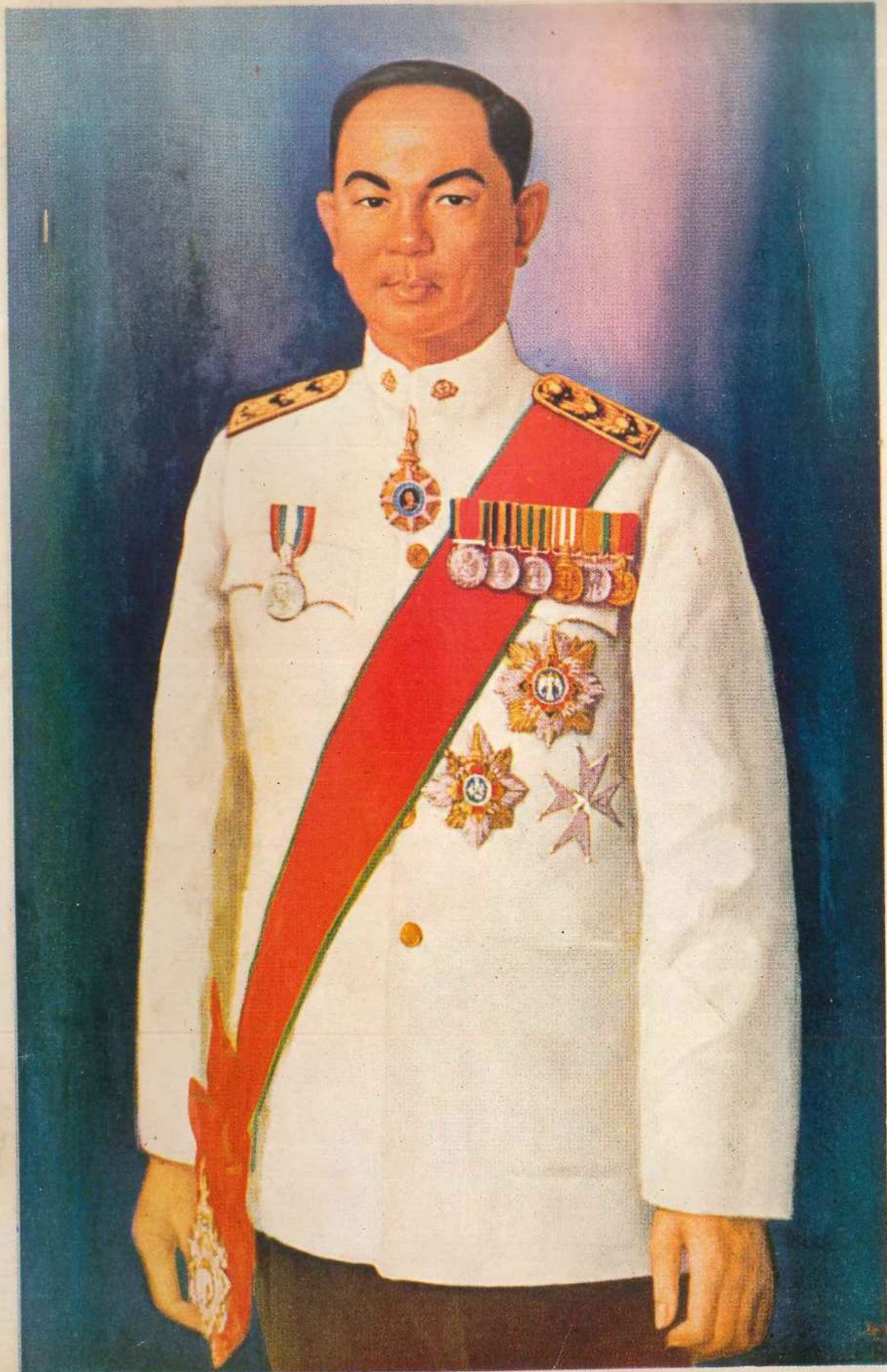
เลขทะเบียน

๗ ม๒๒๗๒๐๓๖ จ.ม.

หลวงสุขุมณัยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม)

ชาตะ ณ วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๗

มรณะ ณ วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

■ ประวัติย่อ

■ หลวงสุขุมनัยประดิษฐ์

หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม) เกิดวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๔๗ ณ จังหวัดสงขลา เป็นบุตรของมหาอำมาตย์นายก เจ้าพระยาบรมราช (ปั้น สุขุม) และท่านผู้หญิงตลับ ซึ่งเกิดในสกุล ณ บ่อมเพ็ชร

เมื่อเยาว์วัยหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง และศึกษาอยู่จนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๔ จึงได้เดินทางไปศึกษาต่อ ณ สหรัฐอเมริกา เมื่ออายุ ๑๓ ปี ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๔๗๐ โดยเรือชื่อ “กัวลา” ในเที่ยวเรือเดียวกันนั้น มีคนไทยร่วมเดินทางไปศึกษาด้วยหลายคน และที่สำคัญที่สุดคือ สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์

ในระยะเริ่มต้นแห่งการศึกษาในต่างประเทศ ได้เข้ารับการศึกษอยู่ที่ Gunnery School มลรัฐคอนเนคติกัต ซึ่งเป็นโรงเรียนกึ่งนอนที่มีชื่อเสียงเก่าแก่มาโรงเรียนหนึ่งในระหว่างที่อยู่ Gunnery School นี้ ได้รับการคัดเลือกให้เข้าเล่นอเมริกันฟุตบอลในทีมของโรงเรียน หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์สามารถเล่นกีฬาเหล่านี้ได้ดีมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอเมริกันฟุตบอล ทำให้ทีมโรงเรียนนี้แข่งขันชนะโรงเรียนอื่นๆ เสมอ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์จึงได้รับยกย่องเป็นคาราฟุตบอลล์ บาสเกตบอลล์และเบสบอลล์ของโรงเรียนนี้ หนังสือพิมพ์ภายในรัฐได้พากันลงข่าวแสดงความนิยมชมชื่นในความเก่งกล้าสามารถในเชิงกีฬาของหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์เกรียวกราวกันไปหมด จนเป็นที่รู้จักกันในนามใหม่ว่า “SUKIE”

ด้วยความเป็นนักกีฬาที่เด่น มีนิสัยโอบอ้อมอารีและมีการสังคมที่ดีนี้เอง นักเรียนทั้งโรงเรียนพากันรักใคร่และลงคะแนนเสียง เลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งอันมีเกียรติหลายตำแหน่งด้วยกัน เช่น

1. Vice President of Athletic Association
2. Business Manager of Dramatic Association
3. President of Delta Beta Society

4. Assistant Business Manager of Stray Shot

และในปีสุดท้ายได้รับเลือกตั้งให้เป็นหัวหน้าของนักเรียนทั้งหมด อันเป็นตำแหน่งสำคัญของโรงเรียน

ส่วนทางด้านการศึกษาหลวงสุขุมณัยประติษฐิ์หาได้ค่อยไปไม่ Gunnery School รายงานว่า “เขาเป็นผู้มีปฏิภาณดี มีมานะในการเรียนมาก แม้จะแนเขาจะไม่สูงเกินไป ประติษฐิ์ได้เลื่อนขึ้นมาเป็นลำดับ จากเด็กเล็กจนได้เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน ตามความรู้สึกแล้วเห็นว่า เขาเป็นผู้กว้างขวางที่สุดในโรงเรียน ได้รับเลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญๆ เช่น เป็นนายกองค์การกีฬา เป็นผู้จัดการหนังสือพิมพ์ของโรงเรียน เป็นนายกสมาคมหนึ่งของโรงเรียน เขาต้องรับหน้าที่อันสำคัญเกี่ยวกับกิจการของครูและนักเรียน อีกด้วย”

ก่อนโรงเรียนจะปิดภาคเรียน นักเรียนจะมีการโหวตเพื่อเลือกสรรนักเรียนว่าใครเป็นอย่างไรบ้าง การโหวตนั้นก็ใช้วิธีให้คะแนนในหัวข้อต่างๆ หลายหัวข้อ เป็นต้นว่า Done most for school - Most popular - Most loyal - Best all - Round man - Most tactful - Best natured - Most gentlemanly - Most dependable เมื่อได้โหวตกันเสร็จสิ้นแล้ว คุณหลวงสุขุมณัยประติษฐิ์ได้คะแนนเป็นที่หนึ่งทุกข้อ

เมื่อหลวงสุขุมณัยประติษฐิ์ได้ออกจาก Gunnery School แล้วก็ไปเข้าศึกษาวิชา Business Administration ที่ Boston University ชื่อเสียงของคุณหลวงสุขุมณัยประติษฐิ์ในเรื่องเป็นคาราอเมริกันฟุตบอลเมื่อครั้งอยู่ Gunnery School ได้ติดตามแพร่มาถึงมหาวิทยาลัยบอสตัน จึงถูกจับให้เล่นอเมริกันฟุตบอลอีก ได้ลงสนามเป็นผู้เล่นในตำแหน่งสำคัญของทีมมหาวิทยาลัยบอสตัน แข่งขันกับมหาวิทยาลัยอื่น ๆ หลวงสุขุมณัยประติษฐิ์เป็นผู้เดียวที่มีรูปร่างเล็ก และน้ำหนักตัวน้อยที่สุดในทีม แต่ผู้ที่ทำการคัดเลือกได้เห็นความสามารถในเชิงเล่น ความว่องไว ประกอบกับได้รู้จักชื่อ “SUKIE” แห่ง Gunnery School มาก่อนแล้ว จึงได้เลือกให้เล่นในตำแหน่งนั้น

เมื่อได้อยู่ที่บอสตันนานเข้า หลวงสุขุมณัยประติษฐิ์ได้รับการยกย่องนับถือมากขึ้น หนังสือพิมพ์ในสหรัฐ ฯ หลายฉบับต่างพากันลงรูปและเรื่องราวต่าง ๆ อยู่เสมอ มีแฟนมากมาย วันหนึ่ง ๆ ได้รับจดหมายไม่ต่ำกว่า ๒๐ ฉบับ ทั้งนี้เพราะความเป็นคาราอเมริกันฟุตบอลนั่นเอง และในที่สุดก็ได้รับคัดเลือกให้เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ “Syllabus” ของมหาวิทยาลัยบอสตัน ซึ่งเป็นตำแหน่งอันมีเกียรติอีกตำแหน่งหนึ่ง ซึ่งยากเหลือเกินที่

บุคคลธรรมดา ๆ จะได้รับเลือกตั้งให้เป็นได้ ผู้ที่จะได้รับการคัดเลือกได้ก็ต้องเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงและจะต้องเป็นสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียนเสียก่อน ตำแหน่งดังกล่าวนี้ หลวงสุขุมnyderประคิษฐทำหน้าที่บรรณาธิการหนังสือพิมพ์นี้ได้ดีมากจนได้รับคำชมเชยไปทั่วทุกหนทุกแห่ง บางคนชมว่าตั้งแต่ตั้งมหาวิทยาลัยมาไม่เคยได้หนังสือที่เท่าคตินี้เลย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครั้งยังทรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา) และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีได้เสด็จประพาสสหรัฐอเมริกาและได้ไปเยือนบอสตัน หลวงสุขุมnyderประคิษฐได้รับมอบหมายจากเอกอัครราชทูตให้เป็นผู้จัดถวายการรับใช้ นำเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสถานที่ต่าง ๆ ตลอดจนจัดหาแพทย์ผู้เชี่ยวชาญถวายการรักษาและจัดนักเรียนเข้าเฝ้า หลวงสุขุมnyderประคิษฐได้ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายนี้ได้ดีมากจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประทานความเมตตาด้วยการเอาพระหัตถ์มาโอบหลังหลวงสุขุมnyderประคิษฐพลากรับสั่งต่อหน้าเอกอัครราชทูต และข้าราชการที่ไปส่งเสด็จกลับว่าเป็น “Very Useful Man”

กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์เสด็จกรุงวอชิงตัน เอกอัครราชทูตก็ได้มอบหมายให้หลวงสุขุมnyderประคิษฐถวายการต้อนรับอีก หลวงสุขุมnyderประคิษฐได้แสดงความสามารถโดยถวายการรับใช้อย่างใกล้ชิดจนเป็นที่พอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง และรับสั่งว่า จะให้ทำหน้าที่เลขานุการส่วนพระองค์เมื่อกลับประเทศไทย ครั้นเมื่อกรมพระจันทบุรีนฤนาถเสด็จกลับเมืองไทยได้ไม่นานนัก ก็ได้โทรเลขเรียกตัวหลวงสุขุมnyderประคิษฐกลับประเทศไทย และแต่งตั้งให้ทำหน้าที่เลขานุการส่วนพระองค์

หลวงสุขุมnyderประคิษฐได้เริ่มรับราชการในตำแหน่งเลขานุการสภาการฝิ่น และเลขานุการส่วนพระองค์ของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๔๖๘ เมื่ออายุได้ ๒๑ ปีบริบูรณ์ และทำหน้าที่เลขานุการกรมการพิจารณาระเบียบข้าราชการพลเรือน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสุขุมnyderประคิษฐ เมื่อเดือนพฤศจิกายน ๒๔๗๐ (อายุ ๒๓ ปี) เป็นเลขานุการกรมการรักษาราชบรรณัติระเบียบข้าราชการพลเรือน (ก.ร.พ.) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ และเป็นเลขานุการ ก.พ. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ และดำรงตำแหน่งนี้ติดต่อกันมาจนกระทั่งออกจากราชการเพราะครบเกษียณอายุเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๐๗

ในระหว่างที่รับราชการอยู่ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการพิเศษต่างๆ มากมาย เช่น เป็นประธานกรรมการสภาพบริหารมูลนิธิการศึกษาฟุตบอล, เป็นประธานกรรมการทุนการศึกษาเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ พณฯ จอห์น อี. ฟีวรีฟอย, เป็นประธานกรรมการในการสอบชิงทุนไปศึกษาออสเตรเลียภายใต้แผนการโคลัมโบ, เป็นกรรมการพิจารณาปรับปรุงอัตราค่าจ้างของกระทรวงทบวงกรมฝ่ายพลเรือน, เป็นที่ปรึกษาระเบียบบริหารของรัฐบาล เป็นต้น

นอกจากนี้ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ ยังได้ปฏิบัติงานพิเศษ นอกเหนือจากหน้าที่ปกติอีกหลายประการ เช่น เคยวางระเบียบและอำนวยการออกสลากกินแบ่งรัฐบาลตั้งแต่เริ่มคณะกรรมการสลากกินแบ่งรัฐบาลชุดที่ ๑ ระหว่างปี ๒๔๘๒ ถึง ๒๔๘๘ และแม้ในชุดต่อมาจนกระทั่งถึงปี ๒๔๙๐ ซึ่งตลอดเวลาเหล่านี้ได้ปฏิบัติหน้าที่เป็นผลดีจนนายกรัฐมนตรี มีหนังสือชมเชย เคยเป็นเสรีไทยโดยรับหน้าที่ให้ออกไปทำความเข้าใจและขอความร่วมมือจากสหรัฐอเมริกา เคยรักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ เป็นผู้ริเริ่มเสนอจัดให้มีการแข่งขัน Seap Games เคยเป็นรองประธานจัดงานแข่งขันเอเชียนเกมส์ในประเทศไทย และเมื่อออกจากราชการเพราะครบเกษียณอายุแล้วยังได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการองค์การกีฬาแห่งประเทศไทยต่อมาอีก

ในระยะหลังๆ เมื่อจวนจะครบเกษียณอายุ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ ต้องรับภาระหน้าที่มากมายหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องเข้าประชุมแทบทุกวัน ทั้งกลางวันและกลางคืน โดยกลางวันประชุมเกี่ยวกับงาน ก.พ., อ.ก.พ. วิสามัญต่างๆ และกรรมการอื่นๆ กลางคืนประชุมเรื่องจัดงานเอเชียนเกมส์ และยังต้องเดินทางไปประชุมหรือร่วมงานแข่งขันกีฬาในต่างประเทศอีกด้วย แม้เมื่อครบเกษียณอายุแล้วก็ยังต้องทำงานเกี่ยวกับการจัดงานเอเชียนเกมส์ และงานขององค์การกีฬาแห่งประเทศไทยต่อมา ซึ่งมีปัญหาจะต้องขบคิด แก้ไข และเตรียมการมากมาย จนทำให้สุขภาพของหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ทรุดโทรมลง ประกอบกับมีโรคเบาหวานเป็นโรคประจำตัวอยู่แล้ว จึงทำให้หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ป่วยกระเสาะกระแสะเรื่อยมา จนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรมที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๑๐ คำนวณอายุได้ ๖๓ ปี

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงสุด ที่หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ได้รับคือ มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก มหาวิรมงกุฎ และทุติยจุลจอมเกล้า กับได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์จากต่างประเทศคือ 1st Class Noth Star จากสวีเดน. ■

คณะกรรมการโอลิมปิกแห่งประเทศไทย
ในพระบรมราชูปถัมภ์

๑๕ มิถุนายน ๒๕๑๐

หลวงสุพัฒน์ประคิษฐ์ เป็นผู้ที่ได้ทำคุณประโยชน์แก่วงการกีฬาไทยไว้เป็น
เอนกประการ แม้ในระยะที่อยู่ในวัยศึกษาก็ได้มีประวัติและได้ทำชื่อเสียงให้แก่ประเทศชาติ
ด้วยการเล่นกีฬาจนเป็นที่รู้จักในสหรัฐอเมริกาแล้ว

ในสมัยที่คนไทยเริ่มเล่นกีฬาสากลกันมากขึ้น โดยเฉพาะภายหลังสงครามโลก
ครั้งที่สอง จนได้มีการรวบรวมกันจัดรูปการเล่นกีฬาเป็นสมาคมตามแบบสากลขึ้น หลวงสุพัฒน์-
ประคิษฐ์ ก็ได้มีส่วนสำคัญในการชักจูงส่งเสริมอยู่หลายด้าน และได้รับเลือกเป็นรองประธาน
กรรมการโอลิมปิกตั้งแต่ระยะแรก

ในการเผยแพร่เกียรติคุณและยกระดับมาตรฐานการกีฬาของไทยในต่างประเทศ
หลวงสุพัฒน์ประคิษฐ์ เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการก่อตั้งสหพันธ์กีฬาแหลมทองขึ้น มีการแข่งขันคิกค่อ
กันมาจนกระทั่งบัดนี้ นอกจากนั้น ยังเป็นแรงสำคัญในการที่ประเทศไทยเป็นเจ้าภาพการแข่งขัน
กีฬาเอเชียนเกมส์ครั้งที่ ๕ จนได้ป่าวลง

หลวงสุพัฒน์ประคิษฐ์ เป็นที่รู้จักนับถือในวงการกีฬาไม่แต่ในประเทศเท่านั้น
ในต่างประเทศก็ได้เป็นที่รู้จักนับถืออย่างกว้างขวางจนได้ถูกเสนอชื่อเข้าเป็นกรรมการโอลิมปิก
นานาชาติคนหนึ่ง

การสละเวลาส่วนตัวมาช่วยส่งเสริมการกีฬานอกเหนือจากราชการที่ต้องปฏิบัติ
เป็นประจำอยู่แล้ว ถือว่าหลวงสุพัฒน์ประคิษฐ์ ได้กระทำไปด้วยความรักในการกีฬาอย่าง
แท้จริง

บรรณกรรมของหลวงสุพัฒน์ประคิษฐ์ จึงเป็นการสูญเสียบุคคลสำคัญในวงการกีฬา
ไทย และเป็นที่ยากยิ่งแก่ผู้ใดที่จะรวมงานทั่วไปเป็นอย่างยิ่ง คุณความดีของหลวงสุพัฒน์ประคิษฐ์
จะคงอยู่กับวงการกีฬาของไทยต่อไปตราบนานาน.

พลเอก

(ประภาส จารุเสถียร)

ประธานกรรมการโอลิมปิกแห่งประเทศไทย

ในพระบรมราชูปถัมภ์

น้องที่รัก

ภายในระยะเวลา ๖ ปี ข้าพเจ้าได้สูญเสียน้องที่รักไปถึงสองคน ประวิติ สุขุม
อ่อนกว่าข้าพเจ้า ๕ ปี หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์อ่อนกว่า ๗ ปี คนหลังนี้สังเกตดูว่าร่างกายยังแข็งแรง
และสมบูรณ์ เพราะเคยเป็นนักกีฬา แม้ว่าจะเป็นโรคเบาหวานก็ควบคุมไว้ได้ ข้าพเจ้าคิดว่า
อย่างไรเสีย ข้าพเจ้าก็ต้องตายก่อน จึงได้สั่งเสียให้ช่วยเหลื่อภรรยา และบุตรในเมื่อข้าพเจ้าตาย
ไปแล้ว แต่ความตายไม่มีผู้ใดจะฝ่าฝืน หรือ หลีกเลี่ยงได้ เด็กตายก่อนคนแก่ก็มีถมไป ข้าพเจ้า
รู้สึกเศร้าสลดใจอย่างสุดซึ้งในการตายของน้องที่รักคนนี้

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ผู้บังคับบัญชาคนแรกของหลวง
สุขุมฯ ได้ทรงพระเมตตา และไว้วางพระทัยเธอมาก ถึงกับรับสั่งว่า “นายฉิมฐิ เป็นข้า
เผือกของเจ้าพระยาอมราช” พระองค์ท่านไว้วางพระทัยเธอฉันใด ผู้บังคับบัญชาเธอคน
ต่อๆ มาก็ไว้วางใจเธอฉันนั้น จริงอยู่ตาม พรบ. ระเบียบข้าราชการพลเรือนอาจแก้ไข
เปลี่ยนแปลงได้ทุก ๒ ปี คณะกรรมการ ก.พ. ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงก็อาจสับเปลี่ยนตัว
บุคคลไปทั่ว คณะกรรมการ ก.พ. ใหม่เมื่อเข้าประชุม ก.พ. ร่วมกับหลวงสุขุมฯ เพียงครึ่ง
สองครั้งก็เห็นความสามารถของเธอ เพราะหลวงสุขุมฯ เป็นคนพุดจาบถนวล อ่อนหวาน
มีความจำแม่นยำ ปฏิภาณดี เรื่องเก่าแก่ที่เป็นตัวอย่างอันดีก็งัดออกมาเปรียบเทียบกับตัว
ความทรงจำ สิ่งสำคัญที่สุด คนที่อยู่ใต้บังคับบัญชา ของหลวงสุขุมฯ จะระลึกถึงอยู่เสมอ
ก็คือ การยกย่องความดีของผู้อื่น ผลงานทุกอย่างที่เกิดขึ้นเธอไม่เคยถือเป็นความดีความ
ชอบของตัวเอง เธอจะชมเชยเจ้าของงานโดยถูกกาลเทศะ เป็นความจริงที่จะกล่าวว่า
ผู้ที่ทำงานกับหลวงสุขุมฯ ทำด้วยความสบายใจ เหมือนกับว่างานนั้นเป็นงานของตัวเอง

บัดนี้หลวงสุขุมฯ ได้จากเราไปแล้ว ยังความเศร้าสลดใจให้บังเกิดแก่ บุตรภริยา
ญาติพี่น้อง มิตรสหาย และผู้ที่เคยอยู่ในวงการต่างๆ ร่วมกันเป็นจำนวนมากมาย สิ่ง
ประทับใจต่างๆ ที่แต่ละคนได้รับ จะไม่มีวันเลือนลางลงได้

ขอให้คุณงามความดีทั้งหมดที่หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ได้ปฏิบัติ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ จงเป็น
ผลสนองให้วิญญูณาตอันดีงาม ไปสู่สุคติในสัมปรายภพจงทุกประการ

หลวงพิสิฐสุขุมการ

แต่ คุณหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ ที่เคารพรัก

เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๑๐ ข้าพเจ้ากับคุณโฉลก โกมารกุล ณ นคร เดินทางไปร่วมการประชุมกรรมการโอลิมปิก ที่กรุงเทพมหานครประเทศอิหร่าน เมื่อเสร็จการประชุมแล้วได้เดินทางไปดูกิจการสลาภกินแบ่ง ๒-๓ ประเทศ แล้วเดินทางต่อไปกรุงลอนดอน ณ กรุงลอนดอนได้พบคุณประเดิม สุขุม บุตรหลวงสุขุม ซึ่งออกไปรับราชการเป็นผู้ช่วยผู้ดูแลนักเรียนไทยประจำประเทศอังกฤษ คุณประเดิมบอกว่าได้รับโทรเลขจากทางบ้านว่าคุณหลวงสุขุมป่วยมากให้รีบเดินทางกลับ เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบข่าวเช่นนั้นก็มีความกระวนกระวายไม่สบายใจเป็นอย่างยิ่ง จัดการจองเครื่องบินเพื่อเดินทางกลับ ครั้นวันที่ ๑๗ พ.ค. คุณประเดิมได้รับโทรเลขแจ้งว่าคุณหลวงสุขุมได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ข้าพเจ้ามีความเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่งที่มีได้อยู่เห็นใจคุณหลวงสุขุมในวาระสุดท้ายก่อนที่จะจากไป

การประชุมกรรมการโอลิมปิกในต่างประเทศ คุณหลวงสุขุมในฐานะรองประธานกรรมการโอลิมปิกแห่งประเทศไทย ได้ไปร่วมการประชุมทุกครั้ง แม้แต่ในระยะหลังๆ นี้สุขภาพไม่สู้จะสมบูรณ์ก็ได้พยายามไปร่วมประชุมมิได้ขาด การประชุมกรรมการโอลิมปิกที่จัดให้มีขึ้นที่กรุงเทพมหานคร คุณหลวงสุขุมซึ่งอยู่ในระหว่างเจ็บป่วยได้เสนอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ไปประชุมแทนท่าน ณ ที่ประชุมได้มีกรรมการโอลิมปิกจากต่างประเทศหลายคนถามข่าวถึงคุณหลวงสุขุม เพราะเขาทราบว่าท่านป่วย ข้าพเจ้าตั้งใจว่าเมื่อเดินทางกลับมาแล้วจะรายงานผลของการประชุมให้คุณหลวงได้ทราบโดยละเอียด เพราะท่านมีความสนใจในเรื่องการกีฬาเป็นอย่างมากจนฝังอยู่ในชีวิตจิตใจ ทุกครั้งที่ข้าพเจ้าไปเยี่ยมคุณหลวงสุขุมทั้งที่บ้านและที่โรงพยาบาล ระหว่างที่ท่านป่วยก็จะพูดปรารภแต่ในเรื่องการกีฬาเท่านั้นไม่ได้พูดในเรื่องป่วยไข้เลย เสมือนหนึ่งว่าเรื่องป่วยไข้เป็นของธรรมดา

คุณหลวงสุขุมดำรงตำแหน่งที่สำคัญในวงการกีฬาสองตำแหน่ง คือ รองประธานกรรมการกีฬาโอลิมปิกแห่งประเทศไทย และรองประธานกรรมการองค์การส่งเสริมกีฬาแห่งประเทศไทย คุณหลวงสุขุมได้แสดงความรู้และความสามารถส่งเสริมยกระดับมาตรฐานการกีฬาของประเทศไทยให้สูงขึ้นอย่างมากมาย ดังจะเห็นเป็นที่ประจักษ์ว่าท่านเป็นผู้ริเริ่มวางโครงการจัดให้มีการแข่งขันกีฬาแหลมทองและการรับเป็นเจ้าภาพจัดการแข่งขันเอเซีย

เกมส์ครั้งที่ ๕ ที่กรุงเทพฯ ผลแห่งการแข่งขันกีฬาระหว่างประเทศซึ่งที่กล่าวมานี้ได้นำชัยชนะและชื่อเสียงมาสู่วงการกีฬาของประเทศไทยอย่างมากมาย เมื่อคุณหลวงสุขุมได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ข้าพเจ้าได้รับการเลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งทั้งสองนี้แทนคุณหลวงสุขุมต่อไป ข้าพเจ้าจะพยายามทำทุกอย่างที่คุณหลวงสุขุมได้วางโครงการไว้

ข้าพเจ้ากับคุณหลวงสุขุมสนิทชิดชอบกันมาเป็นเวลา ๕๐ ปีเศษ ข้าพเจ้าเป็นเด็กในบ้าน “ศาลาแดง” บ้านของท่านเจ้าพระยาอมราช บิดาของคุณหลวงสุขุม เมื่อท่านเจ้าพระยาอมราชดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนครบาลในสมัยนั้น ได้เดินทางไปตรวจราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช บิดามารดาของข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาสทำความรู้จักกับท่านและด้วยความกรุณาของท่านเจ้าพระยาอมราช ท่านได้ขอรับข้าพเจ้าไว้ในความอุปการะ และได้เข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ ขณะนั้นข้าพเจ้ามีอายุเพียง ๑๐ ปี ท่านเห็นว่ามีอายุร่นราวคราวเดียวกับคุณหลวงสุขุม จึงส่งข้าพเจ้าไปเข้าโรงเรียนเดียวกับคุณหลวงสุขุม คือโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งภายหลังได้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนวชิราวุธ คุณหลวงสุขุมมีนิสัยรักการกีฬาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก การกีฬาในสมัยนั้นก็มีแต่ฟุตบอลอย่างเดียวที่นิยมเล่นกัน นอกจากการเล่นฟุตบอลที่โรงเรียนด้วยกันแล้ว คุณหลวงสุขุมได้จัดตั้งทีมฟุตบอลที่บ้านศาลาแดงขึ้นเพื่อแข่งขันกับทีมอื่น ๆ เป็นประจำ

ท่านเจ้าพระยาอมราชดำริจะส่งคุณหลวงสุขุมไปเรียนต่อที่สหรัฐอเมริกา เห็นว่าข้าพเจ้ากับคุณหลวงสุขุมอยู่ด้วยกันมาโดยตลอด จึงได้กรุณาให้ข้าพเจ้าไปเรียน ณ ต่างประเทศด้วย และมอบให้คุณพระพิศาลสุขุมวิท พี่ชายคุณหลวงสุขุม ซึ่งเดินทางไปพร้อมกันเป็นผู้ปกครองเราทั้ง ๒ คน ในปีนั้นประเทศไทยได้ประกาศเข้าร่วมการสงครามโลกครั้งที่หนึ่งแล้ว เราออกเดินทางในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ โดยเรือกลไฟ ในเที่ยวนี้มีนักเรียนไทยเดินทางไปพร้อมกันประมาณ ๒๐ คน มีบุคคลสำคัญที่เดินทางไปเที่ยวเดียวกันสองท่าน คือ สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ และ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา

ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา คุณหลวงสุขุมกับข้าพเจ้าก็ได้มีโอกาสเรียนอยู่ในโรงเรียนแห่งเดียวกันระยะหนึ่ง คุณหลวงสุขุมได้ทำชื่อเสียงในการกีฬาไว้เป็นอันมาก เราทั้งสองคนเข้าเล่นในทีมของโรงเรียนนั้นในกีฬาประเภทฟุตบอลอเมริกัน, เบสบอล และ บาสเก็ตบอล เมื่อคุณหลวงสุขุมไปเข้ามหาวิทยาลัยบอสตันก็ได้เข้าเล่นกีฬาฟุตบอล

อเมริกันให้แก่มหาวิทยาลัยนั้น นับว่าเป็นนักเรียนไทยคนแรกและคนเดียวเท่านั้นที่มีความสามารถเข้าเล่นกีฬาฟุตบอลอเมริกันในทีมของมหาวิทยาลัยได้ ทั้งนี้ได้ทำชื่อเสียงให้ประเทศไทยเป็นอย่างมาก ในระหว่างโรงเรียนปีตทอมเราก็ได้พบกันเสมอ

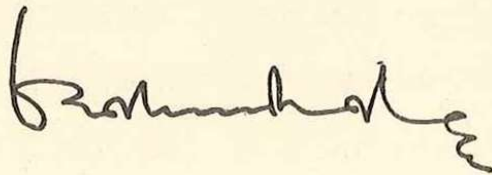
คุณหลวงสุขุมและข้าพเจ้าสำเร็จการศึกษาพร้อมกัน ดังนั้นจึงได้เดินทางกลับประเทศไทยด้วยกันในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ เราเดินทางกลับผ่านประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส แต่ข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้ทำงานการตำรวจในประเทศอังกฤษเป็นเวลา ๖ เดือน คุณหลวงสุขุมจึงเดินทางกลับถึงกรุงเทพก่อนข้าพเจ้า คุณหลวงสุขุมเข้ารับราชการในกระทรวงการคลัง ส่วนข้าพเจ้าเข้าประจำกรมตำรวจกระทรวงมหาดไทย

ในระหว่างรับราชการตลอดมาจนถึงบั้นปลายของชีวิต คุณหลวงสุขุมมีความสนใจในการกีฬาตลอดมา มิใช่แต่จะเป็นนักกีฬาเท่านั้น ท่านได้ทุ่มเทสติปัญญาความรู้ความสามารถส่งเสริมการกีฬาในประเทศไทยให้เจริญขึ้นเป็นลำดับดังที่ได้ปรากฏอยู่นี้

ฉะนั้นการที่ได้สูญเสียคุณหลวงสุขุมไปในครั้งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการกีฬา ได้สูญเสียบุคคลสำคัญไปท่านหนึ่ง แต่วิญญานของท่านคงจะคอยกระตุ้นเตือนให้พวกเราที่รับภาระต่อไปได้มีกำลังใจทำงานให้สำเร็จด้วยดีตลอดไป

ข้าพเจ้าขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยที่คุณหลวง ผู้ซึ่งข้าพเจ้าเคารพรักยิ่ง ได้บำเพ็ญตลอดมาในชีวิตของท่านจงเป็นปัจจัยเสริมส่งให้ดวงวิญญานของท่านได้สถิตย์สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

พล.ต.อ.

(หลวงชาติตระการโกศล)

๑๕ มี.ย. ๒๕๑๐

สุภาพบุรุษนักกีฬา

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปเป็นอย่างดีว่า คุณหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ มีบทบาทสำคัญ ในการสร้างเสริมการกีฬาของชาติให้เจริญก้าวหน้า มาถึงระดับดังที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน

คุณหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ รักการกีฬามาตั้งแต่เล็ก เมื่ออยู่ในวัยเรียน ได้แสดงให้เห็นความสนใจ และความสามารถในเชิงการกีฬามาแล้วไม่น้อย ดังปรากฏในข้อความซึ่งบรรดาบุตรธิดาและญาติมิตรที่สนิทของท่าน ได้เขียนไว้ในหนังสือที่ระลึกวันที่ท่านมีอายุครบ ๔ รอบ พิมพ์เมื่อ ๑๐ เมษายน ๒๔๙๔ มีบางตอนดังต่อไปนี้:—

“ชอบกีฬาทุกชนิด ได้เล่นฟุตบอลล์อยู่ในทีมคณะของโรงเรียน และเล่นอยู่ในทีมเด็กของโรงเรียน แล้วยังได้จัดตั้งทีมฟุตบอลล์ขึ้นในบ้าน เพื่อแข่งขันกับที่อื่น ๆ อีกด้วย ได้จัดให้มีการแข่งขันวิ่งเร็ว กระโดดสูง กระโดดยาว ฯลฯ ระหว่างเด็กในบ้านเสมอ”

เมื่อไปเรียนหนังสือที่สหรัฐอเมริกา ได้เข้าร่วมเล่นการกีฬาอีกหลายอย่าง อาทิ บาสเกตบอลล์ และอเมริกันฟุตบอลล์ ได้มีบันทึกข้อความเกี่ยวกับการกีฬาไว้ในหนังสือที่กล่าวถึงข้างต้นหลายตอน ล้วนน่าฟังทั้งสิ้น แต่ขอนำมาบันทึกไว้ ณ ที่นี้บ้าง ดังต่อไปนี้.—

“... .. ต้นเดือนมกราคม โรงเรียนเปิด กลับไปโรงเรียนถึงฤดูกาลแข่งขันบาสเกตบอลล์ บังเอิญปีนี้ไม่มีครูควบคุมสอนเกมนี้ เพราะคนเก่าลาออกไปอยู่โรงเรียนอื่น ในฐานะเป็นผู้จัดการและเคยเล่นอยู่ในทีมมา ๒ ปีแล้ว จึงต้องเป็นครูสอนและควบคุมด้วยเลย เป็นทั้ง Coach และ Playing Manager เวลาไปแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ ที่สนามโรงเรียนอื่น อาจารย์ใหญ่มอบให้เป็นผู้คุมทีมเดินทางไป โรงเรียนอื่นแปลกใจมากที่เห็นทีมมาโดยไม่มีครูคุมมาด้วย และยังแปลกใจมากขึ้นไปอีก เมื่อทราบว่านักเรียนไทยเป็นผู้คุมทีมมาในการเล่นบาสเกตบอลล์นี้ หนังสือพิมพ์ได้ลงชมเชยเสมอ เช่นฉบับหนึ่งลงว่า “This member of the Orient showed real class as a basketball player. He was both tricky and flashy in last night's contest and had the visiting defense working hard at every stage of the game trying to stop him from scoring”

“..... ต้นเดือนกันยายน ๒๔๖๖ อายุได้ ๑๙ ปี ๔ เดือนเศษ ก่อนมหาวิทยาลัย
เปิดราว ๒-๓ อาทิตย์ มหาวิทยาลัยได้ประกาศเรียก Candidates เล่นฟุตบอลล์สำหรับ
Varsity Team โดยเหตุที่ได้เข้าเล่นเป็นคนสำคัญใน Freshman Team มาแล้ว จึงมีผู้
มาหนุนให้ออกเล่น Varsity และว่ามีหวังจะได้เข้าทีมได้ เมื่อถูกหนุนหนักๆ เข้า และ
นึกถึงอยากจะทำชื่อเสียงของตน และให้แก่ชาติด้วยก็เลยไปสมัครไว้”

“... จำนวนผู้สมัครทั้งสิ้นหลายร้อยคน ล้วนรูปร่างใหญ่โตยังกับยักษ์ และ
ได้เคยเล่นเป็นคารามาจากโรงเรียนต่าง ๆ ทั้งนั้น ก่อนมหาวิทยาลัยเปิดเรียน ๓ อาทิตย์
ได้มีการซ้อมอย่างหนัก”

“... การที่ได้เข้าเล่นฟุตบอลล์ในทีมของมหาวิทยาลัยนี้ มีผู้คนสนใจกันมาก
เพราะเป็นคนต่างชาติและตัวเล็กมาก หนังสือพิมพ์ได้ลงรูปและเรื่องมากมาย อันที่จริงก็
นับว่าได้รับเกียรติยศอันดีสำหรับผู้ที่ได้เข้าอยู่ใน Varsity Squad เพราะจำนวนนักเรียนทั้ง
สิ้นหมื่นกว่าคน Squad ต้องการเพียง ๓๐ คนเท่านั้น

หนังสือพิมพ์ Alliance Affairs ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ราย ๓ เดือนของนักเรียนไทย
ลงข่าวถึงนี้ “It is gratifying to know that the most popular student in the Sophomore
class of Boston University is our friend Pradit Sukhum. He was in the Varsity Football
Team this fall, and made an excellent showing. The Transcript described him as follows.
“Although scanty weight is a considerabel handicap in defensive play, he is a speedy
ball carrier and has a deceptive shift in his running which sends him weaving in and
out and makes him extremely hard to tackle.” Besides has activity in Football he is a
member of the House of Representatives at college. an assistant manager of Hockey,
a member of the University Musical Club, a member of class Executive Committee,
Vice-president of University Cosmopolitan Club, Vice-president of Foreign Trade
Club. Above all, as the Boston Transcript described, he is a good student.

บางฉบับลงถึงนี้ “Inspite of the fact that he was always very light in weight
he made his team and glories in the tear and smash of the game. He is doing a very
wonderful stunt up at B.U. and Coach Whelan only wishes he had about 40 more
pounds of weight. He is a flash down the field and with a peculiar ability to change
his pace weaver in and out among the men like a runaway piece of quicksilver” etc,

ต่อมาเมื่อกำลังรับราชการเป็นเลขาธิการ ก.พ. อยู่ ได้เริ่มมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการกีฬา ดังต่อไปนี้

ราวปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้มีการเล่นบาสเกตบอลล์กันอย่างแพร่หลาย ทั้งในหมู่ นักเรียนและประชาชนทั่วไป แต่ยังไม่ีสมาคมบาสเกตบอลล์ ได้มีผู้คิดตั้งสมาคมขึ้น และได้ขอเชิญท่านให้เข้าดำรงตำแหน่งนายกสมาคม ท่านมีความยินดีและให้คำปรึกษาที่มีประโยชน์ จนในที่สุดได้ตั้งสมาคมบาสเกตบอลล์แห่งประเทศไทยได้สำเร็จ จดทะเบียนสมาคมเมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๔๙๖

ต่อจากนั้นมา สมาคมบาสเกตบอลล์แห่งประเทศไทย ก็ได้เข้าเป็นสมาชิกของสหพันธ์สมาคมบาสเกตบอลล์ระหว่างประเทศ และในวาระต่อมาเมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๐๐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ นับได้ว่าสมาคมบาสเกตบอลล์แห่งประเทศไทยเป็นสมาคมที่สมบูรณ์แบบ

คณะกรรมการบริหารชุดที่กล่าวนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามระเบียบวาระ แต่ตำแหน่งนายกสมาคมคงได้แก่ท่านตลอดมาทุกสมัย ทราบจนกระทั่งได้ขอลาออกด้วยเหตุชราพยาธิ เมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙ อันเป็นวันที่กรรมการบาสเกตบอลล์ต้องออกตามวาระ และท่านไม่ยอมรับเลือกตั้งอีก ที่ประชุมจึงต้องรับการลาของท่านด้วยความจำใจ ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งนายกสมาคมอยู่นั้น ท่านใส่ใจในการที่จะให้มีการเล่นบาสเกตบอลล์กันให้แพร่หลายออกไป และใส่ใจเป็นพิเศษที่จะกวาดขันสมรรถภาพของผู้เล่นให้ทัดเทียมต่างประเทศ ท่านได้จัดชุดบาสเกตบอลล์ออกไปแข่งขันยังต่างประเทศ และในประเทศนับที่สำคัญดังนี้

๑. การแข่งขันเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ ๒ ณ กรุงมนิลา ๒๔๙๗
๒. การแข่งขันโอลิมปิก ครั้งที่ ๑๖ ณ นครเมลเบิร์น ๒๔๙๙
๓. การแข่งขันเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ ๓ ณ กรุงโตเกียว ๒๕๐๑
๔. การแข่งขันภาคพื้นแหลมทอง ครั้งที่ ๑ ณ กรุงเทพฯ ๒๕๐๒
๕. การแข่งขันโอลิมปิก ครั้งที่ ๑๗ ณ กรุงโรม ๒๕๐๓
๖. การแข่งขันภาคพื้นแหลมทอง ครั้งที่ ๒ ณ กรุงย่างกุ้ง ๒๕๐๔
๗. การแข่งขันเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ ๔ ณ กรุงจาการ์ตา ๒๕๐๕
๘. การแข่งขันโอลิมปิก ครั้งที่ ๑๘ ณ กรุงโตเกียว ๒๕๐๗

๙. การแข่งขันภาคพื้นแหลมทอง ครั้งที่ ๓ ณ กรุงกัวลาลัมเปอร์ ๒๕๐๘

๑๐. การแข่งขันเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ ๕ ณ กรุงเทพฯ ๒๕๐๙

ในการแข่งขันเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ ๕ ณ กรุงเทพฯ ๒๕๐๙ ชุตบาสเกตบอลล์ไทยเป็นที่ ๒ ทั้งนี้ได้แสดงให้เห็นความก้าวหน้าของบาสเกตบอลล์ไทยอย่างชัดเจน

เนื่องจากท่านเป็นนายกของสมาคมบาสเกตบอลล์แห่งประเทศไทย ท่านจึงเป็นกรรมการโอลิมปิกแห่งประเทศไทยฯ โดยตำแหน่ง และในสมัยต่อมาได้รับเลือกตั้งเป็นกรรมการมาตามลำดับ และได้รับการแต่งตั้งเป็นรองประธานกรรมการมาตามลำดับด้วยเช่นกัน

เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้มีผู้ใกล้ชิดกับท่านปรารภว่า น่าจะมีการแข่งขันกีฬาระหว่างประเทศบรรดาที่อยู่ใกล้ชิดกันในแหลมทอง เพื่อเสริมสร้างไมตรีจิตมิตรภาพ และเพิ่มพูนสมรรถภาพของนักกีฬาในภูมิภาคส่วนนี้ ท่านได้ใคร่ครวญและเห็นว่าเป็นการเหมาะสมด้วยประการทั้งปวง จึงได้ร่วมมือกับผู้สนใจร่างโครงการขึ้นและนำเข้าหารือในที่ประชุมระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องขึ้นที่กรุงโตเกียว วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๐๑ ในระหว่างการแข่งขันเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ ๓, ปี ๑๙๕๘ บรรดามิตรประเทศที่เข้าประชุมได้มีความเห็นสอดคล้องต้องกันเป็นเอกฉันท์ พร้อมกันมอบให้ประเทศไทยร่างข้อบังคับของสหพันธ์สมาคมกีฬาระหว่างประเทศภาคพื้นแหลมทอง South East Asia Peninsula Games Federation และขอให้ประเทศไทยจัดให้มีการประชุมเป็นทางการในโอกาสแรกที่จะทำได้ การนี้สำเร็จลงโดยมีการประชุมระหว่างประเทศที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๕-๒๖ มิถุนายน ๒๕๐๒ ที่ประชุมได้รับรองข้อบังคับของสหพันธ์สมาคมกีฬาระหว่างประเทศภาคพื้นแหลมทอง โดยมีผู้แทนของประเทศกัมพูชา ไทย พม่า มาลายา ลาว และเวียดนาม ลงนาม และมีมติให้ประเทศไทยจัดการแข่งขันกีฬาระหว่างประเทศครั้งที่ ๑ ขึ้นที่กรุงเทพฯ กำหนดวันที่ ๑๒-๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๒ ซึ่งเป็นการแข่งขันกีฬาระหว่างประเทศครั้งใหญ่ครั้งแรกของเมืองไทย

สำหรับการแข่งขันเอเชียนเกมส์นั้น ครั้งแรก ๒๔๙๔ มีที่อินเดีย ครั้งที่ ๒, ๒๔๙๗ ที่ฟิลิปปินส์ ครั้งที่ ๓, ๒๕๐๑ ที่ญี่ปุ่น และครั้งที่ ๔, ๒๕๐๕ ที่อินโดนีเซีย ท่านได้ใคร่ครวญดูแล้วเห็นว่า ควรจะถึงคราวของประเทศไทยบ้าง และควรฉวยโอกาสแรกที่เร่งด่วนจะพึงทำได้ เพราะประเทศไทยเป็นรัฐเอกราชที่เก่าแก่รัฐหนึ่ง ในบรรดาที่เป็นสมาชิกของสหพันธ์สมาคมเอเชียนเกมส์ ถ้าวรณานไป สนามเล่นและอุปกรณ์กีฬา

ต่างๆ อาจต้องเปลี่ยนแปลงตามวิวัฒนาการของการกีฬาที่มีเทคนิคใหม่ๆ เกิดขึ้นเสมอ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้ริเริ่มที่จะรับขอจัดการแข่งขันเอเชียนเกมส์ครั้งที่ ๕ ขึ้นที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๙-๒๐ ธันวาคม ๒๕๐๙ ซึ่งได้รับผลสำเร็จอย่างงดงามสมเกียรติที่มีชื่อเสียงปรากฏไปทั่วโลก

เมื่อที่ประชุมสหพันธ์เอเชียนเกมส์ ได้มีมติมอบหมายให้ประเทศไทยเป็นเจ้าภาพจัดการแข่งขันเอเชียนเกมส์ครั้งที่ ๕ ณ กรุงเทพมหานครแล้ว ก็ได้ปรึกษารื้อกับผู้สนใจในการกีฬาทั้งหลาย ถึงวิธีการจะจัดการแข่งขันเอเชียนเกมส์ครั้งที่ ๕ นี้ ให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย มีสมรรถภาพ สนุกสนาน นักกีฬาต่างประเทศทุกคนได้รับความประทับใจและชื่นชมประเทศไทยให้มากที่สุด ในโอกาสเดียวกันได้คำนึงด้วยว่า จะมีวิธีการอย่างไรจะส่งเสริมให้สมรรถภาพของนักกีฬาไทยสูงและดียิ่งขึ้น ทัดเทียมกับนักกีฬาของประเทศต่างๆ ในเอเชียเป็นอย่างน้อย ความคิดเห็นในเรื่องจัดตั้งองค์การส่งเสริมกีฬาแห่งประเทศไทยจึงเกิดขึ้น เมื่อได้นำเสนอที่ประชุมเห็นชอบแล้ว ท่านได้เป็นผู้จัดทำร่างพระราชบัญญัติการจัดตั้งองค์การขึ้น องค์การส่งเสริมกีฬาแห่งประเทศไทย จึงได้เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นต้นมา และท่านได้รับการแต่งตั้งจากคณะรัฐมนตรี ให้เป็นผู้อำนวยการองค์การฯ คนแรก ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๗ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๙

ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการฯ อยู่ ท่านได้ทำงานอย่างเคร่งเครียดมิได้เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ผู้ที่ได้พบเห็นท่านทำงานในระยนั้น ต่างรู้สึกวิทกว่าท่านทำงานหนักเกินไป สุขภาพท่านอาจทนทานไม่ได้ ต่อมาไม่ช้าปรากฏว่า ท่านเริ่มป่วยลงต้องเข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาล อาการของท่านทุเลาลงชั่วระยะหนึ่ง แล้วกลับป่วยอีก เป็นเช่นนี้อยู่หลายคราว เมื่อสุขภาพท่านไม่อำนวยให้แล้ว ท่านจึงได้ลาออกจากตำแหน่งผู้อำนวยการองค์การส่งเสริมกีฬาแห่งประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ รวมเป็นเวลาที่ยังดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการอยู่ได้ถึง ๒ ปี

ในระหว่างที่ท่านดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการฯ อยู่ แม้จะเป็นระยะเวลาอันสั้น ท่านก็ได้พยายามทำทุกอย่างเพื่อให้การกีฬาได้เจริญก้าวหน้าไปตามวิธทางที่ควร ในด้านบังคับบัญชา ท่านเป็นผู้ปกครองที่มีจิตใจอบอุ่นอารี เมตตากรุณาต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาอย่างดีที่สุด ไม่มีใครได้รับความเดือดร้อนใจจากท่านเลย

ในระหว่างที่ท่านได้เข้าสู่วงการกีฬาของประเทศไทยอย่างใกล้ชิด ท่านได้ดำรงตำแหน่งซึ่งควรแก่การบันทึกลงไว้ คือ

๑. รองประธานกรรมการโอลิมปิกแห่งประเทศไทย ฯ
๒. รองประธานกรรมการสหพันธ์สมาคมกีฬาระหว่างประเทศภาคพื้นแหลมทอง สมัยแรก
๓. มนตรีของสหพันธ์สมาคมเอเชียนเกมส์
๔. มนตรีของสหพันธ์สมาคมกีฬาระหว่างประเทศภาคพื้นแหลมทอง
๕. รองประธานกรรมการอำนวยการแข่งขันกีฬาระหว่างประเทศภาคพื้นแหลมทอง ครั้งที่ ๑ ในปี ๒๕๐๒
๖. ประธานกรรมการอำนวยการแข่งขันเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ ๕ ทรานเจน กระทั่งพยาธิเบียดเบียน จึงจำต้องขอลาออก
๗. ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการองค์การส่งเสริมกีฬาแห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๐๗ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๙

อนิจกรรมของท่าน เป็นการสูญเสียไม่เพียงแต่ภายในครอบครัว หากแต่เป็นการสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ในวงการกีฬาค่าย ท่านมีส่วนอย่างมากในการวิวัฒนาการการกีฬาของประเทศไทย ในระยะ ๑๕ ปีมานี้ นิสัยใจคอของท่าน การวางตน มารยาทสังคม ความเป็นสุภาพบุรุษ ประกอบด้วยน้ำใจอันเป็นนักกีฬาของท่าน ท่านจึงสมควรจะได้ชื่อว่าเป็น “สุภาพบุรุษนักกีฬา” โดยแท้

ด้วยเดชะแห่งกรรมอันประกอบแล้วด้วยดีตลอดกาลในชีวิตอันยาวนานของท่าน ของส่งผลให้ท่านได้ประสบสุขอันสมบูรณ์ในสัณปรายภพนั้น ๆ เทอญ.

นายกอง วิสุทธารมณ

ผู้อำนวยการ องค์การส่งเสริมกีฬาแห่งประเทศไทย

อธิบดีกรมพลศึกษา

แต่... วิญญาณ

ของ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม)
อดีตอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์

พ.ศ. ๒๕๔๘-๒๕๔๙

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ขณะที่คุณวิลาศ โอสธานนท์ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าสำนักงานโฆษณาการ คือตำแหน่งอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์เดิยวัน และข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งเลขานุการกรมของสำนักงานนั้นอยู่นั้น ได้มีการปรับปรุงสำนักงานอยู่ครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นผลให้มีการโอนกองช่างและทะเบียนวิทยุจากกรมไปรษณีย์โทรเลขมารวมอยู่กับสำนักงานโฆษณาการ เพื่อความเหมาะสมในกิจการวิทยุกระจายเสียงซึ่งสำนักงานนี้ได้รับมอบให้เป็นฝ่ายดำเนินการและรับผิดชอบอยู่

เมื่อหน่วยงานทั้งสองหน่วยนี้ของกรมไปรษณีย์ได้ถูกโอนมาเรียบร้อยแล้ว ก็ได้มีวงดนตรีสากลของสำนักงานโฆษณาการเกิดขึ้น ซึ่งมีคุณเอื้อ สุนทรสนานเป็นหัวหน้าวงนี้เอง เป็นสาเหตุที่ทำให้ข้าพเจ้าได้รู้จักมักคุ้นกับสุภาพบุรุษท่านหนึ่ง ที่มีบุคลิกลักษณะยิ้มแย้มแจ่มใสและร่าเริงตลอดเวลา ท่วงท่าแคล่วคล่องว่องไว ข้าพเจ้าได้ทราบว่าสุภาพบุรุษผู้นี้คือผู้ควบคุมดูแลวงดนตรีที่กล่าวนี้มานานแล้ว แต่เป็นเพียงจัดให้เป็นวงดนตรีสมัครเล่นตลอดมา สุภาพบุรุษผู้นี้คือ คุณหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ ที่ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงท่านผู้นี้ ในฐานะที่พวกเราในกรมประชาสัมพันธ์ได้รู้จักมักคุ้นและยกย่องนับถือมาแต่สมัยโน้น

คุณหลวงสุขุม ฯ ในสมัยที่ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงอยู่นี้ เป็นสมัยที่ท่านยังดำรงตำแหน่งเลขาธิการ ก.พ. อยู่ แต่ด้วยนิสัยใจคอของท่านที่รักศิลปะทางดนตรีอยู่มากนี้เอง จึงได้มีการติดต่อกับวงดนตรีอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการประพันธ์บทเพลงส่งให้อยู่เป็นนิจสิน

ความรู้จักสัมพันธ์กันเป็นส่วนตัวระหว่างท่านผู้นี้กับข้าพเจ้าได้กลายเป็นความรู้จักสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งในทางราชการต่อมา เมื่อสำนักงานโฆษณาการและต่อมาเป็น

กรมโฆษณาการ ได้มีการเปลี่ยนตัวอธิบดีจากคุณวิลาศ โอสดานนท์ และคุณไพโรจน์ ชัยนาม อธิบดีคนต่อมา ก็ย้ายไปรับราชการอยู่กระทรวงการต่างประเทศ เมื่อภายหลังสงครามยุติลงแล้วนั้น รัฐบาลสมัยนั้นได้แต่งตั้งคุณหลวงสุขุม ๖ ให้มารักษาราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมโฆษณาการ ทั้งนี้ เป็นไปตามความเหมาะสมและสถานการณ์ของประเทศไทย หลังสงคราม ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการประชาสัมพันธ์ระหว่างประเทศและภายในประเทศ การที่รัฐบาลส่งคุณหลวงสุขุม ๖ มาดำรงตำแหน่งนี้ ก็เพราะเหตุที่ในระหว่างสงคราม คุณหลวงสุขุม ๖ ได้เดินทางออกไปปฏิบัติหน้าที่ ณ สหรัฐอเมริกา ในฐานะเสรีไทย ในระหว่างนั้น ท่านผู้นี้ได้ทำทุกอย่างเพื่ออิสรภาพของประเทศไทยหลังสงคราม จะโดยทำให้ชาวอเมริกันรู้จักประเทศไทยและชาวไทยดีขึ้นก็ตามหรือให้ชาวอเมริกันได้เข้าใจว่า ไทยยังเป็นมิตรที่ดีของสหรัฐอยู่ตลอดเวลาก็ตาม สิ่งเหล่านี้ข้าพเจ้าทราบว่าคุณหลวงสุขุม ๖ ได้กระทำไปจนเต็มความสามารถของท่าน เพราะฉะนั้น เมื่อมหาสงครามยุติลงสหรัฐจึงได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการทำสัญญาสมบรูณ์แบบระหว่างไทยกับมหาประเทศผู้ชนะสงครามบางประเทศ จนเป็นผลดีแก่ประเทศไทย

เมื่อคุณหลวงสุขุม ๖ ได้มารักษาราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมโฆษณาการแล้วนั้น แม้ท่านจะยังมีภาระในตำแหน่งเลขาธิการ ก.พ. อยู่ก็ตาม แต่ก็ได้พยายามปฏิบัติหน้าที่ในฐานะอธิบดีอย่างดีที่สุด เช่นการปรับปรุงงานฝ่ายประชาสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ระหว่างชาวต่างประเทศ และระหว่างประชาชนภายในประเทศ ให้เข้มแข็งและกว้างขวางยิ่งขึ้น จึงเป็นการนำเสียค่าที่ท่านมีเวลาปฏิบัติหน้าที่อยู่กรมโฆษณาการไม่นานนัก คือเพียงไม่ถึง ๑ ปี ก็กลับไปประจำตำแหน่งเดิมแต่ตำแหน่งเดียวต่อไปคือเลขาธิการ ก.พ.

คุณหลวงสุขุม ๖ มีอารมณ์เยือกเย็น และสุขุมคัมภีรภาพสมนามของท่าน ตลอดเวลาที่มารักษาราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมโฆษณาการอยู่นั้น ไม่เคยปรากฏว่าจะมีข้าราชการคนใดแสดงความไม่พอใจท่านแม้แต่เพียงคนเดียว ทั้งนี้ก็เพราะความเมตตากรุณาที่ท่านให้แก่ผู้คนทั้งหลายไม่เลือกหน้าในความเป็นธรรมเสมอเหมือนกันหมดสมกับความเป็นผู้มีจิตใจรักศิลปะและการดนตรีของท่าน ที่ทำให้ท่านเป็นคนสุขุมมีใจเยือกเย็นอยู่ตลอดเวลา นอกจากนั้นท่านยังเป็นคนชอบการกีฬา เป็นนักกีฬาชั้นเยี่ยมคนหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงมีประวัติว่าในการชอบกีฬาของท่านนี้เองได้ทำให้เกิดประสบอุบัติเหตุในสนามฟุตบอลที่สหรัฐในสมัยที่ท่านยังเป็นนักเรียนอยู่ครั้งกระโน้นเป็นเหตุให้กรามหักและคางเบี้ยว

การที่ท่านชอบการกีฬาและเป็นนักกีฬาเต็มตัวนี้เอง จึงทำให้ท่านมีใจเป็นนักกีฬาในการปกครองข้าราชการ คือความเห็นอกเห็นใจผู้น้อย ตลอดเวลาที่อยู่กรมโฆษณาการไม่เคยมีข้าราชการคนไหนจะได้รับการทำหัตถิโทษจากท่านอย่างรุนแรง แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ควรกระทำในบางราย แต่ท่านก็เพียงแต่ใช้วิธีปรับความเข้าใจและชี้แจงให้รู้ถึงเหตุและผลที่ชอบที่ควร จึงทำให้ข้าราชการทั่วไปพากันอาลัยเมื่อท่านต้องจากกรมโฆษณาการกลับไปอยู่ก.พ. แต่ตำแหน่งเดียว

ถึงมาตราว่าท่านจะจากกรมโฆษณาการไปแล้ว ท่านก็ยังมีความตั้งใจผูกใจอยู่ตลอดเวลา จะเห็นได้ว่าในทุกครั้งที่มีการปรับปรุงงานของกรมโฆษณาการ ผ่านไปถึงมือท่านในฐานะเลขาธิการก.พ. แล้วท่านก็จะช่วยพิจารณาให้เป็นผลสำเร็จด้วยดีและอย่างรวดเร็ว เพราะท่านได้เห็นความจำเป็นและได้รู้งานของกรม ๆ นั้นมาเป็นอย่างดีแล้ว

ในทางส่วนตัวระหว่างท่านกับข้าพเจ้า ตลอดเวลาที่มีความสัมพันธ์กันโดยตำแหน่งทางราชการอยู่นั้น ท่านได้เคยปรารภกับข้าพเจ้าถึงความตึงเครียดใจที่ปรารภนาจะยกฐานะของพวกบรรดาศิลปินทั้งหลายให้มีความเป็นอยู่ดีขึ้นจะโดยวิธีการอย่างใดก็ตามแน่นอน เพราะท่านเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งถึงแก่นชีวิตและงานของศิลปิน จึงมีจิตใจที่พร้อมจะสนับสนุนและเชิดชูศิลปินอยู่ตลอดเวลา

ตลอดชีวิตของท่านที่มีความผูกใจในทางกีฬาเป็นเอกเท่า ๆ กับความมีใจจิตใจจ่อในทางดนตรีนี้เอง แม้สุขภาพจะไม่อำนวยให้ในตอนหลังนัก ท่านก็ยังอุตสาหะรับตำแหน่งเป็นรองประธานส่งเสริมกีฬาแห่งประเทศไทย และตำแหน่งประธานกีฬาเอเซียเนเกมส์ครั้งที่แล้ว จนกระทั่งได้ขอพ้นจากตำแหน่งไปเพราะสุขภาพไม่อำนวย ในการที่จะมาร่วมประชุมด้วยทุกครั้งในขณะที่กำลังเตรียมงานเอเซียเนเกมส์ในฐานะที่ประเทศไทยเป็นเจ้าภาพ

ชีวิตของท่าน นอกจากความมีอารมณ์ดีแล้ว ยังเป็นคนรื่นเรึงและสนุกสนานตลอดเวลาอันเป็นธรรมชาติของคนเราที่มีจิตใจรักทั้งกีฬาและดนตรี มักจะเป็นเช่นนั้นโดยมาก

เมื่อข้าพเจ้าและข้าราชการในกรมประชาสัมพันธ์ได้ทราบข่าวถึงแก่กรรมของท่านอย่างกระทันหันจึงพากันเศร้าใจ และอาลัยอาวรณ์กันโดยทั่วไปในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้นึกฝัน และรู้ว่แวล่วงหน้ามาก่อน กอปรทั้งในเหตุที่ท่านได้ประกอบกรรมดีไว้

แก้มิตรทั้งมวลและผู้ใต้บังคับบัญชาทั่วหน้า อย่างน้อยความสูญเสียที่เกิดขึ้นจากการถึงแก่กรรมของท่าน ก็ได้ทำให้ในวงการดนตรีได้สูญเสียศิลปินและนักดนตรีคนสำคัญของเมืองไทยไปท่านหนึ่ง ในวงการกีฬาก็ได้ขาดยอดนักกีฬาของเมืองไทยไปคนหนึ่งเหมือนกัน อย่างน่าเสียดาย

ในวาระสุดท้ายที่ได้มีการพระราชทานเพลิงศพคุณหลวงสุขุมน้อยประดิษฐใน วันนั้น ข้าพเจ้าจึงขอตั้งสัตยาธิษฐานด้วยผลกรรมดีของท่านที่ประกอบไว้แต่อดีตในภพนี้ จงเป็นมกุฏเทศก์นำดวงวิญญาณที่บริสุทธิ์ผุดผ่องของท่านไปสู่ความสุขและสงบ ณ เบื้องสัมปรายภพนั้นตราบชั่วนิรันดร์.

ประสงค์ หงสนันท์

ไว้อาลัย

แด่ คุณหลวงสุขุมณัยประดิษฐ์

ทางสมาคม ฯ ได้ทราบข่าวอนิจกรรมของคุณหลวงสุขุมณัยประดิษฐ์ในตอนสาย ๆ ของวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๑๐ ในระยะเวลาไม่กี่วันก่อนหน้านั้นแม้จะได้ยินว่าท่านต้องเข้าโรงพยาบาลอีกครั้งหนึ่ง ก็ได้ยินเพียงว่าท่านเข้าไปเพื่อตรวจสอบสุขภาพของร่างกายเท่านั้น ไม่มีผู้ใดคิดเลยว่าท่านเข้าไปแล้วจะไปกลับไม่กลับมาอีก เพราะฉะนั้นข่าวการจากไปของท่านโดยไม่นึกฝัน จึงยังความเศร้าสลดใจแก่พวกเราทุกคน

คุณหลวงสุขุมณัยประดิษฐ์ เป็นสมาชิกอาวุโสและสมาชิกตลอดชีพของสมาคมนักเรียนเก่าสหรัฐอเมริกา ท่านเคยเป็นประธานติดต่อกันหลายปีในสมัยก่อนที่เราจะจดทะเบียนเป็นสมาคม และเมื่อเป็นสมาคมแล้วก็ได้รับเลือกตั้งเป็นนายกสมาคม ฯ ในสมัยแรก ๆ ได้ดำเนินกิจการของสมาคม ฯ อย่างเข้มแข็ง สมาชิกและญาติมิตรได้รับความสนุกสนานเป็นที่จดจำกันได้ดีเวลาเรามีงานละครประจำปี ท่านเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในบรรดาสมาชิกไม่ว่าเก่าหรือใหม่ทั้งไทยและอเมริกัน

การทวนอ้อมจากชีวิตนี้ไปในระยะเริ่มแรกของปูนปั้นฉิมวัย ย่อมเป็นที่พึงเสียตาย สมาคม ฯ ขอร่วมความโศกเศร้าอาลัยกับบุตรภรรยาและญาติมิตรของท่านในการสูญเสียตัวท่านไป ขอสุคติในสัณปรายภพจงเป็นที่สถิตแห่งดวงวิญญาณของคุณหลวงสุขุมณัยประดิษฐ์ชั่วกาลนิรันดร์เทอญ.

สังเวียน ดุละลัมพะ

นายกสมาคมนักเรียนเก่าสหรัฐอเมริกา

๖๐ แก้คำผิด

หน้า	บรรทัด	เดิม	แก้เป็น
ปก	๖	อิสริยาภรณ์	อิสริยาภรณ์
๑	๑๒	เรือลว	เรือรว
๒	๒๑	น้องชา	น้องชา
๑๔	๓	เหโหวเหเห	เหโหวเหเห
๑๘	๕	กตลำนั่น	กตลำนั่น
๒๕	๓	ทรงเมือ	ทรงพระนิพนธ์เมือ
๓๖	๑๘	ดุจดาษ	ดุจดาษ
๓๕	๒๐	หมู่ดา	หมู่ดาว
๔๐	๒	รกเจ้า	รักเจ้า
๔๕	๑๐	ถึงใจหาญ	ถึงใจหาญ
๖๓	๑๗	ขามคงคา	ข้ามคงคา
๗๑	๑๗	กลไก	กลไก
๗๕	๔	ชมเห่ที่เห่ครา	ชมเห่ที่เห่ครา
๘๒	๒๑	ปลาเขม	ปลาเขม
๘๒	๒๑	และเล็ม	เลาะเล็ม
๘๓	๔	ทุ่งเหลว	ทุ่งเหว
๘๖	๒๑	พลพลาบ	พลพาย
๘๘	๑๕	ญาณยน	ญาณยล
๙๒	๔	ฤดูการ	ฤดูกาล
๙๖	๕	กระเซียง	กรรเซียง
๙๓	๒๒	ชนบน	ชนบก

ครั้นคุณหลวงไม่สบาย และอาการทรุดลงเรื่อยมา ก็ได้ไปเยี่ยมท่านหลายครั้ง แต่เมื่อวันที่ท่านจากพวกเราไป เป็นวันเดียวกับที่ผมไปมีงานดนตรีต่างจังหวัดทางภาคใต้ ผมจึงไม่มีโอกาสได้คารวะท่านในทันทีที่ได้ทราบข่าว หมายถึงการสิ้นไปโดยผมไม่มีโอกาสเห็นท่านเลย เช่นเดียวกับความไม่เห็นเมื่อครั้งเข้าไปในบ้านท่านสมัยอยู่ศาลาแดงนั่นเอง

ผมจึงเรียกว่า ความจริงที่มาจากการบังเอิญ และเป็นความจริงที่ผมรู้จักชื่อท่าน ครั้นนั้นเพราะดนตรี ท่านจากไปโดยผมไม่ได้เห็นก็เพราะเป็นขณะที่ผมมีงานดนตรีอีกเช่นกัน

มันเกินกว่าที่จะบรรยายได้ถูกต้อง สำหรับความอาลัยต่อการจากไปของ “พ่อพระ” แห่งดนตรีที่ผมเคารพนับถือยิ่งผู้หนึ่ง

มันเป็นอดีตที่ค่อนข้างนาน สมัยเมื่อกรมโฆษณาการเพิ่งจะดำริให้มีหน่วยดนตรีขึ้น แต่ผมยังจำได้ดีว่า คุณหลวงสุขุม ๖ เป็นผู้ผลักดันกลุ่มพวกเราเข้าไปเป็นวงดนตรีกรมโฆษณาการเป็นวงแรก และดำรงความเป็นวงแรกวงศ์เวียนนี้เรื่อยมาแทบทุกวันนี้นี่ คืออนุสรณ์อันสำคัญยิ่งสำหรับคุณหลวงผู้มีพระคุณแก่ “สุนทราภรณ์”

ท่าน “โยน” พวกเราให้ได้มีการมีงานเป็นหลักแหล่งในหน่วยราชการ โดยท่านไม่ได้มีส่วนเป็น “แม่ทัพ” ของพวกเราอีก พวกเราดีใจกันเพียงใดก็ตามสำหรับการได้มารวมเป็นกลุ่มเป็นก้อนกันอย่างแข็งแกร่งในหน่วยราชการนี้ พร้อมกันนั้นเราก็อับหนวที่ คุณหลวงสุขุม ๖ ต้องจากพวกเราไป หมายถึงจากการเป็นผู้ควบคุมพวกเราตามวิถีทางของราชการ แต่ท่านก็ไม่ทอดทิ้ง ยังห่วงใยและคอยแนะนำให้คำปรึกษาอยู่เสมอ

ท่านจากเรากครั้งนั้น เทียบกันไม่ได้เลยสำหรับการที่ท่านจากพวกเราในครั้งนี้...

เป็นสิ่งที่จำกันไม่ลืมสำหรับ “พ่อพระแห่งนักดนตรี” ผู้หนึ่ง ไม่ว่ามันจะเป็นอดีตที่ลึกลงไปอีกสักเพียงใด...

สมัยที่การไปเมืองนอกไม่ง่ายเหมือนเดี๋ยวนี้นี้ คุณหลวงสุขุม ๖ ไปเมืองนอก ผมก็ไม่ทราบว่าเป็นเมืองไหน ทราบแต่ว่าไปเรียนท่านนั้น แต่พอกลับมาถึงเมืองไทยไม่นาน ท่านก็รวบรวมนักดนตรีมือดีมาตั้งเป็นวงดนตรี ตัวคุณหลวงเองและคุณหลวงชาติตระการโกศล เป้าแซ็ก คุณวุฒิ สุทธิเสถียร เล่นไวโอลิน คุณนารถ ถาวรบุตร เล่นเปียโน คุณสาดี กล่อมอาภา ตีกลอง และ...อีกผู้หนึ่งเล่นเบสส์ คือคุณเพิ่ม เป็ทรายการแสดงกันที่ไฮเต็ลพญาไท ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าจนปัจจุบันนี้

กาพย์เห่เรือ

จำได้แม่นก็เพราะตรงกับวันฉัตรมงคล ซึ่งถือเป็นนิमितหมายอันดียิ่งสำหรับสถาบันใหม่
ของพวกเขา มีผู้ไปประชุมกันในวันนั้น ๘ คน คุณหลวงสุขุมฯ ได้เป็นประธานที่ประชุม
ตามที่ได้รับปากไว้

และ... คุณหลวงได้เป็นประธานการประชุมครั้งนั้นครั้งเดียว ต่อมาท่านก็ป่วย
ต่อมาท่านเข้าโรงพยาบาล

จนต่อมา—ชมรมดนตรีที่ท่านเป็น ประธานการประชุมเพียงครั้งเดียวนั้น ก็สำเร็จ
เป็นรูปสมาคมโดยสมบูรณ์ เมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๑๐ และ...มีสภาพเป็นสมาคมได้
เพียง ๑๓ วัน คุณหลวงสุขุมฯ ผู้ซึ่งเสมือน “จุฑพล” ให้แก่สมาคมจนสว่างโพลง ตัว
คุณหลวงเองก็ถึง “จุฑจบ” ของชีวิตเมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๑๐

ท่านสนับสนุนงานของชมรมดนตรีตลอดมาทั้งที่สุขภาพของท่านไม่สู้ดี แม้กระนั้น
ก็ได้คอยสลับรับฟังเรื่อยมา ครั้นเมื่อชมรมประสบความสำเร็จได้เป็นสมาคม ผมก็นำผล
สำเร็จนั้นไปเรียนให้คุณหลวงทราบที่โรงพยาบาลศิริราช พร้อมทั้งเยี่ยมเยียนอาการป่วยของ
ท่านเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม โอกาสเดียวกันก็ได้เสนอแนะถึงการรักษาโรคของท่านอีกแนว
หนึ่ง แต่ยังไม่ทันได้รับการรักษาตามแนวใหม่นี้ คุณหลวงก็ด่วนจากพวกเรา และจาก
สมาคมดนตรีไปเสียก่อน

ผมในฐานะส่วนหนึ่งของผู้ก่อตั้งชมรมดนตรีแห่งประเทศไทยในฐานะนักดนตรีที่
ได้รับความโอบอ้อมจากคุณหลวงสุขุมนัยประภัสสร และในฐานะหัวหน้าวงดนตรีสุนทราภรณ์
ที่ถูกตั้งขึ้นเพราะคุณหลวง จึงอาลัยต่อการจากไปของผู้มีพระคุณท่วมท้นผู้นี้เป็นที่สุด ดวง
วิญญาณของท่านจะสถิตอยู่ในภพใดก็ตาม ขอให้ประสพสุขและนิมิตการขับกล่อมจากเสียง
ของดนตรีสวรรค์ชั้นสูงนั้นเรื่อยไป...

๕๕
เออ สุนทรสนาน

คุณพ่อ

ลูก ๆ เชื่อว่าคุณพ่อ ได้ประกอบกรรมดีไว้มากตั้งแต่ชาติ
ก่อน ๆ ในชาตินี้ จึงเป็นผู้ที่เกิดมามีชีวิตที่นับว่าสมบูรณ์ไปทุกอย่าง และ
ในชาตินี้ ท่านก็ได้ทำคุณความดีไว้อีกมากเหลือที่ลูกจะพรรณนาได้ ฉะนั้น
จึงไม่มีปัญหาอันใดที่ลูกหวังอยู่ว่าวิญญานของท่านได้ไปสู่สุคติภพเป็นที่เรียบ
ร้อยแล้วตั้งแต่ 2 กับ 10 นาทีของวันพุธที่ 17 พ.ค. 2510

ความดีที่ประทับใจลูกทุกคนอยู่เสมอก็คือ คุณพ่อไม่เคยกล่าว
คำหยาบให้ ได้ยิน หรือดูว่าลูก ๆ เลย รักและเอ็นดูลูกสม่ำเสมอทั่วถึง
กันทุกคนตลอดมาจนสิ้นชีวิต ลูกเข้าใจดีว่าทุกคนมีความเกิด ก็ต้องมี
ความแก่ ความเจ็บไข้ และมีความแตกดับ (ตาย) เป็นธรรมดา แต่ลูก ๆ
ยังเป็นปุถุชนธรรมดาสامัญญอยู่ ก็ย่อมที่จะอาลัยในการจากไปของคุณพ่อใน
ครั้งนี้เป็นอย่างยิ่งไม่ได้

ในที่สุดลูก ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยจงดลบันดาลให้
ลูก ๆ ได้ไปเกิดเป็นลูกของคุณพ่อในชาติต่อ ๆ ไปอีก.

ลูก ๆ

OLYMPIC COMMITTEE OF THAILAND

We deeply regret to announce that.

LUANG SUKHUM NAYAPRADIT

has passed away after a short illness on 17th May, 1967 in his 63rd year.

Luang Sukhum was the Vice President of the National Olympic Committee of Thailand. He was a Council Member of both the Asian Games Federation and the South East Asia Games Federation of which he was one of the Chief instigators. He was the President of the National Basketball and Fencing Associations.

In his official capacity, Luang Sukhum has served his Government as Secretary General of the Civil Service Commission for the last forty years.

The late Luang Sukhum was one of the Sports Leaders in Thailand and devoted much of his time to the promotion of the Olympic Ideals and sports. His kindness and energy in so many spheres and in sporting activities made him a distinguished and well beloved figure by all.

His death has deprived us of a beloved friend and all sport lovers in Thailand will miss him with deep sorrow.

OLYMPIC COMMITTEE OF THAILAND

Bangkok, 25th May, 1967.

■ โทรเลขจาก

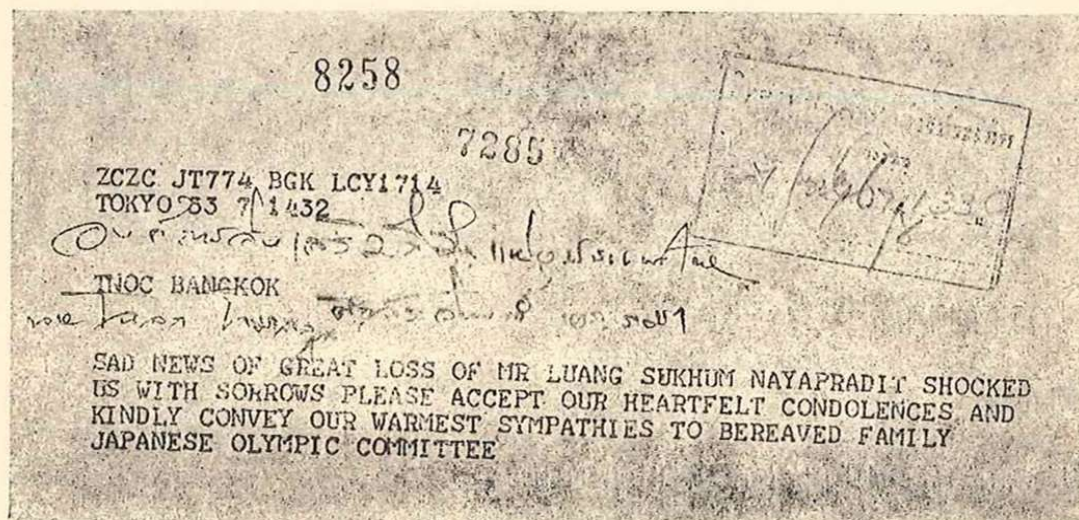
ดิน รัสค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

สหรัฐอเมริกา

TELEGRAM		Foreign Service of the United States of America	
1512045 INCOMING		EMBASSY BANGKOK	
UNCLASSIFIED Classification			
		Control: 005	
		Recd: JUN 1, 1967 0100	
ACTIONS:	N 310044Z MAY 67		
USIS-6	FM SECSTATE WASHDC		
	TO AMEMBASSY BANGKOK		
INFO:	STATE GRNC		
AKS	BT		
DCN	UNCLAS STATE 205168		
EXEC			
SA/CI	" PLEASE CONVEY TO FAMILY LUANG SUKHUN AND TO USCF/THAILAND		
OE	CONDOLENCES DEPARTMENT AND BOARD OF FOREIGN SCHOLARSHIPS ON		
FOL	HIS PASSING. AS CHAIRMAN AND MEMBER USCF/THAILAND MANY YEARS		
FILES	HE WAS INFLUENTIAL IN PROMOTING EDUCATIONAL EXCHANGES WITH		
	THAILAND AND WILL BE REMEMBERED BY ALL WHO KNEW HIM HERE		
	IN UNITED STATES. RUSK "		

■ โทรเลขจาก

คณะกรรมการกีฬาโอลิมปิกแห่งประเทศไทยญี่ปุ่น

■ โทรเลขจาก

คิ ยูง ชาง

ประธานคณะกรรมการกีฬาโอลิมปิกแห่งสาธารณรัฐเกาหลี

NNNN 11675

9980

01 6 07 1245

ZCZC MBK1457 RCA SMC1354
KS21160
SEOUL 29 9 1285

LT
TNOC BANGKOK

PLEASE CONVEY OUR COMMITTEE'S SINCERE SYMPATHY AND
CONDOLENCE TO THE FAMILY OF THE LATE FORMER PRESIDENT
ORGANIZING COMMITTEE STOP
KEY YOUNG CHANG PRESIDENT KOREAN OLYMPIC COMMITTEE

COL LT

■ โทรเลขจาก

วอลเตอร์ จุง

กรรมการกีฬาโอลิมปิกแห่งสาธารณรัฐเกาหลี

11689 10034

ZCZC MBK1453 RCA SMB1415
KS31159
SEOUL 4 9 1961

LT
MISS SABAI THONG SUKHIT TNOC BANGKOK

PLEASE ACCEPT OUR COMMITTEE'S RELATED EXTENSION OF
SYMPATHY AND CONDOLENCES IN THE
PASSING AWAY OF YOUR DEARLY LOVED FATHER PERIOD WE WERE
INFORMED FROM DR KALYA'S LETTER TO THE STOP
WALTER JHUNG KOREAN OLYMPIC COMMITTEE

COL LT

คำปรารภ

บันทึกเรื่องราวโดยย่อของคุณพ่อ ซึ่งได้จัดเสนอ
ไว้^๕ ได้เคยจัดพิมพ์มาครั้งหนึ่งแล้ว เนื่องในวาระดิถีที่ท่าน
มีอายุครบ ๔๘ ปีบริบูรณ์ คือเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ.
๒๔๕๕ ซึ่งในครั้งนั้นก่อนที่จะจัดพิมพ์ ท่านไม่ยินยอมโดย
อ้างว่า ท่านไม่อยากจะให้ใครต่อใครมาอ่านเรื่องราวของท่าน
ผู้ที่หวังดีก็อาจยินดีที่ได้ทราบเรื่องราวของท่าน แต่ผู้ที่ห่าง
ออกไปก็อาจวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ นานา และดูก็จะไม่เป็น
ประโยชน์อะไรนัก แต่ลูกๆ และญาติมิตรที่สนิทต่างได้ยืนยัน
ว่าจะจะเป็นประโยชน์ ฉะนั้นเมื่อได้ตัดทอนข้อความบาง
ตอนที่ไมเหมาะสมออกแล้ว จึงได้จัดพิมพ์ขึ้นและแจกจ่าย
ไปในหมู่ผู้ที่ท่านเห็นสมควร

แต่อย่างไรก็ตาม บันทึกเรื่องราวชีวิตโดยย่อของ
คุณพ่อ^๕ เป็นเรื่องชีวิตเมื่อเป็นนักเรียนและเรื่องเริ่มเข้ารับ
ราชการซึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องเบาๆ แล้ว ท่านยังได้สอด
แทรกความรู้จากประสบการณ์และการเป็นผู้ช่างสังเกตอันจะเป็นประโยชน์อย่างมากแก่ผู้ที่สนใจอีกด้วย และ
ทั้ง^๕ เรื่องราวเหล่านั้นก็เป็นข้อเขียนที่ท่านได้เขียนด้วยตนเอง
และจากความรู้สึกอันแท้จริง ด้วยเหตุนี้จึงได้เห็นสมควรที่จะ
จัดพิมพ์บันทึกของท่านไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับท่านใน
โอกาสสุดท้ายของท่าน.

โกศศพ หลวงสุขุมณัฏประดิษฐ์
ประดิษฐ์ฐานน้ำเพ็ญกุศล ณ วัดธาตุทอง

บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ

คนเราทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ มีชีวิตและความเป็นอยู่แต่ละคนไม่เหมือนกัน บางคนเกิดมามีบุญได้รับความสุขตลอดชีวิต บางคนเกิดมามีกรรมมีแต่ความทุกข์ตลอดชีวิต บางคนเกิดมามีบุญแล้วก็มีกรรม หรือบางคนตรงกันข้ามเกิดมามีกรรมแล้วก็มีบุญ บางคนก็ได้มีอำนาจวาสนาสงสุดตลอดไป บางคนมีอำนาจสูงสุดแล้วก็ตกต่ำ บางคนก็ได้ทำประโยชน์ให้แก่โลกหรือประเทศชาติของเขามากมาย บางคนก็เป็นคนผลาญ คือผลาญทั้งชาติครอบครัวและตัวเอง บางคนก็มีความสามารถในการแสดง หรือในวิชาการต่าง ๆ บางคนก็มีความชำนาญในเรื่องที่แปลก ๆ บางคนก็อุทิศชีวิตของตนให้กับวิชาการต่าง ๆ ฯลฯ ฉะนั้น เหตุการณ์ในชีวิตแต่ละคนซึ่งเป็นเรื่องจริงนั้นเป็นที่น่าสนใจมาก ข้าพเจ้าผู้หนึ่งเป็นผู้ที่สนใจในประวัติของทุก ๆ คนที่เกิดมาว่าเขามีความเป็นไปอย่างไรบ้างในชีวิตของเขา อยากได้อ่านอยากได้รู้ นี่แหละเป็นเหตุหนึ่ง และเป็นเหตุสำคัญที่ข้าพเจ้าได้ลงมือเขียนบันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อขึ้นไว้เพื่อบรรดาลูกหลานญาติมิตรที่สนิทได้ทราบความเป็นไปของข้าพเจ้า

ในชีวิตของข้าพเจ้าก็มีข้อความที่น่าจดจำเล่ามากมายหลายประการ คือ ได้มีโชคที่ได้เกิดมาในตระกูลของผู้ที่มีตำแหน่งสูงในราชการ มีฐานะดี และได้รับพระราชทานพระมหากรุณาจากพระเจ้าแผ่นดินในสมัยก่อนตลอดมาหลายพระองค์ ได้เคยเดินทางไปต่างประเทศหลายครั้งหลายหน รวมทั้งสิ้นกว่า ๓๕ ประเทศ แม้ในประเทศไทยก็ได้เคยผ่านกว่า ๖๐ จังหวัด ได้เคยตามเสด็จเป็นเลขานุการเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชไปต่างประเทศ ได้เคยไปต่างประเทศกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งได้รับเชิญเป็นแขกเมืองของประเทศมหาอำนาจหลายประเทศและเจรจาการเมืองในเรื่องสำคัญ ได้เคยไปปฏิบัติงานเสรีไทยในต่างประเทศ ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ได้เคยรับเชิญจากองค์การใหญ่ต่างประเทศ โดยเขาเจาะจงตัวมาให้ไปแสดงสุนทรพจน์ในที่ประชุมนานาชาติ ฯลฯ แม้เมื่อยังเป็นเด็กนักเรียนอยู่ในต่างประเทศก็มีเรื่องที่ต้องจดจำไว้นับร้อย เรื่องเหล่านี้บางเรื่องที่สำคัญๆ ถ้าไม่จดเอาไว้ก็จะไม่มีผู้อื่นใดได้ทราบเรื่องเสียเลยเช่น เรื่องการเจรจาการเมืองที่สำคัญๆ หรือเรื่องความลึกลับในการปฏิบัติงานเสรีไทยเป็นต้น แต่การเขียนเรื่องชีวิตเช่นนี้เป็นการยากมาก เพราะจะต้องหลีกเลี่ยงข้อความที่กระทบกระเทือนบุคคลใดๆ ทั้งสิ้น ทำให้ขาดข้อความสำคัญไปบ้าง อีกประการหนึ่งในบางตอนแม้จะได้พรรณาย่างใดก็ไม่เหมือนกับเหตุการณ์ที่เป็นจริง

ข้อความที่ข้าพเจ้าจะได้เขียนต่อไปนี้ จะได้เขียนอย่างย่อๆ คือนึกอะไรออกก็จะได้เขียนเรื่อย ๆ ไป จะไม่พยายามเรียบเรียงอย่างแต่งหนังสือ ซึ่งจะต้องเสียเวลามากมาย และข้าพเจ้าก็ไม่ใช่นักประพันธ์เสียด้วย อย่างไรก็ตามโดยเหตุที่เพิ่งจะเรียบเรียงขึ้นคงจะขาดตกบกพร่องไปมาก ต่อไปนี้เป็นเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ

ตอนที่หนึ่ง

๑. กำเนิดและเมื่อยังเยาว์วัย

เกิดวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ วันอาทิตย์ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง เวลาหนึ่งยามสิบห้านาที ที่จังหวัดสงขลา มณฑลนครศรีธรรมราช เป็นบุตรคนที่ ๗ ของมหาอำมาตย์นายก เจ้าพระยาอมราช (บัน สุขุม) ต้นตระกูลสุขุม ซึ่งในขณะนั้นเป็นพระยาสุขุมนัยวินิจ สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช และท่านผู้หญิงตลับ ซึ่งเกิดในตระกูล ณ บ่อมเพ็ชร

สมัยนั้นการปกครองอยู่ในระบอบที่เรียกว่าสมบูรณาญาสิทธิราช คือ อำนาจอสูงสุดในการปกครองอยู่กับพระเจ้าแผ่นดิน ทรงมีพระราชอำนาจเหนือกฎหมายใด ๆ ทั้งสิ้น ท่านเป็นเจ้าของทั้งประเทศและประชาชน จะยกที่ทางใดที่เป็นของหลวงหรือของรัฐให้กับใครก็ได้ หรือจะสั่งลงโทษประหารชีวิตผู้ใดก็ได้ เป็นพระเจ้าแผ่นดินไทยแท้ ๆ การปกครองระบอบนี้ก็อาจเป็นการเหมาะสมแล้ว สำหรับประเทศไทยในขณะนั้น เพราะประชาชนชาวไทยที่ได้รับการศึกษาถึงขั้นสูงมีจำนวนน้อย และก็กล่าวกันว่า การปกครองระบอบนี้ถ้าเรามีพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงไว้แห่งความยุติธรรม ทรงรักและเห็นแก่ความผาสุกของประชาชนและทรงตั้งพระทัยที่จะนำให้ชาติไปสู่ความรุ่งเรืองก้าวหน้า ไม่เห็นแก่ความสุขความเจริญของพระองค์เองเป็นใหญ่แล้ว ก็ว่ากันว่าเป็นการปกครองระบอบที่ไม่เลวนัก แต่ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงเห็นแก่พระองค์เอง ประชาชนจะเดือดร้อนหรือบ้านเมืองจะเป็นอย่างไรก็ไม่เป็นเรื่องสำคัญแล้ว ระบอบการปกครองชนิดนี้ต้องนับว่าเป็นระบอบที่ไม่ดีแน่

ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือที่ราษฎรทั้งหลายเรียกว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงซึ่งประชาชนชาวไทยยกย่องกันว่า พระองค์เป็นผู้ที่ทรงพระปรีชาสามารถในการปกครองเป็นอย่างดี ทรงเห็นการไกลในเรื่องการเมืองทั้งในประเทศและต่างประเทศ และทรงมีนโยบายลึกซึ้งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าจะเขียนต่อไปว่า ทรงมีพระปรีชาสามารถหรือทรงมีนโยบายลึกซึ้งอย่างใดบ้างแล้ว ก็จะต้องบรรยายกันยืดยาวมาก และบันทึกนั้นก็เลยจะกลายเป็นพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไป ประชาชนชาวไทยแทบทุกคน ก็คงจะได้ทราบพระราชประวัติของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้เป็นอย่างดีแล้ว

ตำแหน่งสำคัญ ๆ ในราชการ เช่นตำแหน่งเสนาบดี (รัฐมนตรี) ปลัดทูลฉลอง (ปลัดกระทรวง) อธิบดี หรือสมุหเทศาภิบาล นั้น พระเจ้าแผ่นดินทรงเลือกบุคคลที่จะให้ดำรงตำแหน่งเหล่านั้นเอง ทรงดูความรู้ ความสามารถ ความซื่อสัตย์สุจริต ความชำนาญในกิจการงาน ฯลฯ ฉะนั้นกว่าผู้ใดจะไต่ผ่านไปถึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งสำคัญนั้นแล้ว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ใช่ง่ายนักในชีวิตของผู้นั้น

สำหรับตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลในขณะนั้นเป็นตำแหน่งที่สำคัญมาก เพราะอยู่ห่างไกลพระนครและการคมนาคมไม่สะดวก พระเจ้าแผ่นดินต้องเลือกเฟ้นผู้ที่จะไปเป็น

สมุหเทศาภิบาล แล้วทรงมอบอำนาจในการปกครองให้อย่างเต็มที่ จังหวัดสงขลากับกรุงเทพ ฯ ขณะนั้นมีทางติดต่อกันโดยทางทะเลทางเดียว ไม่มีรถไฟ ไม่มีถนนหรือเรือบินแม้ทางทะเลเรือที่จะเดินทางติดต่อกันได้ก็นาน ๆ จึงจะมีสักลำหนึ่ง บิดาข้าพเจ้าจึงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในมณฑลภาคใต้ของประเทศไทย และถ้าข้าพเจ้าจะเขียนต่อไปอีกว่า บิดาข้าพเจ้าได้ทำอะไรบ้างในระหว่างที่เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ก็จะต้องเขียนอีกยี่สิบขว และก็จะกลายเป็นประวัติของบิดาข้าพเจ้าไปอีก

เมื่อข้าพเจ้าเกิดมาได้ไม่เท่าใดนัก ก็บังเอิญสมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ ต้นตระกูล “ทิศกุล” ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้ไปตรวจราชการที่จังหวัดสงขลา บิดาข้าพเจ้าจึงได้ขอประทานให้ท่านทรงตั้งชื่อข้าพเจ้า โดยที่บรรดาพวกพี่ ๆ ของข้าพเจ้าส่วนมากได้มีนามขึ้นต้นด้วยคำว่า “ประ” สมเด็จพระยาตำราญจึงได้ประทานชื่อว่า “ประคิษฐ์” ซึ่งคำหลังเป็นคำที่เกี่ยวข้องกับตระกูลของท่าน

ในระหว่างที่บิดาข้าพเจ้า เป็นสมุหเทศาภิบาลอยู่ที่มณฑลนครศรีธรรมราชนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้เสด็จประพาสมณฑลภาคใต้ ๒—๓ ครั้ง ก็คงจะได้เห็นว่าบิดาข้าพเจ้าได้ปกครองมณฑลนั้นเป็นที่เรียบร้อย มีความเจริญก้าวหน้าเป็นที่พอพระราชหฤทัย ฉะนั้น เมื่อตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการว่างลง จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้บิดาข้าพเจ้าย้ายเข้ามากรุงเทพ ฯ และเลื่อนขึ้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนั้น ขณะนั้นบิดาข้าพเจ้าอายุได้ ๔๔ ปี และตัวข้าพเจ้าเอง ๒ ปี เมื่อย้ายเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ ได้ไปอยู่ที่บ้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในตรอกวัดสามพระยา ตำบลบางขุนพรหม บ้านนี้เป็นบ้านของขุนนางพระยาชัยวิชิต (นาค) ยกให้เป็นมรดกของมารดา และเมื่ออายุข้าพเจ้าได้ ๔ ปีบิดาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาอมราช และได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนครบาล ซึ่งในขณะนั้นมีความสำคัญยิ่งกว่ากระทรวงโยธาธิการ ต่อมาภายหลังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รวมกระทรวงนครบาลเข้าอยู่ในกระทรวงมหาดไทย และโปรดเกล้า ฯ ให้บิดาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตลอดมา

เมื่อบิดาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาอมราชใหม่ ๆ ได้ล้มเจ็บอย่างหนัก จนคิดกันว่าอาจไม่รอดชีวิตไปได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทั้ง ๆ ที่

ทรงเป็นห่วงก็ไม่กล้ามาเยี่ยม เพราะตั้งแต่สมัยโบราณมาถือกันว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ถ้า
 ล้มเจ็บหนักลงแล้ว ถ้าพระเจ้าแผ่นดินไปเยี่ยมก็หมายความว่าข้าราชการผู้นั้นจะต้องไม่รอด
 แน่ จึงมิได้เสด็จไปเยี่ยม แต่ได้ขอให้บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอหลายพระองค์ผลัดกันมา
 เยี่ยมแล้วให้ไปกราบบังคมทูลอาการเจ็บป่วยว่าเป็นประการใดทุก ๆ วัน จนบิดาข้าพเจ้า
 กอຍยังชั้วมากแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมถึงที่บ้าน เมื่อทรงเห็นบ้านที่อยู่ก่อน
 ข้างเก่าและเล็กไม่เหมาะสมกับข้าราชการตำแหน่งเสนาบดี จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
 พระราชทานบ้านศาลาแดงให้แก่บิดาข้าพเจ้า ในสมัยนั้นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ทำความดี
 ความชอบให้แก่แผ่นดิน และเป็นที่พอพระราชหฤทัยพระเจ้าแผ่นดินแล้วมักจะทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานของตอบแทน เช่นบ้าน หรือเงินทอง ไร่ นา เป็นต้น
 สำหรับบิดาข้าพเจ้าได้รับราชการเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และโปรดปรานเป็นอันมาก
 จึงได้รับพระราชทานบ้านนี้ ซึ่งเป็นบ้านใหญ่และมีเนื้อที่ประมาณ ๓๐ ไร่ เราได้ย้ายไป
 อยู่บ้านศาลาแดงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ขณะนั้นที่บ้านศาลาแดงค่อนข้างเปลี่ยว ถนนฝั่งมีไป
 ถึง และเป็นที่พักปลายทาง บ้านช่องผู้คนไม่ค่อยจะมี ยิ่งในเวลาค่ำคืนจะไปไหนต้องมีตำรวจ
 นั่งหน้ารถ

สมัยที่เราได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านบางขุนพรหมจากจังหวัดสงขลาใหม่ ๆ นั้น เป็น
 สมัยที่รถยนต์เพิ่งจะตกเข้ามาในกรุงเทพ ฯ มีจำนวนหลายคัน รถยนต์เหล่านี้เป็นรถคัน
 เล็ก ๆ ไม่มีหลังคา ที่หมุนเครื่องบางคันก็อยู่ข้างหน้ารถ บางคันก็อยู่ข้าง ๆ รถ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้พระราชทานให้แก่บิดาข้าพเจ้าหนึ่งคัน แล้วพระราชทานชื่อ
 รถคันนั้นว่า “อาคนพระยม” และบิดาข้าพเจ้าได้ซื้ออีกหนึ่งคัน ให้ชื่อว่า “ทมสารถี”
 สมัยนั้นเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้ใดมีรถยนต์ต้องมีชื่อประจำรถคันทุกคัน

อายุได้ ๖ ปีระหว่างที่ยังอยู่บ้านบางขุนพรหม ข้าพเจ้าได้เริ่มเรียนหนังสืออยู่
 กับบ้านโดยจ้างครูพิเศษมาสอน

ผู้ที่เลี้ยงข้าพเจ้ามาตั้งแต่เด็กคือแม่สุช เป็นภรรยาของบิดา แม่สุชเคยมีบุตร
 สองคน แต่ได้ถึงแก่กรรมเสียตั้งแต่ยังเด็ก มารดาข้าพเจ้าจึงได้ยกข้าพเจ้าให้แม่สุชได้
 เลี้ยงตลอดมา ผู้ที่เป็นแม่นมชื่อนุ่ม เป็นภรรยาขุนวิเศษรักษาเป็นชาวเมืองสงขลา เขา

เล่ากันว่าข้าพเจ้ากินนมจุ มารดาได้หาแม่นมมาให้ทั้งหลายคนแต่ข้าพเจ้ากินเสียนมแห้ง
กันไปตาม ๆ กัน จนมาได้นมนุ่มจึงได้มีนมให้ข้าพเจ้ารับประทานพอ

เมื่อข้าพเจ้ายังเป็นเด็กอยู่นั้นบิดาตามใจข้าพเจ้ามาก ท่านจะไปที่ไหนก็มักจะเอา
ข้าพเจ้าไปด้วยเสมอ จะไปตรวจราชการหรือจะเข้าเฝ้าหรือไปงานต่าง ๆ ก็ให้ติดตามไป
ด้วยเสมอ จนพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง สมเด็จพระพันปีหลวง เจ้านายฝ่ายหน้า
ฝ่ายในทรงรู้จักดี บิดาเคยเล่าให้ฟังว่า วันหนึ่งท่านได้พาเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง
ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จออก ในระหว่างที่บิดาเผลอข้าพเจ้าไปยืน
เกาะอยู่ข้างพระองค์ ซึ่งทำให้บิดาทกใจเป็นอันมาก แต่เมื่อท่านได้เห็นพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงทรงรับสั่งทักทายและลูบศีรษะข้าพเจ้า ท่านจึงค่อยสบายใจขึ้น

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจะเสด็จสวรรคต ได้เกิดมีดาวหางขึ้นอยู่
หลายคืน ดาวหางนี้ถือกันว่าเป็นลางร้ายซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่น่าจะเชื่อเลย แต่ก็จริงที่ว่า
ดาวหางขึ้นที่ใด คราวใด ที่นั้นก็มักจะได้รับเคราะห์ใหญ่หลวงอย่างใดอย่างหนึ่ง คน
เลี้ยงข้าพเจ้าได้ปลุกให้ขึ้นดูดาวหางคืนหนึ่งยังจำได้คิดว่า ได้เห็นดาวนั้นมีหางต่อไป
ยาวและมีแสงสว่างมาก ขณะนั้นอายุเพียง ๖ ปีเศษ แต่ยังจำได้ดี

๒. เข้าโรงเรียนมหาดเล็กหลวง

วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๔๕๔ อายุได้ ๗ ปี ๑ เดือน ได้ไปเข้าโรงเรียนมหาดเล็ก
หลวงกับพี่ชายคนหนึ่งชื่อประสาธ วันเข้าโรงเรียนนี้เป็นวันเดียวกันกับที่พี่ชายอีก ๒ คน
คือ ประพาศและประสบได้ออกเดินทางไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ

โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเป็นโรงเรียนกินนอนประจำ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ-
มงกุฎเกล้าฯ เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้ทรงสร้างขึ้นใหม่ทำนอง
“บับลิค หรือไปรเวท สกูล” ในต่างประเทศ โรงเรียนชนิดนี้มีความมุ่งหมายที่จะฝึกหัด
อบรมเด็กให้รู้จักทำอะไรด้วยตนเอง อบรมให้รู้จักรักหมู่คณะและรู้จักสามัคคีซึ่งกันและกัน
มีน้ำใจเป็นนักกีฬา ให้กินเป็นเวลานอนเป็นเวลา ให้ออกกำลังกาย ฯลฯ ทั้งนี้เพราะ
เด็ก ๆ ซึ่งเป็นบุตรของผู้มีอันจะกิน มักจะได้รับการตามใจจากทางบ้านจนกลายเป็นคน
เห็นแก่ตัว ไม่รู้จักบังคับตัวเอง โรงเรียนชนิดนี้รู้สึกดีกว่าดีมาก และเหมาะที่จะเป็นโรงเรียน
สำหรับบุตรผู้มีอันจะกินที่ประสงค์จะอบรมบุตรของตนให้เป็นคนดี เพราะถ้าเป็นเด็กเกะกะ

หรือเป็นเด็กเอาเปรียบเพื่อน หรือเห็นแก่ตัวมากเกินไปแล้วก็ต้องถูกเพื่อน ๆ ในโรงเรียนนั้นเองปราบให้เรียบร้อย

เมื่อแรกเข้าโรงเรียนนี้ได้รับเลขประจำตัว ๗๑ เป็นเด็กเล็กที่สุดในโรงเรียนอยู่คณะเด็กเล็ก ในโรงเรียนนี้แบ่งออกเป็น ๖ คณะ ๕ คณะสำหรับนักเรียนรุ่นใหญ่เรียกว่าคณะ ก.ข.ค.ง.จ. และอีกคณะหนึ่งสำหรับเด็ก เรียกว่าคณะเด็กเล็ก ห้องนอนห้องหนึ่งๆ มีเตียงนอนประมาณ ๑๒ เตียง ทุกๆ คนมีตู้สำหรับเก็บเสื้อผ้าและของใช้ประจำตัว นักเรียนทุกคนต้องทำเตียงของตนเองทุกเช้า และมีเวรผลัดกันทำความสะอาดห้อง โดยที่โรงเรียนนี้ได้รับแรงให้สร้างขึ้นจึงได้สร้างเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว รูปยาวและมุ่งหลังจากากเป็นการชั่วคราวไปก่อน

การที่จะเข้าเป็นนักเรียนโรงเรียนนี้ เท่าที่ทราบว่ามีนักเรียน ๒ ประเภท คือ

- ๑) ผู้ที่บิดามารดาหรือผู้ปกครองนำมาถวายตัวเป็นมหาดเล็กของพระเจ้าแผ่นดิน และ
- ๒) ผู้ที่เป็นบุตรของผู้มีตระกูลหรือมีชื่อเสียงดี ทั้งนี้เพื่อเป็นการจำกัดจำนวนนักเรียนให้น้อยและให้ไต่คุณภาพดีขึ้น เพราะนักเรียนมหาดเล็กหลวงนี้มีโอกาสที่จะต้องอยู่ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินเสมอ และเมื่อเรียนสำเร็จแล้วส่วนมากก็ต้องเข้ารับราชการใกล้ชิดพระองค์ท่าน ฉะนั้นในหลักสูตรการสอนจึงมีวิชาสมบัติผู้ดี และวิชาการรับใช้พระเจ้าแผ่นดินอยู่ด้วยเป็นอันมาก

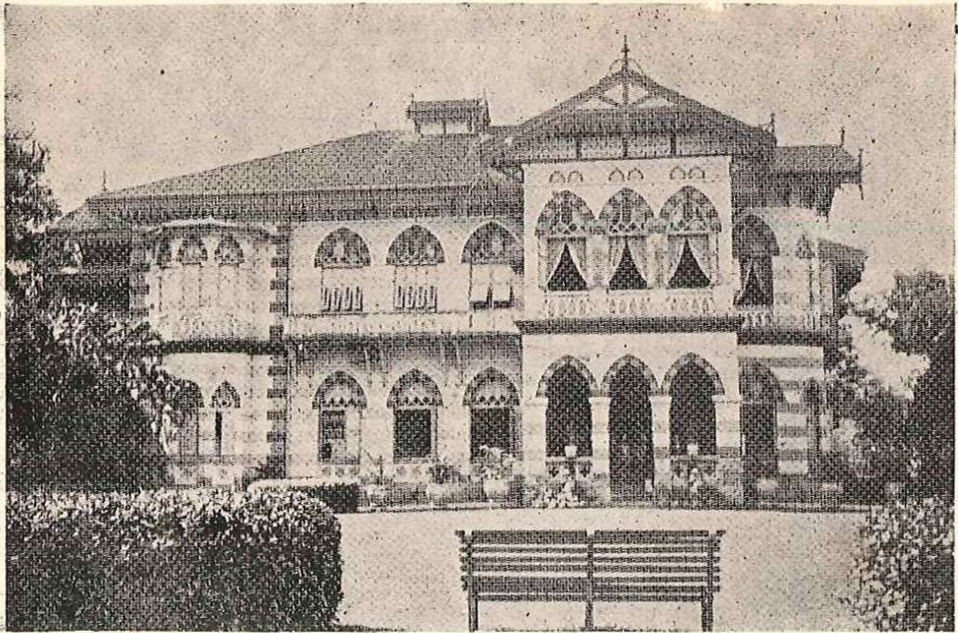
ปีแรกข้าพเจ้าอยู่ชั้นประถม ๑ พอถึงปลายปีสอบไล่ได้เป็นที่ ๑ ในชั้นได้ข้ามชั้นไปอยู่ชั้นประถม ๓ และได้รับรางวัลหลายรางวัลด้วย ครูที่สอนในชั้นนั้นเคยชมเชยและเคยยกตัวอย่างแก่นักเรียนอื่น ๆ ในชั้นว่าเป็นเด็กขยันหมั่นเพียร ต่อมาอีกปีหนึ่งก็สอบไล่ได้ได้เลื่อนชั้นไปอยู่ชั้นมัธยมปีที่ ๑ ได้เล่าเรียนอยู่ในโรงเรียนนี้ ๖ ปีจนถึงอายุ ๑๓ ปี ได้เลื่อนชั้นไปอยู่ชั้นมัธยมปีที่ ๔ จึงได้ลาออกจากโรงเรียนเพื่อไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ

ในทางกีฬา ได้เข้าเล่นฟุตบอลอยู่ในทีมรุ่นเล็กของคณะและของโรงเรียนได้เคยเข้าแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ หลายครั้ง ในงานของโรงเรียนคราวหนึ่งได้ถูกคัดเลือกให้เข้าแสดงละครภาษาอังกฤษเป็นตัวละครเสียไปจับผู้ร้ายได้มีบทสั้น ๆ

ในสมัยที่เป็นนักเรียนมหาดเล็กอยู่นั้น ในราชสำนักมีประเพณีอยู่ว่าทุก ๆ วันพุธและวันเสาร์ บรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นสมาชิกสมาคมสามเหลี่ยมในพระบรม

ราชูปถัมภ์จะต้องมีเวรกันจัดเลี้ยงอาหาร มีของแจกและจัดหาละครหรือการแสดงอื่นๆ มาแสดงถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ที่ในพระบรมมหาราชวังเป็นประจำ ซึ่งเจ้าของงานทุกท่านต่างก็พยายามหาของดีที่สุดมาแสดงถวาย เป็นการประกวดกันไปในตัว สำหรับนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวงนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าไปชมการแสดงด้วยทุกครั้ง (พวกเราได้ชมแต่การแสดงเท่านั้น ไม่ได้รับเลี้ยงด้วย) ทั้งยังทำให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสเห็นชีวิตและความเป็นไปในราชสำนักสมัยนั้นโดยใกล้ชิด และได้รู้จักคุณค่าของการบันเทิงต่าง ๆ ว่าอะไรดี และไม่ดี ด้วยความสนใจเป็นที่สุด นอกจากนั้นยังได้มีโอกาสรู้จักบรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หลายท่าน ผู้ที่เป็นสมาชิกสามเหลี่ยมนี้ต้องเป็นผู้ที่มีหลักฐานดีจริง ๆ เพราะถึงเวรใครเข้าแล้วต้องสิ้นเปลืองไม่ใช่น้อย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงโปรดการแสดงละคร ทรงแต่งเรื่องเอง ทรงแสดงเอง และทรงกำกับการแสดงเอง เรื่องใดที่ต้องการผู้แสดงมากคนก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักเรียนมหาดเล็กหลวงเข้าร่วมแสดงด้วย ละครนี้เรียกว่าละครหลวง แสดงในพระบรมมหาราชวัง ถ้าคราวใดมีการเก็บเงินก็เป็นการบำรุงการกุศล มีอยู่สองเรื่องที่ข้าพเจ้าได้ถูกคัดเลือกเข้าแสดงด้วย คือ เรื่องวิวาห์พระสมุทร และเรื่องหนามยอกเอาหนามบ่ง เป็นตัวมหาดเล็กเจ้าเมือง มีหน้าที่ติดตามเจ้าเมืองและถือหางเสือเจ้าเมือง บทเจรจาแทบจะไม่มีเลย ทั้งสองเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงแสดงเป็นตัวสำคัญในเรื่อง การที่ได้เล่นละครร่วมกับพระเจ้าแผ่นดินนั้นมีข้อที่น่าจดจำเพื่อความทรงจำ คือในเวลาเปิดฉากจะเป็นเวลาซ้อมหรือเวลาแสดงก็ตาม ทุก ๆ คนแสดงเต็มที่โดยไม่ต้องนึกถึงพระองค์ท่าน แต่พอเปิดฉากถ้าพระองค์ท่านกำลังอยู่บนเวทีผู้แสดงจะต้องลงหมอบทุกคนจนกว่าจะเสด็จลงจากเวทีพวกเราจึงจะลุกขึ้นได้ พวกที่เกิดมาในสมัยหลัง ๆ คงจะไม่ทราบพระเจ้าแผ่นดินในสมัยนั้น มีพระราชอำนาจมากมายเพียงใด และทุก ๆ คนมีความเกรงกลัวท่านเพียงใด แม้แต่ได้เข้าไปอยู่ใกล้พระองค์ท่านบางคนก็สั่นเสียแล้วยิ่งท่านรับสั่งด้วยเราก็นิ่งงอจะขึ้นไปอีก ถ้าถูกท่านกริ้วแล้วบางคนถึงล้มเจ็บไปหลายวัน และนับว่าเป็นการได้รับเคราะห์อย่างใหญ่หลวง การซ้อมละครนี้เห็นตื้นเขินน้อยนักมากเพราะซ้อมกันแทบทุกคืนเป็นแรมเดือน และกว่าจะได้ลงมือซ้อมก็ราวสองยาม คือ ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จลุกขึ้นจากโต๊ะเสวยแล้วพวกเราไปคอยอยู่ตั้งแต่

บ้านศาลาแดง

หัวคำ กว่าจะเสร็จการซ่อมก็ราว ๔ นาฬิกาของวันรุ่งขึ้น สำหรับตัวข้าพเจ้ายังเป็นเด็ก อยู่ว่างแล้งว่างอีก แต่รู้สึกว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องอดทน จำได้ว่าระหว่างการซ่อมนั้น มีหลายคราวที่ข้าพเจ้ารู้สึกง่วงมาก จึงไปแอบนั่งหลับอยู่ข้างเวทีทั้ง ๆ ที่ใจก็เป็นห่วง บางคราวลืมตาขึ้นมาแลเห็นตัวเจ้าเมืองแสดงอยู่บนเวทีแล้ว โดยไม่มีข้าพเจ้าติดตามอยู่ด้วยใจ กอไม่สบายเลย กลัวพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะกริ้ว เพราะได้เคยเห็นท่านกริ้ว ใครต่อใครมาหลายครั้งแล้ว ข้าพเจ้าค่อย ๆ แอบเดินเลียบขึ้นไปข้างหลังเจ้าเมืองบนเวที ผู้ใหญ่บางคนที่กำลังแสดงอยู่บนเวทีเมื่อแลเห็นข้าพเจ้าค่อย ๆ ย่องเข้ามาก็อดขันไม่ค่อยได้

ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติเป็น พระเจ้าแผ่นดินเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ แล้ว ท่านได้ทรงจัดตั้งกองเสือป่าขึ้นโดยมีความมุ่งหมาย ที่จะให้ทางฝ่ายข้าราชการพลเรือนเป็นผู้รักษาพระองค์และช่วยรักษาประเทศด้วย ผู้ที่เป็น เสือป่าเหล่าต่างๆ นั้นรับสมัครจากข้าราชการพลเรือนตามกระทรวงทบวงกรมต่างๆ มีการฝึกหัดอบรมคล้ายคลึงกับทหารแต่เบากว่า พุถึงเครื่องแต่งตัวเสือป่าแล้ว ได้ออก แบบกันสวยงามมาก ไม่แพ้เครื่องแบบที่สวยงามของต่างประเทศสมัยก่อน ๆ ไฉนเลย ที่เดียว โดยปรกติเสือป่ามีการซ้อมรบใหญ่ที่จังหวัดนครปฐมทุกปี ประมาณปีละ ๑๐ วัน ในเดือนเมษายนซึ่งเป็นเดือนที่ทางราชการปิดสถานที่ทำการเพื่อพักผ่อน ๑๕ วัน เสือป่านี้ แบ่งออกเป็นเหล่าเช่นเดียวกับทหาร เช่นเหล่าม้า เหล่าพราน เหล่าราบ ฯลฯ เป็นต้น ในการซ้อมรบทุกปีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเป็นแม่ทัพฝ่ายหนึ่ง และบิดา ข้าพเจ้าเป็นแม่ทัพอีกฝ่ายหนึ่ง ข้าพเจ้าได้เคยติดตามบิดาไปในการซ้อมรบนี้หลายครั้ง มี ม้าเล็ก ๆ ตัวหนึ่งติดตามแม่ทัพไป ได้เคยเผชิญกับความลำบากหลายคราว เช่นหลงทางใน เวลากลางคืน ต้องอยู่ในป่าคนเดียวตลอดทั้งคืนเป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้จะได้รับความ ลำบากเพียงใดก็รู้สึกชอบการซ้อมรบนี้มาก เพราะทำให้มีใจกล้าหาญอดทน สำหรับ นักเรียนมหาดเล็กหลวงทุกคนต้องเป็นนักเรียนเสือป่าหลวง ซึ่งต้องประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ตลอดเวลา แต่สำหรับตัวข้าพเจ้าได้ลาโรงเรียนแล้วมา ประจำอยู่ทางฝ่ายบิดา

ในระหว่างเป็นนักเรียนมหาดเล็กหลวง มีเพื่อนนักเรียนที่สนิทสนมกันมาก ๒ คนคือ นายประโยชน์ บุรณศิริ และนายเจียม ลิ้มปี่ชาติ (หลวงชาติตระการโกศล)

เพราะบิดาของเขาทั้งสองได้นำสองคนนั้นมาฝากฝังไว้กับบิดาข้าพเจ้า เราเลยอยู่ด้วยกัน ๓ คน คือ วันเสาร์วันอาทิตย์กลับบ้านศาลาแดงอยู่ด้วยกัน วันจันทร์เช้าก็กลับไปโรงเรียน นอกจากยังมีเพื่อนนักเรียนรุ่นใหญ่ที่คอยดูแลช่วยเหลืออีก ๒ คน คือ นายกอง เจตนาวัต และนายกิจา ณ กลาง ซึ่งเป็นหัวหน้าในคณะเด็กเล็ก

๓. สิ่งที่ชอบเมื่อเป็นเด็ก

๑. การกีฬา ชอบกีฬาทุกชนิด ได้เล่นฟุตบอลล์อยู่ในทีมคณะของโรงเรียนและเล่นอยู่ในทีมเด็กของโรงเรียน และยังได้จัดตั้งทีมฟุตบอลล์ขึ้นในบ้านเพื่อแข่งขันกับที่อื่นๆ อีกด้วย ได้จัดให้มีการแข่งขันวิ่งเร็ว กระโดดสูง กระโดดยาว ฯลฯ ระหว่างเด็กในบ้านเสมอ

๒. ดนตรี นับแต่อายุ ๑๐-๑๑ ปี เป็นต้นมา ได้หัดเล่นดนตรีไทยหลายชนิด เช่น พิณพาทย์ จะเข้ และฆ้องวงใหญ่ โดยเฉพาะฆ้องวงใหญ่ได้เรียนชั้นครูจนเล่นเข้าวงกับผู้ใหญ่ได้ การชั้นครูในการหัดดนตรีนั้นข้อความที่ควรจดไว้คือ ต้องมีตอกไม้รูปเทียนไหว้ครู ต้องเสียเงินชั้นครู และต้องหัดเล่นเพลงชั้นครูให้ได้ เพลงนี้ยากและยาวมาก และเกือบจะไม่เป็นทำนองเพลง ก่อนเล่นเพลงนี้จะต้องกราบ แล้วจะไปสอนเพลงนี้ให้ผู้อื่นไม่ได้ ข้าพเจ้าต้องเสียเวลาหัดเพลงนี้อยู่หลายอาทิตย์ เพราะการหัดเพลงไทยไม่มีโน้ตเหมือนดนตรีฝรั่ง ต้องใช้ความจำ แต่ที่หัดได้รวดเร็ว ก็เพราะในขณะนั้นบิดาข้าพเจ้ามีวงพิณพาทย์และวงมโหรีอยู่ในบ้าน ระหว่างรับประทานอาหารค่ำและภายหลังอาหารก็ได้นั่งฟังอยู่ทุกๆ วัน พวกนักดนตรีเหล่านั้นคอยต่อเพลงให้ จำได้ว่าสองเพลงแรกที่หัดนอกจากเพลงชั้นครู คือ เพลงเขมรบีแก้ว และเพลงจรเข้หางยาว

๓. เรือ ชอบเล่นเรือเป็นที่สุด เคยคิดฝันอยากจะมีเรืออยู่เสมอ

๔. การทหาร เนื่องจากได้ไปซ้อมรบกับบิดาและชอบใจมาก จึงได้จัดตั้งกองทหารขึ้นภายในบ้านโดยเกณฑ์เด็กๆ ในบ้านประมาณ ๒๕ คน มาเป็นทหาร ตั้งตัวเองเป็นผู้บัญชาการแล้วซื้อปืนลมแจก ในการตั้งค่ายทหารนี้ได้ไปตัดต้นหมากของมารดาเข้า ๓ ต้น ท่านผู้บัญชาการถูกหยิกเสียจนขาเขียว

๕. ขั้บรถยนต์และรถจักรยานยนต์ ได้หัดขับรถทั้งสองชนิดจนขับได้ดี ทั้งๆ ที่ตัวยังเล็กมาก รถในบ้านจะออกไปไหนจะต้องอาสาขับไป รถจักรยานยนต์เพื่อนมาหา ก็ต้องขี่ไปเที่ยว

เห็บทเจ้าเซ็น

โคลง

๑ ดลเดือนมหาร่ำเจ้า
มะห่นประปรานทวี่
ห่อนเห็นมึงมารศรี
เรียมลูปอกไล่ไล่

ภาพย์

๑ ดลเดือนเรียมมหาร่ำ
เจ้าเซ็นสืวันวาร
๑ มหาร่ำเรียมคอยเฝ้า
ลูปอกไอ้อาลัย

เซ็นปี ใหม่แม่

เทวให้

เสมอชีพ มานา

คู่ข้อนทรวงเซ็น ฯ

ขึ้นสองคำแขกตั้งการ

ประหารอกฟกฟุ่มนัยน์

ไม่เห็นเจ้าเศร้าเสียใจ

ลาดดล่ำกำสรวลเซ็น ฯ

สมัยนั้นทุก ๆ คนจะต้องออกปากว่า ไม่มีสมัยใดที่มีความสวยงามความเป็นระเบียบเรียบร้อยของงานต่าง ๆ ที่ได้จัดทำขึ้น จะเหมือนกับงานในปลายรัชกาลที่ ๕ และตลอดรัชกาลที่ ๖ และจะต้องกล่าวอีกว่า พวกที่เกิดมาทันสมัยนั้นต้องนับว่ามีบุญที่ได้เห็นของดี ๆ ซึ่งจะไม่ให้เห็นต่อไปอีกแล้ว ๒. งานเฉลิมพระชนม์พรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีการตบแต่งประดับธง และโคมไฟทั่วทุกแห่งในจังหวัดพระนคร ๓ วัน ๓ คืนในพระบรมมหาราชวัง กระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ บ้านข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนและห้างร้านต่าง ๆ ต่างก็ตบแต่งธงและโคมไฟอย่างสวยงาม เรือแพบ้านริมแม่น้ำก็ตบแต่งสวยงามเช่นกัน เวลากลางคืนเราก็นั่งรถยนต์ไปตามถนนเพื่อชมการตบแต่งโคมไฟตามสถานที่ต่าง ๆ และในคืนสุดท้ายก็มักจะลงเรือชมความงามตามลำแม่น้ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรทุกคืน ฉะนั้น ทุกหนทุกแห่งจึงพยายามตบแต่งให้งามที่สุด นี่ก็เหมือนกันในสมัยหลัง ๆ ก็ไม่ได้เห็นความงามเช่นนั้นอีก ๓. กำนันเสือป่า งานนี้มีได้มีประจำปีทีเดียว หากแต่ได้จัดทำขึ้นเป็นครั้งแรกที่สนามเสือป่า ความมุ่งหมายของงานนี้ข้าพเจ้าไม่ทราบแน่ชัดเพราะยังเป็นเด็ก แต่อย่างไรก็ดีรู้สึกเพลิดเพลินและได้รับความรู้ในทางประวัติศาสตร์ เพราะงานนี้ได้จัดเอาประวัติศาสตร์ของไทยบางตอนมาแสดง การแสดงมีในเวลากลางคืนบนสนามใหญ่ ต้องใช้ผู้แสดงมากมาย รวมทั้งม้าและช้าง บางตอนก็มีการรบกัน บางตอนก็แสดงถึงความสามัคคีของคนไทยที่ได้พยายามรวบรวมกำลังพวกชาวไทจนไปรบชนะ ฯลฯ

๔. การเดินทางไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ

คุณประสพ (พระพิศาลสุขุมวิท) พี่ชายข้าพเจ้าป่วยเป็นไส้ตันในประเทศอังกฤษ เมื่อทำการผ่าตัดแล้วนายแพทย์ได้แนะนำให้กลับมาพักผ่อนในประเทศไทย ครั้นเมื่อหายสนิทแล้วจะกลับไปศึกษาต่อ ณ สหรัฐอเมริกา บิดาข้าพเจ้าจึงได้ดำริให้ข้าพเจ้าออกไปศึกษาวิชา ณ สหรัฐอเมริกาพร้อมกับพี่ชายอีกด้วย จึงได้เตรียมตัว การจะไปเมืองนอกสมัยนั้นต้องนับว่าเป็นเรื่องใหญ่มาก ต้องเตรียมตัวกันนาน การไปสหรัฐอเมริกาต้องกินเวลาเดินทางตั้งเดือนครึ่ง เพราะไม่มีเครื่องบิน นอกจากนั้นยังไม่มีภาพยนตร์สีหรือภาพยนตร์พูดได้มาให้เราเห็นบ้านเมืองของเขา หรือได้เห็นขนบธรรมเนียมและประเพณีของเขามากนัก รู้สึกว่าประเทศยุโรปหรือสหรัฐอเมริกายู่อห่างไกลกับเรามาก ไม่เหมือน

ในสมัยหลัง ๆ ที่มีเรือบินแล้ว ระยะกรุงเทพ ฯ กับยุโรปเพียงวันเศษ ๆ และอเมริกาก็เพียง ๒-๓ วันเท่านั้นใกล้กว่าไปบางจังหวัดในประเทศไทยเสียอีก

เป็นประเพณีของคนไทยซึ่งมีว่าก่อนจะออกเดินทางไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ ผู้ปกครองมักจะพาไปลาเจ้านาย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และญาติผู้ใหญ่ ฉะนั้นสำหรับตัวข้าพเจ้าจึงถูกนำไปลาหลายท่าน และก็เป็นประเพณีที่ท่านเหล่านั้นจะต้องให้คำอวยพรและของขวัญซึ่งอาจจะเป็นเงินทองหรือของก็ได้ ข้าพเจ้าได้รับเงินและของที่ระลึกเป็นจำนวนไม่น้อย นอกจากนั้นได้มีโอกาสเข้าไปกราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ที่ในพระบรมมหาราชวัง ขณะที่ยืนคอยพระองค์ท่านจนท่านได้เสด็จลงมารับส่งด้วยนั้นรู้สึกตื่นเต้นมาก ได้ทรงสั่งสอนให้มีความขยันหมั่นเพียร ให้ทำชื่อเสียงสำหรับประเทศชาติ และโรงเรียนเป็นต้น เป็นที่จับใจอย่างยิ่ง

วันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ อายุได้ ๑๓ ปีเศษ ได้ลงเรือ “กัวลา” เพื่อออกเดินทางไปศึกษา ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา การไปครั้งนี้มีผู้คนไปส่งมากมาย เพราะมีผู้เดินทางร่วมไปด้วยกันหลายคน สำหรับนักเรียนมหาดเล็กไปส่งทั้งโรงเรียน เพราะมีนักเรียนไปด้วยกันคราวนี้ถึง ๔ คน คือ พระองค์เจ้าอาทิตย์ ทิพอาภา นายเน้น ศิลปี นายเจียม ลิมปิจาติ (หลวงชาติตระการโกศล) และข้าพเจ้า นอกจาก ๔ คนนี้ผู้ ที่ออกไปด้วยกันคราวนี้มี พระยาและคุณหญิงชนินทรภักดี หลวงนารถบัญชา (พระยาวิฑูรธรรมพิเนต) คุณประสพ สุขุม (พระพิศาลสุขุมวิท) นายขาว ณ บ่อมเพ็ชร (หลวงวิจิตรอัคนี) นายบุญเชย ปิตรชาติ (หลวงประพันธ์ไพรัชชพากย์) นายสิงห์ ไรวา (พระนราชาจางง) นายนิത്യ เปาวเวทย์ (หลวงนิത്യเวชชวิศิษฐ) นายลิ ศรีพยัค (หลวงลิขิตธรรมศรีพยัค) นายอรุณ วิจิตรานนท์, นายศิริ หัศติเสวี นายเจริญ หัศติเสวี (หลวงนฤสารสำแดง) นายเชื้อ กชเสนี, นางสาวสังวาลย์ (สมเด็จพระราชชนนี-ศรีสังวาลย์) นางสาวอุบล ปาลกวงศ์, หม่อมเจ้าวรพงศ์ เมื่อตอนเรือจะออกรู้สึกใจหายที่จะต้องจากบิดามารดา จากบ้านจากเพื่อนฝูง ขำมน้ำขำมทะเลไปตั้งครึ่งรอบโลก ไปอยู่ในหมู่คนที่ไม่ใช่ชาติภาษาเดียวกับเรา สำหรับมารดาข้าพเจ้ารู้สึกท่านเป็นห่วงมาก เพราะเหตุว่าเป็นลูกของท่านไปศึกษา ณ ต่างประเทศเป็นคนที่ ๓ เมื่อเรือออกจากท่าแล้ว ท่านก็ขึ้นรถยนต์ไปปลายถนนคลองเตย (ขณะนั้นมีถนนไปใต้เพียงนั้น) คอยโบกมือเป็นครั้งสุดท้ายในเวลาเรือผ่าน

การเดินทางคราวนี้เนื่องจากเป็นเวลาระหว่างสงครามโลก (ครั้งที่หนึ่ง) จึงต้องเดินทางไปทางประเทศญี่ปุ่น เรือ “กัวลา” เป็นเรือขนาดเล็กมีน้ำหนักราว ๑,๐๐๐ ตัน เดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับสิงคโปร์ ซึ่งมีระยะทาง ๘๐๐ กว่าไมล์ ชีวิตในเรือก็เจียบๆ แต่ที่รู้สึกสนุกเพราะเต็มไปด้วยพวกเรา รู้สึกออกตื่นๆ หน่อยเนื่องจากไม่เคยเดินทางไปไหนไกลๆ

วันที่ ๒๗ เข้ามีตเรือถึงสิงคโปร์ คืนก่อนวันนั้นพวกเราได้นั่งคุยอยู่จนตึกเพราะเข้านอนก็ไม่หลับ ตื่นตื่นเรือจะถึงสิงคโปร์ เมื่อเข้านอนได้สักครู่ก็รู้สึกขาอาบหนาวแต่ตัวตั้งแต่ตี ๓ เพื่อกอดดูเรือเข้าอ่าวเมืองสิงคโปร์ ก่อนเข้ามีตก็ได้แลเห็นไฟประภาคารบอกทางเรือเข้าท่า เมื่อเรือจอดเรียบร้อยและเจ้าหน้าที่ตรวจหนังสือเดินทางเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปพักที่โฮเทล “อเทลฟี” แล้วได้ไปเที่ยวดูตามห้างร้านต่างๆ และเช่ารถยนต์เที่ยวรอบเมือง สิงคโปร์ในเวลานั้นตามความรู้สึกเท่าที่จำได้ก็ไม่วิเศษไปกว่ากรุงเทพฯ เท่าใดนัก นอกจากความสะอาดและมีถนนหนทางออกไปไกลๆ และเป็นถนนลาดยาง ตัวเมืองสิงคโปร์ตั้งอยู่บนเกาะปลายแหลมมลายู ซึ่งอยู่เหนือเส้นนิเคเวเตอร์ไม่ถึงหนึ่งกิโล มีเนื้อที่ประมาณ ๒๒๐ ตารางไมล์ มีพลเมืองขณะนั้นสองแสนเศษ ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่า เมืองนี้เป็นเมืองสำคัญของชาวมลายูในศตวรรษที่ ๑๓ และ ๑๔ แล้วถูกพวกชาวมลายูจึงหมดความสำคัญไป พังจะมาเฟื่องฟูขึ้นอีกเมื่อตอน “เซอร์” สแตมฟอร์ดราฟเฟิลส์” มาเป็นผู้ว่าราชการในเกาะสุมาตราเมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๙ และก็เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษตลอดมาจนบัดนี้ ประชาชนในเมืองนี้โดยมากเป็นจีนและมลายู

วันที่ ๒๘ เวลาบ่ายออกจากสิงคโปร์โดยเรือ “วอนเดล” เป็นเรือบริษัทฮอลันดา มีน้ำหนักหนักกว่าตัน โดยเหตุที่เรือลำนี้เป็นเรือขนาดใหญ่จึงจอดไกลออกไปจากท่า เราต้องลงเรือเล็กไปใกล้ที่เดียว เรือลำนี้สะอาดมากแต่รู้สึกโคลงหน่อย เวลาเข้าห้องอาหารรำคาญที่ว่ามีอาหารเป็นภาษาฮอลันดา ไม่ทราบว่าจะอะไรเป็นอะไรบ้างได้แต่ชิมลองไปในมีอาหารนั้น บ่อยยกอะไรมาให้ถ้าอร่อยก็ดีไป ถ้าไม่อร่อยก็ทนกินไป ในเรือลำนี้ได้ร่วมห้องกันไปกับพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ความสนิทสนมกับพระองค์เจ้าอาทิตย์นั้นมียู่มาก เพราะแทนที่จะแยกกันนอนคนละเตียง เราก็ได้มารวมนอนอยู่เตียงเดียวกันตลอดเวลา

วันที่ ๒ กันยายน ถึงฮ่องกง เรือแล่นเข้าไปในอ่าวฮ่องกง สวยมาก เพราะเมืองตั้งอยู่แต่เนินเขาขึ้นไปบนเขา มีบ้านเรือนอยู่บนเขาไม่น้อย ในเวลากลางคืนมองจากในเรือหรือมองจากฝั่งตรงกันข้ามกับเกาะฮ่องกง คือเมืองเกาลูนจะเห็นเมืองฮ่องกง สวยงามมาก เพราะมีแสงไฟตามบ้านเรือนตั้งแต่ริมทะเลขึ้นไปถึงยอดเขาอย่างสว่างไสว พวกเราได้ขึ้นไปพักที่ “ไฮเต็ลคิงเอควาร์ด” เพื่อคอยเปลี่ยนเรือถึง ๕ วันในระหว่างพัก คอยเรือขึ้นได้เที่ยวตลอดทั่ว ตลอดจนได้ขึ้นรถรางลากด้วยสายลวดขึ้นไปบนภูเขา ซึ่งเห็นเป็นของแปลกเพราะไม่เคยเห็น ขึ้นไปจนถึงสถานีสูงสุด อากาศเย็นสบายดี มองลงมาดูเมืองฮ่องกงและอ่าวฮ่องกงสวยงาม เห็นเรือใหญ่ๆ จอดอยู่หลายลำ ในวันหลังๆ ได้มีโอกาสเข้าไปชมเมืองเกาลูนด้วย รถรางที่วิ่งอยู่ในเมืองฮ่องกงนี้เป็นรถรางสองชั้น รู้สึกโง่งมน่ากลัวลึ้มแต่ก็แปลกดี

ฮ่องกงเป็นเกาะมีเนื้อที่ประมาณ ๓๒ ตารางไมล์ ตั้งอยู่ปากแม่น้ำกว้างต้ง และห่างจากเมืองกวางต้งประมาณ ๖๐ ไมล์ ตกมาเป็นของอังกฤษเมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๑

ระหว่างพักอยู่ที่ฮ่องกงนี้พวกเราได้ถ่ายรูปหมู่ด้วยกันเป็นที่ระลึก สิ่งที่ต้องทำอีกอย่างหนึ่งในฮ่องกงก็คือต้องให้แพทย์ตรวจตา ผลของการตรวจปรากฏว่าพวกเราผ่านไปได้ทุกคน นอกจากพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และนายเจียม ติเมปชาติ ซึ่งจะต้องไปหยุดทำการรักษาในประเทศญี่ปุ่นเสียก่อนจึงจะเดินทางต่อไปได้

เกร็ดสนุกๆ ในการเดินทางนี้โดยมากก็เห็นจะเป็นด้วยเรื่องไม่รู้ภาษากัน ต้องใช้ภาษากลาง (ภาษาใบ้) เป็นส่วนมาก และต้องคอยระวังคนโกง

วันที่ ๗ กันยายน ออกจากฮ่องกงโดยเรือ “ซินโยมารู” เป็นเรือบริษัทญี่ปุ่น มีน้ำหนักสองหมื่นกว่าตัน ในห้องเราอยู่ด้วยกัน ๔ คนคือ คุณประสพ นายขาว นายเน็น และข้าพเจ้า ในระหว่างทางฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้โดนคลื่นโต้ผ่นอย่างแรงถึงกับเรือต้องหยุดเดินหลายชั่วโมง ระหว่างโดนคลื่นนี้ มีคนโดยสารลงไปรับประทานอาหารในห้องรับประทานอาหาร ๒-๓ คนเท่านั้น เมากลื่นกันหมด ข้าพเจ้าเองไม่รู้สึกเมาเท่าใดนักแต่ไม่ทะเลงตัว เมื่อลุกขึ้นแล้วเห็นท่าทางไม่สู้จะดี ก็ผลัดเครื่องแต่งตัวเข้านอนอีก ส่วนนายเน็นบอกว่าไม่เมา ตื่นแต่เช้าออกไปเดินข้างนอกแล้วกลับมาคุยให้เราทั้ง ๓ ซึ่งนอนอยู่ว่า คลื่นใหญ่เพียงใดสาหัสขึ้นถึงบน “เต็ก” ข้างบน แต่เขาก็สามารถเดินรอบ “เต็ก”

ได้ คุยอยู่สักครู่หนึ่ง ถ้าจะรู้สึกไม่ค่อยดีก็ผลัดเครื่องแต่งตัวเข้านอน อีกสักครู่เดียวเท่านั้น นายเน็นก็ตะโกนร้องเรียกกะโตนลั่นห้องที่เดียว มีอยู่ข้างในเท่าใดก็ปล่อยออกมาหมด เป็นอันว่าเมาก่อนเพื่อน

เรือถึงเซี่ยงไฮ้วันที่ ๑๐ กลางวันถึงเข้าไปหลายชั่วโมงจึงหยุดไม่นานพวกเราเลยไม่ได้ขึ้นเที่ยว เพราะเรือจอดอยู่ที่ปากแม่น้ำถ้าจะขึ้นเที่ยวในเมืองต้องลงเรือเล็กไปตามแม่น้ำอีกหลายชั่วโมงจึงจะถึงตัวเมือง

ค่ำวันที่ ๑๐ นั้น เรือออกเดินทางไปประเทศญี่ปุ่นต่อไป วันที่ ๑๓ เข้าถึง นากาซากิ พอเรือจอดก็มีพวกพ่อค้าแม่ค้านำของขึ้นมาขายบนเรือ โดยมากเป็นของเล่นแปลก ๆ และผลไม้ ข้าพเจ้าได้ลองชิมลูกสาส์ญี่ปุ่นซึ่งหอมหวานและนุ่มนวลรับประทาน รู้สึกชอบมาก ตอนเรือถึงญี่ปุ่นนี้แม้ข้าพเจ้าจะยังมีอายุน้อยอยู่ก็ดี แต่ยังจำได้ว่ามีความรู้สึกว่าการที่ได้เดินทางออกมาต่างประเทศและได้เห็นความเป็นไปของประเทศต่างๆ หลายแห่งมาแล้วเป็นการเพิ่มพูนความรู้รอบตัวขึ้นอีกมาก รู้สึกตัวที่เดียวว่ากว้างขวางขึ้น ได้เห็นขนบธรรมเนียมและประเพณี บ้านเรือน ผู้คนความเป็นอยู่ของแต่ละแห่งซึ่งไม่เหมือนกัน ได้มีเวลาขึ้นเที่ยวในเมืองนากาซากิน้อย่างสนุกสนานตามประสาเด็ก ๆ ได้ไปชมห้างร้านต่างๆ หลายสิบแห่ง รู้สึกว่าเข้าของราคาถูกและมีของเล่นมาก ร้านที่ทำของถ้วยไม้ไผ่และไม้อื่น ๆ มีจำนวนมาก ทำของเล่น ทำหีบกลไกต่างๆ เมืองนากาซากินี้ใหญ่โตพอๆ

วันที่ ๑๔ ออกเดินทางต่อไป วันที่ ๑๕ ถึงเมืองโกเบซึ่งเป็นเมืองท่าใหญ่ของประเทศญี่ปุ่นเมืองหนึ่ง เรือหยุดที่นี่ ๒ วัน ได้ขึ้นเที่ยวอย่างสนุก โชเตลในเมืองนี้ใหญ่โตและสวยงาม ที่สุดคนฉันตามากที่สุดก็คือเขาใช้ผู้หญิงทำงานเป็นจำนวนไม่น้อย วันที่ ๑๗ ออกเดินทางต่อไป วันที่ ๑๘ ถึงโยโกฮามา เมืองนี้เป็นเมืองท่าใหญ่ใกล้กับกรุงโตเกียว ขึ้นรถยนต์ ๔๕ นาทีก็ถึง ได้ไปเดินเที่ยวเล่นในเมืองทั้งกลางวันและกลางคืนสนุกสนานติดตามถนนสายสำคัญๆ มีผู้คนเดินไปมาหนาแน่น ในเวลากลางคืนก็มีแสงไฟอย่างสว่างไสว

วันที่ ๑๙ เรือออกจากโยโกฮามาข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกไปประเทศสหรัฐอเมริกา การเดินทางในเรือใหญ่ๆ นี้สนุกสนานเพลิดเพลินดี ในเวลากลางคืนทุกคืนมีภาพยนตร์และเต้นรำ เวลารับประทานอาหารทั้งกลางวันกลางคืนมีคนตบรางวัลให้ฟัง เวลากลางวันมีเกมส์ต่างๆ เช่น เต็กเทนนิส, อินดอร์เบสบอลล์, ซอฟท์เพลย์บอร์ด เป็นต้น วัน

ขอเชิญอุปการะ ทุนสุขุมนัยประดิษฐ์ เพื่อการศึกษา

โดยที่ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม) ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ. ได้ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๑๐ และกำหนดพระราชทานเพลิงศพ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๑๐ เป็นผู้เจริญมาด้วยคุณวุฒิ และวิบุติ จึงบังเกิดความเศร้าสลดใจ และอาลัยยิ่ง

ญาติมิตรได้ปรารภความว่า น่าจะจัดอนุสรณ์ถาวร เพื่อความระลึกถึงในคุณงามความดี เป็นเยี่ยงอย่างแก่นุชน และเป็นสารประโยชน์ส่วนรวม ทั้งเป็นที่เชิดชูและสนองคุณเป็นวาระสุดท้าย และได้ปรารภความต่อไปว่า เนื่องจากในชีวิตบั้นปลายของท่าน ไม่น้อยกว่า ๑๕ ปี ท่านได้ประกอบกรณียกิจ เสริมสร้างและส่งเสริมการศึกษา ด้วยความอุตสาหะ วิริยะ อันเป็นที่ปรากฏ จึงควรสร้างอนุสรณ์ที่เกี่ยวกับการศึกษา และมีมติสอดคล้องต้องกันว่า ควรจัดตั้งทุนส่งเสริมการศึกษา ขึ้นในชั้นแรกนี้ และหากว่าทุนนี้มีจำนวนมากพอที่จะก่อเกิดมูลนิธิขึ้น ก็จะปฏิบัติการต่อไป จึงได้พร้อมใจกันเชิญผู้ซึ่งขอตั้งต่อไปนี้ เป็นผู้เริ่มการก่อตั้ง “ทุนสุขุมนัยประดิษฐ์ เพื่อการศึกษา” คือ

พลตำรวจเอก หลวงชาติตระการโกศล

สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล โทรศัพท์ ๒๓๖๕๗

๔๐ ถนนคอนแวนต์ โทรศัพท์ ๓๐๕๔๔

พระพิศาลสุขุมวิท

ขอยสุรางค์ โทรศัพท์ ๕๑๐๐๔๔

นายสังเวียน ดุละฉิมพะ

๗๔ ถนนเอกมัย โทรศัพท์ ๗๑๐๔๒

นายกอง วิสุทธารมย์

องค์การส่งเสริมกีฬาแห่งประเทศไทย โทรศัพท์ ๕๖๗๔๑

๓๓ ขอยกลาง โทรศัพท์ ๕๑๐๑๕๒

นายประวิณ ณ นคร

สำนักงานข้าราชการพลเรือน โทรศัพท์ ๒๓๑๖๔

๕๐/๑ ขอยสวัสดิ์ โทรศัพท์ ๕๑๒๕๐๔

นายโฉลก โกมารกุล ณ นคร

คณะกรรมการโอลิมปิกแห่งประเทศไทย โทรศัพท์ ๕๖๗๖๕

นายสวัสดิ์ เลขยานนท์

องค์การส่งเสริมกีฬาแห่งประเทศไทย โทรศัพท์ ๕๕๓๔๖

๕๔ ถนนรองเมือง โทรศัพท์ ๓๒๔๖๒

เพื่อให้การนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จึงขอประทานท่านผู้มีจิตศรัทธาประสาทะได้โปรดอุปการะตามควรแก่ฐานะานุรูปเป็นประมาณ และได้โปรดติดต่อบริษัทผู้ซึ่งขอตั้งกล่าวข้างต้น สุดแต่โอกาสจะพึงอำนวย

พลตำรวจเอก หลวงชาติตระการโกศล

๒๐ มิถุนายน ๒๕๑๐

หนึ่งได้มีการแข่งขันกีฬาซึ่งข้าพเจ้าได้เข้าแข่งขันกับเขาด้วย แม้จะเป็นการแข่งขันของผู้ใหญ่ แต่ข้าพเจ้าก็ยังได้ชนะผู้ใหญ่นะ และได้รับรางวัล ๒ อย่าง สำหรับอาหารการกินในเรือ เช่นนี้ นับว่าดีมากที่สุดทีเดียว อาหารให้มีให้เลือกรับประทานหลายอย่าง ล้วนแล้วแต่ของที่มีคุณประโยชน์ต่อร่างกาย ตอนสายหน่อยประมาณ ๕ โมงเช้าก็มีซูปและบิสกิตเซฟรอป ๆ “เต็ค” อาหารกลางวันเป็นอาหารที่หนักและมีให้เลือกรับประทานมากอย่างเช่นกัน บ่าย ๔ โมงรับประทานน้ำชา ถึงเวลาอาหารค่ำก็มีอาหารที่หนัก และให้เลือกได้เช่นอาหารกลางวัน การรับประทานอาหารค่านั้นพวกผู้ใหญ่มักจะแต่งเครื่องราตรี อนึ่ง การเดินทางข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกนั้นสิ่งที่แปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือถ้าเดินทางจากตะวันตกไปตะวันออก คือจากญี่ปุ่นไปอเมริกา หรือที่เรากำลังเดินทางอยู่บัดนี้ เวลาข้ามเส้นซีก ๑๘๐ (Longitude) จะต้องมิวันซ้ำกันวันหนึ่ง เช่นวันนี้เป็นวันอังคาร พรุ่งนี้เป็นวันอังคารอีกวันหนึ่ง ถ้าเดินทางจากตะวันออกไปตะวันตก (คือจากอเมริกามาญี่ปุ่น) วันจะหายไปวันหนึ่ง คือวันนี้เป็นวันอังคาร พรุ่งนี้เป็นวันพฤหัสบดี

เรือเดินมหาสมุทรทุกลำจะต้องมีเครื่องวัดว่า วันหนึ่ง ๆ เดินทางไปได้กี่ไมล์ แล้วทุก ๆ วันเวลาเที่ยงที่ที่ติดแผนที่ทางเดินเรือ เจ้าหน้าที่จะได้มาขีดกาไว้ว่าเรือถึงตรงไหนแล้ว และในวันที่แล้วมาเดินทางมาได้กี่ไมล์ ฉะนั้น ผู้โดยสารทุกคนจึงรู้ทุกวันว่าเราถึงไหนแล้ว

ในห้องเขียนหนังสือของเรือ มีกระดานเขียนจดหมายและช่องวางไว้ให้อย่างพร้อมเพรียงจะใช้เท่าใดก็ได้ นอกจากนั้นยังมีโปสการ์ดรูปเรือและรูปห้องต่าง ๆ ของเรือไว้ให้อย่างมากมาย จะเขียนถึงใครสักเท่าใดหรือจะเก็บไปเป็นที่ระลึกบ้างก็ได้

วันที่ ๒๔ กันยายน เช้า เรือถึงเมืองโฮโนลูลูซึ่งเป็นเมืองหลวงของหมู่เกาะฮาวาย รวมเดินทาง ๑๐ วัน ไม่เห็นฝั่งเลย แต่เคราะห์ดีที่คลื่นลมสงบจึงสนุกสนานกันมาก เมื่อเรือเข้าเทียบท่าแล้วพวกเราก็ได้ขึ้นไปเที่ยวในเมืองทั้งกลางวันและกลางคืน บ้านเมืองของเขาใหญ่โตสวยงามและน่าดูน่าเที่ยวพอใช้ ในโฮเต็ลใหญ่ ๆ มีคนตรีพื้นเมือง (ฮาวาย) บรรเลงให้ฟัง ข้าพเจ้าชอบดนตรีของเขาเพราะเสียงหวานเย็นฟังแล้วจับใจยิ่ง สำหรับอากาศในเมืองนี้สบายมากเพราะไม่ร้อนจัดหรือหนาวจัดตลอดปี

วันที่ ๓๐ เช้า เรือออกจากโฮโนลูลู เพื่อเดินทางไปซานฟรานซิสโกในสหรัฐอเมริกาต่อไป เป็นขนบธรรมเนียมของท่าเรือเมืองโฮโนลูลูว่า เมื่อเรือจะเข้าหรือออกจากท่าคณะคนตรีสาววัยประจำท่าเรือจะต้องบรรเลง “โอโลฮา” ซึ่งเป็นเพลงทั้งพบและลา (คือทั้ง Hello และ Good bye) ของชาวพื้นเมืองนี้ เพลงนี้ไพเราะมาก ฉะนั้น จึงทำให้ผู้โดยสารส่วนมากมีความรู้สึกอาลัยที่จะจากเกาะนี้ และเมื่อจากไปแล้วก็ยังนึกถึงเพลงนี้ซาบซึ้งอยู่เสมอ

เกาะฮาวายนี้นายทหารเรืออังกฤษชื่อ กัปตันเจมส์ กูก ได้มาพบเมื่อ ค.ศ. ๑๗๗๘ และได้จัดตั้งเป็น Kingdom เล็ก ๆ โดยชาวพื้นเมืองเป็นเจ้าแผ่นดิน (แต่นายทหารเรืออังกฤษผู้นั้นได้ถูกฆ่าตายที่นั่น ค.ศ. ๑๗๗๙) ตลอดมาจนถึง ค.ศ. ๑๘๙๓ ซึ่งขณะนั้นมีพระนางชาวพื้นเมืองเป็นเจ้าแผ่นดินได้ถูกถอด แล้วตั้งเป็นประเทศรีพับลิคต่อมา ค.ศ. ๑๘๙๘ จึงได้มารวมเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสหรัฐอเมริกา

เกาะนี้มีชื่อเสียงโด่งดังทั่วโลกก็เพราะ ๑. ดนตรี มีทำนองเพลงที่ไพเราะ และเครื่องดนตรีที่เล่น ที่เรียกว่า กีตาร์ฮาวาย ก็มีเสียงเหมาะสมกับทำนองเพลง เป็นที่นิยมกันทั่วโลกจนกระทั่งทุกวันนี้ ๒. ระบาย วิธีการระบายเป็นที่ยอดนิยมของคนส่วนมาก คือเขาว่าความเคลื่อนไหวของมือ เท้า และสะเอว เป็นศิลปะที่งามมาก และเครื่องแต่งกายที่ออกมาเต้นระบำก็น่าดู คือส่วนบนมีเสื้อผ้าน้อย และส่วนล่างนุ่งกระโปรงหนา ๓. สับปะรด เป็นผลไม้ที่เป็นที่นิยมกันมาก ๔. ไม้กระดานเล่นคลีน เป็นกีฬาของเขาชนิดหนึ่ง คือยืนบนไม้กระดานแล้วคลีนกีฬาเข้ามาถึงฝั่งได้

วันที่ ๕ ตุลาคม ถึงซานฟรานซิสโกซึ่งอยู่ในมลรัฐคาลิฟอร์เนีย เมืองนี้เป็นเมืองท่าใหญ่ทางด้านตะวันตก คือทางด้านมหาสมุทรแปซิฟิกของสหรัฐอเมริกา คึกคักจนถึงได้มีงานเต้นรำแต่งแฟนซีในเรือสันทนาการกันมาก เรือเล่นมาเที่ยวนี้เป็นเที่ยวสุดท้ายที่จะใช้กัปตันชาวอเมริกัน ซึ่งในเที่ยวต่อไปจะใช้กัปตันญี่ปุ่น กัปตันชาวอเมริกันคนนี้มีลูกชายคนหนึ่งอายุรุ่นราวคราวเดียวกับข้าพเจ้า ได้มาสนิทสนมเป็นเพื่อนกันดีมาก เสียแต่พูดกันไม่ค่อยจะเข้าใจเรื่อง เขาได้ชวนข้าพเจ้าขึ้นไปเล่นของเล่นกับเขาในห้องกัปตันเสมอ ตำแหน่งกัปตันในเรือเดินมหาสมุทรเช่นนี้เป็นตำแหน่งที่สำคัญมาก เพราะต้องรับผิดชอบในเรือทั้งสิ้น ชีวิตผู้โดยสารและคนเรือก็มอบไว้แก่กัปตัน และเมื่อเรืออยู่ในทะเล

กับต้นก็คือ King ของเรือลำนัน มีอำนาจเด็ดขาด ผู้โดยสารหรือคนเรือก็ต้องเคารพยำเกรง ผู้โดยสารคนใดได้รับเชิญให้ไปร่วมโต๊ะรับประทานอาหารก็ดี หรือเชิญไปรับประทานอาหารที่ห้องเขาคี ต้องนับว่าผู้นั้นได้รับเกียรติเป็นอย่างสูง

ระหว่างเดินทางมาในเรือ ตามภาษาเด็กได้เคยไปเล่นแกล้งผู้หญิงไทย ๒ คนที่มาก้วย คือนางสาวสังวาลย์ และนางสาวอุบล ซึ่งเดินทางร่วมห้องไปกับผู้หญิงจีนอีก ๔ คน ความซนที่ได้ทำไปก็คือได้ไปที่หน้าห้องของเขา เกาะประตูแล้ววิ่งหนีไปแอบเสียสองคนเปิดประตูบ่นอุบอิว่าใครมาเกาะ เทียมองหา เมื่อไม่พบก็ปิดประตู เราก็ตั้งต้นไปเกาะใหม่แล้ววิ่งหนีอีก ไปทำเช่นนั้นบ่อยๆ ซึ่งคงทำความรำคาญให้แก่เขาไม่น้อย ถ้าในขณะนั้นจะไ้ทราบเหตุการณ์ภายหน้าว่า นางสาวสังวาลย์จะได้เป็นสมเด็จพระราชชนนีแล้วก็คงจะไม่กล้าไปทำเช่นนั้นเป็นอันขาด

เรือแล่นผ่านเข้ามาในอ่าวเรียกว่า “โกลเดน เกท” คือประตูทองของเมืองซานฟรานซิสโกสวยงามมาก ไม่ซ้ำเรื่อก็เทียบท่า ตอนนั้นโกลาหลกันหน่อยเพราะต้องให้เจ้าพนักงานด่านภาษีตรวจเข้าของ เมื่อเสร็จการตรวจแล้วพวกเรทั้งหมดก็ต่างแยกกันไปอยู่โฮเต็ลต่างๆ เรา ๔ คนคือ คุณประสพ นายขาว นายเน็น และข้าพเจ้าได้ไปพักที่ “แพเลซโฮเต็ล” ซึ่งเป็นโฮเต็ลที่หรูที่สุดในเมืองนี้และแพงเหลือเกิน เมื่อโผล่เข้าไปในโฮเต็ลความงามนั้นยังกับได้เข้าไปในพระบรมมหาราชวัง มีห้องโถงใหญ่มีห้องนั่งเล่น ห้องรับประทานอาหาร ห้องเต้นรำ ห้องเขียนหนังสือ ห้องสูบบุหรี่ ห้องตัดผม ห้องซักกรองเท้า ห้องขายหนังสือพิมพ์ และ “แม็กกาซีน” ต่างๆ มีร้านขายของเบเกอรี่เค้กหวานๆ ผู้คนแต่งตัวสุภาพทั้งหญิงชายเดินเข้าออกอย่างพลุกพล่าน คนรับใช้ในโฮเต็ลทุกคนได้รับการฝึกหัด และอบรมให้เป็นคนสะอาดและมีกิริยาที่ดีที่สุด เอาใจใส่และอ่อนน้อมต่อผู้มาพักทุกคน ถึงเวลารับประทานอาหารกลางวัน อาหารค่ำ มีดนตรีบรรเลงตลอดเวลา การที่เข้าไปพักในโฮเต็ลหรูๆ เช่นนี้ไ้ประโยชน์มากที่สุดก็คือ ได้รู้ได้เห็นของดีๆ ของเขา เสียอย่างเดียวกับที่มันแพงสตาจก็เท่านั้น

แพเลซโฮเต็ลตั้งอยู่บนมาร์เก็ตสตรีท ซึ่งเป็นถนนสายสำคัญที่สุดในเมืองนี้ ห้องที่พักอยู่ชั้นที่ ๖ มองดูลงมาสวยงาม เห็นถนนกว้างใหญ่ ผู้คนเดินไปเดินมาราวกับมกราวรถรางขนาดใหญ่สองสายอยู่กลางถนน สายหนึ่งสำหรับรถขาขึ้น อีกสายหนึ่งสำหรับ

รถชาล่อง มีรถรางเดินโดยไม่ขาดระยะ มีรถยนต์มากมายวิ่งไปวิ่งมา การขับรถยนต์ในประเทศอเมริกันขับทางด้านขวา ไม่เหมือนกับประเทศไทยซึ่งขับทางด้านซ้าย เมืองซานฟรานซิสโกเป็นเมืองที่ใหญ่ สนุกและสวยงามที่สุดเมืองหนึ่ง มีตึกงามใหญ่โต มีร้านขายของขนาดต่างๆ มีโรงละคร โรงภาพยนตร์ โรงเต็นท์มากมาย และโดยเหตุที่เมืองนี้ตั้งอยู่บนเขา ฉะนั้นบ้านบางแห่งก็อยู่บนลูกเขาสูงๆ ต่ำๆ ถนนในเมืองนี้มีชันเขาลงเขา ระหว่างที่พักอยู่เมืองนี้ ๕ วันได้ไปชมสถานที่สำคัญหลายแห่ง ชมร้านขายของต่างๆ และได้ขึ้นรถเที่ยวตามถนนชายทะเลซึ่งสวยงาม นักเรียนไทยในเมืองนี้มีจำนวนน้อย และที่ได้มาพาเราไปเที่ยวชมสถานที่ต่างๆ ก็คือคุณพระเจริญวิศวรรม ซึ่งในขณะนั้นกำลังเป็นนักเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัยคาลิฟอร์เนีย มหาวิทยาลัยคาลิฟอร์เนียตั้งอยู่ในเมืองเบอร์กลีย์ อยู่ตรงข้ามอ่าวกับเมืองซานฟรานซิสโก คุณพระเจริญได้พาเราลงเรือ “เฟอร์รี่” ไปชมเมืองเบอร์กลีย์และเมืองโอ๊คแลนด์อีกด้วย

ไปจากตะวันออกไม่เคยเห็นบ้านเมืองใหญ่โตและมีตึกสวยงาม เช่น ซานฟรานซิสโกนี้ รู้สึกตื่นเต้นมาก

วันหนึ่งนั่งอยู่ในโฮเตลมีโทรศัพท์มา นึกว่าเป็นคนไทยด้วยกัน รีบยกหูขึ้นฟังที่ไหนได้ ได้ยินเสียงภาษาฝรั่งพูดพิศมา ฟังไม่เข้าใจเลย ขำพเจ้าก็ค่อยๆ วางสาย ภายหลังจากจึงได้ทราบว่าคุณประสพแกล้งลงให้ฝรั่งคนหนึ่งพูดมา คุณที่ว่าเราจะทำอย่างไรบ้าง

ขนบธรรมเนียมการแต่งตัวของเด็กขนาดข้าพเจ้าในอเมริกา เขาแต่งกางเกงขาสั้นหุ้มเข่าและสวมถุงขาง แต่เครื่องแต่งตัวที่ข้าพเจ้าตัดไปจากเมืองไทยนั้น มีชุดกางเกงขายาว แล้วยังมีคอลลาร์แบบอื่น ก็เป็นคอลลาร์แข็งออกมาคลุมคอเสื้อขึ้นนอกซึ่งในอเมริกาเขาไม่แต่งกัน ฉะนั้นในวันแรกที่ข้าพเจ้าขึ้นเมืองซานฟรานซิสโกนี้รู้สึกว่าการแต่งตัวเป็นเด็กอังกฤษจำไปหน่อย แต่เมื่อเห็นว่าไม่มีใครเขาแต่งกันอย่างนี้ก็รีบเปลี่ยนทันที

ในอเมริกานี้ถือสุภาษิตอยู่อย่างหนึ่งว่า “It pays to advertise” ฉะนั้นเรื่องการแจ้งความของเขาจึงเป็นเรื่องสำคัญ เช่นเรามาในเรื่องเราจะรู้ได้ เห็นแล้วว่าโฮเตลในเมืองต่างๆ มีโฮเตลอะไรบ้าง รูปร่างเป็นอย่างไร และคืออะไร รถไฟสายไหนเดินทางใด และมีอะไรพิเศษบ้าง โรงภาพยนตร์และโรงเต็นท์ที่ไหนเป็นอย่างไร ฯลฯ ทั้งนี้เพราะแต่ละแห่งเขาทำสมุดพิมพ์รูปงามๆ ของสถานที่ต่างๆ พร้อมด้วยคำอธิบายวางไว้ในเรือเพื่อผู้

โดยสารถะหยิบค และเก็บไว้เป็นที่ระลึกด้วยก็ได้ เป็นการให้ความรู้อย่างหนึ่งแก่เราเหมือนกัน

วันที่ ๑๐ ตุลาคม ออกเดินทางจากซานฟรานซิสโกไปกรุงวอชิงตันโดยรถไฟ ระยะทาง ๓,๐๐๐ ไมล์เศษ ต้องอยู่ในรถไฟ ๕ วัน ๕ คืน เบื่อหน่ายมากเพราะสกปรก ละอองถ่านซึ่งปลิวจากรถจักรจับหน้าและเครื่องแต่งตัวดำไปหมด ที่อาบนํ้าก็ไม่สะดวก อาหารก็แพง คนใช้ในรถไฟเป็นเชกคัม (นิโกร) ทั้งสิ้น รถไฟผ่านมลรัฐคาลิฟอเนีย เนวาดา ยูตาห์ ในมลรัฐยูตาห์นี้ทางรถไฟได้ผ่านข้ามทะเลสาบ Salt Lake ทะเลสาบนี้สมกับชื่อคือนํ้าเค็มเป็นเกลือทีเดียว ใครอยู่แถวนี้ไม่ต้องซื้อเกลือรับประทาน ตักนํ้าทะเลขึ้นมาก็เป็นเกลือแล้ว ต่อจากนั้นก็ผ่านมลรัฐไวโอมิง เนบราสกา ไอโอวา อิลลินอยส์ เมืองชิคาโกตั้งอยู่ในมลรัฐอิลลินอยส์ เมืองนี้เป็นเมืองที่ใหญ่โตที่สองรองจากกรุงนิวยอร์ก มีพลเมืองหลายล้านคน เราต้องหยุดเปลี่ยนรถไฟที่นี่ แต่โดยเหตุที่รถไม่หยุดคนานนักจึงไม่กล้าออกไปเที่ยวที่ไหนที่ไกลสถานี เกรงจะหลงทาง ต่อจากนั้นก็เดินทางต่อไปในมลรัฐอินเดียนนา โอไฮโอ เพนซิลวาเนีย แมรี่แลนด์ จนถึงกรุงวอชิงตัน เมืองหลวงของสหรัฐอเมริกา ซึ่งตั้งอยู่ใน District of Columbia ไม่ขึ้นอยู่ในมลรัฐใด เมื่อตอนออกจากซานฟรานซิสโก รถไฟทั้งขบวนไถ่ลงเรือ “เฟอร์รี่” ข้ามปากแห่งหนึ่ง

๕. ถึงกรุงวอชิงตัน

วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๖๐ รถไฟไถ่แล่นเข้าสู่สถานีรถไฟกรุงวอชิงตัน มีข้าราชการสถานทูตหลายคนมากอย่ต้อนรับ แล้วเขาได้จัดให้เรา ๔ คน คือ คุณประสพ นายขาว นายเน็น และตัวข้าพเจ้าไปพักที่ซอร์แฮมโฮเต็ล ซึ่งเป็นโฮเต็ลที่ดีที่สุดในกรุงนี้ มีความหรูหราเกือบไม่แพ้แพเลซโฮเต็ลที่เมืองซานฟรานซิสโก ในวันนั้นเองพวกเราได้ถูกนำไปพบพระยาประภากรวงศ์ (ว่อง บุญนาค) อัครราชทูตที่สถานทูต ซึ่งตั้งอยู่บน 16th Street N.W.

ในระหว่างพักอยู่ในโฮเต็ลประมาณ ๖-๗ วัน เพื่อทางสถานทูตได้จัดหาครอบครัวที่จะให้ไปอยู่ด้วยนั้น ได้มีโอกาสชมกรุงวอชิงตันโดยตลอด

กรุงวอชิงตันนี้เป็นเมืองหลวงของประเทศสหรัฐอเมริกา ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำโปโตแม็กและแม่น้ำอนาคอสเตีย และอยู่ระหว่างมลรัฐแมรี่แลนด์และเวอร์จิเนีย ยอร์ชวอชิงตันประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกาคนแรกเป็นผู้เลือกที่ตั้งกรุงนี้ เมื่อ ค.ศ. ๑๗๙๐

นายช่างฝรั่งเศสคนหนึ่งเป็นผู้ออกแบบผังของเมือง จึงมีความสวยงามอย่างแบบฝรั่งเศส มีถนนกว้างใหญ่ มีต้นไม้สองข้างถนน และมีวงเวียนต่าง ๆ ตั้งอนุสาวรีย์ แต่ก็มีถนนตัดกันเป็นสี่เหลี่ยมแบบอเมริกันเหมือนกัน บรรดาอาคารใหญ่ ๆ ที่สำคัญก็มี Capitol (รัฐสภา) ทำเนียบประธานาธิบดี White House ตึกกับทำเนียบนี้ข้างหนึ่งเป็นกระทรวงการคลัง อีกข้างหนึ่งเป็นกระทรวงการต่างประเทศ กลาโหม และทหารเรือ เป็นอาคารใหญ่มากทั้งสองข้าง มีกระทรวงและสถานที่ทำงานของรัฐบาลอีกหลายสิบแห่ง นอกจากนี้ยังมีอาคารที่ใหญ่โตและสำคัญอีกมากมาย เช่นที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข มิวเซียมและหอสมุด ฯลฯ เป็นต้น สำหรับอนุสาวรีย์สำคัญที่ควรกล่าวก็คืออนุสาวรีย์ของท่านยอร์ชวอชิงตัน ทำเป็นแบบสูงแบบเสา (Obelisk) สูงขึ้นไป ๕๕๐ ฟุต ข้างพเจ้าเคยขึ้นไปถึงยอดคือขึ้น "ลิฟต์" (ภาษาอเมริกันเรียกว่า "เอลเวเตอร์") มองลงมาดูกรุงวอชิงตันงามมาก ขาลงลองลงบันไดกว่าจะถึงชั้นล่างเมื่อยแล้วเมื่อยอีก

กรุงวอชิงตันเป็นกรุงที่สวยงามและสะอาดสะอ้านมาก จนกระทั่งสายไฟฟ้าสำหรับรถรางเดินก็อยู่ใต้ดิน ทั้งนี้เพื่อมิให้มีสายไฟฟ้ารุงรังอยู่บนถนน มีสวนสัตว์ สวนดอกไม้ และสวนสำหรับรถยนต์เข้าไปเที่ยว ทำเป็นป่ามีลำธารเล็กน้อย ทำทางรถยนต์ข้ามลำธาร ฯ ในกรุงนี้มีชาวแอฟริกันอยู่เป็นจำนวนมาก ลักษณะของพวกแอฟริกันผมหยิก ปากหนา และกลืนตัวแรง พวกแอฟริกันได้ถูกขนมาจากแอฟริกาเป็นจำนวนมาก เมื่อสมัยมีการค้าทาส คือเมื่อก่อนสมัยประธานาธิบดีลินคอล์น เรื่องของการค้าทาสในประเทศอเมริกาเมื่ออยู่ว่าประเทศอเมริกาเป็นประเทศใหม่ มีเนื้อที่มากมาย ชาวยุโรปที่มาตั้งเนื้อตั้งตัวล้วนแต่ต้องการคนทำงาน ฉะนั้น จึงได้มีการค้าทาสโดยไปจัดหาคนโง่มาจากทวีปแอฟริกา เกียรติของการค้าทาสที่แปลก ๆ ก็มี เช่น ผู้ที่หาคนทางค้าทาสบางคนเห็นว่าการไปหาแอฟริกันมาจากแอฟริกาต้องทำการขนส่งด้วยความลำบาก และบางครั้งยากก็หาได้จำนวนน้อยมากไม่เพียงพอ กับเที่ยวเรือ และยังมีอุปสรรคอื่น ๆ อีก จึงคิดเพาะคนขึ้นโดยได้จัดหาผู้ผิวนิโกรมาเป็นจำนวนมากกว่าชายแล้วจัดที่อยู่ให้เป็นห้อง ๆ แล้วหาพวกผู้ชายที่แข็งแรงซึ่งเป็นนิโกรด้วยกันมาสืบพันธุ์ไว้สำหรับค้าต่อไปอีก โดยมีต้องทำการขนส่งมาจากแอฟริกาตั้งนี้เป็นต้น นึกๆ ดูก็น่าอนาถใจ ไม่ดีไปกว่าสัตว์เท่าใดนัก การค้าทาสนี้ได้ถูกเลิกในสมัยประธานาธิบดีลินคอล์นราว ค.ศ. ๑๘๖๕ ชาวอเมริกันรังเกียจพวกนิโกรมาก แม้ว่าโรงพยาบาลน์ โรงละคร

และโรงแรมก็ต้องแยกกัน จะเข้าคูหรืออยู่ร่วมกันไม่ได้ ยิ่งลงไปทางเมืองใต้กรุงวอชิงตัน ด้วยแล้ว แม้ว่ารถรางก็ต้องแยกกันนั่งคนละคัน สถานีรถไฟก็มีห้องพัสดุโดยสารคนละท่านนี้แหละเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เมื่อคนไทยไปอยู่อเมริกา ถ้าลักษณะของบางคนมีรูปร่างคล้ายนิโกรแล้วก็จะได้รับความเกื้อตร้อนไม่น้อย พวกนิโกรมีจำนวนมากในทางภาคใต้ของประเทศอเมริกา ส่วนทางภาคเหนือตั้งแต่กรุงนิวยอร์กขึ้นไปมีจำนวนน้อย

พวกนิโกรเหล่านี้พูดภาษาอังกฤษทั้งนั้น แต่พูดช้าๆ และลากเสียงมีสำเนียงแปร่งเล็กน้อย ถ้าได้ยินเสียงก็พอบอกได้ว่านิโกรพูด สำหรับชื่อของเขานั้นเขาชอบเอาชื่อคนสำคัญๆ มาประสม เช่นชื่อประธานาธิบดีที่เด่นๆ ของอเมริกา ทั้ง ยอร์ชวอชิงตัน หรือเอบราแฮมลินคอล์น แล้วเขาก็ชื่อยอร์ชเอบราแฮมหรือเอบราแฮมวอชิงตัน หรือยอร์ชลินคอล์น สับไปสับมาทั้งนี้ บางคนก็เอาชื่อตรงเลยที่เดียวก็มี

สำหรับชาวตะวันออก เช่นจีน ญี่ปุ่น ไทย ฟิลิปปินโน ชาวอเมริกันก็เห็นเป็นชาวต่างผิว ไม่สู้จะยกย่องนัก นอกจากจะรู้จักกันเป็นส่วนตัว คนจีนในอเมริกา มีจำนวนมากมายแล้วแกไปทำให้เขาถูก เช่นการแต่งกายของเขาส่วนมากไม่ค่อยเรียบร้อยที่ทางอยู่ก็สกปรกแล้วไปมีอาชีพที่ต่ำๆ ทั้งสิ้น พูดอังกฤษก็ไม่ค่อยชัด ฯลฯ เหล่านี้ทำให้นอเมริกันถูกมาก สำหรับชาวญี่ปุ่นนั้นชาวอเมริกันหาว่าเป็นพวกเอาเปรียบและมีลัทธิลคมใน ไม่เปิดเผยหรือตรงไปตรงมา ชาวอเมริกันจึงไม่ชอบ ส่วนฟิลิปปินโนเป็นเมืองขึ้นของเขา เขาก็ต้องไปในทางเหยียดๆ สำหรับไทยนั้นชาวอเมริกันส่วนมากไม่รู้จักเลย ไม่รู้ว่าเมืองไทยอยู่ที่ไหน บางคนก็คิดว่าอยู่ในอเมริกาใต้ หรือบางคนก็คิดว่าอยู่ในอินเดีย แต่ผลที่สุดไทยเราก็เป็นพวกผิวเหลือง จึงอยู่ในข่ายที่เขาไม่ยกย่องอยู่นั่นเอง

สำหรับห้างร้านขายของในกรุงวอชิงตันนี้มีจำนวนมากมายทั้งใหญ่และเล็ก แต่ที่ติดใจข้าพเจ้าคือร้านขายของ ๕ เซ็นต์ ๑๐ เป็นร้านใหญ่มีของเบ็ดเตล็ดที่เราต้องการใช้แทบทุกอย่าง ขายด้วยราคา ๕ เซ็นต์และ ๑๐ เซ็นต์ เท่านั้น เราเข้าไปเดินในร้านนี้แล้วค่อยๆ ได้เสียทุกอย่างเพราะราคาถูกและก็เป็นของที่ใช้ได้ดีพอใช้

ครั้นแล้วพวกนักเรียนที่ไปด้วยกันก็แยกกันไปเข้าโรงเรียนต่างๆ ออกจากกรุงวอชิงตันไป ที่ยังคงอยู่ในกรุงวอชิงตันก็เฉพาะรุ่นเล็ก ๔ คน คือนายขาว นายเน็น นายเจียม และข้าพเจ้า

ขนบธรรมเนียมและประเพณีของไทยและของฝรั่งนั้นผิดกันไกลทีเดียว ในการนั่งโต๊ะอาหารก็ดี การสนทนาหรือการแต่งกายก็ดี ฉะนั้น คนไทยที่ไปต่างประเทศควรได้รับการอบรมอย่างดีเสียก่อน เพราะถ้าเราไปเสียมารยาทในเรื่องเหล่านี้แล้วทำให้ฝรั่งดูถูกเราทำผิดพลาดคนเดียวแต่เขาก็รู้จักคนไทย คือเราคนเดียว เขาก็ต้องเห็นเราเป็นตัวอย่างคนไทยทั้งหมด เราทำดีเขาก็คิดว่าคนไทยดีทั้งนั้น เราทำเลวเขาก็คิดว่าคนไทยเลวทั้งนั้น การนั่งโต๊ะรับประทานอาหารเราจะต้องรู้ว่าถ้วยแก้วน้ำของเราอยู่ทางไหน จานขนมปังอยู่ทางไหน ผ้าเช็ดมือให้ใช้อย่างใด มีดซ่อมชนิดใดสำหรับอาหารอย่างใด วิธีชักชุปชักอย่างใด ฯลฯ การสนทนานั้นถ้ารู้จักกันไม่ค่อยสนิทแล้วฝรั่งเขาถือมากในเรื่องที่จะไปถามเรื่องส่วนตัวของเขาจนเกินไป สำหรับฝรั่งเขาเกือบจะมีบทที่เดียวว่าควรสนทนาเรื่องอะไรในโอกาสอะไรบ้าง ฯลฯ แต่ในเรื่องเหล่านี้ข้าพเจ้าเอาตัวรอดไปได้เพราะเรื่องโต๊ะอาหารก็รู้ขนบธรรมเนียมไปดีแล้ว เนื่องจากอยู่ที่บ้านในกรุงเทพฯ ก็ปฏิบัติอย่างฝรั่งอยู่แล้ว ส่วนการสนทนานั้นในขณะนั้นยังพูดภาษาอังกฤษไม่ได้จึงไม่มีโอกาสได้สนทนากับใคร

บ้านที่สถานทูตจัดหาให้ข้าพเจ้านั้น เลขที่ ๒๕๐๕ ถนนแชนเพลน เจ้าของบ้านชื่อ Mrs. Mary R. Dickens ซึ่งพวกเราได้ตั้งชื่อเป็นภาษาไทยว่า “ยายไก่” ยายไก่นี้เคยเป็นดารารายานตร์เมื่อสมัยกระโน้น (ค.ศ. ๑๙๐๐ เศษ) เก็บฟิล์มตนเองไว้ไม่น้อยแล้วนำมาอวดพวกเราหลายครั้งหลายคราว สามียายไก่เป็นคนหมิ่นๆ ไม่ค่อยพูดจาอะไร ๆ ก็แล้วแต่ยายเมีย มีบุตรสาวคนหนึ่งชื่อมากาเร็ต อายุประมาณ ๑๑-๑๒ ปี หน้าตาน่าเอ็นดู การพักอยู่ที่นั่นเขาคิดเดือนละ ๔๕ เหรียญ รวมทั้งค่าอาหารด้วย ยายไก่เป็นคนถือศาสนาจิต วันอาทิตย์จึงขอให้ข้าพเจ้าไปวัดทุกอาทิตย์

ศาสนาที่ยายไก่นับถือนั้นเป็นศาสนาประเภท Christian Science ก็จะต้องการอะไรก็ใช้วิธีสวด เจ็บไข้ไม่สบายก็ไม่ต้องตามตามหมอ ใช้สวดให้หายแทน เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าไม่ได้ป่วยในระหว่างที่พักอยู่นั้น มิฉะนั้นพระเจ้าก็คงจะต้องเดือดร้อนต้องลงมารักษานะ

บ้านที่พักอยู่นั้นไม่ไกลจากสถานทูตนัก ระยะเดินอยู่ในราว ๑๕ นาที ระหว่างเป็นนักเรียนรุ่นเล็กนั้นสถานทูตจ่ายเงินกระเป๋าคืนเดือนละ ๖ เหรียญซึ่งเป็นค่ากินขนม ถ้าเรากินขนมมากไปหน่อยก็แปลว่าต้องเดินไปโรงเรียน เพราะไม่มีสตางค์เหลือเป็นค่ารถราง ฉะนั้นเวลาที่มีสตางค์เหลือน้อย ๆ ต้องคิดเสมอว่ากินขนมดีหรือเอาไว้เป็นค่ารถรางดี

ถ่ายภาพกับคุณประสาธ สุขุม พ.ศ. ๒๔๕๘

การที่ได้เข้าไปอยู่ในครอบครัวของชาวอเมริกันเช่นนี้ก็นับว่าดีเหมือนกัน เพราะทำให้รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีและนิสัยใจคอของชาวอเมริกันเป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามก็รู้สึกว่าการที่ครอบครัวมีความเอ็นดูรักใคร่ข้าพเจ้ามากทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้ามีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกับแม่มากระไรบ่อย ๆ ตามภาษาเด็ก

ทางสถานทูตได้จัดให้ข้าพเจ้าไปเข้าโรงเรียนชื่อ Washington Collegiate School ซึ่งเป็นโรงเรียนไปรเวตเล็ก ๆ ตั้งอยู่ห่างจากบ้านที่พักราวไมล์เศษ โดยปรกติเดินทางไปและกลับทุกวัน โรงเรียนนี้มีครูอยู่ ๒ คน คือ Mr. Paul N. Peck และภรรยาของเขา มีนักเรียนราว ๑๕ คนเท่านั้น แต่นักเรียนเหล่านี้เป็นคนพอมืออันจะกิน เพราะค่าเล่าเรียนค่อนข้างแพง มีสเตอร์เป็กเป็นคนที่คิดเลขเก่งมาก มีวิธีพิเศษอย่างใดไม่ทราบ สามารถทำการบวกและลบเลขได้ยังกับเครื่องจักร ตอนเข้าเรียนแรก ๆ ลำบากหน่อยเพราะฟังครูพูดไม่ค่อยเข้าใจแต่ต่อมาก็ค่อย ๆ เข้าใจดีขึ้น เวลาผ่านไปหลายเดือนจึงรู้สึกว่าฟังเข้าใจดีและพอพูดภาษาอังกฤษได้บ้าง

ข้าราชการสถานทูตไทยเวลานั้น นอกจากท่านอัครราชทูตก็มีมิสเตอร์ลอฟตัส (พระยานิเทศ) เป็นชาวอังกฤษแต่พูดภาษาไทยได้เป็นน้ำที่เดียว ๒. คุณวิสุทธิ โทณวนิก (พระยาโทณวนิกมนตรี) ซึ่งลาออกจากตำแหน่งเพื่อไปศึกษาวิชาเพิ่มเติม รัฐบาลได้ส่งคุณตาบ โทณวนิก (หลวงวิมลโทณวนิก) น้องชายไปแทน ๓. คุณชัชวาลย์ บุรณศิริ (หลวงศิริโรจน์กิจ) มีภรรยาเป็นชาวอเมริกันชื่อ Nina ท่านอัครราชทูตมีบุตรชายคนหนึ่งชื่อวิลาศ บุณนาค อายุราว ๖-๗ ขวบ เรียกกันว่าอ้ายบี

มิสเตอร์ลอฟตัสกับภรรยาได้แสดงความยินดีและดีใจมากที่ได้มาพบปะกับข้าพเจ้า เพราะแก่เล่าให้ฟังว่าเกรงใจและคุ้นเคยกับบิดาข้าพเจ้าดี เมื่อครั้งบิดาข้าพเจ้ายังรับราชการอยู่ในกรุงลอนดอน และยังเล่าต่อไปอีกว่าเมื่อคราวมารดาข้าพเจ้าคลอดพี่ชายใหญ่ (พระยาสุขุมณีนวินิจ) ที่กรุงลอนดอนแก่กับภรรยายังได้ไปคอยช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา

บรรดานักเรียนที่พักอยู่ในกรุงวอชิงตัน ๔ คน นั้นนายเจียมพักอยู่บ้านเดียวกับข้าพเจ้า นายเน็นอยู่กับ Mr. & Mrs. Arms นายชาวอยู่กับ Mr. Mc. Neil โดยปรกติเราทั้ง ๔ คนพบกันทุกวันเพราะบ้านที่อยู่ไม่สู้จะไกลกันนัก

เจ้าคุณทูตเชิญพวกเราไปรับประทานอาหารไทยที่สถานทูตเสมอ วันไหนได้รับเชิญเราก็ตั้งใจกันมาก เพราะเวลาอยู่ในต่างประเทศเช่นนี้อายากรับประทานแต่อาหารไทย เปื่ออาหารฝรั่งเต็มที แม้บางวันความที่เราอยากรับประทานอาหารไทย ถึงแม้ว่าเจ้าคุณทูตจะไม่เชิญบางครั้งเราก็แอบไปประจบคนทำอาหารขอแบ่งเขากินก็หลายครั้ง

ในวันเสาร์หรือวันโรงเรียนหยุด ข้าพเจ้าได้ไปช่วยเขาทำงานที่สถานทูตเสมอ ทำบัญชีบ้าง พิมพ์หนังสือบ้าง เข้าโค้ดหรือถอดโค้ดโทรเลขบ้าง ฯลฯ เจ้าคุณทูตเคยชมเชยเสมอว่าคล่องแคล่วดี ทำงานได้เหมือนผู้ใหญ่

ถึงเดือนธันวาคมเข้าฤดูหนาว อากาศหนาวมาก หิมะตกขาวไปหมดทั้งเมือง ถนนหนทางเต็มไปด้วยหิมะ ถ้าวันไหนหนาวจัด ๆ หิมะก็กลายเป็นน้ำแข็ง เวลาเดินต้องระวังหกล้ม เราต้องสวมรองเท้าอย่างอ่อนนุ่มหุ้มเท้าธรรมดาอีกชั้นหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สามประการคือ ๑. ไม่ให้เท้าเปียกแฉะเนื่องจากหิมะซึมเข้าไป ๒. เพื่อให้เท้าอบอุ่น ๓. ช่วยกันในเวลาเดินไม่ให้ลื่นจึก

ในฤดูหนาวนี้ในป้อมในสระ หรือในแม่น้ำบางแห่งก็กลายเป็นน้ำแข็งมีผู้คนไปเล่นสเก็ตกันมากทั้งเด็กและผู้ใหญ่ พวกเราก็ได้ไปหัดเหมือนกัน ก็สนุกเพลิดเพลินดี นอกจากนั้นยังได้ซื้อ Sled ไปเล่นในปาร์กอีกด้วย รูปร่างของสเลดนั้นก็คือแผ่นไม้บางๆเบาๆ มีความกว้างเท่า ๆ กับตัวเรา วางอยู่บนรางเหล็ก มีที่ถือท้ายให้เสียได้ การเล่นก็คือเวลาหิมะตกเราก็นำสเลดไปในที่เนินสูงแล้วก็นั่งหรือนอนบนสเลดนี้ ปล่อยให้ไหลลงมาในที่ต่ำ พวกเด็ก ๆ ชอบเล่นกันมาก

ระยะนี้ได้รับข่าวจากกรุงเทพฯ ว่าน้ำท่วมมาก (๒๔๖๐) ในรูปที่ส่งไปให้ดูปรากฏว่าหน้าพระลานพระบรมรูปทรงม้า มีผู้คนพายเรือเล่นอย่างหนาแน่น ทั้งนี้เขาได้บอกบุญเรียไรให้ผู้ที่ต้องประสบภัยเนื่องจากการน้ำท่วมนี้ด้วย ซึ่งข้าพเจ้าได้อุทิศส่งไปช่วยทำบุญของ

ข้าพเจ้าชอบประเพณีของฝรั่งอย่างหนึ่ง คือเรื่องวันคริสต์มาส ตรงกับวันที่ ๒๕ ธันวาคม ซึ่งเป็นวันเกิดของพระเจ้าเยซู ทุก ๆ ปีในวันนั้นต้องเป็นวันหยุดงาน ส่งของขวัญให้กันและกัน หรืออย่างน้อยก็ต้องส่งคริสต์มาสการ์ดถึงคนที่รู้จักกัน ในระหว่างวันสองวันนี้นักรูไปรษณีย์เหน็ดเหนื่อยมาก ต้องส่งของ ส่งหนังสือเป็นหอบ ๆ ใหญ่ ๆ วัน

ละหลาย ๆ เที้ยว แต่บุรุษไปรษณีย์เหล่านั้นก็ใจ เพราะตนก็ได้รับเงินหรือของขวัญจาก บ้านต่าง ๆ บางบ้านที่ตนไปส่งของหรือส่งหนังสือเหมือนกัน

โดยปกติในคืนวันที่ ๒๔ ธันวาคม ซึ่งเราเรียกกันว่า Christmas Eve นั้น เป็นคืนที่เขาจะต้องออกเทียวไปรับประทานอาหารข้างนอก ไปดูหนังดูละครและไปเดินรำ เป็นคืนที่ครึกครื้นมาก ส่วนวันที่ ๒๕ ก็ไปวัดแล้วกลับมาอยู่บ้าน ถ้าจะมี “ปาร์ตี้” ก็มีกันที่บ้าน มี Christmas Tree ประดับด้วยไฟหรือแก้วเงาสีต่าง ๆ อย่างงามตั้งอยู่ใน ห้องรับแขก ห้อยของเล่นหรือของขวัญสำหรับแจกผู้ที่ไปในงาน เป็นประเพณีที่ดีมาก คือในทางจิตใจก็ทำให้รู้สึกชื่นบานสนุกสนาน ได้รับของขวัญหรือการศรัทธาพร มีโอกาส ได้ส่งของขวัญให้แก่ผู้ที่เราพอใจ ส่งการศรัทธาพรให้แก่เพื่อนฝูงซึ่งต่างฝ่ายก็ปลาบปลื้มกัน ในระหว่างเทศกาลคริสต์มาส^๕ ความครึกครื้นทำให้คนแก่ ๆ รู้สึกเป็นหนุ่มเป็นสาวอีกด้วย ส่วนในทางเศรษฐกิจนั้นจะเห็นได้ชัดทีเดียวว่าก่อนถึงวันคริสต์มาสราว ๒ อาทิตย์ ผู้คนก็ ตั้งต้นออกซื้อของขวัญกัน ตามห้างร้านต่าง ๆ ชายคิบชายตีเป็นเทน้ำ บางร้านต้องเปิด ขายจนเวลากลางคืน เงินออกหมุนเวียนเนื่องจากการนับเป็นร้อย ๆ ล้านเหรียญ สำหรับ ความสามัคคีนั้นเล่า ญาติพี่น้องเพื่อนฝูงที่สนิทสนมต่างก็เชิญให้มาพักเทียวด้วยกันฉลอง งานที่บ้านด้วยกัน ในปีหนึ่ง ๆ รู้สึกว่ามีผู้คนจำนวนมากคอยวาระนี้

ระหว่างศึกษาอยู่ในกรุงวอชิงตัน^๕ ถึงวันหยุดโรงเรียนได้ไปดูภาพยนตร์เสมอ บางวันดูตั้งแต่เช้าจนกลางคืน ดูเสียตั้ง ๖-๗ โรง เพราะภาพยนตร์เขาตั้งต้นแต่ ๓ โมง เข้า ฉายตลอดไปจนถึง ๒ ยาม ฉายเวียนรอบพอครบรอบแล้วก็ตั้งต้นใหม่ โรงภาพยนตร์ ในกรุงวอชิงตันนี้มีนับร้อย ๆ โรง มีตั้งแต่โรงเล็ก ๆ สำหรับคนดูน้อยกว่าคนจนถึงโรงใหญ่ ๆ จุกันดูได้ตั้งหลายพันคน ภาพยนตร์ชั้นเยี่ยมมักจะมาฉายในโรงใหญ่ ๆ ซึ่งมีอัตราค่าดูค่อนข้างสูงหน่อย ส่วนโรงเล็ก ๆ ก็มีภาพยนตร์ชั้นเลวลงมาหรือภาพยนตร์ที่ฉายในโรงใหญ่มาแล้วฉายเป็นรอบสอง อัตราค่าดูถูกมากบางโรงเพียง ๑๐ เซ็นต์ก็มี

วันหนึ่งคุณซัชวาลย์และภรรยาได้รับเชิญไปในงานเต้นรำแห่งหนึ่ง จึงมาชวน เราทั้ง ๔ คนไปด้วย ก่อนไปต้องสอนกันว่า เวลาแนะนำให้รู้จักใครต้องทำกิจาอย่างไร กล่าวอย่างใด ฯลฯ เช่นสอนว่า เมื่อแนะนำกับใครแล้วให้ยื่นมือขวาเข้าไปจับกับเขาแล้ว ให้พูดว่า I am very glad to meet you ซึ่งข้าพเจ้าต้องท่องให้ขึ้นใจ เพราะเกรงจะลืม

เกี่ยวกับเวลาเอาจริงเอาจริงยื่นมือไปจับกับเขาแล้วไม่รู้จะพูดว่าอะไร พวกเราตื่นรำไม่เป็น และงาน Social อย่างนี้ไม่เคยไปเลยออกจะตื่นๆ เมื่อไปถึงที่แล้ว แทนที่จะพยายามไปขอเข้าตื่นรำหรือไปคุยกับเขา กลับไปยืนเป็นเสากระโคงตลอดเวลา อย่างนั้นก็ยิ่งรู้สึกสนุกไปด้วย คือ ดูเขาตื่นรำเจียวจาวกันน่าสนุก ใจนี้ก็อยากหัดให้เป็นทันที เสร็จงานแล้วเวลากลับบ้านคุณชัชวาลย์บ่นว่า ไม่ไหวเต็กพวกนี้เต็มที ที่หลังไม่พาไปไหนอีกละ ไปยืนเป็นเสากระโคงอยู่ได้

เรื่องชั้นๆ ระหว่างอยู่กรุงวอชิงตัน เท่าที่จำได้ในเวลาเขียนนี้มีอยู่ ๒ เรื่อง คือ ๑. เรื่องพวกเรอยากสวยกัน ไปเห็นแจ้งความในหนังสือพิมพ์ว่ามีเครื่องอักษุมก ทำให้จุมกโถ่งได้ พวกเรามาคิดๆ ดูว่าของเรานั้นบานใหญ่อยู่ทุกคน ถ้าต่างคนต่างโถ่งขึ้นแล้วจะสวยไม่น้อย ของนายขาวออกจะบานใหญ่อยู่กว่าเพื่อน จึงถึงกับเก็บเล็กผสมน้อยส่งเครื่องวิเศษขึ้นมา ๑ อัน เป็นราคาหลายเหรียญอยู่ ฝ่ายนายเจียมมันเห็นว่าการส่งชิ้นนี้เปลืองเงินเปล่าๆ เห็นรูปร่างแล้วว่ามันเป็นอย่างไร คิดทำขึ้นเองก็ได้ เขาจึงตัดปกแข็งหนังสือ ภายในเอาผ้ากำมะหยี่ติดไว้เพื่อมิให้จุมกเจ็บ วิธีใส่ก็คือ เอาปกแข็งที่ตัดไว้หันหน้าจุมกเข้า แล้วเอาเหล็กที่เสียบที่อักษุมกมาเสียบปกแข็งที่รัดจุมกไว้ พอกลับจากโรงเรียนถึงบ้านเขาก็สวมเครื่องอักษุมกทันที อุตส่าห์ทนไม่พูดจากับใคร กลางคืนนอนก็ใส่ไว้ ทรมาณตอนอยู่ได้ทุกๆ วัน ส่วนนายขาวพอได้รับเครื่อง คืนแรกเวลาจะนอนก็เข้าเครื่อง รุ่งเช้าวิ่งมาหาข้าพเจ้าว่า เมื่อคืนนี้เขาใส่เครื่องอักษุมก เช้าวันนี้ก็เห็นโถ่งขึ้นทันทีที่เกี่ยว ข้าพเจ้ามองดูก็เห็นจริง เห็นโถ่งขึ้นมากออกจะเลื่อมใสในเครื่องวิเศษนี้ ครั้นแล้วนายขาวก็ไปมองดูในกระจกอีก ความดีใจของเขาจึงทำให้เขาขี้มและหัวเราะขึ้น ที่ไหนได้พอขี้มและหัวเราะขึ้นจุมกของเขาก็แบนแฟบบานใหญ่เป็นอย่างมากอีก ตกกลางที่ทรมาณอักษุมกอยู่นั้นไม่มีประโยชน์อะไร เพราะถ้าขี้มหรือหัวเราะที่ไถมันก็บานเป็นอย่างมากอีก ข้าพเจ้านึกถึงเรื่องนี้ที่โคตหัวเราะจนเสียตังต้องไม่ได้สักครั้ง

เรื่องที่ ๒ คือวันหนึ่งท่านเจ้าคุณทูตเชิญแขกไปรับประทานอาหาร ที่สถานทูต และได้เชิญเราทั้ง ๔ ไปร่วมรับประทานอาหารด้วย การก็ดำเนินไปโดยเรียบร้อยจนถึง Course สุดท้าย คือผลไม้ ซึ่งเขาจัดใส่พานไว้สวย มีองุ่น ส้ม แอปเปิ้ล ฯลฯ และมีใบไม้ประดับสวยงาม พอบ่อยเชิฟนายขาวเขาก็แสดงตนเป็นคนที่มีกิริยาดีที่สุดในทุกๆ

หยิบลงไปทีฟานผลไม้โดยที่ไม่ได้มอง ครั้นแล้วก็หยิบใบไม้มาวางไว้บนจานโดยจะคิดว่า
เป็นองุ่นหรืออะไรก็ไม่ทราบ แล้วเขาก็โบกมือให้บอยเดินเซฟต่อไป พอเซฟทั่วแล้ว
จะตั้งต้นรับประทานเขามองดูจานของเขากลายเป็นใบไม้ไป พวกเราเห็นเข้าก็อดหัวเราะ
กันไม่ได้ เจ้าคุณทูตไม่ทราบเรื่องหันมามองพวกเราตาเขียว ครั้นเสร็จการเลี้ยงแขก
กลับแล้ว เจ้าคุณทูต ซึ่งไม่ทราบเรื่องก็เทศน์พวกเราว่าไม่มีสมบัติผู้ดี ซึ่งพวกเราก็อทราบ
อยู่ดีแล้วแต่ช่วยไม่ได้จริงๆ

เดือนเมษายนเข้าฤดูใบไม้ผลิ อากาศอบอุ่นสบายมาก ในเวลาว่างเราได้ไปชม
สถานที่ต่างๆ ไปชมสวนดอกไม้ สวนสัตว์ ไปถ่ายรูปกันเล่นในที่ต่างๆ วันหนึ่งเราได้ไป
เที่ยว Mount Vernon ซึ่งอยู่ในมลรัฐเวอร์จิเนียใต้กรุงวอชิงตันลงไปประมาณ ๑๕ ไมล์ ที่นี้
เป็นบ้านของยอร์ชวอชิงตันประธานาธิบดีคนแรกของสหรัฐอเมริกา ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโปโต
แม็ก เป็นเรือนสองชั้นสีขาว ทางกรเขาบำรุงรักษานี้เป็นสถานที่ในทางประวัติศาสตร์
สำหรับผู้คนไปชม ได้เข้าไปดูห้องต่างๆ เช่น ห้องนอน ห้องรับแขก ห้องนั่งเล่น ห้องรับ
ประทานอาหารของท่านยอร์ชวอชิงตัน คนสำคัญในประวัติศาสตร์ของสหรัฐอเมริกา พร้อม
ด้วยเครื่องตกแต่งสมัยกระโน้น และใกล้ๆ กับเรือนนี้ก็ได้มีอนุสาวรีย์ที่ฝังศพของท่านเจ้า
ของบ้าน นี่เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ข้าพเจ้าชอบในสหรัฐอเมริกานี้คือว่าบ้านของบุคคลที่สำคัญ
หรือมีชื่อเสียง หรือสถานที่สำคัญในประวัติศาสตร์แล้ว เขามักจะบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพ
ที่เคยเป็นอยู่ แล้วเปิดโอกาสให้ประชาชนชมได้ บางแห่งก็เก็บสตางค์ค่าเข้าชมเพื่อเป็นค่า
บำรุงรักษาบางแห่งที่เขาไม่มีเงินทุนอุดหนุนอยู่แล้วก็ชมได้ฟรี ทั้งนี้ทำให้ประชาชนที่สนใจ
ได้รับความรู้กว้างขวางขึ้นได้ Imagine เห็นสภาพเมื่อครั้งกระโน้นว่าเป็นอย่างไรบ้าง

ปลายเดือนพฤษภาคมอากาศก็ร้อนจัด ย้ายไปจ้งย้ายบ้านไปพักอยู่ที่บ้านญาติ
ของแกนนอกเมืองซึ่งตั้งอยู่บนเนินเขาเล็ก ๆ อากาศเย็นสบายดี ข้าพเจ้าจึงต้องย้ายตามไป
อยู่กับแกด้วย ก่อนข้างจะเจียบเหงาสักหน่อย หนทางจากในเมืองโดยรถรางครึ่งชั่วโมง
กลางคืนเจียบมาก ในประเทศอเมริกาอากาศค่อนข้างวิปริต คือหน้าหนาวก็หนาวเสีย
เหลือเกินปรอทลงต่ำกว่า Zero จะออกจากบ้านไปไหนรู้สึกว่ทุุกกับจุมกนั้นหลุดจากหน้าเรา
ไปแล้ว มือทั้งๆ ที่สวมถุงมืออย่างหนาที่ยังรู้สึกเย็นชา นิ้วก็แข็งจนจับอะไรไม่ได้ ส่วน
หน้าร้อนก็ร้อนจัดปรอทขึ้นสูงลิบยังกับเมืองไทยในหน้าร้อนกลางแดด

๖. ไปตากอากาศหน้าร้อนกับสถานทูต ณ เมืองกลอสเตอร์

เดือนมิถุนายน (๒๕๖๑) เข้าฤดูร้อน พอร้าวกลางเดือนโรงเรียนก็ปิดเทอมสำหรับหน้าร้อนราว ๓ เดือน เป็นธรรมเนียมของชาวอเมริกันที่ว่าพอถึงฤดูร้อนซึ่งในเมื่อร้อนจัดนั้นผู้ที่พอมีฐานะที่จะไปตากอากาศหรือพohางานทำในที่ที่เย็นหน่อย เช่น ตามสถานที่ตากอากาศชายทะเลตอนเหนือๆ หรือตามโฮเต็ลบนภูเขาสูง ฯลฯ ได้แล้วเขาจะต้องออกจากในเมืองไปให้ได้ สำหรับสถานทูตของเรานั้นทุกๆ ปีที่แล้วก็เคยย้ายไปตากอากาศ ณ เมืองกลอสเตอร์ในมลรัฐแมสแซชเชตส์ ซึ่งเป็นเมืองชายทะเลและมีชื่อเสียงเป็นเมืองจับปลาอยู่เหนือกรุงวอชิงตันขึ้นไป ๕๐๐ กว่าไมล์ ในปีนี้ก็ได้ตกลงจะไปที่เดิมอีก เจ้าคุณทูตได้สั่งให้ข้าพเจ้าไปด้วย ข้าพเจ้าจึงได้ลาครอบครัววัยไล่ ลาคู ลาเพื่อนฝูง และลากรุงวอชิงตันเดินทางไปยังกลอสเตอร์ ซึ่งต้องผ่านเมืองบอสตันและเปลี่ยนรถไฟที่นั่น

เมืองกลอสเตอร์อยู่เหนือบอสตันราว ๔๐ ไมล์ เป็นเมืองตากอากาศหน้าร้อนที่มีชื่อเสียงเมืองหนึ่ง มีคนมาพักฤดูร้อนเต็มๆ อยู่เสมอ มีหาดทราย อาบน้ำทะเลเสียยาว มีโฮเต็ลใหญ่ๆ หูๆ หลายโฮเต็ล มีบ้านเช่ามากมาย สำหรับตัวข้าพเจ้าสถานทูตได้จัดให้ไปพักอยู่กับ Mr. & Mrs. Silva ตำบล ๔ ถนนเดวิส บ้านนี้มีบุตรสาวสองคน คนพี่ชื่อเอเวลินอายุราว ๑๘ ปี เป็นครูสอนหนังสือ คนน้องชื่อเกอทรูต อายุรุ่นราวคราวเดียวกับข้าพเจ้า

คนไทยที่พักอยู่บ้านเดียวกันมี ม.ล. จีว สนิทวงศ์ และนายบุญเลี้ยง (หลวงบุญปาลิต) ระหว่างพักหน้าร้อนสำหรับตัวข้าพเจ้าไม่ได้ทำอะไรมากนัก นอกจากไปช่วยเขาทำงานที่สถานทูต ซึ่งเข้าบ้านใหญ่อยู่หลังหนึ่ง เล่นเทนนิส และอาบน้ำทะเล

คืนวันหนึ่ง ม.ล. จีว กับข้าพเจ้าคบคิดกันแกล้งนายบุญเลี้ยง คือ ได้หานาฬิกาปลุกมาสัก ๕ เรือน ตั้งเวลาให้ปลุกไว้ต่างๆ กัน ตั้งตั้งแต่สองยามเป็นต้นไป และซ่อนไว้ในตู้ข้าง โต๊ะเตียงข้าง ในลิ้นชักข้าง คืนวันนั้นเป็นอันว่านายบุญเลี้ยงไม่ค่อยได้นอนเท่าใด รุ่งขึ้นเข้าค่ากลุ้มทีเดียว

เมืองในประเทศอเมริกาขนาดเมืองกลอสเตอร์ ซึ่งมีพลเมืองประจำไม่ถึงหมื่นคนนั้น ฝรั่งเขาอยู่กันอย่างสบาย เพราะบ้านเมืองสะอาดมีไฟฟ้า มีน้ำประปา มีถนนหนทางดีๆ ตลอดทั่วทั้งเมือง และติดต่อกับเมืองอื่นๆ ได้สะดวกทั้งรถยนต์และรถไฟ มี

โรงภาพยนตร์ มีโฮเต็ลที่สะอาด มีสถานที่หย่อนใจอื่น ๆ รวมทั้งสถานที่เต้นรำ มีตลาด มีร้านขายของซึ่งพอหาของจำเป็นต้องใช้ได้ทุกอย่าง มีร้านอาหารดีๆ ฯลฯ ประเทศที่ศิวิไลซ์แล้วเขาเป็นกันอย่างนี้

๑. เจ็บเป็น “ฟลู” ทูลกระหม่อมแดงทรงอุปการะ

ต้นเดือนกันยายนคณะสถานทูตกลับวอชิงตัน นักเรียนไทยกลับไปโรงเรียนกันหมด แต่ข้าพเจ้าเจ็บเป็นไข้หวัดต้องอยู่พักรักษาตัวที่บ้านนั้นต่อมาอีกราว ๒ อาทิตย์ เหนาะเหลือเกินเพราะไม่มีคนไทยอยู่เลย คิดถึงบ้านถึงกับน้ำตาไหล ไม่เคยเลยในชีวิตเพราะเวลาที่เจ็บไข้ในเมืองไทย มีผู้คนคอยเอาอกเอาใจเยอะแยะ ไม่ต้องหงอยอย่างนี้ อายุก็เพียง ๑๔ ปี เท่านั้น ถูกปล่อยให้อยู่คนเดียวในต่างประเทศ ต้องการรับประทานอะไรก็ไม่ว่าจะบอกกับใคร จะพูดจะคุยหรือปรารภเรื่องอะไรก็ไม่มีใครอยู่ด้วยเลย ตอนนั้นดูเหมือนจะเป็นตอนที่เศร้าใจและคิดถึงบ้านที่สุด พอค่อยยังชั่วทูลกระหม่อมแดง (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์) ได้เสด็จขึ้นมาจากเมืองบอสตันโดยรถไฟไปรับตัวข้าพเจ้าให้มาพักอยู่กับท่านที่ ๓๒๙ ถนนลองวูดในเมืองบอสตัน ในระหว่างที่พักอยู่กับท่าน ๆ ได้ทรงพระกรุณาเป็นที่สุด ได้ทรงเป็นพระธุระในเรื่องการกินอยู่หลับนอน พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าฯ ข้าพเจ้าได้พักนอนอยู่ห้องเดียวกับท่าน เวลากลางวันท่านคอยห่มผ้าห่มให้ เข้ากลางวันเย็นทรงจัดหาอาหารถวายพระองค์เองให้ข้าพเจ้ารับประทาน เมื่อรับประทานเสร็จแล้วก็ทรงเก็บและล้างชามให้ต่อไปโดยมิได้อือพระองค์เลย

ทูลกระหม่อมแดงเป็นเจ้านายที่น่าเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะไม่ถือพระองค์แล้วยังเป็นเจ้านายที่ไม่เห็นแก่พระองค์อีกด้วย เช่นว่าท่านเป็นผู้ที่มีเงินมีทองมากมายก่ายกอง แต่ท่านดำรงความเป็นอยู่ของท่านเหมือนกับพวกนักเรียนอื่นๆ จะว่าท่านเหนียวหรือ เป่ล้าเลย ท่านคิดถึงประเทศชาติมาก ท่านเห็นว่าการแพทย์สำคัญที่สุดสำหรับประเทศไทยท่านจึงออกทุนให้นักเรียนแพทย์หลายคนไปศึกษาวิชาในประเทศต่างๆ คิดเป็นจำนวนเงินที่ท่านต้องจ่ายแล้วตกปีละตั้งหลาย ๆ หมื่น ยิ่งไปกว่านั้นแม้จะเป็นชาวต่างชาติอื่นที่กำลังศึกษาวิชาแพทย์อยู่ ถ้าขัดสนทุนทรัพย์ที่จะศึกษาต่อไป ถ้ากราบทูลท่านว่าศึกษาสำเร็จแล้วจะกลับไปรับราชการในประเทศไทย ท่านก็จะออกค่าเล่าเรียนให้ถึงที่ท่านได้ออกทุนให้ชาวเม็กซิกันคนหนึ่ง

ในระหว่างที่พักอยู่กับทูลกระหม่อม^๕ คืนวันหนึ่งเป็นคืนที่คุณสังวาลย์ และคุณอุบลซึ่งออกเดินทางไปเรือเดียวกันกับข้าพเจ้า และพักอยู่เสียที่มลรัฐแคลิฟอร์เนียก่อน ๑ ปี จะเดินทางมาถึงบอสตัน รถไฟจะมาถึงราว ๒ ยาม ทูลกระหม่อมเตรียมพระองค์จะไปรับ เพราะสองคนนี้เป็นนักเรียนของท่าน ข้าพเจ้าขอร้องขอให้รับด้วยแต่รับสั่งว่าข้าพเจ้ายังไม่สบายและตีกินหนัก อย่าไปเลย ประมาณสัปดาห์ที่ ๒ เศษ ก็อรอดมาถึงแล้วและทรงพาไปพักโฮเทลแล้ว พระองค์ท่านเสด็จกลับมาถึงบ้านปลูกข้าพเจ้าทันที แล้วรับสั่งว่า “ผู้หญิง ๒ คน มาถึงแล้ว แม่สังวาลย์สวยเซ้งเซียวเก๋เอ๊ย” ข้าพเจ้ารู้สึกสงสัยทูลกระหม่อมท่านที่ว่าคงจะพอพระทัยในคุณสังวาลย์มาก ถึงกับปลูกข้าพเจ้าขึ้นในเวลาตีกินเพื่อชมให้ฟัง ต่อนั้นมาก็ได้จัดส่งคุณสังวาลย์และคุณอุบลไปอยู่เมืองซานฟรานซิสโกในมลรัฐคอนเนคติกัต หนทางโดยรถไฟจากบอสตันราว ๕ ชั่วโมง ข้าพเจ้าเคยเป็นผู้นำจดหมายและเข้าของส่งไปส่งมาระหว่างทูลกระหม่อมกับคุณสังวาลย์

๘. เข้าโรงเรียนกันเนอร์

ราวกลางเดือนตุลาคม (๒๔๖๑) อายุได้ ๑๔ ปี ๕ เดือนเศษ พอหายดีแล้วก็ได้กราบทูลลาทูลกระหม่อมไปอยู่โรงเรียนกันนอนประจำเลย ชื่อ The Gunnery School ตั้งอยู่ในเมืองเล็ก ๆ ชื่อวอชิงตัน (ชื่อเดียวกับกรุงวอชิงตัน) ในมลรัฐคอนเนคติกัตเดินทางจากบอสตันวันหนึ่งเต็ม ๆ จึงจะถึง ต้องเปลี่ยนรถไฟ ๒ ครั้ง คือที่นิวเฮเวนแห่งหนึ่ง และที่แดนบรู๊อีกแห่งหนึ่ง เมื่อรถไฟถึงเมืองวอชิงตันในเวลาค่ำ (อันที่จริงจะเรียกว่าเมืองก็เห็นจะไม่ถูก เพราะมีพลเมืองเพียง ๗๐๐ คน และมีฐานะเพียงหมู่บ้าน Village เท่านั้น) ภรรยาอาจารย์ใหญ่ซึ่งเป็นผู้มีอายุสูงแล้วได้มากอยตัวมารับข้าพเจ้าที่สถานีแล้วพาขึ้นรถยนต์ขึ้นเขาไปอีกราว ๑ ไมล์จึงถึงโรงเรียน เพราะโรงเรียนตั้งอยู่บนภูเขา โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนเก่าแก่มาก มีนักเรียนประมาณ ๗๐ กว่าคน ค่าเล่าเรียนค่อนข้างสูง อาจารย์ใหญ่ชื่อ Brinsmade เป็นคนใจดีมาก แต่เวลาสอนภาษาละตินคุใจหายเหมือนกัน อายุเห็นจะเกือบ ๗๐ ปีแล้ว เป็นลูกเขยของ Mr. Gunn ซึ่งเป็น Founder ของโรงเรียน^๕ ทั้งอาจารย์ใหญ่และภรรยาเป็นธูระและเอาใจใส่ในตัวข้าพเจ้าเป็นอย่างดีตลอดเวลาที่อยู่โรงเรียน^๕

โรงเรียนนี้มีอาคารต่าง ๆ ดังนี้ 1. School house เป็นอาคารสองชั้นมีห้องเรียนอยู่หลายห้อง 2. The Gunn เป็นอาคารใหญ่ซึ่งเป็นที่พักของอาจารย์ใหญ่และครูบางคน

เป็นที่รับแขกที่รับประทานอาหารของนักเรียนและครูทั้งหมด และเป็นสำหรับเด็กรุ่นเล็กอยู่ 3. Bartlett Dormitory เป็นอาคารสามชั้น เป็นที่พักนักเรียนรุ่นใหญ่ มีห้องนอนประมาณ ๕๐ ห้อง นักเรียนทุกคนได้อยู่ห้องเดียว มีเตียงสปริง ตู้ใส่เสื้อผ้า โต๊ะเขียนหนังสือ เก้าอี้ พรมเล็ก ฯลฯ แต่ถ้านักเรียนผู้ใดจะสมัครอยู่รวมกันก็ได้ เขาก็ให้สองห้องเปิดติดต่อกันได้ ผู้ที่อยู่ทำเป็นห้องนอนเสียห้องหนึ่งว่างสองเตียง อีกห้องหนึ่งทำเป็นห้องนั่งเล่นและทอหนังสือด้วย การตกแต่งห้องของเด็กนักเรียนอเมริกันนั้นมักจะมี banners คือผ้าสักหลาดสีเหลืองพื้นผ้าสีต่าง ๆ มีชื่อโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย หรือสมาคมต่าง ๆ ตามสีของแห่งนั้น ๆ เพราะทุกมหาวิทยาลัยทุกโรงเรียนทุกสมาคม ต่างก็มีสีประจำทุกแห่ง หรือ Pennants (อย่างเดียวกับ banners นอกจากพื้นสักหลาดเป็นรูปชายธง) ติดตามฝาผนังของห้อง ถ้าเป็นนักเรียนที่ชอบเล่นของแปลก ๆ ก็ไปเที่ยวเอาป้ายสาธารณะต่าง ๆ มาติดไว้ เช่นป้ายบอกทางไปสวรรค์ หรือป้ายห้ามจอดรถ ฯลฯ ลูกก็ขบขันดี นักเรียนบางคนก็ชอบตัดรูปตาราภาพยนตร์หรือตาราละครมาติดไว้ก็มี และโดยมากโต๊ะเครื่องแป้ง เขามักจะมีรูปบิดามารดาหรือคู่รักตั้งอยู่ ชั้นใต้ถุนของตึกนี้มีห้อง Locker สำหรับเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวกีฬา และมีห้องอาบน้ำใหญ่ซึ่งใช้อาบน้ำท่อฝักบัว มีที่นั่งร้อนน้ำเย็น เวลาอาบน้ำพร้อม ๆ กันก็น่าสนุกเพราะทุกคนก็แก้ผ้าแล้วแย่งฝักบัวกันอาบ 4. Infirmary เป็นเรือนเล็กสองชั้นสำหรับนักเรียนเจ็บป่วยได้พักรักษาตัว 5. Gymnasium สำหรับเล่นบาสเกตบอล หักกายกรรมและกีฬาอื่น ๆ ในฤดูหนาว ชั้นล่างของ "ยิมเนเซียม" เป็น workshop ซึ่งมีอยู่ในหลักสูตรของโรงเรียน ผู้ใดอยากจะสมัครเรียนก็ได้เป็นวิชาชีพพิเศษทำการฝีมือและเป็นช่างไม้ นอกจากอาคารต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้มีสนามกีฬาขนาดใหญ่สำหรับเล่นฟุตบอลหรือเบสบอลหนึ่งสนาม และมีสนามเทนนิส ๓ สนาม

ไปถึงโรงเรียนใหม่ๆ รู้สึกหงอยมากโดยที่เป็นคนต่างชาติ ภาษาและขนบธรรมเนียมของเขายังไม่ค่อยจะรู้ดี เป็นแต่ทราบว่าชาวอเมริกันมีนิสัยชอบและบูชาคนที่เล่นกีฬาเก่งหรือคนที่ฝีมือเสียงในทางหนึ่งทางใด สองสามอาทิตย์ล่วงไปแล้วจึงค่อยสนิทสนมกันทั่วไป หนึ่งในปีนั้นทางผู้ดูแลนักเรียนไทยได้ส่งนักเรียนของกรมรถไฟไปอยู่โรงเรียนนี้อีกคนหนึ่งชื่อนายถวิล กุปตารักษ์ (หลวงถวิลเศรษฐพิพิธ)

วิชาที่เรียนในปีแรกนักเรียน Course ของชั้นมัธยม ๕ คือมีภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส ลาติน เลข พีชคณิต ตรรกศาสตร์ และประวัติศาสตร์ สำหรับเลขต่างๆ รู้ดีกว่าทำได้ดีกว่าอื่น ๆ

ทางภาษารู้สึกว่าอ่อนมากเพราะเพิ่งไปอยู่อเมริกาได้เพียงปีเดียว พ้นจากเมืองไทยก็เกือบจะว่าได้ว่าไม่มีเสียเลย ยิ่งภาษาลาตินยิ่งงงเพราะเป็นภาษาที่ตายแล้ว แต่ในปีแรกนักเรียนเพียงไวยากรณ์เท่านั้น ในโรงเรียนนี้ที่อยู่อย่างหนึ่งที่ว่าถ้าเราอ่อนในวิชาใด ครูก็ช่วยกวตขันในวิชานั้นให้เป็นพิเศษ

โรงเรียนกินนอนประจำเช่นนี้ ในประเทศอเมริกามีเป็นจำนวนมากและก็มีความมุ่งหมายที่จะอบรมเด็กเช่นเดียวกับที่ได้เคยกล่าวไว้ เมื่อตอนกล่าวถึงโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ชาวอเมริกันมีผู้มั่งคั่งจะกินจำนวนมาก และนิยมการส่งบุตรไปเข้าโรงเรียนกินนอนประจำเช่นนี้จึงต้องมีโรงเรียนชนิดนี้มาก ๆ โรงเรียนชนิดนี้มีทั้งสำหรับผู้ชายโดยเฉพาะ สำหรับผู้หญิงโดยเฉพาะ และทั้งสำหรับผู้ชายและผู้หญิงรวมกันก็มี

ส่วนราคาค่าเล่าเรียนรวมทั้งค่ากินอยู่นั้น มีตั้งแต่ปีละ ๕๐๐ เหรียญ ถึง ๑,๒๐๐ เหรียญเป็นราคาธรรมดา (ปีหนึ่งมีเวลาเรียนเพียง ๘ เดือน) จะมีโรงเรียนพิเศษที่สูงกว่า ๑,๒๐๐ เหรียญก็เห็นจะไม่กี่โรงเรียนนักสำหรับพวกลูกมหาเศรษฐี สำหรับโรงเรียน "กันเนอร์" ที่ข้าพเจ้าอยู่ต้องเสียปีละ ๘๐๐ เหรียญ ในมลรัฐคอนเนตทิคัต แมสแซชเชตส์ และ นิวยอร์ก ซึ่งอยู่ติด ๆ กันนั้นมีโรงเรียนกินนอนที่ดีหน่อย หรือที่เรียกว่า Exclusive อย่างโรงเรียน "กันเนอร์" น้อยประมาณสามสิบโรงเรียนที่อยู่ไม่ไกลนักก็รู้จักกันดี เพราะมีการแข่งขันกีฬาต่างๆ เช่น ฟุตบอลล์ บาสเก็ตบอลล์ เบสบอลล์อยู่เสมอ นักเรียนผู้ใดเด่นอยู่ในโรงเรียนใด ก็กว้างขวางเป็นหัวหน้านักเรียน หรือว่าเล่นกีฬอะไรเก่งแล้วโรงเรียนใกล้เคียงจะต้องรู้จักชื่อทั้งสิ้น

ชีวิตในโรงเรียนประจำวันนี้ดังนี้ ตื่นเช้าต้องลงไปหัดกายกรรม และเนื่องจากเวลานี้เป็นเวลาสงครามจึงต้องมีการหัดทหารด้วย เสร็จแล้วอาบน้ำแล้วรับประทานอาหารเช้า สองโมงเช้าเข้าห้องเรียน ตอนเช้าห้องเรียนนี้ต้องร้องเพลง hymn หนึ่งเพลง แล้วก็นำสวดมนต์ให้พระเจ้า (ตอนนั้นชอบรับสารภาพอย่างหนึ่งว่า เมื่อข้าพเจ้าไปเข้า

โรงเรียนใหม่ๆ ตอนเขาสวดมนต์^๕เห็นเขาก็มหันาสวดพิมพ์ทำ ฟังไม่ออกว่าๆ กระไรบ้าง
เราก็อำนาจ^๕เป็นที่ว่ารู้กับเขาเหมือนกัน ทำปากมูบมิบ แล้วก็มีเสียงพิมพ์ออกมาด้วย ทำเช่น
นั้นอยู่เป็นเวลานาน^๕ จะถามใครให้เขาจดให้ก็ไม่กล้าเพราะเป็นของง่าย ๆ ใคร ๆ ก็ควร
ต้องรู้ แล้วเราก็อำนาจพิมพ์ไปเป็นเวลานานมาแล้วด้วย ต่อมาอีกตั้งหลายเดือนข้าพเจ้า
จับได้ทีละคำสองคำ จึงได้ไปค้นคำสวดมนต์^๕ได้ในสมุดพระคัมภีร์) เทียงรับประทาน
อาหารกลางวัน บ่ายโมงเข้าห้องเรียน บ่าย ๓ โมงออกจากห้องเรียนแล้วลงสนามกีฬา
ซึ่งต้องลงทุกคน เสร็จแล้วอาบน้ำ ย่ำค่ำอาหารเย็น ทุกครั้งเข้าห้องเรียนทำการบ้านจน
ถึงสามทุ่มออก สี่ทุ่มปิดไฟเข้านอน ในวันอาทิตย์ตอนเช้าทุกอาทิตย์ต้องไปวัด

ศาสนาคริสต์นิกายนี้แบ่งออกเป็นหลายประเภท และมีหลักการต่างๆ กัน เช่น
ประเภท Christian Science ที่ข้าพเจ้าเคยไปวัดในกรุงวอชิงตันนั้นก็อย่างหนึ่ง นอกจาก
นั้นก็มีประเภท Roman Catholic ประเภท Congational ประเภท Episcopal ฯลฯ เป็นต้น
ศาสนาคริสต์นิกายแต่ละประเภทนี้มีระเบียบการไปวัดและพิธีในวัดคล้ายคลึงกันมาก เว้นเสีย
แต่ประเภทโรมันคาทอลิกประเภทนี้แปลกหน่อย ก็ก่อนเข้าไปในโบสถ์ก็ต้องยกนิ้วมือไป
แตะที่หน้าผาก แล้วผ่านไปไหล่ซ้าย แล้วผ่านไปไหล่ขวา ทำอย่างรวดเร็ว เวลาอยู่ในโบสถ์
ไม่ว่าจะทำอะไรต้องยกนิ้วมือแตะหน้าผาก แล้วผ่านไปไหล่ซ้ายขวา เช่นเดียวกับเมื่อจะเข้ามา
ในโบสถ์เหมือนกับเรายกมือไหว้พระ เวลาเราอยู่ในวัดคำสั่งสอนของบาทหลวงก็เป็น
ภาษาลาติน ไม่ใช่ภาษาอังกฤษ คิดๆ ไปก็คล้ายศาสนาของเรา คือมีสวดเป็นภาษาบาลี
ไม่ใช่ภาษาไทย แล้วมีพิธียกมือไหว้ในเมื่อจบคำสวดหรือจะทำอะไรในวัด

สำหรับอาหารการกินในโรงเรียนนั้นนับว่าดีมากทีเดียว พวกนักเรียนได้รับการ
เลี้ยงดูอย่างวิเศษ ได้รับการประทานอิ่มทั้ง ๓ มื้อ และที่ดีมากที่สุดก็คือมีนมสดมันและอร่อย
ติดตามความพอใจของเราทุกเวลา

๕. อเมริกันฟุตบอล

การอยู่โรงเรียนกินนอนประจำเช่นนี้ เวลาตั้งแต่บ่ายจนค่ำทุกวัน โรงเรียน
เขายังบังคับให้ออกกำลังกายโดยการเล่นกีฬา ถ้าเป็นฤดูใบไม้ร่วง (Fall) ก็ตั้งแต่เดือน
กันยายนถึงพฤศจิกายนแล้วเป็นฤดูเล่นอเมริกันฟุตบอล อเมริกันฟุตบอลนั้นแปลกไป

จากฟุตบอลล์ที่เล่นในเมืองไทยเป็นอันมาก มีอันตรายมากกว่ากัน เครื่องแต่งกายสำหรับเข้าเล่นเป็นเกราะหนังแทบทั้งตัว คือศีรษะต้องสวมเกราะหนังอย่างหนา ปีกทั้งศีรษะรวมทั้งห้วย เปิดเฉพาะค่านหน้า คือตา จมูก และปากเท่านั้น หัวไหล่ก็ต้องสวมเกราะหนังจากไหล่หนึ่งถึงอีกไหล่หนึ่ง ท้องก็มีเกราะรอบตัว ขาและเข่าก็มีเกราะ รองเท้าก็มีตะปู

การเข้าเล่นอเมริกันฟุตบอลล์นั้นต้องอาศัยใจคอกล้าหาญมาก เพราะต้องชนกัน ตันกัน ตะกรប់กันอย่างแรงๆ ข้าพเจ้าได้ไปดูนักเรียนเขาซ้อมเล่นกันแล้วน่าอนาถใจนึกว่าถ้ายังอยากรมีชีวิตอยู่เห็นจะไม่ขอเล่นเกมชนิดนี้ ครูหัดกีฬาได้บอกให้ข้าพเจ้าเข้าไปเล่นด้วย แต่ข้าพเจ้าออกตัวว่าเล่นไม่เป็น เล่นเป็นแต่ฟุตบอลล์อย่างที่เขาเล่นกันในเมืองไทยซึ่งอเมริกันเรียกว่า Soccer ตามครูก็เสนอ รุ่งขึ้นแกล้งแกล้งพวกเขาเด็กขนาดตัวข้าพเจ้าออกมาเล่น “ซอกเกอร์” เจ้าเด็กเหล่านั้นไม่เคยเล่นเกมนี้เลย ข้าพเจ้าเล่นเป็นคนเดียวเลยเก่งอยู่คนเดียววิ่งเลี้ยงลูกเข้าประตูเลย ครูเห็นข้าพเจ้าวิ่งเร็วและว่องไวดีจึงเรียกไปขอร้องให้ลองเล่นอเมริกันฟุตบอลล์ ข้าพเจ้าเกรงเขาจะว่าขี้ลาดตาขาวจึงรับว่าจะลอง

รุ่งขึ้นก็เข้ายูนีฟอรมใส่เกราะออกเล่นเกมนี้ เข้าเล่นในทีมชุดเด็กก่อนคำเขาก็ลองให้เล่นกันจริงๆ ก็พอเล่นไปกับเขาได้ อาศัยที่วิ่งเร็วและหลบไวหน่อย เลยเป็นผู้ที่ทำคะแนนได้ดีและเป็นฝ่ายชนะ ต่อมาก็เล่นคุ้นกับเกมนี้และรักเกมนี้มาก เพราะเล่นได้ดีได้ชื่อว่าเป็นนักกีฬารุ่นเล็กคนหนึ่ง เพื่อนนักเรียนชอบพอและรักใคร่ขึ้นมาก

อเมริกันฟุตบอลล์เป็นเกมที่ชาวอเมริกันนิยมกันมาก ทุกโรงเรียน ทุกมหาวิทยาลัย ต้องมีฟุตบอลล์ทีม และนักเรียนทุกคนที่เป็นนักกีฬาพยายามหัดและฝึกซ้อมเพื่อเข้าอยู่ในทีมให้ได้เพื่อจะได้มีชื่อเสียง ได้มีรูปและเรื่องราวลงหนังสือพิมพ์ ประชาชนรู้จักนักเรียนอื่นๆ รักใคร่และบูชา และผู้หญิงทั้งหลายจะได้ติดและนิยม ทุกๆวันเสาร์จะต้องมีการแข่งขันระหว่างมหาวิทยาลัยต่อมหาวิทยาลัย โรงเรียนต่อโรงเรียน อเมริกันฟุตบอลล์มีทีมละ ๑๑ คน เป็น Linemen ๗ คน คือ Left end, Left tackle, Left guard, Center, Right guard, Right tackle, Right end และมี Backfield ๔ คน คือ Quarterback, Left halfback, Right halfback, Fullback พวก Linemen ๗ คนต้องเป็นคนรูปร่างใหญ่และแข็งแรงเพราะต้องคอยกันคอยชนและคอยทำช่องทางให้พวก Backfield ส่วนพวก Backfield ต้องเป็นพวกวิ่งเร็ว หลบไว ไหวพริบดี ตะขวงลูกเก่ง เพราะเป็นพวกที่ต้องถือลูกบอลล์นำไปสู่ชัย

ชนะ ลักษณะของลูกบอลคล้ายลูกรักบี้แต่เล็กและเรียวกว่า สนามฟุตบอลยาว ๑๐๐ หลา กว้าง ๖๐ หลา เวลาแข่งขันกันนั้นฝ่ายใดจะเปลี่ยนตัวผู้เล่นโดยเอาคนสำรองเข้าไปแทนก็ได้ วิธีเล่นนั้นยืดยาวมาก ขอยุติไม่เล่าในตอนนั้น

ความนิยมของคนอเมริกันในฟุตบอลล์เกมนั้นมีมาก จนว่าเวลาที่มีการแข่งขันไม่ว่าจะเป็นระหว่างมหาวิทยาลัยหรือระหว่างโรงเรียน ก็มีคนดูมาเบียดกันดูเต็มสนามแม้จะต้องเสียค่าผ่านประตูในราคาต่าง ๆ และบางคนก็เดินทางมาจากที่ไกล ๆ ด้วย ขนบธรรมเนียมของโรงเรียนและมหาวิทยาลัยในเวลาที่มีการแข่งขันนั้น เป็นขนบธรรมเนียมที่เร้าใจคนดูและคนเล่นมาก คือมีการให้สนับสนุน ที่เป็นระเบียบของแต่ละฝ่าย ซึ่งแต่ละโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยมีคำให้พิเศษประจำแห่งนั้น ๆ มีผู้ให้จังหวะในเวลาให้ ทำให้กรี๊ดกร๊าดขึ้นอีกมาก สำหรับผู้เล่นผู้ใดแสดงได้ดีก็มีการให้ชื้อผู้นั้นอยู่เสมอ ทำให้ผู้เล่นใจดีขึ้นและตั้งใจพยายามที่จะเล่นให้ดียิ่งขึ้นไปอีก

สำหรับ “ชอกเกอร์” นั้น ในอเมริกาไม่สู้จะนิยมกันนักเพราะเห็นเป็นเกมที่เชื่องมาก ข้อพิสูจน์ในเรื่องนี้ก็คือตามโรงเรียนต่างๆ โดยมากไม่มีทีมชอกเกอร์ จะมีก็แต่ในมหาวิทยาลัยบางแห่ง และก็ให้เป็น minor sport เสียด้วย หากจะมีการแข่งขันฟุตบอลล์เกมและชอกเกอร์เกมในเวลาเดียวกัน และสนามอยู่ติดกันทีเดียวแล้ว ฟุตบอลล์เกมมีคนดูเต็มสเตเดียมนับแสนคน แต่ชอกเกอร์จะมีคนดูเพียง ๔-๕ คนเท่านั้น การให้ร้องสนับสนุนก็ไม่มี

๑๐. เข้าสมาคมลับ (Fraternity)

มหาวิทยาลัยและโรงเรียนในประเทศอเมริกา มักจะมีสมาคมที่เรียกว่า Fraternity (ซึ่งแปลว่า Brother hood คือเป็นพี่น้องกัน) อยู่แห่งละหลาย ๆ สมาคม สมาคมเหล่านี้ให้ชื่อเป็นตัวอักษรกรีก ในโรงเรียนนี้มีอยู่ ๓ สมาคมชื่อว่า Delta Beta, Eta Phi และ Beta Theta เป็นขนบธรรมเนียมของเขาที่ว่าพอโรงเรียนเปิดพวกสมาชิกเก่า ๆ ก็คอยมองดูนักเรียนที่เข้าใหม่ ถ้าคนไหนดีต่างก็จะแย่งให้เข้าสมาคมของตน และเมื่อผู้ใดได้เข้าไปอยู่ในสมาคมใดแล้วก็ต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกันทุกฝั่้น้องร่วมสายโลหิต การได้รับเชิญเข้าสมาคมใดนั้นถือกันว่าเป็นเกียรติยศอย่างหนึ่งเหมือนกัน เพราะถ้าเป็นคนไม่กว้างขวางแล้วจะไม่มีโอกาสได้เข้าสมาคมเลย วิธีการคัดเลือกสมาชิกใหม่นั้น สมาชิกเก่าทุกคนจะต้อง

เห็นพ้องด้วย คือใช้วิธีลงคะแนนลับด้วยเม็ทถั่วดำและขาว ถ้าในการเลือกผู้ใดมีเม็ทถั่วดำติดอยู่เพียงหนึ่งเม็ทก็เป็นอย่างนั้นว่าผู้นั้นไม่ได้รับเลือกเข้าเป็นสมาชิก และผู้ใดไม่มีเม็ทติดอยู่เลยของสมาคมใดแล้วความรู้สึกก็ยิ่งน้อยมาก ไม่ค่อยมีใครเอาใจใส่ด้วยเลย สมาคมทั้ง ๓ นั้นต่างมี Club House สมาคมละหลัง

พอเข้าโรงเรียนได้ครบ ๖ อาทิกย์ ข้าพเจ้าก็ได้รับจดหมายจากสมาคมที่ชื่อ Delta Beta ขอเชิญเข้าเป็นสมาชิก ข้าพเจ้าไม่ค่อยจะทราบเรื่องอะไรนัก เพราะไม่ทราบขนบธรรมเนียมของเขา ไม่ทราบว่า Fraternity นี่คืออะไร และมีประโยชน์อย่างไร แต่เมื่อได้รับเชิญแล้วก็เลยตอบรับว่ายินที่จะเข้าเป็นสมาชิก ต่อมาอีกไม่กี่วันก็ได้รับจดหมายกำหนดวันเข้าเป็นสมาชิกและกำหนดวันที่จะต้องทรมานตน (Initiation) การเข้าสมาคมครั้งนี้เป็นประเพณีที่เขาจะต้องให้ทดลองดูความอดทน และในระหว่างทดลองดูความอดทน ๗ วันนี้มีกฎข้อบังคับที่สมาชิกใหม่ต้องปฏิบัติตามร้อยแปด เช่นสมาชิกเก่าจะใช้ทำอะไรต้องทำทุกสิ่ง การพูดจากับสมาชิกเก่าต้องใช้คำว่า Sir ทุกคำ กินน้ำตาลไม่ได้ ฯลฯ ข้าพเจ้าเคยถูกใช้ให้ขั้รองเท้าของสมาชิกเก่าวันละหลาย ๆ คู่ บางวันสมาชิกเก่าพาลงไปที่สถานีรถไฟซึ่งเป็นที่ชุมนุมชนแล้วให้ลุกขึ้นยืนบนแท่นข้างถนนให้แสดงปาฐกถาเรื่องต่างๆ บางคราวก็ให้เข้าไปขอความรักผู้หญิงที่เดินผ่านมา ซึ่งเธอหันมามองแล้วก็หันอีก คงนึกในใจว่าเด็กคนนี้จะลืมหูลืมตาไหม ทั้งนี้พวกสมาชิกเก่าก็แอบดูการกระทำของเราอยู่ข้าง ๆ ถนนนั้นภายใน Club House นั้นถ้ายังไม่ได้เป็นสมาชิกจะเข้าไปไม่ได้เลย

ในระหว่าง Initiation นอกจากจะถูกใช้ให้ทำอะไรต่ออะไรแล้ว พอตกลงกลางคืนทุกคืน พวกสมาชิกเก่าจะต้องพาพวกเข้าใหม่ออกไปเขียน คือทำพายขนาดเล็ก ๆ แล้วตีกันจนนั่งแทบไม่ได้ ปวดแสบปวดร้อนไปหมด ซึ่งก็เป็นประเพณีของการเข้าสมาคมชนิดนี้เหมือนกัน

ถึงวันสุดท้ายเป็นวันสำคัญ ซึ่งเขาจะต้องกำหนดให้เป็นวันเสาร์ พอรับประทานอาหารเย็นแล้วก็เริ่มพิธีใหญ่โดยสมาชิกเก่า คือเขาจะต้องผูกตาเราแล้วเขียนด้วยพายเล็ก ๆ นั้นด้วยพิธีต่างๆ เช่นให้เราวิ่งไป พอวิ่งผ่านใครคนนั้นก็หวดเต็มที่ หรือไม่ก็ปักเสาเข้า แล้วเอาเชือกผูกข้อมือเรา ให้เราวิ่งรอบเสานั้น แล้วสมาชิกเก่าก็ยืนอยู่รอบ ๆ พอเราวิ่งผ่านก็หวดอย่างเต็มที่ แปลว่าเขาจะเขียนกันจนเกือบตายก่อน ต่อจากนั้นก็ผูกตาเรา

แล้วไปทิ้งไว้ในป่าช้า ซึ่งเต็มไปด้วยศพคนตายและเป็นที่มีดและเปลี้ยวมาก ให้เรานั่งอยู่บนที่ฝังศพ แล้วเขาก็ส่งให้หนึ่งนับไปจนถึงหนึ่งร้อย แล้วให้แก้ผ้าผูกตา ระหว่างเรานับอยู่นั้น เขาก็วิ่งหนีไปซ่อนตัวเสีย พอเรานับถึงร้อยก็เปิดผ้าผูกตา ตอนนั้นแทบเป็นลมหัวใจแทบหยุด เพราะไม่เคยเข้าไปอยู่ในป่าช้าเปลี้ยวในเวลาค่ำคืนเช่นนั้น ความกลัวต้องรีบวิ่งหนีออกมาถนนใหญ่ ซึ่งสมาชิกเก่าเขามาคอยกักตัวอยู่ที่นั่น เมื่อได้ทราบพอสมควรแล้วเขาก็ผูกตาเราพามาที่ Club House เริ่มพิธีเข้าเป็นสมาชิก โดยอุ้มเข้าไปภายใน Club House ซึ่งดับไฟมืดหมด เสียงฆ้องตีค่อยๆ เป็นระยะ ไต่ยีนเสียงคน ๆ หนึ่งร้องส่งออกมาโดยเสียงสั่นเครือๆ คล้ายๆ กับคำว่า Bring in the prisoner คือส่งให้น่านักโทษเข้ามาได้ เขาก็อุ้มข้าพเจ้าไปในห้องซึ่งบุด้วยผ้าดำ เมื่อเขาจับตัวข้าพเจ้าให้ยืนหนึ่งแล้วก็มีเสียงคนร้องส่งสั่นๆ อย่างเดียวกับคราวแรกว่า Unblindfold the prisoner คือให้แก้ผ้าผูกตานักโทษ ก็มีคนมาแก้ผ้าผูกตา ข้าพเจ้าใจหายหมด เพราะดูเหมือนอยู่กับพวกผีห้องสี่ตำมิต สมาชิกเก่าแต่งกายคลุมด้วยผ้าขาวทั้งตัว เปิดไว้แต่หน้า คนหนึ่งนั่งอยู่หน้าโต๊ะหันหน้ามาทางข้าพเจ้า นอกจากนั้นยืนเข้าแถวอยู่ ๒ ข้างข้าพเจ้า ไฟปิดหมดบนโต๊ะข้างหน้าข้าพเจ้า มีหม้อเหล็กใส่แอลกอฮอล์กับเกลือ มีแต่แสงขึ้นมาจากหม้อ คนที่นั่งอยู่หน้าโต๊ะถือเขาควยขนาคย่อมน้อย กวนแอลกอฮอล์กับเกลือในหม้อเหล็กอย่างช้าๆ แสงแอลกอฮอล์จากในหม้อทำให้เห็นหน้าคนทุกคนขาวซีดเหมือนผี จำใครไม่ได้เลย ไม่ได้คิดเลยว่า แสงไฟจากแอลกอฮอล์ในห้องมืดแล้วทำให้หน้าคนเราขาวซีดเหมือนผี แต่แรกนึกว่าเขาทาดำเสียอีก เวลานั้นข้าพเจ้าใจคอเต้นมาก ไม่นึกเลยว่าในชีวิตเราจะได้มาผ่านความตื่นเต้นและความแปลกประหลาดเช่นนั้น เพราะเวลานั้นข้าพเจ้าก็อายุเพียง ๑๔ ปีครึ่งเท่านั้น ไม่เคยได้ทราบหรือไต่ยีนได้ฟังใครเขาเล่าถึงพิธีเข้า Fraternity uly ครั้นแล้วคนที่นั่งหน้าโต๊ะก็อ่านความมุ่งหมายของการเป็นสมาชิกให้ฟัง ซึ่งมีข้อความว่าจะได้เป็นสมาชิกร่วมกัน ต้องรักกัน ต้องมีความสามัคคีต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกันในทุกๆ ทาง จนกระทั่งยอมสละทุกสิ่งทุกอย่างให้ซึ่งกันและกันได้ และให้สาบานตัวต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แล้วก็ให้จับหัวกระโหลกควย ซึ่งถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์ของสมาคมนี้เสร็จแล้วเขาก็ส่งให้ผูกตาอีก เสียงฆ้องค่อยๆ เป็นระยะก็เริ่มต้นอีก แล้วก็อุ้มข้าพเจ้าออกไปนอกบ้าน เป็นอันเสร็จพิธีการเข้าเป็นสมาชิก นี่จะเห็นได้ว่าพิธีการเข้าเป็นสมาชิกของ

สมาคมลับนั้นต้องลำบากตรากตรำมาแต่ต้น และเป็นพิธีที่แปลกมาก และสมาชิกทุกคนถือว่าพิธีนี้เป็นของศักดิ์สิทธิ์ เป็นความลับเล่าให้ใครฟังไม่ได้ ครั้นแล้วข้าพเจ้าก็รีบไปอาบน้ำแต่งตัวกลับมาที่ Club House คราวนี้เปิดไฟสว่าง พวกสมาชิกเก่าก็รับรองเป็นอย่างดี สอนวิธีจับมือของสมาคม แล้วก็มีเลี้ยงอาหารกันอย่างใหญ่ ตอนนั้นรู้สึกปลื้มใจเหลือเกิน เพราะกว่าจะเข้ามาได้ก็เกือบแย่ ความจริงการเข้าเป็นสมาชิกนั้นก็มากทำให้เป็นคนกว้างขวาง นักเรียนและครูตลอดจนประชาชนในเมืองนั้นนับหน้าถือตาขึ้นและได้ติดเชื่อมสมาชิกแสดงว่าเป็น Fraternity man แล้ว

Club House ของสมาคมนี้สร้างเป็น Cottage เล็กๆ น่าเอ็นดู มีเฉลียงค่อนข้างกว้างขวางทางคานหน้า ข้างในมีห้องใหญ่หนึ่งห้องมี Fireplace มีห้องปานกลาง ๑ และมีห้องน้ำและครัว การตกแต่งภายในสวยพอใช้ เรามีประชุมกันอาทิตย์ละ ๑ ครั้ง และในเวลาว่างๆ เราก็มักจะไปคุยกันที่นั่น วันไหนที่อากาศเย็นหน่อย เราก็จุดไฟใน Fireplace แล้วก็นั่งกันเป็นกลุ่มหน้าเตาไฟนั้น สำหรับงาน Social เช่นการเลี้ยงน้ำชาหรืออาหาร หรือเต้นรำ นานๆ จึงจะมีสักครั้ง เกี่ยวกับทุนของสมาคมมีน้อย

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน (๒๔๖๑) เยอรมันประกาศยอมแพ้สงคราม ในอเมริกาเอิกเกริกกันอยู่พักหนึ่ง

๑๑. โรงเรียนหยุดคริสต์มาสขึ้นไปพักที่เมืองบอสตัน

ราววันที่ ๒๐ ธันวาคม โรงเรียนหยุดเทอม ๓ อาทิตย์สำหรับคริสต์มาส ข้าพเจ้าได้รับลายพระหัตถ์จากคุณหม่อมแดงว่า ถ้าจะไปบอสตันให้แวะเยี่ยมพวกผู้หญิง คือคุณแสงวาลย์และคุณอุบลที่ชาติฟอร์ตด้วย การเดินทางจากโรงเรียนข้าพเจ้าไปบอสตันต้องผ่านเมืองนี้อยู่แล้ว ข้าพเจ้าได้ไปหยุดแวะเยี่ยมพวกผู้หญิงอยู่วันหนึ่งตามที่ทุกกระหม่อมสั่งมา แล้วก็เลยขึ้นไปพักกับคุณประสพที่เมืองบอสตัน

เมืองบอสตันเป็นเมืองใหญ่ที่ ๕ ในสหรัฐอเมริกา มีพลเมืองประมาณ ๘๐๐,๐๐๐ คน เป็นเมืองหลวงของมลรัฐแมสแซชเชตส์ และเป็นเมืองท่าเรือสำคัญเมืองหนึ่ง เมืองนี้เป็นเมืองเก่าของสหรัฐอเมริกาและเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงในทางการศึกษา คือมีโรงเรียนและมหาวิทยาลัยอยู่มาก เช่นมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด มหาวิทยาลัยบอสตัน และ Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.) เป็นต้น แม่น้ำชาลส์แบ่งเขตเมืองบอสตันและเมือง

ถ่ายภาพบิดามารดาและพี่น้อง พ.ศ. ๒๔๖๐

บริดจ์ ในเมืองบอสตันมีโรงละครและโรงหนังใหญ่ ๆ หลายสิบโรงมีโรงราง ๓ ชั้น คือใต้ดิน (Subway) บนถนน (Street car) และเหนือถนนอีกชั้นหนึ่ง (Elevated train) ร้านขายของมีมากมายทั้งใหญ่และเล็ก วิธีการตั้งของขายให้ชมหน้าร้านนั้น ในประเทศอเมริกันเขาทำดีมาก เราได้เดินชมก็เพลินเสียแล้ว

ชาวจีนในประเทศอเมริกันมีเป็นจำนวนมาก เกือบจะมีทุกเมืองจนกระทั่งเมืองเล็ก ๆ และถ้ามีชาวจีนในเมืองใดแล้วก็ต้องมีร้านรับประทานอาหารจีน และร้านซักเสื้อผ้า ๒ อย่างนี้เป็นประจำ ชาวอเมริกันชอบทดลองของแปลก ๆ จึงชอบรับประทานอาหารจีนเหมือนกัน เฉพาะในเมืองบอสตันมี China town เล็ก ๆ อยู่ตำบลหนึ่ง ที่นี้เต็มไปด้วยชาวจีน และมีร้านอาหารจีนอย่างแท้หลายร้าน แต่ที่นักเรียนไทยติดใจกันนักก็คือร้านที่ชื่อ “จอยช่องเหลา” เพราะทำอาหารอร่อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปูทะเลผัดซึ่งจำชื่อได้ว่าเรียกกันว่า “เซาลงซา”

ในระหว่างที่โรงเรียนหยุดและพักอยู่ที่บอสตันนี้ นอกจากได้เฝ้าดูละครหม่อมแดง และได้พบปะกับเพื่อนคนไทยแล้วก็ได้เที่ยวคุหนั่ง และรับประทานอาหารจีนเป็นประจำ

๑๒. หัดเล่นดนตรีสากล

ข้าพเจ้าเป็นคนชอบดนตรีเป็นที่สุด คือเมื่อก่อนออกมาศึกษาวิชาก็ได้เล่นดนตรีไทยเป็นหลายอย่าง ครั้นมาถึงอเมริกาก็สนใจในดนตรีเพลงฝรั่งเป็นอันมาก เพลงฝรั่งนี้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ประเภทที่ ๑ เป็นประเภทคลาสสิกอย่างหนัก หรือโอเปร่า เพลงชนิดนี้ผู้ที่ไม่สนใจหรือฟังไม่เป็น หรือผู้ที่ชอบเพลงชนิดเบา ๆ แล้ว ไม่สู้จะชอบ เพราะฟังไม่ออก แต่ความมุ่งหมายในเพลงชนิดนี้มีมากสำหรับผู้ที่ฟังออกหรือชอบเพลงชนิดนี้ เพราะทำนองของเพลงแสดงความเป็นไปหรือความรู้สึกว่าตอนไหนเป็นรัก—โศก—สนุก—เดินทาง ฯลฯ ๒. ประเภทคลาสสิกอย่างเบา เพลงชนิดนี้มีคนนิยมกันมากเพราะฟังง่าย ทำนองไพเราะ ความรู้สึกก็มีบ้าง และทำนองเพลงฟังบ่อย ๆ ก็ไม่จืดหู ประเภทที่ ๓ ก็คือเพลงสมัยใหม่ ประเภทนี้ยังมีคนชอบมาก เพราะมีชีวิตและเป็นเพลงที่ใช้สำหรับเต้นรำ มีผู้แต่งเพลงมากมาย เพลงจึงเปลี่ยนใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าชอบเพลงประเภท ๒ กับ ๓ มาก ส่วนประเภท ๑ นั้น รู้สึกว่าหนักเกินไป เมื่อมี

ความสนใจในเพลงฝรั่งมากเช่นนี้ จึงได้ตกลงว่าจะต้องหัดเล่นเครื่องดนตรีฝรั่งสักอย่างหนึ่ง และในขั้นต้นนี้ โดยเหตุที่ทุนก็ไม่ค่อยจะมีที่จะซื้อเครื่องดนตรีดี ๆ หรือเสียค่าครูสอน จึงได้ซื้อแมนโกลินมาอันหนึ่ง และหัดเล่นด้วยตนเองในเพลงประเภทที่ ๒ และ ๓ ด้วยความสนใจและชอบ ภายในไม่กี่วันก็เล่นได้เป็นอย่างดี

การฟังเพลงจนถึงมีความพอใจเคลิบเคลิ้มไปกับเพลง หรือมีความเห็นติชมในทำนองของเพลง หรือในตัวผู้แสดงให้ฟังได้นั้น หมายความว่าผู้ฟังนั้นฟังเพลงชนิดนั้นเป็นแล้ว แต่ถ้ายังฟังไม่ออกเห็นว่าเพลงนั้นหนวกหู หมายความว่ายังฟังไม่เป็น ยกตัวอย่างเช่นคนไทยบางคนได้ยินเพลงฝรั่งบ่นว่าหนวกหู หมายความว่าผู้นั้นยังฟังเพลงฝรั่งไม่เป็น หรือว่าผู้ชอบเพลงเต้นรำฟังเพลงคลาสสิกไปบ่นว่าหนวกหูก็หมายความว่าผู้นั้นฟังเพลงคลาสสิกไม่เป็น แต่ถ้าผู้ใดฟังเพลงใดจนถึงได้รับความพอใจ (appreciate) แล้วแปลว่าเขาฟังเพลงนั้นเป็น

๑๓. โรงเรียนเปิดเทอมฤดูหนาว

ต้นเดือนมกราคมโรงเรียนเปิด ตอนกลับไปโรงเรียนได้แวะเมืองซาตฟอร์ตอีก ตามคำสั่งของทุลกระหม่อมแดง นำเข้าของและจดหมายมาให้พวกนักเรียนผู้หญิง แล้วประทานเงินมาให้พวกผู้หญิงไปเที่ยวบ้าง ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้ปฏิบัติไปตามนั้น

เทอมนี้เป็นเทอมฤดูหนาว อากาศหนาวจัด เวลาหิมะตกมาก ๆ จะมองไปที่ใดก็ขาวสะอาดไปหมด แม้ว่าต้นไม้ก็เป็นสีขาว เพราะหิมะปะติดอยู่ตามกิ่งไม้ น้ำในบ่อในสระก็กลายเป็นน้ำแข็ง แต่โรงเรียนในประเทศอเมริกาหรือตามบ้านที่พักต่าง ๆ ก็ตาม มีเครื่องอบอุ่นทุกห้อง จึงไม่ค่อยจะเดือดร้อนในเรื่องความหนาวเมื่ออยู่ในบ้าน แต่ภายนอกบ้านนั้นช่วยไม่ได้ เราต้องสวมเสื้อผ้าให้เพียงพอ ในฤดูหนาวนี้บางครั้งหิมะตกวันยังค่ำคินยังรุ่งทึบหลาย ๆ วัน สูงขึ้นมาเหนือหัวเข่า ต้องสวมรองเท้าบู๊ตจะเดินไปไหนลำบากยิ่ง แต่อากาศหนาว ๆ นี้ ทำให้เลือดฝาดดีขึ้น คือแก้มแดงปากแดงด้วยธรรมชาติ

เมื่อข้าพเจ้ายังเด็ก ๆ อยู่ ก่อนไปต่างประเทศเคยชอบรับประทานน้ำแข็งซุกใส่น้ำหวานแล้วใส่นมข้น เมื่อเห็นหิมะตกมาก ๆ และมีลักษณะคล้ายน้ำแข็งซุกจึงนึกว่าเป็นโซกของเราแล้ว คงได้รับประทานของชอบที่อดมานาน ถ้าอรรถจริงแล้วกินเท่าใด ๆ ก็ไม่หมดไปได้ เหลือกินทีเดียว ลองปรึกษากับคุณฉวีลุดก็ลงมติเห็นพร้อมกันว่าควรได้ทดลอง

เราก็จัดการหานมขึ้นมา ตักเอาหิมะใส่ถ้วยแก้วแล้วอัศจรรย์ให้แน่น เทนมลงไป แต่พอตก
รับประทานก็ผิดคาดหมด เพราะหิมะนั้นร่อยเสียยิ่งกว่าอะไรทั้งสิ้น เป็นอันใช้การไม่ได้

ในเรื่องศาสนาคริสเตียนและการไปวัดในวันอาทิตย์นั้น มีข้อความที่น่าจะจดไว้
เพื่อความจำ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนชั้นนับถือศาสนาประเภท Congregational และโดยเฉพาะ
อย่างยิ่งภรรยาอาจารย์ใหญ่เป็นผู้นับถือศาสนาอย่างเคร่ง ฉะนั้นแกจึงกวัดข้นนักเรียนใน
เรื่องการไปวัดมาก หนักน้นไม่ค่อยได้เลย แต่ Service ในวัดมีเพียงชั่วโมงเดียวเท่านั้น
ภายในเวลานั้นเราต้องร้องเพลง Hymn ๒—๓ เพลง แล้วฟังพระสั่งสอนในเรื่องต่าง ๆ
และในเดือนหนึ่งก็ต้องมีการสมมุติว่าดื่มเลือดพระเจ้าครั้งหนึ่ง ซึ่งใช้น้ำองุ่นหอมหวานดี
ข้าพเจ้าอยากดื่มมาก ๆ น่าเสียดายที่เขาให้เพียง ๒—๓ หยดเท่านั้น เป็นพระฝรั่งอันที่
จริงก็สบายดี มีบ้านอยู่ มีเงินเดือน มีลูกมีเมียก็ได้อาหารก็รับประทานได้ตลอดวันต้อง
ระวังตัวแต่ในเรื่องความประพฤติเท่านั้น

การคมนาคมในฤดูหนาวตามบ้านนอกระหว่างที่มีหิมะอยู่นั้น ชาวอเมริกันนิยม
ใช้ Sleigh เทียมม้าลากไปไหนต่าง ๆ บางคืนเดือนหงายพวกนักเรียนเคยขออนุญาต
ครูเช่า Sleigh ไปเที่ยวในที่ต่าง ๆ นักเรียนไปด้วยกันหลายคนร้องเพลงกันไปตลอดทาง
ตึกเป็นชีวิตที่สดชื่นดี เครื่องใช้ในการเดินทางอีกอย่างหนึ่งก็คือสเลด แต่เครื่องใช้ชนิดนี้
ใช้ได้แต่ในทางที่ลงเขา ถ้าเป็นเขาชันหรือสูงสเลดนั้นก็จะได้ไหลลงไปไต่เร็วมาก ถ้าชันไม่ดี
ก็เป็นอันตรายได้มากเหลือเกินเพราะไม่มีเครื่องห้ามล้อ อาจชนกับรถยนต์หรือรถม้าที่
สวนขึ้นมา หรือถ้าเลี้ยวไม่ไต่อย่างใจก็อาจชนต้นไม้ข้างถนนก็ได้ จากโรงเรียนไปในเมือง
(หมู่บ้านที่สถานีรถไฟ) ซึ่งต้องลงเขาค่อนข้างชัน ตลอดทางมีระยะประมาณหนึ่งไมล์นั้น
ในฤดูหนาวนักเรียนที่กล้า ๆ หน่อย ก็มักจะใช้สเลดนี้เป็นยานพาหนะลงไป

๑๔. บาสเกตบอลล์

การกีฬาของโรงเรียนในเทอมฤดูหนาวนี้เปลี่ยนเป็นบาสเกตบอลล์ ซึ่งเล่นภายใน
ยิมเนเซียม โรงเรียนนี้มียิมเนเซียมขนาดยาว ๗๐ ฟุต กว้าง ๔๐ ฟุต เป็นขนาดเหมาะ
สำหรับบาสเกตบอลล์ และเกมนี้เป็นเกมที่สนุกมากสำหรับผู้ดูและผู้เล่น ก็เป็นเกม
ที่ดูง่ายและเร็วทันใจผู้ดู ผู้เล่นต้องว่องไว แน่นอนและโยนลูกแม่น ชาวอเมริกันนิยมเกมนี้
มากเหมือนกัน ในทีมหนึ่งๆ มีผู้เล่น ๕ คน ก็เป็น Forward ๒ คน เป็น Guard ๒ คน

เป็น Center ๑ คน ข้างเข้าได้ออกหักเล่น และได้เข้าเล่นในทีมเด็กของโรงเรียน ข้างเข้าชอบเล่นมาก ในเวลาว่างต้องไปหักโยนลูกเข้าบ่วงอยู่คนเดียวเสมอจนโยนเข้าได้อย่างแม่นยำ ทั้งยืนนิ่งจากที่ไกลหรือไกลหรือวิ่งมาแล้วโยนเข้าได้ทั้งนั้น ในวันที่ไม่ได้เล่นบาสเกตบอลก็มักจะไปเล่นสเกตน้ำแข็ง เล่นสเลด สกี หรือเล่นหิมะ คือ บันหิมะเป็นรูปต่าง ๆ หรือไม่ก็แบ่งพวกกันแล้วขว้างหิมะกัน ฤดูหนาวนี้อากาศมันหนาวจริง แต่ก็สบายดีเหมือนกัน

๑๕. Easter and Spring Term

ต้นเดือนเมษายน (๒๔๖๒) โรงเรียนหยุดเทอม Easter ๑๐ วัน ได้ขึ้นไปพักที่เมืองบอสตันอีก ได้ไปพบกับคนไทย ได้ไปดูภาพยนตร์ใหม่ๆ ที่ๆ ได้ไปรับประทานอาหารอร่อยอีก

ครบกำหนดถึงเวลาโรงเรียนเปิดก็ได้กลับมาโรงเรียน และได้แวะเยี่ยมผู้หญิงไทยที่ฮาศาฟอรัตามเคย เทอมสุดท้ายนี้เป็นเทอมฤดูใบไม้ผลิ (Spring) อากาศอบอุ่นสบายมาก ใบไม้ขึ้นเขียวช่อ รุสสิกชุ่มชื้น

สำหรับต้นฤดูนี้โดยที่อากาศเปลี่ยนจากหนาวมาเขาร้อน เด็กนักเรียนมักจะกรั่น ๆ ตัว และมีความรู้สึกขี้เกียจ ซึ่งการเจ็บป่วยเช่นนี้ชาวอเมริกันเรียกว่า Hay Fever

๑๖. เบสบอลล์

การกีฬาประจำฤดูของโรงเรียนเปลี่ยนเป็นเบสบอลล์ ซึ่งเป็นเกมที่ค่อนข้างช้าแต่ชาวอเมริกันก็นิยมกันมาก เกมนี้ในประเทศอเมริกาเป็นเกมที่มีการเล่นเป็นอาชีพกันมาก และผู้เล่นได้ตีกัดเงินเดือนกันแพงๆ มีการประมูลซื้อขายตัวคนเล่นกันด้วยราคาแพงๆ ฝ่ายหนึ่งๆ มี ๙ คน คือ Pitcher, Catcher, 1st Baseman, 2nd Baseman, 3rd Baseman, Shortstop และ Fielder อีก ๓ คน ข้างเข้าก็ได้ออกหักเล่นเหมือนกันแต่ไม่สู้จะชอบเท่าใดนัก ได้เข้าเล่นในทีมเด็กอีกด้วย นอกจากนั้นก็ได้เล่นเทนนิส ฤดูนี้เป็นฤดูที่อากาศสบายที่สุดคือ กำลังจะเข้าหน้าร้อน ต้นไม้ขึ้นเขียวช่อ

๑๗. โรงเรียนปิดเทอมฤดูร้อน

เดือนมิถุนายน (อายุได้ ๑๕ ปี ๑ เดือน) โรงเรียนปิดเทอมหน้าร้อน ๓ เดือน ข้างเข้าสอบไล่ได้ทุกวิชา ก่อนโรงเรียนปิดมีงานประจำปีของโรงเรียนคืองานนักเรียนชั้น

สูงสุดรับประกาศนียบัตรของโรงเรียน ประกอบด้วยงาน Alumni Reunion คือพวกนักเรียนเก่ามาเยี่ยมโรงเรียน นี่ก็เป็นประเพณีที่ดีอีก คือบรรดานักเรียนเก่าต่างก็พยายามที่จะมาพบเพื่อนฝูงของตนเมื่อครั้งเป็นนักเรียนอยู่ด้วยกัน บางคนก็อาจจากกันไปโดยไม่ได้พบกันตั้ง ๑๐ กว่าปีก็เป็นได้ ได้มารื้อฟื้นความสนิทซึ้งที่เมื่อครั้งก่อน บางคนก็พาลูกพาเมียมารู้จักกัน ในงานนี้มีการแข่งขันเบสบอลระหว่างนักเรียนเก่ากับนักเรียนปัจจุบัน มีเสียงใหญ่ มีเต้นรำ Fraternity Houses ทั้ง ๓ เปรี๊ยะสมาชิกเก่าๆ เป็นงานที่สนุกสนานกันทุกๆ คน แต่สำหรับข้าพเจ้าไม่ค่อยจะสนุกเต็มที่ทีเดียวนัก เพราะยังไม่คุ้นกับขนบธรรมเนียมของเขา นอกจากนั้นข้าพเจ้าเป็นคนคิดมากกว่าเป็นคนผิวเหลือง โดยปรกตินออเมริกันส่วนมากรังเกียจคนต่างชาติต่างผิว ฉะนั้นเขาอาจรังเกียจก็ได้ เช่นการเต้นรำ ข้าพเจ้าไม่ค่อยกล้าไปขอใครเต้น เกรงใจเขา จะได้เต้นก็ต่อเมื่อผู้หญิงเขามาชวน หรือไม่ก็เพื่อนมาจับตัวไปเต้นกับคนใดคนหนึ่งเท่านั้น

เท่าที่ข้าพเจ้าอยู่โรงเรียนนี้มาหนึ่งปี ข้าพเจ้าพึงพอใจมาก คือพอใจในการศึกษาที่ได้รับ พอใจในครูบาอาจารย์และเพื่อนนักเรียนทุกคน เพราะเขาดีต่อข้าพเจ้ามาก พอใจในความเป็นอยู่ทุกๆ วัน ในเรื่องอาหารการกินก็ดี เรื่องเล่นก็พาก็ดีพอใจไปหมด และมีความรู้สึกอย่างแน่ชัดทีเดียวว่า การมาอยู่ในโรงเรียนนี้นั้นไม่เป็นเขาเป็นเราเลย เหมือนอย่างกับอยู่ในครอบครัวใหญ่ๆ ที่มีความรักใคร่สามัคคีกันยิ่งไปกว่าอยู่ในโรงเรียนกินนอน

๑๘. โรงเรียนผู้หญิงและประเพณีหนุ่มสาวอเมริกัน

ในเมืองวอชิงตันนี้ มีโรงเรียนกินนอนประจำผู้หญิงโรงเรียนหนึ่ง ชื่อ Wykeham Rise อยู่ห่างจาก The Gunnery ประมาณไมล์เศษ เป็นโรงเรียนชั้นสูงเพราะค่าเล่าเรียนแพงมาก นักเรียนสองโรงเรียนนี้ค่อนข้างสนิทกัน เพราะได้มีโอกาสพบกันเสมอ เช่นเวลาโรงเรียนมีแข่งขันทักกับโรงเรียนต่างๆ ก็ได้รับเชิญมาให้ดู และเวลามีเต้นรำต่างๆ ก็ได้รับเชิญกัน วันอาทิตย์ก็มีโอกาสพบกันเวลาไปวัด

โดยที่เด็กนักเรียนหญิงและชายอเมริกันทำความรู้จักกันได้ง่าย แล้วต่างฝ่ายต่างก็อยากมี “คู่รัก” หรือ “คนชอบพอ” เพื่อมิให้น้อยหน้าคนอื่น พุทกันง่ายๆ ถ้าหญิงหรือชายคนใดไม่มีเพื่อนต่างเพศแล้วรู้สึกว่าเป็นคนที่อาภัพ และไม่มีใครเขาปรารถนา ทั้งนี้ตั้งแต่อายุ ๑๕—๑๖ ปีขึ้นไป เมื่อการเป็นเช่นนี้จึงเกือบจะเป็นประเพณีของเด็กนักเรียน

Gunnery และนักเรียน Wykeham Rise ว่าจะต้องมี “คนชอบพอ” กัน ฉะนั้นเมื่อได้มีโอกาสพบกันครั้งแรกแล้วต่างฝ่ายจะต้องเลือกคู่กัน และโดยที่ไม่ค่อยจะมีโอกาสที่จะได้พบพุดจាកันได้ นอกจากนานๆ สักครั้ง เวลาถึงงานเต้นรำ เพราะการมาตุการแข่งขันกีฬาที่ดี หรือการไปวัดในวันอาทิตย์ก็ดี ไม่มีโอกาสได้พุดกันเลย ได้แต่มองกันแล้วก็ยิ้มเท่านั้น ฉะนั้นเด็กนักเรียนเหล่านี้เมื่อเลือกคู่ กันแล้วก็ต้องใช้วิธีติดต่อกันโดยเขียนจดหมายถึงกัน ต่างฝ่ายต่างก็เขียนถึงกันอยู่ได้ทุกๆ วัน สนธิสนมรักไคร่กันด้วยจดหมาย คือยังเขียนถึงกันมากขึ้นภาษารักในจดหมายก็ยิ่งหนักขึ้น แต่ตัวตนเกือบจะไม่เคยพุดจាកันสองต่อสอง นอกจากเวลาเต้นรำ นิสัยใจคอก็คงยังไม่รู้จักกัน แต่จดหมายรักโอศุครวญกันเสียอย่างเต็มที่ ยิ่งไปกว่านั้นบางคนยังไม่เคยรู้จักกันและไม่เคยพุดกันเลย ชั่วแต่มองคุห่างๆ เท่านั้น เมื่อสอบถามได้รู้จักซื่อก็เขียนจดหมายถึงกันเสียแล้ว และในฉบับต่อๆ ไปก็แสดงความรักกันอย่างเต็มที่ เรื่องเช่นนี้ก็เป็นที่ไปได้ในประเทศอเมริกา

สำหรับตัวข้าพเจ้าไม่อายุใครรับสารภาพว่าไม่มี “คนชอบพอ” กับเขาที่โรงเรียน ทั้งนี้ด้วยเหตุผลหลายประการคือ ๑. ยังเป็นเด็กอยู่มาก ๒. ยังไม่รู้จักประเพณีของเขา ๓. เขียนจดหมายรักยังไม่เป็น ๔. นึกอยู่เสมอว่าเราเป็นคนต่างชาติต่างผิว เขาคงรังเกียจที่จะรับเป็น “คนชอบพอ” ของเขาแม้ว่าจะมีผู้ใดกรณารับก็เกรงว่าพวกเพื่อนๆ นักเรียนหญิงของเขา คงจะดูถูกเขาว่าหาเด็กฝรั่งไม่ได้ จึงต้องเล่นกับเด็กผิวเหลือง

๑๕. หน้าร้อนไปอยู่ Camp Keewaydin

ระหว่างโรงเรียนหยุดหน้าร้อน ๓ เดือนนี้ ผู้ใหญ่ได้จัดการส่งข้าพเจ้าไปอยู่ Camp Keewaydin ที่ Lake Dunmore มลรัฐเวอร์มอนต์ การไปอยู่ค่ายเช่นนี้ก็เพื่อบำรุงร่างกายให้แข็งแรง อยู่ในเต้นท์ใต้อากาศ Outdoor ตลอดเวลา ตื่นเช้า นอนหัวค่ำเล่นกีฬาต่างๆ ค่ายนี้มีนักเรียนประมาณ ๒๐๐ คน ในอเมริกากระหว่างหยุดหน้าร้อนเช่นนี้มีค่ายหลายสิบแห่งสำหรับเด็กนักเรียนไปพัก ผู้ที่มีเงินน้อยมักจะส่งลูกไป เพราะทำให้เด็กแข็งแรง และไม่เที่ยวเหลวไหลอยู่ในเมือง การไปอยู่ค่ายเช่นนี้ต้องเสียเงินเดือนละประมาณ ๑๐๐ เหรียญ

Lake Dunmore มีขนาดยาว ๔ ไมล์ กว้างประมาณ ๑ ไมล์ เป็น Lake น้ำจืด น้ำใสสะอาด มีเกาะเล็กเกาะน้อยสวยงามมาก ตรงที่ค่ายนี้ตั้งอยู่มีหาดสำหรับอาบ

น้ำเหมือนกัน แต่ไม่ใช่เป็นหาดทรายหรือหาดโคลน แต่เป็นหาดกรวด กิจประจำวันในค่ายก็มีแต่เพียงกินนอนเล่นกีฬาต่าง ๆ ทั้งบนบกและในน้ำ ไปเดินทางไกล ที่ข้าพเจ้าเกลียดที่สุดก็คือเวลาแตรปลูกเข้ามิดแล้วลงอาบน้ำ เพราะทั้งวงและหนาวเหลือเกินคนที่ที่พักแต่ละเต็นท์นั้นเป็นเต็นท์เล็ก ๆ ขนาดอยู่ได้ ๔ คน แต่เขาปูพื้นไม้กระดานให้ สำหรับอาหารที่ค่ายนั้นค่อนข้างดีมาก และยังได้คัมมสนทุกเวลาอีกด้วย วันหนึ่งมีการทดลองว่ายน้ำทางไกลข้าม Lake ทางค่านายาคือ ๔ ไมล์ เด็กทั้งค่ายสมัครเข้าทดลองเพียง ๕ คนเท่านั้น ข้าพเจ้าได้สมัครเข้าทดลองด้วยและเป็นเด็กที่เล็กที่สุด เมื่อตอนจะลงน้ำมองดูระยะทางที่จะว่ายน้ำไปเกือบไม่เห็นอีกฝั่งหนึ่ง ใจคอชักไม่ค่อยดีเหมือนกัน แต่อุ่นใจที่จะมีเรือพายตามพวกเราไปด้วย อายุเวลานั้นราว ๑๕ ปีเศษ ถูกล่าหาญมากเขาจะทำอะไรเป็นเอกกับเขาด้วยคนหนึ่ง ไม่กลัวอะไรเลย แต่เวลานั้นข้าพเจ้าว่ายน้ำได้ทนมาก พอเหนื่อยก็กลับตัวลอยคอหรือว่ายน้ำท่าผีกระเชี่ยงไปช้า ๆ พอได้กำลังก็ว่ายน้ำต่อไปอีก ในจำนวน ๕ คนที่ออกมาจากค่ายด้วยกันนั้นต้องขึ้นเรือตามทางเสีย ๒ คน ถึงที่เพียง ๓ คน รวมทั้งข้าพเจ้าด้วย เห็นคเห็นอยก็จริงแต่ตั้งใจที่ทำสำเร็จ

๒๐. เดินทางไกลด้วยเรือ Canoe

ระหว่างอยู่ค่ายนั้นได้ทำ Canoe trip (การพายเรือคะนูเดินทางไกล) สองครั้ง ครั้งหนึ่งไป Lake George ซึ่งเป็นทะเลสาบที่มีชื่อเสียงมากกว่าสวยงาม และก็สวยงามจริง ๆ เสียด้วย น้ำใสมองเห็นก้นทะเลสาบที่เดียว ทะเลสาบนี้อยู่ในมลรัฐนิวยอร์ก มีผู้คนมาตากอากาศหนาวร้อนกันมาก มีบ้านหนาวร้อนของพวกเศรษฐีรอบทะเลสาบ และมีโฮเต็ลอีกหลายแห่ง การเดินทางไปมาของพวกเรา รวม ๗ วัน คือเดินทางไป ๔ วัน ได้ไปผ่านเมือง Ticonderoga ซึ่งเป็นเมืองเล็ก ๆ และมีบ้อมประจำเมือง เพราะที่เมืองนี้เคยเป็นที่สำคัญมีการรบกันตามประวัติศาสตร์ของอเมริกา เราได้ไปชมบ้อมนี้โดยตลอด เมื่อถึง Lake George แล้ว เราได้พักที่บนเกาะเล็ก ๆ ใกล้เคียงกับโฮเต็ลหรูแห่งหนึ่งเป็นเวลา ๒ วัน ได้ชมพวกผู้มีอันจะกินและพวกเศรษฐีแต่งตัวสวย ๆ อวดโชว์กัน ดูเขาเต้นรำอาบน้ำ แข่งเรือเร็ว ฯลฯ ขากลับพายเรือกลับหนึ่งวันถึงสถานที่แห่งหนึ่งแล้วก็ขึ้นรถยนต์กลับค่าย

เรือคะนุยาว ๑๘ ฟุต ลำหนึ่งนั่งพายกันไป ๔ คน ไปด้วยกันทั้งสี่ ๘ ลำ การเดินทางต้องผ่านการล่องแก่งซึ่งมีระยะค่อนข้างยาว จึงทำให้สนุกสนานมากนอกจากนั้น ยังต้องล่องลงน้ำตกเล็กๆซึ่งค่อนข้างอันตรายเพราะโดยมากเรือต้องล่ม เฉพาะตอนล่องแก่งนี้เราได้จกให้ชนของเครื่องใช้ไปทางรถยนต์ แล้วตัวเราใส่เสื้ออาบนํ้าไปกับเรือ รู้สึกตื่นเต้นมาก ตอนล่องแก่งไม่สู้กระไรนัก พยายามอย่าให้เรือชนหินก็แล้วกัน แต่ตอนลงน้ำตกนั้นผลที่สุดเรือก็ล่ม เราต้องลอยคอไปเกาะที่แห่งหนึ่ง ก็เรือขึ้นแล้วรับของที่ไปทางรถยนต์ลงเรือ เดินทางต่อไป ข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าในลำของข้าพเจ้า ก็ต้องเป็นคนพายท้าย ทั้งนี้เพราะเขาเห็นว่าเป็นคนว่ายน้ำเก่ง แข็งแรง และเป็นนักกีฬา แม้ตัวจะเล็กและอายุยังน้อยก็คงจะรับผิดชอบเป็นกัปตันเรือไปได้ อันที่จริงหัวหน้าก็ต้องมีส่วนรับผิดชอบมากเหมือนกัน คือต้องระวังเรือไม่ให้ไปกระทบหิน เพราะเรือบอบบาง ถ้าโดนอะไรแข็งๆ ก็อาจแตกได้ค่อนข้างง่ายดาย นอกจากนั้นยังต้องระวังในเรื่องกำลังคนพาย ก็จะไปซักว่าลำนอื่นไม่ได้ ต้องเร่งให้ทันเขา ถ้าใครเกียจคร้านทำให้เรือเราเข้าไปเราก็ต้องเร่งออกกำลังตนเองจําให้ทันเขาให้ได้ การพายเรือไปนั้นเห็นตื้นเขินก็จริง แต่สนุกสนานไม่น้อย ตื่นเช้าทำอาหารเช้ารับประทานเอง แล้วก็ออกเรือพายไป ถึงกลางวันพักร้อนทำอาหารกลางวัน บ่ายออกเรืออีกพอเย็นเข้าเห็นที่ไหนเหมาะก็หยุดพักทำอาหารเย็นรับประทานและนอนที่นั่น โดยปรกตินอนกลางแจ้ง ถ้าฝนตกก็กางเต็นท์หรือนอนใต้เรือคะนุ ทั้งคลองแม่น้ำและทะเลสาบที่เราผ่านน้ำใสสะอาดทั้งสี่ ที่ๆเราหยุดพักตามทางนั้นแม้บางแห่งจะไม่มีผู้คนอยู่แต่เราก็ไม่เคยนึกกลัวเลย ไม่มีการปล้น ไม่มีสัตว์ร้าย พอตกคํ่าก็นั่งผิงไฟแล้วก็คุยกัน เล่านิทานสู้กันฟังบ้าง รวสัก ๒ ทุ่มหรืออย่างตึก ๓ ทุ่มก็นอนเขละกันอยู่แถวนี้ เข้าก็ตื่นก่อนแสงอรุณ

สิ่งของที่เอาไปกับตัวได้นั้นมีถุงคนละใบ ถุงนี้ทำเป็นพิเศษสำหรับเดินทางในเรือคะนุ เราเรียกกันว่า Doffle Bag มีขนาดยาวประมาณ ๓ ฟุต ส่วนกว้างขนาดกลมประมาณ ๑ ฟุตผ่าศูนย์กลาง มีที่นอนสำเร็จเล็กๆ บางๆ ม้วนใส่ในถุงนี้ได้ นอกจากนั้นก็มีเสื้อผ้าอีก ๒-๓ ชิ้น แปรงสีฟัน สบู่ หวี เป็นอันพอกัน ส่วนของกองกลางก็มีเต็นท์เล็กๆ เครื่องครัวทำกับข้าวและเครื่องกระป๋อง ซึ่งต้องใช้ในเมื่อหาซื้อของสดไม่ได้

ถ่ายภาพร่วมกับผู้เดินทางร่วมกันไปสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๔๖๐

ครั้งที่ ๒ ไปเมืองควิเบกในประเทศแคนาดา หนทางไกลมากประมาณ ๓๐๐ ไมล์
กินเวลาทั้งไปมา ๑ เดือน คราวนี้ไปเพียง ๔ ลำๆ ละ ๓ คนเท่านั้น หนทางไปต้องขึ้น
ไปตาม Lake Champlain ซึ่งเป็นทะเลสาบที่ใหญ่ที่สุดในมลรัฐเวอร์มอนต์ ยาวประมาณ
๑๒๐ ไมล์ เราผ่านเมืองเบอร์ลิงตันเวอร์มอนต์ ขึ้นไปทางเหนือไปเข้าเขตแคนาดาที่ Rouses
Point เป็นเมืองเล็กๆ แล้วต่อไปก็เข้าแม่น้ำ Richelieu ไปออกแม่น้ำ St. Lawrence หนทาง
คราวนี้ต้องออก Lake และแม่น้ำใหญ่ๆ วันไหนมีคลื่นลมจุกเร้าก็ค่อนข้างจะอยู่ในที่อันตราย
สักหน่อย ในแม่น้ำ St. Lawrence ได้พบกับเรือเดินมหาสมุทรหลายลำ และได้ผจญภัย
หลายคราว เช่นคราวหนึ่งมองไม่เห็นฝั่งเลย ต้องนั่งพายเรือไปตลอดคืน คลื่นใหญ่ด้วย
ต้องวิตน้ำตลอดทาง มีหน้าข้าศึกคนหนึ่งบนเรือข้าพเจ้าต้องเสียไม่สบาย ต่อเข้ามิดจึงได้
หาทางเข้าฝั่งได้ บางคืนหาที่นอนพักไม่ได้เพราะเป็น Swamp ไปหมด แต่กระนั้นเราก็ต้อง
หยุดพัก ยุงกัดเสียยิ่งกว่าเมืองไทยอีก การเดินทางคราวนี้ พอเข้าเขตแคนาดาต้องพูด
ภาษาฝรั่งเศสโดยมาก เพราะผู้คนเหล่านั้นเป็นพวก French Canadian ทั้งสิ้น บางคืนฝนตก
เราก็ต้องไปขออาศัยพวกชาวนาพัก เขาให้ขึ้นไปพักอยู่ในกระท่อมโรงนา นอนบนหญ้าแห้ง
ดินเข้าเราก็ออช้อนนมสดจากเขาซึ่งเขาก็ให้ไปรีดเอาเอง เราต้องพักอย่างนี้อยู่หลายแห่ง
จนข้าพเจ้าชินกับการรันทมนด้วยตนเอง ออกเดินทางมารวม ๓ อาทิตย์จึงได้มาถึงควิเบก
ซึ่งเป็นเมืองเก่าโบราณ และมีความสำคัญมาแต่เดิมมาก เมืองนี้สำคัญเพราะเป็นเมือง
Historical ที่เราเดินทางมาได้ค่อนข้างเร็วหน่อนั้น เพราะเรือแล่นตามกระแสน้ำบ้างบาง
ตอน เราได้พักที่วิวคูเมืองควิเบกอยู่ ๒ วันแล้วก็โดยสารเรือใหญ่กลับไปเมืองมอนทรีออล
เมืองมอนทรีออลนี้เป็นเมืองใหญ่และสำคัญที่สุดเมืองหนึ่งของประเทศแคนาดาเราได้พักอยู่
ที่เมืองมอนทรีออล ๒ วัน ก็จับรถไฟกลับไปยังค่าย ข้าพเจ้าดีใจมากที่ได้มีโอกาสได้ไป
เที่ยวแลเห็นเมืองมอนทรีออล และควิเบกในประเทศแคนาดา

๒๑. ได้รับรางวัลเยี่ยมในการแข่งขันกีฬาของค่าย

กลับถึงค่ายเขากำลังจะมีการแข่งขันเบสบอลล์ โดยให้ครู ๒ คนเป็นผู้เลือกคน
เล่นจากเด็กในค่ายนั้นทั้งหมด ครูคนหนึ่งเคยเห็นข้าพเจ้าจับลูกและขว้างลูกเบสบอลล์บอก
ว่าท่าทางดีคงเล่นเก่ง เมื่อตอนให้เด็กในค่ายทั้งหมดเข้าแถวเพื่อครูได้เลือกนั้น ครูคนที่
จับสลากได้เลือกก่อน เขาเลือกข้าพเจ้าเป็นคนแรกให้อยู่ในทีมของเขาเดินออกมาจากแถว

รู้สึกได้รับเกียรติยศสูงมาก คุณคล้ายๆ กับว่าข้าพเจ้าเล่นเก่งที่สุดในบรรดานักเรียนในค่าย ๒๐๐ คน^๕ แต่ความรู้สึกภายในใจที่ว่าเราไม่เก่งจริง ดูเหมือนจะตีแต่ท่าทาง ในเวลาแข่งขัน เขาให้ข้าพเจ้าเล่นในตำแหน่ง Catcher ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญและมีอันตรายมาก เวลาเล่น ต้องสวมหมวกเหล็ก และใส่เกราะที่หนากวัก หัวเข่าและขา ข้าพเจ้าก็ได้พยายามทำหน้าที่ย่างสุดความสามารถ แต่ก็ไม่เล่นนักเพราะฝ่ายเราเป็นฝ่ายชนะ

ต่อจากนั้นก็มีการแข่งขันกีฬาอื่นๆ ทั้งบนบกและในน้ำหลายอย่าง ข้าพเจ้าได้รับเหรียญรางวัลหลายอย่าง เช่นที่หนึ่งวิ่งเร็วระยะทาง ๑๐๐ หลา ที่หนึ่งพายเรือคะนูเดี่ยว ระยะทาง ๕๐ หลา ที่สองว่ายน้ำเร็วระยะทาง ๒๕ หลา และอื่นๆ อีกหลายรางวัล ^๕ทั้งนี้ทำให้นักเรียนในค่ายนั้นนับถือและเกรงใจข้าพเจ้ามาก ชื่นชมว่าเป็นนักกีฬาชั้นเยี่ยม ต่อจากนั้นได้ไม่กี่วันค่ายก็ปิด ข้าพเจ้าก็ได้กลับไปเมืองบอสตัน มีความรู้สึกว่าได้ประโยชน์ในการพักผ่อนนั้นเป็นอย่างดี ทั้งในทางบำรุงร่างกายให้แข็งแรง ในทางได้ความรู้ ได้เที่ยวในที่ต่างๆ และได้ทำชื่อเสียงเป็นอย่างดีในการเล่นกีฬาทั้งบนบกและในน้ำ

๒๒. กลับไปอยู่โรงเรียนกันเนอร์เบนบทสอง

กลับจากค่ายไปพักอยู่บอสตันไม่กี่วันโรงเรียนก็เปิด (กลางเดือนกันยายน ๒๔๖๒) และได้กลับไปอยู่โรงเรียนกันเนอร์อีก ปีนี้ได้เข้าศึกษาอยู่ในชั้นเทียบมัธยม ๖

ปีนี้มีนักเรียนไทยมาอยู่ร่วมในโรงเรียนนี้อีก ๒ คน คือนายสระ แสงชูโต (หลวงอุปกร วัชรวิดี) และนายผ่อง ไชยมงคล ส่วนนายถวิลนั้นได้สำเร็จจากโรงเรียน^๕ และได้ไปเข้ามหาวิทยาลัยบอสตันแล้ว

มีบุตรผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งชื่อ Enrico Caruso Jr. อายุประมาณ ๑๗ ปี ได้มาเข้าโรงเรียนปี^๕ บิดาเขาเป็นนักร้อง (Opera) ชาวอิตาลีคนที่มีชื่อเสียงเด่นที่สุดในโลกคนหนึ่ง มีรายได้นับปีละตั้งกว่าล้านเหรียญ แต่ลูกชายเขาเล่าว่าผู้มีรายได้มากๆ อย่างพ่อเขาต้องเสียภาษีให้รัฐบาลอเมริกันถึง ๓/๔ ของรายได้ เด็กคนนั้นตอนมาเข้าใหม่ออกจะแสดงตัวหน่อยว่าฉันเป็นลูกคนมีเงินและมีชื่อเสียง แต่สิ่งเหล่านี้ไม่แปลกในโรงเรียนกินนอนอเมริกัน จะมีหรือจะจนพ่อแม่มีชื่อเสียงอย่างไรก็ไม่สำคัญ ถ้าตัวเองดีนักเรียนก็รักนับถือ ถ้าอวดดีแล้วจะต้องถูกปราบ หลายคราวที่ข้าพเจ้ารู้สึกสงสารเด็กคน^๕ เพราะเนื่องจากแกมาทำตัวเป็นคนเหนือคนอื่น พวกนักเรียนได้ใช้วิธีปราบอย่างทารุณเช่น

คราวหนึ่งชวนกันไปเดินในเวลากลางวันแล้วไปในที่แห่งหนึ่ง ซึ่งมีน้ำมันยางที่เขาจะ
ทำถนน พวกนักเรียนจับผู้แก่ผ้าหมดแล้วเอาน้ำมันยางอันเหนียวทาทั่วทั้งตัว แล้วก็
หนีกลับ แยกต้องเงินแก่ผ้าดำเมี่ยมกลับมาโรงเรียนในถนนที่เปลี่ยว แล้วมาอาบน้ำอีก
หลายชั่วโมงกว่าจะเอาน้ำมันยางนั้นออกหมด ในเตียงนอนของกระหว่างผ้าปูที่นอนกับ
ผ้าห่มนอนนั้นถูกนักเรียนเอาไข่น้ำไปวางไว้บ้าง ถูกรอยผงซึ่งทำให้คันตัวบ้าง ฯลฯ ภาย
ในเวลาไม่กี่อาทิตย์ต่อมา ผู้เรียบร้อยขึ้นมาก หมกความเยื่อหยิ่งจองหองและอวดดี
ต่อจากนั้นก็ไม่ต้องถูกเกลียดอีก

ตัว Enrico Caruso ได้แต่งงานใหม่กับหญิงอเมริกันชั้นสูง เป็นพี่สาวของเพื่อน
นักเรียนข้าพเจ้า ซึ่งเราอยู่สมาคม Fraternity เดียวกัน
๒๓ เข้าเล่นอยู่ในทีมหนึ่งอเมริกันฟุตบอลล์ของโรงเรียน

โรงเรียนเปิดคราวนี้ได้ออกเล่นอเมริกันฟุตบอลล์อย่างเต็มที่ จนได้เข้าเล่นในทีม
หนึ่งในโรงเรียน โดยที่อายุน้อยที่สุด ตัวเล็กและเบาที่สุดในทีม ได้เข้าแข่งขันกับโรงเรียน
ต่าง ๆ หลายโรงเรียน ซึ่งข้าพเจ้าได้ทำแต้มให้โรงเรียนข้าพเจ้าเสมอ จนมีคนจำนวนมาก
ในมลรัฐนั้นรู้จักชื่อ เวลาเล่นเกมกับโรงเรียนอื่นมีนักเรียนหญิงจากโรงเรียน Wykeham
Rise และคนในเมืองมาดูกันมาก ทำให้ใจชื้นและพยายามเล่นให้ดี หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ
ได้ลงชมเชย จิตใจของข้าพเจ้าเวลานั้นชักจะเป็นเด็กอเมริกัน คือจกจกอยู่แต่การที่จะเป็น
Hero เช่นถูกฟุตบอลล์มีการแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ ทุก ๆ วันเสาร์ ประมาณ ๗-๘
โรงเรียน ในคืนวันศุกร์ข้าพเจ้านอนไม่ค่อยหลับ คิดแต่ว่า พรุ่งนี้เราจะแสดงได้ดีสักเพียง
ใด เราจะมีโอกาสที่จะนำลูกฟุตบอลล์ผ่านอีกฝ่ายหนึ่งได้โดยวิธีใดบ้าง แม้ในบางคราว
ถ้าความสามารถไม่พอขอให้ “ฟลุ๊ก” ก็เอาดี แต่เราต้องชนะ เราต้องเป็น Hero แม้
จะต้องฝ่าอันตรายอย่างใดก็ตาม

การได้เข้าเล่นอยู่ในฟุตบอลล์ทีมนี้ก็เป็นที่น่าพากภูมิใจ เพราะนักเรียนทุกคน
พยายามอย่างมากที่จะเข้าอยู่ในทีมเพื่อชื่อเสียงของตน แต่เราต้องดีกว่าคนอื่น ทั้งนี้ต้อง
ทำงานหนักมาก ต้องฝึกซ้อมอย่างเอาเป็นเอาตาย ทุก ๆ วันต้องวิ่งวันละหลาย ๆ รอบ
สนาม ต้องซ้อมขว้าง ตะกรับบอลล์ ต้องซ้อม tackle คือมีหุ่นแหว่งมาเหมือนคน
วิ่งแล้วเราวิ่งเข้าไปใกล้ กระโดดพุ่งตัวเข้าไปรัดขาตอนเหนือเข่าของหุ่นนั้น ให้หุ่นนั้น

ล้มฟาลลงไปกับตัวเรา บางคราวก็ต้องซ้อม tackle คนจริง ๆ ก็ปล่อยคนถือลูกบอลวิ่งมาเหมือนอย่างเวลาเล่น แล้วเราวิ่งรี่เข้าไป กระโดดพุ่งตัวเข้าไปรีดขาดตอนเหนือเข้าเช่นเดียวกัน ให้ล้มไปกับเราด้วย และยังต้องซ้อมแย่งลูกบอล คือโยนลูกบอลไป แล้วต่างคนก็วิ่งเข้าไป พอใกล้ลูกบอลก็ต้องพุ่งตัวลงไปกับดิน เพื่อกอดลูกบอลเอาไว้ให้อยู่ ดังนั้นเป็นต้น เห็นคเห็น้อยกันมาก ครูสอนฟุตบอลนั้นก็ต้องหัดพวกเราอย่างจริงจัง ต้องไปคิดว่าควรจะเล่นอย่างไร วิธีใดบ้าง จึงจะได้เปรียบอีกฝ่ายหนึ่ง เพราะถ้าโรงเรียนเราชนะมากครั้งชื่อเสียงก็ไปได้ดีกับครูผู้ฝึกสอนเหมือนกัน การซ้อมนั้นนอกจากจะซ้อมกันในสนามแล้วบางเวลายังจะต้องฟังคำสอนในห้อง ซึ่งแจ้งถึงการเล่นต่าง ๆ บนกระดานดำอีกด้วย

การเล่นอเมริกันฟุตบอลนั้นแต่ละฝ่ายต้องมี team work กันมากที่สุด เพราะทุก ๆ play ที่เล่น ทุกคนในทีมมีหน้าที่โดยเฉพาะว่าใน play นั้นจะต้องทำอะไรบ้าง และต้องทำอะไรอย่างทันที่ มิฉะนั้นก็แพ้ทีมอีกฝ่ายหนึ่ง และถ้าคนหนึ่งคนใดทางฝ่ายเราไม่ทันเขาแล้ว ทำให้คนอื่น ๆ ทางฝ่ายเราต้องเสียเปรียบด้วย

การแข่งขันกับโรงเรียนอื่นนั้นได้มีกันที่สนามโรงเรียนเราบ้าง และสนามโรงเรียนเขาบ้าง ถ้ามีที่สนามโรงเรียนเราแล้ว การที่โรงเรียนอื่นเขามาแข่งขันด้วย เราต้องออกค่าใช้จ่ายให้เขาตามสมควร เราต้องเลี้ยงอาหารกลางวัน และเมื่อแข่งขันเสร็จแล้วเราก็เลี้ยงอาหารเย็น แล้วเขาก็เดินทางกลับซึ่งโดยปกติใช้รถยนต์เป็นยานพาหนะ ในเวลาแข่งขันนั้นนักเรียนของเราทั้งหมดจะต้องไปนั่งรวมเป็นหมู่ เพื่อทำการให้สนับสนุนให้ผู้เล่นสำหรับตัวเข้าพเจ้าเป็นเป็นครั้งแรกที่ได้เข้าเล่นแข่งขันกับโรงเรียนต่าง ๆ เวลาก่อนลงมือแข่งขันรู้สึกใจคอไม่สู้ดี คือตื่นสนามและตื่นคนดูเป็นที่สุด แต่เมื่อลงมือเล่นแล้ว เล่นเต็มที่ไม่นึกถึงอะไรเลย

๒๔. เพื่อนเชิญไปพักบ้านเขาในกรุงนิวยอร์ก

กลางเดือนธันวาคม (๒๔๖๒) โรงเรียนหฤคคริสตมาส เพื่อนนักเรียนคนหนึ่งชื่อ Frederic N. Melius Jr. ได้เชิญข้าพเจ้าไปพักที่บ้านของเขาที่เมืองนิวยอร์ก บิดาเขาเป็น Superintendent ของ New York Central Railroad ซึ่งเป็นตำแหน่งใหญ่โตอยู่ มีบ้านเป็น Apartment House มีจำนวนหลายห้อง ทั้งครอบครัวใจคอดีมาก รักใคร่ชอบพอ

กับข้าพเจ้าคู่พ่อแม่พี่น้องที่เดียว ทั้งครอบครัวมีพ่อแม่และลูกชาย ๒ คน ได้รับรองให้
ความสนุกต่อข้าพเจ้าตลอดเวลาที่ไปพักอยู่ เมืองนิวยอร์กเป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุดในสหรัฐ
อเมริกา หรือชาวอเมริกันว่าใหญ่ที่สุดในโลก มีพลเมืองหลายล้านคน ทำเรือใหญ่ที่สุด
มีตึกสูงที่สุดในโลก และมีตึกสูง ๆ หลายร้อยตึก มีโรงหนังโรงละครใหญ่ที่สุด และมีจำนวน
นับพัน มีโรงแรมใหญ่และหรูที่สุด มีรถราง ๓ ชั้น คือใต้ดิน (Subway) บนถนน
(Street Car) และเหนือถนน (Elevated train) มีสถานีรถไฟใหญ่ที่สุดมีจำนวนหลายสิบบ
รางเข้าสถานีทำเป็นสองชั้น ฯลฯ ล้วนแล้วแต่มีอะไรที่อะไรใหญ่และดีที่สุดในโลกทั้งนั้น
รวมทั้งตลาดการเงินที่สำคัญที่สุด ในเมืองนี้มีผู้คนพลุกพล่านน่าเวียนหัว คนเดินก็เร็ว
รถยนต์วิ่งไปวิ่งมาก็เร็ว เวลาเป็นเงินเป็นทอง

ข้าพเจ้าได้ไปดูละคร ภาพยนตร์ในโรงใหญ่ ๆ ซึ่งภายในโรงนั้นงดงามมากเหมือน
อย่างพระที่นั่งงาม ๆ ของเรา บางแห่งเป็นหินอ่อน มีพรหมอย่างนุ่มและหนาปูทั้งโรง
เก้าอี้หนังแสนสบาย ได้ไปชมสถานที่สำคัญต่าง ๆ อีกหลายแห่ง รวมทั้งได้ขึ้นไปบนยอดตึก
Woolworth ด้วย ตึกนี้มี ๕๕ ชั้น พอไต่ลงไปชั้นล่างก็เห็น “ลิฟ” หลายอัน และอัน
กลางนั้นเป็น “ลิฟ” “ด่วน” (Express) คือขึ้นที่เดียวถึงยอดเลยไม่หยุดตามทาง พอ
เข้าไปแล้วเขาบีตประตู แล้วเราก็เหวี่ยงขึ้นไปอย่างน่าใจหาย คือมันขึ้นเร็วเหลือเกิน ๕๕ ชั้น
เพียงอีกใจเดียวก็ถึง บนยอดมองดูกรุงนิวยอร์กใหญ่โตและงามมาก มองดูคนเดินบนพื้นดิน
เห็นตัวนิดเดียวคล้าย ๆ กับมด ขาลง “ลิฟ” ก็ลงเร็วอย่างใจหายเหมือนกัน ความเร็วรู้
สึกตัวลอยลงมาและต้องมาอยู่ในหน้าอก หูอื้อหมก อีกใจเดียวก็ถึงข้างล่างเหมือนกัน รถราง
ใต้ดินมีถึง ๔ ราง คือรถรางธรรมดาขึ้น ๑ ล่อง ๑ รถด่วนขึ้น ๑ ล่อง ๑ คนอเมริกัน
ความที่ใจเร็วและเห็นเวลาเป็นเงินเป็นทองเขาเล่ากันว่า คนอเมริกันคนหนึ่งไปรับคน
อังกฤษซึ่งไม่เคยไปอเมริกาเลยที่ทำเรือเมืองนิวยอร์ก แล้วก็พาไปขึ้นรถใต้ดิน ซึ่งสถานี
ตรงท่าเรือนั้นรถด่วนไม่หยุด ต้องขึ้นรถธรรมดา ไปให้หนึ่งสถานีก็ถึงสถานีที่รถด่วนหยุด
เขาก็ถูกคนอังกฤษเบียดคนแน่นเข้าไปขึ้นรถด่วน รถด่วนแล่นไปให้หนึ่งสถานีซึ่งมีระยะ
ทางยาวหน่อยเขาก็ถูกคนอังกฤษเบียดคนไปขึ้นรถธรรมดาอีก แล้วก็ถึงที่บ้าน ระหว่างจุด
กันไปจุดกันมานั้น คนอังกฤษก็แปลกใจว่าทำไมต้องเปลี่ยนรถบ่อยนัก เพราะรถธรรมดา
ก็มาถึงสถานีนั้นเหมือนกัน จึงถามว่าทำไมต้องเปลี่ยนรถอย่างนี้ คนอเมริกันอธิบายให้ฟัง

สติ เป็นเกราะตั้ง
 ละโมบ โลกโอรสหลง
 หมดเชอ ไม่เหล็อรอย
 พระสงฆ์ ทรงแสดง
 สืบสร้าง ในทางบุญ
 ชข้อ ทคมขำ
 เคลื่อนคล้อย ลอยรสธรรม
 พระสงฆ์ พระสมควร
 หน่อเนื้อ และนาบุญ
 สืบสร้าง ทางนิพพาน

เอากำบัง ตั้งใจตรง
 จะดับลง สันรอนแรง
 หมดฟางฝอย สันผ้าแฝง
 ได้แจ่มแจ้ง แหล่งพระธรรม
 คอยเกอหนุน ช่วยแนะนำ
 เป็นถ้อยคำ นำใคร่ครวญ
 ให้จิตจำ ในสำนวน
 ที่เคารพ รับสักการ
 ได้ทรงคุณ อันไพศาล
 ไกลหม่มมาร มาราวี ฯ

ราคาค่าจ้างค่อยถูกหน่อย หรือไม่ก็ว่าจ้างคนใช้เป็นคราวๆ เช่นให้มาวันเว้นวัน หรืออาทิตย์ละ ๒ ครั้ง การมีคนใช้แขกค่านั้นเสียอย่างเดียวคือกลิ่นตัวแฉะแรงมาก โผล่เข้ามาในห้องก็ไค้กลิ่นเหม็นเขียวเสียแล้ว ฟุ้งบางคนทนกลิ่นนั้นไม่ค่อยได้ สำหรับชั้นรถยนต์ก็ต้องมีแต่ขับเอง

พวกที่ ๔ คือพวกพอมืออันจะกินชั้นสอง พวกนี้มียายได้พออยู่ได้อย่างสบาย ไม่มีเหลือมากนัก พวกนี้มักเช่า Apartment อยู่ ทำอะไรด้วยตนเองทั้งสิ้นคือทำอาหารเอง ปัดกวาดเอง แต่การทำอะไรทำอะไรในอเมริกาสะดวกมาก เพราะเมื่อเป็นธรรมเนียมของเขาตั้งแล้ว เขาก็ต้องจัดทำให้สะดวกเช่นอย่างห้องครัวใน Apartment มีทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเครื่องไฟฟ้าพร้อมหมด เปิดสวิตช์ไฟฉุกเฉินก็ทำกับข้าวได้ทุกอย่าง ทั้งหุงทั้งทอด ปิ้งหรืออบ ไม่ต้องหาฟืนหาถ่าน แล้วมานั่งติดไฟคอยพัคอย่างในเมืองไทย ห้องนี้ก็มีท่อน้ำร้อนน้ำเย็นผสมได้ตามความพอใจทุกเวลา การปัดกวาดผิงก็มีเครื่องไฟฟ้าติดผิงไว้ การจ่ายตลาดก็ไม่ต้องไปเอง ต้องการอะไรโทรศัพท์ไปที่ร้านจ่ายเครื่องอาหารประเดี๋ยวเดียวก็มาส่งถึงที่ การซักฟอกก็มีคนมาคอยรับคอยส่ง การล้างชามก็มีเครื่องจักรในครัวล้างชามให้เสร็จ ทุกสิ่งทุกอย่างสะดวกด้วยประการทั้งปวงไม่ต้องมีคนใช้ พวกนี้ก็มีรถยนต์ใช้เหมือนกัน และมีความสนุกสนานทางด้านชีวิตได้มากเหมือนกัน เช่นการเที่ยวดูละคร ดูภาพยนตร์ และเต้นรำ

พวกที่ ๕ เป็นพวกที่เงินน้อย การกินอยู่ค่อนข้างอัตคัด ต้องอยู่กันอย่างเขียมมาก ความสนุกสนานมีน้อย

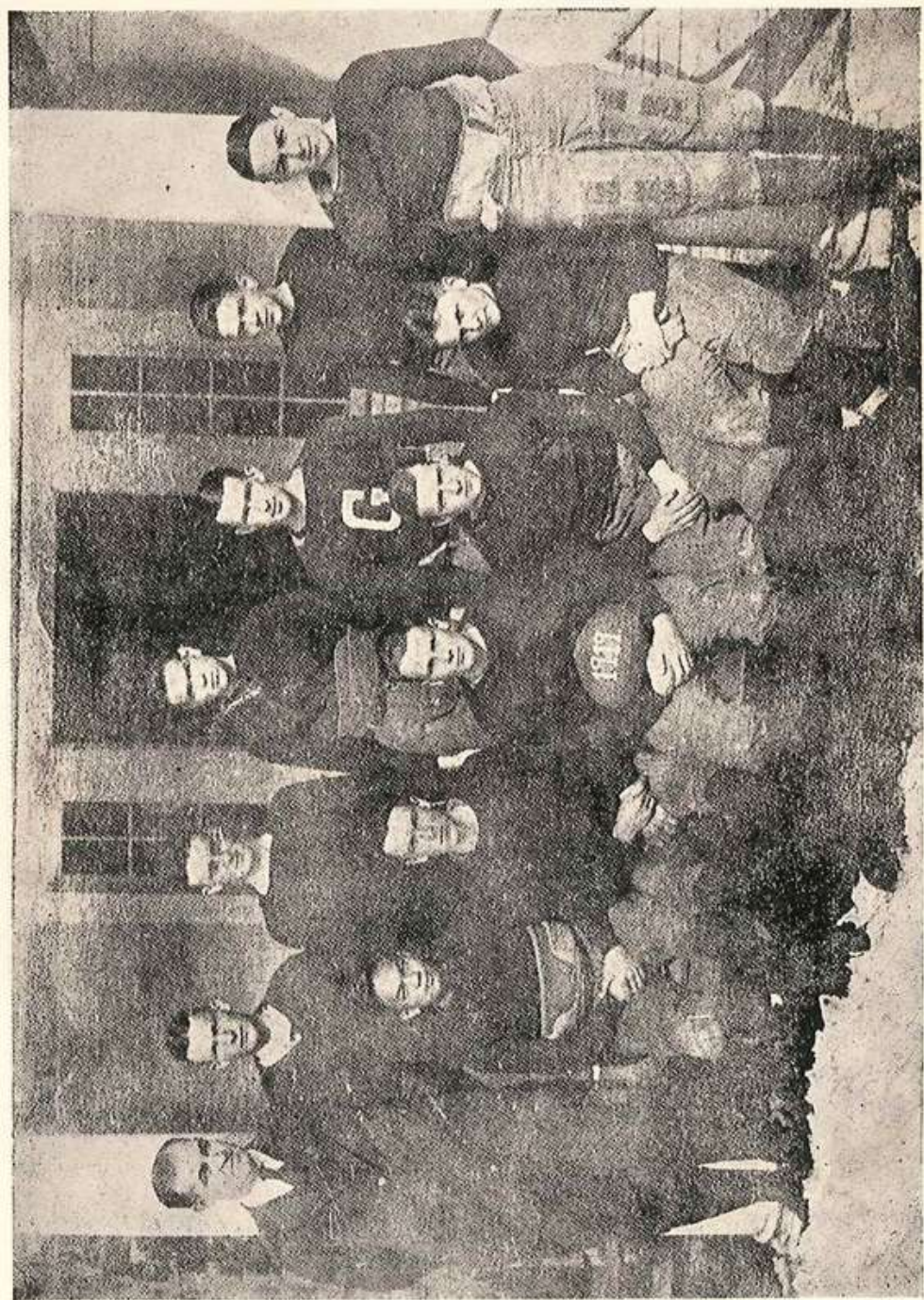
พวกที่ ๖ คือพวกที่เงินมาก หรือในอเมริกาเรียกว่า Slum พวกนี้น่าสงสารการกินอยู่อัตคัดมาก ที่ทางสกปรก อยู่กันแน่น เช่นเช่าห้องเดียวกันอยู่ทั้งครอบครัวทั้งกินนอน ทำกับข้าว อาบน้ำ แต่งตัว ทำภายในห้องเดียวห้องนั้นทั้งหญิงชาย ถ้าต้องปัดบั๊บก็น้อย เช่นแต่งตัวหรืออาบน้ำก็ใช้มานับ การอาบน้ำก็อัตคัด อาทิตย์หนึ่งจะได้อาบสักครั้ง ตักน้ำขึ้นมาล้างหนึ่งก็อาบกั้นแทบทั้งครอบครัว พวกนี้ความสนุกสนานไม่มีเลยอยู่ประทั้งชีวิตไปวันหนึ่งๆ เท่านั้น รู้สึกว่าเกิดมาเป็นพวกนี้แล้วอย่าเกิดมาเสียเลยดีกว่าคนจนมากๆ ในอเมริกาเหนือหรืออเมริกากลางมากกว่าคนจนในเมืองไทยมาก เพราะต้อง Struggle ชีวิตไปวันหนึ่งๆ เมืองไทยเรายังอาศัยวัดพัคอยู่ได้ อาหารก็พอขอเขากินได้บ้าง

๒๖. เข้าเล่นอยู่ในทีมหนึ่งบาสเกตบอลล์ของโรงเรียน

ต้นเดือนมกราคมโรงเรียนเปิดเทอมฤดูหนาว กลับไปโรงเรียนได้พยายามเล่นบาสเกตบอลล์ จนได้เข้าเล่นในทีมหนึ่งของโรงเรียนได้อีก ทั้งๆ ที่ตัวเล็กที่สุด เบาที่สุด และอายุน้อยที่สุด นับว่าได้ทำชื่อเสียงให้คนไทยไว้เป็นอย่างดี ได้เข้าแข่งขันกับโรงเรียนต่างๆ หลายโรงเรียน การแข่งขันบาสเกตบอลล์กับโรงเรียนอื่นๆ นั้น มีบ่อยคือนอกจากบ่ายหรือกลางคืนวันเสาร์แล้วอาจมีในคืนหนึ่งคืนใดก็ได้ ที่มีการแข่งขันได้บ่อยเพราะโรงเรียนได้กำไร คือเก็บค่าผ่านประตูได้มาก กู้มาใช้จ่ายที่ต้องจ่ายให้โรงเรียนอื่นเดินทางมาเล่นกับเรา สังเกตดูว่าทั้งฟุตบอลล์และบาสเกตบอลล์คนดูอยากดูเข้าพเจ้าเล่นมาก เพราะเป็นคนต่างชาติ ตัวเล็ก และว่องไว บางคนเดินทางมาจากที่ไกลๆ เพื่อมาดูการซ้อมบาสเกตบอลล์เข้าพเจ้าชอบมากกว่าการซ้อมฟุตบอลล์มาก แม้ว่าจะต้องเห็นคเหนื่อยต้องวิ่งตลอดเวลา แต่ก็สนุกแล้วเจ็บตัวน้อยด้วย การซ้อมฟุตบอลล์ต้องเจ็บตัวมากทุกวัน ในเวลาแข่งขันก็มีคนมาดูกันแน่นๆ เสมอ บางเกมนักเรียนหญิงจากโรงเรียน Wykeham Rise ก็ได้มาชมด้วย การโห่สนับสนุนก็มีเช่นเคย เวลาเราแสดงได้ดีเขาก็โห่แต่ชื่อเราบ่อยๆ การได้เข้าเล่นในทีมบาสเกตบอลล์นี้ยิ่งยากไปกว่าฟุตบอลล์ทีมอื่น เพราะทีมมีเพียง ๕ คนเท่านั้น และต้องการคนที่ว่องไวที่สุดและโยนลูกแม่นด้วย ถ้าเป็นคนสูงหน่อยก็ยิ่งได้เปรียบ เราทั้งเตี้ยและเล็ก แต่อาศัยที่ไวและโยนลูกแม่น และรู้ทางเล่นของเกมจึงเล่นได้ดี ถึงตอนนั้น ก็ได้เข้าเล่นทั้งในทีมฟุตบอลล์และบาสเกตบอลล์เพื่อนนักเรียนและครูรักใคร่ชมมาก คือเห็นเป็นนักกีฬาชั้นเยี่ยม และในการแข่งขันเกมเหล่านี้เข้าพเจ้ามีส่วนทำชื่อเสียงให้โรงเรียนและทำประโยชน์ด้วย คือมีส่วนทำความชนะให้โรงเรียน ถ้าโรงเรียนใดมีทีมที่ดีชนะเสมอในปีต่อๆ ไปก็มักจะมียุโรปนักเรียนใหม่มาเข้าอีก เพราะเห็นว่าโรงเรียนนี้เก่ง

๒๗. ระเบียบการให้เสื้อสามารถนักกีฬา

มหาวิทยาลัยและโรงเรียนในประเทศอเมริกา มีระเบียบในการให้เสื้อสามารถสำหรับผู้ที่ได้เข้าอยู่ในทีมของมหาวิทยาลัย หรือทีมของโรงเรียน คล้ายคลึงกันทุกแห่ง คือเสื้อสเวตเตอร์ตามสีของโรงเรียน มีตัวหนังสือย่อชื่อโรงเรียนติดที่หน้าอกเสื้อสำหรับกีฬาใด เสื้อสีอะไร ตัวหนังสือสีอะไร แบบใด ขนาดก็ขึ้นกับเป็นไปตามกฎข้อบังคับ

ทีมอเมริกันฟุตบอลโรงเรียนกันเนอริ ค.ศ. ๑๙๓๕

ของมหาวิทยาลัยหรือโรงเรียนนั้น ๆ เช่นโรงเรียน Gunnery นี้ สำหรับผู้ที่อยู่ในทีมฟุตบอลอนุญาตให้สวมเสื้อสเวตเตอร์สีแดงเข้ม (Maroon) มีตัวหนังสือตัว G ขนาด ๘ นิ้ว สีเทาแกมขาว (Light Gray) ติดที่หน้าอกเสื้อ สำหรับผู้เล่นอยู่ในทีมเบสบอลอนุญาตให้สวมเสื้อสเวตเตอร์สีขาว มีตัวหนังสือตัว G เป็น Old English Style สีแดงเข้มขนาด ๘ นิ้วติดที่หน้าอกเสื้อ ส่วนผู้ที่เล่นอยู่ในทีมเบสบอลอนุญาตให้สวมเสื้อสเวตเตอร์สีขาว มีตัวหนังสือตัว G สีแดงเข้มขนาด ๖ นิ้วติดที่หน้าอกเสื้อ เวลาเราอยู่โรงเรียนสวมเสื้อสเวตเตอร์ตามที่เขาอนุญาตให้ใส่ได้ทุกเวลา รวมทั้งเวลาเรียน มีเวลารับประทานอาหารและเวลาไปวัดเท่านั้นต้องสวมเสื้ออื่นนอก ลงไปในเมืองเช่นไปตัดผมหรือคุหนั่งหรือธุระอื่น ๆ สวมสเวตเตอร์นี้ก็ใกล้เคียงเหมือนกัน แสดงให้คนในเมืองหรือผู้ใดที่เห็นเราทราบว่าเราเป็นนักกีฬาเล่นอยู่ในทีมของโรงเรียน

๒๘. แสดงละครของโรงเรียน

ต้นเดือนเมษายน (๒๔๖๓) โรงเรียนหยุด Easter Vacation ได้ขึ้นไปพักที่เมืองบอสตันกับคุณประสพ และได้แวะเยี่ยมผู้หญิงไทยที่เมืองชาตฟোর্ต โรงเรียนปิดเพียง ๑๐ วัน ได้ไปพบเพื่อนนักเรียนไทย ได้ไปดูละครและภาพยนตร์ ไปรับประทานอาหารจีนเช่นเคย ครอบกำหนดเวลาก็กลับโรงเรียน

เดือนมิถุนายนโรงเรียนปิดฤดูร้อน ๓ เดือน ข้าพเจ้าสอบไล่ได้ทุกวิชา ก่อนโรงเรียนปิดมีงานแจกประกาศนียบัตรนักเรียนชั้นสูงสุด และ Alumni Reunion เช่นเคย เพราะเป็นงานประจำปี นักเรียนเก่ามาเยี่ยมโรงเรียนกันมาก มีการเลี้ยงอาหาร มีเต้นรำ สมาคมทั้ง ๓ เป็ตรับสมาชิกเก่ามีเลี้ยงน้ำชา ฯลฯ มีละครของโรงเรียน สำหรับข้าพเจ้ารู้สึกสนุกขึ้น เพราะรู้จักผู้คนมาก และรู้จักขนบธรรมเนียมของชาติจีน ละครของโรงเรียนเล่นเรื่อง A Night At An Inn เป็นเรื่องลึกลับ ข้าพเจ้าได้แสดงด้วย เป็นตัวแขกอินเดียพยายามจะไปฆ่าเขา แต่แล้วก็ถูกฆ่าตาย ตามบทของข้าพเจ้ามีเพียงว่าหลานเข้ามาในห้อง แล้วเงื้อมมือขึ้นจะฆ่าฝรั่งคนหนึ่ง แต่ฝ่ายนี้เขาเตรียมตัวอยู่แล้วเขาจึงฆ่าเราเสียก่อน ไม่ต้องพูดอะไรเลย ทำนองตายอยู่สัก ๑๐ นาทีปิดฉาก ต้องเล่นเพียงเท่านั้นประหม่าเสียแทบแย่

๒๙. ไปทำงานที่ค่ายระหว่างพักหน้าร้อน

ระหว่างพักร้อนปีนี้ คุณประสพได้จัดการให้ข้าพเจ้าไปทำงานที่ Camp Mishe Mokwa ตั้งอยู่บนเกาะกลาง Lake Winnepesaukee มลรัฐนิวแฮมป์เชียร์ ทำงานตำแหน่ง

Junior Councillor มีหน้าที่ดูแลเด็กรุ่นเล็ก (อายุประมาณ ๑๒—๑๔) ด้งโตะอาหารและ
 เช็ตซาม ค่ายนี้มีนักเรียนประมาณ ๑๕๐ คน เด็กที่ข้าพเจ้าต้องดูแลประมาณ ๒๐ คน
 ระหว่างที่ทำงานอยู่นี้ได้ช่วยชีวิตเด็กไว้คนหนึ่ง คือบุตรชายของเจ้าของค่ายซึ่งตกสะพาน
 น้ำแล้วว่ายน้ำไม่เป็น ข้าพเจ้าต้องโดดน้ำลงไปช่วยขึ้นมา การที่ได้มาทำงานอยู่เช่นนี้เขา
 คิดค่าป่วยการให้เดือนละ ๓๐ เหรียญ ไม่ต้องเสียค่ารับประทานหรือค่าที่พักซึ่งนับว่าเคราะห์
 ดีมาก เพราะได้พักตากอากาศร่างกายแข็งแรงขึ้นโดยไม่ต้องเสียอะไรเลยซ้ำยังได้เงินอีก
 เดือนละ ๓๐ เหรียญ แต่ก็ต้องเหนื่อยหน่อยเพราะต้องคอยดูแลพวกเด็ก ๆ และต้องด้งโตะ
 อาหารและเช็ตซาม การทำงานในหน้าร้อนของเด็กอเมริกันนั้นเขาถือเป็นของธรรมดา ใคร
 หางานทำได้ก็เป็นการดี เขาไม่ดูถูกกัน แม่ลูกเศรษฐีบางคนที่ดี ๆ หนอยก็ไปเที่ยวหางาน
 ทำเพื่อไม่ต้องอยู่เปล่า ๆ คนทำครัวที่ค่ายนี้เป็นชาวคิวบา ทำกับข้าวอร่อยมาก เราคุ้นเคย
 กันมากเพราะเขาเป็นผู้ล้างชามถ้วย แล้วข้าพเจ้ามีหน้าที่เช็ตซาม เขามีนิทานสนุก ๆ เล่า
 ให้ฟังเสมอ ข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เล่นในเบสบอลล์ทีมของค่าย ซึ่งได้ไปแข่งขันกับค่ายอื่นๆ
 หลายครั้ง กลางคืนเดือนหงายบางครั้งพวกผู้ใหญ่ที่ควบคุมเด็ก (Senior Councillor) ได้
 ชวนข้าพเจ้าให้ไปเดินรำกับเขาเสมอ ซึ่งต้องไปเรียนต์ราว ๑๕ นาที แต่ข้าพเจ้าไม่ค่อย
 ได้ไปเพราะไม่มีผู้หญิงไปด้วย การไปขอคนไม่รู้จักกันเดินรำข้าพเจ้าไม่กล้า เพราะนึกถึงว่า
 เราผิวเหลืองเขาอาจรังเกียจก็ได้ การไม่ได้เดินรำไม่เดือดร้อนอะไร แต่ถ้าใครมาคุยแล้ว
 เดือดร้อนมาก

๓๐. เริ่มได้รับเกียรติสูงในโรงเรียน

เดือนกันยายน ๒๔๖๓ อายุได้ ๑๖ ปี ๔ เดือนเศษ กลับโรงเรียนเดิมอีกเป็นปีที่
 ๓ ปีนี้มมีนักเรียนมากขึ้นกว่าปีก่อน ๆ ข้าพเจ้าได้เรียนในชั้นเทียบมัธยม ๗ ได้เข้าเล่นฟุตบอลล์
 ในทีมหนึ่งตามเคย ปีนี้ทีมฟุตบอลล์เก่งมาก เข้าเล่นแข่งขันราว ๑๐ เกมไม่แพ้ใครเลย
 ชนะจนกระทั่งโรงเรียนใหญ่ ๆ ที่มีนักเรียนตั้ง ๓๐๐—๔๐๐ คนและมีชื่อเสียง ปีนี้ข้าพเจ้า
 ด้งตันได้รับเกียรติยศในโรงเรียนบ้างแล้ว คือนักเรียนได้เลือกตั้งให้เป็น Vice President
 ของ Athletic Association, Business Manager ของ Dramatic Association, President ของ
 Delta Beta Society, Assistant Business Manager ของ The "Stray Shot" หนังสือพิมพ์
 โรงเรียน

การเล่นฟุตบอลมันรู้สึกว่าการแข่งขัน เพราะมีความชำนาญมากขึ้น การแข่งขันบางเกมต้องไปเล่นที่สนามโรงเรียนอื่น ซึ่งโดยปกติเราไปรถยนต์ออกตั้งแต่เช้า ขึ้นเขาลงห้วยไปผ่านเมืองใหญ่ ๆ บ้าง แล้วไปถึงโรงเรียนที่เราจะแข่งขันด้วยก่อนเวลาอาหารกลางวัน รับประทานอาหารกลางวันแล้วพักสักเล็กน้อยก็เข้าเครื่องแบบ เวลาแข่งขันที่สนามโรงเรียนอื่นนั้นข้าพเจ้ายังรู้สึกประหม่อมมาก ขาดคนคุยที่เคยรู้จักหรือเคยเห็นเราเล่น ขาดนักเรียนที่เคยโห่สนับสนุนเรา มีแต่พวกเขา แต่โรงเรียนเหล่านั้นก็ทั้งกันมากที่จะได้เห็นคนผิวเหลืองเป็นชาวตะวันออกตัวเล็ก ๆ ใต้เข้าแข่งขันกับโรงเรียนเขา เพราะไม่เคยเห็น เมื่อเลิกการแข่งขันแล้วอาบน้ำรับประทานอาหารเช้า แล้วเดินทางกลับกลางคืน ร้องเพลงกันมาในรถยนต์อย่างสนุกสนาน ในชีวิตไม่เคยมีอะไรที่สนุกสนานเบิกบานสำราญใจอย่างเวลานี้เลย พวกเรารักใคร่กันดีมาก สำหรับตัวข้าพเจ้ากับพวกเพื่อนนักเรียนแล้วมีความรู้สึกว่าเป็นเด็กอเมริกันคนหนึ่ง ไม่ใช่คนต่างชาติ เรากินด้วยกัน นอนด้วยกัน สนุกด้วยกัน กอดกัน ไม่เคยมีความรังเกียจอะไรกันเลย

เด็กนักเรียนอเมริกันนั้นชอบสนุก เขาครีกรันอยู่ตลอดเวลา ชอบคิดทำอะไรแปลก ๆ แล้วต้องร่วมมือกันเสมอ ชอบสิ่งขบขัน เช่นการเดินทางกลับจากเล่นฟุตบอลในรถยนต์สองแถวในเวลากลางคืน บางทีรถเราไม่มีไฟหน้ารถ รถที่สวนทางกับเราก็คงจะหวังดี ร้องตะโกนบอกเราว่า "Light" หมายความว่าเราไม่มีไฟ รถที่สวนทางได้ตะโกนบอกอยู่ ๒-๓ คัน เราจึงได้ปรึกษากันว่า อย่าเลยอย่าให้มันต้องบอกเราอีกเลย เพราะเรารู้อยู่แล้วว่าเราไม่มีไฟ เรามักมันเสียก่อนเถอะ ฉะนั้นพอเราจะสวนรถกับใคร เราทั้งหมดก็ตะโกนออกไปก่อนว่า None of your damn business คือแปลว่าไม่ใช่ธุระอะไรของเอ็ง (ที่เราจะมีไฟหรือไม่) ดังนั้นมันก็ขบขันดี เพราะรถที่สวนทางกับเราคงงงทีเดียว เราเป็นผู้ผิดแต่เขาถูกแะ๊ะเจ๊ยะถูกต่ำเสียก่อน

ระหว่างฤดูฟุตบอลนั้นข้าพเจ้าเบื่อหน่ายอยู่อย่างเดียว คือ การฝึกซ้อมทุก ๆ วัน เพราะการซ้อมต้องทำงานหนักมากและต้องเจ็บตัวด้วย บางคราวก็เจ็บมาก ๆ เสียด้วยสำหรับแขน ขา หรือตัว ข้างหน้าหรือหลังกลอนนั้นเป็นของธรรมดา แต่เวลาเข้าเล่นแข่งขันกับโรงเรียนอื่นแล้วชอบเป็นที่สุด ไม่กลัวเจ็บ อยากเป็น Hero อยากได้ชื่อเสียง อยากให้คนชมเชยมาก ๆ ชอบให้ผู้หญิง Admire แต่ตัวเราเองไม่กลัวมองหรือพูดกับเขา เพราะเวลานั้นเป็นคนขอยายเป็นที่สุด

ข้าพเจ้าได้เห็นหนังสืออาจารย์ใหญ่ถึงผู้ปกครองข้าพเจ้า มีใจความว่า ข้าพเจ้าเป็นเด็กที่ เรียบร้อย Popular กับนักเรียนและครูเป็นอันมาก นอกจากนั้นได้ทำประโยชน์ให้แก่โรงเรียน เช่นในการแสดงละครของโรงเรียน ข้าพเจ้าได้ไปจัดทำโปรแกรมขึ้นอย่างสวยงามโดยที่โรงเรียนไม่ต้องลงทุนเลย เพราะไปวิ่งหาแจ้งความมาใส่จนได้เงินคุ้มค่าพิมพ์เป็นต้น

เดือนธันวาคม (๒๔๖๓) โรงเรียนหฤศคริสต์มาส ได้ขึ้นไปพักอยู่ที่เมืองบอสตัน ได้ไปพบปะนักเรียนไทย ได้ดูภาพยนตร์ ได้รับประทานอาหารจีนเช่นเคย ต้นเดือนมกราคมโรงเรียนเปิดกลับมาโรงเรียนก็ได้เข้าเล่นอยู่ในทีมหนึ่งบาสเกตบอลล์ของโรงเรียนอีก เป็นปีที่สองรู้สึกว่าการได้เล่นดีขึ้น เพราะได้ความชำนาญมากขึ้น ในการแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ ซึ่งมีประมาณ ๑๒ ครั้ง ได้ทำชื่อเสียงไว้เป็นอย่างดี ผู้คนในเมืองที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากโรงเรียน หรือนักเรียนในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ไม่ไกลกันก็รู้จักชื่อข้าพเจ้าแทบทุกคน ทั้งนี้ทำให้มีคนรู้จักเมืองไทยมากขึ้น

ต้นเดือนเมษายน (๒๔๖๔) โรงเรียนหฤศ Easter ๑๐ วัน Mr. & Mrs. Melius ได้เชิญไปพักที่บ้านที่เมืองนิวยอร์กอีก เขารับรองให้อย่างสนุกสนานมาก ได้เชิญไปดูละคร ได้จัดให้มี "ปาร์ตี้" เชิญแขกให้มารู้จักด้วย ได้พาไปรู้จักคนใหญ่ ๆ โต ที่มีอิทธิพลที่เป็นเพื่อนกับเขา การไปพักที่นิวยอร์กคราวนี้ข้าพเจ้าได้ถือโอกาสไปเที่ยว China Town ของกรุงนี้ด้วย ซึ่งมีอาณาเขตค่อนข้างใหญ่ เมื่อไปถึงที่นั่นแล้วรู้สึกเหมือนกับอยู่ในเมืองจีน คือเต็มไปด้วยชนชาวจีน แต่งตัวเป็นจีน ถนนเล็ก ๆ บ้ายหน้าร้านเป็นภาษาจีน และได้ยินเสียงซอเจ็กดังอยู่ บางตอนได้ยินเสียงแฉ่งคล้ายจิ้งหวี่ นี่แสดงให้เห็นว่าจีนเรานี้เก่งมาก มีมนุษย์อยู่ที่ไหนแล้วจะต้องมีเจ็กไปถึงที่นั่น แล้วนำวัฒนธรรมของเขาไปใช้อย่างเต็มที่เสียด้วย นอกจากไปเที่ยว "เมืองจีน" แล้วข้าพเจ้าชอบขึ้นรถ "บัส" นั่งขึ้นบนเที่ยวรอบเมืองไปตามถนนสายสำคัญ ๆ รวมทั้ง Riverside Drive ด้วย Riverside Drive เป็นถนนอยู่ริมแม่น้ำฮัดสัน บ้านเมืองของเขาใหญ่โตและน่าดูน่าเที่ยวจริง ทั้งโรงละคร โรงภาพยนตร์ โรงเต็นรำ และสถานที่บันเทิงอื่น ๆ

๓๑. เข้าเล่นอยู่ในทีมหนึ่งเบสบอลล์ของโรงเรียน

กลับไปถึงโรงเรียนถึงฤดูเบสบอลล์ สำหรับเกมนี้ข้าพเจ้าไม่ค่อยชอบนัก ฉะนั้นใน ๒ ปีแรกที่เข้าโรงเรียนนี้จึงไม่ได้พยายามออกเล่นอย่างจริงจัง บินข้าพเจ้านึกสนุกขึ้น

มาเลยตกลงใจว่า จะพยายามออกเล่นเพื่อเข้าทีมของโรงเรียน เพราะโดยปกติถ้าเป็นนักกีฬาที่เล่นเกมต่าง ๆ ได้ดีแล้ว ไม่ว่าจะไปจับเล่นอะไรก็มักจะเล่นได้เร็วกว่าคนธรรมดา นักกีฬาก็อย่างเดียวกับนักดนตรี หรือนักช่างเขียนรูปภาพ คือถ้ามี Gift ในทางนั้นอยู่ในตัวแล้วก็ต้องทำได้ดีกว่าคนอื่น เช่น นักดนตรีถ้ามี Gift อยู่ในตัว จะหัดเรียนเล่นเครื่องอะไรก็หัดได้ไว และเมื่อเป็นอย่างหนึ่งแล้วจะไปหัดอย่างอื่นก็รู้สึกว่าเป็นของง่ายมาก ฟังเพลงแล้วก็จำได้ มาเล่นได้ทันทีโดยไม่ต้องดูโน้ตเพลง ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อผู้อื่นเล่นเพลงอะไรอยู่ก็ดี เขาก็แยกเล่นเสียงประสานไปได้ในตัว แต่ถ้าเป็นคนไม่มี Gift ในทางนี้ หัดอะไรกว่าจะเป็นก็ยากและช้ามาก แล้วก็เล่นไม่ได้ดีเท่าด้วย นักช่างเขียนรูปภาพเหมือนกันถ้ามี Gift แล้วจะเขียนรูปอะไร เอาดินสอป้ายไปป้ายมากเป็นรูปงาม ถ้าไม่มี Gift แล้วแม้จะมีแบบให้ก็ทำไม่ได้ดี

เบสบอลล์เกมนี้ถือกันว่า เป็นเกมประจำชาติของอเมริกา เด็กอเมริกันแทบทุกคนพออายุได้ ๖-๗ ขวบก็ต้องตั้งต้นหัดเล่นเกมนี้ ความสำคัญของเกมนี้ก็ต้องขว้างลูกได้แรง โกลและเร็ว ต้องรับลูกได้อย่างแม่นยำ แล้วต้องตีลูกได้แม่นยำและแรง ลูกบอลล์ขนาดโตกว่าลูกเทนนิสนิดหน่อยแต่แข็งมาก เพราะข้างในทำด้วยเชือก ข้างนอกมีหนังหุ้ม การรับลูกต้องใช้ถุงมือ และต้องรู้จักวิธีรับ คือเมื่อลูกถึงมือก็ต้องผ่อนมือไปข้างหลังอย่างไว มิฉะนั้นแม้ใส่ถุงก็ทนเจ็บไม่ไหว ผู้เข้าเล่นถ้าซ้อมซ้อมปล่อยให้ลูกโดนตัวแล้วก็เจ็บมาก วิธีเล่นโดยสังเขปมีดังนี้ ฝ่ายรับมี Pitcher ต้องขว้างลูกไปที่ Home Plate ซึ่งมีระยะทาง ๖๐ ฟุต และมี Catcher คอยรับอยู่ และมีฝ่ายคอยตีลูกอยู่หน้าคนรับ Pitcher นี้ต้องขว้างลูกได้อย่างเร็วและแม่นยำ และต้องหัดขว้างโดย Control ลูกได้ คืออาจขว้างบางคราวที่เรียกว่า Speed Ball คือลูกเร็ว ตรงไปเหมือนอย่างลูกปืน บางคราวขว้างลูก Drop คือเมื่อลูกถึง Home Plate ก็หล่นต่ำลงทำให้คนตีตีผิด หรือบางคราวขว้างลูก Curve in หรือ Curve Out คือพอลูกถึง Home Plate ก็หันเข้าตัวคนตีลูกหรือหันออกจากตัวคนตี ทำให้คนตี ตีผิด การขว้างลูกสำหรับ Pitcher นี้ยากมากทีเดียว ขำพเจ้ายังนึกแปลกใจอยู่เสมอว่าทำไมเขาจึงขว้างได้โดยพลิกแพลงเช่นนั้น มันต้องเก่งจริง ๆ ถ้าคนตี ตีผิด ๓ ครั้งก็ต้องออก ถ้าต้องออกถึง ๓ คน ฝ่ายตีก็ไปเป็นฝ่ายรับ ฝ่ายรับก็กลับมาเป็นฝ่ายตี ในเกมหนึ่ง ๆ ต้องผลัดกันรับและตี ๙ ครั้ง แต่ถ้าตีลูกถูกก็ต้องวิ่งไป “เบส” ที่ ๑ ซึ่งมีระยะทาง ๙๐ ฟุต แต่ถ้า

ฝ่ายรับ รับลูกได้แล้วขว้างลูกไปถึง “เบส” ที่ ๑ ก่อนตัวคนตีวิ่งไปถึง คนตีก็ต้องออกเหมือนกัน แต่ถ้าคนตีวิ่งผ่าน “เบส” ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ จนกลับมาถึง Home Plate ได้ก็นับให้ ๑ แต้ม เมื่อผลัดกันตีและรับ ๙ ครั้งแล้วทีมใดได้แต้มมากกว่าทีมนั้นก็ชนะ

ข้าพเจ้าได้เล่นอยู่ในทีมของโรงเรียน และได้เข้าแข่งขันกับโรงเรียนอื่นๆ หลายครั้ง เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้ออกเล่นกีฬาและได้เข้าอยู่ในทีม ๑ ของโรงเรียนทั้ง ๓ ชนิด คือทั้งฟุตบอลล์ บาสเกตบอลล์ และเบสบอลล์ ซึ่งเด็กอเมริกันเขาเรียกว่า ๓ Letter man หมายความว่าได้เสียสามารถึง ๓ อย่าง ซึ่งเด็กอเมริกันที่เป็นนักกีฬาก็มีน้อยคนที่ทำได้ อย่างนี้ ทั้งนี้ทำให้บรรดาครูและนักเรียนยกย่องและนับถือมาก

เดือนมิถุนายนโรงเรียนปิดหน้าร้อน ข้าพเจ้าสอบไล่ได้ทุกวิชา ก่อนโรงเรียนปิดมีงานเช่นปีก่อนๆ คือมีละครของโรงเรียน มีงานแจกประกาศนียบัตร งาน Alumni Reunion สำหรับตัวข้าพเจ้ารู้สึกสนุกที่เดียวเพราะมีผู้คนรู้จักมาก ที่ยังไม่รู้จักและต้องการรู้จักก็มี ในงานเห็นรำพวกเพื่อน ๆ พาผู้หญิงมาแนะนำให้หลายคน เข้ายิ้มแย้มแจ่มใสและทั้งในตัวเราดี จึงเป็นอันเข้าใจว่าเขาเห็นจะไม่รังเกียจที่จะเต้นรำด้วย เมื่อมีความรู้สึกเช่นนี้จึงสนุกมาก

๓๒. ทำงานเป็นคนขับรถเจ้าคุณสรรพกิจปรีชา

หน้าร้อนปีนั้นคุณประสพทางานให้ โดยให้เป็นคนขับรถของเจ้าคุณสรรพกิจปรีชา ซึ่งเป็นอุปทูตอยู่อเมริกาขณะนั้น คือเจ้าคุณท่านเช่ารถยนต์ของคุณประสพ และขอให้มีคนขับประจำให้ด้วย สถานทูตยกขึ้นไปอยู่กลอสเตอร์เช่นเคย ข้าพเจ้าจึงไปว่าเช่าที่พักที่ ๔ ถนนเควิส บ้านที่เคยอยู่เมื่อ ๓ ปีมาแล้ว หน้าที่ของข้าพเจ้าก็มีว่า เช่าขับรถไปที่โฮเต็ลที่เจ้าคุณท่านพักอยู่แล้วคอยรับใช้ท่าน เจ้าคุณสรรพกิจเป็นคนใจดีและใจกว้างขวาง แต่ใจสักหน่อย ระหว่างพักอยู่กลอสเตอร์นั้นท่านชอบลงมารับประทานอาหารจีนที่บอสตันเสมออาทิตย์หนึ่งหลาย ๆ ครั้ง ข้าพเจ้าเป็นทั้งคนขับรถ และ Companion ด้วย คือท่านรับประทานที่ไหนเราก็รับด้วย คุณหญิงคุณละครเราก็ได้เข้าดูด้วย นอกจากนั้นก็ได้ไปเที่ยว “รีเวียบิช” ด้วยกันเสมอ

๓๓. สถานที่ตากอากาศหน้าร้อนชายทะเล Revere Beach

“รีเวียบิช” เป็นสถานที่ตากอากาศชายทะเลสำหรับหน้าร้อน และเป็นสถานที่ Amusement ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในอเมริกา อยู่ระหว่างบอสตันกับกรอสเตอร์ มีหาด

ทรายและถนนริมทะเลยาวสุดตา มีผู้คนมาเที่ยวและมาอาบน้ำทะเลกันหนาแน่นนับพันนับหมื่น มีโรงหนัง มีร้านขายของ ร้านอาหาร มีโรงเต็นท์ มีสถานที่ที่มีเครื่องเล่นแปลกๆ หลายสิบอย่าง มี Roller Coaster (รถเหาะ) สูงๆ หลายอัน ข้าพเจ้าได้เคยขึ้นอันสูงที่สุด เวลาขาลงความเร็วและความชันมากต้องอึดใจไว้หายใจไม่ออก พวกผู้หญิงโดยมากร้องว้าววาค พวกผู้ชายชอบชวนผู้หญิงขึ้นรถเหาะนี้ เพราะเมื่อรถออกแล้วจะลงระหว่างทางไม่ได้ พอรถขึ้นไปถึงที่สูงสุดแล้วผู้หญิงชักกลัว ตอนขาลงแกทรงร้องท่งเกาะหรือกอดผู้ชายไว้แน่นทีเดียว นอกจากรถเหาะแล้วก็มีเรือเข้าอุโมงค์มืด ไหลไปตามกระแสน้ำ ส่วนกว้างของเรือนั่งได้เพียง ๒ คน บางลำก็ไปได้เพียง ๒ คน บางลำ ๔ คนหรือ ๖ คนก็มี เรือเหล่านี้ไม่ต้องถือท้ายเพราะแล่นช้าๆ ไปตามกระแสน้ำในที่บังคับ ๒ ข้างทาง ที่สนุกมากก็คือตามหนทางที่ไปนั้นมืด แล้วไปๆ บางทีก็พบสิ่งน่ากลัวต่าง ๆ เช่นหัวกระโหลกผี ฯลฯ เหมาะมากที่จะพาคุ้ยไป เพราะนอกจากที่มันมืดแล้วยังเห็นอะไรน่ากลัวอีก เป็นทางทำให้แกต้องเกาะผู้ชายไว้แน่น ถ้าสนิทกันมากหน่อยแกก็กอดเอาไว้เลย ที่สนุกอีกแห่งหนึ่งก็คือ Mystery House (บ้านลึกลับ) เข้าไปในบ้านนี้แล้วไม่รู้ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้น เจินๆ ไปประเดี๋ยวทางที่เราเดินเกิดแกว่งขึ้น เราก็ตอบจับที่ราวข้างทางเดินไฟฟ้าก็ดูตมือ บางทีก็มีรูเล็กๆ ที่พื้นซึ่งเรามองไม่เห็น เจินๆ ไปลงชั้นจากรูนั้น ทำให้กระโปรงผู้หญิงเปิดและมีอะไรต่ออะไรอีกมากมาย มีบ้านเขาวงกตทำด้วยกระจกเงา เจินเข้าไปเห็นตัวเราอยู่รอบทาง เข้าไปถึงข้างในแล้วออกไม่ค่อยถูก มองไปทางไหนก็รู้สึกวาทันทีทั้งนั้น เขาเล่ากันว่าบางคนไปหลงอยู่ตั้งหลาย ๆ ชั่วโมง นอกจากนั้นยังมีที่ยิงเป้า โยนห่วง ม้าหมุน รถไฟฟ้าชนกัน เรือบินหมุน และอะไรต่ออะไรอีกมากมาย สถานที่นี้ยาวสุดหุสุดตา ชั่วแต่ไปเดินเล่นที่นั่นก็สนุกเสียแล้ว วันไหนอากาศร้อนจัดๆ มีผู้คนไปอาบน้ำทะเลที่หาดทรายนั้นนับจำนวนร่วมแสนคนราวกับมด มาคิดๆ ดูชีวิตของชาวอเมริกันก็น่าสนุกและเพลิดเพลินมาก มีอะไรต่ออะไรให้ดูให้เล่นให้สนุกสำหรับคนทุกๆ วัย ตั้งแต่เด็กจนถึงแก่

สำหรับอาหารที่ผู้คนไปเที่ยวที่เช่นนี้ ชอบซื้อแล้วเดินรับประทานกันตามถนน ชายหาดก็คือ ไส้กรอกซึ่งชาวอเมริกันเรียกว่า Hot dog ใส่ในขนมปังเป็นท่อนยาวๆ ทำคล้ายๆ แขนวิชแล้วทามัสตาดนิคหน่อย อร่อยมาก ร้านไส้กรอกนี้เต็มไปหมด คนเดินรับประทานกันเกลื่อน ส่วนของหวานก็คือไอศกรีมโคน คือ ที่ใส่ไอศกรีมเป็นรูปโคน

ทำด้วยแป้งชนิดหนึ่ง อร่อยเหมือนกัน คล้าย ๆ บิสกิตหวาน ส่วนไอศกรีมนั้นก็มีทุกชนิด แล้วแต่เราต้องการ

๓๔. เริ่มชอบกับผู้หญิงอเมริกันเป็นครั้งแรก

ระหว่างหน้าร้อนนี้ได้ไปรู้จักชอบพอกับผู้หญิงคนหนึ่งชื่อ “ฟลอเรนซ์” เป็นเด็กอายุประมาณ ๑๖ ปี ก่อนข้างสวย เล่นเปียโนเก่ง เป็นครั้งแรกที่ชอบผู้หญิงอเมริกัน เริ่มที่จะรู้จักกันก็คือมีผู้หญิงที่ข้าพเจ้ารู้จักคนหนึ่งชวนข้าพเจ้าไปในงาน House Party ที่บ้านแม่ “ฟลอเรนซ์” ได้มีการเล่นเกมต่างๆ และเต้นรำ จึงได้สนิทสนมกับเขามาก ก่อนกลับคืนนั้นเขาได้เชิญให้ข้าพเจ้าไปที่บ้านเขาอีกในวันหลัง ซึ่งข้าพเจ้าได้รับปาก ฉะนั้นในเวลาข้าพเจ้าว่างในโอกาสต่อ ๆ มาจึงได้ไปหาเขากลับอีก เขาเป็นคนช่างพูด เขาก็คุยเรื่องอะไรต่ออะไรให้ฟัง บางเวลาเขาก็เล่นเปียโนให้ฟังบ้าง ไปหาที่ใดก็เพลิดเพลินดีจึงได้ไปหาบ่อยๆ เมื่อไปหาบ่อยๆ จึงเกิดชอบเขาขึ้นมา การชอบพอฟังครั้งแรกเมื่ออายุเพียง ๑๗ ปีมีความรู้สึกตื่นเต้นพิศมัย รู้สึกอย่างใดบอกไม่ถูก แต่ก่อนๆ มาเคยเป็นคนขี้อายและกลัวผู้หญิงเหลือเกิน มาคราวนี้ทำไมจึงได้กล้าหาญขึ้นมาได้ สำหรับตัวเขาก็ดูเหมือนจะไม่เคยชอบพอกับชายใดเลย ข้าพเจ้าเป็นคนแรกๆ ที่รู้สึกเขาคิดถึงและรักข้าพเจ้ามาก เวลาเข้าเมื่อโรงเรียนเขาเปิดแล้ว เขาต้องเดินผ่านบ้านที่ข้าพเจ้าพักอยู่ เขาต้องนำจดหมายถึงข้าพเจ้ามาส่งไว้ให้ทุก ๆ วัน แสดงความรักตลอดเขาบอกว่าเขาไม่เป็นอันเรียนหนังสือเสียแล้ว นั่งคิดถึงและเขียนแต่ชื่อข้าพเจ้าในสมุดโน้ตของเขาตลอดเวลา

ข้าพเจ้าได้ไปหาเขาเสมอ บางคืนก็ได้พาไปเที่ยวที่ “รีเวียบิช” พาไปขึ้นรถเหาะบ้าง นั่งเรือเข้าอุโมงค์มืดบ้าง ฯลฯ ต่างคนต่างสนุกกันมาก บางคืนก็เอาแมนโกลินไปเล่นดนตรีกับเขา รู้สึกว่าทั้งมารดาและพี่ชายเขาคิดต่อข้าพเจ้ามาก ไม่ได้แสดงรังเกียจอะไรเลย และยังไว้อีกด้วยปล่อยให้ลูกสาวไปเที่ยวกับข้าพเจ้าสองต่อสองเสมอ

เพลงที่กำลังเป็นที่นิยมเวลานั้นชื่อ “Peggy O' Neil” ฉะนั้นในเวลาต่อมาเมื่อข้าพเจ้าได้ยินเพลงนี้เล่นที่ใดแล้วทำให้นึกถึงแม่ “ฟลอเรนซ์” ทุกคราว

ผู้หญิงอเมริกันนี้บางทีก็มีอะไรแปลกๆ กล่าวถึงแม่เกอทรุดซึ่งเป็นบุตรเจ้าของบ้านที่ข้าพเจ้าพักอยู่ เขาไม่เคยได้มีความรักใคร่อะไรกับข้าพเจ้าเลย บางเวลาเราก็กุ๊กกันบ้าง แต่พอตอนข้าพเจ้าไปชอบแม่ฟลอเรนซ์ เขาเกิดจะทำเป็นเจ้าของข้าพเจ้าขึ้นมา

โดยก็ตกกันแม่ฟลอเรนซ์และแสดงความไม่พอใจต่าง ๆ ทำให้ข้าพเจ้าอยู่ในที่ลำบากมาก ข้าพเจ้ายังแปลกใจว่าเราไม่เคยมีอะไรต่อกันเลย ทำไมจึงมาแสดงกิริยาเช่นนั้น

เมื่อหมดหน้าที่การขับรถจากเจ้าคุณสรรพกิจแล้ว ก่อนโรงเรียนเปิดก็บังเอิญ หลักระหม่อมแดงทรงซื้อรถยนต์ใหม่เป็นรถ Packard เก่งอย่างพิเศษสวยงามมาก จึงรับสั่งให้ข้าพเจ้าไปขับรับใช้อยู่ที่เมืองบอสตันหลายวัน

๓๕. ได้รับเกียรติสูงสุดในโรงเรียน

กลางเดือนกันยายน (๒๔๖๔) อายุได้ ๑๗ ปี ๔ เดือนเศษ โรงเรียนเปิด เมื่อกลับไปถึงโรงเรียนก็ได้รับเกียรติอย่างสูงสุด คือได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน และนักเรียนได้เลือกตั้งให้เป็น

1. President Student Council
2. President Athletic Association
3. President Senior Class
4. President Dramatic Association
5. President Delta Beta Society
6. Captain Football Team (Captain—Eleet)
7. Manager Basket Ball Team
8. Business Manager of the "Stray Shot"

และอยู่ใน Committee ต่างๆ ตำแหน่ง President ต่างๆ ในโรงเรียนมาตกอยู่ที่ข้าพเจ้าหมด ข้าพเจ้าต้องเป็นผู้ดูแลนักเรียน และ Dormitory และลงโทษนักเรียนที่ทำผิดได้ เข้าต้องเป็นผู้ให้สัญญาปลุกนักเรียน แล้วต้องเป็นหัวหน้าเรียกแถว เรียกชื่อ หักแถว และหักกายกรรม กลางคืนต้องเป็นผู้ตรวจว่านักเรียนเข้านอนเรียบร้อยภายในสี่ทุ่มหรือไม่ ส่วนตัวข้าพเจ้าเองอยู่จนดึกก็ได้ การที่ข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นอะไรต่ออะไรต่างๆ มากมายในโรงเรียนดังกล่าวล้วนนี้ ไม่เคยปรากฏแก่นักเรียนผู้ใดเลยในประวัติของโรงเรียน แม้เด็กอเมริกันก็ไม่เคยได้รับเกียรติที่ได้รับเลือกเป็นเสียทุกตำแหน่งทั้งนี้ในปีก่อนๆ ขณะนั้นข้าพเจ้าดูเหมือนจะอายุน้อยกว่าเพื่อนใน Senior Class มากทีเดียว แต่ก็แปลกที่พวกเราเป็นคนต่างชาติต่างผิว และชาวอเมริกันถือผิวที่สุด แต่ทำไมเด็กอเมริกัน

ในโรงเรียนนี้จึงยกย่องข้าพเจ้ามากนัก ในปีก่อนๆ ก็รู้สึกแต่เพียงว่า พวกเพื่อนๆ นักเรียน ถือเสียว่า ข้าพเจ้าเป็นเด็กอเมริกันคนหนึ่ง ไม่รังเกียจว่าเป็นคนต่างชาติต่างผิว รักกัน จันทน์เพื่อนที่ดีคนหนึ่ง แต่มาปีนี้รู้สึกเลยเถิดขึ้นไป คือรู้สึกว่าเขาทั้งรักทั้งเกรงใจ ทั้งยกย่องทั้งบูชา โดยไม่ถือชาติถือผิวอะไรหมก

ปีนี้เป็นปีสุดท้ายของข้าพเจ้าในโรงเรียนนี้ ถ้าสอบไล่ได้ก็เป็นอันว่าปีหน้าจะได้ไปเข้ามหาวิทยาลัย แต่โดยที่มีตำแหน่งหน้าที่มากมายเช่นนี้ การเรียนก็ต้องลงไปบ้าง เพราะข้าพเจ้าเป็นคนหัวง่วน เมื่อเขาแต่งตั้งให้ทำอะไรแล้วก็อยากทำให้ดีที่สุดเสมอ คราวนี้ เมื่อถูกแต่งตั้งให้ทำทุกหน้าที่ดังนี้ เลยไม่ค่อยได้มีเวลาดูหนังสือ นอกจากนั้นยังเป็นห่วงการเล่นกีฬาอีกด้วย เพราะการแข่งขันกีฬาต่างๆ กับโรงเรียนอื่นๆ เป็นเรื่องสำคัญ ของโรงเรียน และข้าพเจ้าก็เป็นคนสำคัญในที่มอยูบ่าง

๓๖. การเป็น President Student Council

ตำแหน่งที่มีเกียรติสูงสุดในโรงเรียนคือตำแหน่ง President Student Council (นายกมนตรีของโรงเรียน) เพราะเป็นตำแหน่งที่นักเรียนทั้งโรงเรียนจะต้องเลือกผู้ที่กว้างขวาง เรียบร้อย มีความประพฤติดี และเป็นที่เคารพยำเกรงของนักเรียนทั้งโรงเรียน ซึ่งการเลือกนักเรียนผู้ใดขึ้นรับตำแหน่งนี้ นักเรียนทั้งโรงเรียนเป็นผู้เลือก แล้วเสนอชื่อไปยังคณะอาจารย์และครู คณะอาจารย์และครูจะต้องเห็นชอบด้วยเสียก่อนจึงจะได้รับการแต่งตั้ง หน้าที่นี้ต้องควบคุมความประพฤติของนักเรียน ออกกฎข้อบังคับและระเบียบ การให้นักเรียนปฏิบัติ นักเรียนผู้ใดทำความผิดต้องเสนอเรื่องต่อ Student Council พิจารณาแล้วส่งลงโทษได้ ต้องดูแลทุกข์สุขของนักเรียน ต้องดูแลให้นักเรียนมีความสามัคคีกัน ต้องเป็นผู้แทนนักเรียนในการติดต่อกับอาจารย์ในเรื่องต่างๆ ตำแหน่งนี้มักจะได้กับนักเรียนที่เป็น “คนดีและเรียบร้อยที่สุดในโรงเรียน”

๓๗. การเป็น Presiden Athletic Association

ตำแหน่งที่มีเกียรติสูงสุดเป็นที่ ๒ คือตำแหน่ง President Athletic Association (นายกองค์การกีฬารของโรงเรียน) ตำแหน่งนี้การเลือกตั้งก็เลือกโดยวิธีนักเรียนทั้งโรงเรียนเป็นผู้เลือกในห้องประชุมใหญ่ของโรงเรียน ตำแหน่งนี้มีหน้าที่ดูแลกิจการกีฬาของโรงเรียนทั้งสิ้น ซึ่งโรงเรียนในสหรัฐอเมริกาถือว่าการเล่นกีฬามีสำคัญมากที่สุด หน้าที่นี้ต้อง

ดูแลรายได้รายจ่ายในการกีฬาทุกชนิด สมควรจะเข้าแข่งขันในเกมส์อะไรกับโรงเรียนโตบ้าง และแข่งขันที่ใด เวลาทีมของเราจะไปแข่งขันที่โรงเรียนอื่นจะไปโดยยานพาหนะใด หรือ เมื่อทีมโรงเรียนอื่นมาก็ต้องรับรองเขา นอกจากนั้นยังต้องจัดหาเครื่องกีฬาต่าง ๆ สำหรับโรงเรียนด้วย ตำแหน่งนี้มักจะไต่กับนักเรียนที่เป็นนักกีฬาและ Popular ที่สุดในโรงเรียน

การแข่งขันกีฬาของโรงเรียนกับโรงเรียนอื่น ๆ ในปีหนึ่ง ๆ ตามฤดูมีดังนี้

กันยา—พฤศจิกายน แข่งขันอเมริกันฟุตบอลล์ ประมาณ ๗—๘ เกม

มกรา—มีนา แข่งขันบาสเกตบอลล์ ประมาณ ๑๒—๑๕ เกม

เมษา—มิถุนา แข่งขันเบสบอลล์ ประมาณ ๙—๑๐ เกม

๓๘. การเป็น President Senior Class

ตำแหน่งที่มีเกียรติสูงสุดเป็นที่ ๓ ก็คือตำแหน่ง President Senior Class (นายกของนักเรียนชั้นสูงสุด) ตำแหน่งนี้นักเรียนในชั้น Senior Class เป็นผู้เลือกตั้ง และมักจะไต่กับผู้ที่นักเรียนในชั้นสูงสุดนิยมยกย่อง และนับถือที่จะให้เป็นหัวหน้าของเขา Senior Class ก็คือนักเรียนทั้งหมดที่จะเรียนสำเร็จในปีนี้ ซึ่งต้องมี Organization สำหรับกิจการที่จะทำและงานรื่นเริง

๓๙. การเป็น President Dramatic Association

ตำแหน่งที่มีเกียรติต่อไป ก็คือตำแหน่ง President Dramatic Association (นายกองค์การละครของโรงเรียน) ตำแหน่งนี้สมาชิกในองค์การเป็นผู้เลือกตั้ง และเขามักจะเลือกให้ผู้ที่เข้มแข็งวิ่งเต้นเก่ง และเอาการเอางาน เพราะมีหน้าที่ต้องจัดเรื่องการแสดงละครประจำปี ต้องเตรียมเรื่องที่จะแสดง เลือกตัวผู้แสดง จัดฉาก จัดเครื่องแต่งตัว และเครื่องใช้ต่างๆ จัดเรื่องไฟฟ้า จัดการแฉ่งความและขายตั๋ว จัดที่นั่ง จัดทำโปรแกรม ฯลฯ เป็นงานที่ยุ่งยากมาก

๔๐. การเป็น President Delta Beta Society

ตำแหน่ง President Delta Beta Society (นายกสมาคมเดลตา เบตา) ก็เป็นตำแหน่งมีเกียรติในโรงเรียนและภายในสมาคม ก็เป็นผู้ที่สมาชิกของสมาคมยกย่องและนับถือก็เลือกให้เป็นหัวหน้า ซึ่งข้าพเจ้าได้รับตำแหน่งนายกสมาคมนี้เป็นปีที่สอง

๔๑. การเป็นกัปตันอเมริกันฟุตบอลล์ทีมของโรงเรียน

ข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นกัปตันทีมอเมริกันฟุตบอลล์สำหรับปีต่อไป ซึ่งตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งมีเกียรติสูงสุดตำแหน่งหนึ่งของโรงเรียนในทางกีฬา การเลือกผู้ใดขึ้นรับตำแหน่งนี้บรรดาผู้ที่เล่นอยู่ในทีมทุกคนเป็นผู้เลือก และเขามักจะเลือกจากผู้ที่ได้ดีควบคุมทีมได้ดี และมีไหวพริบดี เพราะเวลาแข่งขันผู้หนึ่งจะต้องเป็นคนสำคัญ ตำแหน่งนี้สำหรับคนภายนอกโรงเรียนนิยมและนับถือมาก เพราะเด่นในเวลาแข่งขันซึ่งคนดูได้เห็นกับตาของเขาเอง คนที่ไม่ได้มาดูก็อาจเห็นรูปหรือเรื่องราวในหนังสือพิมพ์ หรือด้วยคำบอกเล่าของผู้มาดู ก็มันเป็นเรื่องภายนอกโรงเรียน ทำให้มีคนรู้จักมาก

๔๒. การเป็นผู้จัดการทีมบาสเกตบอลล์ของโรงเรียน

ตำแหน่ง Manager Basketball Team (ผู้จัดการทีมบาสเกตบอลล์) ตำแหน่งนี้ผู้เล่นอยู่ในบาสเกตบอลล์ทีมเป็นผู้เลือกตั้ง มีเจ้าหน้าที่จัดการเรื่องการแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ จัดสถานที่แข่งขัน จัดเรื่องการเดินทางไปแข่งขันที่อื่น จัดการรับรองทีมอื่นที่มาแข่งขันด้วย จัดหาเครื่องใช้สำหรับกีฬาประเภทนี้ ควบคุมดูแลทุกขุสขของผู้เล่นในทีม ฯลฯ ทุกสิ่งทุกอย่างที่จัดทำได้ก็โดยอนุมัติของ President ของ Athletic Association คือตัวข้าพเจ้าเองทั้งสองตำแหน่ง

๔๓. การเป็นผู้จัดการหนังสือพิมพ์ของโรงเรียน

ตำแหน่ง Business Manager of the "Stray Shot" (ผู้จัดการใหญ่ของหนังสือพิมพ์ของโรงเรียน) ตำแหน่งนี้ครูและนักเรียนที่เกี่ยวข้องในหนังสือพิมพ์เป็นผู้เลือกตั้ง "Stray Shot" เป็นหนังสือพิมพ์รายเดือนของโรงเรียน ในหน้าที่ Business Manager ต้องจัดเรื่องการเงิน รายได้ รายจ่าย ต้องจัดหาเงิน ความ ต้องหาสมาชิกรับหนังสือ และจัดการติดต่อแลกเปลี่ยนกับหนังสือพิมพ์ของโรงเรียนอื่น ๆ

๔๔. มีชื่อเสียงโดยเป็นคนต่างชาติที่เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน และเป็นดาราฟุตบอลล์

บรรดาอาจารย์และนักเรียนในโรงเรียนต่าง ๆ ในมลรัฐคอนเนคติกัต นิวยอร์ก และแมสแซซซุเซตส์ที่มีการแข่งขันกีฬา หรือมีการติดต่อกับโรงเรียนกันเนอวี่ เช่น โรงเรียน Canterbury, Berkshire, Westminster, Salisbury, Kent, Taft, Ridgefield, Crosby,

Wilby, Roxbury, Wesleyan, University, ฯลฯ รู้จักชื่อเสียงข้าพเจ้าเป็นส่วนมากว่าเป็นคนไทยที่ Popular เป็นนักกีฬา และ เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียนกันเนอร์ ซึ่งเขาเห็นเป็นของแปลก และมีความสนใจกันเป็นอันมาก เพราะเป็นคนต่างชาติและโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นชาวตะวันออก

ข้าพเจ้าได้เล่นฟุตบอลล์มีชื่อเสียง หนังสือพิมพ์ต่างๆ ลงชมเชยว่าเป็น Individual Star คือเป็นการตาตัวเด่นผู้เดียวสำหรับในโรงเรียนข้าพเจ้า เวลาแข่งขันกับโรงเรียนใดผู้เล่นในทีมของโรงเรียนอีกฝ่ายหนึ่งได้ถูกครูผู้ควบคุมของเขาสั่งให้ระวังแต่ข้าพเจ้า ให้คุมข้าพเจ้าให้อยู่ เวลากำลังเล่นเคยได้ยินเสียงร้องตะโกนจากข้างสนามบ่อยๆ ว่า "Get that black fellow" เวลาเล่นเสร็จแล้วพวกคนดูมักจะพากันเข้ามาขอจับมือทักทาย แล้วก็ชมเชยต่างๆ นานาเช่นว่า "Wonderful" "You're a real Football Star" etc.

การเล่นฟุตบอลล์^(๗)นี้ ก่อนก่อนเล่นไม่ต้องไปนอนคิดว่าพรุ่งนี้จะเล่นได้ทีไรเหมือนอย่างปีก่อนๆ นอนหลับสบายโดยไม่มีห่วงเลย เพราะเชื่อมั่นในตัวเองว่าเราจะทำอะไรต่ออะไรได้ทุกอย่างที่เราอยากทำ ไม่ได้หวั่นหวาดอะไรเลย ความชำนาญก็คือได้เล่นมาในทีมหนึ่ง เข้าแข่งขันโรงเรียนต่างๆ มาเป็นปีที่ ๓ แล้ว รู้ tricks ต่างๆ ของเกมนี้ ถ้าใครเล่นสกปรกเราก็เล่นสกปรกเป็นเหมือนกัน แต่เราไม่ทำใครก่อน ทีมของโรงเรียนเราเฉลี่ยน้ำหนักคนเล่นทั้งหมดประมาณ ๑๕๐ ปอนด์ ตัวข้าพเจ้าเวลานั้นน้ำหนัก ๑๒๐ ปอนด์เท่านั้น

ขนบธรรมเนียมของการเล่นฟุตบอลล์มีดังนี้ ก่อนเวลาการแข่งขันประมาณหนึ่งชั่วโมง พวกเล่นก็เข้าห้องแต่งตัว ผู้เล่นผู้ใดเมื่อยตรงไหนในร่างกายของตัวก็ต้องให้ผู้ช่วยเหลือทาน้ำมันสโลน (น้ำมันเขียว) แล้วนวดที่ตรงนั้น ผู้ใครสักว่าซ้อมมือหรือซ้อมเท้าไม่ปรกติก็ต้องพันพลาสติกและพันผ้าตบแต่งเสียให้แข็งแรง แล้วก็สวมเครื่องแต่งตัวซึ่งเป็นเกราะตามที่เคยกล่าวมาแล้ว แต่ละโรงเรียนเขามีสีประจำโรงเรียนเช่นโรงเรียนนี้มีสีแดง เข้มและเทา ฉะนั้นเครื่องแต่งตัวก็เป็นสีแดงเข้มและเทา ก่อนแข่งขันครึ่งชั่วโมงพอแต่งตัวกันเสร็จแล้วทุกคนก็เข้าไปชุมนุมในห้องพักแห่งหนึ่ง แล้วครูผู้สอนเกมก็สั่งสอนถึงการที่จะเล่นวันนั้น การสอนมีหลักสำคัญก็คือ เตือนผู้เล่นในวิธีต่างๆ ที่สอนไว้ และถ้าอีกฝ่ายหนึ่งมีผู้ใดที่เล่นเก่งก็เตือนให้คอยคุมผู้นั้นให้อยู่และสอนวิธีเอาเปรียบบางอย่างที่ไม่เสียหาย

เช่นถ้าเราได้แต้มสูงกว่าและทีมอีกฝ่ายหนึ่งแข่งมากก็ให้ถ่วงเวลาเล่น อย่าให้เขามีโอกาสได้ทำอะไรมากนัก หรือว่าถ้าเราตั้งต้นเล่นไปแล้วทราบว่ายตรงไหนเป็นจุดอ่อนแอของอีกฝ่ายหนึ่งแล้ว ให้เล่นผ่านตรงนั้นบ่อย ๆ ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น การสั่งสอนนี้ครูเอาใจคนเล่นมาก พอสั่งสอนเสร็จกับตันของทีมก็ถือลูกฟุตบอลลงน้ำวิ่งลงสนาม พวกผู้เล่นก็วิ่งตามลงไป พอถึงสนามก็ได้รับการต้อนรับจากผู้ดูแลโดยการปรบมือให้ และพวกโค้ชสนับสนุนก็เริ่มให้ให้ทีมและกับตันก่อน แล้วผู้ตัดสินก็เชิญกับตันทั้งสองฝ่ายไปพบกันกลางสนาม โยนหัวโยนก้อยเพื่อเลือกเป็นฝ่ายรุกหรือฝ่ายรับและเลือกด้านสนาม เสร็จแล้วผู้เล่นก็เข้าประจำที่ ตอนนั้นข้าพเจ้าใจเต้นที่สุด ครั้นได้เวลาผู้ตัดสินก็ร้องตามไปยังกับตันฝ่ายหนึ่งว่า “Are you ready...” (ชื่อโรงเรียน) กับตันฝ่ายนั้นยกมือขึ้นสูง ตอบว่า “Ready” ผู้ตัดสินก็หันมาตามกับตันอีกฝ่ายหนึ่งอย่างเดียวกัน เมื่อได้รับตอบอย่างเดียวกัน แก็กเป่านกหวีดเป็นอันว่าเกมได้ตั้งต้น วิธีเล่นนั้นมีหลักการอยู่ว่า ฝ่ายรุกจะต้องพยายามพาลูกบอลผ่านฝ่ายรับไปจนถึงโกล์ของฝ่ายรับ การพาลูกบอลรุกเข้าไปในทุ ๆ ๑๐ หลา เขาให้ทำภายใน ๔ plays ฉะนั้นถ้าฝ่ายรุก ทุ ๆ ได้ play ละ ๓ หลาก็น่าพอใจแล้ว แต่เกมต้องช้าหน่อย จึงต้องมีวิธีเล่นแปลก ๆ ซึ่งถ้าคนเล่นเก่งทวยแล้ว บางทีอาจครั้งเดียวก็พาลูกไปหลังโกล์ฝ่ายรับได้ ซึ่งนับให้ ๖ แต้ม แล้วได้เตะลูกเปล่า ๆ อีกครั้งหนึ่ง ถ้าข้ามโกล์ก็ได้อีก ๑ แต้ม แต่ถ้าภายใน ๔ plays ทำไม่ถึง ๑๐ หลาแล้วฝ่ายรุกต้องกลับมาเป็นฝ่ายรับ ฝ่ายรับก็เป็นฝ่ายรุกต่อไป เมื่อหมดเวลา Quarter ที่หนึ่งคือ ๑๕ นาที ก็หยุดพัก ๒ นาที เราก็อมน้ำหวานปากให้ชื่นใจ แล้วก็ตั้งต้นเล่นกันต่อไปอีก เมื่อหมดครึ่งเวลาหยุดพัก ๑๕ นาที เราก็ขึ้นห้องพักผ่อนเพื่อให้ครูผู้สอนติและชมการเล่นของเรา บกพร่องอะไรบ้างควรแก้ไขอะไรบ้าง ได้เวลาก็เล่นต่อไปจนหมดเวลา

ในเวลาแข่งขันนั้นอาจเปลี่ยนคนเล่นได้ ฉะนั้นแต่ละทีมต้องมีคนเล่นสำรองไว้หลายคน คือถ้าใครเจ็บป่วยก็ส่งคนเข้าไปแทน หรือใครบังเอิญเล่นไม่ดีก็ส่งคนเข้าไปแทนได้ ระเบียบการส่งคนเข้าไปแทนมีดังนี้ เมื่อผู้สำรองถูกครูผู้ควบคุมทีมส่งเข้าไปแทนใครแล้วต้องรีบวิ่งเข้าไปรายงานผู้ตัดสิน โดยบอกว่าเข้ามาเล่นแทนใคร ผู้ตัดสินก็ร้องตะโกนให้คน ๆ นั้นออกจากสนาม ผู้ที่เข้าไปใหม่จะพบกับใครไม่ได้เลยจนกว่าจะเล่นไปแล้ว ๑ play ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้ครูผู้สอนส่งเข้าไปบอกพวกเล่นให้เล่นอย่างไร หรือให้ใครทำอะไรเป็นพิเศษ

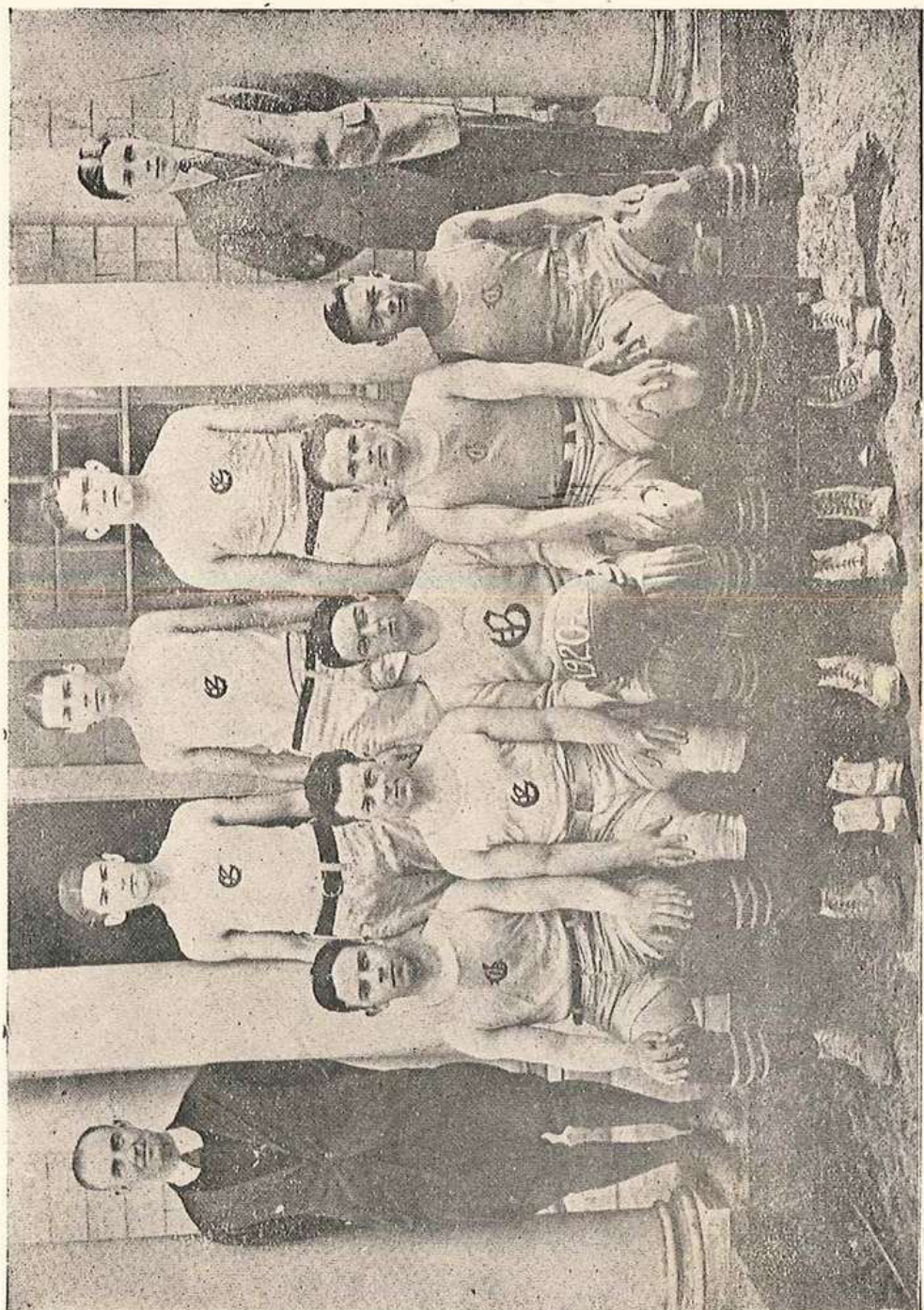
ข้าพเจ้าเคยสงสัยมานานแล้วว่า ทำไมฝรั่งจึงชอบว่าคนที่ทำอะไรได้ดี “Don't get swell head” คือหมายความว่าอย่าลื้มตัว แต่คำว่า “Swell head” นี้แปลโดยตรงว่า หัวโตขึ้น ข้าพเจ้าสงสัยว่าทำไมเขาจึงใช้คำว่า “Swell head” แต่ได้มารู้แน่ชัดในคราวเล่นฟุตบอลล์เอง คือเวลานำลูกวิ่งผ่านอีกฝ่ายหนึ่งไปได้เป็นระยะไกล ๆ ไปจนถึงหลังโกล์ ซึ่งทำแต้มให้ได้ ๖ แต้มนั้น คนโห่ร้องให้เกียรติยศกันลั่นสนาม ความปลื้มใจของข้าพเจ้ารู้สึกกว่าชนหัวลูก และหัวของเรารู้สึกโตขึ้นถนัด จึงได้รู้ความจริงของคำนี้

ข้าพเจ้าจำได้ว่า เมื่อปีแรกมาอยู่โรงเรียนนี้มีความรู้สึกเป็นเด็กอเมริกันเหมือนกัน คือนักเรียนต่าง ๆ เขานิยมชมชื่นผู้ที่เล่นฟุตบอลล์เก่ง คือคอยประจบและเอาใจและยกย่องแต่พวกนี้ เราักพลอยเป็นไปกับเขาด้วย มาถึงบัดนี้เรารู้สึกตัวเหมือนกันว่านักเรียนทั้งโรงเรียนรวมทั้งครูและอาจารย์นิยมชมชื่นและคอยเอาใจเรามาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวันเสาร์ตอนเช้านักเรียนส่วนมากจะต้องยืมแยมเข้ามาปราศรัยด้วย ถ้ามถึงความเห็นในเรื่องการแข่งขันบ่ายวันนั้น ถ้ามถึงความรู้สึกของเรา และว่าเราต้องชนะ บางคนก็ว่าการแพ้ชนะของเราอยู่ที่ตัวข้าพเจ้า เป็นต้น ส่วนผู้อื่น ๆ ในเมืองหรือที่อยู่ไกลกับโรงเรียน ถ้าเขาพบเราที่ใด เขาก็จะยืมแยมด้วยเสมอ คือพลอยนิยมชมชื่นเราไปด้วย

สำหรับครูผู้สอนและกำกับทั้งฟุตบอลล์และบาสเกตบอลล์ทีมของโรงเรียนเป็นห่วงข้าพเจ้ามาก ต้องคอยระวังมิให้เจ็บป่วย คอยเอาอกเอาใจ เวลาซ้อมก็คอยถนอมตัวข้าพเจ้าไว้ ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ให้ตรากตรำมากนัก ในวันแข่งขันวันใด ไม่ว่าทั้งฟุตบอลล์และบาสเกตบอลล์ ถ้าข้อเท้าข้าพเจ้าไม่ปรกติ ก่อนเข้าเครื่องแบบจะต้องเป็นผู้มาพันพลาสติกอร์บแต่งให้เอง ทำให้เรารู้สึกตัวว่าเราเป็นคนสำคัญมาก

โดยปรกติทุกมหาวิทยาลัยทุกโรงเรียน จะต้องมีการใหญ่ของเขา ซึ่งถือเป็นเกมสำคัญ และแข่งขันเป็นเกมสุดท้ายของฤดูแข่งขันนั้น เกมใหญ่และสำคัญของโรงเรียน Gunnery คือโรงเรียน Canterbury ฉะนั้นในการแข่งขันฟุตบอลล์กับโรงเรียน Canterbury ซึ่งเป็นเกมสุดท้ายที่ข้าพเจ้าเล่นให้โรงเรียนข้าพเจ้าก่อนไปเข้ามหาวิทยาลัย และนับเป็นปีที่เรจะต้องไปเล่นที่สนามโรงเรียนเขา (คือผลัดกัน เพราะปีที่แล้วมาได้เล่นที่สนามโรงเรียนเรา) ข้าพเจ้าจำได้ว่าเมื่อทีมของเราไปถึงโรงเรียนนั้น นักเรียนโรงเรียนนั้นอยากมาก และรู้จักตัวข้าพเจ้ามาก เพราะเขาทราบว่าเป็นคนต่างชาติ ตัวเล็ก เป็นหัวหน้าใหญ่

ของโรงเรียน ข้าพเจ้าเล่นฟุตบอลล์ บาสเกตบอลล์เก่ง นักเรียนนับถือมากเพราะโรงเรียน
 กินนอนที่หญ่ๆ ดีๆ แถบนี้มีจำนวนก็มาก แต่ก็มีโรงเรียนใดที่มีชาวต่างประเทศเป็น
 หัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน เป็นที่นับหน้าถือตาของนักเรียน หรือเล่นกีฬาในทีมต่างๆ
 ตอนบ่ายถึงเวลาแข่งขันมีผู้คนมาดูมาก หนังสือพิมพ์ในเมือง New Milford (เมืองที่
 โรงเรียน Canterbury ตั้งอยู่) ได้ลงเรื่องการแข่งขันไว้ค่อนข้างยาว แต่ขอคัดลงบางตอน
 ในที่นี้คือ “Sukhum was individual star for the Gunnery, He was in almost every
 play of the game and was great in both offensive and defensive play” (สุขุมเป็นตารา
 ตัวเด่นแต่ผู้เดียวสำหรับโรงเรียน Gunnery เขาต้องเป็นผู้แสดงเกือบทุก play ตลอดเวลา
 แข่งขัน และได้แสดงอย่างน่าชมเชยทั้งเวลาที่เป็นฝ่ายรุกและฝ่ายรับ) “The Gunnery
 took the ball and Sukhum slipped around right end for 15 yards. A pass to Fenn
 gained 30 yards and then Sukhum again twisted his way around end for another 15
 yards gain, R. Leavitt made 10 around end, and then Sukhum made 10 yards more
 and crossed the goal line, Sukhum kicked the goal.” (โรงเรียน Gunnery ได้ลูก
 บอลล์เป็นฝ่ายรุก สุขุมวิ่งพาลูกบอลล์ไปทางรอบนอกทางขวาได้ ๑๕ หลา ส่งลูกไปให้
 เฟินได้อีก ๓๐ หลา แล้วสุขุมวิ่งพาลูกบอลล์ไปทางรอบนอกได้อีก ๑๕ หลาอีกครั้งหนึ่ง
 เลวิทพาไปได้อีก ๑๐ หลา แล้วสุขุมก็พาไปได้อีก ๑๐ หลาถึงหลักเส้นโกล์ (ไค้กะแนน ๖
 แท้ม) สุขุมเตะลูกเข้าโกล์ ไค้กะแนนอีก ๑ แท้ม) “Canterbury kicked off to The
 Gunnery, and Sukhum ran the ball back 15 yards to thirty-five yards line. On Three
 line smashes they made first down and then on two end runs by Sukhum and
 Papp they made another. Sukhum and Papp were held and a pass by Papp was
 incomplete. Fenn, then, punted over the goal line giving the ball to Canterbury on the
 twenty yards line. Jackson immediately punted to their forty-five yards line, where
 Sukhum was downed. After failing to gain through the line, Sukhum made three yards
 around right end. Then, on a lateral pass from Sukhum to Papp, and a long forward
 pass to Limpijat, The Gunnery scored a touch-down. Sukhum kicked the goal. (โรงเรียน
 Canterbury เเตะลูกไปให้โรงเรียน Gunnery สุขุมรับลูกแล้ววิ่งย้อนกลับได้ ๑๕ หลา ถึง

ทีมบาสเกตบอลดี โรงเรียนกันเนอรื ค.ศ. ๑๙๒๐-๑๙๒๑

เส้น ๓๕ หลา Gunnery บุก ๓ ครั้ง ก็ไต่เกิน ๑๐ หลา ต่อจากนั้นสุขุมและแพ็บวิ่งพา
 ลูกไปรอบนอกคนละครึ่งได้อีกเกิน ๑๐ หลา สุขุมและแพ็บถูกคุมอยู่จึงพยายามส่งลูกแต่ไม่
 สำเร็จ เฟินจึงต้องเตะลูก แต่เลยเส้นโกล์ไป ลูกจึงกลับมาเป็นของฝ่ายโรงเรียน Canterbury
 เป็นฝ่ายรุกตบกันบนเส้น ๒๐ หลา แจ็กสันเตะลูกมาถึง ๔๕ หลา ซึ่งสุขุมเป็นผู้รับแล้วถูก
 จับตัวอยู่ที่นั่น เมื่อพยายามบุกครั้งหนึ่งไม่ได้ผล สุขุมจึงพาลูกไปทางรอบนอกทางขวา
 ได้ ๓ หลา ต่อจากนั้นสุขุมส่งลูกให้แพ็บ แพ็บส่งต่อให้ลิมป์ชาติ โรงเรียน Gunnery ได้
 อีก ๖ แท้ม แล้วสุขุมได้เตะลูกเข้าโกล์อีก (ได้อีก ๑ แท้ม) “Canterbury kicked off
 to Sukhum who was down in his tracks by Binns. Sukhum gained eighteen yards
 around right end. Sukhum tore off five yards around left. (โรงเรียน Canterbury
 ได้เตะลูกไป สุขุมเป็นผู้รับ แต่ถูกจับตัวโดยบินส์ ต่อจากนั้นสุขุมได้พาลูกไปทางรอบ
 นอกทางขวาได้ ๑๘ หลา แล้วสุขุมได้พาลูกบอลล์ไปทางรอบนอกทางซ้ายอีก ๕ หลา)
 Sukhum added eight more around end (สุขุมวิ่งพาลูกไปทางรอบนอกอีก ๘ หลา)
 Sukhum raced through guard for six more yards (สุขุมบุกข้ามเส้นศัตรูได้อีก ๖ หลา) ฯลฯ
 เฉพาะเกมนี้เกมเดียวก็ยังมีข้อความเกี่ยวกับข้าพเจ้าอีกมากแต่ก็คล้าย ๆ กันจึงขอลงไว้เพียง
 เท่านั้น ส่วนเรื่องราวในเกมอื่น ๆ นั้นยังมีอีกมาก ถ้านำมาลงทั้งหมดก็จะต้องเปลือง
 อีกหลายสิบหน้ากระดาษ

การแข่งขันอเมริกันฟุตบอลล์ของโรงเรียน Gunnery ตลอดฤดูกาลปรากฏผลดังนี้

Gunnery	24	Riggs	0
Gunnery	45	Danbury	0
Gunnery	66	Sanford	6
Gunnery	7	Berkshire	7
Gunnery	50	Republic	6
Gunnery	32	Ridgefield	0
Gunnery	7	Crosby	6
Gunnery	25	Washington	0
Gunnery	13	Torrington	7
Gunnery	13	Westminster	7
Gunnery	18	Canterbury	0

ปีนี้นายเจียม ลิมป์ชาติ ได้ไปอยู่โรงเรียนด้วย เล่นกีฬาเก่งมีชื่อเสียงเช่นกัน
 จึงทำให้ประชาชนโดยมากเห็นว่าคนไทยนี้เล่นกีฬาเก่งมาก

๔๕. การควบคุมนักเรียน

การควบคุมความประพฤติของนักเรียนรุ่นใหญ่ใน Dormitory นั้นหนักใจข้าพเจ้าไม่น้อย เพราะเด็กอเมริกันแกชนเหลือเกิน แล้วแกชอบสนุกเสียด้วย เช่นเวลาเข้านอน สี่ทุ่มให้ปิดไฟ ข้าพเจ้าได้จัดเวรประจำวันให้ไปเคาะประตูหรือตรวจว่านักเรียนเข้านอนเรียบร้อยแล้วทุกคนหรือไม่ สี่ทุ่มห้านาทีเวรมารายงานข้าพเจ้าว่า อยู่ครบถ้วนเรียบร้อยดี แต่ที่ไหนได้ บางคนก็หนีออกไปเที่ยว ครั้นเราจะเอาเรื่องก็ต้องเกิดความไม่พอใจกันขึ้นบ้าง เมื่อไม่มีผู้ใดฟ้องร้องมาเราก็ทำไม่รู้เสียเลย บางคืนเขานัดกันเล่นสนุกภายหลังปิดไฟอยู่ในเตียงแล้ว คนหนึ่งต่งต้นเรอเสียงดังลั่นอยู่ชั้น ๓ ไต่ยกลงมาถึงชั้น ๑ แล้วคนอื่นก็เอาอย่างเสียงเรอลั่นตึกไปหมด ข้าพเจ้าต้องลุกขึ้นไปเฝ้าตักพวกนี้ แต่กตัญญูที่นักเรียนเหล่านี้รู้สึกเกรงใจข้าพเจ้ามาก เมื่อเฝ้ากันแล้วก็หยุด

ตอนเช้าเป็นหน้าที่ข้าพเจ้าเป็นคนส่นระฆังปลุกนั้น ข้าพเจ้าก็หนักใจมาก เพราะข้าพเจ้าเป็นคนชอบนอนตื่นสายอยู่แล้ว กลัวจะนอนเลยเวลาไปจะเสียผู้ใหญ่ แต่ก็ไม่เคยปรากฏว่าผิดเวลา ได้กระทำหน้าที่ให้เป็นอย่างดีตลอดปี แต่ทั้งนี้ข้าพเจ้าได้ต่อสายไฟฟ้าส่นระฆังมาอยู่หัวนอนที่เดียว ได้เวลาก็เอื้อมมือไปกดปุ่มไฟฟ้าขึ้น

๔๖. นักเรียนโรงเรียนหญิงสมัครเป็น “คนชอบพอ”

ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวมาแล้ว เมื่อมาอยู่โรงเรียนนี้เป็นปีแรกว่านักเรียนโรงเรียน Gunnery และนักเรียน Wykeham Rise มีการเลือกคู่ “คนชอบพอ” กัน เพื่อเขียนจดหมายติดต่อกันแทบทุกวัน และเพื่อไปร่วมสนุกกันในงานเต้นรำ ฯลฯ สำหรับตัวข้าพเจ้านั้นไม่เคยกล้าไปเลือกคู่กับเขา เพราะมีความรู้สึกอยู่หลายประการตามที่เคยกล่าวมาแล้วข้างต้น ข้อที่สำคัญที่สุดคือ เราเป็นคนต่างชาติต่างผิว ทำไปเลือกใครเข้าโดยเขียนจดหมายถึง ถ้าเขาไม่ตอบเราก็ขายหน้าเพื่อนฝูงแน่ อย่าไปยุ่งกับเขาดีกว่า ไม่มีคนชอบพอที่โรงเรียน Wykeham Rise ไม่ทำให้เราเดือดร้อนอะไร แต่ปีนี้โดยที่ข้าพเจ้าได้เป็นใหญ่เป็นโตในโรงเรียนมีชื่อเสียงดี เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน เป็นคาราฟุตบอลล์รัศมีจึงเกิดเด่นขึ้นมา ก็มีคนนักเรียน Wykeham Rise ถึง ๓ คนมีจดหมายถึงข้าพเจ้าก่อนเป็นทำนองสมัครเป็น “คนชอบพอ” ข้าพเจ้าก็เลยตอบทั้ง ๓ คน แต่ได้แสดงความสนิทสนม (ทางจดหมาย) กับคนหนึ่งชื่อ “ลูซี่” ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าสวย และน่ารักมาก

ต่อจากนั้นอีก ๒ คนก็ค่อยๆ ห่างไป ลูซี่กับข้าพเจ้าได้เป็น “คนชอบพอ” กันทางจดหมาย อย่างสนิทสนมมาก ใช้ภาษารักกันอย่างรุนแรง แต่สำหรับตัวไม่ค่อยจะคุ้นกันเท่าใดนัก เพราะไม่สู้จะมีโอกาสได้พบปะกันเลย นอกจากมองตากันเวลาไปวัดวันอาทิตย์ และเวลาเขา มาดูข้าพเจ้าเล่นฟุตบอล และบาสเกตบอล ซึ่งเขาให้กำลังใจข้าพเจ้ามากที่สุดทีเดียว ได้มี โอกาสพบตัวจริงๆ เพียงสองครั้งเท่านั้น คือในงานเต้นรำของโรงเรียน เท่าที่ข้าพเจ้า ทราบว่าเพื่อนนักเรียนเขาไม่มีใครถูกเขาเลยในการที่เขามี “คนชอบพอ” เป็นคนต่างผิว ตรงกันข้ามเพื่อนนักเรียนกลับชมเชยว่าโชคดียิ่งที่ได้มี “คนชอบพอ” เป็นหัวหน้าใหญ่ของ โรงเรียน ตัวแม่ลูซี่เองก็เป็นคน popular คนหนึ่งในโรงเรียนของเขา

๔๗. ไปเที่ยววอชิงตัน และฉลองปีใหม่ ๑๙๒๒ ที่ฟิลาเดลเฟีย

เดือนธันวาคมโรงเรียนหยุดคริสต์มาส คุณประสพ คุณประสาธ และเพื่อนอเมริกัน คนหนึ่งมารยนต์ของคุณประสพ มาแวะรับข้าพเจ้าเพื่อเดินทางไปพักที่กรุงวอชิงตัน เพื่อน อเมริกันนั้นบ้านอยู่ฟิลาเดลเฟีย เขาชวนเราไปพักที่บ้านเขาก่อน ซึ่งรถเปิดประทุน หน้า หนามันหนาวจริง สามคนนั้นมาพักอยู่ที่โรงเรียนข้าพเจ้าคืนหนึ่ง บ่นกันว่าอากาศสบายดี แต่มันเจิบเหงาเหลือเกิน ตกกลางคืนก็มีตไปหมด นี่แหละพวกชาวกรุง พอออกไปถึง หัวเมืองเล็กๆ ก็ต้องบอกอย่างเดียวกันทั้งนั้น รุ่งเช้าเราก็ออกเดินทางแต่เช้าเพื่อให้ถึง ฟิลาเดลเฟีย ในวันนั้น ซึ่งต้องเดินทางผ่านกรุงนิวยอร์ก อันที่จริงหนทางก็เพียง ๒๐๐ ไมล์เท่านั้น เราได้พักอยู่ที่บ้านเพื่อนคนหนึ่งคืน รุ่งขึ้นก็เดินทางไปกรุงวอชิงตันต่อไป ถึงตอนบ่าย ได้ไปพักอยู่ที่สถานทูต ไม่ได้เห็นกรุงวอชิงตัน ๓ ปีเศษก็ใจที่ได้กลับมาเห็น อีก และรู้สึกที่บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้าง คือมีตึกงามมากขึ้น มีถนนและ สะพานใหญ่ๆ เพิ่มขึ้นหลายแห่ง

สถานทูตได้ย้ายมาตั้งอยู่ที่ถนน Kalorama สถานทูตเก่านี้เป็นตึกเก่า แต่อันนี้เป็นของเราเอง คือเราซื้อที่แล้วปลูกขึ้นใหม่ เป็นตึก ๔ ชั้น ดูจากด้านหน้าก็สง่าดีใหญ่โตพอใช้ แต่ก่อนข้างจะบางหน่อย คือโผล่ประตูหน้าเข้าไปก็เห็นประตูหลังอยู่ใกล้ๆ ชั้นล่างเป็นสถานที่ทำงาน — ด้านหนึ่ง มีห้องโถงรับแขกอยู่ตอนกลาง และครัวอยู่อีกด้านหนึ่ง ชั้นสองมีห้องรับแขกของราชทูต ห้องรับประทานอาหาร ห้องทำงานของราชทูต ชั้นสาม มีห้องนอนของราชทูตและครอบครัวและห้องนอนว่างไว้สำหรับรับแขก ชั้นสี่มีห้องนอน

หลายห้องสำหรับแม่บ้านหรือเลขานุการสถานทูต ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีชั้นใต้ดินสำหรับคนใช้ คนครัว หลังตึกมีโรงรถและมีสนามเทนนิส

ระหว่างพักอยู่กรุงวอชิงตันประมาณ ๗ วันนี้ ได้เที่ยวอย่างสนุก ทัศนียภาพนคร ทุ่ง ละคร ฯลฯ และที่ที่สนุกก็คือได้ชิมเหล้าดี ๆ ในสถานทูต เพราะในอเมริกาขณะนั้นห้ามขายเหล้า มีแต่เหล้าเถื่อนซึ่งหายาก แพง และไม่ดื่มได้ ไปเยี่ยม “ยายไก่” เจ้าของบ้านที่เคยอยู่กับแกเมื่อ ๓ ปีมาแล้ว มาบัดนี้แกได้ย้ายไปอยู่อีกแห่งหนึ่งได้พบกับแม่มาการีต ซึ่งโตเป็นสาวและสวยเสียด้วย ได้เชิญเขาไปดูภาพยนตร์และเต้นรำครั้งหนึ่ง

ภาพยนตร์ของอเมริกันนั้นเป็นที่รับกันอยู่ว่า ทำดีที่สุดในโลก มีบริษัทใหญ่ ๆ หลายบริษัท เรื่องหนึ่ง ๆ ลงทุนกันมาก ๆ เขาให้เงินผู้แต่งเรื่อง ผู้แสดง และผู้กำกับการแสดงอย่างงาม และพวกนี้มีชื่อเสียงมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้แสดง ขณะนั้น (ซึ่งมีแต่ภาพยนตร์ไม่มีเสียง) ข้าพเจ้าชอบเรื่องภาพยนตร์อยู่ ๒ ชนิด คือเรื่อง Cowboy ซึ่งมีวัยรุ่นด้วยกัน ต่อัยกัน และเรื่องโลดโผน เช่นเรื่องที่ Douglas Fairbanks แสดงรู้สึกมันทนใจดี เรื่องรัก ๆ โศก ๆ มันยืดยาดนัก

ระหว่างที่พักอยู่ในสถานทูตนี้ มีเรื่องขำ ๆ แท่ที่จำได้คือ พวกเราพักอยู่ห้องชั้น ๔ เจ้าคุณทูตอยู่ชั้น ๓ เวลาที่พวกเราไปเที่ยวกลับมาตึก ๆ ก็ค่อย ๆ ย่องขึ้นบันไดหลัง บันไดเจ้ากรรมก็ต้องดังทุกครั้งที่เราเดินผ่านมัน เจ้าคุณทูตเป็นคนนอนไวต้องตื่นทุกครั้งเหมือนกัน ท่านก็ร้องตะโกนถาม “นั่นใคร” “กระผมครับ” ข้าพเจ้าตอบ ท่านก็ต่อว่า “อะไร ตึกตื่นแล้วยังไม่หลับไม่นอน” เราก็นึกว่าท่านจะให้รีบขึ้นไปนอน แต่ตรงกันข้ามท่านกลับร้องเรียกให้ไปคุยกับท่านก่อน นั่งคุยกันอยู่เป็นนานท่านก็บ่นว่าชักหิวเสียแล้วไปราชมวงศ์กันเถิด ข้าพเจ้าก็ลงว่าท่านจะทำอย่างไรต่อไป แล้วท่านก็ลุกขึ้นชวนพวกเราลงไปไนครวัหุงข้าวต้มรับประทานกัน ผลที่สุดที่เรากลับมาตึกหนึ่ง ท่านว่าเที่ยวตึกตื่นไม่หลับไม่นอนนั้นกว่าเราจะได้นอนเกือบตีสี่เพราะท่านเอง อีกเรื่องหนึ่งก็คือ เจ้าคุณทูตได้เชิญแขกหลายคนมารับประทาน Cocktails ท่านได้ขอให้ข้าพเจ้าช่วยรับแขกด้วย แล้วท่านก็รินเหล้าชนิดหนึ่งให้ข้าพเจ้าต่อหน้าแขก แล้วก็ดื่มกัน จะเป็นเหล้าชนิดพิเศษอะไรไม่ทราบและคงจะเก่าแก่มากจึงมีความแรงเหลือเกิน พอเหล้านั้นถูกริมฝีปากข้าพเจ้า ริมฝีปากก็แทบจะเกรียวไหม้ไปเลยทีเดียว ข้าพเจ้าจึงค่อย ๆ หาโอกาสวางถ้วยเหล้านั้น แล้วหนึ่งลงไปพักผ่อนริมฝีปาก

ในห้องชั้นล่าง ต่อมาอีก ๒-๓ นาที เจ้าคุณทูตท่านเห็นถ้วยเหล้าของข้าพเจ้าวางอยู่บนโต๊ะโดยเหล้าไม่พร่องไปบ้างเลย ท่านก็หยิบโทรศัพท์ต่อไปห้องชั้นล่างขอพูดกับข้าพเจ้า แล้วท่านก็สั่งให้ชั้นมากินเหล้าเสียให้หมดถ้วย บอกว่าของเขาดีๆ แพงๆ มากินทั้งไว้อย่างนี้ไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงต้องขึ้นไปหยิบถ้วยเหล้าข้าพเจ้าแล้วเดินไปเดินมาได้โอกาสนี้ให้กระโดน ต้มของมีราคาแทน เพราะถ้าต้มเองแล้ว นอกจากกริมฝีปากจะไหม้แล้ว คงต่อไปถึงลิ้นคอและลำไส้ต่อไปอีกด้วย

วันที่ ๓๑ ธันวาคม เดินทางกลับ ได้ ไปพักที่บ้านเพื่อนคุณประสพคน นั้นที่ ฟิลาเดลเฟีย ซึ่งอยู่ในมลรัฐเพนซิลวาเนีย (ระยะทางจากกรุงวอชิงตันประมาณ ๑๖๐ ไมล์) เพื่อดูงานรื่นเริงส่งปีเก่ารับปีใหม่ (๑๙๒๒) ในคืนวันนั้นพอตกกลางคืนเราก็ออกเที่ยวกัน เขายกให้น้องสาวของเขา ซึ่งตาหน้าไม่เลวเป็น partner คุณประสพ ส่วนคุณประสพกับข้าพเจ้านั้นเขาไปหาเพื่อนผู้หญิงของเขาอีก ๒ คนให้มาเป็น partner เพราะเป็นธรรมเนียมของเด็กนักเรียนอเมริกันจะไปเที่ยวไหนต้องพยายามหาผู้หญิงไปด้วย ตอนเวลาสองยามล่วงแล้ว ในเมืองสนุกสนานครึกครื้นมาก ถนนหนทางเต็มไปด้วยผู้คนและเสียงดังสนั่นไปหมด ตามโรงเต็นรำก็มีโปรแกรมพิเศษสำหรับคืนวันนั้น รุ่งขึ้นวันที่ ๑ มกราคม เดินทางกลับบอสตัน

เมืองฟิลาเดลเฟียเป็นเมืองสำคัญ และเป็นเมืองใหญ่ที่สามในสหรัฐอเมริกา มีพลเมืองสองล้านคน อยู่ใต้เมืองนิวยอร์กประมาณ ๙๐ ไมล์ และเป็นเมืองสำคัญในประวัติศาสตร์ เพราะเป็นเมืองที่สหรัฐอเมริกาประกาศเป็นเอกราช เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๗๗๖

๔๘. เป็นผู้ฝึกสอน และเป็นผู้จัดการทีมบาสเกตบอลล์ของโรงเรียน

ต้นเดือนมกราคมโรงเรียนเปิด กลับไปโรงเรียนถึงฤดูกาลแข่งขันบาสเกตบอลล์ ซึ่งบังเอิญปีนี้ไม่มีครูควบคุมสอนเกมนี้ เพราะคนเก่าลาออกไปอยู่โรงเรียนอื่น ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นผู้จัดการและเคยเล่นอยู่ในทีมมา ๒ ปีแล้ว จึงต้องเป็นครูสอนและควบคุมอีกด้วย เลยเป็นทั้ง Coach และ Playing Manager เวลาไปแข่งขันกับโรงเรียนอื่นๆ ที่พื้นโรงเรียนอื่น อาจารย์ใหญ่มอบให้ข้าพเจ้าเป็นผู้คุมทีมเดินทางไป โรงเรียนอื่นแปลกใจมากที่เห็นทีมมาโดยไม่มีครูคุมมาด้วย และยังแปลกใจมากขึ้นไปอีกพอทราบ ว่า นักเรียน

ไทยเป็นผู้คุมทีมมา ในการเล่นบาสเกตบอลล์นี้หนังสือพิมพ์ได้ลงชมเชยข้าพเจ้าเสมอ เช่นฉบับหนึ่งลงว่า “This Member of the Orient showed real class as a basketball player. He was both tricky and flashy in last night's contest and had the visiting defense working hard at every stage of the game trying to stop him from scoring” (ชาวตะวันออกผู้นี้ได้แสดงให้เห็นที่ประจักษ์ว่า เป็นผู้เล่นบาสเกตบอลล์ได้อยู่ในชั้นเยี่ยม เขามีทั้งวิธีการแปลกๆ และมีความว่องไวในการแข่งขันเมื่อคืนนี้ ซึ่งทำให้ผู้เล่นอีกฝ่ายหนึ่งต้องทำงานหนักทุกระยะตลอดเวลาแข่งขัน เพื่อควบคุมมิให้เขาทำแต้มได้)

วิธีเล่นบาสเกตบอลล์นี้ก็มีอยู่ว่า ต้องพยายามโยนลูกให้เข้าบ่วงของอีกฝ่ายหนึ่งให้ได้มากที่สุด โดยเข้าครั้งหนึ่งก็ได้ ๒ แต้ม และถ้าฝ่ายใดหรือผู้ใดเล่นผิดกฎ เช่นวิ่งถือลูกเกิน ๒ ก้าว โดยไม่ตบลูกลงพื้นหรือไม่ส่งให้ผู้อื่น หรือเล่นหยาบ ไปผลัก หรือตึง ฯลฯ ทั้งนี้ ก็ต้องถูกทำโทษโดยให้อีกฝ่ายหนึ่งโยนลูกเข้าบ่วงฟรี โดยยืนห่างจากบ่วง ๑๕ ฟุต ถ้าโยนเข้าก็ได้ ๑ แต้ม เกมนี้เร็วทันใจ เพราะผู้เล่นต้องวิ่งตลอดเวลา ต้องส่งลูกกันโดยว่องไว ต้องมี team work กันมาก

บาสเกตบอลล์เกมนี้ นายเจียม ลิมป์ชาติ เล่นได้ดีมาก เป็นตาราชั้นเยี่ยมของทีมโรงเรียนเรา และในทีมโรงเรียนของเรา ซึ่งมีจำนวนคนเล่นเพียง ๕ คน เป็นคนไทยเสีย ๒ คน ทำให้ฝรั่งแปลกใจกันมาก

การฝึกซ้อมบาสเกตบอลล์นี้ข้าพเจ้ากวัดขั่นและเอาจริงเอาจังมาก ผู้เล่นทุกคนต้องเชื่อฟัง สั่งอะไรแล้วต้องทำ team work ของบาสเกตบอลล์ไม่ใช่แต่ทำให้ส่งลูกให้กันเท่านั้น แต่ทุกๆ อิริยาบถต้องมี signal คือ มีผู้ให้สัญญาณ ทุกๆ คนในทีมของเราต้องคอยดูผู้ให้สัญญาณซึ่งเขาอาจเสยผม หรืออาจถึงกางเกง หรืออาจเกาที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งการกระทำนั้นๆ แต่ละอย่างมีความหมายให้พวกเราทำอะไรบ้าง ใครต้องไปคอยรับลูกที่ใด แล้วต้องส่งต่อให้ใคร team work อย่างนี้สำคัญมาก ต้องการฝึกซ้อมอย่างจริงจังและให้แน่นอนทีเดียว เรื่องการเล่นก็พานี้เด็กอเมริกันเอาจริงเอาจังกันมาก แล้วต้องเล่นได้ดีจริงๆ ค่าย จึงจะได้เข้าอยู่ในทีม ถ้าไม่เก่งจริงหรือไปเล่นอย่างเป็นแล้วน่าอายคนดูมาก เพราะคนดูนั้นตาสูงในเรื่องการแข่งขันทกีฬา

สถานที่เล่นก็มีส่วนสำคัญในการแข่งขันบาสเกตบอลล์ เพราะ “ยิมเนเซียม” บางโรงเรียนเล็กบ้าง ใหญ่เกินไปบ้าง เพดานเตี้ยไปบ้าง ดังนั้น ทำให้คนเล่นที่ไม่คุ้นฉนน ใ้่มาก ฉะนั้นในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นผู้จัดการของทีมด้วย จึงพยายามจัดให้ทีมโรงเรียน ต่างๆ โดยมากมาเล่นที่โรงเรียนเรา ซึ่งเราคู่กับสถานที่ โดยออกค่าใช้จ่ายให้เขา

ข้าพเจ้าเคยได้รับจดหมายชมเชยจากคนดูหลายฉบับ ทั้งในการเล่นฟุตบอลล์ และบาสเกตบอลล์ โดยมากจากผู้หญิงสาวๆ เขาชมเชยมาว่า แสดงได้ดีมาก

ผลของการแข่งขันบาสเกตบอลล์ตลอดฤดู ปรากฏดังนี้

Gunnery	75	Washington	12
Gunnery	67	St. Johns	21
Gunnery	42	Mohawks	10
Gunnery	53	Sanford	13
Gunnery	61	New Milford	10
Gunnery	30	Pioneers	15
Gunnery	16	Waler own	3
Gunnery	36	Riggs	14
Gunnery	22	Wilby	23
Gunnery	18	Taft	43
Gunnery	46	Ridgefield	36
Gunnery	29	Roxbury	36
Gunnery	63	Terryville	19
Gunnery	22	Ramblers	20
Gunnery	35	Wesleyan '25	44
Gunnery	74	Goshen	19

๔๕. ได้รับเชิญให้เป็นผู้ตัดสินการแข่งขันบาสเกตบอลล์ของโรงเรียนหญิง

โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้เล่นอยู่ในทีมบาสเกตบอลล์ของโรงเรียน Gunnery มา ๓ ปี แล้ว และในปีสุดท้ายนี้ก็ไ้เป็นผู้ควบคุม (Coach) อีกด้วย ก็วันหนึ่งทีมบาสเกตบอลล์

หญิงของโรงเรียน Washington High School จะแข่งขันกับทีมหญิงของโรงเรียน Watertown High School ซึ่งเป็นการแข่งขันใหญ่และสำคัญของสองโรงเรียนนี้ที่ใน Gymnasium ของโรงเรียน Washington ทางโรงเรียนเขาได้มาเชิญให้ข้าพเจ้าไปเป็นผู้ตัดสิน ในชั้นแรก ข้าพเจ้าจะไม่รับ เพราะการเป็นผู้ตัดสินนั้นลำบากมาก หนีจากการถูกค่าจากทั้งสองฝ่ายไม่ค่อยพ้น แต่ทางการของโรงเรียนเขาอ้อนวอนแล้วอ้อนวอนอีกข้าพเจ้าจึงรับปาก และได้ไปขออนุญาตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนข้าพเจ้า พอถึงเวลาแข่งขันข้าพเจ้าก็ลงไปยังกลางพื้นเป้านกหวีด คนดูเต็มไปหมดทั้งหลายร้อยคน ค็นวันนั้นข้าพเจ้าผู้ซึ่งเป็นผู้ตัดสินดูเหมือนจะประหม่อมามากไปกว่าแม่สาว ๆ ที่จะเข้าแข่งขันไปเสียอีก ตอนแม่สาว ๆ ล้มลงก็เป็นหน้าที่ของผู้ตัดสินที่จะต้องช่วยพยุงเขาขึ้น ตอนนั้นบางทีข้าพเจ้าก็รู้สึกเป็น ๆ และอายคนดูอยู่บ้าง การตัดสินวันนั้นก็ไต่ผ่านไปด้วยความเรียบร้อย ไม่ได้ถูกค่ามากนัก คนดูก็คงจะแปลกใจที่เห็นคนไทยซึ่งเป็นชาวตะวันออกเป็นผู้ตัดสินในการแข่งขันวันนั้น

๕๐. บิดามารดาของเพื่อนได้จัดให้มีงาน Reception เพื่อเป็นเกียรติยศที่นิวยอร์ก

เดือนเมษายน (๒๔๖๕) โรงเรียนหยุด Easter Vacation Mr. & Mrs. Melius ได้เชิญไปพักที่เมืองนิวยอร์กเช่นเคย ได้รับรองอย่างแข็งแรง และในการเชิญคราวนี้โดยที่ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน เขาจึงได้จัดให้มีงาน Reception ขึ้นเพื่อเป็นเกียรติยศแก่ข้าพเจ้า โดยเชิญหนุ่มสาวหลายสิบคนมารับประทานอาหาร เต้นรำ และมี House Party Games กันอย่างสนุกสนาน ในงานนี้ได้รู้จักคุ้นเคยกับผู้หญิงคนหนึ่งชื่อ “แชลลี” ซึ่งได้มีจดหมายติดต่อกันจากวันนั้นไปอีกนาน ข้าพเจ้าได้พักอยู่นิวยอร์กรวม ๑๐ วัน ซึ่งได้เที่ยวกับพวก ๆ เพื่อนฝรั่งอย่างสนุก ไปแทบทุกแห่ง สถานที่สำคัญแห่งหนึ่งเราไปเสมอ เพราะเป็นที่ชุมนุมชนมากที่สุดในกรุงนิวยอร์ก โดยมีโรงภาพยนตร์ โรงละคร โรงเต้นรำ และร้านขายของมากมาย คือ Times Square อยู่ถนน Broadway และถนนที่ ๔๒ ผ่านกันยั้งในเวลากลางคืนแล้วที่นั่นสวยงามอย่างที่ไม่เคยพบเห็นที่ใดในโลกนี้ ไฟฟ้าสีต่าง ๆ สว่างไสวไปสุดหูสุดตา การแจ้งความทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไฟฟ้าสีทั้งนั้น

ถึงกำหนดเวลาโรงเรียนเปิดก็ได้กลับโรงเรียน ซึ่งเป็นเทอมสุดท้ายของข้าพเจ้าในโรงเรียนนี้ ได้พยายามเรียนเพื่อรับ Diploma

อเมริกันฟุตบอลล์

ในเครื่องแบบ
เบสบอลล์

บาสเก็ตบอลล์

การไปศึกษาวิชา ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนส่วนตัว คือ บิดาส่งไปโดยทุนของท่านเองตลอดมา และในปีนี้คือ พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้โอนเป็นนักเรียนหลวง สังกัดกระทรวงพาณิชย์

๕๑. ได้รับเลือกเป็นผู้ที่ “ดี” ที่สุดในโรงเรียน

ก่อนโรงเรียนเปิดได้มีการคัดเลือกประจำปีว่า นักเรียนผู้ใดนิสัยใจคอ ความประพฤติ ความคิดอ่าน การปฏิบัติ ความกว้างขวางเป็นอย่างใด และได้ทำอะไรให้แก่โรงเรียนบ้าง ใครสวยที่สุด ใครเล่นกีฬาเก่งที่สุด ใครซื่อสัตย์ที่สุด ใครหนักหุที่สุด ใครกินจุที่สุด ใครเด่นรำดีที่สุด ใครพูดเก่งที่สุด ใครตกมากที่สุด ใครไม่มีประโยชน์ที่สุด ใครรักผู้หญิงมากที่สุด ใครเกลียดผู้หญิงมากที่สุด ฯลฯ โดยนักเรียนเป็นผู้ให้คะแนนเลือกสำหรับตัวข้าพเจ้าเกิดเป็นคนพิเศษขึ้นมาได้ในโรงเรียนนี้ โดยได้รับเลือกเป็นที่หนึ่งในหัวข้อต่อไปนี้

- (1) Done most for School (ทำประโยชน์ให้แก่โรงเรียนมากที่สุด)
- (2) Most popular (กว้างขวางที่สุด)
- (3) Squarest (ยุติธรรมที่สุด)
- (4) Most loyal (ซื่อสัตย์ที่สุด)
- (5) Best All - round man (รอบตัวที่สุด)
- (6) Most dependable (ไว้วางใจได้ดีที่สุด)
- (7) Most Gentlemanly (สุภาพบุรุษที่สุด)
- (8) Most Tactful (รอบคอบในการพูดจาที่สุด)
- (9) Best Natured (อารมณ์ดีที่สุด)
- (10) Man of the hour (ตรงต่อเวลาที่สุด)

เฉพาะข้อ (๑) และ (๒) นั้น ข้าพเจ้าได้ Unanimous Votes คือได้คะแนนเต็ม นักเรียนทุกคนโหวตให้ ไม่ได้มีนักเรียนคนใดโหวตให้คนอื่นเลย ข้าพเจ้าตั้งใจและปลื้มใจมาก ที่นักเรียนทั้งโรงเรียนให้เกียรติยกแก่ข้าพเจ้าอย่างสูงสุด เพราะในการเลือกทุก ๆ ปี แม้ฝรั่งเองก็ไม่เคยได้ทีหนึ่งในหัวข้อ ๆ มากเท่านี้ ต่างเป็นของคนนั้นบ้าง ของคนนั้นบ้าง แต่ในปีนี้ข้าพเจ้าได้ถึง ๑๐ อย่างและเป็นหัวข้อที่ดีทั้งนั้น มาคิดดูอีกทีว่าชาวอเมริกันก็ดีมาก ถ้าชอบและนับถือใครก็ยกย่องอย่างเต็มที่ แม้เป็นชาวต่างชาติต่างผิวก็ไม่กันท่า

ข้าพเจ้ารู้สึกว่าการอบรมที่ข้าพเจ้าได้รับมาจากเมืองไทย คือการอบรมจาก บิฑามารดาในเรื่องมารยาท ในเรื่องให้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้อารมณ์ที่สูงต่ำ ให้อารมณ์ที่ละเอียด เทอะ วลา การสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา และการอบรมจากโรงเรียนประจำ คือโรงเรียน มหาตมเล็กหลวง ให้น้ำใจเป็นนักกีฬา ให้ทำอะไรด้วยตนเอง ให้อารมณ์รอบต่อเพื่อนฝูง วลา เหล่านี้ ได้มีประโยชน์แก่ตัวข้าพเจ้ามาก ประกอบด้วยนิสัยคนไทยส่วนมากสุภาพ เรียบร้อยในเมื่อไปเปรียบเทียบกับชนชาติอื่น ๆ นี่แหละข้าพเจ้าคิดว่าเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ นักเรียนทั้งโรงเรียนรักใคร่ นับถือ และยกย่องข้าพเจ้าเป็นอย่างมาก

๕๒. เป็น Hero ของบรรดาหญิงสาว

ในระหว่างนี้มีเรื่องแปลก ๆ เช่นได้รับจดหมายแสดงความรักใคร่ชอบพอและ ชมเชยจากผู้หญิงหลายคนทั้งในเมืองนี้และเมืองอื่น ๆ โดยมากไม่รู้จักและไม่เคยเห็นหน้า แต่เขาบอกว่าเขาเป็น Admirer ของเรา ขอให้เราตอบจดหมาย บางคนก็ขอรูป บางคนก็ ส่งรูปเขามาให้ก็มี เรื่องมีจดหมายถึงผู้สื่อข่าวโดยไม่รู้จักตัวคนนั้นเป็นเรื่องของชาว อเมริกันเขา เกือบจะว่าเป็นขนบธรรมเนียมก็ได้

ข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีเด็กหญิงในเมืองนี้หลายคน ทะเลาะเบาะแว้งกันแย่งตัว ข้าพเจ้าลบล้าง ต่างคนต่างก็ว่าเป็นของเขา ทั้งนี้ข้าพเจ้าไม่รู้ตัวเลย บางคนถึงกับแสดง ตัวและขอให้เพื่อน ๆ เรียกตัวเขาว่า Sukie ซึ่งเป็นชื่อที่นักเรียนเรียกข้าพเจ้า นี่จะเห็นได้ ว่าประเพณีบูชา Hero ในประเทศอเมริกานี้รุนแรงมาก แม้เด็กผู้หญิงอายุ ๑๔-๑๕ ตาม บ้านนอกก็พลอยถือประเพณีนี้โดยเคร่งไปด้วย

มีผู้หญิงคนหนึ่งชื่อ Beatrice อายุประมาณ ๑๖-๑๗ ปี มีหนังสือมาถึงข้าพเจ้า แสดงความชอบพอ และชมเชยต่าง ๆ นานา เช่นว่าทุก ๆ ครั้งที่มีการแข่งขันกีฬาเขาเป็น ต้องมาดูข้าพเจ้าเล่น แล้วว่าข้าพเจ้าเป็น hero ของเขา แล้วบอกว่าทำไมข้าพเจ้าจึง "เย็น" กับเขานัก เวลาเดินสวนกับเขาเขาพยายามจะยิ้มด้วย แต่ข้าพเจ้าก็หันไปทางอื่นเสีย คงได้ เห็นแต่ชายทางตาข้าพเจ้าเท่านั้น วลา ขอให้ข้าพเจ้าตอบจดหมายของเขาให้ได้ ข้าพเจ้ารู้จักกับเขาอยู่บ้างจึงได้ตอบไป เขาก็มีมาใหม่ว่า เขารักใคร่ชอบพอกับข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าก็ถามไปว่าเหตุใดจึงมาชอบคนเช่นข้าพเจ้าซึ่งเป็นคนต่างชาติ วลา เขาก็ตอบโดยให้เหตุผล หลายข้อหลายประการว่า ที่เขารักข้าพเจ้าเพราะ 1. You're very polite 2. You have a

wonderful reputation 3. You have a good character 4. You are a good athlete
 5. You are Popular 6. Many girls admire you therefore I like to compete 7. You
 have wonderful eyes and there 's something attractive about you etc. (๑. ท่านมีกิริยา
 มารยาทอ่อนโยนมาก ๒. ท่านมีชื่อเสียงดีมาก ๓. ท่านมีนิสัยดี ๔. ท่านเล่นกีฬาเก่ง
 ๕. ท่านเป็นคนกว้างขวาง ๖. หญิงสาวจำนวนมากนิยมท่าน ฉะนั้น ฉันจึงใคร่เข้าแข่งขัน
 กับเขาด้วย ๗. ท่านมีดวงตางามและมีอะไรที่น่ารักอยู่ในตัว ฯลฯ) และเขาว่าผู้หญิงทุกคน
 เห็นข้าพเจ้าเป็น Angel ข้าพเจ้ายังเก็บจดหมายเหล่านี้ไว้ นาน ๆ เอาออกมาอ่านทีก็
 เพลินดี

๕๓. ความเป็นอยู่ของนักเรียนประจำในโรงเรียนนี้

ชีวิตเป็นนักเรียนประจำในโรงเรียนกินนอนนี้ ที่อยู่กันได้โดยต่างคนต่างพอใจ
 ได้รับความสนุกเพลิดเพลินก็เห็นจะเป็นด้วยการมีเพื่อนฝูงที่รักใคร่กันมากๆ มี Spirit ใน
 การรักหมั่นรักคณะ มีการแข่งขันกีฬาตลอดปี ซึ่งรวมกีฬาทุกชนิดแล้วตกปีละไม่ต่ำกว่า ๓๐
 เกมเหล่านี้ นอกจากนั้นก็ไม่เห็นมีอะไร โรงเรียนตั้งอยู่โดดเดี่ยวบนยอดเขา ตกกลางคืน
 ก็เงียบเชียบทีเดียว คืนวันเสาร์จึงจะไต่ลงไปในเมือง (ที่สถานีรถไฟ) เพื่อไปดูภาพยนตร์
 (ไม่มีเสียง) โรงภาพยนตร์ก็เล็กทีเดียว จะฟังไม่ฟังแหล่ จุคนได้สัก ๑๐๐ กว่าคน มี
 เครื่องฉายเครื่องเดียว หมกม้วนที่ไฟก็เปิดเพื่อเปลี่ยนม้วนใหม่ ในเมืองนั้นนอกจาก
 โรงภาพยนตร์ก็มีร้านอีก ๕-๖ ร้านคือ ๑. ร้าน General Store ขายของเบ็ดเตล็ดทุกอย่าง
 ตามที่ชาวบ้านนอกต้องการ ๒. ร้านขายเนื้อสด ๓. ร้านขายผลไม้ ๔. ร้านตัดผม
 ๕. ร้านถ่ายรูป ๖. ร้านช่างฟิตสำหรับเครื่องเหล็กและท่อน้ำ สำหรับร้านที่ ๕ กับ ๖ นั้น
 อยู่กับบ้านไม่เป็นร้าน แต่มีป้ายติดหน้าบ้าน แต่อย่างไรก็ดีแม้จะเป็นเมืองขนาดเล็ก
 เท่าใดเขาก็มีไฟฟ้า มีน้ำประปาใช้ แม้โรงเรียนข้าพเจ้าซึ่งอยู่โดดเดี่ยวบนยอดเขาแต่ก็มี
 ไฟฟ้า มีน้ำประปาใช้อย่างเต็มที่ ยิ่งไปกว่านั้นเสียอีก นักร้องก็มีใช้ตลอดเวลา ในฤดู
 หนาวก็มีเครื่องอบอุ่นทุกห้อง

โรงเรียนนี้มีอะไรอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือใกล้ๆ กับโรงเรียนเดินเพียง ๒ นาทีก็
 ถึง มี Drug Store อยู่ร้านหนึ่ง ขายเครื่องยาและเครื่องสำอาง แต่ที่คึกคักเพราะมี
 Soda Fountain คือมีไอศกรีมและเครื่องดื่ม น้ำหวานขาย พวกนักเรียนไปร้านนี้กันเกือบ

ไม่ขาดสาย เพราะไม่ต้องขออนุญาต อย่าไปเวลาเรียนหนังสือก็แล้วกัน ข้าพเจ้าต้องไปกินช็อกโกแลตเขย่ากับนมสดเป็นประจำ

ตลอดปี^๕ในฐานะที่เป็น President Student Council ข้าพเจ้าต้องเรียกประชุมนักเรียนหลายครั้งหลายคราว เพื่อ^๕ชี้แจงทำความเข้าใจในเรื่องต่างๆ เช่นเรื่องกฎข้อบังคับของโรงเรียนที่ต้องปฏิบัติ ฯลฯ การประชุมเหล่านี้ไม่เชิญครูคนใดเข้าร่วมด้วยเลย เพราะการปกครองนักเรียนตามระเบียบที่ปฏิบัติกันมามอบให้นักเรียนปกครองตนเอง โดยมี Student Council เป็นผู้รับผิดชอบ

การเป็น President Student Council จะเรียกว่าดีก็ดี หรือจะว่าไม่ดีก็ไม่ดี ตัวอย่างที่ดีเช่นวันไหนที่ไม่ใช่วันเสาร์มีภาพยนตร์พิเศษดีๆ มา ข้าพเจ้าผู้เดียวจะเป็นผู้ไปขออนุญาตอาจารย์ใหญ่ให้นักเรียนไปดูภาพยนตร์ในเมืองได้ แต่ข้าพเจ้าต้องคุมไปและรับผิดชอบว่าภาพยนตร์เลิกแล้วต้องตรงกลับมาเข้าห้องนอนเป็นต้น ตัวอย่างที่ไม่ดี ก่อนข้างจะมีมาก นักเรียนคนใดประพฤติไม่ดีข้าพเจ้าต้องเป็นผู้สอดส่อง สั่งสอนตักเตือนและลงโทษ มีคราวหนึ่งนักเรียนของเราได้เกิดไปเล่นสนุกสนานกับนักเรียนหญิง โรงเรียน Wykeham Rise ในวู้ตันอาทิคีย์ และมีการส่งจดหมายถึงกัน อาจารย์ใหญ่โรงเรียนผู้หญิงทราบเรื่องเข้าจึงได้ฟ้องมา อาจารย์ใหญ่โรงเรียนข้าพเจ้าเรียกประชุมครู และข้าพเจ้าต้องเป็นผู้แทนนักเรียนไปเข้าประชุมด้วย แก่ค่าเสียใหญ่ ข้าพเจ้าต้องรับอย่างหนัก เนื้อก็ไม่ไต่กิน หนังสือไม้ไคร้รองนั่ง ถึงตอนนั้นนักเรียนสองโรงเรียนนี้ออกมีงานเต้นรำ และออกไปดูการแข่งขันกีฬาเสียนานจึงได้รับอนุญาตใหม่

๕๔. รายงานอาจารย์ใหญ่ถึงผู้ดูแลนักเรียนไทย

เมื่อตอนที่ไคโอโนมาเป็นนักเรียนหลวง อาจารย์ใหญ่ได้ส่งรายงานมายังพระยาเมธาธิบดี (ซึ่งเป็นผู้ดูแลนักเรียน) ถึงเรื่องข้าพเจ้าดังนี้ “He has been diligent and painstaking, but his grades have not been high...Pradit has gradually emerged from the position of a younger boy in the school to be the school leader. He is probably the most popular boy in the school, being chosen, The President of the Athletic Association and the Business Manager of the school paper “The Stray Shot.” He is also the President of one of the school clubs, and takes a leading part in the matters

which concern faculty and students.” (เขาเป็นผู้ที่มีปฏิภาณดี และมีความมานะมาก แต่คะแนนของเขาไม่สูงจะสูง ประดิษฐ์ได้เลื่อนขึ้นมาเป็นลำดับจากเด็กเล็กในโรงเรียนจนได้เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน ตามความรู้สึกเข้าใจว่าเขาเป็นผู้ที่กว้างขวางที่สุดในโรงเรียน ได้ถูกเลือกตั้งให้เป็นนายกองค์การกีฬาและผู้จัดการใหญ่ของหนังสือพิมพ์ของโรงเรียน “Stray Shot” นอกจากนี้เขายังเป็นนายกของสมาคมหนึ่งในโรงเรียนอีกด้วย และเขาต้องรับหน้าที่อันสำคัญในกิจการที่เกี่ยวกับครูและนักเรียน) ซึ่งพระยาเมธาริบัติได้แสดงความเห็นไว้ในสมุดซึ่งส่งมารายงานรัฐบาลต่อไปว่า “Such a boy shows merit of a sort that is perhaps in the end as valuable as that which high academic standing would indicate (เด็กเช่นนี้แสดงความดีให้เห็นได้ว่าในที่สุดจะต้องเป็นผู้มีค่าเท่าเทียมกับผู้ที่ศึกษาได้คะแนนดี)

๕๕. ได้รับประกาศนียบัตรจบหลักสูตรของโรงเรียน

กลางเดือนมิถุนายน (๒๔๖๕) อายุได้ ๑๘ ปี ๑ เดือนเศษ ถึงวันงานประจำปีของโรงเรียน เรียกว่า Commencement Day ซึ่งเป็นวันที่มีงานใหญ่พร้อมกับ Alumni Reunion (วันนักเรียนเก่ากลับมาพบปะกัน) Commencement Day คือวันแจกประกาศนียบัตรต่อนักเรียนที่เรียนจบหลักสูตรในปีนี้ คือพวก Senior Class มีผู้คนมาในพิธีนี้มาก นักเรียนเก่า ผู้ปกครอง บิดามารดาพี่น้องของนักเรียนมากันแน่นโรงเรียน รวมทั้งนักเรียนผู้หญิงจากโรงเรียน Wykeham Rise ด้วย ในพิธีแจกประกาศนียบัตรนี้ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็น President ของ Senior Class ข้าพเจ้าต้องลุกขึ้น Speech แทน Senior Class รู้สึกประหม่อมมากเพราะไม่เคยต้องลุกขึ้นพูดต่อหน้าผู้คนมาก ๆ เช่นนี้ข้อความที่ได้กล่าวไปก็คือแสดงความขอบใจและกล่าวชมโรงเรียนในทุก ๆ ทาง และจะ miss อาจารย์ใหญ่และภรรยาในปีต่อไปโดยจะเปลี่ยนอาจารย์ใหญ่ ผู้ที่มาในงานนี้ทั้งหมดคงจะแปลกใจเหมือนกันว่านี่ก็เป็นประเทศอเมริกา โรงเรียนนี้ก็เป็นโรงเรียนอเมริกัน ๑๐๐ เปอร์เซนต์ นักเรียนก็เป็นเด็กอเมริกันทั้งสิ้น นอกจากเพียง ๒ คนเท่านั้น แต่ทำไมจึงมีเด็กต่างชาติต่างผิวคือเด็กไทยเป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน เป็น President ของ Senior Class ฯลฯ เด็กอเมริกัน ๆ ไม่มีแล้วหรือ หรือไม่เด็กไทยคนนี้ต้องมีอะไรเป็นพิเศษ จึงได้รับการยกย่องจากบรรดานักเรียนทั้งหมด

เมื่อข้าพเจ้าได้รับประกาศนียบัตรแล้วก็โล่งใจ บ่ายวันนั้นมีการแข่งขันเบสบอลล์ กับนักเรียนเก่า กลางคืนมีเสียงอาหารและเต็นท์รา สนุกสนานกันมาก ข้าพเจ้าต้องเห็นต์เหนื่อยเพราะเป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน

การศึกษาของข้าพเจ้าในโรงเรียนนี้มีวิชาภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส ละติน เลข พีชคณิต ตรรกศาสตร์ เรขาคณิต ทั้ง Plane และ Solid ประวัติศาสตร์อเมริกัน

ในคืนวันรุ่งขึ้นมีการแสดงละครของโรงเรียนซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้จัดการ และในระหว่างพักเปลี่ยนฉากข้าพเจ้าได้เล่น Mandolin Duet กับนายเจียม ลิมป์ชาติ เพลงที่เล่นคือ Beautiful Ohio, Bright Eyes และ The Sheik ได้ทราบว่าคนดูชอบกันมาก

โรงเรียน “กันเนอรี” นี้แม้จะเป็นโรงเรียนที่มีนักเรียนไม่มาก แต่ในทางกีฬาทุกๆ ชนิดแล้วนับว่าเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงดีมากโรงเรียนหนึ่งในมลรัฐนี้ คือเราชนะเสมอ แม้โรงเรียนต่างๆ ที่เราเข้าแข่งขันด้วยจะเป็นโรงเรียนใหญ่ๆ มีนักเรียนหลายร้อยคน เราได้รักษาชื่อเสียงของเราที่อยู่เสมอ ผลของการแข่งขันฟุตบอลล์ และบาสเกตบอลล์ ก็ได้กล่าวมาแล้ว

ผลของการแข่งขันเบสบอลล์ประจำปีนี้ ปรากฏดังนี้

Gunnery	11	Canterbury	11
Gunnery	29	Woodbury	0
Gunnery	12	Litchfield	2
Gunnery	10	New Milford	0
Gunnery	28	Sanford	0
Gunnery	0	Salisbury	5
Gunnery	9	Watertown	8
Gunnery	16	Danbury	4
Gunnery	12	Ridgefield	6
Gunnery	14	Gilbert	1
Gunnery	6	Westminster	1
Gunnery	13	Naugatuck	4
Gunnery	9	Republic	3
Gunnery	5	Wilby	2
Gunnery	12	Alumni	5
Gunnery	24	Washington	5
Gunnery	0	Crosby	9
Gunnery	13	Canterbury	8

๕๖. มิลเตรด

ระหว่างโรงเรียนใกล้จะปิดสิ้นปีนี้ ข้าพเจ้าได้ขอบพบกับผู้หญิงคนหนึ่ง เป็นหญิงที่สวยงาม ชื่อ "มิลเตรด" อายุประมาณ ๑๖ ปี บ้านเขาอยู่ใกล้ๆ กับโรงเรียน ข้าพเจ้าได้ไปหาเขาเสมอ และได้ให้เข็ม Fraternity ของข้าพเจ้าติด ธรรมเนียมอเมริกันนั้นถ้าชายใดให้เข็ม Fraternity ต่อหญิงคนใดหมายความว่าหญิงคนนั้นเป็นคู่รัก ระหว่างที่ข้าพเจ้ากำลังคิดว่าจะหางานอะไรทำดีในหน้าร้อนนี้ ก็พอดีบิดาของมิลเตรดตามข้าพเจ้าว่าอยากทำงานเป็นคนขับรถของภรรยาผู้พิพากษาคนหนึ่งใหม่ เขาจะมาพักร้อนที่เมืองนี้ เขาจะให้ค่าทิพย์ละ ๑๕ เหรียญ ข้าพเจ้าก็ตอบรับทันที ตัวผู้พิพากษาประจำอยู่ที่นิวยอร์ก แต่ภรรยาและน้องสาวซึ่งมีอายุก่อนข้าพเจ้าแก่ คือประมาณ ๖๐ ทั้งคู่ได้มาอยู่ประจำที่เมืองวอชิงตัน หน้าที่ของข้าพเจ้าก็ไม่สู้จะมากมายนัก เข้าโดยมากว่าง ข้าพเจ้าก็ได้มีโอกาสไปอยู่คุยกับมิลเตรด ตอนบ่ายไปทำหน้าที่ขับรถเพราะนายจ้างชอบขับรถเล่น ๒-๓ ชั่วโมง และในอาทิตย์หนึ่งก็ต้องไปรับผู้พิพากษาที่เมืองนิวมิลฟอร์ดครั้งหนึ่ง ซึ่งมีระยะทางประมาณ ๑๕ ไมล์ กลางคืนโดยมากว่าง ข้าพเจ้าสบายที่สุด งานก็น้อยเงินเดือนก็ได้แล้วยังได้อยู่ใกล้มิลเตรดด้วย และบางวันนายจ้างยังอนุญาตให้เอารถไปเที่ยวได้ด้วย ขณะนั้นข้าพเจ้าได้พักอยู่ที่บ้านบิดามารดาของเพื่อนคนหนึ่ง ชื่อ Stuart Schmeidel ครอบครัวนี้เขาดีต่อข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าได้พามิลเตรดไปเดินร่ำที่ Lake Waramaug สองสามครั้ง ที่นั้นอยู่ห่างจากเมืองวอชิงตันประมาณ ๑๐ ไมล์ เป็นศาลาเล็กๆ อยู่ริมสระน้ำ ผู้ที่มาเดินร่ำที่นั้นโดยมากเป็นชาวเมืองใกล้เคียง จะมีพวกมาตากอากาศหน้าร้อนจากที่อื่น ๆ ก็เป็นส่วนน้อย ที่นั้นสนุกสนานเป็นกันเองมาก เพราะโดยมากเป็นคนรู้จักกัน

บิดาของมิลเตรดเป็นหัวหน้าใหญ่ ดูแลสถานที่ของโรงเรียนกันเนอร์ทั้งหมด เป็นเวลานานมาแล้ว ก่อนข้าพเจ้ามาเข้าโรงเรียนเสียอีก ข้าพเจ้าได้เคยเห็นมิลเตรดตั้งแต่ปีแรกที่ข้าพเจ้ามาเข้าโรงเรียน ซึ่งเวลานั้นเขามีอายุเพียง ๑๑-๑๒ ปี เพราะเขาได้มาถูการแข่งขันกีฬาทุกชนิดและทุกเกม การอยู่บ้านนอกไม่มีอะไรจะทำ ฉะนั้นวันใดโรงเรียนมีการแข่งขันกีฬาแล้วรู้สึกว่ามีคนในเมืองแตกตื่นมากมายนัก มิลเตรดเองก็รู้จักตัวข้าพเจ้ามานานแล้วเหมือนกัน แต่เราไม่เคยติดต่อกันเลย มาบัดนี้เขาโตเป็นสาวและสวยงาม รู้สึกว่านักเรียนในโรงเรียนนี้เริ่มจะเอาใจใส่กันหลายคน ข้าพเจ้าก็เคยมองๆ ด้วยความทึ่งอย่าง

มากเหมือนกัน แต่ไม่กล้าติดต่อกับเขาก่อน จนวันหนึ่งข้าพเจ้าได้รับจดหมายจากเขา ชมเชยการเล่นกีฬาของข้าพเจ้าจึงเป็นโอกาสให้ข้าพเจ้าได้ติดต่อกับเขา ต่อมาภายหลังก็ได้ไปหาที่บ้านเขาบ่อยๆ ตอนโรงเรียนปิดแล้วเขาได้เชิญข้าพเจ้าไปรับประทานอาหารแทบทุกวัน พ่อแม่เขาก็ติดต่อข้าพเจ้ามากไม่แสดงรังเกียจอะไรเลย ยังให้ข้าพเจ้าเรียกแม่เขาว่า “แม่” อีกด้วย

เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า ประเทศอเมริกันเรียกกันว่าโลกใหม่ คนพื้นเมืองในประเทศนั้นเป็นชาวอินเดียน ซึ่งเราเรียกว่าอเมริกันอินเดียนหรืออินเดียนแดง คือรูปร่างหน้าตา ภาษาที่พูดและนิสัย ฯลฯ ไม่เหมือนกับแขกอินเดียนในประเทศอินเดีย คนจำพวกนั้นนับวันนับจะหมดไป เท่าที่มีเหลืออยู่เล็กน้อยก็ถอยไปอยู่ในที่ที่ไม่ค่อยจะมีคนไป ส่วนฝรั่งที่เรียกว่าอเมริกันนั้นไม่มีเชื้อชาติ ฝรั่งเหล่านั้นก็คือฝรั่งในทวีปยุโรปซึ่งมาตั้งภูมิลำเนาในประเทศนี้ ฉะนั้นชาวอเมริกันจึงเป็นชาวที่มีเลือดผสมมากที่สุด มีทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาลี สเปน สวิส ไอริช ฮอลันดา ฯลฯ เวลาที่เราพบและรู้จักก็เป็นอเมริกันทั้งนั้น แต่สำเนียงชื่อสกุลเท่านั้นจะเป็นข้อสังเกตว่าผู้นั้นเชื้อชาติเดิมเป็นอะไร แต่อย่างไรก็ดีสำหรับตระกูลใดที่มาอยู่ในอเมริกาหลายสิบปีแล้วมี Spirit เป็นอเมริกันแท้ ที่เขาชมกันว่าผู้หญิงอเมริกันสวยมากก็เห็นจะเป็นด้วยเรื่องเลือดผสมเป็นเหตุหนึ่ง ส่วนที่ชมกันว่ารูปร่างดีก็เป็นด้วยผู้หญิงในอเมริกาชอบเล่นกีฬากันมาก

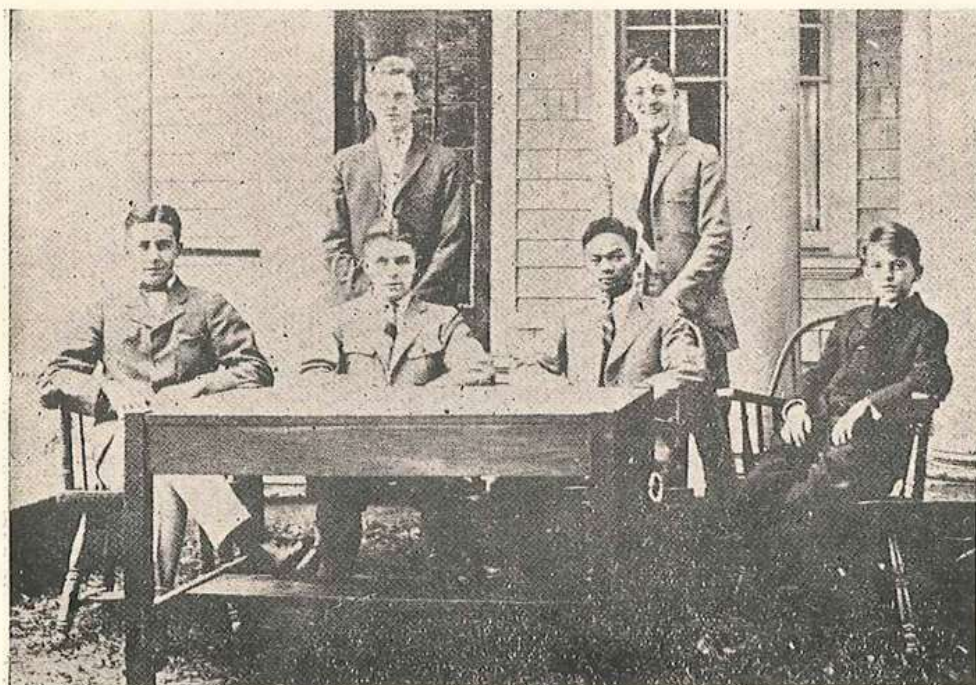
อย่างมิลเตรคนตันตระกูลของเขาเป็นเชื้อชาติชาวสวิส ฉะนั้นเธอจึงมีผมเป็นสีทอง ดวงตาสีน้ำเงิน และผิวงาม เขาได้สอนให้พูดภาษาสวิสคำหนึ่ง คือคำว่า ฉันรักเธอ ซึ่งว่า *ยอก อลัสกา ดิก* ข้าพเจ้ายังจำคำนี้ได้

ระหว่างที่กำลังชอบพอกับมิลเตรคนตันเป็นเวลาเพลง MA (แม่) กำลัง Popular มิลเตรคนตันเรียกมารดาเขาว่า MA และให้ข้าพเจ้าเรียกอย่างเดียวกับที่เขาเรียก จึงบังเอิญพอเหมาะกัน ฉะนั้นในเวลาต่อๆ มาเมื่อข้าพเจ้าได้ยินเพลง MA ที่ใดก็ต้องนึกถึงมิลเตรคนตันทุกครั้ง

ชาวอเมริกันมีความคิดฝังอยู่ในหัวเขาอยู่อย่างหนึ่ง คือความเสมอภาค คือเขาคิดว่าคนเราทุกคนที่เกิดมาก็เป็นมนุษย์ด้วยกันทั้งสิ้น ต้องกินต้องนอนต้องสนุกสำราญ และทุกคนก็มีจมูก มีปาก มีหู มีตา มีมือ มีเท้า ฉะนั้นขออย่าดูถูกกัน ให้ถือว่าเป็น

ทีมฟุตบอลโรงเรียนกันเนอร์ ค.ศ. ๑๙๒๑

The Gunnery School "Stray Shot" Board 1921-1922

human ด้วยกันทั้งนี้^{๕๕} และหลัก equality^{๖๖} ซึ่งเป็นหลักสำคัญของเขา ที่กล่าวนี้เฉพาะชาวอเมริกันด้วยกันเท่านั้น ส่วนสำหรับชาวนิโกรแล้ว แม้จะมีเลือกนิโกรอยู่เพียงหนึ่งหยดก็ต้องอยู่นอกหลักเกณฑ์ที่กล่าวนี้ คือ ถูกกดขี่อย่างสันติที่เดียว และสำหรับชาวตะวันออกอย่างคนไทยเรา ถ้าไม่รู้จักกันแล้วก็ไม่ยอมให้อยู่ในหลักเกณฑ์อันนี้ด้วย แต่ถ้ารู้จักเป็นที่คุ้นเคยกันแล้วก็ได้รับความยกเว้น

๕๗. สรุปชีวิตที่อยู่ในโรงเรียนกันเกอร์

ขอสรุปชีวิตที่อยู่ในโรงเรียนกันเนอร์ ๔ ปี คือตั้งแต่อายุ ๑๔ ถึง ๑๘ ปี รู้สึกว่าเป็นชีวิตที่ได้รับความรู้ ได้รับความสุขและความเพลิดเพลินจะลืมเสียมิได้ โรงเรียนตั้งอยู่นอกเมืองและตั้งอยู่บนภูเขา อากาศสบายตลอดปี เข้ากลางวันเรียนหนังสือ บ่ายเล่นกีฬา กลางคืนท่องหนังสือ ได้รับการอบรม ได้ถูกฝึกนิสัยให้ทำอะไรด้วยตนเอง ได้เพื่อนรักที่ดี ได้รู้จักนิสัยใจคอของเด็กและผู้ใหญ่ชาวอเมริกัน รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีของอเมริกันอย่างที่จะเรียนรู้จากที่อื่นได้ยาก และได้ทำตัวจนเป็นที่รักใคร่และนับถือของนักเรียนและครูทุกคน ทั้งปรากฏตามที่เล่ามาแล้ว

ในเวลาโรงเรียนหยุดย่อย ๆ เช่นหยุด ๒ วัน ๓ วัน พวกเพื่อนที่ชอบพอกันก็มักจะชวนให้ไปพักที่บ้านเขา ไปรู้จักกับพ่อแม่พี่น้องเขา เขาได้เลี้ยงดู ได้พาเที่ยวพาไปรู้จักครอบครัวอื่น ๆ และได้ยกย่องข้าพเจ้าเป็นอย่างดี คราวหนึ่ง Jacob Merrial ได้เชิญไปพักที่บ้านเขาที่ Waterbury ในมลรัฐคอนเนคติกัต อีกคราวหนึ่ง Robert และ Frank Whiting ได้เชิญไปพักที่บ้านเขาซึ่งใหญ่โตมาก เกือบจะเป็นปราสาทได้ทีเดียว อยู่ใกล้ ๆ กับเมือง Bridgeport ในมลรัฐเดียวกันนี้ ทั้งสองแห่งพ่อแม่เขาได้รับรองข้าพเจ้าเป็นอย่างดี

วันอาทิตย์บ้าง ๆ มักชวนเพื่อน ๆ ไปเดินเล่นในป่า ขึ้นเขาลงห้วยทั้งหลาย ๆ ไม้ดี ในฤดูใบไม้ร่วงต้นแอเปิ้ลตามถนนและในป่าออกผลสะพรั่งเต็มไปหมด เราเก็บรับประทานกันอย่างสนุกสนาน บางทีเดินลงห้วยไปตามลำธารเล็กลำธารน้อย ไปพบโรงกลั่นแอเปิ้ลเป็น Cider เจ้าของก็ชวนให้รับประทาน ชาวอเมริกันรู้จักกันง่าย เฉพาะอย่างยิ่งตามชนบทเช่นนี้ และเขาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อยู่เสมอ บางคราวก็ป็นเข้าไปในบ้านพักหน้าร้อนของพวกเศรษฐี ซึ่งมีอยู่หลายบ้านตั้งอยู่บนเนินเขาในเมืองนี้ และไม่มีใคร

เผ่ายุเลย เครื่องตบแต่งก็เอาผ้าคลุมไว้ เราเข้าไปในครัวเห็นมีแฮมใส่ขวดไว้มากมาย บางทีก็ช่วยรับประทานเสียบ้าง พอถึงฤดูหนาวสถานที่ต่างๆ และต้นไม้เต็มไปด้วยหิมะ ซึ่งแลดูงามมาก

การที่ได้เข้าไปเป็นสมาชิกในสมาคมก็ทำให้ได้รับความรู้อีกมากมาย ได้สนิทชิดชอบกับเด็กอเมริกันเหมือนกับเป็นเด็กอเมริกันเอง จริงอยู่ตอนจะเข้าต้องลำบากตรากตรำมาก แต่เมื่อได้เข้าไปแล้วได้เล่นสนุกกับพวกที่เข้าใหม่ๆ ภายหลังเราเสียจนคุ้มเหมือนกัน

ระหว่างนี้ได้ทราบข่าวและรับรูปภาพถ่ายจากกรุงเทพฯ ว่าบิดาข้าพเจ้าได้ทำบุญอายุครบรอบ ๖๐ ปี เป็นงานใหญ่มาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จที่บ้าน มีการเลี้ยงใหญ่ มีดนตรีวงใหญ่ทั้งไทยและฝรั่ง มีการแสดงละครภาพยนตร์ ฯลฯ สำหรับการเลี้ยงนั้นเขาเล่ากันว่าในเรือนครัว ถูกเรียกมารับอาหารคราวหนึ่งๆ เป็นร้อยๆ สำหรับขณะนั้นบิดาข้าพเจ้ากำลังมีบุญมาก

๕๘. ระเบียบการเข้ามหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกาที่รัฐบาลรับรองฐานะ มีระเบียบการเข้าศึกษาค้นคว้าถึงกันทุกแห่ง คือต้องเรียนสำเร็จจาก High School (โรงเรียนของรัฐบาล) หรือ Preparatory School (โรงเรียนเตรียมไปรเวท อย่างโรงเรียน Gunnery) ก่อน แต่ละมหาวิทยาลัยมีระเบียบว่า ผู้ที่เรียนจบจากโรงเรียนเหล่านี้ต้องมี ๑๕ Units ขึ้นไปจึงจะเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยได้ วิธีนับมีดังนี้ ภาษาอังกฤษให้ ๓-๔ Units ภาษาฝรั่งเศส ภาษาละติน นับให้อย่างละ ๒-๓ Units แล้วแต่เรียนมากน้อยเพียงใด เลข พีชคณิต ตรรกศาสตร์ เลขาคณิต (สำหรับพวกเลขให้ตั้งแต่ ๑ Unit ถึง ๒ Units แล้วแต่ความสำคัญของวิชา) ประวัติศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมีสตรีย ฯลฯ เหล่านี้ก็คิด ๑-๒ Units แต่เมื่อรวมกันแล้วต้องได้กว่า ๑๕ Units มหาวิทยาลัยจึงจะรับเข้าศึกษาได้ แต่ทั้งนี้เขาจะต้องเชื่อ Credit ของโรงเรียนเตรียมด้วยเหมือนกัน มีอยู่ ๓-๔ มหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกา เช่น ฮาร์วาร์ด เยล พรินซ์ตัน เหล่านี้มีระเบียบว่า ต้องสอบ College Board Examination ได้เสียก่อนจึงจะเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยนั้นๆ ได้

๕๕. เข้ามหาวิทยาลัยบอสตัน

เดือนกันยายน (๒๔๖๕) อายุได้ ๑๘ ปี ๔ เดือนเศษ ข้าพเจ้าจำต้องลาบรรดาเพื่อนฝูง ครู อาจารย์ และมิตรสหาย ด้วยความอาลัยเพื่อไปเข้ามหาวิทยาลัยบอสตันที่เมืองบอสตัน ข้าพเจ้าได้ไปพักอยู่กับคุณประสพที่ ๒๕ ถนนควีนสเบอรี เป็น Apartment House อยู่ใน “เฟนเว ปาร์ค” เป็นที่พักสุดท้ายของคุณประสพในมหาวิทยาลัย M.I.T. แต่เป็นปีแรกของข้าพเจ้าในมหาวิทยาลัยบอสตัน ได้เข้าศึกษาใน College of Business Administration ได้เข้าเรียนวิชา 1. Accounting 2. Economic 3. Marketing 4. French 5. English 6. Foreign Trade มหาวิทยาลัยบอสตันนี้มีนักเรียนทั้งสันทัดหญิงชายประมาณ ๑๔,๐๐๐ เป็นมหาวิทยาลัยค่อนข้างใหญ่ เข้าใหม่ ๆ รู้สึกหงอยเพราะไม่รู้จักกับใคร ระยะทางจากมหาวิทยาลัยไปบ้านที่ข้าพเจ้าพัก ห่างกันอยู่ในราวหนึ่งไมล์ครึ่ง ซึ่งโดยปกติเดินไปและกลับแทบทุกวัน เพราะสตางค์ค่ารถรางไม่ค่อยจะมี

ในวันที่มาวิทยาลัยเบทันนั้น ได้มีการชุมนุมนักเรียนเข้าใหม่ทั้งหมด และมีการสอบเข้าโดยข้อเขียน ซึ่งข้าพเจ้ารู้สึกตื่น ๆ มาก เพราะผิดกันกับเมื่ออยู่โรงเรียนกินนอนมีนักเรียนมากมายเดินไปเดินมาพลุกพล่าน ไม่รู้ว่าใครเป็นใคร

สำหรับวิชาที่เข้าศึกษาที่เป็นวิชาบังคับ เช่นวิชาบัญชีนั้นฟัง ๆ ดูก็น่าจะเป็นวิชาที่ง่ายมาก เพราะไม่เห็นมีอะไรนอกจากจะได้มาเท่าใดก็ลงบัญชีรายรับ รายจ่ายเท่าใดก็ลงบัญชีรายจ่าย แต่ที่ไหนได้วิชานี้ค่อนข้างยากทีเดียว ต้องเรียนให้รู้หลักขาบซึ่งจึงจะทำบัญชีได้ถูกต้อง เพราะรายการรับหรือจ่ายไม่ใช่ลงในบัญชีเล่มเดียว ต้องลงเกี่ยวโยงไปเล่มอื่น ๆ อีกด้วย ต้องทำ Barance Sheet ได้ ต้องทำ Profit and Loss Statement ได้ ต้องทำบัญชีห้างหุ้นส่วนบริษัทได้ ฯลฯ

วิชาเศรษฐศาสตร์นี้ ว่าในหลักการใหญ่แล้วน่าจะเข้าใจง่าย คือตอนต้นให้รู้หลัก Demand และ Supply ฯลฯ แต่พอต่อ ๆ ไปชักพุกกันไม่ค่อยรู้เรื่อง อ่านตำราก็จืด ๆ ไม่ค่อยจะเข้าใจด้วยซ้ำ ต้องคอยไปหาครูให้ช่วยอธิบายอยู่เสมอ

วิชา Marketing คล้ายคลึงกับวิชาเศรษฐศาสตร์ แต่ก็จืดชืดเช่นเดียวกันมีหน้าซ้ำโดนอาจารย์ที่สอนพูดเสียงเดียวเสียด้วย คือพอดังต้น “เลกเจอ” ก็พูดเสียงเดียวตลอดเวลา ถ้าเราไม่ต้งออกต้งใจฟังแล้วก็หลับเลย

วิชา Foreign Trade ค่อยสนุกหน่อยเพราะเกี่ยวกับสินค้า ภูมิศาสตร์ และการขนส่ง ฯลฯ

ส่วนวิชาภาษาต่าง ๆ นั้น ก็เป็นวิชาธรรมดาซึ่งเรียนต่อไปในทางแต่งหนังสือหรือแต่งจดหมายเกี่ยวกับการค้าขาย ฯลฯ

นอกจากวิชาต่างๆ ที่ต้องเรียนในห้องเรียนแล้ว ยังมีอีกวิชาหนึ่งเป็นวิชาบังคับ คือวิชาการทหาร ^{๕๕} ทางรัฐบาลได้ส่งนายทหารชั้นสัญญาบัตรมาประจำให้ทำการสอนหลายคน มียศชั้นนายพันตรี และนายร้อยเอก นายร้อยโท ความมุ่งหมายก็คือใครจะให้เด็กอเมริกันรู้วิชาการทหาร ได้ฝึกหัดแล้ว ^{๕๕} ถ้ามีการสงครามขึ้นจะได้ใช้พวกเหล่านี้เป็นนายทหารประจำการได้ทีเดียว วิชา^{๕๕}นี้โดยย่อเรียกว่า R.O.T.C. หมายความว่า Reserve Officer's Training Corps

การเป็นนักเรียนในมหาวิทยาลัยนั้น ในประเทศอเมริกายกย่องกันว่าเป็นบุคคลชั้นดีชั้นหนึ่งเหมือนกัน คืออย่างน้อยก็นับว่าเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาชั้นสูงแล้ว ฉะนั้นในการแนะนำให้รู้จักใครต่อใครก็มักจะบอกต่อไปว่าเป็นนักเรียนมหาวิทยาลัยด้วยหรือเปล่า หรือในบรรดาผู้หญิงถ้าได้คุ้นเคยกับผู้ชายที่เป็นนักเรียนมหาวิทยาลัยแล้วมักจะพอใจขึ้นอีก

มหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกามีกำหนดเวลาการศึกษา ๔ ปี (นอกจากพวกแพทย์) ปีหนึ่งเรียกว่า Freshman ปีที่สองเรียกว่า Sophomore ปีที่สามเรียกว่า Junior และปีที่สี่เรียกว่า Senior ตามประเพณีของเขาแล้ว พวกเข้าปีแรกคือพวก Freshman จะต้องถูกนักเรียนชั้นสูงวางระเบียบข้อบังคับให้พวกเข้าใหม่^{๕๕}นี้ปฏิบัติ โดยมากเราก็ถูกรังแกในวิธีต่างๆ และถูกจำกัดสิทธิหลายประการ ขึ้นต้นเขาก็บังคับเรื่องการแต่งกาย สำหรับนักเรียนเข้าใหม่^{๕๕}นั้นต้องซื้อผ้าผืนคอชนิดหุกระต่ายที่เขาทำสำเร็จรูปแล้วซึ่งเขามีขาย ทุกคนต้องใส่ทุกวันเวลาไปมหาวิทยาลัย ลักษณะของผ้าผืนคอ^{๕๕}นี้สีขาวแปริคมีเลข ๑๙๒๖ ขนาดใหญ่ทำด้วยทองเหลืองติดอยู่บนผ้าผืนคอ ๑๑ คล้ายกับพวกนักโทษ (ปี^{๕๕}นี้ ๑๙๒๒ แต่ที่ติดเลข ๑๙๒๖ คือจะเป็นปีที่พวกเราเรียนสำเร็จ พวกที่เข้าใหม่^{๕๕}นี้เขาเรียกว่า Class of 1926) ส่วนในเรื่องสิทธิแล้วต้องตามหลังพวกชั้นสูงทุก ๆ อย่าง เช่นเข้าคิวส่งอาหารหรือซื้อของ พอพวกชั้นสูง^{๕๕}เขามาเขาก็มาเข้าข้างหน้า เราก็ต้องร่นถอยออกไปตั้ง^{๕๕}นี้เป็นต้น

๖๐. เข้าเล่นอเมริกันฟุตบอลล์ใน Freshman Team ของมหาวิทยาลัย

ในทางกีฬา พอมหาวิทยาลัยเปิดได้ไม่กี่วัน เขาประกาศเรียก Candidates สำหรับ Freshman Football Team อาศัยที่ข้าพเจ้าเคยเล่นเกมนี้มีความชำนาญและมีชื่อเสียงมาแล้วพอที่จะเข้าชิงตำแหน่งในทีมกับเขาได้ จึงได้ไปลงชื่อสมัครไว้ โดยไม่ได้นึกถึงว่าตัวเราก่อนข้างเล็กมาก เป็นคนที่เล็กที่สุดที่ออกสนาม ผู้ที่มาลงชื่อสมัครทุกคนเคยเล่นได้ตีมาจากโรงเรียนต่างๆ แล้วทั้งนั้น ไม่ใช่มาหัดใหม่ มาหัดใหม่ก็เห็นจะต้องถูกคัดออกจากสนามตั้งแต่วันแรก เมื่อได้ฝึกซ้อมกันอย่างหนักแล้วข้าพเจ้าก็ได้เข้าอยู่ใน Freshman team โดยได้เป็นคนสำคัญของทีมอีกด้วย บรรดานักเรียนทั้งหลายจึงรู้จักและรักใคร่ชอบพอมากเพราะเล่นฟุตบอลล์ได้ดี โดยปรกติพวกนักเรียนปีแรกมักจะถูกพวกนักเรียนเก่ารังแกแต่ข้าพเจ้าไม่ค่อยถูกรังแกเท่าใดนักเพราะนักเรียนเก่าชอบ เห็นเป็นนักเรียนต่างชาติแต่มี Spirit เป็นอเมริกันและเล่นกีฬาได้ดี

หนังสือพิมพ์ Alliance Affairs (ออกทุก ๓ เดือน) ของนักเรียนไทยได้ลงข่าวของข้าพเจ้าไว้ดังนี้ Pradit was formerly Captain of The Gunnery eleven. He graduated from The Gunnery last June and is now in Boston University. In spite of the change from school to college, he never lost interest in sport. Pradit went out for football and was successful in making the first Freshman Team of the University (ประภิชฐผู้ซึ่งเคยเป็นกัปตันของอเมริกันฟุตบอลล์ทีมของโรงเรียน “กันเนอร์” ได้เรียนสำเร็จจากโรงเรียนนั้นเมื่อเดือนมิถุนายนที่แล้วมา และบัดนี้ได้เข้ามาเป็นนักเรียนในมหาวิทยาลัยบอสตัน การเปลี่ยนจากโรงเรียนมาเข้ามหาวิทยาลัยนั้นมิได้ทำให้เขาทอดทิ้งในทางกีฬา ประภิชฐได้ออกไปเล่นฟุตบอลล์และได้ทำความสำเร็จโดยได้เข้าเล่นในทีมหนึ่งของนักเรียนปีแรกในมหาวิทยาลัย)

ตามระเบียบของมหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกาที่ต้องมี Freshman Team นั้นก็เพราะถือว่าการแข่งขันกีฬาของมหาวิทยาลัยเป็นของสำคัญ เขาไม่ยอมให้มหาวิทยาลัยเอาเปรียบซึ่งกันและกัน เขาจึงห้ามเป็นอันขาดไม่ให้ผู้ที่เข้ามหาวิทยาลัยในปีแรกออกเล่นกีฬาในทีมหนึ่ง (Varsity ของมหาวิทยาลัย ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้มีการจ้างนักกีฬาเก่งๆ มาเล่นเพื่อเอาชนะกัน คืออาจมีนักเรียนเก่าที่มีเงินจ้างนักกีฬาให้มาลงชื่อเป็นนักเรียนแล้วก็ออกเล่นกีฬา ไม่ต้องเรียนหนังสือ แต่ถ้ามักพวกบ๊ทหนึ่งไม่ให้เล่นแล้วก็แปลว่าผู้

ที่จะเข้าเล่นในทีม Varsity ของมหาวิทยาลัยได้ต้องเข้าเรียนปีหนึ่งเต็มปีและสอบไล่ได้เสียก่อน จะจ้างนักกีฬามาเล่นไม่ได้ ต้องเข้ามาเรียนจริงๆ ฉะนั้นสำหรับพวกปีแรกจึงต้องมี Freshman Team เพื่อเข้าแข่งขันกับ Freshman Team ของมหาวิทยาลัยอื่น หรือแข่งขันกับโรงเรียนขนาดใหญ่ๆ และทั้งนี้เพื่อบรรดาครูสอนเล่นฟุตบอลล์ทีมหนึ่งของมหาวิทยาลัยได้ดูตัวและความสามารถของผู้เล่นแต่ละคนใน Freshman Team นี้ว่าใครเล่นได้ดีเพียงพอ เพื่อที่จะได้คัดเลือกไว้สำหรับเข้าเล่นในทีมของมหาวิทยาลัยในปีต่อไปด้วย

ในการแข่งขันฟุตบอลล์ของ Freshman Team กับโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยอื่นซึ่งมีอยู่ ๔ ครั้ง ขำพเจ้าได้ทำเต็มให้ฝ่ายเราเป็นอย่างดี หนังสือพิมพ์ได้ลงชมเชยไว้อย่างมาก ในการเลือกกับตันของทีม ขำพเจ้าเกือบได้รับตำแหน่ง แพ้คะแนนฝรั่งคนหนึ่งเพียงคะแนนเดียวเท่านั้น ทั้งนี้ขำพเจ้าเข้าใจว่าเพราะเราเป็นคนต่างชาติ ผู้เล่นในทีมยังไม่รู้จักขำพเจ้าดี เห็นแต่ว่าขำพเจ้าเล่นได้ดีแต่ไม่รู้จักนิสัยใจคอ เพราะต่างคนก็ต่างจะฟังรู้จักกันใหม่ๆ เท่านั้น

๖๑. ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน

การปกครองนักเรียนในมหาวิทยาลัยนั้นดำเนินการคล้ายๆ กับรัฐบาลของสหรัฐอเมริกา คือมีสภาผู้แทนนักเรียน (ซึ่งเรียกว่า House of Representatives) มีสภาสูง (Senate) และมีคณะมนตรี (Cabinet) สำหรับสภาผู้แทนนักเรียนนั้นมีจำนวนผู้แทนดังนี้ Freshman ๘ คน Sophomore ๘ คน Junior ๑๒ คน และ Senior ๑๒ คน รวมทั้งสิ้นมีสมาชิก ๔๐ คน ทั้งนี้นักเรียนแต่ละชั้นเลือกผู้แทนของตน ส่วนคณะรัฐมนตรีนั้นมีจำนวนเพียง ๕ คน ซึ่งอธิการบดีเป็นผู้เลือกจากบรรดานักเรียน

ในปีแรกในมหาวิทยาลัยนี้ ขำพเจ้าได้รับเลือกจากนักเรียนให้เข้าเป็นสมาชิกของสภาผู้แทนนักเรียน (House of Representatives) ซึ่งถือเป็นตำแหน่งเกียรติยศสูงในมหาวิทยาลัยตำแหน่งหนึ่ง คนต่างชาติมีขำพเจ้าคนเดียวเป็นผู้เป็นสมาชิกสภานี้ได้ติดเข็ม H.R. เล็กๆ ที่เสื้อ ซึ่งทำให้รู้สึกภูมิใจมาก เพราะแม้ว่าเด็กอเมริกันก็ต้องเป็นผู้กว้างขวางจึงจะได้รับเลือกเข้าไปอยู่ในสภา โดยที่จำนวนนักเรียนมีมาก แต่จำนวนผู้แทนมีน้อย และการเลือกตั้งเป็นการเลือกตั้งโดย Popular Votes ไม่ใช่ต้องมีคุณสมบัติพิเศษอะไร ฉะนั้นสำหรับตัวขำพเจ้าซึ่งเป็นคนต่างชาติจึงรู้สึกภูมิใจมาก และที่ภูมิใจมากขึ้นอีกก็คือในจำนวน

๘ คน ที่ได้รับเลือกจากนักเรียนชั้นปีที่หนึ่ง^๕ ข้าพเจ้าได้คะแนนสูงเป็นที่สอง ในปีก่อนๆ ก็ไม่เคยได้มีนักเรียนต่างชาติได้พลัดเข้าไปอยู่ในสถาน^๕เลย ทั้งนักเรียนและอาจารย์และผู้^๕สนิทกับมหาวิทยาลัยที่รู้จักว่าเซม H.R. หมายความว่าอะไรแล้ว เมื่อเขาเห็นข้าพเจ้าติดเซม^๕ เขาชอบมอง คงนึกว่าเด็กต่างชาติผู้^๕ก็ได้สะเออะเข้าไปเป็นผู้แทนนักเรียนกับเขาด้วย ไม่เคยเห็นคนต่างผิวได้รับเกียรติอย่าง^๕

๖๒. ได้เข้าแสดงอยู่ใน Musical Club

ในทางดนตรีข้าพเจ้าได้เข้าเล่นใน Musical Club คือเล่นแบนโจอยู่ใน “แบนโจคลับ” ได้เคยไปแสดงหลายหนด้วยกัน โดยปรกติเสร็จจากการแสดงแล้วมีเต็นรำ การเล่นดนตรีของข้าพเจ้านั้นแต่เดิมได้หัดเล่นแมนโกลิน แต่พอเล่นเป็นแล้วรู้สึกว่ามันง่ายเกินไป จึงหัดเล่น Tenor Banjo ซึ่งมีชีวิตจิตใจขึ้นอีก จะเล่นได้ยากก็ได้ หรือจะเล่นเข้าวงเต็นรำก็เป็นที่นิยมมาก คือเล่น Chord อยู่ในจำพวก Rhythm มาถึงตอนนั้นข้าพเจ้ายังสนใจในเรื่องดนตรีมากขึ้น ได้รู้หลักของวิชาของดนตรีที่ไพเราะว่ามันมีอะไรบ้าง ได้สนใจไปถึงวงดนตรีชนิดต่างๆ จังหวะต่างๆ เครื่องดนตรีที่เล่นต่างๆ ฯลฯ คงได้ความว่าเสียงดนตรีนี้มีเสียงประสานกันได้หลายเสียง คือในเพลงเดียวกันและในเวลาเดียวกันนั้นเล่นหลายเสียงได้ บางเพลงบางตอนอาจถึง ๔ เสียงก็ได้ โดยที่เสียงต่างๆ นั้นเข้ากันได้อย่างนุ่มนวล นอกจากนั้นบางตอนอาจมีเสียง Obligato เข้าประกอบอีกด้วย เสียงนี้ดำเนินไปนอกทำนองของเพลงที่เดี่ยว แต่ก็เข้ากับทำนองเพลงได้โดยฟังเพราะหูขึ้นอีก สำหรับเครื่องมือเล่นบางชนิดเล่นหลายเสียงได้ในคราวเดียวกัน เช่น เปียโน กีตาร์ หรือ แบนโจเหล่านี้ก็เล่นเสียงประสานพร้อมกันไปทีเดียวได้ เราเรียกเสียงที่เข้ากันได้นี้ว่า Chord ในแบนโจคลับนี้เขาแบ่งผู้เล่นซึ่งมีจำนวนราว ๒๕ คนเป็นพวกๆ มีพวกเล่นเสียงหนึ่ง พวกเล่นเสียงสอง พวกเล่นเสียงสาม พวกเล่นเสียง Obligato และพวกเล่น Chord แต่ละพวกก็เล่นไปตามทางของเขา แต่เมื่อรวมกันเข้าแล้วเสียงครัมและเพราะขึ้นอีกมาก

เพลงที่เราเล่นอยู่ในแบนโจคลับ^๕ มีเพลงมาร์ช มีเพลงวอลต์ซอย่างเก่า มีเพลงเบาๆ เช่นเพลง O Sole Mio La Paloma ฯลฯ เป็นต้น

การที่ข้าพเจ้าได้เข้าเล่นดนตรีใน Musical Club ของมหาวิทยาลัย^๕อีกด้วยนั้นเป็นการเพิ่มพูนความรู้ในด้านต่างๆ ขึ้นอีกมาก ได้รู้จักชีวิตของเด็กอเมริกันในด้านทาง

ดนตรี แต่ไหนแต่ไรมาข้าพเจ้าเคยรู้จักชีวิตที่อยู่บนสนามฟุตบอล สนามเบสบอล บน ฟุตบอล คือกีฬาของนักกีฬา คราวนี้ได้รู้จักชีวิตของนักดนตรี ชีวิตบนเวทีชีวิตของการบรรเลง ซึ่งคบกับเด็กอเมริกันอีกชุดหนึ่งทีเดียว

Musical Club ของมหาวิทยาลัยได้ไปแสดงหลายครั้งและหลายแห่ง ทั้งในเมือง บอสตันและเมืองใกล้เคียงบอสตัน ก่อนไปแสดงเราก็ซ้อมเพลงต่างๆ ที่เราจะไปเล่น สำหรับตัวข้าพเจ้าอยู่ในจำพวกเล่นประสานเสียงสอง เวลาเราไปเล่นที่ใดเขาก็ประกาศล่วงหน้าว่า B.U. Musical Club จะมาแสดง ณ ที่นั้น ในวันนั้น ค่าผ่านประตูเท่าใดๆ ก็บอกเสร็จ ภายหลังการแสดงมีการเต้นรำ ถ้าไปแสดงนอกเมืองเราก็ไปโดยรถยนต์สองแถว ใกล้เคียงเวลาแสดงเราก็แต่งตัวราตรี หยิบเครื่องดนตรีมาขึ้นเสียงให้แน่นนอน แล้วทุกคนก็ขึ้นไปบนเวทีที่ที่นั่งของตน ถึงฉากที่เราต้องแสดงก็เข้านั่งประจำที่ แล้วคอยคนเคาะจังหวะจบเพลงหนึ่งๆ คนก็ปรบมือให้เป็นเกียรติยศ เสร็จการแสดงทั้งหมดแล้วการเต้นรำก็ตั้งต้น บางครั้งถ้าข้าพเจ้ามีใครสักคนที่จะเต้นรำด้วยเราก็อยู่ ถ้าไม่มีใครรู้จักบางทีเราก็หนีกลับบ้านก่อน ใน Musical Club นักตามเคย ก็มีคนต่างชาติต่างผิวอยู่แต่ข้าพเจ้าคนเดียว

๖๓. Cosmopolitan Club

ในมหาวิทยาลัยนี้มีสมาคมอยู่หลายสมาคม แต่ที่ข้าพเจ้าสนใจมากที่สุด ก็คือ Cosmopolitan Club สมาคมนี้นี้เป็นสมาคมของนักเรียนต่างชาติทั้งหมดในมหาวิทยาลัย ใครจะสมัครเป็นสมาชิกได้ทั้งสิ้นรวมทั้งพวกอเมริกันด้วย จุดประสงค์ของสมาคมนี้เพื่อต้องการ Social คือ ได้มีการพบปะกัน แลกเปลี่ยนความรู้ในความเป็นไปและวัฒนธรรมของประเทศต่างๆ และจัดให้มีงานรื่นเริงสนุกสนานตามประเพณีของชาติต่างๆ ด้วย โดยปรกติมีเดือนละครั้ง นอกจากนักเรียนต่างชาติแล้วมีพวกนักเรียนอเมริกันสมัครเป็นสมาชิกไม่น้อย มีสมาชิกทั้งสิ้นหลายร้อยคน งานของสมาคมนี้ข้าพเจ้ารู้สึกชอบคือได้ความรู้ในเรื่องความเป็นไปของประเทศต่างๆ และได้พบปะรู้จักนักเรียนชาติต่างๆ ซึ่งมีหลายชาติหลายภาษา เนื่องจากการเป็นสมาชิกของสมาคมนี้ข้าพเจ้าได้รู้จักกับนักเรียนหญิงคนหนึ่งชื่อ Eileen Green เป็นอเมริกันน่าเอ็นดูมาก ได้พาเขาไปเที่ยวและเต้นรำด้วยเสมอ และเขาก็ได้ชวนข้าพเจ้าไปบ้านเขาบ่อยๆ

๖๔. เช่า Apartment อยู่

ธันวาคม (๒๔๖๕) มหาวิทยาลัยหุกตคริสตมาส ข้าพเจ้าได้พักอยู่ในบอสตันนั้นเอง มีนักเรียนไทยพักอยู่ในเมืองประมาณ ๒๐ คน ได้พบปะและรับประทานอาหารจีน

ทีมบาสเกตบอล โรงเรียนกันเนวี่ ค.ศ. ๑๙๒๑-๑๙๒๒

ในเวลาตื่นตอนเช้ามืด แต่พอตกปลายเดือนทุนชักน้อยลงก็ต้องทำอาหารรับประทานเองในบ้าน หุงข้าวทำกับข้าวไทยง่าย ๆ พวกเราที่เช่า Apartment อยู่ด้วยกัน มีคุณประสพ คุณถวิล และข้าพเจ้า แต่เวลาโรงเรียนหยุดมีพวกนักเรียนโรงเรียนกึ่งนอนต่าง ๆ มาพักอยู่ด้วยอีกหลายคน เรื่องซ้ำ ๆ ที่พอจำได้มีอยู่หลายเรื่องเช่นเวลาปลายเดือนเราจะทำอาหารรับประทานกัน เรียกว่าคนละเล็กคนละน้อย พอถึงคุณถวิลจะต้องพูดอย่างเดียวกันทุกคราว คือพอเราขอสตางค์เพื่อไปซื้อกับข้าว จะต้องบอกว่า “หยิบเอาในกระเป๋าเนอะคุณ” เราไปหยิบก็ไม่เคยมีสักสตางค์ แล้วแกจะต้องบอกว่า “ออกไปก่อนซิคุณ” อย่างนี้ทุกคราว จนเราเตล้องหน้าถูกทุกครั้ง อีกเรื่องหนึ่งก็เป็นเรื่องของถวิลอีก ปลายเดือนเงินในแบงค์ไม่มีเหลือเลย สตางค์ก็ไม่มีกินข้าว พอตกเย็นแบงค์ก็ปิดแล้วเขาก็เขียนเช็คเป็นเงินหนึ่งเหรียญไปขึ้นเงินกับร้านขายของข้างบ้าน โดยมีความคิดว่ารุ่งเช้าจะต้องไปยืมเงินใครหนึ่งเหรียญไปใส่แบงค์ก่อนเช็คนับนั้นจะไปถึงแบงค์ ครั้นรุ่งขึ้นเมื่อไปหาใครก็ไม่มีใครมีกันทั้งนั้นแม้แต่เหรียญเดียว ตกलयืมใครไม่ได้ เช็คถึงแบงค์เมื่อไม่มีเงินก็กลับมาที่เจ้าของร้านอีก เจ้าของร้านก็ยังเชื่อ Credit ถวิลมาก เวลาข้าพเจ้าเดินผ่านเขาเรียกข้าพเจ้าไปปรารภว่าแบงค์คงจะกักตุน เพราะอย่างไร ๆ เสียเขาคงมีตอกนำสักเหรียญหนึ่งในแบงค์

Apartment ที่เราเช่าอยู่มีห้อง ๓ ห้อง ซึ่งเราจัดให้เป็นห้องนอน ห้องรับแขก และห้องเขียนหนังสือ นอกนั้นมีครัวและห้องน้ำ สำหรับครัวมีเตาทำอาหาร มีที่ล้างชาม และตู้ใส่ถ้วยชาม และห้องน้ำก็มีเครื่องพร้อม แต่ห้องอื่น ๆ เราต้องหาเครื่องตกแต่งมาเอง เราต้องการเครื่องตกแต่งอะไรบ้างก็ใช้วิธีซื้อผ่อนส่งใช้ เท่ากับเป็นการเช่าซื้อ ในประเทศอเมริกาใช้วิธีนี้กันมาก จะซื้ออะไรเป็นผ่อนใช้ได้แทบทั้งนั้น ตั้งแต่รถยนต์ลงไปจนกระทั่งเสื้อผ้านุ่งห่มก็ซื้อโดยวิธีผ่อนใช้ได้ นับว่าสะดวกดีมาก อีกอย่างหนึ่งคือโทรศัพท์ต้องมีกันทุกห้องทุกบ้าน เพราะเขาเห็นเป็นของจำเป็นและได้รับความสะดวกมาก ส่วนราคาค่าเช่าโทรศัพท์ที่กักหนดไว้ถูก สำหรับค่าเช่า Apartment เราเสียเดือนละ ๗๐ เหรียญ ซึ่งเรา ๓ คนแบ่งกันออกคนละเท่า ๆ กัน

ข้างห้องเราพักอยู่มีสตรีสาว ๓ คน คือ Celia Hopkins, Martena Sawyer และ Doris Saxton เขาเป็นเพื่อนดีกับเรามาก สามคนนี้เป็นนักเรียนบ้าง เป็นหญิงทำงานบ้าง เวลาว่างเรามักจะไปคุยกับเขาเสมอ เขาทำอะไรรับประทานมักจะเผื่อแผ่เราด้วยเสมอ เช่นทำขนมต่าง ๆ คุณถวิลก็รักทำตามเคย ก่อนรับประทานจะต้องบอกเขาเสมอว่าอร่อยมาก

๖๕. เข้าเล่นบาสเกตบอลใน Freshman Team ของมหาวิทยาลัย

มกราคมมหาวิทยาลัยเปิดการสอน และการกีฬาเป็นฤดูบาสเกตบอลส์ข้าพเจ้าก็
ออกไม่ได้อีก จึงได้ออกไปพยายามชิงตำแหน่งเพื่อเข้าเล่นในทีมหนึ่งของ Freshman Team
ของมหาวิทยาลัย มีนักเรียนจำนวนมากที่เล่นเก่ง ๆ มาจากโรงเรียนต่าง ๆ ออกมาพยายาม
ชิงตำแหน่งเข้าทีม ผลที่สุดข้าพเจ้าก็ได้ทำความสำเร็จอีก คือได้เข้าเล่นในทีมหนึ่ง ซึ่ง
ทำให้เพื่อนนักเรียนรักใคร่และบูชามาก เพราะได้เข้าเล่นทีมหนึ่งทั้งฟุตบอลและบาสเกต
บอลล์ เป็นคนต่างชาติและตัวเล็กตัวน้อย ในการแข่งขันกับโรงเรียนต่าง ๆ หลายโรงเรียน
ซึ่งโดยมากได้ไปเล่นที่โรงเรียนเขา ข้าพเจ้าก็ได้ไปพยายามแสดงเต็มที่ บางโรงเรียนก็มี
ยิมเนเซียมเล็กและเพดานเตี้ยมากทำให้เรางง แต่อย่างไรก็ดีในการแข่งขันหลายครั้งนั้น
ส่วนมากเราเป็นฝ่ายชนะเพราะได้คนเล่นดี ๆ จากโรงเรียนต่าง ๆ มาอยู่ในทีมทุกคน สำหรับ
ตัวข้าพเจ้าซึ่งตัวเล็กและเป็นคนต่างชาตินั้นผู้ดูสนใจกันมาก เขาให้ร้องสนับสนุนให้เสมอ
จะทำอะไรนิดหน่อยที่แสดงความสามารถเช่นทำแต้มได้ หรือส่งหรือรับลูกอย่างเล่น Trick
อย่างว่องไวแล้ว เขาจะต้องช่วยกันให้ร้องชื่อข้าพเจ้า สำหรับหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ นั้นก็ได้
ลงชมเชยการเล่นของข้าพเจ้าไว้มาก

ในระหว่างฤดูหนาวนอกจากต้องเรียนหนังสืออย่างหนักแล้ว ยังต้องซ้อมและ
เล่นอยู่ใน Freshman Basket Ball Team และยังได้ไปแสดงการเล่นกับ Musical Club หลาย
แห่ง ทั้งการแข่งขันบาสเกตบอลล์และการแสดงดนตรี มีคนมาดูมาฟังกันแน่น ๆ เสมอ
และนอกจากนั้นได้ไปงานรื่นเริงและงานเต้นรำหลายครั้ง

ที่ว่าต้องเรียนหนังสืออย่างหนัก ก็โดยเหตุที่ทุกมหาวิทยาลัยมีระเบียบอยู่ว่า
ถ้าผู้ใดเรียนเลวมากก็ต้องเข้าอยู่ Probation List และถ้าผู้ใดต้องมีชื่อขึ้นบัญชีนั้นแล้ว จะ
เล่นกีฬาใดๆ ให้มหาวิทยาลัยไม่ได้เลย

ในระหว่างฤดูหนาวนี้อากาศในเมืองบอสตันมันหนาวเสียเหลือเกิน ตอนเช้า
เวลาข้าพเจ้าเดินไปโรงเรียน ซึ่งมีระยะทางประมาณไมล์ครึ่งจากที่บ้านนั้นทั้ง ๆ ที่สวม
เสื้อทังหลาย ๆ ชิ้น สวมรองเท้าหลายชั้น สวมถุงมือทำด้วยขนสัตว์อย่างหนา ยกคอเสื้อขึ้น
ปิดหุ้มมือใส่กระเป๋า เดินอย่างหลังโกงห่อตัว กว่าที่จะถึงโรงเรียนแทบแฮ่กสีกขาไปหมดทั้ง
ตัวโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หู จมูก มือและเท้า ยิ่งวันไหนลมจุกตัวยิ่งแล้วใหญ่ ลมนี้ทำให้

อากาศหนาวร้ายที่สุด แต่ถ้าวินไนน์มีหิมะกำลังตกอยู่แล้ว วันนั้นอากาศค่อยอบอุ่นหน่อย หน้าหนาวก็เบื่อก่อนต้องเดินไปไหน เพราะนอกจากความหนาวทำให้เข้าไปหมดทั้งตัว แล้วถนนยังลื่นต้องระวังการหล่นอีกด้วย

๖๖. หลายสมาคม Fraternity ได้เชิญให้เป็นสมาชิก

ในมหาวิทยาลัยนี้มีสมาคมที่เรียกว่า Fraternity หลายสมาคม และมีสมาคมสำหรับนักเรียนหญิงที่ว่า Sorority อีกหลายสมาคม (สมาคมสำหรับชายและหญิงนี้มีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน เพราะคำว่า Fraternity แปลว่า brotherhood และคำว่า Sorority แปลว่า sisterhood) แต่ละสมาคมเข้มแข็งมาก ในฐานะที่ข้าพเจ้าได้เข้าเล่นอยู่ในทั้งฟุตบอลและบาสเกตบอลทีม ได้เป็นสมาชิก House of Representatives ของมหาวิทยาลัย และเป็นนักดนตรีเล่นอยู่ใน Musical club จึงอยู่ในความต้องการของสมาคมหลายสมาคมที่จะเชิญให้เข้าเป็นสมาชิก แต่โดยที่ข้าพเจ้าก็เคยเป็นสมาชิกสมาคมชนิดนี้มาแล้วที่โรงเรียน Gunnery และโดยที่ถ้าเมื่อข้าพเจ้าเรียนเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะกลับเมืองไทย การที่จะเข้าเป็นสมาชิกนี้ข้าพเจ้าก็จะไม่ได้รับประโยชน์เต็มที่นัก และตอนจะเข้าเป็นสมาชิกก็ต้องถูกทรมานทนอย่างหนักอีก แล้วก็ต้องเสียเงินอีกไม่น้อย ข้าพเจ้าจึงได้ขอตัวบอกและปฏิเสธสมาคมต่างๆ ที่มาทาบทาม

๖๗. นักเรียนไทยและนักเรียนต่างประเทศที่ต่างผิวในสหรัฐอเมริกา

สำหรับนักเรียนไทยและนักเรียนต่างประเทศที่ต่างผิวมาศึกษาวิชา ในสหรัฐอเมริกาข้าพเจ้ารู้สึกว่ ส่วนมากไม่ค่อยได้รับโอกาสสนิทสนมหรือติดต่อกันเองกับชาวอเมริกันมากนัก ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลหลายประการ คือ หนึ่ง ชาวอเมริกันทุกๆ ไปไม่สู้จะยกย่องคนต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกต่างผิว เช่นชาวตะวันตกซึ่งเป็นชนชาติผิวเหลือง สำหรับญี่ปุ่นเขาเกลียด เขาว่าญี่ปุ่นเป็นชาติที่มีกลเม็ดคอยคิดเอาเปรียบเสมอสำหรับจีนเขาถูกเพราะในอเมริกามีชนชาวจีนเป็นจำนวนมาก และได้ไปทำอะไรต่ออะไรไว้อย่างที่จะให้เขาถูกได้ เช่นทำอะไรสกปรก มีวัฒนธรรมต่ำในบางอย่าง เป็นต้น สำหรับชาวฟิลิปปินโนก็เป็นเมืองขึ้นของเขา เขาก็ต้องมองอย่างถูก ส่วนสำหรับไทยเขาไม่รู้จัก แต่หน้าตาก็บอกว่าถ้าไม่ใช่เจ๊กก็ญี่ปุ่นหรือฟิลิปปินโน เป็นอันที่พลอยถูกถูกเต็มที่ไปด้วย สอง นักเรียนต่างชาติเหล่านี้ไ้งบประมาณค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนจำกัด มีพอกิน

พอใช้ไปเดือนหนึ่งๆ เท่านั้น จึงไม่มีโอกาสที่จะได้เลี้ยงดูเพื่อนฝูงตามควร สาม นักเรียนต่างชาติเหล่านี้ส่วนมากไม่สนใจที่จะคบเพื่อนฝูง บางคนก็ชอบอยู่ตามลำพัง บางคนก็ตั้งอกตั้งใจศึกษาจนไม่คิดถึงอะไรหมก ขี้เหล่านี้นี้แหละทำให้ห่างเหิน Social Life ในประเทศอเมริกามาก แต่อย่างไรก็ตามก็รู้สึกว่าการที่นักเรียนไทยยังดีกว่านักเรียนญี่ปุ่น จีน หรือฟิลิปปินส์มาก

๖๘. เข้าเรียนหน้าร้อน และการประชุมใหญ่ของนักเรียนไทย

ต้นเดือนเมษายน (๒๔๖๖) มหาวิทยาลัยหยุด Easter ๑๐ วัน เมื่อเปิดก็เข้าเรียนต่อไปจนถึงเดือนมิถุนายน สอบไล่ใหญ่ ข้าพเจ้าตกเสีย ๑ วิชา คือวิชา Marketing หน้าร้อนนี้ ข้าพเจ้าจึงเข้าเรียนต่อไปเพื่อ Make up วิชา และเรียนบางวิชาของปีที่ ๒ ล่วงหน้าไว้อีกด้วย

ปลายเดือนมิถุนายนนักเรียนไทยได้มีการประชุมประจำปีที่ Wilbraham Academy ที่เมืองวิลบราแฮม มลรัฐแมสซาชูเซตส์ อยู่ห่างจากบอสตันราว ๑๐๐ ไมล์ การประชุมประจำปีเช่นนี้นักเรียนไทยไปอยู่ร่วมกันราว ๑๐ วัน มีการแข่งขันกีฬา มีแสดงละคร ฯลฯ นับว่าเป็นการได้รวมนักเรียนไทยให้อยู่ร่วมกัน ได้รู้จักสนิทสนม และรู้จักนิสัยใจคอซึ่งกันและกัน การประชุมคราวนี้มีนักเรียนไป ๔๐ กว่าคน รวมทั้งนักเรียนหญิงไทยด้วย ข้าพเจ้าต้องเรียนหน้าร้อนอยู่ในบอสตัน จึงไม่มีโอกาสไปร่วมสนุกอยู่ด้วยตลอดเวลา แต่ก็ได้มีโอกาสไปวันเสาร์ อาทิตย์ อยู่สองวัน นับว่าสนุกดีพอใช้ ข้าพเจ้าที่ได้จากการประชุมคราวนี้มีว่า ในการเล่นฟุตบอลล์นายถนัดเตะชานายชวนหัก และอีกเรื่องหนึ่งก็คือนักเรียนชายบางคนเมาลมนักเรียนหญิง

หมดเทอมในโรงเรียนหน้าร้อน ข้าพเจ้าสอบได้ทุกวิชา และได้คะแนนดีเสียด้วยทั้งนี้เพราะไม่มี Activities ต้องกังวล

๖๙. ขับรถยนต์ไปส่งคุณประสพที่คานาดาเพื่อลงเรือกลับประเทศไทย

ต้นเดือนกันยายน ได้รับเงินจากบิดาสำหรับซื้อรถยนต์คันหนึ่งตามที่ขอไป ได้ตกลงเลือกซื้อรถ Willys Knight เก๋ง เป็นรถยนต์คันแรกของข้าพเจ้าเองในชีวิต ได้รดมาแล้วได้ไปเที่ยวขับขี่ยหลายแห่งทั้งในเมืองบอสตันและเมืองใกล้เคียง ทั้งนี้ทำให้เกิดความรู้จักกว้างขวางขึ้น คือรู้จักถนนหนทางที่ต่างๆ และรู้จักบ้านเมืองที่ขึ้นอีกมาก เพราะได้มีโอกาสไปด้วยตนเองโดยสะดวก

รถยนต์ในประเทศอเมริกามีมากมายเหลือเกิน ทั้งประเทศมีจำนวนมากกว่า ๒๐ ล้านคัน หรือคิดเฉลี่ยต่อพลเมืองแล้วทุก ๆ พลเมือง ๖ คน มีรถยนต์คันหนึ่ง ^{๕๕} ทั้งนี้เพราะเขาเห็นว่า รถยนต์เป็นสิ่งที่มีความประโยชน์มาก ยกฐานะจาก Luxury มาเป็นสิ่งที่จำเป็น และราคาของรถที่ถูกลง ๆ ก็มีมาก แล้วยังซื้อผ่อนได้อีก น้ำมันก็ถูก และความสะดวกที่ให้กับเจ้าของรถยนต์ก็มีมาก ถนนดี ๆ มีไปทุกหนทุกแห่งจนกระทั่ง Village เล็ก ๆ การจราจรในเมืองต้องล่าช้ามาก เพราะเต็มไปด้วยรถยนต์ ที่จอดครกก็หายาก เวลาไปธุระหรือซื้อของในเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งถนนบางสายแล้วอย่าไปรถยนต์เลย ไปรถใต้ดินหรือรถรางสะดวกกว่า ไม่ต้องคอยมองหาที่จอดรถ นอกจากนี้ยังต้องคอยระวังกฎข้อบังคับจราจรต่าง ๆ อีกด้วย มิฉะนั้นตำรวจจราจรก็จะเล่นงาน พลตำรวจในประเทศอเมริกานี้แก่ๆ เอาเรื่องทีเดียวถ้าเราปฏิบัติผิดกฎจราจร

ในการที่คุณประสบจะเดินทางกลับประเทศไทยนั้น ได้ตกลงจะไปลงเรือที่เมืองมอลทรีฮอล ในประเทศแคนาดา และได้ชวนคุณประสาธและข้าพเจ้าให้ ไปส่งให้ถึงที่ โดยไปรถยนต์ของข้าพเจ้า เราจึงได้ชวน หม่อมเจ้าวรวิภากร วรวรธ กับนายจรูญ เพียรเขียน ไปด้วยรวม ๕ คนด้วยกัน ออกเดินทางผ่านมลรัฐนิวแฮมป์เชอร์ และเวอร์มอนต์ แล้วก็เข้าเขตแคนาดา รวมเวลาเดินทาง ๒ วันถึงมอลทรีฮอล ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่สุดของประเทศแคนาดาเมืองหนึ่ง เมืองนี้ข้าพเจ้าได้เคยไปครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ ๓-๔ ปีมาแล้วโดยพายเรือไป ก่อนเข้าเมืองต้องข้ามสะพานยาวข้ามแม่น้ำเซนต์ลอเรนซ์ เราพักเที่ยวอยู่ ๒-๓ วัน คุณประสบก็ลงเรือ "ออโซเนีย" ส่วนเรา ๔ คน ก็พายหน้ากลับบอสตัน

โดยเหตุที่ในสหรัฐอเมริกาห้ามการขายเหล้าอย่างเด็ดขาด ฉะนั้นจึงมีผู้คนข้ามไปเที่ยวในประเทศแคนาดาเพื่อไปกินเหล้า และเมื่อขากลับได้แอบซ่อนเร้นเอาเข้าไปได้บ้างไม่มากนักน้อยตามความสามารถของตน แต่การกระทำเช่นนั้นเป็นการเสี่ยงมาก เพราะถ้าตำรวจจับได้ก็ท้องริบของกลางและอาจถูกปรับอีกด้วย เพราะเวลาข้ามเขตแดนเขาค้นคุ้ในรถทั้งคัน อย่างไรก็ตามสำหรับพวกเราที่เสี่ยงกันไม่ได้ จึงตกลงกันเอาเข้ามาคนละขวดใส่ในกระเป๋าสี้ออกุลม ไม่ซ่อนในรถ เพราะนึกเสียว่า เราไม่ได้เอามาขาย เอามากินต่างหาก และเพียงขวดเดียวเท่านั้น จับได้ก็เอาไปเถอะ ถึงถูกปรับก็คงไม่มากนัก ถึงอย่างนั้นเวลาตำรวจเขามาตรวจเราก็ออกใจเต้นไม่ได้ แก่ก็คงรู้เพราะเห็นกระเป๋ารวมกันอยู่ๆ แต่แกล้งเห็นไม่มากมายจึงทำไม่รู้ไม่ชี้ปล่อยไป

เมืองมอนทรีออลตั้งอยู่ริมแม่น้ำเซนต์ลอเรนซ์ อยู่ใต้เมืองควิเบก ๑๘๐ ไมล์ มีพลเมืองร่วมล้านคนเป็น French Canadian เป็นส่วนมาก ใกล้ๆ กับเมืองนี้มีนาตก และมีล่องแก่งโดยเรือกลไฟขนาดใหญ่ ซึ่งเราได้ไปขึ้นเรือนั้นด้วย ระหว่างอยู่ในเรือเวลาล่องแก่งผ่านก้อนหินใหญ่ๆ และเรือก็เล่นก่อนข้างเร็วมากลัวชนหิน แต่กับต้นเหินจะชำนานมาก

ประเทศคานาดานี้ Cabot สองคนพี่น้องเป็นผู้มาพบเมื่อ ค.ศ. ๑๔๙๗ แต่พงศาวดารตั้งต้นกล่าวถึงเมื่อ ค.ศ. ๑๕๓๔ เมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครอง เมืองควิเบกที่ข้าพเจ้าเคยพายเรือไปเมื่อ ๓ ปีมาแล้วนั้น ได้ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๖๐๘ ต่อมาเมื่อ ค.ศ. ๑๗๕๙ ก็ได้ยอมตกไปเป็นของอังกฤษโดยสัญญาที่ลงนามในปารีสในปีนั้น

ประเทศคานาดานี้เป็นประเทศที่มีเนื้อที่กว้างขวางใหญ่โตมากทั้งสามล้านเจ็ดแสนตารางไมล์ แต่จำนวนพลเมืองมีไม่ถึง ๑๖ ล้านคน เป็นเขาเป็นป่าเสียเป็นส่วนมาก ถ้าพูดถึงธรรมชาติแล้วเป็นประเทศที่สวยงามจริง

๗๐. ได้เข้าทีมอเมริกันฟุตบอลล์ของมหาวิทยาลัย มีรูปและเรื่องราวลงหนังสือพิมพ์

ทั่วประเทศอเมริกา

ต้นเดือนกันยายน (๒๔๖๖) อายุได้ ๑๙ ปี ๔ เดือนเศษ ก่อนมหาวิทยาลัยเปิดราว ๒-๓ อาทิตย์มหาวิทยาลัยได้ประกาศเรียก Candidates ออกเล่นฟุตบอลล์สำหรับ Varsity Team โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้เข้าเล่นเป็นคนสำคัญใน Freshman Team มาแล้วจึงมีผู้มาหนุนให้ออกเล่น Varsity และว่ามีหวังจะได้เข้าทีมได้ ข้าพเจ้าก็รู้สึกขยาดๆ เพราะตัวเราเล็กเหลือเกิน ขึ้นออกเล่นก็คงตายแน่ การเล่นอเมริกันฟุตบอลล์ในทีมของมหาวิทยาลัยไม่ใช่ของเล่นๆ ผู้ที่เคยเห็นการฝึกซ้อมหรือการแข่งขันแล้วจึงจะรู้ดี ไม่ต้องถึงชั้นมหาวิทยาลัย เพียงชั้นโรงเรียนธรรมดาถ้าใจคอไม่กล้าหาญหนักแน่นก็เป็นเรื่องหนักเหมือนกัน แต่เมื่อถูกหนุนหนักๆ เข้าและนึกถึงอยากจะทำชื่อเสียงของตนและให้แก่ชาติด้วยก็เลยไปสมัครไว้ จำนวนผู้สมัครทั้งสี่ชั้นหลายร้อยคน ล้วนรูปร่างใหญ่โตยังกับยักษ์ และได้เคยเล่นเป็นคารามาจากโรงเรียนต่างๆ ทั้งนั้น ก่อนมหาวิทยาลัยเปิดเรียนตั้ง ๓ อาทิตย์นั้นการซ้อมตั้งต้นแต่ ๔ โมงเช้าตลอดไปจนค่ำ อาหารกลางวันเขาจัดเลี้ยง พอมีค้เข้าก็เข้า Arena มี Indoor Practice เปิดไฟสว่างจนเวลาทุ่มเศษ ถึงสองทุ่มจึงเลิก บาง

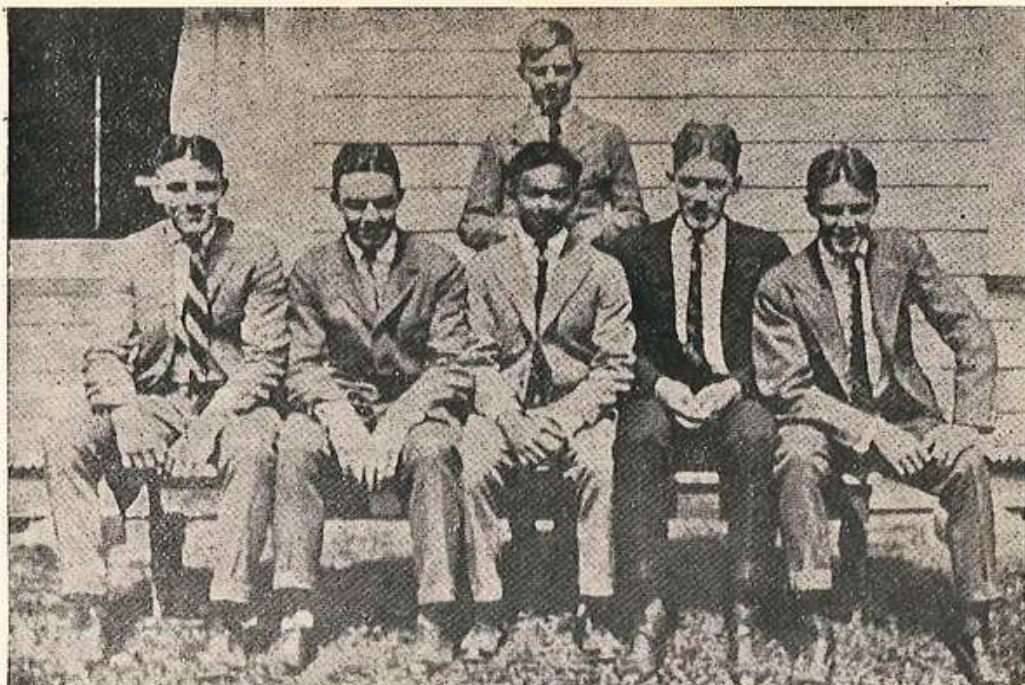
วันยังมีการสอน Plays ต่าง ๆ บนกระดานดำอีกด้วยไปจนถึง ๔ ทุ่มก็เคย ซ้อมกันอย่างเอาเป็นเอาตาย ผู้ที่ลงชื่อสมัครต้องทำงานกันอย่างหนักมาก แล้วพวก Coaching Staff ก็ตั้งต้นคัดคนลงเป็นรายวันไปโดยวิธี ๑. สอบประวัติของผู้สมัครเล่นแต่ละคนไปว่าเคยเล่นตำแหน่งใดที่โรงเรียนโคมาแล้ว มีความชำนาญอย่างไรเคยแข่งขันกับใคร ฯลฯ ๒. ทดลองให้วิ่งเร็ว วิ่งหลบ Tackle ขว้าง เตะ รับลูกบอลและทดลองไหวพริบต่าง ๆ ฯลฯ ภายใน ๒-๓ อาทิตย์จำนวนผู้สมัครเล่นที่มีจำนวนหลายร้อย ก็ถูกคัดลงจนเหลือ ๓๐ คนเท่านั้น ๓๐ คนนี้เรียกว่า Varsity Squad ถ้าจะแข่งขันกับมหาวิทยาลัยใดโดยปรกติทั้ง ๓๐ คนนี้ต้องไปด้วย ข้าพเจ้าได้เหลืออยู่ในจำนวน ๓๐ คนนี้ และเป็นคนเล็กที่สุด ได้เข้าเล่นกับมหาวิทยาลัยต่าง ๆ หลายครั้ง เช่น Dartmouth, Brown, Holy Cross, Syracuse, Army, New York University ฯลฯ ในการแข่งขันกับ Dartmouth College ที่ Hanover N.H. นั้นข้าพเจ้าได้ไปพบครูที่เป็นผู้สอนให้ข้าพเจ้าเล่นฟุตบอล คือแกเคยเป็นครูสอนกีฬาอยู่โรงเรียนกันเนอรี แกเป็นผู้สนับสนุนและเป็นผู้ที่เห็นว่าข้าพเจ้ามีความเร็ว ความกล้า อดทน และมีไหวพริบ ที่จะเป็นนักฟุตบอลได้อย่างดี เมื่อแกได้ทราบว่าข้าพเจ้าได้เข้าเล่นในทีมมหาวิทยาลัยบอสตัน แกก็ใจมากเพราะแกถือว่าเป็นผู้ที่ได้ฝึกสอนมาแต่ต้น ฉะนั้นเมื่อข้าพเจ้าขึ้นไปกับทีมพอลิตีเซียนรีไฟ Hanover แกได้มากอย่ต้อนรับพอข้าพเจ้าลงจากรถไฟแกก็เข้ามาออกต เวลาที่แกมาเป็นครูสอนกีฬาของ Dartmouth College การแข่งขันต่าง ๆ มีในวันเสาร์ ส่วนวันจันทร์ถึงวันศุกร์นั้นเป็นวันซ้อม แต่ถ้าต้องเดินทางไปเล่นไกล ก็ต้องออกเดินทางตั้งแต่วันศุกร์วันนั้นถึงดซ้อม การซ้อมและการ Training นั้นหนักมาก ทุก ๆ คนใน Squad ความที่ถูกซ้อมและ Training อย่างหนักมีกำลังวังชามากเท่าใด ๆ ก็ไม่ค่อยเหนื่อย Muscles ทั้งตัวแข็งแรงกับเหล็ก เมื่อมหาวิทยาลัยเปิดการสอน การซ้อมก็เลื่อนไปตั้งต้นแต่บ่าย ๓ โมง แต่ก็ไปเลิกกลางคืนเช่นกัน เพราะฉะนั้นเวลาเรียนหรือท่องหนังสือไม่ค่อยจะมี แต่ถูกฟุตบอลซ้อมมาก ตั้งต้นเดือนกันยายนไปหมดเอาปลายเดือนพฤศจิกายน ช่วงระยะเพียง ๒ เดือนเศษเท่านั้น

การที่ข้าพเจ้าได้เข้าเล่นฟุตบอลในทีมของมหาวิทยาลัยนี้ มีผู้คนสนใจกันมาก เพราะเป็นคนต่างชาติและตัวเล็กมาก หนังสือพิมพ์ในทุกเมืองทั่วสหรัฐอเมริกาได้ลงรูปและเรื่องมากมาย บางฉบับก็ตั้งให้เป็นเจ้าไทยเสียด้วย เฉพาะในบอสตันนั้นรูปและเรื่อง

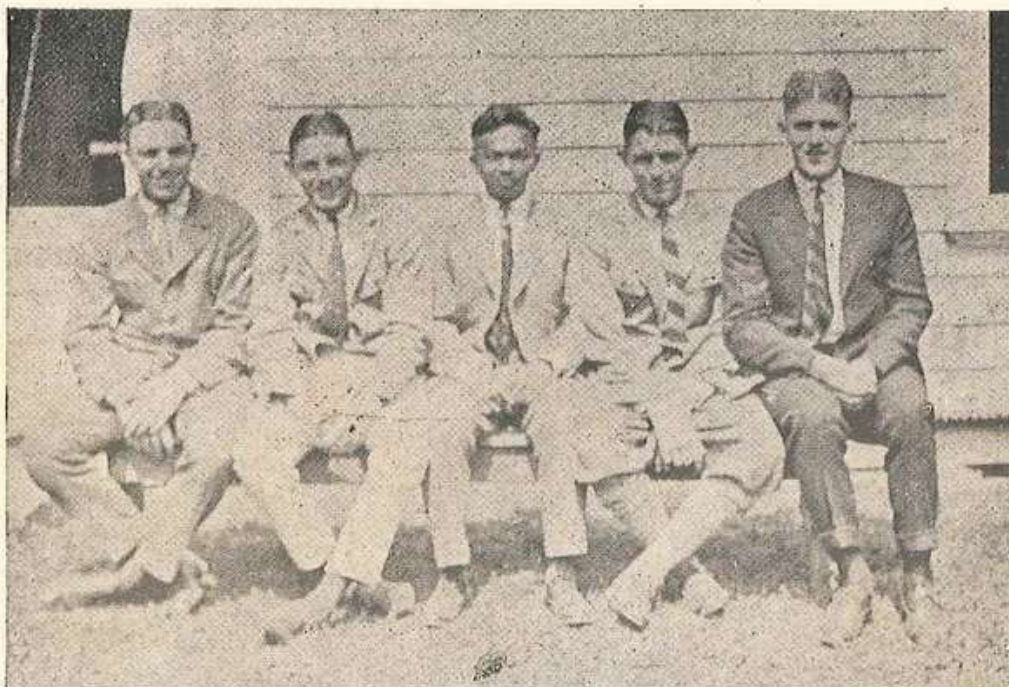
ราวของข้าพเจ้าลงแทบทุกวัน จะเดินไปไหน จะทำอะไร มีคนรู้จักแทบทั้งเมือง บางทีนั่งรับประทานอาหารในโฮเต็ลหรือโรงอาหารก็มีคนมายืนดู ไปดูละครพอเข้านั่งก็มีคนมองเป็นตาเดียวกัน ทั้งนี้รู้สึกว่าได้ทำชื่อเสียงให้คนไทยและเมืองไทย แต่ข้าพเจ้าก็ต้องฝ่าอันตรายมาก เพราะกีฬาชนิดนี้สำหรับตัวเล็กๆ อย่างข้าพเจ้าในระยะสองเดือนนั้นโดยมากถ้าไม่ตายก็คงเหลือลง อันที่จริงก็นับว่าได้รับเกียรติยศอันดีสำหรับผู้ที่ได้เข้าอยู่ใน Varsity Squad เพราะจำนวนนักเรียนทั้งชั้นหมื่นกว่าคน Squad ต้องการเพียง ๓๐ คน เท่านั้น ผู้ที่ออกมาพยายามชิงตำแหน่งเพื่อเข้าเล่นในทีมทั้งหลายร้อยคน ซึ่งแต่ละคนก็มีชื่อเสียงและมีความชำนาญในการเล่นมาจากโรงเรียนต่างๆ ทั้งนี้ เราต้องแสดงให้เห็นปรากฏว่าเราดีกว่าเขาจริงๆ จึงจะเหลืออยู่ใน ๓๐ คนนี้ได้ เด็กอเมริกันทุกคนก็นิยมการเล่นกีฬาเหมือนกันเสียด้วย คือทุกๆ คนอยากได้เข้าเล่นอยู่ในทีมเพื่อชื่อเสียงของตน และให้คนนับหน้าถือตา

หนังสือพิมพ์ Alliance Affairs ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ราย ๓ เดือนของนักเรียนไทยลงข่าวข้าพเจ้าไว้ดังนี้ “It is gratifying to know that the most popular student in the Sophomore class of Boston University is our friend Pradit Sukhum. He was in the Varsity Football Team this fall, and made an excellent showing. The Transcript described him as follows. “Although scanty weight is a considerable handicap in defensive play, he is a speedy ball carrier and has a deceptive shift in his running which sends him weaving in and out and makes him extremely hard to tackle.” Besides his activity in Football he is a member of the House of Representatives at college, an assistant manager of Hockey, a member of the University Musical Club, a member of class Executive Committee, Vice-President of University Cosmopolitan Club, Vice-President of Foreign Trade Club. Above all, as the Boston Transcript described, he is a good student. (เป็นที่น่ายินดีที่ทราบว่า ผู้ที่กว้างขวางที่สุดในชั้นปีที่สองในมหาวิทยาลัยบอสตัน คือเพื่อนของเรา ประดิษฐ์ สุขุม เขาได้เล่นอยู่ในทีมฟุตบอลล์ทีมหนึ่งของมหาวิทยาลัยในฤดูนี้ และได้แสดงความสามารถให้เห็นว่าเล่นได้อยู่ในชั้นเยี่ยม

หนังสือพิมพ์ “แทรนสคริปต์” (หนังสือพิมพ์รายวันในเมืองบอสตันฉบับหนึ่ง) ได้กล่าวถึงเขาดังต่อไปนี้ “แม้ตัวเขาจะมีน้ำหนักเบาซึ่งเป็นการเสียเปรียบเป็นอย่างมากในเมื่อเป็นฝ่ายรับ แต่เวลาเป็นฝ่ายรุกแล้วเขาเป็นผู้ที่วิ่งพาลูกบอลล์ไปได้อย่างรวดเร็วมาก และเขามีวิธีการในการวิ่งของเขา ซึ่งหลบเข้าหลบออกได้อย่างว่องไว ทำให้อีกฝ่ายหนึ่ง

The Gunner School Student Council 1921-1922

The Gunner School Athletic Association 1921-1922

จับตัวเขาได้ยากมาก” นอกจากเขาได้เล่นฟุตบอลล์อยู่ในทีมของมหาวิทยาลัยแล้ว เขายังเป็นสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน เป็นผู้ช่วยผู้จัดการของทีม “ฮอกกี” ของมหาวิทยาลัย แสดงอยู่ในวงดนตรีของมหาวิทยาลัย เป็นกรรมการบริหารงานของนักเรียนปีที่สองของมหาวิทยาลัย เป็นอุปนายกของสมาคมนักเรียนต่างชาติของมหาวิทยาลัย และเป็นอุปนายกของสมาคมการค้าขายระหว่างชาติของมหาวิทยาลัย นอกจากนั้นหนังสือพิมพ์บอสตัน แทรนสคริปต์ยังได้กล่าวว่าเขาเป็นนักเรียนที่สติอกด้วย

หนังสือพิมพ์บางฉบับลงถึงนี้ “A fine Student and as nifty a 125 Pounds Half back as ever darted and bounced on a Boston University Gridiron” etc. (เป็นนักเรียนที่ดี และเป็นฮาล์ฟแบ็คที่มีน้ำหนักเพียง ๑๒๕ ปอนด์ที่ดีจริง ซึ่งไม่เคยปรากฏถึงบนสนามฟุตบอลล์ของมหาวิทยาลัยบอสตัน) ฯลฯ

“In spite of the fact that he was always very light in weight he made his team and glories in the tear and smash of the game. He is doing a very wonderful stunt up at B.U. and Coach Whelan only wishes he had about 40 more pounds of weight. He is a flash down the field and with a peculiar ability to change his pace weaves in and out among the men like a runaway piece of quicksilver” etc. (ถึงแม้ว่าเขาจะมีน้ำหนักเบามาก แต่ด้วยความว่องไวและความพยายามในการเล่น เขาก็ได้เข้าอยู่ในทีมและได้รับเกียรติอย่างสูง ในทีมของมหาวิทยาลัยบอสตันนั้นเขามีเล่ห์เหลี่ยมในการเล่นที่มากจนกระทั่ง Dr. Whelan ครูผู้ฝึกสอนของทีมใครจะให้เขามีน้ำหนักมากขึ้นอีกสัก ๔๐ ปอนด์ บนสนามแล้วเขาเป็นคนที่รวดเร็วมาก และมีความสามารถอย่างประหลาดในการเปลี่ยนทิศทาง หลบเข้าหลบออกระหว่างผู้เล่นอีกฝ่ายหนึ่งได้เหมือนกับโปรท ฯลฯ

บางฉบับก็ลงว่า ขำพเจ้าเวลาวิ่งแล้วหลบว่องไวเหมือนปลาไหล “as clusive as an eel”

เพื่อแสดงให้เห็นว่า เรื่องราวของขำพเจ้าอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์มากเพียงใด หนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งลงว่า “One thing is certain. If Football players were scored according to the number of inches written about them in the public prints; if they were credited with a touchdown for every column; a field goal for every picture

and a goal from touchdown for the Sunday Supplement, young Pradit Sukhum would be the season's leading point maker. About every newspaper writer who deals with Football in Boston has received, during the past week or two, a request from out of town reading: "Send one thousand words about Siamese Prince on B.U. Team." Interviewers have worn a path across Volkman Field and the young man has come to consider his day's work only half done when Dr. Whelan dismisses the squad for the evening - for the literary men are yet to be encountered" etc. (เป็นที่แน่นอนว่า หากผู้เล่นฟุตบอลในประเทศอเมริกาทั้งหมดทำได้ ตามที่มีเรื่องของผู้เขียนลงในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ คือ ถ้าเขาได้ touchdown (นำลูกบอลฝ่าไปถึงหลังโกล์อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งนับให้ ๖ แต้ม) สำหรับเรื่องราวที่ลงทุกคอลัมน์ในหนังสือพิมพ์ เทะลูกข้ามโกล์ (ได้ ๓ แต้ม) สำหรับรูปที่ลงในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ทุกรูป และเตะลูกข้ามโกล์ภายหลัง touchdown (ได้ ๖ แต้ม) สำหรับเรื่องราวที่ลงในหนังสือพิมพ์วันอาทิตย์แล้ว หนุ่มประคิษฐ์ สุขุม คงจะเป็นผู้ที่ทำคะแนนได้สูงที่สุดในฤดูกาลแข่งขันนี้ ในระยะหนึ่งหรือสองอาทิตย์ที่แล้วมานี้ ผู้เขียนข่าวหนังสือพิมพ์ทุกฉบับในเมืองบอสตันที่เกี่ยวกับฟุตบอล ได้รับคำขอร้องจากหนังสือพิมพ์จากเมืองต่าง ๆ ว่า "ขอให้ส่งประมาณ ๑,๐๐๐ คำเรื่องเจ้าชายไทยที่เล่นอยู่ในทีมของมหาวิทยาลัยบอสตัน" ผู้ขอสัมภาษณ์จำนวนมากได้เกิดทัศนคติขานฟุตบอลของมหาวิทยาลัยนั้นจนเป็นรอยทาง และหนุ่มผู้มีความรู้กว้างขวางของเขาพึงเสร็จไปได้ครึ่งเดียว ในเมื่อครุผู้ควบคุมทีมสั่งหยุดการซ้อมสำหรับเย็นวันนั้น เพราะยังมีพวกหนังสือพิมพ์จำนวนมากที่จะต้องให้สัมภาษณ์ต่อไปอีก) ฯลฯ

Newspaper cuttings และรูปที่เขาส่งมาให้ฉันมีมากมายก่ายกองจนเก็บไม่ไหว ส่งมาจากทั่วอเมริกา วิธีการของพวกหาकिनทางส่งรูปนี้ คือเขาจัดตั้งเป็นคล้าย ๆ กับบริษัท ขึ้น ดูเหมือนจะมีสาขาในทุก ๆ เมืองที่มีหนังสือพิมพ์ ถ้ามีรูปหรือเรื่องราวของใครเขาก็ตัดส่งไปให้เจ้าของเรื่อง แล้วขอให้ส่งเงินไปให้เขาแห่งละหนึ่งเหรียญ ข้าพเจ้าเกือบล้มละลายเพราะต้องส่งเงินไปให้เขาแห่งละหนึ่งเหรียญ ที่เขาคัดส่งมานั้นทั้งจากเมืองใหญ่และเมืองเล็ก โคนเข้าไปหลายสิบ พวกหนังสือพิมพ์ในเมืองบอสตันที่ไปดูการซ้อมที่สนามฟุตบอลของมหาวิทยาลัยได้ลงเรื่องข้าพเจ้าเสมอ เช่นวันหนึ่งลงว่า "He is small fast, scrappy and eager to learn the game" "Sukhum featured in the scrimmage held"

(เขาตัวเล็ก เร็ว อดทน และสนใจที่จะเรียนเกมนี้ สุขุมได้แสดงเป็นตาราในการฝึกซ้อม
วันนั้น)

Line-up ของ Backfield ของทีมมีดังนี้ Quarterback “Waldo” Worcester or Sukhum, Halfbacks “Mickey” Cochrane and “Buster” Williamson Fullback “Spike” Carlson

หนังสือพิมพ์บางฉบับลงว่า มีผู้หญิงพอใจข้าพเจ้ามากเลยเขียนรูป “การ์ตูน” เป็นรูปข้าพเจ้าแต่งตัวเล่นฟุตบอล ถือลูกบอลอยู่มือหนึ่ง อีกมือหนึ่งยกห้ามไม่ให้ผู้หญิง สัก ๗-๘ คนเข้ามาใกล้ ผู้หญิง ๗-๘ คนนั้นมีผมดำ ผมแดง ผมทอง กุ๊กเข่าอยู่ ต่างยื่นมือขอความรัก ข้าพเจ้ายกมือห้ามและว่า “Please don’t interfere” (โปรดอย่าเข้ามายุ่ง) การ์ตูนรูปนี้พิมพ์ใหญ่มาก ครึ่งหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์

ชาวอเมริกันนั้นก็แปลกมาก ชอบบูชาผู้มีชื่อเสียง (Hero) เสียเหลือเกิน โดยปรกติแล้วผู้ที่เป็นคนต่างชาติและมีฝีมืออย่างคนไทยแล้วเขามักจะถูก และไม่เกี่ยวข้องด้วย แต่ถ้าเป็น Hero เข้าหน่อยก็บูชาโดยไม่ถือผิวเลย เช่นเวลาที่สมาคมต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัย เขามีงานเต้นรำแล้วโดยมากเขามักจะเชิญข้าพเจ้า ในฐานะเป็นคนสำคัญของมหาวิทยาลัย ไปด้วย พอโผล่เข้าไปในสถานที่ใดแล้วพวกผู้หญิงมักจะเข้ามาแย่งกันขอข้าพเจ้าเต้นรำ บางคราวใน Dance หนึ่งพวกผู้หญิงขอเปลี่ยนเต้นรำด้วยถึง ๓-๔ คน

ข้าพเจ้ารู้จักอยู่กับผู้หญิงคนหนึ่งชื่อเฮเลน เป็นนักเรียนในมหาวิทยาลัยผู้หญิง แห่งหนึ่ง ซึ่งมีจำนวนนักเรียนประมาณสองพันคน วันหนึ่งเขาโทรศัพท์มาขอให้ไปรับ ที่โรงเรียนเขาเวลาบ่าย ๓ โมง ข้าพเจ้าได้ไปตามนัด ครั้นแล้วเขาก็ชวนเข้าไปในตึกใหญ่ ซึ่งเป็นห้องโถง เขาจึงพาข้าพเจ้าเข้าไปในห้องโถงนี้ ซึ่งมีนักเรียนผู้หญิงนับไม่ถ้วน ยืนอยู่ สองแถว มีทางเดินเล็กนิดเดียว ข้าพเจ้าประหม่าเต็มที จึงถามเขาว่านักเรียนเหล่านี้ เขายืนยันทำไมกัน จะมีอะไรกันหรือ เฮเลนตอบว่า เปล่าดอก เขาได้บอกกับเพื่อน นักเรียนของเขาว่าข้าพเจ้าจะไปหาเขา นักเรียนทั้งหลายจึงมายืนรวมกันที่นี่โดยที่เขาอยาก คัดตัวข้าพเจ้า พอได้ยินเท่านั้นข้าพเจ้าก็ขาสั่นขึ้นมาทันทีที่รับลูกเฮเลนวิ่งหนีจากห้องโถง มาชนรถ

ในเวลาที่ฟุตบอลทีมเดินทางไปเล่นกับมหาวิทยาลัยในเมืองอื่น โดยปรกติเรา เดินทางไปโดยรถไฟ มีรถของเราคันหนึ่ง พอถึงสถานีของเมืองที่เราจะลง มีคนมากคอย

คู่ทีมของเราแน่นสถานี เพราะในเมืองนั้นๆ ลงหนังสือพิมพ์เรื่องและรูปพวกเราไว้พร้อมทั้งวิจารณ์ตัวคนเล่นเป็นคนๆ ไป ครั้นแล้วเราก็จักรถ “บัส” พิเศษไปพักที่โฮเต็ลที่หรูที่สุดในเมืองนั้น อาหารกลางวันก่อนเล่นพวกเราก็จักัดให้รับประทาน เช่นให้รับประทานซุพหนึ่งจาน ขนมปังทาเนยสองชิ้น เนื้อทอดขนาดปานกลาง มันบด และผักเล็กน้อย และของหวานหนึ่งจานเท่านั้นพอ เพราะเขากลัวจะวิ่งไม่ไหว เขาบอกว่าไว้รับประทานหนักเอามือเย็นภายหลังเมื่อเราชนะแล้ว

เสร็จจากรับประทานอาหารกลางวันแล้วก็ขึ้นรถยนต์ไปยังสนาม ซึ่งมีคนดูนับหมื่นๆ แสนๆ แตรวงของมหาวิทยาลัยทั้งสองต่างก็บรรเลง Cheering Section (การโห่ร้องสนับสนุน) ก็ตั้งต้น Cheer สนั่นหวั่นไหว พวกเล่นเข้าห้องแต่งตัว ก่อนแต่งตัวพวกลูกน้องของเราก็จะนวดและบีบ Muscle ให้ทั้งตัว แล้วเราก็เข้ายูนีฟอรม สำหรับตัวข้าพเจ้าเข้าไปหมดทั้งตัว ในระหว่างแต่งตัวนั้นใจคอตื่นเต้นมากและต้องบัสสวาระหลายครั้ง แต่งตัวเสร็จแล้วหัวหน้า Coach ก็เรียกชุมนุมผู้เล่นแล้วตั้งต้นสั่งสอนถึงการที่จะเล่นวันนี้ ทั้งเตือน ทั้งคุ ทั้งเอาใจเสร้าง แล้วกัปตันของทีมก็ถือบอลวิ่งนำพวกเราลงสนาม พอเข้าสนามเสียงพวกคนดู Cheer ให้อย่างเต็มที่ ทั้งสองฝ่ายได้มีโอกาสซ้อมกันเล็กน้อยราวสัก ๑๐ นาที คือมีการซ้อมเตะลูก รับลูก ขว้างลูก ใครมีหน้าที่อย่างใด ก็ต้องซ้อมเสียให้ถี่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการยืดแขนยืดขาและให้เส้นประสาทดีขึ้นจากการประหม่า และเพื่อให้คนดูได้เห็นความสามารถของผู้เล่นในการเตะ รับและขว้างอีกด้วย สำหรับตัวข้าพเจ้ามีหน้าที่คอยรับลูก ในเวลาซ้อมนี้ใจไม่ค่อยดี เพราะคนเตะๆ มาจากที่ไกลถึง ๕๐ หลา ลูกก็ลอยมาสูงมาก ถ้าลมแรงก็กะที่ตกของลูกยากหน่อย เพราะเราต้องวิ่งเข้าไปรับให้ได้ มองดูรอบสนามคนนั่งดูราวกับมดมีจำนวนทั้งหลายหมื่นคน ทุกคนก็มองเราด้วยความสนใจว่า เด็กไทยตัวเล็กๆ คนนั้น ซึ่งกำลังวิ่งอยู่กลางสนามจะรับลูกได้หรือไม่ เราก็อบอวยอยู่แล้วว่า ถ้าเรารับได้เขาก็ตบมือให้ แต่ถ้าเรารับไม่ได้เขาก็ร้องเสียง “บู” กันทั้งสนาม เป็นการให้ความเลวให้เรา แต่อย่างไรก็ดีข้าพเจ้าแน่ใจเสมอว่าเราจะไม่พลาด และไม่เคยพลาดสักครั้ง สักรุ่นหนึ่งการแข่งขันก็ตั้งต้น การแข่งขันนี้แบ่งเป็น ๔ Quarters. Quarter ละ ๑๕ นาที คนดูสนุกสนานและ excite มากหมด ๒ Quarters หยุดพักครึ่งเวลา ๑๕ นาที พวกเล่นกลับไปพักที่ห้องแต่งตัว

หัวหน้า Coach ก็ถามพวกเราว่าผิดอะไรบ้าง คราวหนึ่งข้าพเจ้าถูกตำอย่างเจ็บว่า เขาไม่ทราบว่าคุณแม่ของข้าพเจ้าจะทำลูกออกมาได้อย่างไร อีกคราวหนึ่งว่า คนโง่ๆ อย่างข้าพเจ้า มาเข้ามหาวิทยาลัยได้อย่างไร การดำเนินเราก็อมพั่งเพราะคนเล่นอื่น ๆ ก็ถูกตำอย่างแรงๆ ด้วยกันทั้งนั้น

ในการเดินทางคราวหนึ่ง ข้าพเจ้าเดินอยู่ในรถไฟมีฝรั่งคนหนึ่งเห็นข้าพเจ้าเดินมาก้มมั่วๆ ข้าพเจ้าก็ยิ้มตอบ และนึกในใจว่าผู้ที่เราไม่เคยรู้จักเลยทำไมแกจึงมั่วมกกับเรา แต่พอเดินผ่านที่ที่แค่ง ซึ่งแกกำลังอ่านหนังสือพิมพ์อยู่จึงได้เห็นรูปข้าพเจ้า โตะเกือบเท่าครึ่งหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์ และในหน้านั้นมีเรื่องข้าพเจ้าเกือบทั้งหน้า

การที่ข้าพเจ้าเล่นฟุตบอลล์ให้มหาวิทยาลัยนี้ เนื่องจากเรื่องราวและรูปได้ลงทั่วไปหมดทั้งประเทศอเมริกา รวมทั้งในกรุงวอชิงตันด้วย เจ้าคุณบุรี ฯ ซึ่งเป็นราชทูตอยู่ที่กรุงวอชิงตันได้มีหนังสือมาเตือนข้าพเจ้าให้ระวังตัวให้มาก เพราะเกมนี้มีอันตรายมาก ตัวเราเล็กจะตายเสียเปล่าๆ แต่ข้าพเจ้าจะหยุดกลางคันก็ไม่ได้ อย่างไรก็ตามก็ต้องเล่นไปให้หมดฤดูเสียก่อน

การแข่งขันฟุตบอลล์ระหว่าง Sophomore และ Freshman Class ซึ่งเป็นงานประจำปี และถือว่าเป็นการแข่งขันที่สำคัญภายในมหาวิทยาลัย นักเรียนทั้งหมดจะต้องไปดูข้าพเจ้าได้เล่นให้ Sophomore Class และเป็นผู้ที่ทำให้ฝ่ายข้าพเจ้าเป็นฝ่ายชนะ ซึ่งเมื่อเสร็จการแข่งขันแล้วนักเรียนจำนวนมากทั้งหญิงชายได้เข้ามาแสดงความยินดี หนังสือพิมพ์ในบอสตันลงเรื่องข้าพเจ้าไว้ดังนี้ "The Football event was the big feature of the afternoon and brought out many indications of talent from the two classes. Pradit Sukhum of the Varsity Squad played a stellar game and his many gain through line and around ends placed the Sophs in scoring distance.

It was after success rushes up the field that the Siamese lad was finally sent over for the only touchdown etc." (การแข่งขันฟุตบอลล์เป็นเรื่องสำคัญที่สุดของงานบ่ายวันนี้ และได้เห็นเหลี่ยมในเชิงไหวพริบหลายประการของแต่ละฝ่าย ประดิษฐ์สุขุม ซึ่งเล่นอยู่ในทีมของมหาวิทยาลัยได้แสดงเป็นเยี่ยมในการแข่งขันนี้ และในการบุกรุกของเขาทั้งทางในและทางรอบนอกได้นำลูกบอลล์ผ่านเข้าไปใกล้เส้นชัยชนะ

ภายหลังการสำเร็จในการบุกรุกเข้าไปเป็นชั้นๆ ผลที่สุดเด็กไทยผู้หนึ่งได้นำลูกบอลข้ามเส้นชัยชนะไปได้ ซึ่งเป็นผลสำเร็จครั้งแรกเดียวในการแข่งขันคราวนี้ ฯลฯ)

ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงเรื่องการเล่นกีฬาไว้มาก แต่ทั้งนี้ก็เพราะการเล่นกีฬานี้ได้ทำให้ข้าพเจ้ามีชื่อเสียงโด่งดัง ทำให้เพื่อนนักเรียนและคนอื่น ๆ ยกย่องข้าพเจ้ามาก เป็นทางนำไปให้ข้าพเจ้าได้ดีในทางอื่น ๆ ต่อไปอีกด้วย เช่นได้รับเลือกตั้งเป็นอะไรต่ออะไรในโรงเรียนและในมหาวิทยาลัย ได้ไปรู้จักกับครอบครัวอเมริกันมากมายจนได้รู้จักจิตใจของชาวอเมริกัน แต่การเล่นกีฬาทั้งหมดของข้าพเจ้านั้นอยากจะบ่นมาก ๆ อยู่ตอนเดียวเท่านั้น คือตอนเล่นฟุตบอลอยู่ใน Varsity Squad ของมหาวิทยาลัย คือข้าพเจ้าต้องเหน็ดเหนื่อยและอดทนเหลือเกิน เพราะตัวข้าพเจ้าเล็กมาก การซ้อมทุก ๆ วัน ข้าพเจ้าต้องซ้อมเล่นกับทีมหนึ่งซึ่งมีตัวการหลายคน พวกนี้ตัวใหญ่และเล่นเก่งมาก เวลาข้าพเจ้าถือลูกวิ่งไปโดนพวกนี้ Tackle เข้าทีเดียวตัวข้าพเจ้าก็แทบจะหลุดเป็นชิ้น ๆ ไปทีเดียว และเวลาที่เป็นฝ่ายรับก็ต้อง Tackle ตัวการของมหาวิทยาลัยที่ถือลูกมาซึ่งเขาเล่นเก่งมาก ตัวข้าพเจ้าก็กลอนไปหมดทั้งตัว แต่ด้วยความมานะอดทนยอมสู้ตายจึงเล่นได้จนตลอดฤดู บางคราวในเวลาชุลมุนกันแล้วเราเป็นผู้ล้มอยู่ข้างล่าง ถูกพวกยักษ์เหล่านั้นทั้งทับทั้งเหยียบตัวยวบยารองเท้าอันมีตะปู ขาของข้าพเจ้าเหวอะแฉะเห็นกระดูกขาว เลือดไหลโครม แต่จะอย่างไรก็ต้องซ้อมไปจนกว่าเขาจะสง่เลิก เรื่องนี้จะพบกับผู้ที่ไม่เคยเล่นฟุตบอลอเมริกันก็คงจะไม่เข้าใจแน่ แต่ถ้าผู้ที่เคยเล่นหรือรู้จักเกมนี้เป็นอย่างดีแล้วจะเข้าใจความหมายของข้าพเจ้าโดยตลอด ในเวลาที่ซ้อมกันนั้นมีหลายคราวที่หัวหน้าครูผู้สอนเกมและผู้เล่นรวมทั้งตัวสำคัญได้เข้ามาบอกข้าพเจ้า โดยที่เห็นว่าอดทนและทำได้ดีเหลือเกิน ไม่กลัวตาย เช่นตัวสำคัญวิ่งถือลูกมา ได้หลบพ้นฝ่ายข้าพเจ้ามาตลอดแล้วยังเหลือข้าพเจ้าคนเดียวมิฉะนั้นก็จะทำเต็มได้ ข้าพเจ้าก็วิ่งเข้าไปพุ่งตัวเข้า Tackle เขาล้มลงได้ ดังนั้นทุกคนสงสารข้าพเจ้าและรักข้าพเจ้ามาก เห็นว่ากล้าหาญจริง ข้าพเจ้าก็ใจไม่ค่อยดีเหมือนกัน รู้สึกเหมือนวิ่งเข้าใส่รถถนน และบางครั้งข้าพเจ้าได้ลูกวิ่งผ่านพวกตัวไปทำเต็มได้ก็หลายครั้ง เหล่านี้แหละที่ทำให้พวกหนังสือพิมพ์ไปดูการซ้อมได้เห็นความกล้าหาญ อดทน และเห็นฝีมือ จึงได้นำไปเขียนชมเชยให้อย่างดีในหนังสือพิมพ์ประจำวันแทบทุกวัน

การฝึกสอนวิธีการเล่นอเมริกันฟุตบอลล์ในมหาวิทยาลัย และโรงเรียนนั้นฝึกกันมากที่สุดทีเดียว ฝึกกันคล้ายๆ กับการศึกษา คือการสอนที่โรงเรียนนั้นสอนให้เล่นอย่างธรรมดา ส่วนการสอนที่มหาวิทยาลัยนั้นสูงมาก สอนให้รู้ถึงความมุ่งหมายของเกมนี้ และสอนพิเศษไปในทางจิตวิทยาในเวลาเล่น ให้รู้และสังเกตการกระทำของอีกฝ่ายหนึ่งโดยตลอด ฯลฯ ผู้ฝึกสอนมีหลายคน สอนให้เล่นเป็นตำแหน่งๆ ไปทีเดียว เทคนิคของการเล่นที่มหาวิทยาลัยฝึกกับโรงเรียนสามัญใกล้เคียงกันมาก ข้าพเจ้ายังได้เคยคิดเสมอว่า ถ้าเมื่อเราอยู่โรงเรียนแล้วมีความรู้เรื่องฟุตบอลล์เท่ากับที่เราได้มาเรียนรู้ที่มหาวิทยาลัย เราจะเล่นได้ดีขึ้นกว่าที่เป็นมาแล้วอีกมาก อีกประการหนึ่งก็คือความชำนาญ ถ้าเล่นอยู่ในทีมมาแล้วหลายๆ ปีก็ทำให้เล่นได้ดีขึ้นอีกมากที่สุดทีเดียว

๗๑. เกียรติที่ได้รับที่สองในมหาวิทยาลัย

นอกจากได้เข้าเล่นอเมริกันฟุตบอลล์ในทีมหนึ่งของมหาวิทยาลัยแล้ว ในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน (House of Representatives) สำหรับปีที่สองเลือกโดยนักเรียนชั้น Sophomore ข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เป็นสมาชิกของสภาอีก โดยได้คะแนนสูงมาก ทั้งนี้ข้าพเจ้ารู้สึกได้รับเกียรติยศเป็นอย่างสูง เพราะได้เป็นสองปีติดๆ กัน และคนต่างชาตียังมีแต่เพียงตัวข้าพเจ้าคนเดียว

นอกจากนั้นได้รับเลือกให้เป็น Vice-President ของ Cosmopolitan Club โดยสมาชิกของสมาคมนี้อันเป็นตำแหน่งมีเกียรติ กิจการของสมาคมนี้คงดำเนินอย่างปีที่แล้วมา คือมีการพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน และมีอะไรสนุกๆ ตามประเพณีของประเทศต่างๆ โดยปรกติเดือนละครึ่ง นานๆ ก็มีงานเต้นรำบ้าง เนื่องจากข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นอุปนายกก็มีส่วนเป็นต้นคิดว่าเราจะมีอะไรกันบ้าง สังเกตดูสมาชิกสมาคมนี้ติดอกติดใจสมาคมนี้มากกว่าสนุกสนานเบิกบานใจทีเดียว แต่พวกที่เป็นเจ้าหน้าที่ต้องวิ่งเต้นเหนื่อยหน่อย สำหรับงานของสมาคมโดยมากข้าพเจ้าต้องเป็นผู้จัดขึ้นว่าจะมีอะไรบ้าง และถ้าเป็นงานเต้นรำแล้ว โดยมากข้าพเจ้าได้จัดให้มีในห้องเต้นรำในโฮเต็ลที่หรูๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้คนอเมริกันถูกคนต่างชาติ ไหนๆ เราจะมึนงานทั้งทีแล้วต้องมีให้ดีที่สุดเลย ไม่อย่างนั้นอย่ามีดีกว่า

ข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เป็น Vice-President ของ Foreign Trade Club ซึ่งเป็นสมาคมที่มีความมุ่งหมายไปในทางการค้า นักเรียนที่สนใจในทางนี้สมัครเป็นสมาชิกแล้วมีการเชิญบุคคลสำคัญๆ ในทางการค้ามาสนทนาเล่าเรื่องต่างๆ ให้ฟัง เพื่อเป็นความรู้ เป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง สมาชิกสมาคมนี้ส่วนมากเป็นอเมริกัน และมีจำนวนร้อยกว่าคน

สำหรับบริหารกิจการของนักเรียนในชั้นหนึ่งๆ ในมหาวิทยาลัยนั้นเขามี Class Executive Committee ซึ่งมีจำนวน ๕ คน เลือกตั้งโดยนักเรียนในชั้นนั้น ข้าพเจ้ายังได้รับเลือกโดยนักเรียน Sophomore Class ให้อยู่ในคณะกรรมการนี้ นอกจากนั้นข้าพเจ้ายังได้รับเลือกให้อยู่ใน Freshman Initiation Committee ซึ่งเป็นคณะกรรมการที่จะต้องวางกฎข้อบังคับและระเบียบการให้นักเรียนที่เข้า — มหาวิทยาลัยปีแรกปฏิบัติ ซึ่งเมื่อปีที่แล้วมาเราเป็นนักเรียนเข้าใหม่ก็โดนนักเรียนชั้นสูงแกล้ง โดยมีกฎข้อบังคับที่ต้องปฏิบัติร้อยแปดประการ ปีนี้เราก็แก้ตัวกับพวกเข้าใหม่ต่อไป

ในระหว่างนี้โดยที่เป็น hero ของมหาวิทยาลัย ข้าพเจ้าได้รับจดหมายโดยเฉพาะจากผู้หญิงวันละไม่ต่ำกว่า ๒๐ ฉบับทุกวัน ทั้งที่เรารู้จักและไม่รู้จัก ที่รู้จักเราก็ตอบไป ส่วนที่ไม่รู้จักโดยมากเขาก็เขียนชมมาบ้าง ขอรูปรมาบ้าง นัดพบมาบ้าง ในเรื่องนัดพบข้าพเจ้าไม่กล้าลงเลย เพราะเวลานั้นไม่ค่อยมีเวลาว่าง และการไปพบคนไม่รู้จักและไม่เคยเห็นกันเลยเกรงไปหลายประการ เช่นเราอาจไม่พอใจเขาด้วยประการใดประการหนึ่งก็ได้ เทียวไปโดนคนชั่วหรือแม่จิบไปยหรือชั่วร่นาเกลียดเข้า เราเป็นคนขี้เกรงใจก็ต้องพาเขาไปเที่ยว ถ้าหากใครเห็นเข้าเราก็อายเขา หรือไม่ทางเขาเมื่อเห็นตัวเราเข้าแล้วอาจไม่ชอบก็ได้ดังนั้น ให้นึกแต่ชื่อกับรูปในหนังสือพิมพ์ไว้เท่านั้นดีกว่า

๗๒. การศึกษา

การศึกษาได้ Take Course ปีที่ ๒ ของมหาวิทยาลัย คือเรียนการบัญชีต่อจากปีที่ ๑ เพราะวิชาเรียนยาวมากต้องเรียน ๒ ปีเต็มๆ การเรียนปีนี้สมมุติว่าเราเป็นสมุห์บัญชีห้างร้านหรือบริษัท ต้องทำบัญชีให้ถูกต้องตามข้อความที่เขาตั้งมา เรียนเศรษฐศาสตร์ เรียนภาษาอังกฤษเกี่ยวกับการค้า ฝรั่งเศสและสเปนนิช เรียนกฎหมายพาณิชย์ และการแจ้งความ สำหรับกฎหมายพาณิชย์และการแจ้งความ อาจารย์ที่สอนชมเชยว่าทำได้ดี

สมาชิกสมาคม เบตา ค.ศ. ๑๙๒๑-๑๙๒๒

เวลาเรียนหนังสืออยู่ในห้องเรียน ข้าพเจ้ารู้สึกที่ข้าพเจ้าออกจะสนใจไปสักหน่อย คือชอบนั่งแถวหลังๆ แล้วก็เล่นอะไรตลกๆ กับพวกเพื่อน แต่รู้สึกว่าอาจารย์ทุกคนรักและเอ็นดูข้าพเจ้ามาก ไม่เคยดุ พอเข้าชั้นก็จะต้องข้มตัวแล้วก้มหัวมือเรียกให้ไปนั่งแถวหน้าๆ เพื่อจะได้ไม่ชน ที่อาจารย์รักและเอ็นดูข้าพเจ้าก็เห็นจะเป็นด้วยเพราะเป็นนักกีฬา Popular กับนักเรียน และมี Spirit เป็นเด็กอเมริกัน

นักเรียนมหาวิทยาลัยที่ต้องหางานทำเพื่อได้รายได้มาเลี้ยงชีพ และเพื่อเป็นค่าเล่าเรียนนั้น ในประเทศอเมริกาไม่มีการถูกลูกกันเลย เขากลัวยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความเพียรที่จะศึกษาไปจนถึงที่สุด ทั้งที่ไม่มีทุน ต้องทำงานกลางคืนหรืองานพิเศษนอกเวลาเรียนเพื่อได้เงินมาจ่ายในการศึกษา ฉะนั้นในมหาวิทยาลัยต่างๆ จึงมีนักเรียนประเภทนี้อยู่แห่งละไม่น้อย และอาชีพชั่วคราวของนักเรียนเหล่านี้ก็มีต่างๆ กัน เช่นไปขายอินชัวร์รันซ์ หรือขายของตามบ้าน เป็นนักสือข่าว หรือเขียนเรื่องลงหนังสือพิมพ์ ตลอดจนเดินโต๊ะอาหารในที่ต่างๆ ฯลฯ การอินชัวร์รันซ์ในประเทศอเมริกานั้นมีมากมาย คือมีบริษัทอินชัวร์รันซ์มาก รับอินชัวร์รันซ์ทุกอย่างที่เราประสงค์จะอินชัวร์ จนถึงกับว่าการอินชัวร์รันซ์บางอย่างเป็นสิ่งที่ขบขันก็มี เช่นตาราภาพยนตร์ที่มีชาสวดยเขาก็อินชัวร์ว่าเขาจะสวดยอยู่อย่างนั้นเป็นเวลาเท่านั้นๆ ปีด้วยราคาค่าเงินนับแสน หรือผู้เล่นชอวโวลินเก่ง อินชัวร์นิ้วมือของเขาด้วยราคาค่าถึงล้านเหรียญ ดังนั้น เป็นต้น

๑๓. งาน “ปาร์ตี้” ที่กรุงวอชิงตัน และ “วันส์”

ธันวาคม (๒๔๖๖) มหาวิทยาลัยปีตเทอมคริสต์มาส ได้เดินทางไปเที่ยวกรุงวอชิงตันโดยรถยนต์ ได้ไปพบเพื่อนเก่าๆ เช่นมาการเรตลูกสาวยายไก่ซึ่งเป็นสาวและสวยพอใช้ Dorothy Pattison, Allan Duffy ซึ่งเคยรู้จักกันมาจากที่โรงเรียน “กันเนอร์” ได้ไปเที่ยวชัรดเล่นและไปเต้นรำกันบ้าง

การเดินทางไกลโดยรถยนต์ในฤดูหนาวในเวลาที่หิมะตกเต็มไปด้วยหมอกนั้น ก่อนข้างจะมีอันตรายอยู่บ้าง คือถนนหนทางลื่นมาก ยางรถยนต์เราก็ต้องหุ้มโซ่ แม้กระนั้นเวลาขึ้นเขาหรือลงเขาและต้องเลี้ยวด้วยแล้ว ทำयरดชักจะบ๊ตๆ ทำท่าทางจะตกเขาเอาด้วย เล่นเอาบางที่ทำให้ผู้นั่งในรถใจหายไม่น้อย บางคราวเวลาที่หิมะกำลังตกจัด ลมพายุก็แรง การขับรถลำบากมาก มองไม่เห็นทางและถนนเลย ต้องค่อยๆ กลานไป

ระหว่างพักอยู่กรุงวอชิงตันเพื่อนชายข้าพเจ้าคนหนึ่งชื่อเจมส์ โนแลน เป็นนักเรียนมหาวิทยาลัยเดียวกัน ได้เชิญข้าพเจ้าไป “ปาร์ตี้” เต้นรำแห่งหนึ่งสนุกสนานดีมาก ได้ไปรู้จักกับหญิงคนหนึ่งชื่อ “วินัส” กำลังสาวรุ่น หน้าตาสวยทีเดียว พูดจาซ้าๆ และมีสำเนียงอย่างชาวเมืองใต้ของอเมริกา บ้านอยู่แถวแชนเดรีย ระยะทางราว ๗ ไมล์จากกรุงวอชิงตัน เราถูกใจกันมาก พอได้รับการแนะนำก็นั่งเกาะกันอยู่ตลอดเวลา คั้นวันนั้นข้าพเจ้าได้เต้นรำกับเขาแทบทุกครั้ง เพลงแรกที่เต้นด้วยกันคือเพลง “Dirty Hands Dirty Face” ข้าพเจ้ายังจำเพลงนี้ได้ดีและถ้าได้ยินเข้าที่ใดก็ต้องนึกถึงเขาทุกที ต่อจากวันนั้นเราก็ได้ติดต่อกันตลอดมา คือได้ไปมาหาสู่กัน ได้เขียนจดหมายถึงกันเป็นเวลานาน

โดยปรกติ “ปาร์ตี้” ตามบ้านของชาวอเมริกันนี้สนุกสนานกันมาก เพราะหญิงชายเข้ากันได้อย่างสนิทสนม และชาวอเมริกันชอบสนุกจึงมีการเล่นอย่างกันเองสนุกๆ หลายอย่าง ทุกๆ คนที่ไป ทำหน้าที่ของเขาอย่างดี คือเมื่อแรกไปสนุกแล้วก็ต้องสนุกให้เต็มที่ ใครขอร้องใครให้ทำอะไรก็ต้องทำกัน จะมามัวนั่งอายกันอยู่ไม่ได้ เวลาเต้นรำก็หรีไฟจนเกือบมืด แล้วเต้นรำพลางคุยกันพลาง พูดจากันหวานๆ ถึงเวลาเลิกแล้วก็ไม่อยากกลับบ้านเสียเลย

๑๔. Activities ในเทอมฤดูหนาว

มกราคม มหาวิทยาลัยเปิดการสอน ข้าพเจ้าต้องเห็นคเห็น้อยใน Activities หลายอย่าง คือ ๑. เล่นอยู่ในบาสเกตบอลล์ทีมซึ่งมีการฝึกซ้อมและการแข่งขันอยู่เสมอ ๒. เล่นดนตรีอยู่ใน Musical Club ซึ่งต้องมีการฝึกซ้อมและไปแสดงในที่ต่างๆ เสมอ ๓. ได้ถูกเลือกตั้งให้เป็นผู้ช่วยผู้จัดการของซอกกีทีมของมหาวิทยาลัย จึงต้องไปจัดการในเรื่องนี้อีกด้วย คือต้องไปประจำอยู่ที่ Boston Arena (สถานที่แข่งขันกีฬาต่างๆ เป็นอาคารใหญ่มาก สำหรับฤดูหนาวแล้วก็เป็นที่แข่งขันซอกกีบนน้ำแข็ง) ในเวลาที่ทีมเขามีการซ้อมและมีการแข่งขัน ๔. อยู่ใน Committee สำหรับจัดงาน Social ต่างๆ ของมหาวิทยาลัย ๕. เป็นสมาชิกสภานักเรียนของมหาวิทยาลัย ๖. เป็นอุปนายก Cosmopolitan Club ๗. เป็นอุปนายก Foreign Trade Club ฯลฯ

เกมซอกกีบนน้ำแข็งเป็นเกมที่รวดเร็วเหมือนกัน มีข้างละ ๗ คนทุกๆ คนต้องเล่นสเกตน้ำแข็งเก่งมากๆ ต้องวิ่งเร็ว ต้องหยุด ต้องเลี้ยวได้ให้ดีเท่าๆ กับเท้าเปล่า

การดูเกมรู้สึกว่ามันสนุกกว่าฟุตบอลหรือบาสเกตบอล มหาวิทยาลัยมีการแข่งขันชกก็ตลอดฤดูประมาณ ๘ เกม ซึ่งถ้าเกมใดแข่งขันในเมืองบอสตันก็ได้แข่งขันในบอสตันอาร์นา และมักจะแข่งขันเวลากลางคืน มีคนซื้อตั๋วเข้ามาดูเกมหนึ่งๆ หลายพันคน

ในมหาวิทยาลัยบอสตันนี้มีสมาคมอยู่สมาคมหนึ่งเรียกว่า Devil's Den Sporting Club สมาคมนั้นแปลกมาก มีความมุ่งหมายให้เป็นของแปลกไม่มีอย่างไหนๆ กิจกรรมของสมาคมนั้นก็เพื่อความสามัคคีเป็นส่วนใหญ่ ผู้เป็นสมาชิกต้องมีชื่อตัวใหม่ในเวลาไปร่วมประชุมด้วยกัน ชื่อประจำตัวนั้นคล้ายๆ กับว่าพวกเราอยู่ในนรก เวลาประชุมต้องใส่หน้ากากหวัะโหลก แล้วต้องมีกองไฟคล้ายๆ กับอยู่ในนรกจริงๆ พวกสมาชิกต้องเรียนคำพูดต่าง ๆ ที่ต้องใช้เวลาพบปะกัน จะเห็นได้ว่าพวกนักเรียนมหาวิทยาลัยอเมริกันต้องคิดให้มีอะไรแปลกๆ เสมอ การเข้าสมาคมนั้นพวกสมาชิกเก่าเป็นผู้เลือกสมาชิกใหม่ เมื่อข้าพเจ้าได้รับเชิญ เขาก็กระซิบบอกว่าได้รับเลือก สมาคมนั้นสนุกและแปลกมาก ข้าพเจ้าจึงรับเชิญเป็นสมาชิก การเป็นสมาชิกสมาคมนั้นเขาออกหนังสือสำคัญรับรองด้วย ทำรูปร่างคล้ายประกาศนียบัตร สีแดง มีรูปหวัะโหลกครอบด้าน คนต่างชาติก็คงมีตัวข้าพเจ้าคนเดียวอีกที่พลัดเข้าไปอยู่ในสมาคมนั้น

๑๕. แฟรนเซส

เจมส์ โนแลน เพื่อนนักเรียนที่มหาวิทยาลัยได้แนะนำให้รู้จักกับพี่สาวของเขาชื่อ แฟรนเซส ซึ่งมาเรียนหนังสืออยู่ในมหาวิทยาลัยในบอสตัน เป็นหญิงผมสีแสดหน้าตาน่าเอ็นดูมาก พูดจาอ่อนหวานและซ้าๆ แฟรนเซสได้เช่า Apartment อยู่กับเพื่อนหญิงอีก ๒ คน แฟรนเซสกับข้าพเจ้าสนิทสนมกันมาก ได้พบปะและไปเที่ยวด้วยกันเสมอจนเพื่อน ๆ แฟรนเซสนึกว่าเขาคงจะแต่งงานกับข้าพเจ้าเป็นแน่

เมษายน (๒๔๖๗) มหาวิทยาลัยปิดอีสเตอร์ ๑๐ วัน แฟรนเซสได้เชิญข้าพเจ้าไปพักที่บ้านเขาที่เมืองฟิสคเดลในมลรัฐแมสซาชูเซตส์ ซึ่งอยู่ห่างไกลจากบอสตันประมาณ ๘๐ ไมล์ ได้ไปพักอยู่ที่นั่น ๓-๔ วัน ได้ไปรู้จักกับบิดามารดาของเขา บ้านเขาตั้งอยู่บนเนินเขานอกเมืองออกไปหน่อย ทั้งครอบครัวเขานอกจากบิดามารดาแฟรนเซส, เจมส์ แล้วยังมีน้องสาวอีกคนหนึ่ง ทุกๆ คนดีต่อข้าพเจ้ามาก หนังสือพิมพ์ในเมืองนั้นได้ลงข่าวเกรียวกราวในการมาที่เมืองนั้นของข้าพเจ้า แฟรนเซสได้พาไปเที่ยวในที่ต่างๆ รวมทั้งพาไปเดินรำในเมืองด้วย

การไปเต้นรำใน Public Dance Hall ในสหรัฐอเมริกา^๕ สำหรับคนไทยถ้าจะเข้าไปคนเดียวโดยไม่มีผู้หญิงไปด้วยแล้วเป็นไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง เพราะจะหาคู่เต้นรำด้วยยากเต็มที แม้พวกผู้หญิงประจำที่จะเป็นคู่เต้นรำก็รังเกียจที่จะเต้นรำกับคนต่างผิว แต่ถ้าเรามีผู้หญิงของเราไปด้วยแล้ว เราไปกันหลาย ๆ คนก็ค่อยยังชั่วหน่อย คือแปลว่าแม้เราจะเป็นคนต่างผิวเราก็ยังมีเพื่อนฝูงสมาคมด้วย และสำหรับคนอเมริกัน^๕ ก็มีตัวอย่างหนึ่งคือถ้าเป็นเพื่อนรักใคร่กันกับเรามากแล้วเขาไม่ถือผิว เขาสนิทสนมเป็นกันเองคุยพี่น้องท้องเดียวกัน ยิ่งไปกว่านั้นถ้าคนอเมริกันคนอื่นมาติดูเราแล้ว เขาเป็นเพื่อนเป็นกันแทนให้ทีเดียว เขาจะต้องเข้าข้างเราแล้วก็ตามพวกอเมริกันของเขาเอง^๕

๗๖. ได้รับเกียรติสูงสุดในมหาวิทยาลัยโดยได้รับเลือกเป็น Editor-in-chief หนังสือพิมพ์ของมหาวิทยาลัย

กลางเดือนเมษายน (๒๔๖๗) มหาวิทยาลัยเปิด ข้าพเจ้าได้ถูกเลือกโดยนักเรียนให้อยู่ใน Syllabus Appointing Board เพื่อไปเรียนงานการทำหนังสือ Syllabus ซึ่งเป็นหนังสือออกประจำปี (Year Book) ของมหาวิทยาลัย หนังสือนี้เป็นหนังสือใหญ่ประมาณ ๕๐๐ หน้า มีรูปและเรื่องราวของนักเรียน ของสมาคมต่างๆ การกีฬาต่างๆ ฯลฯ คือรวบรวมเรื่องราวทั้งปวงของมหาวิทยาลัย หนังสือเช่นนี้มีความมุ่งหมายให้เป็น Memory book ที่ดีที่สุดในเวลาที่เรากำลังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัย คือเป็นหนังสือที่ระลึกเมื่อเวลาล่วงไปแล้วหลาย ๆ ปี เาออกมาดูก็จะได้คิดถึงชีวิตเมื่อเราเป็นนักเรียน คิดถึงเพื่อนฝูงและให้ความจำถึงความสนุกเพลิดเพลินที่เราได้รับเมื่อครั้งกระนั้น หนังสือนี้ออกปีละเพียงหนึ่งเล่มเท่านั้น และเป็นหน้าที่ของนักเรียนชั้นปีที่ ๓ ต้องจัดทำสำหรับทั้งมหาวิทยาลัย คือเป็นหน้าที่ของพวกชั้นเราที่จะทำในปีต่อไป การไปเรียนงานนี้^๕ ได้ความรู้ในเรื่องการจัดทำหนังสือพิมพ์ขึ้นมาก รู้วิธีการปฏิบัติและการดำเนินการของการตรวจรูปเข้าหน้า ฯลฯ ในชั้นเดิมข้าพเจ้าได้ไปเรียนทางแผนกจัดการ (Business) แต่ต่อมาได้เปลี่ยนไปเรียนงานทาง Editorial

ปลายเดือนพฤษภาคมมีการเลือกตั้ง Syllabus Staff สำหรับปีต่อไป ข้าพเจ้าได้ถูกเสนอชื่อเป็น Editor-in-chief คู่กับฝรั่งคนหนึ่ง พอโหวตกันก็ปรากฏว่าได้คะแนนเท่ากันพอดี ครั้นแล้วพวกสนับสนุนก็ลงขันกล่าวว่าข้าพเจ้าดีกว่าอีกคนหนึ่งอย่างไร และ

พวกสนับสนุนอีกข้างหนึ่งก็ลุกขึ้นกล่าวสนับสนุนอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วก็โหวตกันใหม่ก็คงได้คะแนนเท่ากันอีก ทำอย่างนี้อยู่ ๕ ๑๐ ครั้ง เสียเวลาไปหลายชั่วโมงก็ยังยืนอยู่ตามเดิมนั่นเอง President ของ class จึงขอเปลี่ยนวิธีการเลือก เพราะถ้าเลือกเช่นนั้นไม่มีวันแล้ว การเลือกใหม่นี้ขอให้เปลี่ยนวิธีให้คะแนน คะแนนเต็มให้ๆ ๕ คะแนน และให้ทั้งหัวข้อขึ้น ๑๒ ข้อ เช่น 1. Experience 2. Character 3. Fitness 4. Personality 5. General knowledge 6. Initiative 7. Popularity etc. (๑. ความชำนาญ ๒. นิสัยใจคอ ๓. ความเหมาะสม ๔. บุคลิกลักษณะ ๕. ความรู้รอบตัว ๖. ความริเริ่ม ๗. ความกว้างขวาง ฯลฯ) เมื่อเปลี่ยนเป็นวิธีนี้แล้ว ในการคัดเลือกปรากฏว่าข้าพเจ้าได้คะแนนสูงกว่าฝรั่งคู่แข่งนั้นถึง ๓๐๐ คะแนนเศษ เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็น Editor-in-Chief of the Syllabus อันเป็นเกียรติสูงสุดตำแหน่งหนึ่งในมหาวิทยาลัย และยังมาได้กับคนต่างชาติและต่างผิว ทำให้ประชาชนแปลกใจกันมาก เพราะที่แล้วๆ มาไม่เคยปรากฏว่ามีชาวต่างชาติได้รับตำแหน่งนี้ รุ่งขึ้นเข้าหนังสือพิมพ์ในบอสตันก็ลงรูปและเรื่องราวข้าพเจ้าแทบทุกฉบับ ทำให้คนไทยมีชื่อเสียงขึ้นอีก ส่วนนักเรียนและเพื่อนฝูงต่างก็มาแสดงความยินดีกันโดยตลอด

หนังสือพิมพ์บางฉบับลงข่าวดังนี้ "Honours aplenty have been the lot of one student from a foreign land, who has come to study at Boston University, College of Business Administration. Pradit Sukhum of Bangkok, Siam, a sophomore at the college, has since his entrance two years ago, been a strong candidate for the quarterback's position on the Varsity football team, has held the office of Vice-President of the University Cosmopolitan Club, is a member of the House of Representatives, student governing body at the college of Business Administration and it was announced yesterday, has just been made editor-in-chief of the 1926 "Syllabus" a year book published by the junior class" "(เกียรติยศอันยิ่งใหญ่ได้ตกแก่นักเรียนต่างชาติผู้หนึ่ง ซึ่งได้มาศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยบอสตัน แผนก Business Administration ประดิษฐ์ สุขุม แห่งกรุงเทพฯ ประเทศสยาม นักเรียนปีที่สองในมหาวิทยาลัย ซึ่งจำเดิมแต่เข้ามหาวิทยาลัยเมื่อ ๒ ปีที่แล้วมา ได้เป็นตัวแทนสำหรับตำแหน่ง Quarter back ในทีมฟุตบอลของมหาวิทยาลัย เป็นอุปนายกของสมาคมนักเรียนต่างชาติแห่งมหาวิทยาลัย เป็น

สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียนซึ่งเป็นองค์การปกครองนักเรียนของมหาวิทยาลัย และได้ประกาศเมื่อวานนี้^๕กว่า ได้รับแต่งตั้งให้เป็นบรรณาธิการใหญ่ของหนังสือ “1926 Syllabus ซึ่งเป็นหนังสือออกประจำปี จัดพิมพ์ขึ้นโดยนักเรียนปีที่ ๓)”

อีกฉบับหนึ่งว่า “Pradit Sukhum of Bangkok who achieved reknown and yards of “Copy” when he became a member of the Boston University football squad last September, again is “justled into the limelight” through his election as editor-in-chief of the Syllabus, the junior year book of the Boston University, College of Business Administration” “(ประติษฐ์ สุขุม แห่งกรุงเทพ ฯ ผู้ซึ่งหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ได้กล่าวขวัญถึงอย่างมากมาย เมื่อเขาได้เล่นฟุตบอลล์อยู่ในทีมของมหาวิทยาลัยบอสตันเมื่อเดือนกันยายนที่แล้วมา มาบัดนี้ “เขาได้มีชื่อรุ่งโรจน์ขึ้นมาอีก” โดยได้รับเลือกตั้งเป็นบรรณาธิการใหญ่ของหนังสือ “The Syllabus” เป็นหนังสือออกประจำปีของนักเรียนชั้นปีที่ ๓ ของมหาวิทยาลัยบอสตัน แผนก Business Administration.”)

ตอนนั้น^๕มาคิด ๆ ก็แปลกอีก มหาวิทยาลัยนี้มีจำนวนนักเรียนมากมายก่ายกอง ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่มีเกียรติยศสูงสุดในมหาวิทยาลัยตำแหน่งหนึ่ง ทำไมนักเรียนจึงมาเลือกให้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นคนต่างชาติต่างผิวรับตำแหน่ง เพราะโดยปรกติแล้วแม้ว่าคนต่างชาติต่างผิวที่เป็นคนเก่งในทางภาษา หรือเป็นนักเขียนหนังสือพิมพ์ที่มีชื่อเสียงก็จะได้รับตำแหน่งเช่นนี้ เพราะคนอเมริกันที่เก่งก็มีเยอะแยะไป ทำไมเขาจึงมาเลือกตั้งคนต่างชาติ ยิ่งสำหรับตัวข้าพเจ้าแล้วไม่เคยเขียน Article ลงหนังสือพิมพ์เลยแม้แต่หัวเดียว ลองคิดเปรียบเทียบดูว่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยของเรามีนักเรียนเพียงพันคน ถ้ามีคนต่างชาติมาเป็นนักเรียน แม้จะเก่งในภาษาไทยและเป็นคนเขียนที่มีชื่อเสียง จะได้รับเลือกเป็นบรรณาธิการใหญ่ของหนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัยหรือไม่ คงจะไม่ได้แน่ ๆ ข้าพเจ้าจงในข้อที่ข้าพเจ้าได้รับเลือกเข้ารับตำแหน่งนี้ตลอดมาจนบัดนี้ เมื่อมาย้อนคิดดูอีกทีว่าเมื่ออยู่โรงเรียน “กันเนอร์” ก็ได้เป็นใหญ่เป็นโต แต่ขณะนั้นก็คิดไปเสียว่าเป็นโรงเรียนขนาดเล็ก เมื่อเข้ามหาวิทยาลัยก็คงจะไม่เด่นขึ้นมาได้ เพราะเป็นมหาวิทยาลัยที่ใหญ่มากและเราเป็นคนต่างชาติต่างผิว ฉะนั้นเมื่อเป็นใหญ่เป็นโตขึ้นมาได้อีกในมหาวิทยาลัยเช่นนี้ก็เห็นจะไม่มีอะไรกล่าวได้นอกจากจะบอกว่า โชตาและความเป็นไปของข้าพเจ้าเป็นที่ถูกใจชาวอเมริกันเท่านั้น

เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้ take part ในทุก ๆ ทางในมหาวิทยาลัย คือ ๑. ในทางกีฬา ได้เข้าเล่นในทีมฟุตบอลและบาสเกตบอล ๒. ในทางดนตรีได้เข้าเล่นใน Musical Club ๓. ในทางปกครองนักเรียน ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียนและเป็นกรรมการบริหารงานของชั้น ๔. ในทางสังคมได้เป็นอุปนายกของ Cosmopolitan Club และ Foreign Trade Club ๕. ในทางหนังสือพิมพ์ได้เป็น Editor-in-Chief ของ "The Syllabus" Boston University Year Book.

๗๗. ละครของมหาวิทยาลัยและวงดนตรีเต้นรำ

ในปลายเดือนพฤษภาคม (๒๔๖๗) นี้ มหาวิทยาลัยได้จัดให้มีละครประจำปีเป็น Musical Comedy เรื่อง Bounding Billows มีนักเรียนเข้าร่วมแสดงมาก ผู้ที่เป็น Chorus ทั้งหญิงชายซึ่งมีจำนวนไม่น้อยเป็นนักเรียนทั้งนั้น มีวงดนตรีเต้นรำของนักเรียนแสดงบนเวที และแสดงได้ดีมาก ผู้ที่แสดงเป็นนางเอกในเรื่องละครคือนักเรียนหญิงผู้หนึ่งชื่อ Muriel Archung มีเชื้อจีนอยู่ ๕๕ สวย รูปร่างดี เต้นรำเก่ง และร้องเพลงเสียงดี มีนักเรียนติดตามมาก ภายหลังการแสดงละครได้มีเต้นรำต่อไปอีกด้วย

ในระหว่างนี้ข้าพเจ้าสนใจในวงดนตรีเต้นรำเป็นอันมาก เมื่อเล่น Tenor Banjo จนเข้าวงเต้นรำได้แล้วจึงได้ตั้งต้นหัดเล่นเครื่องดนตรีอื่นต่อไปอีก คือได้ซื้อ Tenor Saxophone มาลองหัดจนเล่นเข้าวงได้ ได้ซื้อแผ่นเสียงมาฟังวิธีเล่นของวงที่มีชื่อเสียงต่างๆ ซึ่งแต่ละวงเขาก็มี style ของเขา นอกจากนั้นพอวงมีชื่อเสียงมาเล่นในเมืองที่ข้าพเจ้าอยู่แล้วเป็นต้องไปฟังให้ได้ แม้จะต้องเสียเงินค่าผ่านประตูก่อนข้างแพง ได้เคยฟังวงดีๆ หลายวง เช่น วงของ Paul Whiteman, วงของ Isham Jones ฯลฯ ฟังพวกนี้เล่นแล้วเราไม่อยากจะหัดเล่นอะไรต่อไป อยากเก็บเครื่องดนตรีเข้าหีบเพราะมันเก้งจจนกระทั่งทำให้เราท้อถอย วงดนตรีเช่นนี้คนเล่นประมาณ ๑๒ ถึง ๑๖ คน แบ่งออกเป็น Sections ดังนี้ 1. Rythm Section มี Piano, Drum, Banjo, Bass 2. Saxophone Section มี Alto Sax ๒ อัน คือเสียง ๑ และ ๓ Tenor Sax ๒ อันคือเสียง ๒ และ ๔ ส่วน Baritone Sax, Soprano Sax และ Bass Sax รวมทั้ง Clarinets เขาใช้เป็นเครื่องประกอบ คือในเพลงบางเพลงในบางตอนก็ใช้เครื่องมือประกอบนี้ 3. Brass Section ได้แก่ Trumpets ๓ อัน เสียง ๑, ๒, และ ๓ และ Slide Trombone อีก ๓ อันสำหรับ ๓ เสียง ๔. สำหรับ Violin Section มีเฉพาะบางวงมี ๓-๔ คน

สำหรับผู้เล่นในวงมีชื่อเสียงเหล่านี้มีรายได้กันคนละมากๆ นอกจากเงินเดือนประจำตัวแล้วยังได้ส่วนแบ่งจากค่าผ่านประตู และ จากค่าขายแผ่นเสียงได้อีกเดือนหนึ่งๆ ตกหลายพันบาท แต่ผู้เล่นเหล่านี้ต้องเก่งถึงขนาด เพราะดนตรีเต้นรำที่สำคัญอยู่ที่คนเล่น คือต้องเล่นกลเม็ดพิเศษเกินนอกทำนองเพลงได้ ไม่ใช่แค่โน้ตที่เขาเขียนมาให้ การทำเช่นนี้ต้องเก่งจริง วงโคหวัหน้าวงเก่งทางเครื่องมืออะไรแล้ววงนั้นก็มักจะมีการแสดงเดี่ยวในเครื่องมือชิ้นนั้นโดยหัวหน้าวงเสมอ

๑๘. การประชุมนักเรียนไทย และ ฤดูร้อน ๒๔๖๗

เดือนมิถุนายน (๒๔๖๗) อายุได้ ๒๐ ปีกับหนึ่งเดือนเศษ มหาวิทยาลัยปีตหน้าร้อน นักเรียนไทยได้มีการประชุมใหญ่กันที่ Williston Academy เมืองอีสต์แฮมป์ตัน มลรัฐแมสซาชูเซตส์ อยู่ด้วยกัน ๑๐ วัน ข้าพเจ้าได้ไปในการประชุมนี้ด้วย มีนักเรียนไทยไปทั้งสิ้นประมาณ ๕๐ คนรวมทั้งนักเรียนหญิง ข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เป็นอุปนายกของสมาคมนักเรียนไทย และในการคัดเลือกระหว่างนักเรียนไทยว่าใครเป็นอย่างใดนั้น ข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นที่หนึ่งคือ 1. Most Popular 2. Best Athlete 3. Best Dancer (๑. กว้างขวางที่สุด ๒. เล่นกีฬาเก่งที่สุด ๓. เต้นรำดีที่สุด) และเป็นที่สองคือ 1. Done most for Alliance 2. Best all-round man (๑. ทำประโยชน์ให้แก่สมาคมนักเรียนไทยมากที่สุด ๒. รอบตัวดีที่สุด)

การประชุมนักเรียนประจำปีเช่นนี้อันที่จริงดีมากที่สุดทีเดียว คือได้มีโอกาสให้นักเรียนไทยทุกคนมาร่วมสามัคคีกัน มาสนทนากัน มาสนุกด้วยกัน ใครถนัดอะไรก็ได้มาแสดงให้ดูกันด้วย รู้สึกว่าทุกๆ คนพอใจ พวกถูกๆ ออกันมักจะคุยกันตลอดรุ่งก็มี เสร็จจากการประชุมแล้วข้าพเจ้าได้กลับไปพักที่บอสตัน

สำหรับหนังสือพิมพ์ Alliance Affairs ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ราย ๓ เดือนของนักเรียนไทยนั้น ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งให้เป็น Business Manager ตลอดมา คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๖ มีหน้าที่จัดการเรื่องพิมพ์ เก็บเงินจากสมาชิก ส่งหนังสือให้สมาชิก ฯลฯ

ตลอดหน้าร้อนนี้โดยมากอยู่บอสตัน ในเดือนกรกฎาคมได้เดินทางไปกรุงวอชิงตัน ครั้งหนึ่งโดยรถยนต์ ไปพักอยู่หลายอาทิตย์ ได้พบและเที่ยวกับเพื่อนเก่าๆ รวมทั้งได้พบคุณไสว ซึ่งเขาไปพักอยู่กับพระสันธิฯ ผู้ดูแลนักเรียน

ถ่ายในเครื่องแบบอเมริกันฟุตบอลล์ของมหาวิทยาลัยบอสตัน

พ.ศ. ๒๔๖๖

ระยะทางระหว่างบอสตันกับกรุงวอชิงตันนั้นประมาณ ๕๐๐ ไมล์ ต้องผ่านกรุงนิวยอร์ก และกรุงนิวยอร์กอยู่ครึ่งทางพอดี เวลาเราถึงกรุงนิวยอร์กเรามักจะไปรับประทานอาหารเช้า คือได้รับประทานแกงกะหรี่อร่อยมาก เรื่องอาหารเช้านี้เกือบจะเป็นเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกันในบรรดาผู้ที่เดินทางมาในรถคือทุกๆ คนก็อยากจะรับประทานอาหารเช้า แต่การเดินทางของเราบางแห่งก็ติด traffic คือรถยนต์มันมากมายเสียเหลือเกิน เมื่อคิดรถถึงแล้วเห็นว่าเราจะเข้าซานเมืองนิวยอร์กก็เข้าไปหลายชั่วโมง ความหิวโหยก็เกิดขึ้นเป็นเวลานานก่อนเข้าซานเมือง แต่ต่างก็ไม่อยากหยุดรับประทานอะไรรองท้อง เพราะเกรงจะอืดไป จะรับประทานอาหารเช้าไม่ได้เต็มที่ เมื่อผิดเวลารับประทานไปตั้งหลายชั่วโมง ทุกๆ คนก็เกิดโมโหหิว ในเวลาที่รถวิ่งนั้นทุกคนนั่งนิ่งกันไปหมด ไม่มีใครพูดอะไรเลย ถ้าใครเอื่อยอะไรขึ้นมาสักคำหนึ่งคนอื่น ๆ ก็หมั่นไส้และอยากชกปาก บางคนถึงกับร้องตะโกนออกมาดังๆ ว่าให้หยุดพูด ข้าพเจ้าฟังจะรู้สึกรบกวนการโมโหหิวคราวนี้เอง

เดือนสิงหาคม เบตตี แกมเมจ ซึ่งเป็นพี่สาวของเนลสัน แกมเมจเพื่อนนักเรียนข้าพเจ้าในมหาวิทยาลัย ได้เชิญข้าพเจ้าขึ้นไปพักที่บ้านเขา ซึ่งอยู่ริมทะเลในมลรัฐเมน อยู่เหนือบอสตันราว ๒๐๐ ไมล์ เราได้ไปด้วยกัน ๕ คน คือเบตตี, คลารา (พี่สาวเบตตี) เนลสัน (น้องชาย), แฟรนเชส และตัวข้าพเจ้า ได้ไปพักอยู่ ๓-๔ วัน ได้ไปเที่ยวเร่ร่อนไปตามเกาะเล็กต่างๆ ไปเผาหอยและทำอาหารรับประทานสนุกมาก กลางคืนเราก็ไปเดินร่ำขายทะเลเพลิงที่เพลินตี บิตามารดาของเบตตีเขาคือพ่อข้าพเจ้ามาก

เดือนกันยายน ได้ลงไปกรุงวอชิงตันโดยรถยนต์อีกครั้งหนึ่ง อยู่ประมาณ ๑ อาทิตย์ก็กลับบอสตัน

๑๕. ปีที่สามในมหาวิทยาลัย

กลางเดือนกันยายน (๒๔๖๗) มหาวิทยาลัยเปิด ข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็น President ของ Cosmopolitan Club ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนนักเรียนอีก เป็นปีที่ ๓ ติดๆ กัน และก็ยังเป็นนักเรียนต่างชาติคนเดียวในสภา นอกจากนั้นยังรับตำแหน่งอื่นๆ ในมหาวิทยาลัยอีกหลายตำแหน่ง แต่ตำแหน่งที่สำคัญและที่ข้าพเจ้าต้องทำงานหนักเห็นจะออกหลักบอคนอนมากที่สุดคือตำแหน่ง Editor-in-Chief ของ The Syllabus จนไม่ค่อยมีเวลาส่วนตัวหรือเรียนหนังสือได้เต็มที่ สำหรับฟุตบอลนั้นเจ้าคุณบุรีห้ามไม่ให้

เล่น ท่านกลัวจะตายเสียก่อนได้กลับประเทศไทย ถึงแม้ท่านไม่ห้ามข้าพเจ้าก็คิดว่า สู้ ไม่ไหวเหมือนกัน เพราะมันเจ็บและชอกช้ำไปหมดทั้งตัว เอาชีวิตเราไว้ดีกว่า ช้อเสี่ยง ก็ได้ทำไว้มากแล้ว

Office ของ Syllabus Staff ตั้งอยู่ในมหาวิทยาลัย ข้าพเจ้ามีห้องพิเศษ และมีเลขานุการีนี้นักเรียนชื่อ Marie Barry เป็นนักเรียนชั้นเดียวกัน พวก Staff ใกรว้าง จากการเรียนก็ต้องมาทำงานในสำนักงาน และคอยฟังคำสั่งข้าพเจ้าว่าจะให้เขาทำอะไรบ้าง ทางฝ่าย Editorial Department (ฝ่ายเขียน) มี Managing Editor 1, Literary Editor 1, Associate Editors 3, พวก Section มี Editors Photograph, Organization, Art, Fraternities, Sports, Faculty, Snapshots, Classes, Publications, Grinds. ทางฝ่าย Business—Department (ฝ่ายธุรการ) มี Business Manager, Circulation Manager, Advertising Manager และ Publicity Manager ทั้งขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของข้าพเจ้า

๘๐. ทุลกระหม่อมประชาธิปกและพระชายา

ตุลาคม ได้รับโทรเลขจากเจ้าคุณบุรี ซึ่งเป็นราชทูตอยู่ที่กรุงวอชิงตันว่า ทุลกระหม่อมเอี้ยคนน้อยประชาธิปก (สมเด็จพระปกเกล้าฯ) พร้อมด้วยพระชายา (สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี) จะเสด็จมาเมืองบอสตัน ขอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้จัดการรับเสด็จ เมื่อท่านเสด็จมาถึงโคยรดิไฟ ข้าพเจ้าไปคอยต้อนรับที่สถานีแล้วได้พาท่านไปพักที่ Hotel Copley Plaza ซึ่งเป็นโฮเตลที่หรูที่สุดในเมืองนี้ ข้าพเจ้านัดนักเรียนไทยทั้งหลายไปเฝ้าสำหรับข้าพเจ้าเองได้รับใช้ท่านตลอดเวลา คือตั้งแต่เช้าจนถึงทุกวัน เป็นผู้พาท่านไปเที่ยวชมสถานที่ต่างๆ พาไปหานายแพทย์ Specialist ในโรคต่างๆ เพราะท่านมีโรคประจำพระองค์หลายอย่าง ระหว่างท่านอยู่กับนายแพทย์บางครั้งนานๆ ข้าพเจ้าก็ต้องนั่งคุยอยู่กับท่านหญิงพระชายาของท่าน คืนหนึ่งได้ไปดูละคร Musical Comedy เรื่อง Little Jesse James ด้วยกัน ละครเรื่องนี้ข้าพเจ้าเคยดูมาแล้วครั้งหนึ่งชอบมาก จึงได้แนะนำและพาท่านไปทอดพระเนตร คือ เนื้อเรื่องสนุกดี มีการเข้าใจผิดกันอย่างขบขัน และมีเพลงเพราะๆ หลายเพลง แต่ที่ผู้คนชอบมากที่สุดคือ I Love you ทำนองก็เพราะและคำก็ดี นอกจากละครและชมสถานที่ต่างๆ ในเมืองบอสตันนี้แล้ว ยังได้พาท่านไปเที่ยว “รีเวีย บีซี” ซึ่งเป็นที่ Amusement ใหญ่และสำคัญอีกด้วย ห่างจากบอสตันราว

๑๒ ไมล์ การไปที่นั่นจำได้ว่ารถไปติด Traffic ก็อรยนต์ไปกันมากเหลือเกิน ต้องค่อยกลานไป เสียเวลาดังหลายชั่วโมง

อีกคราวหนึ่งได้พาท่านไปดู Harvard Stadium (สนามอเมริกันฟุตบอลล์ของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด) บังเอิญที่มหาวิทยาลัยนั้นเขากำลังซ้อมลับอยู่ (Secret practice) เมื่อเขาเห็นข้าพเจ้าซึ่งเคยเล่นอยู่ในทีมของมหาวิทยาลัยบอสตันโผล่เข้ามา เขาก็เลยมาขอร้อง ขอให้ออกไปก่อน ข้าพเจ้าก็เลยต้องขอโทษไม่ทราบว่าเขากำลังซ้อมอยู่ เพราะเรื่องเช่นนี้เรารู้ที่อยู่แล้วว่า เขาต้องการบีตบ้างมาก การเล่นอเมริกันฟุตบอลล์ของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ นั้นต้องเปลี่ยนวิธีเล่นทุกอาทิตย์ เพราะในเวลาแข่งขันในคราวที่แล้วมาก็มีพวก Scout ของมหาวิทยาลัยที่จะเข้าแข่งขันด้วยในคราวต่อไป มาดูว่ามหาวิทยาลัยนี้มีวิธีเล่นอะไรบ้าง ใครเก่งอย่างไรบ้าง เพื่อเขาได้คิดแก้ไขมิให้ทำอะไรได้สะดวก

การรับใช้ของข้าพเจ้าเป็นที่พอพระทัยทุลกระหม่อมประชาธิปมาก นอกจากที่จะชมตัวข้าพเจ้าเป็นส่วนตัวแล้วยังได้ชมเชยว่านักเรียนไทยที่มาศึกษาในอเมริกานั้นดีต่าง ๆ นานา คือทำอะไรทำได้ไม่ถ้อเนื้อถ้อตัว และคล่องแคล่ว เมื่อเวลาที่ท่านจะเสด็จขึ้นรถไฟจากบอสตันภายหลังที่ได้มาพักอยู่ประมาณ ๗ วัน ท่านได้บอกข้าพเจ้า ขอบอกขอบใจมากว่าคล่องแคล่วดี แล้วรับสั่งเป็นภาษาอังกฤษว่า "Very useful man"

๘๑. งานโรงเรียนคุณไสว

ในระหว่างที่ข้าพเจ้าได้คุ้นเคยชอบพอกับคุณไสวมาก ถึงวันอาทิตย์เย็น ๆ ข้าพเจ้าได้ขับรถไปที่ใกล้ ๆ โรงเรียนวอลแฮม ได้มีโอกาสพบคุยกัน บางวันเวลาโรงเรียนหยุดก็ได้เชิญไปขึ้นรถเล่นเสมอ จนครั้งหนึ่งถูกตำรวจจับจะเอาไปโรงพัก ข้าพเจ้าต้องไปอ้อนวอนตำรวจอยู่นาน แสดงว่าเราทั้งคู่เป็นจีน คุณไสวนั้นพูดภาษาอังกฤษไม่ได้ พึ่งมาจากเมืองจีน ลงท้ายตำรวจก็ปล่อยให้ไป

ในเวลาที่โรงเรียนคุณไสวมุ่งงานเต็มวัน ก็ได้เชิญข้าพเจ้าไป รู้สึกดีใจและสนุกสนานมาก เป็นธรรมเนียมของโรงเรียนอเมริกันว่าในปีหนึ่งจะต้องมีงานเต็มวันอย่างน้อยหนึ่งครั้งหรือสองครั้ง ในงานเต็มวันนี้นักเรียนแต่ละคนก็เชิญ "เพื่อนผู้ชาย" หรือ "คนชอบพอ" ของเขามาสนุกสนานได้หนึ่งคน และแนะนำให้รู้จักเพื่อน ๆ ของเขา ผู้ที่ได้รับเชิญนั้นมีอยู่สองประเภท ประเภทหนึ่งเป็นที่เข้าใจว่าเป็น "คูรัก" หรือ "คนชอบพอ"

หรือ “เพื่อนผู้ชาย” และอีกประเภทหนึ่งก็คือนักเรียนบางคนยังไม่มี “คู่รัก” หรือมีแต่ติดขัดมาไม่ได้ ในกรณีเช่นนี้ขอให้ “คู่รัก” ของคนอื่นพาเพื่อนมาด้วย เพื่อมาเป็น partner ของเพื่อนของตน คุณไสวได้โทรศัพท์บอกข้าพเจ้าว่าให้พาเพื่อนไปคนหนึ่งสำหรับเพื่อนของเธอ ข้าพเจ้าจึงได้ชวนพระเอกของมหาวิทยาลัยไป หนุ่มหน้าตาสวย และเป็นคนสำคัญในมหาวิทยาลัย ก็เป็นเหรียญเอกของ Senior Class และเป็น manager ของฟุตบอลทีมของมหาวิทยาลัย เราได้ไปสนุกสนานกันมาก คืนวันนั้นคุณไสวแต่งตัวสีฟ้าซึ่งเป็นสีที่ข้าพเจ้าชอบมากที่สุด บนผมก็ปักพวงดอกไม้มัสฟ้า

ในเวลาที่มาวิทยาลัยข้าพเจ้ามีงานเต็มวัน ข้าพเจ้าก็ได้เชิญคุณไสวมา แต่การเชิญคุณไสวมาก่อนข้างลำบากเพราะต้องมี Chaperone เป็นครุมาคด้วย แต่เคราะห์ดีที่มีแม่ครูสาวและหน้าตาดูดีคนหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ไปอ้อนวอนเพื่อนผู้ชายซึ่งเป็นเพื่อนรักกันมากของข้าพเจ้าขอให้เขามาด้วย เพื่อเป็น Partner ของครู Chaperone ในชั้นแรกเพื่อนคนนั้นก็ชักไม่สบายใจเพราะรู้ว่าเป็นครูคงจะแก่แล้วและคงไม่สวย แต่เสียข้าพเจ้าไม่ได้จึงรับที่จะไปด้วย แต่เขาบอกว่า I'm doing it just for you แต่เมื่อได้พบตัวและแนะนำให้รู้จักแล้วก็ดูเขาพอใจและสนุกสนานมาก เห็นเขาเต็มร่าด้วยกันตลอดเวลา สำหรับคุณไสวนั้นรู้สึกว่าคุณไสวเพื่อนนักเรียนมหาวิทยาลัยของข้าพเจ้าทั้งกันมาก ชมว่าน่าเอ็นดู

๘๒. Siam Night

ธันวาคม (๒๔๖๗) สมาคมนักเรียนไทยได้จัดให้มีงานขึ้น เรียกว่า “Siam Night” มีที่ Bates Hall ในบอสตัน เชิญแขกประมาณ ๒๐๐ เศษ งานนี้เราได้จัดให้มีภาพยนตร์เมืองไทย (เข้าเขามา) มี Speech เรื่องเมืองไทย และมีละครเรื่อง “ล้ามตี่” เสร็จแล้วมีเต็นท์

ละครเรื่อง “ล้ามตี่” นั้น ข้าพเจ้าได้ถูกเลือกให้แสดงเป็นพระเอกเป็นตัวริชาร์ด ดิคสัน ไสวเป็นนางเอก เบตตี สมิท บุญชัยเป็นพ่อนางเอก คุณประสาธเป็นล้ามตี่ จิตต์เป็นเจ๊กบ๊วย เช็กเป็นเสมียนโฮเต็ล หลงเป็นนายตำรวจ อันที่จริงข้าพเจ้าไม่เคยเป็นนักแสดงละครเลย ตามที่เคยแสดงมาแล้วแม้แต่จะมีบทเพียงแต่น้อยๆ ก็รู้สึกประหม่า แต่โดยเฉพาะคราวนี้ได้ประหม่าสะทกสะท้านเลย ออกมาบนเวทีก็เหมือนกับอยู่ในห้องในบ้านตามธรรมดา เห็นจะเป็นด้วยได้นางเอกดี งานวันนั้นได้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยดียิ่ง

ทุกคนที่ไปได้นุกสนานกันมาก ข้าพเจ้าได้เชิญบรรดาครู อาจารย์และเพื่อน ๆ ทั้งหญิงชายในมหาวิทยาลัยไปหลายคนรวมทั้ง Muriel Archung ผู้ที่เล่นเป็นนางเอกของละครของมหาวิทยาลัยไปด้วย ได้เต้นรำกับเขาเป็นครั้งแรก และพึงจะรู้สึกสนิทสนมกันวันนั้น ได้นัดพบกับเขาเพื่อไปเที่ยวด้วยกันในโอกาสต่อไป เขาก็ตอบรับอย่างยินดี

๘๓. เรื่องเบ็ดเตล็ด

ในระหว่างฤดูหนาวนี้มีเรื่องแปลก ๆ อยู่ ๒-๓ เรื่อง เช่น ข้าพเจ้าเดินไปในป่าริมฝั่งผู้หญิงสาวคนหนึ่งมาทักโดยเรียกชื่ออย่างถูกต้อง ครั้นข้าพเจ้าถามว่าทำไมจึงรู้จักชื่อ เขาก็บอกว่าใคร ๆ ก็รู้จักท่านทั้งนั้น ก็รูปท่านลงหนังสือพิมพ์แทบทุกวัน แล้วเขาก็ชวนข้าพเจ้าไปบ้าน เขาหยิบเหล้าออกมาเลี้ยง (ซึ่งเป็นเวลาที่ทั้งประเทศอเมริกาห้ามดื่มสุรา) ข้าพเจ้ารู้สึกกลัวมากเพราะในประเทศอเมริกามีการ Blackmail กันมาก กลัวจะถูกต้ม แต่ก็ไม่เพราะหัดไม่มีอะไรเกิดขึ้น รู้สึกว่าเขาเป็นผู้หญิงที่ซื่อ ๆ เขาเล่าว่าเขามีเพื่อนผู้ชายเหมือนกัน แต่บางเวลาเขารู้สึกหงอยมาก เขาอยากได้ข้าพเจ้าเป็นเพื่อนเขาคด้วย แล้วเขาก็นัดพบข้าพเจ้าในโอกาสต่อ ๆ มาอีกด้วย อีกเรื่องหนึ่งวันหนึ่งข้าพเจ้าได้รับโทรศัพท์เป็นเสียงผู้หญิงถามว่าจำเขาได้ไหม เขาเคยอยู่บ้านใกล้ ๆ ข้าพเจ้า แล้วเขาก็บอกลักษณะและว่าเคยสวนกับข้าพเจ้าตอนไหน เวลาใดบ้าง ข้าพเจ้าก็จำไม่ค่อยได้ แล้วเขาก็แนะนำให้ไปหาข้าพเจ้าสองจิตสองใจ แต่ในที่สุดก็คิดว่าลองดูสักที คุยที่หรือจะเป็นอย่างไรก็ได้ จึงได้ไปพบกับเขาตามที่นัดหมาย เมื่อพบกันแล้วก็ไปชั้รถเล่นด้วยกัน เขาก็เล่าว่าเขาแต่งงานแล้วและหย่ากันแล้ว มีบุตรคนหนึ่งไปฝากเขาเลี้ยงไว้ เขาหงอยมากอยากไปเที่ยวด้วย อยากได้ข้าพเจ้าเป็นเพื่อนของเขา นี่แหละแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงอเมริกันนั้นฟรีและกล้ามาก แล้วแต่ละคนโดยมากพุดจาอ่อนหวานน่าเอ็นดูเสียด้วย

ขอล่าถึงเรื่องสุรา ในประเทศอเมริกาได้ห้ามการขายสุรามาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๑๘ ฉะนั้น ผู้คนในอเมริกาที่ติดสุราก็ค่อนข้างจะเดือดร้อน เพราะหาซื้อไม่ได้มีแต่สุราเถื่อนซึ่งดีหรือไม่ดีก็ไม่ทราบ ดื่มเข้าไปแล้วอาจเป็นพิษถึงตายก็ได้ และราคาก็แพงลิบทีเดียว และก็เป็นที่ธรรมชาติของมนุษย์ถ้าเขาห้ามสิ่งใด แล้วก็ทำให้อยากในสิ่งนั้น การห้ามขายสุรานี้จึงทำให้เด็กนักเรียน เด็กมหาวิทยาลัยทั้งหญิงและชายชอบดื่มเห็นเป็นของโก้เก๋ โดยมากมีเหล้าติดกระเป๋ากันทั้งนั้น แม้ไม่มีเหล้าแท้ก็ไปเที่ยวหาแอลกอฮอล์เปล่า ๆ แล้ว

ผสมกับน้ำส้มหรือน้ำองุ่นก็เอาดี มีคนเคยเล่าเปรียบเทียบกันว่าสมัยก่อนห้ามขายเหล้า ชายใดต้องการรู้จักหญิงให้เอาผ้าเช็ดหน้าชุบน้ำมันเบนซิน แล้วเดินผ่านผู้หญิงที่อยากรู้จัก แสดงให้ทราบว่าจะมีรถยนต์อยากไปเที่ยวกันไหม ? แต่มาสมัยการห้ามขายเหล้าพวกมีรถยนต์ตกต่ำไป ชายต้องเอาผ้าเช็ดหน้าชุบน้ำ เพื่อให้ผู้หญิงได้กลิ่นแสดงว่าฉันมีเหล้าอยากมาเที่ยวกันไหม ? เรื่องนี้ข้าพเจ้าออกจะเห็นจริงด้วย สำหรับตัวข้าพเจ้าเกลียดเหล้าเป็นที่สุด แต่ในสมัยนั้นถ้ามีโอกาสดื่มเหล้าก็เป็นของโก้ที่สุดเหมือนกัน

มีอีกเรื่องหนึ่ง มากิตๆ คุกกี้ใจหาย ข้าพเจ้าได้รู้จักกับผู้หญิงคนหนึ่งโดยบังเอิญชื่อ “ จาร์ติน ” สวยมาก แต่งตัวดี กิริยามารยาทเรียบร้อย เมื่อได้รู้จักกันแล้วต่างคนต่างทิ้งกันมาก เพราะเก๋น่าเอ็นดูทีเดียว ได้พบปะกันหลายครั้ง ซึ่งโดยมากก็มักจะไปขี่รถยนต์เที่ยวเล่นด้วยกันในเวลากลางคืน วันหนึ่งเขาบอกมาว่าข้าพเจ้าจะไปธุระจังหวัดอื่น ระหว่างเขาไปอยู่จังหวัดอื่นก็ได้มีจดหมายถึงข้าพเจ้าแทบทุกวัน แต่บังเอิญข้าพเจ้าก็ไม่เคยตอบเขา วันหนึ่งข้าพเจ้าอ่านหนังสือพิมพ์เห็นรูปผู้หญิงคนนั้นเข้า จึงได้อ่านเรื่องละเอียดของเขাপราศฎว่าเป็นพวก Criminal ตำรวจกำลังต้องการตัว ไม่นึกเลยว่าคนสวย เรียบร้อยน่าเอ็นดูอย่างนี้จะไปได้ แต่ก็เคราะห์ดีที่ระหว่างพบปะกับข้าพเจ้าไม่ได้มีอะไรเกิดขึ้นเลย

ระหว่างฤดูหนาวนี้ได้ไปเที่ยว Night club กับเพื่อนนักเรียนเสมอ เรามักจะไปกันปาร์ตี้ใหญ่ คือ ตั้ง ๘ หรือ ๑๐ คน คือชาย ๔ หรือ ๕ แล้ว มีpartner ไปคนละคน พวกผู้หญิงโดยมากก็เป็นเพื่อนนักเรียนหญิงในมหาวิทยาลัย ที่แห่งหนึ่งที่เราไปลึกลับมากต้องเดินเข้าตรอกไปขึ้นบันไดเล็ก ถึงประตูก็ต้องเกาะเป็นจังหวะ แล้วคนเฝ้าประตูเปิดช่องเล็กนิดเดียวเฉพาะลูกตามองออกมาดูว่าเป็นใคร ถ้าเป็นคนรู้จักกันแล้วจึงจะเข้าได้ แล้วต้องเดินอ้อมไปเข้าประตูอีกแห่งหนึ่ง สถานที่นี้เปิดตึกมากตั้งแต่เกือบสองยาม แล้วเล่นไปจนสว่าง มีเหล้าเถื่อนมากมาย เป็นสถานที่ของพวกแขกดำ แต่ฝรั่งชอบไปเที่ยวกันมาก มี Cabaret (ระบำ) แขกดำ วงดนตรีก็ใช้แขกดำ พอเพลงถึงต้นบรรเลงแล้วพวกเล่นดนตรีก็เดินไปตามโต๊ะต่างๆ ที่นั้นสนุกสนานมาก ข้าพเจ้าได้ไปหลายครั้ง ยิ่งทำเป็นสถานที่ลึกลับ เข้าไปภายในได้โดยยากเช่นนี้ก็ยิ่งทำให้พวกเราชอบและตื่นเต้นมากยิ่งขึ้นอีก

มีอาจารย์หลายคนในมหาวิทยาลัยนี้ที่ชอบข้าพเจ้ามาก คือ ได้เชิญไปรับประทานอาหารที่บ้านเขาเสมอ ๆ และแนะนำให้รู้จักกับครอบครัวของเขาเป็นกันเอง สำหรับเพื่อนนักเรียนก็มีหลายคนที่ชอบเชิญไปรับประทานอาหารที่บ้านเขา แล้วแนะนำให้รู้จักครอบครัวของเขา ฉะนั้นจึงทำให้ข้าพเจ้ารู้จักชีวิตของชาวอเมริกันเป็นอย่างดี อาจารย์คนหนึ่งเช่าบ้านอยู่ใกล้ ๆ กับที่ข้าพเจ้าอยู่ แก่มีรถยนต์ด้วย บางวันข้าพเจ้าได้ขอยืมรถยนต์แก่ไปพาผู้หญิงไปเดินราตามโรงเต็นร้านนอกเมือง จำได้ว่าขับรถยนต์ของอาจารย์นี้ไปไกล ๆ ทีเดียว ไม้ลโดยขับรถมือเดียวเท่านั้น เพราะอีกมือหนึ่งต้องเกาะผู้หญิงไว้ ผู้หญิงอเมริกันเขาชอบให้ทำอย่างนั้น

ผู้หญิงอเมริกันมีอยู่สองจำพวก จำพวกหนึ่งมีว่าถ้าได้ออกไปเที่ยวกับเขาแล้วก็ต้องจูบเขา ถ้าไม่จูบเขา เขารู้สึกว่าเขาเป็นที่รังเกียจ หรือว่าเขาไม่ดีพอเราจึงไม่จูบเขา หรือพูดตรง ๆ ก็แปลว่าเขาถูกคุกคามทีเดียว ส่วนอีกจำพวกหนึ่งตรงกันข้าม ถ้าไปจูบเขา เขาก็หาว่าเราทะเล้งและว่าเราคุกเขา ฉะนั้น เวลาเราเชิญใครไปเที่ยวเราต้องดูลักษณะของผู้หญิงด้วยว่าเขาอยู่ในจำพวกหนึ่งหรือจำพวกสอง แล้วต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง อย่าให้เขาประนามเราว่าเราคุกเขาได้

มีอยู่ครอบครัวหนึ่งซึ่งหัวหน้าครอบครัวเป็นชั้นนายพันเอกทหารอเมริกัน ลูกชายเขาสองคนเป็นเพื่อนนักเรียนของข้าพเจ้า เขามีลูกสาวคนเดียวอายุประมาณ ๑๖ ปี สวยมากทีเดียว ครอบครัวนี้เขาดีต่อข้าพเจ้ามาก ได้เชิญข้าพเจ้าไปรับประทานอาหารที่บ้านเขาเสมอ เสร็จแล้วก็คุยกันบ้าง เล่นไพ่บริจกันบ้าง ครอบครัวนี้หากลูกสาวคนสวยคนเดียวของเขาเป็นที่สุด ไม่เคยปล่อยให้ไปไหนสองต่อสองกับใครเลยแม้เป็นชายหนุ่มอเมริกัน แต่เขาให้เกียรติยศกับข้าพเจ้ามาก ทั้งพ่อและแม่เขาได้ไวใจและปล่อยให้แม่สาวน้อยคนนี้ไปคนเดียวครั้งละครั้ง เต้นรำ กับข้าพเจ้าสองต่อสองในเวลากลางคืนหลายครั้ง จนแม่สาวคนนั้นถามข้าพเจ้าว่า “ท่านไปทำอะไรไว้ พ่อแม่ฉันจึงได้ไวใจท่านเหลือเกิน มีท่านคนเดียวที่พาฉันไปเที่ยวได้สองต่อสอง” ข้าพเจ้าได้เคยพาเขาไปเต้นรำที่มหาวิทยาลัย พวกเพื่อนนักเรียนพากันมาแย่งขอเต้นด้วย แล้วทุก ๆ คนถามข้าพเจ้าว่าไปหาผู้หญิงสวย ๆ อย่างนี้ที่ไหนมา มาเต้นรำคราวใดก็เห็นพาแต่สวย ๆ มาทุกครั้ง

ปลายฤดูหนาวทุก ๆ ปีเป็นฤดูกาลคอนเสิร์ต คือ Boston Symphony Orchestra ได้มาแสดงใน Auditorium ใหญ่แห่งหนึ่งในบอสตัน ข้าพเจ้าได้ซื้อตั๋วเข้าไปฟังเสมอ เพราะมาในตอนหลังๆ นี่ข้าพเจ้าสนใจและชอบฟังคอนเสิร์ตเหมือนกัน ไม่ใช่ชอบดนตรีเต็มๆ แต่อย่างเดียว วงซิมโฟนีใช้คนเล่นกว่า ๑๐๐ คน เล่นไวโอลินเสียงต่างๆ เสียกว่า ๔๐ คน สำหรับตัวข้าพเจ้าเวลาไปฟังคอนเสิร์ตชอบไปนั่งฟังถึงเรื่องอะไรต่ออะไร สนบายนิดๆ เหมือนกัน รู้สึกว่าดนตรีนี้เป็นสิ่งประเสริฐที่สุดอย่างหนึ่งในโลก ในเวลาที่มีทุกซ์ดนตรีจะระงับทุกชั้นนี้ไต่มาทีเดียว นอกจากนั้นยังให้ความรู้สึกต่างๆ อีก ข้าพเจ้ายอมรับสารภาพว่าเวลาข้าพเจ้าฟังดนตรีเพลงที่ถูกอกถูกใจแล้ว ใครจะมาพูดอะไรด้วยก็ไม่เข้าใจ บางทีถึงกับเสียกิริยา

๘๔. ไปรับจ้างเล่นดนตรีเต็มๆ และบาสเกตบอลอาชีพ

การคบเพื่อนฝูงมาก มีรถยนต์ มี Apartment House นั้น เงินที่ได้รับไม่ค่อยจะพอใช้ เพราะทางการเขาจ่ายให้ตามหลักเกณฑ์เป็นรายเดือนดังนี้ ค่าเช่าห้อง ๒๕ เหรียญ ค่ารับประทาน ๔๕ เหรียญ ค่าเงินกะเปาะและเสื้อผ้า ๓๐ เหรียญ เดือนหนึ่ง ๑๐๐ เหรียญพอดี ไม่พอใช้แน่ ข้าพเจ้าจึงต้องออกหากินบ้าง วิชาพิเศษที่พอจะแสดงเป็นอาชีพได้มีอยู่เพียงสองอย่างคือ เล่น Tenor Banjo ใน Dance Orchestra อย่างหนึ่ง และเล่นบาสเกตบอลอาชีพอีกอย่างหนึ่ง

สำหรับการเล่นอยู่ในวงดนตรีเต็มรำนั้น โดยมากพวกเล่นเป็นพวกเพื่อนนักเรียนมหาวิทยาลัยด้วยกัน เราไปเล่นตาม Private Parties คือตามบ้านหรือตามสมาคมต่างๆ คินหนึ่งๆ ก็ได้ระหว่าง ๕ ถึง ๘ เหรียญ นับว่าไม่เลว สนุกด้วย ได้เห็นอะไรแปลกๆ เพราะพวกอเมริกันชอบเล่นของแปลกๆ ได้ทุกคนต่างๆ ทั้งสวย ไก่แก่ น่าเอ็นดู และขี้วเขาสนุกกัน อันที่จริงข้าพเจ้าชอบเล่นดนตรีให้เขาเต็มรำนากกว่าที่จะไปเต็มรัด้วยตนเอง เพราะไม่ต้องกังวลคิดว่าหญิงใดเขาจะรังเกียจที่จะเต็มรักับเราโดยที่เราเป็นคนต่างผิว การที่ไปเล่นอยู่ในวงดนตรีก็กลายเป็นตรงกันข้าม เขากลับชมเชยเราว่าเล่นดนตรีเก่ง เขาอยากรู้จักกับเรา บางคนก็ขอร้องให้เราสอนให้เขาเล่นบ้างทั้งนี้ ก็กลายเป็น hero ย่อมๆ อาชีพทางนี้สบาย แต่เราก็ต้องแสดงได้ดีพอใช้ และต้องมีผู้สนับสนุน

A PRINCE IN FOOTBALL REGALIA—Pratt Sukhum, a Prince from Siam, plays football on the Boston University eleven. He was not far from the rest of the squad and was not aware how famous he was.

WASHINGTON

Prince and Paupers On Grid

Pratt Sukhum, Siamese Prince, quarterback on the Boston University football team at the left. The prince is a million miles removed from pauper status.

Siamese Student Plays Football on B. U. Team

Son of King's Col. House May Introduce Game at Home

Not so many years distant it is within the realm of possibility that an international football game may be played in this country between the Bangkok University of Siam and Harvard or Yale.

Nor that any negotiations are under way for such a game. Oh, no! As a matter of fact, Bangkok University has not even got a football team yet.

However, in another year, Pratt Sukhum, son of Siam, is going home to Siam.

Pratt Sukhum, Siamese student on the Boston University football team.

Pratt Sukhum came here to the United States to study at Harvard University. He is a Siamese prince, a son of the King of Siam, and he is a member of the Harvard College football team.

He is the only Siamese student on the Harvard football team.

He is a member of the Harvard College football team.

He is a member of the Harvard College football team.

Looks Like a Big Year for the Back Bay College Eleven

Pratt Sukhum, Q. R. Rosenberg, L. and Santosuosso, G. L. Extreme right—Carroll, O. H. Below—Worcester, Q. R.

BOSTON UNIVERSITY TO HAVE STRONG ELEVEN

Boston University is ready to make the strongest team in the college circuit for a game in the football world to be held in early next season. For the first time the Back Bay college has a strong football team on its feet.

The team is made up of the following players:

Pratt Sukhum, quarterback; Q. R. Rosenberg, L. and Santosuosso, G. L. Extreme right—Carroll, O. H. Below—Worcester, Q. R.

Siamese Star

Pratt Sukhum, Siamese student on the Boston University football team.

ส่วนการเล่นบาสเกตบอลล์อาชีพนั้นขอเล่าดังนี้ ในประเทศอเมริกาชอบการแข่งขันทีฬามาก ฉะนั้นตามสถานที่เล่นรำบางแห่งแทนที่จะมี Cabaret และเต้นรำ กลับมีบาสเกตบอลล์และเต้นรำ และก็มีคนนิยมเสียด้วย เจ้าของสถานที่ก็มักจะไปหาผู้แสดงดี ๆ มาเล่น เพื่อการแข่งขันจะได้ว่องไวและสนุกแก่คนดู ให้คนดูก็จะได้มาบ่อย ๆ ผู้จัดการได้มาเชิญข้าพเจ้าไปเล่นหลายครั้ง ครั้งหนึ่งได้ตั้งแต่ ๑๐ ถึง ๑๕ เหรียญ การไปเล่นอาชีพเช่นนี้ต้องปิดไม่ให้มหาวิทยาลัยทราบ เพราะถ้าเขาทราบว่าไปเล่นเป็นอาชีพแล้วจะเข้าเล่นในทีมของมหาวิทยาลัยไม่ได้ การเล่นอะไรต่ออะไรเป็นอาชีพได้ในประเทศอเมริกานั้นไม่ใช่เป็นเรื่องที่ง่ายตายนัก เพราะเป็นการแข่งขันกัน คนเก่ง ๆ ของเขามีมาก เราต้องดีถึงขนาดจริง ๆ ยิ่งการเล่นกีฬาด้วยแล้วต้องดีแน่ เพราะคนดูทุกคนนัยน์ตาสูง ได้เคยเห็นแต่ของดี ๆ ถ้าเราเล่นอ่อนแล้วเขาก็เห็นได้ชัด และเขาก็ตำหนิว่า เขาเสียเงินเข้ามาดูแล้วเอาคนเล่นอ่อน ๆ มาเล่น อาจารย์ตะโกนบอกว่าเรา ซึ่งทำให้เราต้องอับอายขายหน้า ฉะนั้นผู้จ้างต้องเลือกแล้วเลือกอีก

๘๕. คณะละครไทยไปแสดงในอเมริกา

ปลายเดือนมกราคม คณะละครที่ไปจากเมืองไทยไปแสดงในสหรัฐอเมริกาได้ไปถึงเมืองบอสตัน คณะละครนี้มีหญิงสาวไปรำละครราว ๘ คน มีผู้ชายราว ๗-๘ คนไปเตะตะกร้อและเล่นพิณพาทย์ ก่อนละครคณะนี้จะมาถึงได้แลเห็นแจ้งความหน้าโรงละคร Keith ในเมืองบอสตันว่าจะมีคณะละครไทยมา และมีเจ้าหญิงไทยแสดงด้วย ถิ่นวันแรกที่มาแสดงที่บอสตันข้าพเจ้าได้ซื้อตั๋วเข้าไปดู โรงละคร Keith นี้มีการแสดง Varieties คือมีละครเบ็ดเตล็ดอย่างละ ๑๕ นาทีบ้าง โปรแกรมหนึ่งๆ ก็แสดงอยู่ ๗ วัน สำหรับโปรแกรมนี้พอจะถึงฉากละครไทยก็มีชายไทยคนหนึ่งซึ่งเป็นผู้ควบคุมคณะนี้มา คือนายแฟรงค์ฮิกส์ ได้ออกมาหน้าเวทีแล้วกล่าวถึงเรื่องละครนี้เป็น Introduction สักสองสามนาที แล้วก็เปิดฉาก พวกเล่นพิณพาทย์แต่งตัวนุ่งผ้าสวมเสื้อนอกแต่ไม่สวมรองเท้า นั่งอยู่บนพื้นเวทีแสดงเพลงแล้วละครรำก็ออกมา ที่ว่าเป็นเจ้าหญิงก็คือหม่อมหลวงสุดจิตต์ (อเมริกันทิ้งให้เป็นเจ้าเพื่อการแจ้งความ) ต่อจากนั้นก็มีการเตะตะกร้อซึ่งฝรั่งทั้งกันมากเห็นเป็นของแปลก เตะกันอย่างไรลูกจึงไม่ตกพื้น อย่างนี้ฝรั่งทำไม่ได้ แล้วมีรำพม่าเดียว แล้วหม่อมปาหยินติดลูกเตะกร้อ ซึ่งแกล้งมาก แกล้งลูกเตะกร้อบนตัวแกล้งสืบทว่าลูก บนหัว บน

ไหล่ บนแขน บนเท้า ต่อจากนั้นละครว่าเป็นฉากสุดท้าย ดูก็นี่เป็นที่พอใจคนดู ละครเล็กข้าพเจ้าได้ไปที่หลังโรงเพื่อทำความรู้จักกับพวกนี้ เขาดีใจมากที่พบคนไทย ในวันต่อๆ ไปได้ไปเยี่ยมเขาที่ที่พัก และได้พาไปเที่ยวและพาไปเล่นหิมะ เพราะเวลานั้นอากาศกำลังหนาวและมีหิมะมาก

ขนบธรรมเนียมของอเมริกันกับคนไทยนั้น ต่างกันมากเกือบจะว่าต่างกันทุกสิ่งทุกอย่าง จึงเห็นว่าในต่อๆ ไปถ้าจะส่งคนไทยหมู่ใหญ่ๆ อย่างนี้ไปต่างประเทศแล้ว เพื่อจะไม่ให้เคอะเขิน เป็นที่ขายหน้าคนทั่วๆ ไปแล้วควรให้คนที่รู้ขนบธรรมเนียมของประเทศนั้นๆ คุมไปด้วย ผู้ที่ไปในคณะละครนี้ไม่มีใครทราบขนบธรรมเนียมอเมริกันเลย ทำอะไรตามความพอใจของตนซึ่งผิดขนบธรรมเนียมและประเพณีของเขา

ข้าพเจ้าได้เคยไปข้างหลังโรงละคร และไปในห้องแต่งตัวพวกละครของเราหลายครั้ง พอเข้าไปใกล้ห้องพวกเราได้กลิ่นยานัตถ์ฉุนที่เคี้ยว เขาบอกข้าพเจ้าว่าเป่ายานัตถ์เพื่อแก้หนาว ไม่อย่างนั้นทณอากาศหนาวไม่ไหว อนึ่งการแต่งเนื้อแต่งตัวของพวกเราก็ดูไม่สู้จะดีนัก เพราะแต่งตัวกันไม่ค่อยเป็น และไม่มีใครช่วยแนะนำ การเข้าไปหลังโรงละครนี้ ข้าพเจ้าเลยได้มีโอกาสพบและทำความรู้จักกับพวกคาราละครอเมริกัน ทั้งหญิงชายหลายคน บางคนก็ได้เชิญไปรับประทานอาหาร และไปเที่ยวด้วยกัน

๘๖. มิวเรียล

ชอกล่าวถึงมิวเรียล บู่ของเขาเป็นจีนมาอยู่ในอเมริกาตั้งแต่ตัวเล็ก ๆ ได้ภรรยาเป็นอเมริกัน แล้วบิดาของเขาก็ได้ภรรยาเป็นอเมริกันอีก ตัวของเขาเองเกือบจะว่าได้ว่าเป็นอเมริกันก็ว่าได้ มี Oriental touch อยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น บิดาของเขาเป็นคาราละครอยู่ทางมลรัฐตะวันตกของประเทศอเมริกา ตัวเขามาเรียนมหาวิทยาลัยบอสตัน จึงต้องมาอยู่ Apartment กับอาเขาชื่อเฮเลน

ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวกับมิวเรียลเสมอ ความสนิทสนมของเรามากขึ้นทุกวัน ได้ทราบต่อมาว่าเขามีจดหมายไปถึงบิดาเขา เล่าถึงความสนิทสนมกับข้าพเจ้า และบิดาก็คงจะตอบมาว่าอย่าให้สนิทสนมมากนัก ถ้าตัดเสียได้เวลานี้ก็ควรตัดเพราะข้าพเจ้าเป็นคนต่างชาติ เมื่อเสร็จการศึกษาแล้วก็คงจะต้องกลับเมืองไทย ถ้าชอบกันมากแล้วเขาก็จะต้องจากพ่อแม่ไป และตัวบิดาเองก็ไม่เคยรู้จักกับข้าพเจ้าว่าเป็นคนอย่างไร มิวเรียลเป็นคนอยู่ในโอวาท

ของบิดา วันหนึ่งเขาชวนข้าพเจ้าไปเที่ยวและว่าเขามีธุระจะต้องพบกับข้าพเจ้า เมื่อไปด้วยกันแล้วเขาก็เล่าเรื่องให้ฟัง และว่าวันนั้นเป็นวันสุดท้ายที่เราจะพบกัน ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร เขาว่าสุดท้ายก็สุดท้าย แล้วเขาก็ร้องไห้มากมาย

ต่อมาอีก ๓ วัน ข้าพเจ้ากำลังนั่งทำงานอยู่ใน Syllabus office ในมหาวิทยาลัย มีโทรศัพท์มา เชเลนอาของเขาเป็นผู้พูดมา เชิญข้าพเจ้าให้ไปรับประทานอาหารเย็นที่บ้านเขา แล้วบอกว่ามิวเรียลร้องไห้วันยังค่ำ ๓ วันแล้ว ไม่กินไม่นอน ขอให้ข้าพเจ้าไปให้ได้ ข้าพเจ้าก็ไป พอโผล่เข้าประตูบ้านเขาก็โผล่เข้ากอด แล้วเขาก็บอกข้าพเจ้าว่า จะไม่ปล่อยให้ไปอีกแล้ว

มิวเรียลผู้^๕ตามที่เราเล่ามาแล้วว่า เคยแสดงเป็นนางเอกของละคร Musical Comedy ของมหาวิทยาลัย ว่าถึงรูปสมบัติและคุณสมบัติแล้วกล่าวได้ทีเดียวว่างามมาก นักเรียนมหาวิทยาลัยติดกันมาก เพราะเป็นคนมีชื่อเสียงและสวย แต่ไม่เห็นเขาทั้งใครเลย กลับมาชอบข้าพเจ้า ตอนนั้นข้าพเจ้าก็แปลกใจอย่างมากอีก แปลกใจอย่างที่เคยกล่าวมาหลายครั้งแล้วว่าชาวอเมริกันถือผิว ข้าพเจ้าเป็นคนต่างชาติ และอยู่ในจำพวกชาติผิวเหลือง และไม่ใช่ว่าเป็นคนสวย แต่ทำไมมิวเรียลจึงชอบข้าพเจ้าอย่างมาก เวลาเราไปเที่ยวในที่ Public ต่างๆ เช่นไปดูภาพยนตร์ ไปดูละคร หรือไปเดินรำ เขาจะต้องเกาะแขนข้าพเจ้าอย่างแน่นที่เดียวโดยไม่ care เลยที่ใครจะมองเขาว่าเขาไปเที่ยวกับคนผิวเหลือง ทำให้ข้าพเจ้าสบายใจ ปลื้มใจ และภูมิใจมาก ไม่มีใครกล้าดูถูก เข้าไปที่ไหนหรือของเราไม่แพ้ใครทั้งนั้น ทั้งรูปร่างหน้าตา ท่าทาง ความสง่า และแน่ใจทีเดียวว่าชาวอเมริกันต้องอิจฉาเป็นแน่ ยิ่งเวลาเราไปงานของมหาวิทยาลัยแล้วก็ยิ่งเด่นขึ้นมาก เพราะนักเรียนส่วนมากนับถือเราทั้งสองคน ว่าเป็นคนสำคัญของมหาวิทยาลัย

ในประเทศอเมริกันนั้นสำหรับชายกับหญิงก่อนข้างจะฟรีมาก การไปมาหาสู่กัน การเชิญไปเที่ยว ไปดูภาพยนตร์ ละคร หรือเดินรำ ก็ไปกันได้สะดวกไม่ต้องมีผู้ควบคุมไปด้วย ยิ่งไปกว่านั้นเด็กอเมริกันยังนิยมที่เรียกว่า blind dates อีก ก็นัดพบหรือนัดไปเที่ยวไหนด้วยกันโดยที่ไม่รู้จักกันเลย มีคนกลางจัดการให้แล้วไปรู้จักกันตอนไปรับประทานอาหาร เพื่อนนักเรียนหาว่าข้าพเจ้ามีเพื่อนผู้หญิงสวยๆ มาก เวลาเขาจะไปเดินรำ มักมาหาข้าพเจ้าให้ช่วยแนะนำผู้หญิงให้ ข้าพเจ้าต้องถามว่าต้องการอย่างไร ผมสีทอง

สีคำ หรือสีแดง ขนาดท่วมหรือเล็ก สูงหรือต่ำ เมื่อเขาบอกความประสงค์แล้วเราก็ก็นึกบัญชีรายชื่อพร้อมด้วยเบอร์โทรศัพท์แล้วก็จัดการให้เขา ได้เคยเป็นพ่อสื่อเป็นที่พอใจเพื่อนหลายครั้งหลายคราว และถ้าเพื่อนของเราทำดีต่อผู้หญิงที่เราแนะนำให้รู้จัก ในวันหลังผู้หญิงคนนั้นมักจะบอกชมเชย และชอบใจข้าพเจ้าด้วย ถ้าเพื่อนเราไปทำไม่ดี ข้าพเจ้าก็ถูกต่อว่า

๘๗. พระเจ้าพยาธอกรรมพระจันทร์วันฤกษ

ต้นเดือนเมษายน (๒๔๖๘) ได้รับหนังสือจากเจ้าคุณบุรี ว่าให้ลงไปกรุงวอชิงตันทันที เพื่อไปเฝ้ากรมพระจันทร์วันฤกษ เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งเป็นกระทรวงที่ข้าพเจ้าสังกัดอยู่ ท่านกำลังจะเสด็จกลับเมืองไทยจากยุโรปผ่านอเมริกา ข้าพเจ้าได้รับไปเฝ้าตามคำสั่งนั้น ไปโดยรถยนต์ขับรวดเดียวจากบอสตัน ออกเดินทาง ๓ ชั่วโมง ข้าพเจ้าขับตลอดคืนถึงกรุงนิวยอร์กเช้ามีด ต่อจากกรุงนิวยอร์กคุณประสาธเป็นผู้ขับต่อไปถึงกรุงวอชิงตันบ่าย ๓ โมง รุ่งขึ้นได้เข้าเฝ้าที่สถานทูต ท่านเรียกไปสัมภาษณ์สักชั่วโมงหนึ่งเห็นจะได้ รับสั่งถามถึงความเป็นไปทุก ๆ อย่าง เสร็จแล้วข้าพเจ้าก็กลับบอสตัน

ราวสัปดาห์ ๒ อาทิตย์ ต่อมาเสด็จในกรมพระจันทร์บุรีฯ ได้เสด็จมาบอสตัน ได้ไปพักที่ Hotel Copley Plaza มีผู้ติดตามคือท่านหญิงกมล ปราโมช และหลวงโพนวณิกมนตรี (พระยา) ข้าพเจ้าต้องเป็นผู้คอยรับใช้อย่างเช่นเคยกับเจ้านายอื่น ๆ ที่เสด็จผ่านมา วันหนึ่งท่านได้เสด็จไปคู่มือเพาะพันธุ์ปลาแห่งหนึ่ง ระยะทางประมาณ ๑๐๐ ไมล์จากบอสตัน ข้าพเจ้าได้เป็นผู้นำไปโดยรถยนต์ของข้าพเจ้า ที่นี้เป็นสถานทดลองการเพาะพันธุ์ปลาของรัฐบาลอเมริกัน น่าดูมากมีการแสดงให้เห็นพันธุ์ปลาต่างๆ วิธีเลี้ยงวิธีเพาะ ได้ทราบว่รัฐบาลเราได้จ้างผู้ชำนาญจากที่นั่นไปเป็นที่ปรึกษาเรื่องการประมงในเมืองไทยคนหนึ่ง ขากลับบอสตันซึ่งเป็นเวลาค่ำแล้ว เกิดแอกซิเจนต์เล็กน้อย คือมีรถยนต์คันหนึ่งวิ่งออกมาจากถนนซอยเล็กและไม่มีไฟจึงได้เกิดชนกัน บังโคลนรถเราบอบไปมาก แต่เคราะห์ดีที่ไม่มีใครเป็นอันตราย และเราก็ได้เดินทางกลับมาถึงบอสตันได้

การรับใช้สอยท่านนี้เป็นที่พอพระทัยท่านมาก รับสั่งว่าคล่องแคล่วดี เวลาที่ท่านกำลังต้องพระประสงค์เลขาณการอยู่ด้วย จึงชวนข้าพเจ้าให้กลับไปทำงานกับท่าน รับสั่งว่าเสด็จกลับถึงเมืองไทยจะโทรเลขเรียกตัว ในระหว่างที่ทรงพักอยู่บอสตันข้าพเจ้าได้พาไป

ชมสถานที่ต่าง ๆ หลายแห่ง รวมทั้งไปดูโรงงานทำนาฬิกาที่เมือง Waltham ด้วย แล้วก็เลยไปแวะเยี่ยมคุณไสวที่โรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ในเมือง Waltham นั้น นอกจากนั้นได้ตามเสด็จไปดูละคร Musical Comedy หลายเรื่อง เช่น Rose Marie และ No No Nanette เป็นต้น

ละครเรื่อง Rose Marie มีผู้คนนิยมกันมาก ไม่ว่าจะไปเล่นที่เมืองใดมีคนดูแน่น ๆ โรงเสมอ และต้องเล่นอยู่แห่งละตั้งหลาย ๆ เดือน จนถึงกับต้องมีหลายชุดเพื่อจะได้เล่นในเมืองต่าง ๆ พร้อมกันได้ ผู้แต่งเรื่องนี้ได้อำประเทศกานาคาและตำรวจม้าของกานาคาเป็นเนื้อเรื่อง ฟีนางเอกถูกสงสัยเป็นคนฆ่าคนตายต้องหนีไป พระเอกเป็นตำรวจม้าไปตามจับ ฯลฯ เพลงในเรื่องนี้มีดีมาก ๆ สองเพลงคือ Rose Marie และ Indian Love Call ฟังไปอีกตั้งหลาย ๆ ปีก็ยังไม่จืด โดยเฉพาะเพลงหลังทำนองเพลงจะยกเป็นเพลง Light Classic ก็ได้ สำหรับระบำในเรื่องนี้ดีมาก ได้ invent step ใหม่ ๆ หลายตอน และมีระบำอเมริกันอินเดียนอีกด้วย

ส่วนละครเรื่อง No No Nanette ก็ดีมากเหมือนกัน เกือบจะว่าดีเท่า Rose Marie เป็นเรื่องขบขันตลอดเรื่อง ชายแก่ไปตากอากาศชายทะเลพบหญิงสาว ๆ จนเกือบลืมนเมีย แล้วเมียก็มา เลยสนุกกันใหญ่ ได้หัวเราะกันเกือบตลอดเวลา สำหรับเพลงในเรื่องนี้ที่ได้รับความนิยมมากที่สุดก็คือ Tea for two และ I want to be happy สองเพลงนี้เป็นที่นิยมต่อมาอีกตั้งหลายปี

๘๘. หนังสือ Syllabus

พฤษภาคม (๒๔๖๘) หนังสือ Syllabus ที่ข้าพเจ้าเป็น Editor - in - chief สำเร็จออกจำหน่ายได้แล้ว นับว่าเป็นหนังสือที่ดีที่สุดที่ได้เคยมีมาและนับว่าเป็น Most Successful Work ข้าพเจ้าดีใจมาก เพราะเห็นคเหนือมา ตลอดปี ข้าพเจ้าได้รับ Congratulations ทั่วมหาวิทยาลัย ในวันที่หนังสือนี้สำเร็จและจะออกจำหน่ายนั้นได้มีการประชุมใหญ่ของมหาวิทยาลัย อธิการบดีได้ลุกขึ้น Speech ชมเชยข้าพเจ้า และ Staff อยู่นาน ครั้นแล้วก็เชิญข้าพเจ้าขึ้นไปบนเวที ยื่นหนังสือให้ข้าพเจ้าหนึ่งเล่ม นักเรียนทั้งมหาวิทยาลัยปรบมือให้เป็นเกียรติยศ

หนังสือ Syllabus นี้ ตามที่เคยเล่ามาแล้ว เป็นหนังสือประจำปีของมหาวิทยาลัย ออกปีละหนึ่งเล่ม เป็นหนังสือขนาดใหญ่ประมาณไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ หน้า ใช้กระดาษอาร์ต

ทั้งเล่ม มีรูปนับพันๆ รูป มีเรื่องราวและรูปของทุกๆ อย่างของมหาวิทยาลัย เช่นเรื่อง และรูปของครูและอาจารย์แต่ละคน เรื่องและรูปของนักเรียน Junior Class ทุกคน (ใคร เข้าอยู่ใน Junior Class ปีใดก็มีเรื่องและรูปลงในเล่มที่ทำขึ้นในปีนั้น) เรื่องและรูปของ การกีฬาและการแข่งขันกีฬาทุกชนิดของมหาวิทยาลัย เรื่องและรูปของสมาคมทุกสมาคม เรื่องและรูปของกิจการอื่นๆ ทุกอย่าง ฯลฯ หน้าที่ของบรรณาธิการใหญ่นั้นลำบากมาก จะต้องเป็นคนกว้างขวางรู้จักนักเรียนโดยมาก และรู้จักนิสัยใจคอ ต้องรู้เรื่องของแต่ละคน โดยละเอียด เพื่อให้ลงเรื่องของทุกๆ คนให้ถูกต้อง และต้องให้เป็นที่น่าสนใจของนักเรียน ทุกๆ คนรวมทั้งอาจารย์ด้วย ต้องระวังข้อความที่ลงไม่ให้เกิดเป็นเรื่องราวขึ้น ในเรื่องรูปก็ต้องระวังอย่าไปสับเข้า เพราะรูปทั้งหมดหลายพันรูปและมีเรื่องประกอบ ถ้าไปสับรูปกับ เรื่องแม้เพียงหนึ่งก็จะต้องถูกตำหนิแน่ๆ แต่เคราะห์ดีที่ทุกสิ่งทุกอย่างออกมาอย่างเรียบร้อยทุกประการ หนังสือเล่มนี้มีประจำทุกมหาวิทยาลัยใหญ่ๆ ในประเทศอเมริกา และเป็น Memory Book ที่ดีที่สุด

นักเรียนตัวสำคัญๆ ในมหาวิทยาลัยได้เซ็น Autograph ในหนังสือเล่มนี้ให้แก่ ข้าพเจ้าไว้มากมาย ขอคัดมาลงของบางคนดังต่อไปนี้

1. George F. Grandi, President Junior Class - "To our Editor-in-Chief deserving of praise for the publishing of the best Syllabus ever"

(ยอร์ช เอฟ แกรนด์ นายกของนักเรียนชั้นปีที่สาม "แต่บรรณาธิการผู้ควร ได้รับความชมเชยในการที่ได้จัดพิมพ์หนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุดที่เคยมีมา")

2. Albert W. Richards, Vice President Senior Class - "To the man who is responsible for this damn nice Book"

(แอลเบิร์ต ริชาร์ดส์ อุปนายกของนักเรียนชั้นปีที่สี่ "แต่ผู้ซึ่งรับผิดชอบ ในหนังสือที่ดียิ่งเล่มนี้")

3. George F. Thomas, House of Representatives "This book is so far ahead of all the rest there is no comparison good going Sukie."

(ยอร์ชเอฟ. ทอมัส สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "หนังสือเล่มนี้ดีกว่าหน้าหนังสือ ที่ได้ทำมาแล้วทั้งหมดจะหาเปรียบอีกมิได้ ท่านทำดีมาก สุชี)

4. Ralph A. Palladino, House of Representatives - "Sukie boy, you deserve all the credit that the class can give you. You have done a wonderful job in putting out what we believed to be the best Syllabus ever put out congratulations Sukie and then some keep up your good Work."

(แรลฟ เอ แพลลาดีโน สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "ซูซี่ ควรแล้วที่ท่านจะได้รับความสรรเสริญทุกประการที่ชั้นนี้จะให้แก่ท่านได้ ท่านได้ทำงานชิ้นนี้สำเร็จได้อย่างประหลาด ในการที่ท่านได้จัดพิมพ์หนังสือ Syllabus ซึ่งเราเชื่อแน่ว่า เป็นเล่มที่ดีที่สุดในที่ที่เคยออกมา ขอแสดงความยินดี หรือยิ่งไปกว่านั้นอีก จงปฏิบัติงานอื่นๆ ของท่านให้ดียิ่งขึ้นไปเถิด")

5. Paul E. Haynes, Vice President Sophomore class "Congratulations for your skill as Editor of this book."

(พอล อี เฮนส์ อุปนายกของนักเรียนชั้นปีที่สอง "ขอแสดงความยินดีในความสามารถของท่านในหน้าที่บรรณาธิการของหนังสือนี้")

6. Harold G. Carlson, Captain Football Team - "To "Sukie" the best Editor of the best Syllabus ever put out"

(ฮาโรลด์ ยี คาลสัน กัปตันฟุตบอลทีมของมหาวิทยาลัย "แต่ "ซูซี่" บรรณาธิการที่ดีที่สุดในหนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุดที่เคยมีมา"

7. Paul Ayers, House of Representatives - "To the brains of the best Syllabus."

(พอล แอर्स สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "แต่ "มันสมอง" ของหนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุด")

8. Arthur P. Tillinghast, Treasurer Junior Class "Best of Luck to one of the finest friend ever you sure put it over and proved to the old world your ability as Editor - in - chief of the Syllabus."

(อาร์เธอร์ พี ทิลลิงแฮสต์ เทรซูรีเยอร์ของนักเรียนชั้นปีที่สาม "โชคดียิ่งมีแต่เพื่อนที่ดียิ่ง ท่านได้ทำความสำเร็จแล้ว และพิสูจน์ให้โลกเห็นความสามารถของท่านในตำแหน่งบรรณาธิการของหนังสือ Syllabus")

9. William P. Ayers, House of Representatives - "To the greatest of Editors a man of his word a man of good nature a good sport and my best friend good luck Sukie"

(วิลเลียม พี แอร์ส สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "แต่บรรณาธิการผู้ยิ่งใหญ่กว่าบรรณาธิการทั้งหลาย ผู้ซึ่งรักษาวาจา ผู้ซึ่งมีอารมณ์ดี ผู้ซึ่งมีน้ำใจเป็นนักกีฬา และเป็นเพื่อนที่ดีที่สุดของฉัน โชคดีเถิด สุกี")

10. Harold T. Young, Vice President Junior Class - "To the hard working, faithful Editor-in-chief."

(ฮาโรลด์ ที ยัง อุปนายกของนักเรียนชั้นปีที่สาม "แต่บรรณาธิการที่ขยันขันแข็งและซื่อสัตย์สุจริต")

11. Frederick W. Klebahn, Captain Swimming Team - "To Sukie the Editor who put out a wonderful book; Best of luck."

(เฟรดเทอริก คับลิว เคลบาน กัปตันทีมว่ายน้ำของมหาวิทยาลัย "แต่สุกี้ บรรณาธิการ ผู้ซึ่งได้จัดพิมพ์หนังสือที่วิเศษยิ่ง ของจประสบแต่โชคดียิ่ง")

12. William B. Barnett, Track Team "To "Sukie" the best editor of the best Syllabus ever published. Gook luck"

(วิลเลียม บี บาร์เน็ต นักกีฬาในทีมแข่งขันกีฬาต่างๆ "แต่ สุกี บรรณาธิการที่ดีที่สุดของหนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุดที่เคยจัดพิมพ์มา ขอให้โชคดีเถิด")

13. Granville H. Beever, Track Team - "May everything you engage in be as successful as the Syllabus, Sukie."

(แกรนวนิลล เอช บีเวอร์ นักกีฬาในทีมแข่งขันกีฬาต่างๆ "ขอให้ทุกอย่างๆ ที่ท่านจัดทำไว้ประสบความสำเร็จด้วยดี เช่นหนังสือ Syllabus นี๋ สุกี")

14. John L. Copeland, House of Representatives "To "Sukie" producer of the best Syllabus and a true friend."

(จอห์น แอล โคปลแลนด์ สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "แต่ "สุกี้" ผู้จัดทำหนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุด และเป็นเพื่อนที่แท้จริง ๆ")

15. Henry R. De Forest, B.U. News manager "Congratulations on a Successful Editorship."

(เฮนรี อาร์ เกอ ฟอเรสต์ ผู้จัดการหนังสือพิมพ์ B.U. News “ขอแสดงความยินดีในความสำเร็จในหน้าที่บรรณาธิการ”)

16. Max R. Grossman, Editor B.U. News “To “Sukie” a pal with a winning smile the Editor of the best year book ever and an honest to goodness man despite his size”

(แมกซ์ อาร์ กรอสสแมน บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ B.U. News “แต่ “ซูซี่” เพื่อนรักที่ชนะจิตใจคนด้วยการยิ้มของเขา และเป็นบรรณาธิการของหนังสือประจำปีที่ดีที่สุดที่เคยมีมา กับเป็นผู้ที่ดีตลอดทุก ๆ อย่าง ถึงแม้ว่าร่างเขาจะเล็ก”)

17. Sidney K. Horton, R.O.T.C. Corporal “Here’s hoping you succeed in everything as in this Syllabus Sukie”

(ซิดนีย์ เค ฮอร์ตัน นายสิบในกองทหารของมหาวิทยาลัย “ขอให้ความหวังไว้ในที่นี้ว่าท่านจะต้องได้รับความสำเร็จทุก ๆ อย่างเช่นเดียวกับความสำเร็จในหนังสือ Syllabus เล่มนี้ ซูซี่”)

18. Clifton W. Rand, Manager Musical Club “To the great Editor-in-chief,”

(คลีฟตัน คับลิว แรนต์ ผู้จัดการของสมาคมดนตรีของมหาวิทยาลัย “แต่บรรณาธิการใหญ่ยิ่ง”)

19. Wilber F Senter, R.O.T.C. Sergeant - “To the Editor-in-chief who was responsible for the best junior year book ever put out.”

(วิลเบอร์ เอฟ เซนเตอร์ นายสิบในกองทหารของมหาวิทยาลัย “แต่บรรณาธิการผู้รับผิดชอบสำหรับหนังสือประจำปีที่ดีที่สุดที่เคยออกมา”)

20. Merrill A. Watson, Circulation Manager Syllabus “Here’s to Editor well Sukie you sure put it over and you’ve been a great boss a long life and a happy one”

(เมอร์ริลล์ เอ วอตสัน ผู้จัดการขายของหนังสือ Syllabus “แต่บรรณาธิการซูซี่ ท่านได้ทำความสำเร็จแล้ว และท่านได้เป็นนายที่ดีจริง ขอให้ท่านมีอายุยืนและมีความสุขตลอดไป”)

21. Charles Withers, President Sophomore Class. “To Sukie you better go in the Publishing business if this Syllabus is an example, good luck Sukie.”

(ชาลส์วิทเธอร์ส นายกของนักเรียนชั้นปีที่สอง “แต่ซูซี่ ทางที่ดีท่านควรจะไปทำงานเกี่ยวกับการทำหนังสือเถิด ถ้าจะถือเอาหนังสือ Syllabus เล่มนี้เป็นตัวอย่าง ขอโชคก็จะมีแต่ท่าน ซูซี่”)

22. Summer S. Bryant, President Kappa Phi Alpha - "To the most efficient "Syllabus Editor"

(ซัมเมอร์ เอส ไบรเอนต์ นายกสมาคมแคปปา ไฟ แอลฟา "แต่บรรณาธิการที่สามารถที่สุดของหนังสือ Syllabus")

23. Lester O. Gatchell, Evening Devision Editor "Congratulations to "Sukie" on publishing the finest Syllabus ever."

(เลสเตอร์ โอ แกตเชล บรรณาธิการแผนกโรงเรียนกลางคืน "ขอแสดงความยินดีแก่ สุกี้ ในการจัดพิมพ์หนังสือ Syllabus ที่ดีที่สุดที่เคยมีมา")

24. Gordon Reilly, Captain Cross - country Team "A wonderful book "Sukie" greater praise praise to you"

(กอร์ดอน ไรลีย์ กัปตันทีมวิ่งทางไกลของมหาวิทยาลัย "เป็นหนังสือที่ดีอย่างประหลาด สุกี้ สำหรับท่านควรได้รับความชมเชยยิ่งขึ้นไปอีก")

25. Charles B. Horton, Basketball Team - "To the best editor the Syllabus ever had."

(ชาลส์ บี ฮอร์ตัน นักกีฬาเล่นอยู่ในทีมบาสเกตบอลของมหาวิทยาลัย "แต่บรรณาธิการที่ดีที่สุดในหนังสือ Syllabus ได้เคยมี")

26. Richard K. Gould, "Lock" Honorary Society- "May you have the same success in life as with - 1926 Syllabus"

(ริชาร์ด เค กูลด์ "ล็อก" เกียรติสมาคม "ขอท่านจงมีความสำเร็จอันดียิ่งในชีวิตเช่นเดียวกับหนังสือ 1926 Syllabus นี้")

27. Donald White, House of Representatives - "To Sukie you did a fine job this year. Keep it up."

(โดแนลด์ ไวท์ สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "แก่ สุกี้ ท่านได้ทำงานได้เป็นเลิศในปี^{นี้} จงพยายามต่อไปเถิด")

28. Fairfield E. Mc. Cann. House of Representatives - "You put out a darn good book Sukie may everything you do be as successful."

(แฟร์ฟีลด์ อี แมคแคน สมาชิกสภาผู้แทนนักเรียน "ท่านได้จัดทำหนังสือที่ดีมาก สุกี้ ขอให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่ท่านทำจงเกิดผลดีเช่นกัน")

29. Lillian E. Alexander, Gamma, Beta Alpha- "This is the best Syllabus ever and you did much to make it so."

(ลิเลียน อี อเล็กซานเดอร์ สมาชิกสมาคมแกมมา เบตา แอลฟา "หนังสือ Syllabus เล่มนี้เป็นดีที่สุดที่เคยมีมา และท่านได้มีส่วนอยู่เป็นอย่างมากที่ได้ทำให้มันดีถึงเพียงนี้")

30. Genevieve F. Hamilton, Gamma Beta Alpha - "we've beat them all with your Syllabus. Best wishes."

(เยเนวีฟ เอฟ แฮมมิลตัน สมาชิกสมาคมแกมมา เบตา แอลฟา "เราได้ชนะบรรดาหนังสืออื่น ๆ ด้วยหนังสือ Syllabus ของท่าน ขอให้ท่านจงมีแต่โชค")

31. John R. Hall, "Lock" Honorary Society "To Sukie a damn good editor and a Prince of good fellows."

(จอห์น อาร์ ฮอลล์ "ล็อก" เกียรติสมาคม แค่ สุชี บรรณาธิการที่ดีอย่างยิ่ง และเป็นคนที่ดีที่สุดในคนดี")

32. Walter J. Lyons, Track Team - "May you succeed in all as you have with the Syllabus."

(วอลเตอร์ เจ ไลออนส์ นักกีฬาในทีมแข่งขันกีฬา ต่าง ๆ "ขอท่านจงสำเร็จด้วยดี ในทุกสิ่งทุกอย่าง เหมือนอย่างกับที่ท่านได้ทำความสำเร็จในหนังสือ Syllabus นี้")

วลา

วลา

วลา

โดยที่ข้าพเจ้าอยู่ในชั้น Junior Class จึงมีเรื่องและรูปของข้าพเจ้าลงในหนังสือ^๕ เรื่องที่ลงใน Personal write up มีดังนี้

"Sukie" is just about the smallest man in our class but has done some of the biggest things in the college. The Syllabus is his greatest achievement and believe us now, he deserves all the credit in the world for the masterful way in which he handles his job as Editor-in chief. By reason of democratic good fellowship and his willingness to help at all times, he has won our respect and affection. May you bring more of your kind to B.U. Sukie. We look forward to the day when our Sukie will be instrumental in bringing together more closely the ties of United States and his Siam.

(“สฺซึ” คุณเหมือนจะเป็นคนที่เล็กที่สุดในชั้นของเรา แต่ได้ทำงานชั้นใหญ่ ๆ ในมหาวิทยาลัย หนังสือ Syllabus นี้เป็นความสำเร็จอันใหญ่ยิ่งของเขา และขอให้เชื่อเราเถิดว่าเขาสมควรแล้วที่จะได้รับความยกย่องทุกประการในโลก สำหรับวิธีการอันฉลาดในการดำเนินงานในหน้าที่บรรณาธิการโดยเหตุผลด้วยความสม่ำเสมอไม่ถ้อถัว และความยินดีที่จะให้ความช่วยเหลือในทุกๆ ขณะ เขาได้รับความนับถือและรักใคร่จากเรา ขอให้ท่านจงนำคนอย่างท่านมาสู่มหาวิทยาลัยนี้อีกเถิดสฺซึ เราจะคอยวันที่สฺซึของเราจะเป็นสื่อที่จะผูกความสัมพันธ์ ระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศสยามของเขาให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น)

ในช่อง Activities ของข้าพเจ้าซึ่งแสดงว่าข้าพเจ้าได้ทำอะไร หรือรับตำแหน่งอะไรบ้างในมหาวิทยาลัย มีข้อความดังนี้

House of Representatives (1,2,3) Musical Club (1,2) Cosmopolitan Club (1) Vice President (2) President (3) Foreign Trade Club (1) Vice President (2) Class Football (1,2) Class Basket Ball (1,2) Syllabus Appointing Board (2) Freshman Initiation Committee (2) Class Executive Committee (2) Assistant Manager of Hockey (2) Devil's Den Sporting Club (2,3) Varsity Football (2) Editor-in-chief of the Syllabus (3)

(ตัวเลขในวงเล็บแสดงถึงปีที่อยู่ในมหาวิทยาลัย (1) หมายถึงปีที่หนึ่งหรือ (1, 2, 3) หมายถึงปีที่หนึ่ง ปีที่สอง และปีที่สาม)

ตำแหน่งและหน้าที่เหล่านี้ ส่วนมากต้องได้รับเลือกโดย Vote จากนักเรียน ส่วนการเข้าเล่นในทีมของฟุตบอลล์ หรือบาสเกตบอลล์นั้นก็ต้องแสดงความสามารถให้เด่นกว่าคนอื่น เพราะเป็นการชิงตำแหน่ง ซึ่งไม่ใช่เป็นของง่ายนัก ผู้ที่เคยไปศึกษาในประเทศอเมริกาเข้าใจเรื่องนี้ดีว่า การเล่นกีฬาในทีมมหาวิทยาลัยมีความสำคัญอย่างไร และมีความยากลำบากเท่าใด กว่าจะได้เข้าอยู่ในทีม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนต่างชาติและคนตัวเล็ก ๆ ส่วนตำแหน่งที่ต้องรับเลือกโดย Vote แล้วผู้ที่เคยไปศึกษา ในอเมริกาก็ทราบดีอีกว่า พวกเราผิวเหลืองถูกดูถูกและกันท้ออย่างไร การที่ข้าพเจ้าได้ผ่านการดูถูกและการกันท้อของนักเรียน เข้าไปอยู่ในชั้นที่นักเรียนยกย่องนับถือนั้นก็เป็นที่แปลกสำหรับตัวข้าพเจ้าและผู้รู้เรื่องข้าพเจ้าเป็นอันมาก เท่าที่ทราบไม่มีนักเรียนต่างชาติคนใดในมหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกาที่มีตำแหน่งที่มากเท่านี้

ในข้อเขียนในเรื่องทำหนังสือ ได้มีข้อความลงไว้ดังนี้

๗๑ Immediately after the election of the present staff last year our Editor-in-chief Pradit Sukhum gathered the staff to him and laid plans for our book. To be sure, we should strive to have a better, more comprehensive, more interesting Syllabus than those which have been created in the past. In these respects we feel we have succeeded. No better man could be chosen to head this important work than our friend from Siam "Sukie." By courage, ability, preaseverance and tact, he has guided the staff through a year of high tension and hardwork. ๗๑

(๗๑ ทันทันทีภายหลังการเลือกตั้งเจ้าหน้าที่ชุดปัจจุบันเมื่อปีที่แล้วมา บรรณาธิการของเรา—ประสิทธิ์ สุขุม ได้เรียกประชุมเจ้าหน้าที่วางแผนการสำหรับหนังสือของเรา มันเป็นที่แน่นอนว่าเราจะต้องพยายามที่จะทำหนังสือ Syllabus ให้ดี ให้ละเอียดละออ และน่าทึ่งยิ่งขึ้นกว่าที่ได้จัดทำกันมาแล้ว ความดีเท่าที่กล่าวนี้ เราารู้สึกว่าเราได้ทำสำเร็จ ไม่มีผู้ใดจะทำได้เหมาะสำหรับเป็นหัวหน้างานสำคัญชิ้นนี้ ยิ่งไปกว่าเพื่อนของเราจากประเทศสยาม "สุกี้" ด้วยความมานะ ความสามารถ ความอดทน และความรอบคอบ เขาได้นำเจ้าหน้าที่ชุดนี้ผ่านความเหน็ดเหนื่อยและงานหนักไปตลอดปี ๗๑)

นี่ก็เป็นข้อความที่เขาชมเชย

๘๕. การแลกเปลี่ยนและรายงานของ Dean

ก่อนมหาวิทยาลัยปิด ตามธรรมเนียมได้มีการแลกเปลี่ยนรูปนักเรียนด้วยกัน ในบรรดาครูนักเรียนตัวสำคัญๆ ได้เซ็นให้ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่ามีข้อความที่จับใจและซาบซึ้งมาก จึงขอคัดลงเฉพาะบางคน ดังนี้

1. Russel Norton "To Tukei, the best that B.U. can give."

(รัสเซล นอร์ทัน "แก่สุกี้ ดีที่สุดที่มหาวิทยาลัยบอสตันจะผลิตได้")

2. Douglas Lakey "To Sukie, one of the best at C.B.A."

(ดักกลาส เลคีย์ "แก่สุกี้ ดีที่สุดคนหนึ่งโนมหาวิทยาลัย")

3. Chesley Hammond "To Sukie, a man I'm proud to call my friend."

(เชสลีย์ แฮมมอนด์ "แก่สุกี้ ผู้ซึ่งฉันภูมิใจที่สุดที่จะเรียกว่าเพื่อนของฉัน")

4. Thomas Hill "To Sukie a real friend and future leader in Siam."

(ทอมัส ฮิล "แก่สุกี้ ผู้ซึ่งเป็นเพื่อนที่แท้ และผู้นำภายหน้าในประเทศสยาม")

5. Nelson Bishop "Sukie we are all proud of yon."

(เนลสัน บิชอป "ซูซี่ เราทั้งหลายภูมิใจในตัวท่าน")

6. George Grandi "To Sukie, a friend tried and true."

(ยอร์ช แกรนดิ "แก่ซูซี่ ผู้ซึ่งเป็นเพื่อนที่แท้จริง")

7. Gordon Greer "To Sukie, one of our best classmates and darn good friend."

(กอร์ดอน เกรีย "แก่ซูซี่เพื่อนประจำชั้นที่ดีที่สุดในคนหนึ่ง")

8. Grace Sullivan "May you be as successful at "home" as you have been here at C.B.A."

(เกรซ ซัลลิแวน "ขอท่านจงได้รับความสำเร็จที่ "บ้าน " เหมือนอย่างที่ท่านได้รับที่ในมหาวิทยาลัยนี้")

9. Marie Barry "I knew you'd come through O.K. my faith in you has been justified."

(มารี บาร์รี "ฉันรู้แน่ว่าท่านจะผ่านไปได้โดยเรียบร้อย ความเชื่อถือของฉันในตัวท่านได้สมบูรณ์แล้ว")

10. Thomas Sheehan "To a gentleman who certainly is a credit th B.U."

(ทอมัส ซีแชน "แก่สุภาพบุรุษผู้ซึ่งทำเกียรติให้แก่มหาวิทยาลัยอย่างแน่นอน")

11. George Smith "To Sukie, the best pal there ever was."

(ยอร์ช สมิท "แก่ซูซี่สหายที่ดีที่สุดในที่เคยปรากฏ")

12. Stanley Hirtle "To my best pal and a Football Star."

(สแตนลีย์ เฮอเทิล "แก่สหายที่ดีที่สุดในฉันและคาราฟุตบอลล์")

13. Helen Robinson "To the best Pal and friend any one could wish for."

(เฮเลน โรบินสัน "แก่สหายและเพื่อนที่ดีที่สุดในซึ่งใครๆ ก็ต้องอยากได้")

14. Adolph Johnson "To Sukie who proved his success."

(อดอล์ฟ จอนสัน "แก่ ซูซี่ ผู้ซึ่งพิสูจน์ให้เห็นความสำเร็จของเขาแล้ว")

15. Laura "Sukie you are one of the finest friend one could have"

(ลอรา "ซูซี่ ท่านเป็นเพื่อนวิเศษที่ใครจะมีได้")

16. Arthur Tillinghast "May success ever be yours as it has so far."

(อาร์เธอร์ ทิลลิงแฮสท์ "ความสำเร็จจะเป็นของท่านตลอดไปดังที่ได้เป็นมาแล้ว")

ฯลฯ

ฯลฯ

ฯลฯ

Dean ของมหาวิทยาลัยได้มีรายงานถึงผู้ดูแลนักเรียนไทย มีข้อความตอนหนึ่งดังนี้
 "He played basketball, football, was a member of several clubs and committees, and in his second year was elected editor-in-chief of "The Syllabus", which is considered quite an achievement for a foreign student, and proof of great popularity among the students."

"เขาเล่นบาสเกตบอลล์ ฟุตบอลล์ เป็นสมาชิกของหลายสมาคมและหลายกรรมการ และในปีที่สองของเขา เขาได้รับเลือกเป็นบรรณาธิการของหนังสือ Syllabus ซึ่งถือเป็นประวัติการณ์สำหรับนักเรียนต่างชาติ และเป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นความกว้างขวางอย่างมากของเขาระหว่างนักเรียน")

๕๐. ละครและอาหารในอเมริกา

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงเรื่องละคร ข้าพเจ้าเป็นคนชอบดูละครเป็นที่สุด ชอบดูละครทุกชนิด ชอบแต่งตัวโก้ ๆ แล้วพาผู้หญิงสวย ๆ ไปนั่งที่ ๆ แพงที่สุดในเมื่อมีเงิน รู้สึกมันสบายใจ ละครก็สนุกแล้วยังได้ดูคนดูแต่งตัวสวย ๆ อีกด้วย เสร็จจากการดูละครแล้วก็ชอบไปสถานที่เต้นรำที่หรู ๆ หน่อย เช่นที่ Checker Inn เป็นต้น สำหรับละครที่แสดงตามโรงต่าง ๆ ในประเทศอเมริกา มีอยู่ด้วยกันหลายประเภทเช่น 1. Opera 2. Musical Comedy 3. Farce 4. Mystery Play 5. Play 6. Varieties 7. Burlesque ฯลฯ

สำหรับโอเปร่านั้นข้าพเจ้าชอบน้อยหน่อย เพราะเรื่องยืดยาวมาก จริงอยู่โอเปร่าเป็นเพลงตลอดเรื่อง ตั้งแต่เปิดฉากจนปิดฉาก ไม่มีบทเจรจาเลย จะเดิน กิน นั่งนอน ทุกข์ โศก รัก ขบขัน เป็นเพลงไปทั้งนั้น และเป็นเพลงชนิดหนักมาก ฟังไม่ค่อยออกอะไรเป็นอะไร แล้วบางทีแกก็ร้องเป็นภาษาที่เราไม่เข้าใจเสียด้วยอีก แต่การไปดูโอเปร่านี้สำคัญอยู่ที่ไปฟังเพลง ไม่ต้องเอาเรื่อง ถ้าอยากรู้เรื่องก็ควรอ่านเรื่องเสียก่อนไปฟัง พระเอกนางเอกไม่เลือกคนสวย เลือกเอาเสียงดีเป็นสำคัญ บางทีนางเอกอายุถึง ๔๐ กว่าแล้ว และอ้วนอย่างน่าเกลียด

สำหรับ Musical Comedy ข้าพเจ้าชอบมากที่สุด ใต้เคยคุ้นับลิบๆ เรื่องละครชนิดนี้เมื่อเข้าไปดูแล้วเย็นหู เย็นตา เย็นใจ และได้หัวเราะ คือเพลงก็เพราะ ผู้หญิงแสดงก็เลือกสวยๆ มาทงนั้น ฉากก็สวย เรื่องก็ขบขัน ความพร้อมเพรียงของผู้หญิงสวยๆ ับลิบๆ คนเห็นรำน่าดูมาก

สำหรับ Farce นั้น คือละครพูดที่มีเนื้อเรื่องขบขัน ละครชนิดนี้ข้าพเจ้าชอบมากเหมือนกัน ที่ติดอกติดใจไม่ลืมก็คือเรื่อง "Charley's Aunt" ใต้หัวเราะและเพลิดเพลิดตลอดเรื่อง

สำหรับ Mystery Play นั้นหวาดเสียวมาก คือต้องมีการฆ่ากันตายและตามเรื่องเราต้องสงสัยคนเล่นเกือบทุกคนว่าเป็น Murderer พอใครออกมาเราก็สงสัยว่าอายหมอนี่แน่ แล้วผลที่สุดอาจเป็นคนที่เราไม่นึกเลย แสดงว่าเขาแต่งเรื่องดีมาก คนเล่นก็แสดงได้ดี ละครชนิดนี้บางตอนใจเต้นพอใช้ ข้าพเจ้าใต้เคยคุ้นหลายเรื่อง แต่ชอบมากคือเรื่อง "The Bat"

สำหรับ Play เป็นละครพูดธรรมดา แต่ก็มีคนนิยมกันมาก ละครชนิดนี้มักจะเล่นในโรงขนาดเล็กหน่อย ไม่ค่อยอีกที่ก็กรีกโครมเหมือนละครอย่างอื่น

สำหรับ Varieties คือการแสดงเบ็ดเตล็ด อาจมีละครสั้นๆ มีเต้นรำ มีเพลง มีเล่นกล มีห้อยโหนกายกรรม และสิ่งแปลกๆ อื่นๆ การแสดงชนิดนี้ก็มีมาก

สำหรับ Burlesque นั้น คือละครคนตรีและเต้นรำ ผู้ดูส่วนมากเป็นผู้ชาย ผู้หญิงดีๆ ดูเหมือนจะไม่เข้าดูละครนี้เลย เพราะการแต่งกายของผู้หญิงผู้แสดงค่อนข้าง "โป้" และคำพูดขบขันก็มักจะโลน โรงละครชนิดนี้เขาอนุญาตให้สูบบุหรี่ได้ เข้าไปดูแล้วเวลาออกมาเสื้อผ้าเหม็นบุหรี่หมด

ร้านขายอาหารในประเทศอเมริกันนี้มีมากมายก่ายกอง นอกจากในสถานที่หรูๆ เช่นในโฮเต็ลหรือโรงเต้นรำดีๆ แล้ว มีร้านย่อยอยู่ทุกถนนหนทาง ร้านเหล่านี้บางร้านเปิดวันละ ๒๔ ชั่วโมง แต่อย่างไรก็ดี โดยมากเปิดจนตีกิน ฉะนั้นเวลาที่เราไปเที่ยวไหนกลับตึกๆ ไม่ต้องกลัวหิว มีที่กินทุกหนทุกแห่ง เรื่องการกินแล้วนับว่าสะดวกมาก มีร้านอยู่ชนิดหนึ่งเรียกว่า Automatic Lunch ร้านชนิดนี้พอเข้าไปเราก็เข้าไปหยิบถาด ผ้าเช็ดมือและช้อนซ่อมเท่านั้น แล้วก็เดินไปเที่ยวหาอาหารซึ่งเขาแยกไว้เป็นประเภทๆ เช่นซูป

เล่นบาสเก็ตบอลล์และดนตรี ที่มหาวิทยาลัยบอสตัน

พวกหนึ่ง ไก่พวกหนึ่ง เนื้ออีกพวกหนึ่ง ฯลฯ เป็นตู้กระจกเล็กๆ เราอยากรับประทานอะไร เราก็หยอดสตางค์ตามราคาของเขาลงไป แล้วตู้กระจกนั้นก็เปิด เราก็หยิบอาหารจากนั้นมาใส่ถาด ต้องการคึมน้ำชา กาแฟ หรือโกโก้ ก็หยิบถ้วยมาวางไว้ที่ถาดซึ่งเขามีป้ายบอกว่าเป็นอะไร หยอดสตางค์ลงไป ชาหรือกาแฟนั้นก็ไหลออกมาพอดีเต็มถ้วย ดังนั้น ร้านชนิดนี้ไม่ต้องมีคนเซิร์ฟอาหาร หรือคนส่งอาหารสะดวกดีเหมือนกัน ร้านอีกจำพวกหนึ่งซึ่งมีจำนวนมากไม่ต้องมีคนเซิร์ฟ เราไปสั่งอาหารแล้วเราก็กินไปนั่งรับประทานของเราเอง ทั้งนี้เป็นการประหยัดคนทำงานของเจ้าของร้าน และเป็นการประหยัดการให้รางวัลคนใช้ของผู้เข้าไปรับประทาน ใกล้เคียงๆ กับมหาวิทยาลัยมีร้านจำพวกนี้มาก เพราะพวกนักเรียนมีสตางค์น้อยจะได้ไม่ต้องสิ้นเปลือง แต่ในร้านที่หรูๆ แล้วมีผู้หญิงแต่งฟอร็มสวยๆ เป็นคนเซิร์ฟ และบางแห่งก็มีดนตรีบรรเลงเวลารับประทานอีกด้วย

สำหรับผลไม้ที่นำรับประทานในประเทศอเมริกา ที่ไม่มีในประเทศไทย ก็มี ลูกพีช ลูกแพร์ ลูกเชอร์รี่ ลูกพลัม พวกเบอร์รี่ก็มี สตรอเบอร์รี่ แรสเบอร์รี่ แบล็กเบอร์รี่ บลูเบอร์รี่ เป็นต้น ที่ข้าพเจ้าชอบมากที่สุดเห็นจะเป็นลูกเชอร์รี่

ขนมต่างๆ เขาก็ทำนำรับประทานมาก คือทั้งหอมหวานและมัน ที่ข้าพเจ้าชอบมากก็คือ French Pastry, Strawberry Short Cakes และ Pan Cakes เหล่านี้

๕๑. หน้าร้อนสุดท้ายในอเมริกา

หน้าร้อนปีนี้ (๒๔๖๘) อยู่บอสตันเกือบตลอดเวลา เกี่ยวกับเพื่อนนักเรียนไทยบ้าง พามิวเรียลและคนรู้จักอื่นๆ ไปเที่ยวในสถานที่สนุกสนานต่างๆ เช่นไปคุหนึ่งบ้าง ไปสนุกกันที่ "รีเวียช" บ้าง คืนเดือนหงายคืนหนึ่งได้พามิวเรียลไปสถานที่แห่งหนึ่งอยู่ห่างจากบอสตันราว ๑๐ ไมล์ สถานที่นี้เป็นสระใหญ่ มีเกาะเล็กเกาะน้อยมีร้านขายอาหารบนเกาะต่างๆ บางเกาะมีโรงเต็นท์รำ ที่นี้เขามีเรือคะนูให้เช่า เราได้ไปเช่าเรือพายเล่นกลางเดือนหงาย เข้าคลองนั้นออกคลองนี้ ไปรับประทานอาหารตามเกาะต่างๆ แล้วไปเต็นท์อยู่ครู่หนึ่ง มิวเรียลเขาเอา Ukelele ไปตีให้ฟังแล้วก็ร้องเพลงไปด้วย ข้าพเจ้าพายเรือเรื่อย ๆ ไป ตูมมันก็สบายใจดีมาก

หน้าร้อนนี้ก็ได้เดินทางลงไปกรุงวอชิงตันโดยรถยนต์สองครั้ง ครั้งหนึ่งพวกๆ เพื่อนนักเรียนไทยชวนลงไปเที่ยว ไปอยู่ ๑๐ กว่าวัน ได้พบปะเกี่ยวกับเพื่อนฝูงเก่า ๆ

และได้เลยลงไปเที่ยวเมืองริชมอนด์ ซึ่งตั้งอยู่บนแม่น้ำเจมส์ในมลรัฐเวอร์จิเนียไปโดยรถยนต์ เมืองนี้อยู่ใต้กรุงวอชิงตันประมาณ ๑๑๕ ไมล์ เป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง มีความสำคัญคือ มีไร่ยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนียมาก และเป็นเมืองอุตสาหกรรมกับเป็นเมืองท่าเรือด้วย เมืองที่อยู่ใต้กรุงวอชิงตัน เช่นเมืองนี้ เต็มไปด้วยแขกดำ และพวกแขก แขกดำนั้นถูกฝรั่งดูถูกมาก ในรถไฟก็ต้องนั่งแยกกันคนละคัน สถานีรถไฟก็มีห้องพักคนละท่าน มีป้ายบอกหน้าห้องฝรั่งว่า "White" และป้ายสำหรับแขกดำว่า "Black" รถรางมีรถฟ่วงหนึ่งคัน กันหน้าสำหรับฝรั่ง และคันหลังสำหรับแขกดำ โรงหนัง โรงละครหรือโรงแรมแยกกันเด็ดขาดทีเดียว เป็นที่น่าสงสารแขกดำมากจะร่วมทางกับฝรั่งไม่ได้เลย เมืองริชมอนด์นั้นสวยงามพอๆ ถนนสายหนึ่งซึ่งเป็น Residential quarters นั้นมีบ้านงามๆ โดยมากเป็นแบบสเปนนิช

ครั้งที่สองไปพบคุณพระสันตปาปาผู้ดูแลนักเรียน เพื่อจัดการเรื่องซื้อตั๋วเรือที่จะเดินทางกลับประเทศไทย โดยที่กรมพระจันทบุรีฯ ได้โทรเลขมาขอให้กลับมาเป็นเลขานุการของพระองค์ท่าน และอนุญาตให้กลับผ่านทางยุโรป ในการที่จะเดินทางกลับนี้ ได้ขายรถยนต์ได้เงินสดมา ๔๕๐ เหรียญ รัฐบาลให้ ๘๐๐ เหรียญ และ บิดาได้ส่งมาให้ ๗๐๐ เหรียญ รวมเป็นเงินได้ ๑,๙๕๐ เหรียญ ต้องจัดซื้อหีบและของจำเป็นสำหรับเดินทาง โดยเฉพาะค่าเรือจากอเมริกาถึงกรุงเทพ ฯ ต้องจ่ายราว ๖๐๐ เหรียญ

ในเรื่องการลาเพื่อนฝูงเพื่อกลับเมืองไทยนั้น มีอยู่เรื่องหนึ่งซึ่งข้าพเจ้ามากำแพงเจ้าต้องขอจกไว้เพื่อความจำ ในกรุงวอชิงตันนี้ข้าพเจ้ารู้จักผู้หญิงรุ่นสาวและสวยอยู่หลายคน ข้าพเจ้าได้ไปลาทุกคน สำหรับคนหนึ่งได้ชวนเขาไปซื้อรถออกไปนอกเมือง คุยถึงเรื่องเก่าๆ บ้าง ฯลฯ แล้วข้าพเจ้าก็บอกว่าจะกลับเมืองไทยแล้ว อย่าลืมกัน ข้าพเจ้าก็ไม่ได้นึกอะไรมาก ถามเขาว่าอยากไปเมืองไทยไหม? ถามเท่านั้นแต่เข้าใจว่าข้าพเจ้าขอแต่งงานด้วยแล้วไปอยู่เมืองไทยด้วยกัน คำตอบของแกจึงกลายเป็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญในชีวิตแก แกขอตรีกตรองอีกวันสองวันก่อน ข้าพเจ้าตกใจ ครั้นจะบอกว่าข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่าอย่างนั้น ก็เกรงแกจะเสียอกเสียใจและเกรงใจแก เลยต้องนำแกพูดนอกเรื่อง วันนั้นใจหายเอามาก

ระหว่างฤดูร้อนเวลาอยู่ในเมืองบอสตันนั้นได้ไปดูเบสบอลล์เกมเสมอ ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวแล้วว่า เกมนี้เป็นเกมที่มีการเล่นอาชีพกันมาก ให้เงินเดือนคนเล่นกันแพงๆ

และระหว่างทีมต่างๆ มีการซื้อขายคนเล่นดีๆ กันด้วยราคาสูงมาก เบสบอลส์เตเตียมขนาดใหญ่มักได้หลายหมื่นคน สำหรับทีมอาชีพมีในทุกเมืองใหญ่ ระหว่างปลายเดือนเมษายนถึงต้นเดือนกันยายนทุกๆ ปี มีการแข่งขันแทบทุกวันในเมืองใหญ่ๆ เพราะมีทีมอาชีพชั้นที่หนึ่งมีด้วยกันถึง ๑๖ ทีม แบ่งเป็นสอง League เรียกว่า American League มีอยู่ ๘ ทีม และ National League อีก ๘ ทีม คนอเมริกันชอบชีวิตสนุกสนานมาก ชอบดูทุกสิ่งทุกอย่างแม้ต้องเสียค่าผ่านประตูสูงๆ การแข่งขันกีฬาต่างๆ ภาพยนตร์ ละคร ฯลฯ ฉะนั้นในประเทศอเมริกาถ้าเล่นกีฬาเก่งก็รวยเหมือนกัน เพราะได้รับค่าจ้างเล่นแพงๆ มาก คาราเต้และภาพยนตร์ที่มีชื่อเสียงก็ร่ำรวยมาก แต่พวกนี้ไต่มาก็ไต่มาเหมือนกัน

ต้องขอล่าถึงมิวเรียลอีกครั้งหนึ่ง เท่าที่ได้ติดต่อกับเขาคือบอกความรู้สึกว่าเป็นหญิงที่ขี้เหลืเกิน ข้าพเจ้าจะจากเขาไปไหนจะเป็นก็วันก็ตาม เขาต้องเขียนจดหมายถึงข้าพเจ้าทุกวัน บางวันถึงสองฉบับ ในระหว่างหนัรอนเขาไม่ยอมอยู่เปล่าได้ไปสมัครทำงานที่ธนาคารแห่งหนึ่ง ได้เงินเดือนอาทิตย์ละ ๑๕ เหรียญ พอเงินเดือนออกเขาก็จัดการซื้อผ้าผูกอบ้าง ผ้าเช็ดหน้าบ้างและของใช้อื่นๆ บ้างให้ข้าพเจ้า เขาทำอาหารเย็นให้ข้าพเจ้ารับประทานแทบทุกเย็น เมื่อตอนข้าพเจ้าจะกลับประเทศไทยเขาไปทำแหวนให้วงหนึ่ง ใส่ Blood Stone ซึ่งมีความหมายลึกซึ้ง ตอนไปลงเรือที่กรุงนิวยอร์กเขาเขียนหนังสือไปคอยดักที่เรือทั้ง ๔-๕ ฉบับและโทรเลขตามไปอีก คั่นก่อนเรือออกเขาส่งให้โทรศัพท์ถึงเขา ข้าพเจ้าได้โทรศัพท์ทางไกลจากกรุงนิวยอร์กไปบอสตัน เกือบจะว่าไม่ได้พูดอะไรกันเลยเพราะเกรงให้ตลอดเวลา เมื่อข้าพเจ้าออกมาจากอเมริกาแล้ว เพื่อนสนิทที่ข้าพเจ้าได้ฝากฝังมิวเรียลไว้ได้เขียนเล่ามาให้ฟังว่าแกกินไม่ได้นอนไม่หลับ ต้องไปเจ็บอยู่ในโรงพยาบาลเดือนเศษ ตลอดการเดินทางในยุโรป ในเรือจากยุโรปจนกระทั่งถึงเมืองไทย หนังสือของเขาได้ไปคอยอยู่ทุกแห่ง รู้สึกว่าเขารักข้าพเจ้ามาก

ข้าพเจ้าอยู่ในเมืองบอสตันนี้ ๓ ปีเต็มๆ รู้สึกชอบมาก คือมีทุกสิ่งทุกอย่างที่ต้องการในทุกๆ ทาง และในเวลาเดียวกันก็เป็นเมืองที่ไม่ใหญ่โตเกินไปหรือพลุกพล่าน เช่นนิวยอร์กหรือชิคาโก ข้าพเจ้าได้เพื่อนฝูงที่รักใคร่กันมาก บางครอบครัวก็เชิญไปรับประทานอาหารและคุยด้วยกันเสมอ และทุกแห่งเขายกย่องไว้วางใจข้าพเจ้ามาก ทั้งที่ได้เล่ามาแล้ว

ก่อนออกจากบอสตันเพื่อไปลงเรือที่กรุงนิวยอร์ก มีเรื่องซำๆ และน่าจดไว้เพื่อความจำอยู่เรื่องหนึ่ง คือข้าพเจ้าเป็นคนขับรถเร็ว จึงถูกตำรวจจับหลายครั้ง ทุกครั้งที่ถูกจับก็ได้รับตัวจากตำรวจจราจรให้ไปรายงานที่โรงพักภายใน ๗ วัน ข้าพเจ้าได้รับตัวเช่นนี้สัก ๓-๔ ใบ แต่ก็ไม่ได้ไปรายงานตัว เพราะไปคิดเสียว่าอีกไม่นานเราก็จะจากบอสตันและจากประเทศอเมริกาไปแล้ว ช่างเถิดคงหาตัวเราไม่พบ แต่บังเอิญเคราะห์ของข้าพเจ้ายังไม่ดีถึงเพียงนั้น คือ เช้าวันหนึ่งก่อนข้าพเจ้าออกเดินทางจากบอสตันเพียงวันเดียวเท่านั้น ตำรวจสักครั้งโหลได้ขึ้นมาในห้องปลูกข้าพเจ้าลุกขึ้นจากเตียง คุมตัวไปขึ้นรถตำรวจและให้หนึ่งไปหาน้ำรถกับเขาแล้วรถก็เปิดแตรไซเรนดังลั่นผ่านไปในเมืองไปที่ศาล ระหว่างทางคนดูสองข้างทาง เพราะบังเอิญเช้าวันนั้นมีหนังสือพิมพ์ลงตัวเบ่งว่า หัวหน้าของอัยยิณถูกจับตัวได้แล้ว ประชาชนทั้งหลายคงคิดว่าข้าพเจ้านี้แหละคือหัวหน้าอัยยิณ พอถึงศาลใจคอไม่ดี ไม่รู้ว่าเขาจะตัดสินอย่างไร ถ้าโดนเข้ากรงขังสัก ๗ วัน ก็คงไม่ได้กลับเมืองไทยแน่ พอถึงเรื่องข้าพเจ้าเขาก็เรียกชื่อข้าพเจ้า เขาก็โยกเข้าไปถึงผู้พิพากษา แกเห็นข้าพเจ้าเป็นคนต่างชาติจึงถามว่ามาจากไหน ข้าพเจ้าก็ยิ้มแย้มแจ่มใสตอบว่าจากประเทศไทย มาเรียนหนังสืออยู่ที่มหาวิทยาลัยบอสตัน แกก็เลยทิ้งเรื่องประเทศไทย หันไปบอกเจ้าหน้าที่ว่า “ยกฟ้อง” แล้วก็ถามเรื่องประเทศไทยต่างๆ ราวสัก ๕ นาที แล้วก็ปล่อยตัวข้าพเจ้า เป็นอันว่าสิ้นทุกข์ไปที่ วิธียมเข้าหานี้ไม่เลวเลย สำเร็จมาหลายเรื่องแล้ว

๕๒. การเดินทางกลับประเทศไทย

คืนวันที่ ๑๖ กันยายน (๒๔๖๘) เป็นคืนที่ต้องเหน็ดเหนื่อยมาก เพราะมีนัดกับพวกเพื่อนๆ ที่จะต้องลาหลายคน ให้เวลาคนละเล็กละน้อย กว่าเจถึงมิวเรียลซึ่งเป็นคนสุดท้ายเกือบสองยาม คืนนี้จิตใจไม่สู้จะดีเพราะรู้สึกว่าจะต้องจากบรรดาเพื่อนฝูงที่รักทั้งหลายไปแล้ว โดยไม่มีกำหนดว่าจะได้พบกันเมื่อใดอีก วันที่ ๑๗ เช้าออกเดินทางจากบอสตันไปนิวยอร์กโดยรถยนต์คุณประสาธ มีนายหลง อัครวัชร และนายเจียมลิมปิตาติไปด้วย เพราะสองคนนี้จะกลับประเทศไทยโดยเรือเดียวกัน เราได้พักอยู่ในนิวยอร์กวันหนึ่งคือวันที่ ๑๘ ซึ่งข้าพเจ้าได้ไปลาเพื่อนฝูงหลายคนที่อยู่ในเมืองนิวยอร์กนี้รวมทั้ง Mr. & Mrs. Melius ด้วย

วันที่ ๑๙ ไปลงเรือชื่อ S.S. America เป็นเรือขนาดใหญ่ มีน้ำหนักสามหมื่นกว่าตัน ขนาดยาวเกือบ ๗๐๐ ฟุต ขนาดกว้าง ๗๐ กว่าฟุต มีเพื่อนฝูงมาส่งข้าพเจ้าที่ในเรือเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะ Mrs. Melius นั้นก่อนเรือออกได้กอดจูบข้าพเจ้าแล้วร้องไห้ ช่างก็เหลือเกิน รักเหมือนลูกแถมคนหนึ่ง มีจดหมายจากเพื่อนทั้งหญิงและชายมาคอยอยู่ในเรือนี้ไม่ต่ำกว่า ๕๐-๖๐ ฉบับ โทรเลขอีกหลายฉบับ คนในเรือที่เห็นเข้าออกจะแปลกใจ เพราะจดหมายและโทรเลขถึงข้าพเจ้ามากเหลือเกิน ตอนเรือออกใจหายมากเพราะจะต้องจากเพื่อนฝูง วลา ไปโดยที่ไม่ทราบว่าจะได้กลับมาพบกันอีกหรือไม่ สงสารคุณประสาธ ยืนหน้าเสาอยู่คนเดียว เพราะนายหลงและนายเจียมก็ขึ้นมายอยู่บนเรือหมด

เรือลำนี้อันที่จริงใหญ่โตและสบายดี แต่ก่อนข้างจะเก่าหน่อย ในห้องที่เราอยู่นั้นเป็นห้องใหญ่มากสำหรับอยู่ได้ ๕ คน แต่เราอยู่ด้วยกัน ๓ คนเท่านั้น เมื่อเรือออกจากท่าแล้วมองดูกรุงนิวยอร์กสวยงามมาก ใหญ่โต และเห็นตึกระฟ้ามากมายก่ายกอง แล้วเรือก็ผ่าน Statue of Liberty สู่มหาสมุทรแอตแลนติก ในเที่ยวนี้ที่ทำให้สนุกสนานยิ่งขึ้นอีกก็โดยมีเด็กหญิงอเมริกันกำลังรุ่น ๆ จะไปศึกษาวิชาในโรงเรียนในประเทศฝรั่งเศสหลายคนด้วยกัน ข้าพเจ้าได้รู้จักสนิทสนมกับคนหนึ่งชื่อเอเวลินโรบินส์ มาจากเมืองริชมอนด์ มลรัฐเวอร์จิเนีย ในเวลาว่าง ๆ ได้สอนให้เขาเล่นกีตาร์ ชีวิตในเรือก็สนุกสนาน ตีมีการเล่นกีฬาทุกวันซึ่งเป็นของชอบของเรา กลางคืนมีภาพยนตร์และมีเต้นรำทุกคืน มีดนตรีถึงสองวง คืนวันก่อนเรือถึงประเทศอังกฤษได้มีงานในเรือซึ่งมีละครเบ็ดเตล็ดแล้วภายหลังมีเต้นรำ ละครเบ็ดเตล็ดนั้นแสดงโดยผู้โดยสาร พวกเราคนไทย ๓ คนได้ถูกขอร้องให้แสดงอะไรบ้าง เราจึงมาปรึกษากัน ผลที่สุดก็ตกลงออกแสดงสองฉาก คือฉากที่หนึ่งนายหลงกับข้าพเจ้าแสดงยูยิตสู นายเจียมแสดง Tumbling เสร็จแล้วเราก็มารับเปลี่ยนเครื่องแต่งตัว แต่งราตรีออกมาเล่น Banjo Duet คือนายเจียมกับข้าพเจ้า พวกคนโดยสารในเรือชอบพวกเรามาก เพราะเราเล่นและสนุกด้วยทุกอย่าง

ท่าเรือเมืองนิวยอร์กนี้ใหญ่มากจริง ๆ มี เรือเดินมหาสมุทรเข้าออกวันละหลายสิบลำ เช่นวันที่ข้าพเจ้าจะออกเดินทางจากนิวยอร์กนี้ ได้เปิดดูในหนังสือพิมพ์ประจำวันว่าเรือ S.S. America จะออกจากท่าใดเวลาอะไรนั้น ปรากฏว่าในวันนั้นมีเรือเดินมหาสมุทร จะ

ออกจากเมืองนิวยอร์กถึง ๔๒ ลำ ไปประเทศต่างๆ ในยุโรปเป็นส่วนมาก นอกจากนั้นก็ไปอเมริกาใต้ ไปคิวบา ไปโคลอมเบีย ปานามา เพื่อออกไปมหาสมุทรแปซิฟิก เฉพาะเรือไปยุโรปนั้นมีออกแทบทุกชั่วโมง ยิ่งกับจะขึ้นรถไฟไปเมืองใกล้ๆ เวลาที่เรือออกจากท่าเห็นเรือใหญ่ๆ หลายลำกำลังเข้าและกำลังออกจากท่าสู่มหาสมุทร เพียง ๒-๓ ชั่วโมงเรือต่างๆ ก็ค่อยๆ ห่างออกไปจนไม่เห็นเรืออะไรเลย เห็นแต่ฟ้ากับน้ำเท่านั้น

ในระหว่างเดินทางในเรือลำนี้ เขามีวันและเวลาที่ให้ผู้โดยสารเข้าชมกิจการของเรือต่างๆ เช่น ขึ้นไปบน Bridge deck ที่ๆ ถอยท้ายเรือดูเครื่องมือในการเดินเรือ เครื่องมือส่งห้องเครื่องให้วิ่งเร็วช้า เครื่องมือส่งการไปยังเจ้าหน้าที่ต่างๆ เครื่องมือส่งการในเวลาเรือเกิดไฟไหม้ ฯลฯ ลงไปชมในห้องเครื่องจักร การใส่ไฟเข้าเตาของหม้อน้ำซึ่งห้องนี้ร้อนมาก พวกทำหน้าที่ใส่ไฟไม่สวมเสื้อเลย ตัวแดง รูปร่างบึกบึน ใต้ตู้ที่ Control เครื่องให้วิ่งเร็วช้าหรือถอยหลัง นอกนั้นได้เข้าไปดูโรงพิมพ์สำหรับพิมพ์หนังสือพิมพ์ออกประจำวัน พิมพ์บัญชีอาหารทุกมื้อ พิมพ์ประกาศและแจ้งความต่างๆ ตู้ที่ชักฟอกเสื้อผ้าเข้าไปดูในครัวทำอาหาร ทุกที่ทุกทางเขาสะอาดเรียบร้อยดี มีอยู่สิ่งหนึ่งที่ติดใจข้าพเจ้ามากคือการถอยท้ายเรือ เราเคยเห็นในเมืองไทยเรือไม่ต้องขนาดโตเท่าใดนักก็มีที่ถอยท้ายใหญ่โตมาก แต่เรือลำนี้ออกใหญ่มีที่ถอยท้ายเล็กนิดเดียว มีหน้าซ้ำไม่มีคนถอยท้ายเสียด้วย กับต้นไค้อธิบายให้ฟังว่า เดียวนี้มีเครื่องบังคับอย่างใหม่ใช้ด้วยไฟฟ้า คือพอเรือออกจากท่าสู่มหาสมุทรแล้วก็ตั้งเข็มว่าจะไปสายเลขที่เท่าใดก็ตั้งเครื่องถอยท้ายไว้ แล้วเครื่องมือนั้นก็ถอยท้ายไปให้ตลอดทางโดยไม่ต้องใช้คนเลย กับต้นยังอธิบายต่อไปว่า แม้จะมีคลื่นลมหรือพายุพัดให้เรือออกนอกทาง แต่เครื่องนี้จะต้องทำหน้าที่หันพวงมาลัยให้มาเข้าทางได้ โดยที่คนไม่ต้องเข้าไปยุ่งกับที่ถอยท้ายเลย

ในเรือใหญ่ๆ เช่นนี้ ก็ต้องมีห้องจัดไว้สวยๆ สำหรับคนโดยสารได้หย่อนอารมณ์หลายห้อง เช่น ห้องนั่งเล่น ห้องเขียนหนังสือ ห้องเต้นรำ ห้องรับประทานอาหาร น้ำชา มีสวนต้นไม้ ดอกไม้ ฯลฯ เวลารับประทานอาหารกลางวัน อาหารเย็นและน้ำชา มีดนตรีบรรเลง นอกจากนั้นก็มีร้านค้าคัสมชาย ร้านคัสมและเซทคัสมหญิง แล้วมีร้านขายของซึ่งขายเครื่องสำอาง เครื่องแต่งตัวหญิงชาย และเครื่องที่มั่งต่างๆ รวมทั้งไอศกรีมกับมีพวกเครื่องกระป๋องและช็อกโกแลตจำหน่ายด้วย

สำหรับอาหารการกินในเรือลำนี้ดีมากทีเดียว เรากินกันอย่างเต็มที่ มีอะไรกินก็ส่งตั้งแต่เบอร์หนึ่งถึงเบอร์สุดท้าย จนนายหลงพูดว่า สำหรับเรา ๓ คนบริษัทเรือชาติทุนแน่ ถ้ามันรู้ว่าเรากินกันอย่างนั้นแล้ว คราวหลังมันเห็นจะไม่ขายตัวให้อีก ค่าเรือจากนิวยอร์กถึงเมืองพลีมัทในประเทศอังกฤษต้องเสีย ๑๕๐ เหรียญ

๕๓. อเมริกาและคนอเมริกัน

ชีวิตข้าพเจ้าในประเทศอเมริกา ๘ ปีเศษ คือตั้งแต่อายุ ๑๓ ถึง ๒๑ ปีเศษนั้น ข้าพเจ้าพึงพอใจมาก และตั้งใจที่ได้มีโอกาสได้มาศึกษาในประเทศนี้ รู้สึกว่าคนอเมริกันส่วนมากถูกใจข้าพเจ้า พูดอะไรตรงไปตรงมา ไม่มีว่าต่อหน้าพูดอย่างหนึ่งแล้วลับหลังอีกอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าได้เพื่อนดีๆ จำนวนมาก เพื่อนที่ถือความรักและน้ำใจซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะถือเป็นคนต่างชาติต่างผิว ทั้งในโรงเรียนและในมหาวิทยาลัยเพื่อนนักเรียนและครูอาจารย์ได้ยกย่องข้าพเจ้าอย่างสูง ยกย่องอย่างไม่เคยยกย่องชาวต่างชาติอื่น ๆ

ข้าพเจ้าชอบ Spirit ของชาวอเมริกัน ชอบขนบธรรมเนียม ชอบความเป็นอยู่ ชอบชีวิตของนักเรียน ชอบกีฬาต่างๆ ชอบดนตรีทุกอย่างทุกประเภท และสำหรับดนตรีสมัยใหม่นั้นที่ได้หัดเล่นเป็นพอเข่าวงหรือหากินได้ก็คือ Tenor Banjo, Saxophone, Guitar ไม่ชอบอยู่อย่างเดียวคือ เรื่องถูกคนต่างชาติต่างผิว

คนอเมริกันส่วนมากมีจิตใจเบิกบานกล้าหาญและเป็นนักสู้ กล้าทดลองการกระทำที่ฝ่าอันตรายต่าง ๆ เมื่อตัดสินใจว่าจะทำอะไรแล้วต้องทำ แล้วต้องช่วยกันทำให้สำเร็จ ข้าพเจ้าคิดว่าการอบรมในโรงเรียนกินนอนและมหาวิทยาลัยนี้เองที่ทำให้จิตใจเป็นเช่นนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งอเมริกันฟุตบอลที่ทำให้คนอเมริกันมีใจเบิกบานกล้าหาญ และเป็นนักสู้ไม่กลัวอันตรายต่าง ๆ

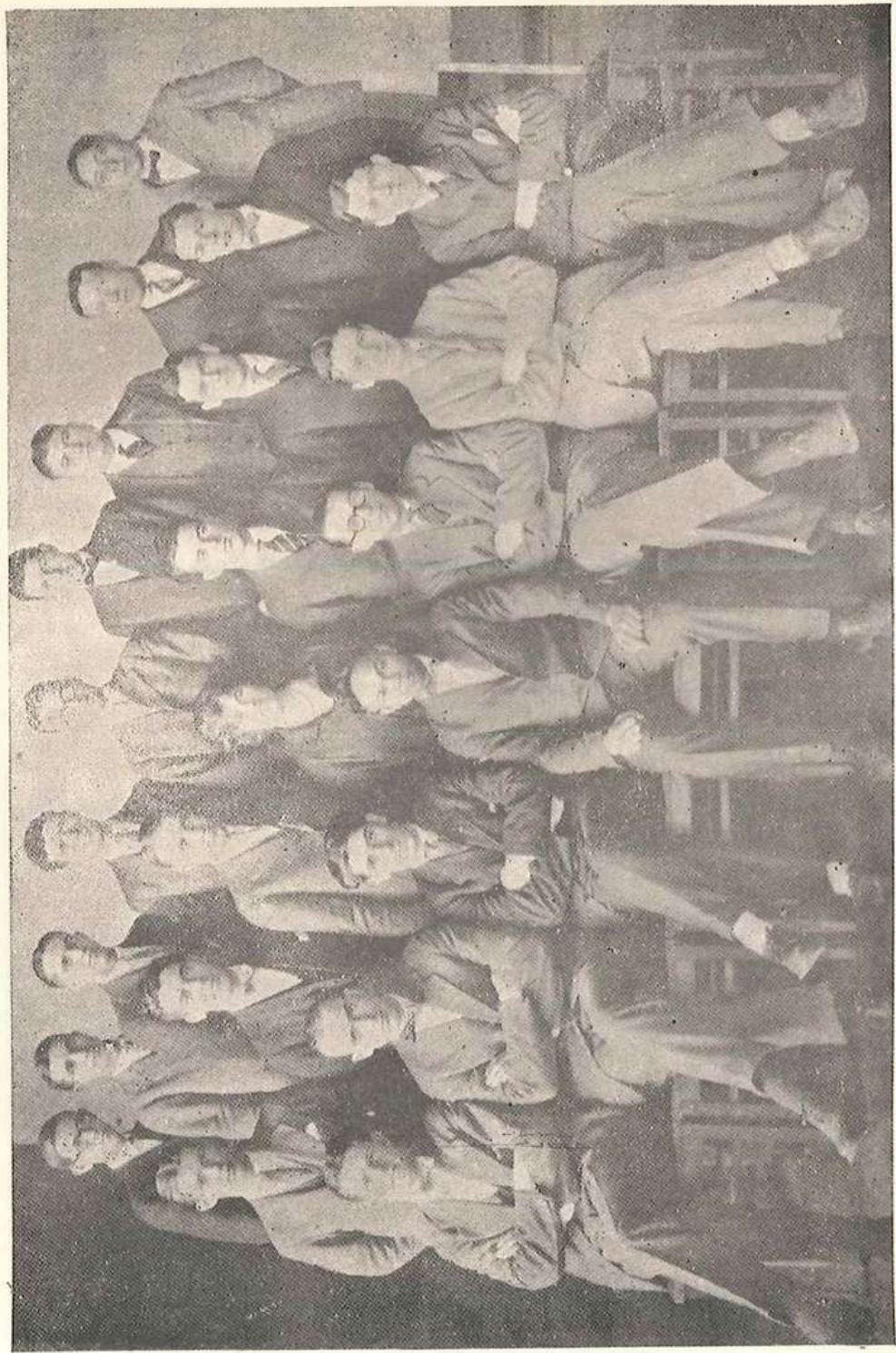
สำหรับพวกคณะทูตต่างประเทศที่ประจำอยู่ในกรุงวอชิงตันนั้น ดูออกจะเป็นพวกที่ทรูหน้อย คือได้รับการยกย่องเป็นอย่างดี และมีสิทธิพิเศษหลายประการ ทั้งรวมทั้งคณะทูตของไทยเราด้วย

ในประเทศอเมริกามีอะไรที่อยู่อย่างหนึ่ง คือถ้าผู้ใดมีความสามารถแล้วต้องรวบแน่ เช่นกิดอะไรขึ้นได้สักอย่างหนึ่ง แม้จะเป็นของเล็กน้อยถ้าถูกใจคนแล้ว ภายในไม่กี่วันก็ได้เปลี่ยนฐานะเป็นเศรษฐี เช่นคนหนึ่งกิดทำรูปหม่อมใส่เสื้ออาบนํ้าทำต่าง ๆ

สำหรับกิจกรรมจรดยนต์ ของง่าย ๆ แต่บังเอิญถูกใจประชาชน ไม่กี่วันเขาก็รวยมาก อีกคนหนึ่งคิดทำไอศกรีมหุ้มด้วยช็อกโกแลต ภายในหน้าร้อนเดียวเท่านั้นเขาก็รวย เป็นต้น ในทางความคิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ถ้าคิดของใหญ่ ๆ ยิ่งรวยมาก คราวนี้ความสามารถในการแสดง ถ้าต่อมวยเก่งก็เข้าแข่งขันชิงตำแหน่งชนะเลิศของโลก เข้าต่อยครั้งหนึ่งก็ไต่ตั้งล้านเหรียญ เล่นกีฬาเก่ง เล่นดนตรีเก่ง ร้องเพลงเก่ง เหล่านี้มีรายได้เดือนละหลายพันเหรียญทั้งสิ้น

ประเทศอเมริกันเราเรียกว่าโลกใหม่ คือเมื่อก่อน ค.ศ. ๑๔๙๒ นั้น นึกกันว่าโลกเรานี้แบน คงมีแต่ยุโรปและเอเชีย จนคริสโตเฟอร์ โคลัมบัส ซึ่งเป็นชาวเมืองเยนัว อิตาลี ได้มีความคิดว่าโลกนี้กลม จึงตั้งต้นออกเดินทางข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกจากทวีปยุโรปไปทางทิศตะวันตก เดินทางโดยไม่เห็นฝั่งเลยอยู่นานจนคิดว่าหมดหวังแล้ว ผู้ที่ไปในเรือกระสับกระส่ายและมีความคิดว่าพวกเราทั้งหมดนี้ถ้าขึ้นเชื่อนายโคลัมบัสก็เห็นจะเป็นเหยื่อปลาวาฬในมหาสมุทรแอตแลนติกนี้เอง แต่ยังไม่ทันถึงเกิด Mutiny ก็ได้พบแผ่นดินซึ่งเป็นเกาะอยู่ใกล้กับอเมริกา เมื่อถึงที่แรกก็นึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศอินเดีย ต่อจากนั้นก็ให้มีผู้เข้าไปทวีปอเมริกาอีกหลายพวก จน ค.ศ. ๑๖๐๗ กับต้นจอสมิทได้ไป Settle ที่เจมส์ทาวน์ มลรัฐเวอร์จิเนีย ค.ศ. ๑๖๑๙ ได้ตั้งต้นมีการค้าทาสชาวนิโกรในประเทศอเมริกา ค.ศ. ๑๖๒๐ พวกพิลกริมส์ซึ่งเป็นชาวอังกฤษได้ไปถึง “พลีมัทรอค” ไป Settle ที่นั่น ต่อมาใน ค.ศ. ๑๗๗๕ ได้เกิดสงครามทั้งเป็นเอกราชของอเมริกา และได้ประกาศเอกราชวันที่ ๔ กรกฎาคม ๑๗๗๖ จึงได้มีประเทศสหรัฐอเมริกาตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป ในตอนต้นมีเพียง ๑๓ มลรัฐ อยู่ในตำแหน่งตะวันออกของประเทศ คือทางด้านมหาสมุทรแอตแลนติก ต่อมาจึงได้ขยายเป็น ๔๘ มลรัฐเท่าที่เป็นอยู่บัดนี้

สำหรับการปกครองเป็นประชาธิปไตยแท้ พลเมืองได้สิทธิเสรีภาพแท้ในทุกๆ ทาง ตามรัฐธรรมนูญให้อำนาจประธานาธิบดีมาก แต่ประธานาธิบดีมีอายุอยู่ในตำแหน่ง ๔ ปีเท่านั้น อำนาจทางศาลเป็นอิสระ ไม่ขึ้นอยู่ใน Cabinet รู้สึกอีกอย่างหนึ่งว่าพวกหนังสือพิมพ์มีอิทธิพลมาก เพราะเขามีปากและมีเสรีภาพที่อยากจะพูดอะไรก็ได้ ประธานาธิบดีทำอะไรไม่ดีก็แก้ตัวได้

คณะบรรณารักษารักษานิสิต SYLLABUS ของมหาวิทยาลัยบอสตัน ค.ศ. ๑๙๒๕

การเทศบาลเขาก็มีระเบียบเรียบร้อยดี ทุกๆ เมืองสะอาดสะอาดมาก แต่ก็เก็บภาษีทุกอย่างยับยั้ง บางแห่งต้องการความสะอาด เช่นสถานีรถไฟ Grand Central ในกรุงนิวยอร์ก ฉะนั้น รถจักรที่จะลากขบวนรถเข้าหรือออกจากสถานีต้องใช้รถไฟเพื่อสถานีและบ้านเมืองจะได้ไม่สกปรกด้วยถ่านรถจักร

๔๔. ถึงประเทศอังกฤษ

วันที่ ๒๗ กันยายน (๒๔๖๘) เวลาค่ำ เรือ S.S. America แล่นเข้าอ่าวพลีมัธในประเทศอังกฤษ เรือจอดกลางอ่าว มีเรือเล็กออกมารับ มีประวติน้องชาย กับวิลเลียม โอสตันนท์ เพื่อนนักเรียนมหาดเล็กออกมารับถึงเรือใหญ่ เมื่อเจ้าหน้าที่ตรวจหนังสือเดินทางเสร็จแล้ว เราก็กองเรือเล็ก เสียงร้องลงมาจากเรือใหญ่ทั้งเสียงหญิงและเสียงชายว่า Good-bye Siam ข้าพเจ้าจึงชวนนายเจียมหยิบเบนโจออกมาเล่น Duet เพลง Farewell to Thee เสร็จแล้วเขาก็ทบมือกันใหญ่ เราจึงเล่นเพลง Till we meet again อีก เขาก็ทบมือให้อีกก็พอดีเรือเล็กออกจากเรือใหญ่แล่นเข้าฝั่ง เราพักอยู่ที่โฮเต็ลเมืองนั้นคืนหนึ่ง รู้สึกว่าอเมริกาและอังกฤษผิดกันมาก คือบ้านเมืองรูปร่างต่างกัน ไม่มีตึกสูงมาก ๆ ผู้คนกิริยาท่าทางและการพูดจาหรือสำเนียงไม่เหมือนกัน ถนนหนทางเล็กและคดเคี้ยว รถยนต์คันเล็กกว่า ฯลฯ แต่อย่างไรก็ดีข้าพเจ้าชอบอยู่อย่างหนึ่ง คือตำรวจอังกฤษรู้สึกว่าการพูดจาดีเยี่ยมเข้มแข็งมีไหวพริบและไม่คุ่มเหมือนตำรวจอเมริกัน เมืองพลีมัธนี้เป็นเมืองท่าเรือสำคัญของประเทศอังกฤษเมืองหนึ่งและเป็นเมืองเก่าแก่ด้วย มีพลเมืองสองแสนคน

เรื่องที่น่าสนใจมีอยู่ว่า ข้าพเจ้าได้จากเมืองไทยไปเกือบ ๕ ปี ตั้งแต่อายุเพียง ๑๓ ซึ่งประวัติก็อายุเพียง ๑๒ เท่านั้น มาบัดนี้ข้าพเจ้าอายุ ๒๒ และประวัติอายุ ๒๑ ฉะนั้นเมื่อเขาขึ้นมารับบนเรือใหญ่ข้าพเจ้าจำเขาไม่ได้ ส่วนวิลเลียมข้าพเจ้ากลับจำได้ดีเพราะเมื่อจากไปเขาอายุถึง ๑๗ แล้ว ข้าพเจ้าจึงได้แอบกระซิบถามวิลเลียมว่าคนที่มากับคุณนั้นเป็นใคร วิลเลียมหัวเราะแล้วบอกว่าอะไรจำนองชายของตัวไม่ได้ เรื่องนี้ข้าพเจ้าเหมือนกัน

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๘ เราได้เดินทางโดยรถไฟเข้ากรุงลอนดอน ซึ่งกินเวลาหลายชั่วโมง ถึงกรุงลอนดอนประวัติพาไปพักที่ Lexham Gardens กับเขา รู้สึกว่าเมืองอังกฤษนี้ยังไม่ทันสมัยเท่าอเมริกา เช่นอย่างบ้านที่เราไปพักจะล้าหลังกว่าบ้านที่อังกฤษในอ่าง น้ำร้อนก็ไม่มีและสิ่งอื่น ๆ ก็ดูยังล้าหลังอยู่มาก แลดูอะไร ๆ ก็เข้าไปหมด คนเดิน รถวิ่ง ฯลฯ เวลา

ไปขึ้นเงินที่ธนาคารต้องคอยเสียนานกว่าจะได้เงิน ในอเมริกาพอยื่นเช็คเขาก็จ่ายเงินให้ทันที
ระหว่างที่พักอยู่ในประเทศอังกฤษนี้ ประวัตินี้เป็นผู้พาไปเที่ยวชมสถานที่สำคัญๆ
เช่น Buckingham Palace, House of Parliament ฯลฯ พอตกลงกลางคืนก็มักจะพาไปรับ
ประทานอาหารจีน แล้วก็พาไปกุสสถานที่สนุกสนานต่าง ๆ เช่น โรงเตี๊ยนรำนอนอีกซฟอร์ด
ซึ่งที่นั่นนักเรียนไทยไปเที่ยวกันมาก บางคืนก็ได้ไปดูละคร ภาพยนตร์ นักเรียนไทยที่เคย
อยู่อังกฤษ บางคนก็ข้ามไปอเมริกาได้ไปแล้วให้ฟังว่า กรุงลอนดอนนั้นในเวลากลางคืนที่
Piccadilly Circus มีไฟสว่างไสว สวยงามมากไปกว่าบรอดเวย์ ในกรุงนิวยอร์กเสียอีก
ข้าพเจ้าเห็นว่าบรอดเวย์ก็งามเหลือทนแล้ว จึงอยากเห็น Piccadilly นึก ขอให้ประวัตินี้
ไปดู เมื่อถึงที่แล้วข้าพเจ้าไม่ทราบก็ถามว่า เมื่อใดจะถึง เขาบอกว่านี่แหละ Piccadilly Circus
ข้าพเจ้าแปลกใจมากเพราะเหตุว่า ความสวยงามของไฟไม่ถึงครึ่งบรอดเวย์ อยู่ในขนาด
เมืองธรรมดาของอเมริกาเมืองหนึ่งเท่านั้น ระหว่างพักอยู่กรุงลอนดอนนี้ได้ไปเที่ยวรถยนต์
ทางไกล ๓ ครั้ง ครั้งหนึ่งไปเคมบริจไปมหาวิทยาลัยของประวัตินี้ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัย
ที่ดีที่สุดมหาวิทยาลัยหนึ่งในประเทศอังกฤษ เห็นสถานที่ก็ชักเลื่อมใสเสียแล้ว ประวัตินี้ได้
พาไปชมห้องที่เขาพักอยู่ ที่รับประทานอาหาร ฯลฯ ครั้งที่สองไปไบรตัน เป็นสถานที่ชาย
ทะเลและที่ตากอากาศหน้าร้อนแห่งหนึ่ง นักเรียนไทยดูเหมือนจะมาที่นั่นมากเพราะไม่
ไกลกรุงลอนดอน และเป็นที่พักผ่อนที่สนุกครึกครื้นดี เราได้ไปรับประทานอาหารและเตี๊ยน
ในที่นั่นแห่งหนึ่ง ครั้งที่สามไปทาง Southsea ไปแวะหาน้องชายอีกคนหนึ่งชื่อนิตย ยังเด็ก
มาก ได้ถ่ายรูปร่วมกันด้วย

ในลอนดอนรู้สึกไม่ค่อยจะสนุกสนานเท่าใดนัก ยิ่งวันอาทิตย์ยิ่งเงียบเหงาเหลือ
เกิน วันอื่น ๆ ค่อยยังชั่ว แต่พอตกลงคืนก็เงียบแต่หัวค่ำ นอก จากในเมืองบางแห่ง
ผิดกับอเมริกามาก กลางคืนหิวก็หาอะไรรับประทานยากต้องเข้าไปในเมือง ข้าพเจ้าพักอยู่
ลอนดอนสองอาทิตย์ แต่ก็ได้เห็นอะไรทุกอย่าง เพราะประวัตินี้เป็นผู้นำทางที่สามารถ
คนหนึ่ง ได้เห็นทั้งสถานที่ที่สวยงามดี และทั้งที่สนุก

คืนวันหนึ่งครบครวัหนึ่งซึ่งคุ้นเคยกับตระกูลข้าพเจ้า ได้เชิญไปรับประทานอาหาร
อาหาร บ้านเขาอยู่นอกกรุงลอนดอน ประวัตินี้เป็นผู้พาไปโดยรถยนต์ ขากลับหมอกลงจัด
ต้องขับรถค่อย ๆ คลานมา กว่าถึงบ้านแทบแยเสียเวลาหลายชั่วโมง ข้าพเจ้าเคยได้ยิน

เขาเล่าว่าหมอกกรุงลอนดอนนี้ร้ายกาจมาก ก็ได้มาเห็นด้วยตนเอง ตำรวจต้องจุดไฟตามสี่แยกถนน แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่ค่อยเห็น ระยะเวลาสามก้าวจากตัวเราเกือบไม่เห็นอะไรเลย

๕๕. ฝรั่งเศส, เบลเยียม, ฮอลแลนด์

วันที่ ๑๐ ตุลาคม (๒๔๖๘) เดินทางข้ามไปกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ได้ชวนประวิทย์ไปเที่ยวด้วย เราเลือกไปทางสายนิวเซเวน—เคียฟ ทางสายนี้ระยะทางเรือยาวหน่อย แต่ทางรถไฟนั้นสั้น ตอนข้ามแซนแนลเรือโคลงมากโดนคลื่นใหญ่ อยู่ในเรือเพียง ๓ ชั่วโมงเท่านั้นรู้สึกเมากจนเกือบจะอาเจียน ถึงกรุงปารีสเวลาค่ำแล้ว มีนายชวต ชุมะโชติ มารับที่สถานีรถไฟ ออกรู้สึกตื่นเต้นเพราะกรุงนี้เคยได้ยินชื่อเสียงมากแล้วว่าเป็นกรุงที่สนุกและสวยงามที่สุด ได้ยินเสียงภาษาฝรั่งเศส ได้ยินเสียงแตรรถยนต์ซึ่งแปลกกว่าที่เคยได้ยินมาแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างรู้สึกว่าจะแปลกไปจากอังกฤษและอเมริกา มาก พอรับประทานอาหารเย็นเสร็จ เราก็ออกเที่ยวกันทีเดียว รู้สึกว่าชีวิตที่นี่สนุกสนานจริงๆ อย่างที่เขาเล่าและยิ่งตลกก็ยิ่งสนุก แต่ถ้าไม่ระวังตัวก็ค่อนข้างจะแพงอยู่เหมือนกัน เราได้ไปตามโรงเตี๊นส์ต่างๆ ต้มแฮมเปอญ เต้นรำ คุยอะไรต่างๆ ทั้งแต่เรียบร้อยที่สุดไปจนไปถึงที่สุด ที่ฝรั่งเศสนี้ดีมาก ไม่มีการถือคนต่างชาติต่างผิวกันเลย ผิดกับในอเมริกาเลยทำให้สนุกยิ่งขึ้นอีก ที่แปลกตาที่สุดก็คือเห็นชายแขกดำ (นิโกร) ควบผู้หญิงฝรั่งอย่างนี้ในอเมริกาไม่เคยเห็น เพราะในอเมริกามีกฎหมายห้ามมิให้แขกดำแต่งงานกับหญิงผิวขาวโดยเด็ดขาด ส่วนเรื่องแขกดำควบผู้หญิงขาวนั้นแม้จะไม่มีกฎหมายห้าม แต่ก็เป็นมติมหาชนของชาวอเมริกันไม่ต้องการให้ทำเช่นนั้น จึงไม่มีผู้โกลาหลทำ

ในวันต่อๆ ไป เราได้ไปชมความสวยงามของกรุงปารีสโดยตลอดรวมทั้งได้ขึ้นไปบนยอด Eiffel Tower ด้วย Eiffel Tower นี้ได้สร้างขึ้น เนื่องจากการ Exhibition ในกรุงปารีสเมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๙ ความสูงของหอสูงนี้ถึง ๙๘๔ ฟุต มีลิฟต์ขึ้นไปจนถึงยอด เวลาอยู่บนยอดหอสูงนี้ได้เห็นกรุงปารีสตลอดหมดทุกด้าน สวยงามมาก

รถยนต์แท็กซี่ในประเทศฝรั่งเศสนี้ราคาถูกกว่าที่อื่น ๆ ที่เคยผ่านมาแล้ว จะไปไหนก็เป็นการสะดวก ระหว่างพักอยู่กรุงปารีสนี้เรามากจะไปรับประทานอาหารเย็นที่โรงอาหารจีนที่ Quatier Latin ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีพวกนักเรียนพักอยู่มาก ที่นั้นมีโรงอาหารจีนอยู่ ๒-๓ แห่ง แต่โดยมากเรามากจะไปโรงชื่อว่า “พาสคัล” เพราะที่นั้นมีดนตรี

และเต็นท์รำท้วย ประวัติข้ามไปเที่ยวอยู่ด้วยกันสัก ๓-๔ วันก็ต้องกลับอังกฤษเพราะมหาวิทยาลัยเขาจะเปิด

ต่อมาอีกไม่กี่วันข้าพเจ้า ก็เดินทางไปเที่ยวต่อไปคือไปกรุงบรัสเซลเมืองหลวงของประเทศเบลเยียม ได้ไปพักอยู่ที่ “แพเลซโฮเต็ล” รู้สึกหงอยเพราะไปคนเดียว กรุงบรัสเซลนี้ เขาเรียกกันว่า Little Paris คือทุกสิ่งทุกอย่างคล้ายกรุงปารีสมาก แต่หากเล็กกว่าเท่านั้น สถานที่สำหรับชมที่นี้ก็มีหลายแห่ง แต่ที่เป็นของแปลกที่นักท่องเที่ยวทุกคนต้องไปดูนั่นคือมีอนุสาวรีย์เด็กกำลังยืนปัสสาวะ และก็มีปัสสาวะอยู่ตลอด ๒๔ ชั่วโมง ข้าพเจ้าได้พักอยู่ในกรุงนี้ ๒ วัน พอคุณเมืองได้โดยตลอด การเดินทางคนเดียววันนั้นหมดสนุกไปมากที่สุดทีเดียว คือนอกจากหงอยแล้วเห็นอะไรงามหรือแปลกก็ไม่รู้จะไปปรารภกับใคร สำหรับโรงหนัง โรงละคร โรงเต็นรำแล้ว หมดยากที่จะเข้าไป

ต่อจากนั้นก็เดินทางไปยังกรุงเฮก เมืองหลวงของประเทศฮอลันดา ที่นี้ได้ไปพักอยู่ที่สถานทูตสยามกับพระศรีบุญชา ซึ่งเป็นอุปทูตอยู่เวลานั้น และคุณแจ่มลำพังกรุงเฮกก็ไม่ค่อยสนุกสนานนัก เมื่อจะเปรียบกับกรุงปารีส หรือกรุงอื่นๆ เพราะเป็นเมืองเล็กและค่อนข้างเงียบหงอย แต่อาศัยที่มีคุณแจ่มและคุณหลวงจรเนาวิเทศพาเที่ยวก็เพลินดี ได้ไปดูสถานที่สำคัญหลายแห่งรวมทั้งพระราชวังด้วย วันหนึ่งได้ขึ้นรถยนต์ไปเมืองรอตเตอร์ดัมซึ่งมีระยะทาง ๑๔ ไมล์จากกรุงเฮก เป็นเมืองที่ใหญ่และครึกครื้นมาก เราได้ไปเต็นรำในที่หรูแห่งหนึ่ง ณ ที่โรงเต็นรำนี้โต๊ะที่นั่งผู้มาเที่ยวตั้งอยู่บนชั้นบันไดตั้งแต่ชั้นต่ำขึ้นไปหลายชั้นจนถึงชั้นสูง แปลกดีเหมือนกัน จากโรงเต็นรำเราก็ไปซื้อกับข้าวเจ๊ก แล้วกลับกรุงเฮกในเวลากลางคืน ข้าพเจ้าได้พักอยู่ที่กรุงเฮกนี้ ๓ วัน แต่ก็เห็นจะได้เห็นทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะมีคนพาเที่ยวและกรุงนี้ก็เล็ก ต่อจากนั้นก็เดินทางกลับกรุงปารีส ที่ลอนดอนก็ดี ปารีส และเฮกก็ดี มีจดหมายของมิวเรียลมาคอยอยู่แห่งละหลาย ๆ ฉบับ

ตามโปรแกรมเดิมของข้าพเจ้า ได้ตั้งใจไว้ว่า จากกรุงเฮกแล้วจะเลยไปประเทศเยอรมันนี ออสเตรีย ฮังการี อิตาลี แล้วจึงจะกลับเมืองไทย แต่โดยเหตุที่หาเพื่อนไปด้วยไม่ได้ ถ้าจะไปคนเดียวก็ไม่สนุก จึงได้กลับมากกรุงปารีสอีก ตอนกลับมาอยู่กรุงปารีส ตอนหลังนี้ ได้ไปเที่ยวกับหม่อมหลวงเทียม มาลากุล และนายอำนาจ ศศิธร แทบทุกวัน

มองมาตรและ Quatier Latin ก่อนข้างจะรู้จักดี ที่มองมาตรมีสถานที่สนุกสนานมาก
โรงเต็นรำหลายสิบแห่ง ซึ่งแต่ละแห่งก็พยายามจัดทำให้แปลกหรือให้สนุกสนานเป็นการ
แข่งขันในทางการค้ากันไปในตัว สำหรับผู้เที่ยวแล้วเพลิดเพลินจริง ๆ

กรุงปารีสนี้เป็นกรุงที่มีชื่อเสียงว่าสวยงาม มีผู้คนมาเที่ยวมากมายจากประเทศ
อื่น ๆ เพราะนอกจากได้ชมสถานที่ที่สวยงามแล้ว ในด้านชีวิตก็สนุกไม่มีที่ใดสู้ทั้ง Wine
ทั้ง Women และทั้ง Song อยู่ในขีดสูงสุดทั้งนั้น โรงเต็นรำ สถานที่สนุกสนานอย่าง
ที่ไม่มีในกรุงอื่น มีนับร้อยนับพันในกรุงนี้ รายได้ของประเทศได้จากคนต่างชาติมาเที่ยว
นั้นสูงลิบทีเดียว และสิ่งที่ข้าพเจ้าชอบมากอีกอย่างหนึ่งก็คือ ที่นี้ไม่ถือในเรื่องคนต่างชาติ
ต่างผิวเลย คนดำ คนขาว คนเหลือง เหมือนกันหมด จะทำอะไรก็ไม่มีใครดูถูกผิดกับ
ในประเทศอเมริกา

ข้าพเจ้ารู้สึกชอบความเป็นอยู่ของชีวิตและขนบธรรมเนียมในกรุงปารีส เวลา
เย็น ๆ ชอบไปเดินตามถนนสายสำคัญ ๆ ซึ่งผู้คนเดินไปมามากทั้งหญิงชาย ทางเดินเท้า
ข้างถนนซึ่งเขาทำไว้กว้างขวางนั้น ตามหน้าร้านอาหารและร้านกาแฟจะต้องมีโต๊ะเก้าอี้ตั้งไว้
สำหรับผู้คนมานั่งรับประทานเหล้าและเครื่องดื่มอื่น ๆ บางคนก็มากอยนัดพบเพื่อนบางคน
ก็มาปรึกษากิจการค้าหรืออื่น ๆ บางคนก็มากอยหาคู่ บางคนก็มานั่งดูคนเดินไปเดินมา
สนุก อยู่ในเมืองอย่างนี้ชั่วแต่ไปเดินเล่นเฉย ๆ หรือไปนั่งตามเก้าอี้ที่เขาวางหน้าร้านอาหาร
หรือกาแฟเช่นนั้นก็สบายอกสบายใจดี

กลางคืนก็ชอบไปเดินเล่นแถวถนน Champs Elysee แล้วไปรับประทานเนยแข็ง
ทอดบนขนมปัง เรียกว่า “เวลช์เรบิท” หรือไม่ก็ไปกุสสถานที่ที่มีอะไรแปลก ๆ ของกรุง
ปารีส หรือเข้าตุลักร “ฟอลลิส์” ก็มีเพลง มีระบำ ผู้หญิงผู้แสดงเก๋อบไม่รู้อะไรเลย
หรือไม่ก็ไปเที่ยวแควมองมาตรซึ่งมีอะไรต่ออะไรที่สนุกและน่าดูมากมาย

สำหรับเพลงฝรั่งเศสนี้มีทำนองฟังได้ออกที่เดียวว่า แตกต่างจากเพลงของ
อเมริกันหรืออังกฤษ ทำนองของเขามักจะตลกตลกและเร่ ๆ จังหวะมาก

พูดถึงเรื่องเพลงแล้วสำหรับตัวข้าพเจ้ามีความรู้สึกมาก เช่นติดอกติดใจเพลงใด
ถ้าเคยได้ยินเพลงนั้นเป็นครั้งแรกหรือได้ยินบ่อย ๆ ณ ที่ใดแล้ว ภายหลังได้ยินเพลงนั้น
อีกจะต้องนึกถึงที่นั้น ๆ ที่เดียว หรือถ้าผู้หญิงที่เราชอบชอบเพลงใดหรือเป็นโอกาสที่เรา
บังเอิญชอบเพลงเดียวกันแล้ว ถ้าไปได้ยินเพลงนั้นเข้าที่ใดก็ต้องนึกถึงหญิงคนนั้นทุกคราว

ในประเทศฝรั่งเศสนี้มีอะไรที่น่ากล่าวถึงหลายอย่าง เช่นมีที่อาบน้ำเราไปอาบน้ำแล้วมีหญิงงามๆ มาดูตัวให้ มีร้านขายอาหารพิเศษต่างๆ เช่นร้านขายอาหารพิเศษในเรื่องเบ็ค เราเข้าไปรับประทานเขาก็มีการบอกมาด้วยว่า เบ็คตัวนี้เป็นตัวที่เท่าใดของร้านที่เขาทำขายมาแล้ว ดังนั้นเป็นต้น

นายปรีดี พนมยงค์ ได้พาไปเมือง Versailles วันหนึ่งต้องเดินทางไปโดยรถไฟราวครึ่งชั่วโมงจากกรุงปารีส เมืองนี้มีพระราชวังแวร์ซายล์ใหญ่โตรโหฐาน กว้างจะकुตลอดกินเวลาหลายชั่วโมง น่าชมมากทีเดียว พระราชวังนี้สร้างขึ้นเมื่อสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ความสวยงามของพระราชวังนี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นที่ไหนเหมือน เขาว่าการสร้างพระราชวังนี้ต้องใช้คนจำนวนมากมาย และการสร้างกินเวลาหลายปีกว่าจะเสร็จ ความสำคัญของที่นี่นอกจากเป็นที่หูกที่สุด สมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้วยังเป็นที่ใช้สัญญาเมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๙ คราวที่เยอรมันแพ้สงคราม ซึ่งประเทศเราก็ได้ส่งผู้แทนไปในการนี้ด้วย

ตั้งต้นชื่อของฝากทุกวัน สิ้นเงินไปไม่น้อย ระหว่างพักอยู่ปารีสในชั้นต้นได้ไปพักอยู่ที่ “กลาริจ โซเตล” หลายวัน โซเตลนี้เป็นโซเตลหรูมาก อยู่บนถนน Champs Elysee ภายหลังทนความแพงไม่ไหวจึงได้ย้ายไปอยู่ที่โซเตลที่ถูกลง

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ออกจากกรุงปารีสไปเที่ยวเมืองนีซ ซึ่งมีระยะทางจากกรุงปารีสโดยรถไฟกว่า ๑๒ ชั่วโมง เมืองนี้เป็นเมืองตากอากาศสำคัญของฝรั่งเศสเมืองหนึ่ง อยู่ชายทะเลทางด้านใต้ของฝรั่งเศส คือริมทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เมืองตากอากาศแถบนี้มีหลายเมืองด้วยกัน ฝรั่งเศสเรียกว่าริเวียร่า อากาศสบายไม่หนาวจัดและไม่ร้อนจัดตลอดปี ในประเทศฝรั่งเศสตามเมืองตากอากาศของเขาจะต้องมีโรงบ่อนเล่นการพนัน ซึ่งในการเล่นการพนันต่างๆ นี้จะต้องเสียค่าภาษีให้รัฐบาลอย่างสูง และก็ปรากฏว่ารัฐบาลได้เงินรายได้จากภาษีการพนันนี้มากมาย การพนันที่นิยมกันมากก็คือเบอร์ทมุน (Roulette) และไพ่ ๘-๙ (Bacara)

ในเมืองนีซข้าพเจ้าได้ไปพักอยู่ที่ “โซเตล เนเกรสโก” ซึ่งเป็นโซเตลที่หรูที่สุด การเดินทางไปเที่ยวคนเดียวเช่นรู้สึกหงอยและหมดสนุกไปมากที่สุด ข้าพเจ้าได้เข้าไปดูสถานที่การพนันต่างๆ หลายแห่ง แห่งหนึ่งเป็นสถานที่ทำยื่นลงไปในทะเล ในสถานที่นี้มีพร้อมทั้งห้องการพนัน โรงเต้นรำ โรงละคร และที่รับประทานอาหาร ข้าพเจ้าได้ลอง

เล่นบ้างเล็กน้อย ได้พบคนๆ หนึ่งแต่งตัวเรียบร้อยและกิริยามารยาทดี เขาบอกว่าเขาเป็น
คนอังกฤษและมีอาชีพเป็นนายแพทย์ ทำท่าทางว่าเป็นคนมีเงินมาก จนไม่รู้ว่าจะทำอะไร
กับเงิน อยากจะทำบุญทำทานบ้าง เขาได้ทำบุญมามากแล้ว เมื่อรู้ว่าข้าพเจ้าเป็นคนไทย
เขาก็แสดงความประสงค์อยากจะทำบุญในเมืองไทย ทำเป็นทีว่าจะไว้วางใจข้าพเจ้า จะฝาก
เงินมาช่วยโรงพยาบาลในเมืองไทยทั้งหลายร้อยปอนด์ แล้วเขาก็ได้พาข้าพเจ้าไปเที่ยวใน
ที่ต่าง ๆ ผลที่สุดก็ล้วงกระเป๋าขโมยเงินข้าพเจ้าไปสองพันกว่าแฟรงค์ เกราะหัดที่ข้าพเจ้า
แยกเงินไว้สองกระเป๋า ถ้ารวมไว้ก็คงจะตกกรรตกเรืออยู่เมืองนี้ชั้นเอง

๕๖. ลงเรือ Chantilly เดินทางผ่าน Syria, Egypt, Djibuti, Colombo ถึงบีนัง ระหว่าง
ทางทราบว่าพระมงกุฎเกล้าสวรรคต

วันที่ ๑๒ ออกจากนี้ซไปมาเซลส์ ซึ่งมีระยะทางไม่ไกลมากนัก ได้ไปพักอยู่
คืนหนึ่ง เมืองมาเซลส์นี้เป็นเมืองท่าเรือใหญ่และสำคัญของฝรั่งเศสทางด้านใต้ คือทาง
ด้านทะเลเมดิเตอร์เรเนียน วันที่ ๑๓ ลงเรือของบริษัทฝรั่งเศสชื่อ S.S. Chantilly ขนาด
ราวหมื่นตัน เพื่อเดินทางกลับเมืองไทย ในเที่ยวเรือนั้นฝรั่งเศสได้ส่งทหารจำนวนมากไป
ประเทศซีเรีย เรือจึงเดินนอกทางปรกติไปแวะเมืองเบรุต ซึ่งเป็นเมืองท่าเรือสำคัญของ
ประเทศซีเรีย เลยได้มีโอกาสไปเที่ยวเมืองนั้นอีกด้วย เป็นเมืองที่ตึกและบ้านต่างๆ มี
รูปร่างคล้ายๆ กับเมืองแขก คือ ครึ่งแขกครึ่งฝรั่ง แต่ก็ไม่ใช่เมืองที่น่าเที่ยวอะไรนัก
ค่อนข้างสกปรก ถนนหนทางเต็มไปด้วยฝุ่น และมีคนขอทานเต็มเมือง คนจนๆ
บางคนอุ้มเด็กซึ่งคล้ายๆ กับว่าตายแล้วมาขอทานเรา ชาวซีเรียนรู้สึกว่ามีคนจนมาก
ที่ๆ ทรูหน้อยก็เห็นจะเป็นที่หย่อนใจชายทะเล มีร้านอาหารและโรงเต็นท์ ในเรือลำนี้
มีคนไทยรวมกันมาด้วยคนหนึ่ง คือ นายบุญต่อ ลวสัน เป็นนายทหารซึ่งออกไปศึกษา
วิชา ณ ประเทศฝรั่งเศส เป็นเพื่อนที่ดีมาก

เรือพักอยู่ที่เมืองเบรุตเพียงหนึ่งวันก็ออกเดินทางไปเมืองปอร์ตเสต ในประเทศ
อียิปต์ หยุดที่นั่นอีกหนึ่งวัน พวกแขกอียิปต์ตามท่าเรือกว่นมากเหลือเกิน พอเรือจอด
ก็วิ่งขึ้นมาบนเรือ รับอาสาเป็นผู้นำทางบ้าง มาขายของบ้าง แต่แขกพวกนี้เก่งอยู่อย่าง
หนึ่ง ถ้าเรือชาติไหนมา มันก็พูดภาษานั้นกับผู้โดยสาร มันพูดได้หลายภาษา ของที่
เอามาขายก็บอกเกินราคาหลายสิบเท่าตัว เช่น มาขายบอกราคา ๑๕๐ แฟรงค์ เราต่อ

เล่น ๆ ว่า ๕ แฟรงค์ เขาเกียงไปเกียงมาแล้วลงท้ายก็ให้ทั้งนี้ เรื่องโก่งกับเรื่องขโมย ต้องระวังตัวให้มากที่สุดที่เดียวผลไม่ได้ เวลาเรือจอดอยู่นั้นเราต้องปิดประตูหน้าต่างห้องของเรา ขึ้นเปิดทั้งไว้ของเป็นหายแน่ ตามคำบอกเล่าของผู้ที่เคยผ่านเมืองนี้ว่าพวกนี้ นอกจากโก่งและขโมยแล้วยังต้ม (Blackmail) เก่งอีก เช่นเขาชวนไปเที่ยวของแปลก ๆ อาจล่อให้ไปถูกระบำหญิงเปลือยกาย ฯลฯ แล้วเขาก็จับตัวเราเอาขังไว้ ต้องให้เงินเท่านั้น เท่านั้นจึงจะปล่อยตัวให้กลับมาให้ทันเรือออก ดังนั้นก็มี

เมืองปอร์ตเสตน^๕เป็นเมืองปากคลองสุเอซทางก้านเหนือ ซึ่งคลองนี้เป็นคลองที่ขุดขึ้นเพื่อตัดทางคมนาคมทางเรือระหว่างยุโรปและเอเชียให้ใกล้เข้าไม่ต้องอ้อมทวีปแอฟริกา คลองนี้ยาวประมาณ ๘๐ ไมล์ การเดินทางกินเวลาประมาณ ๑๒ ชั่วโมง แล้วก็ถึงเมืองสุเอซ ซึ่งเป็นเมืองปากคลองทางก้านใต้ แล้วเรือก็ออกเดินทางต่อไปในทะเลแดง ซึ่งอากาศค่อนข้างร้อนจัด ต่อไปอีกประมาณ ๓ วันถึงเมืองจิบูตี เมืองนี้เล็กมากเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส พอเรือจอดพวกแขกดำกับคนเรือขึ้นมาขายดาบคม ๆ น่าเสียได้ เราขึ้นไปเที่ยวบนบก มีถนนอยู่ ๒-๓ สาย สกปรก ฝุ่น แผลงวันตัวโต ๆ ห้องรับประทานอาหารตามโรงแรมต้องใส่ประตูหน้าต่างลวดเพื่อกันแมลงวัน มีโซเทิลเล็ก ๆ อยู่โซเทิลหนึ่งรถยนต์ไม่ค่อยมี มีแต่รถม้า สรุปรวมความว่าเมืองนี้ไม่มีอะไรน่าดูเลย แต่เป็นเมืองท่าที่จะขึ้นรถไฟในกรุงอดิสอะบาบา เมืองหลวงของประเทศอียิปต์

พวกแขกดำในเมืองนี้จำนวนมากได้พายเรือเล็กมาที่ข้างเรือใหญ่ แล้วขอให้เราโยนสตางค์ลงไปในน้ำ แล้วเขากระโดดลงน้ำดำลงไปแย่งสตางค์กัน ใครได้สตางค์เวลาเขาโผล่หัวขึ้นมาจากน้ำเขาก็ชูสตางค์ให้เราดู

ออกจากจิบูตีได้สองสามวันก็เข้าสู่ทะเลอินเดีย ในวันหนึ่งนายบุญต่อวิ่งหน้าคาตั้นมาในห้องข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าโทรเลขมาว่าพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จสวรรคตเสียแล้ว เราตกใจกันมากเพราะไม่ทราบข่าวประจักษ์ นึกไปในทางว่าจะเป็นการแอกซิเคนต์หรือขบถ และใครจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป ในเรือลำนี้มี M.Pilla อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงสยามได้โดยสารมาด้วย เขารู้จักกับบิดาข้าพเจ้าดี เรายังได้คุยกันถึงเรื่องการสวรรคตนี้ เมื่อเรือถึงโคลัมโบนายบุญต่อกับข้าพเจ้ารีบไปหาซื้อหนังสือพิมพ์ดูข่าว จึงได้ทราบว่าประจักษ์อยู่ ๒ อาทิตย์แล้วจึงได้สวรรคต ข้าพเจ้าจึงได้มานึกคิดว่าวันกำหนดเรือออกวันที่ ๑๓

จากเมืองมาเซดั้น ข้าพเจ้านึกใจไม่ค่อยอยู่แล้วเหมือนกันว่าอาจมีอะไรเกิดขึ้น เพราะเวลาอยู่อเมริกา พวกเพื่อนนักเรียนเคยถือกลางเรื่องเลข ๑๓ ไม่ว่าจะทำอะไรถ้าเป็นเลข ๑๓ แล้วเขาถือเป็นลางร้าย

เมืองโคลัมโบ^๕ ตั้งอยู่ในเกาะซีลอนปลายแหลมทางใต้ของประเทศอินเดีย เมืองนี้เป็นเมืองท่าเรือสำคัญมาก บ้านเมืองทางค่านิมทะเลฝรั่งทำไว้เสียดี กุสอะฮะฮะฮะฮะ มีโฮเต็ลหรู มีถนนใหญ่ ตึกใหญ่ ห้างร้านใหญ่ ๆ ถนนริมทะเล ฯลฯ เรือได้จอดอยู่เมืองหนึ่งวัน ซึ่งเราได้ขึ้นเที่ยวชมเมืองโดยตลอด พวกแขกอินเดียตามท่าเรือก็กวักผู้โดยสาร โดยรับจะเป็นผู้นำทางให้บ้าง นายหน้าหารรถเช่าให้บ้าง เป็นที่น่ารำคาญไม่แพ้เมืองปอร์ตเสต

ขนบธรรมเนียมในเรื่องฝรั่งเศษนั้นออกจะแปลกกับเรือบริษัทอื่น ๆ เช่น อาหารเข้าใส่เสื้อกางเกงนอนไปรับประทานอาหารก็ได้ กลางคืนตึก ๆ ก็แต่งตัวอย่างนั้นเดินรอบ ๆ “เด็ค” ก็ได้ ซึ่งเรือบริษัทอื่น ๆ ทำอย่างนี้ไม่ได้ นับว่าสบายเป็นพิเศษ ในโต๊ะอาหารซึ่งมีทั้งหญิงและชาย เขาอาจคุยกันถึงเรื่องลามกก็ได้ คุยไม่ตื้อกันเสียเลย สำหรับอาหารในเรือแล้วมีคนชมว่า อาหารในเรือฝรั่งเศษนั้นดี ข้าพเจ้าก็ออกจะเห็นด้วย ที่ว่าดีนั้นไม่ใช่ว่ามีของดี ๆ ให้เลือกมากมาย แต่หมายความว่าพ่อครัวเขาปรุงรสชาติดี ซึ่งเรื่องนี้พวกนักท่องเที่ยวย่าง ๆ ก็ได้ลงมติแล้วว่า อาหารในประเทศฝรั่งเศษปรุงรสชาติดีกว่าประเทศอื่น ๆ ในทวีปยุโรป

เรือ “ซองคีย” เป็นเรือค่อนข้างเก่า มีขนาดยาวประมาณ ๕๐๐ ฟุต กว้างประมาณ ๕๐ ฟุต ห้องต่าง ๆ เช่น ห้องนั่งเล่น ห้องสูบบุหรี่ ห้องรับประทานอาหาร ห้องเขียนหนังสือ ฯลฯ เหล่านี้ก็ไม่ค่อยจะหรูหรานัก ความสนุกสนานในเรือลำนี้มีน้อยหน่อย เพราะไม่มีการแข่งขันกีฬา ไม่มีวงดนตรีบรรเลง ไม่มีภาพยนตร์ ไม่มีเต็นท์ร่มเหมือนอย่างเรืออื่น ๆ วันหนึ่งเรือกำลังแล่นอยู่กลางทะเลเกิดคลื่นโขมงขึ้นทั้งลำเรือ คนโดยสารตกใจกันมาก แต่กับต้นนั่งเล่นหมากรุกอย่างใจเย็น เพราะเหตุอย่างนี้คงเกิดขึ้นเสมอ ผลที่สุดคงได้ความว่าท่อแตกเล็กน้อยเล่นเอาใจหายกันไปหมด เพราะเรือฝรั่งเศษมีเรื่องไฟไหม้อยู่เสมอ

ก่อนถึงปีนังได้มีงานรื่นเริงกันคืนหนึ่ง ซึ่งเขาขอให้ข้าพเจ้าช่วยแสดงการเล่นดนตรี ข้าพเจ้าจึงได้ช่วยแสดงการเล่นแบนโจเพลง Indian Love call เพลงนี้ไ้เล่นสองเสียงประสานกันคนเดียวตลอดเพลง แล้วไ้เล่นแซกโซโฟนเพลง After the Storm เสร็จแล้วเล่นกีตาร์ฮาวายเพลง “โอโลฮา” พวกคนโดยสารชอบกันมาก ตอนหมดการแสดงแล้วเขายากเต็นรำกันจึงได้ขอร้องให้ข้าพเจ้าและฝรั่งอเมริกันคนหนึ่ง ซึ่งเล่นเปียโนเก่งเล่นด้วยกันให้เขาเต็นรำต่อไป เราสองคนจึงไ้เล่นเพลงต่างๆ ไปอีกตั้งหลายชั่วโมง เพื่อให้เขาเต็นรำ

วันที่ ๙ ธันวาคม (๒๔๖๘) เรือถึงปีนัง ทางบ้านไ้โทรเลขมาบอกพระยารัตนเศรษฐี (ตระกูล ณ ระนอง) บุตรพระยารัตนเศรษฐีจึงมารับข้าพเจ้าในเรือ แล้วพาไปพักที่ออฟฟิศไอโฮเทล บุตรพระยารัตนเศรษฐีไ้เป็นผู้นำเที่ยวตลอดปีนัง ไ้ไปกุสวนสัตว์ สวนดอกไม้ ไ้ไปกุวัดแห่งหนึ่งซึ่งเต็มไปด้วยที่เขื่องเหลือเกิน วัดนี้ตั้งอยู่นอกเมืองออกไปหลายไมล์ เท่าที่ไ้เห็นเขาไ้ว่ามียุงทั้งสิ้นในที่นี้หลายร้อยตัวเลื้อยยุ่มย่ามไปหมด เป็นของแปลกเหมือนกัน นอกจากนั้นไ้พาขึ้นไปบนเขาโดยรถรางซึ่งลากขึ้นไปด้วยสายลวดอากาศข้างบนเขาเย็นสบายดีมาก รู้สึกว่าเขาไ้พาเราไปดูทุกสิ่งทุกอย่างที่น่าดูบนเกาะนี้และยังไ้เอารถยนต์มาทั้งไว้ให้ใช้หนึ่งคัน

เกาะปีนังนี้คนไทยเรียกกันว่าเกาะหมาก ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของแหลมมลายู ไ้เมืองไทรบุรีลงไปหน่อย เกาะนี้มีเนื้อที่ประมาณ ๑๑๐ ตารางไมล์ ตกมาเป็นของอังกฤษ เมื่อ ค.ศ. ๑๗๘๖ บ้านเมืองเขาสะอาดดีมาก

๔๑. กลับถึงประเทศไทย

วันที่ ๑๑ ธันวาคม เวลาเช้าออกจากเกาะปีนังข้ามฟากโดยเรือ Ferry ซึ่งมีระยะทางประมาณ ๒ ไมล์ ไปที่สถานีรถไฟไ้ไปเพื่อขึ้นรถไฟกลับกรุงเทพฯ พอถึงสถานีเห็นขบวนรถไฟไทยจอดอยู่ทำให้ดีใจเหลือเกิน ขบวนรถไฟขบวนนี้เป็นรถของไทยทั้งสิ้น แต่ตัวรถจักรในตอนนี้เป็นรถจักรของมลายูลาก ทางรถไฟผ่านเมืองไทรบุรีถึงปาดังเบซาร์ ซึ่งเป็นสถานีเขตแดนไทยกับมลายู ตอนกลางวัน ณ ที่นี้เปลี่ยนรถจักรเป็นของไทย ทุกๆ คนต้องหมუნาฬิกากลับคนละ ๒๐ นาที เพื่อให้ตรงต่อเวลาของเมืองไทย เจ้าหน้าที่ภาชีมาขอตรวจของ เจ้าหน้าที่หนังสือเดินทางมาขอตรวจหนังสือเดินทาง ฯลฯ แล้วเราก็ไ้

ส่งภาษาไทยกันเต็มที่ ไม่มีโอกาสอย่างนี้มาหลายปีแล้ว ตอนบ่ายถึงท่ารถไฟใหญ่ซึ่งเป็นสถานีมีทางแยกไปสงขลา ที่สถานีนี้เจ้าเมืองสงขลาได้มาต้อนรับและนำผลไม้มาให้หนึ่งกระเช้า ขณะนั้นบิดาข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ตอนดึกถึงสถานีสุราษฎร์ พระยาสุขุมฯ พี่ชายใหญ่ซึ่งได้มาดูกิจการของบริษัทบ่อถ่านได้มากอยต้อนรับ และได้ขึ้นรถไฟเที่ยววันกลับกรุงเทพ ฯ ด้วยกัน วันที่ ๑๒ เวลาบ่ายรถถึงนครปฐมมีมารดาพี่น้องและคนรู้จักกันมารับเป็นจำนวนมาก ข้าพเจ้าตั้งใจมากที่ได้พบมารดา เวลาค่ำรถถึงบางกอกน้อย บิดามากอยรับอยู่ รู้สึกว่าท่านไม่ค่อยจะเปลี่ยนแปลงไปเท่าใดนักในระยะเวลาเกือบ ๙ ปี ดูท่านยังแข็งแรงดีอยู่ พอถึงบ้านออกจะตื่นเต้นหน่อยด้วยความดีใจ มารดาได้จัดให้พักอยู่ที่เรือนริมกำแพงติดกับประตูบ้าน รู้สึกว่าเมืองไทยสบายมาก เสียอย่างเดียวยุ่งชุมเหือเกิน ในวันแรกนั้นต้องทำความรู้จักกับญาติพี่น้องหลายสิบคน ซึ่งจำกันไม่ได้ เพราะบางคนเมื่อจากกันไปยังเล็ก ๆ อยู่ บางคนก็ยังไม่ได้เกิดด้วยซ้ำ บางคนก็มาอยู่ภายหลังเมื่อข้าพเจ้าไปแล้ว

เป็นอันว่า ข้าพเจ้าได้กลับมาถึงบ้านโดยสวัสดิภาพภายหลังที่ได้จากไปเกือบ ๙ ปี ได้เดินทางรอบโลก ซึ่งผ่านมลายู จีน ญี่ปุ่น เกาหลี รัสเซีย อเมริกา คานาดา อังกฤษ ฝรั่งเศส เบลเยียม ฮอลันดา ซีเรีย อียิปต์ อินเดีย

มีเหตุผลหลายประการที่ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว่า ชีวิตข้าพเจ้าตั้งแต่เกิดมาจนถึงอายุ ๒๑ ปีเศษนี้ มีโชคชะตาค่อนข้างดีมาก

ข้อหนึ่ง ที่เดียว ได้เกิดมาเป็นบุตรของบิดาและมารดาที่จะหาดีกว่านี้ไม่ได้ ใจดี อารมณ์รอบ ไม่มีการเห็นแก่ตัว จนเป็นที่นับถือของผู้คนส่วนมาก และเป็นคนโปรดของพระเจ้าแผ่นดินทั้งรัชกาลที่ ๕ และ ๖ รักลูก อบรมลูกให้ดี ไม่ให้เห็นแก่ตัว ให้มีความกตัญญู ฯลฯ

ข้อสอง บิดาเป็นคนใหญ่โต เป็นเสนาบดีมาเกือบจะว่าตลอดชีวิตข้าพเจ้า มีอำนาจวาสนามาก ความเป็นไปของข้าพเจ้าจึงต้องดีกว่าธรรมดา

ข้อสาม บิดามารดามีเงินทองพอเพียงที่จะให้ความสุขแก่ข้าพเจ้าในชีวิต คือการกินอยู่หลับนอน เครื่องแต่งตัว และการศึกษา

ข้อสี่ ได้มีโอกาสไปศึกษาวิชาต่างประเทศ ซึ่งนอกจากได้รับวิชามาแล้วยังได้เปิดหูเปิดตาเห็นโลกอีกด้วย

ข้อห้า ระหว่างการศึกษาอยู่ในประเทศอเมริกันนั้น จะเป็นโชคชะตาพิเศษอย่างใดของข้าพเจ้าไม่ทราบ จึงบรรดาให้คนอเมริกันรักใคร่นับถืออย่างมาก เช่นอยู่โรงเรียนก็ได้เป็นหัวหน้าใหญ่ของโรงเรียน รับเลือกจากนักเรียนให้รับตำแหน่งเกียรติยศสูงสุดของโรงเรียนทุกตำแหน่ง แม้จนกระทั่งอาจารย์ก็ยกย่องตามนักเรียนไปด้วย เข้ามหาวิทยาลัยใหญ่ก็ได้รับเกียรติยศเช่นเดียวกับอยู่โรงเรียนเล็ก ซึ่งการเป็นเช่นนั้นไม่ค่อยจะปรากฏกับนักเรียนต่างชาติ

ข้อหก ได้เห็นและรู้จักชีวิตของคนอเมริกันโดยใกล้ชิด เพราะได้รับเชิญไปตามครอบครัวต่างๆ ทั้งที่สูง ปานกลาง และต่ำ และได้เที่ยวอย่างเปิดหูเปิดตา

ข้อเจ็ด ได้มีรถยนต์ในประเทศอเมริกา ซึ่งทำให้กว้างขวางขึ้น เพราะได้เที่ยวตามเมืองต่างๆ

ข้อแปด ได้เล่นกีฬาหลายชนิดอยู่ในทีมของโรงเรียนและของมหาวิทยาลัย ได้มีชื่อเสียงจนหนังสือพิมพ์ลงรูปและเรื่องราวชมเชยแทบทุกวันอยู่เป็นเวลานาน และได้เล่นเป็นอาชีพได้

ข้อเก้า ได้เล่นดนตรีเป็นหลายอย่างจนกระทั่งเล่นเป็นอาชีพได้

ข้อสิบ ได้เป็นบรรณาธิการใหญ่ของหนังสือพิมพ์ของมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นตำแหน่งมีเกียรติยศสูงตำแหน่งหนึ่งในมหาวิทยาลัย

ข้อสิบเอ็ด การเดินทางกลับก็ได้มีโอกาสเที่ยวในทวีปยุโรป ซึ่งเป็นการได้เดินทางรอบโลก

ข้อสิบสอง กลับถึงบ้านก็พร้อมไปด้วยบิตามารดาคอยเอาใจใส่เป็นธุระ มีบ้านอยู่สบาย ฯลฯ

เช้าวันแรกในกรุงเทพฯ ของข้าพเจ้า ได้ตื่นแต่เช้าตรู่แล้วไปเดินเล่นในสวนลุมพินีกับบิดา สวนลุมพินีนี้อยู่ตรงหน้าบ้าน เมื่อข้าพเจ้าไปต่างประเทศที่นี้เป็นทุ่งนาแต่เดิมนั้นเปลี่ยนสภาพเป็น “ปาร์ค” และเตรียมการก่อสร้างที่จะมี Exposition เนื่องจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้เสวยราชย์มาครบ ๑๕ ปี แต่เมื่อเสด็จสวรรคตเสียแล้วงานนี้จึงเป็นอันต้องล้มเหลวไป น่าเสียดายมาก

ตอนที่สอง

๔๘. เริ่มเข้ารับราชการ

วันที่ ๑๕ ธันวาคม (๒๔๖๘) อายุได้ ๒๑ ปี ๗ เดือน ๑๕ วัน บิดาได้พาข้าพเจ้าไปเฝ้ากรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ เพื่อรายงานตัวให้เข้ารับราชการ ทรงรับสั่งให้รับตำแหน่งเลขานุการสภาการฝิ่น แต่เงินเดือนในตำแหน่งนี้ไม่มี ให้รับเงินเดือนในตำแหน่งผู้แยกธาตุของศาลาแยกธาตุไปก่อนเดือนละ ๒๐๐ บาท และให้ทำหน้าที่เป็นเลขานุการส่วนพระองค์ด้วย ในหน้าที่สภาการฝิ่นข้าพเจ้าต้องศึกษาว่าเรื่องฝิ่นของเราดำเนินการอยู่อย่างใด แต่เดิมเป็นอย่างไร และเราได้ไปตกลงไว้กับสันนิบาตชาติอย่างไร และในการดำเนินการต่อไปนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเพื่อปรึกษาหารือดำเนินการ กรรมการคณะนี้ ประกอบด้วยเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ เป็นประธาน ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ (ชาวอเมริกัน) ที่ปรึกษากระทรวงคลัง (ชาวอังกฤษ) อธิบดีกรมฝิ่น และอธิบดีกรมมหาดไทย เป็นกรรมการ ความลำบากของข้าพเจ้าก็คือเวลาประชุมมีฝรั่งพูดไทยไม่ได้ ๒ คน และมีคนไทยพูดฝรั่งไม่ได้อีก ๒ คน ข้าพเจ้าต้องคอยแปลกลับไปกลับมา แล้วยังมีเสด็จในกรมคอยกำกับกับการแปลของข้าพเจ้าอีกด้วย ทำให้ประหม่าและกลัวผิดมาก การเขียนรายงานก็ไม่ค่อยจะคล่อง เพราะยังใหม่แก่งานอยู่

ความมุ่งหมายในการที่ทางการ ตั้งสภาการฝิ่นขึ้นนั้นก็โดยเหตุที่รัฐบาลของเราได้ไปตกลงที่สันนิบาตชาติว่าจะลดจำนวนผู้สูบฝิ่นให้หมดสิ้นไปภายในสิบปี สภาจึงต้องศึกษาว่าจะลดลงได้โดยวิธีใดบ้าง เช่นจดทะเบียนคนติดฝิ่นแล้วอนุญาตให้สูบแต่คนที่ติดแล้ว คนไม่เคยสูบไม่อนุญาตให้สูบ ร้านจำหน่ายฝิ่นและร้านสูบฝิ่นควรเป็นของรัฐบาลทั้งสิ้น ฯลฯ เป็นต้น

กลับมาได้วันสองวัน ก็ได้เริ่มเข้าไปเฝ้าพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ที่พระที่นั่งดุสิตในพระบรมมหาราชวัง ได้ไปพบพวกข้าเก่า ๆ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ รู้สึกเสียตายท่าย่นเหลือเกิน ถ้าท่านยังดำรงพระชนม์อยู่ต่อไปฐานะของข้าพเจ้าก็คงจะแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ต่อจากนั้นก็ได้ไปเฝ้าพระบรมศพในเวลากลางคืนบ่อย ๆ โดยมากไปกับบิดา

ในฐานะที่เคยรับใช้สอยทุลกระหม่อมเอี้ยคนน้อยประชาธิปก เมื่อคราวท่านเสด็จอเมริกาเป็นที่พอพระทัยและชมเชยไว้ มาบัดนี้ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จึงได้ไปเฝ้าที่พระที่นั่งบรมพิมานคืนหนึ่ง พอเสด็จลงก็ทรงทักแต่ไกลทีเดียว แล้วก็สนทนากับข้าพเจ้าอยู่ครู่หนึ่ง ทรงถามถึงทุกข์สุข การเดินทาง และการทำงานที่ไหน ฯลฯ

บิดาได้เล่าให้ฟังว่า เมื่อตอนที่สมเด็จพระปกเกล้าฯ เสด็จกลับมาถึงเมืองไทยใหม่ ๆ เมื่อได้พบกับท่านได้เล่าให้บิดาฟังว่า เมื่อเสด็จผ่านอเมริกาได้พบกับข้าพเจ้า และข้าพเจ้าได้ไปประจำพระองค์รับใช้สอยอยู่ ได้ทรงชมเชยว่าเป็นเด็กดีและคล่องแคล่วมาก

กิจประจำวันโดยปกติของข้าพเจ้าในตอนนั้นมีดังนี้ เข้าตื่นนอนอาบน้ำแล้วเข้าไปรับประทานอาหารเช้าในตึกใหญ่ เสร็จแล้วราวเกือบสี่โมงเช้าไปทำงานที่กระทรวงพาณิชย์ ตอนกลางวันกลับไปรับประทานอาหารกลางวัน เสร็จแล้วกลับที่ทำงาน ตอนเย็นกลับบ้าน บางวันก็เล่นเทนนิสบ้าง บางวันก็ไปขี่รถเล่น บางวันก็ไปหาประจบน้องสาวและหลานรุจิราที่บ้านนรสิงห์ ตอนกลางคืนก็เข้าไปรับประทานอาหารเช้าร่วมกับบิดามารดาและพี่น้องทุกคนที่ยังอยู่ในบ้าน คุยกันถึงเรื่องต่าง ๆ บิดาได้เล่าเรื่องการบ้านการเมืองของประเทศเราที่แล้ว ๆ มาให้ฟัง ซึ่งข้าพเจ้าได้รับความรู้จากท่านมากทีเดียว

ในราวกลางเดือนมกราคมได้ซื้อรถยนต์ใหม่คันหนึ่งชนิดเอสเซกส์ เป็นรถเบ็ดสองตอน เป็นรถยนต์คันที่สองในชีวิตข้าพเจ้า

ในทางการเมืองเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ท่านมีพระราชนิสสัยอ่อนเกรงใจบรรดาพระเจ้าพี่ยาเธอและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และเนื่องจากท่านมีความชำนาญในทางการเมืองค่อนข้างน้อย เพราะท่านไม่ค่อยได้อยู่เมืองไทย หรือเวลาที่อยู่ยังไม่เคยรับตำแหน่งสำคัญ ๆ ท่านจึงได้แต่งตั้งคณะอภิรัฐมนตรีขึ้นเพื่อเป็นที่ปรึกษาของพระองค์ มีอำนาจเหนือคณะเสนาบดี คณะอภิรัฐมนตรีนี้ประกอบด้วยเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ๕ พระองค์ในเรื่องนี้มีเสียงพูดกันมากกว่า ควรได้แต่งตั้งคนสามัญให้รวมอยู่ในคณะอภิรัฐมนตรีบ้าง เพื่อให้ราษฎรเห็นใจ ข้าราชการและประชาชนรู้สึกมากกว่านโยบายใหม่นี้เป็นการยกย่องเจ้านาย ผิดกับนโยบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ซึ่งยกย่องทั่ว ๆ ไปคือทั้งเจ้านายและคนสามัญ

สำหรับบิดาซึ่งเป็นเสนาบดีมาเกือบ ๒๐ ปีแล้ว และนับว่าเป็นคนสำคัญ เพราะได้รับความไว้วางใจจากพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์มาแล้ว คือทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จึงเป็นเหตุให้เจ้านายชั้นผู้ใหญ่บางพระองค์ไม่พอใจที่จะให้คนสามัญธรรมดาเข้ารับตำแหน่งสำคัญและมีอำนาจวาสนา เมื่อเหตุการณ์เป็นไปเช่นนี้แล้วบิดาข้าพเจ้าจึงได้รับการบีบคั้นในทางอ้อมบ้าง ซึ่งผลที่สุดทนอยู่ในราชการไม่ได้ จึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีในปลาย พ.ศ. ๒๔๖๘ นั้นเอง

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๘ กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ไปเป็นอธิบดีกรมตำรวจ และเป็นนายกสภาการคลัง จึงย้ายไปตั้งที่ทำงานที่กระทรวงพระคลัง ทั้งนี้ได้มีคำสั่งให้ข้าพเจ้าตามเสด็จไปเป็นเลขานุการของท่าน จึงได้ย้ายสังกัดไปอยู่กระทรวงพระคลัง คงรับเงินเดือนเท่าเดิม ราชการที่ต้องปฏิบัติในตอนนั้นก็คือทำหน้าที่เลขานุการของท่านในตำแหน่งต่าง ๆ ที่ท่านดำรงอยู่ ต้องติดต่อกับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่และเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ตามที่ท่านจะทรงใช้ไป เข้าร่วมประชุมและจกรายงานประชุมพิเศษต่าง ๆ ที่พระองค์ท่านได้รับมอบหมายจากคณะอธิบดีกรมตำรวจ ฯลฯ ในการที่ทรงใช้ให้ไปเฝ้าเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ นั้นข้าพเจ้าลำบากมาก เพราะการเข้าเฝ้าเจ้านายใหญ่โดยบางที่ข้าพเจ้าต้องไปคอยตั้งหลายชั่วโมง พวกมหาตมะเล็กคงจะเห็นข้าพเจ้าเป็นตัวตอกต้อะไรตัวหนึ่ง เขาก็ไม่กล้าเข้าไปทูล ต้องรอให้เสด็จลงเอง ดังนั้นเป็นต้น การไปหาเสนาบดีตามกระทรวงต่าง ๆ ก็เหมือนกัน ต้องคอยนาน ๆ เพราะพอเรายื่นนามบัตรให้คนรับใช้หน้าห้อง เขามองคุนหน้าข้าพเจ้าเห็นเป็นเด็กนิดเดียว แล้วก็ไม่มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนหลวงอะไรกับเขารอนานหน่อยก็ได้ ข้าพเจ้ารับสารภาพว่าตอนที่ถูกใช้ให้ไปหาใครแล้วต้องรอนาน ๆ นั้นก็อยากได้รับบรรดาศักดิ์เป็นอย่างมาก ถึงจะเป็นเด็กหน่อยก็เห็นจะไม่ต้องรอนานดังนี้

๔๕. ชีวิตในกรุงเทพฯ

เวลากลางคืนในกรุงเทพฯ นี้ไม่มีสถานที่ใดเปลี่ยวเปลี่ยวหรือสนุกเสียเลย โรงหนังที่มีอยู่ก็สกปรก เหม็น เลือดกัก ยุงกัด หนึ่งติ่ง ๆ ไม่ค่อยจะมี ไม่ชวนใจที่จะให้ไปดูเลย โรงละครก็มีสภาพคล้าย ๆ กับโรงหนัง คือสกปรก เหม็น เลือดกัก ยุงกัด แต่บางที่มีเพื่อนฝูงมาชวนให้ไปดูก็เพื่อไปดูตัวละคร ซึ่งบางโรงเขาวางมีนางเอกนางรอง “งาม ๆ” สถานที่

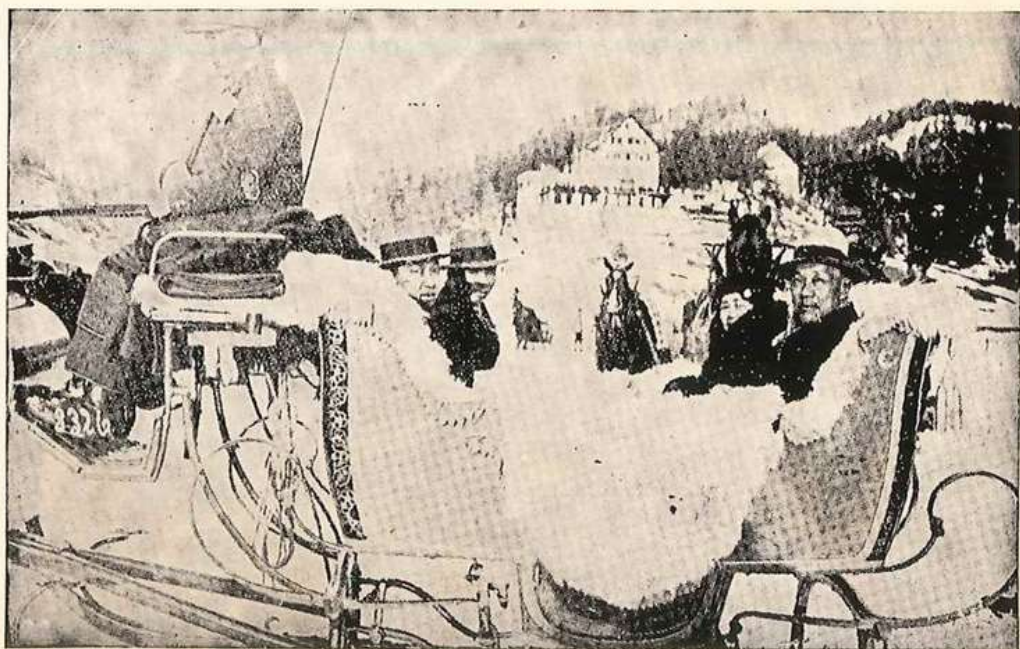
อีกชนิดหนึ่งที่ชายหนุ่มชอบไปเที่ยวกันคือ “ช่อง” หญิงคนชั่ว เขาว่ากันว่าในกรุงเทพฯ
นี้มี “ช่อง” ชนิดที่ไม่จดทะเบียนหลายร้อยแห่ง สำหรับตัวข้าพเจ้าได้เคยถูกเพื่อนๆ
ชวนไปเที่ยวตาม “ช่อง” นี้เหมือนกัน แต่ชอบบอกความจริงว่าไม่ชอบเลย เพราะรู้สึกว่
สกปรกมากๆ และน่ารังเกียจ นาน ๆ ไปเที่ยวสักครั้งก็พอไปกับเขาได้

เมื่ออยู่อเมริกาเห็นฝรั่งเขานับถือตัวละครยิ่งกว่านางฟ้า คือรู้สึกเป็นเกียรติศ
อย่างสูงเหลือเกินที่จะได้รู้จักกับคาราละคร และยังเป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่ง ถ้าได้พาเขา
ไปเที่ยวหรือพาไปเต้นรำได้ ข้าพเจ้าก็มีความรู้สึกเหมือนกับพวกฝรั่ง เช่นงานเต้นรำของ
มหาวิทยาลัยคราวหนึ่ง เพื่อนข้าพเจ้าไปทำอย่างไรไม่ทราบ ไปเชิญเอานางเอกละครซึ่ง
กำลังแสดงอยู่ในบอสตัน ชื่อ แมรีตัน เป็นนางเอกที่สาวและสวยจริงๆ มีรูปลงใน
หนังสือต่างๆ แทบทุกวัน มาเต้นรำที่มหาวิทยาลัยได้ เขาเข้ามาดึกแล้ว คือภายหลังละคร
เลิกนักเรียนทุกคนเฝ้ากันใหญ่ รวมทั้งข้าพเจ้าด้วย คืนวันนั้นข้าพเจ้าได้มีโอกาสเต้นรำกับ
เขาครึ่งหนึ่ง รู้สึกมีความปลาบปลื้ม และต้องคุยเรื่องนั้นไปอีกตั้งหลายวัน แต่พอมาถึง
เมืองไทยกลับตรงกันข้ามไปหมด คือรู้สึกว่าคนไทยไม่สู้จะยกย่องผู้มีอาชีพทางนี้ ทุกล้ายๆ
กับว่าเป็นอาชีพรับจ้างที่ต่ำ ออกไปแสดงอะไรต่ออะไรให้คนดู ช่างไม่มีความอับอาย
ส่วนฝรั่งเขาถือเป็นอาชีพที่สูง เพราะต้องสามารถและมีศิลป์จึงจะทำงานนี้ได้ นี่แหละ
มันผิดกันตอนนั้น อย่างข้าพเจ้าจะลองพาคาราละครในเมืองไทยไปเที่ยว ก็เห็นจะถูกขบขัน
ทั่วเมืองว่าเสียคนเสียแล้วออกเที่ยวกับนางละคร ความจริงที่มันผิดกันก็เห็นจะเป็นด้วย
อัตราค่าจ้าง เป็นคาราละครในต่างประเทศได้ค่าจ้างสูงมาก จึงเป็นอาชีพที่มีผู้ยกย่อง
และผู้ที่จะได้ตำแหน่งนี้ต้องมีอะไรดีและต้องสามารถจริงจึงจะทำได้ แต่อัตราค่าจ้างในเมือง
ไทยสำหรับพวกนี้ค่อนข้างต่ำมาก จึงไม่มีใครยกย่อง และไม่มีใครอยากชิงตำแหน่ง ต่อไป
ข้างหน้าถ้าอัตราค่าจ้างของเราดีขึ้น อาชีพของเราในทางนี้ก็คงจะต้องดีขึ้นเป็นแน่

พฤษภาคม ๒๔๖๕ เจ้าคุณรามฯ ประจวบ และรุจิรา เดินทางออกไปยุโรป
บ้านนรสิงห์จึงปิดเงียบ ทั้งนี้ทำให้ข้าพเจ้าเฝ้ายงอยไปอีกมาก

วันที่ ๒ กันยายน ๒๔๖๕ ได้แต่งงานกับแม่ล้วน

พฤศจิกายน ๒๔๖๕ อายุได้ ๒๒ ปี ๖ เดือนเศษ ได้รับพระราชทานยศเป็นรอง
อำมาตย์เอก

บน ถ่ายกับกรมพระจันทบุรีนฤนาถ และพระชายา พระยาอภิบาลราชไมตรีและคุณหญิง
 พระยาสรรพกิจปรีชา หลวงสิริราชไมตรีและภรรยา กงสุลไทยและหลานสาวที่เมืองเยนัว,
 อิตาลี พ.ศ. ๒๔๗๓ ถ่ายกับกรมพระจันทบุรีนฤนาถและพระชายา หม่อมเจ้า
 ขจรจบกิติคุณ เมืองเซนต์มอริตซ์ สวิตเซอร์แลนด์ พ.ศ. ๒๔๗๔

ความสนุกสนานของข้าพเจ้ามีอีกอย่างหนึ่ง คือการเล่นดนตรีสากล โดยมากสมัครเล่นทุกแห่งที่เขาเชิญหรือขอร้องให้ไปเล่น ท่านจุลทิศเคยตามไปเล่นถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ที่วังสมเด็จกรมพระยาดำรงกรัณห์หนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าได้เล่นทั้งแบนโจและแซกโซโฟน นอกจากเล่นร่วมอยู่ในวงแล้วยังได้แสดงเดี่ยวถวาย คือเป่าแซกโซโฟน เพลง I love you ซึ่งเป็นเพลงในเรื่องละครที่พระองค์ท่านได้ไปดูกับข้าพเจ้าในประเทศอเมริกาด้วยกัน รับสั่งว่ายังจำเพลงนี้ได้ และได้เล่นเดี่ยวแบนโจเพลง Indian Love Call ถวายอีกด้วย

นอกจากนั้นยังได้เคยไปเล่นที่เวมเบลโฮเทลในคราวเขามิงานครั้งหนึ่ง และในคราวที่นักเรียนเก่ามหาวิทยาลัยอเมริกันได้มีการเลี้ยงประจำปีโฮเทลพญาไท ก็ได้แสดงเล่นดนตรีร่วมกับละครสั้น ๆ ที่ได้จัดให้มีขึ้น อนึ่งทางราชการกรมรถไฟได้จ้างข้าพเจ้าไปสอนวิธีเล่นดนตรีสำหรับเต็นท์แบบสมัยใหม่แก่วงดนตรีที่ตั้งขึ้นใหม่เพื่อเล่นประจำที่โฮเทลพญาไท โดยคิดค่าป่วยการให้ชั่วโมงละ ๑๐ บาท ได้ฝึกสอนอยู่หลายเดือน

ในราวปลายปี ๒๔๖๙ ท่านจุลทิศได้ชวนไปเล่นดนตรีที่บ้านพระยาวิจิตสารสาทร นายทหารในกรมพระธรรมนูญ ซึ่งเป็นคนชอบฟังดนตรีที่สุด ผู้ที่ไปเล่นมีพระยาสาครสงคราม นายทหารเรือนอกราชการ ท่านผู้นี้เคยไปศึกษาที่ประเทศสวิส เล่นเปียโนเก่งมาก นายวุฒิ สุทธิเสถียร บุตรเจ้าคุณเมธาธิบดี นายเจียม ลิมปิจาติ และข้าพเจ้า รู้สึกว่าสนุกรื่นครึกครื้นดี เล่นแล้วก็กินเลี้ยงกัน เลยจัดให้มีเป็นการประจำสัปดาห์ละคร

๑๐๐. บิดาสรางโรงพยาบาลสองแห่ง

ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ นี้ได้มีพิธีเปิดโรงพยาบาลซึ่งบิดาข้าพเจ้าได้สร้างขึ้น ๒ แห่งแห่งหนึ่งเป็นตึกคลอดบุตร ๒ หลังในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เรียกว่า “โรงพยาบาลของเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)” ค่าก่อสร้าง ๒ หลังนี้ตกประมาณ ๘๐,๐๐๐ บาท และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ได้เสด็จมาทำพิธีเปิด ส่วนอีกแห่งหนึ่งเป็นตึกสองชั้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี เรียกว่า “โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)” ค่าก่อสร้างประมาณ ๔๐,๐๐๐ บาท หม่อมเจ้าสกลวรรณกร วรวรรณ ซึ่งเป็นอธิบดีกรมสาธารณสุขได้เป็นผู้ทำพิธีเปิด การที่ได้ไปสร้างที่จังหวัดสุพรรณบุรีก็เพราะจังหวัดนี้เป็นจังหวัดบ้านเกิดเมืองนอนของบิดาและเป็นจังหวัดต้นตระกูลของข้าพเจ้า การไปจังหวัดสุพรรณบุรีเราได้ไปเรือ

ขึ้นไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา ไปเข้าประตูน้ำที่บ้านแพน ทางระหว่างบ้านแพนและประตูน้ำเจ้าเจ็ดซึ่งเป็นทุ่งนาตลอดทางนั้นอากาศสบายมาก น้ำใส่น่าอาบจากประตูน้ำเจ้าเจ็ดก็ขึ้นไปตามแม่น้ำสุพรรณผ่านบางปลามาถึงจังหวัด ที่จังหวัดนี้มีที่สักการะอยู่แห่งหนึ่งคือ วัดป่าเลไลย์ ทุกๆ ปีในเดือนสิบสองผู้คนจะได้มาจากจังหวัดต่างๆ มาในงานวัดนี้ เรือแน่นเต็มแม่น้ำ มีแข่งเรือ ตอนกลางคืนพวกเรือว่าเพลงเก่งๆ ก็แสดงตามลำแม่น้ำแถวหน้าจังหวัด สนุกสนานดี เป็นขนบธรรมเนียมที่ทำกันมานานแล้ว

๑๐๑. พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน

ตำแหน่งราชการต้องรับตำแหน่งเพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๗๐ นี้ คือตำแหน่งเลขานุการกรรมการร่างพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน ทั้งนี้โดยที่มพระราชประสงค์จะให้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนขึ้น โดยให้เลือกเฟ้นผู้ที่มีความรู้ความสามารถเข้ารับราชการเช่น Civil Service Law ในต่างประเทศ ข้าราชการต้องศึกษาระเบียบนี้ทั่วๆ ไปโดยตลอด คณะกรรมการนี้ประกอบด้วยเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ เป็นประธานกรรมการ และมีเสนาบดีกระทรวงต่างๆ หลายกระทรวงเป็นกรรมการ

การร่างพระราชบัญญัตินี้สมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ขอให้สมเด็จพระยาดำรง Mr. Stevens ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ Sir Edward Cook ที่ปรึกษากระทรวงการคลัง ทำบันทึกเสนอ ท่านทั้งสามได้ทำบันทึกเสนอไว้ดีมาก เป็นประโยชน์ในการร่างพระราชบัญญัตินี้เป็นอย่างยิ่ง นอกจากนั้นยังได้บอกล่วงหน้าถึงอุปสรรคต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นด้วย แต่ในที่สุดก็จะได้รับผลอย่างดี บันทึกของสมเด็จพระยาดำรงมีข้อความว่า เรื่องนี้ได้เคยคิดและเคยปรึกษากันไว้นานแล้ว ไม่ใช่เป็นของใหม่ ในฐานะที่พระองค์ท่านได้คุ้นกับการปกครองมามาก ทรงมีความเห็นว่าจะปฏิบัติได้อย่างไบบ้าง และจะมีอุปสรรคอย่างไรบ้าง ส่วนบันทึกของ Mr. Stevens ก็กล่าวถึงประวัติและวิธีการของสหรัฐอเมริกาในเรื่องนี้ เช่นให้มีการสอบแข่งขัน และการสอบแข่งขันนี้ให้มีอายุเวลาเมื่อพ้นกำหนดแล้วให้จัดสอบใหม่ ทั้งนี้เพื่อให้ได้คนวิชาใหม่ๆ อยู่เสมอ สำหรับบันทึกของ Sir Edward Cook ก็กล่าวถึงประวัติและวิธีการของประเทศอังกฤษว่า เมื่อก่อนใช้พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับข้าราชการก็คือ Spoil System การบรรจุเลื่อนชั้น ได้แก่

ลูกหลานเธอ และพวกประจบสอพลอต่อนักการเมือง ฯลฯ เมื่อเริ่มใช้พระราชบัญญัตินี้ยังได้มีอุปสรรคอยู่เป็นเวลาหลายปี แต่เมื่อพ้นอุปสรรคและมีความเคยชินแล้วได้ผลดีมาก คือราชการก็ได้คนที่ Standard ของการศึกษาทั่วๆ ไปก็เขยิบฐานะขึ้นเป็นลำดับ เพราะต่างคนต่างก็จะต้องเอาใจใส่ในการศึกษาของตนเพื่อได้แข่งขันชิงตำแหน่งและชิงการเลื่อนขั้นกับคนอื่น ๆ ได้

เรื่องการตราพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนขึ้นนั้น แต่ละประเทศเขาก็มีประวัติเรื่องราวและเหตุการณ์เกิดขึ้นแทบทุกแห่ง แต่เมื่อรวมเรื่องแล้วก็คงฟังได้ว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นคล้ายคลึงกัน คือก่อนใช้พระราชบัญญัติเช่นนี้ในประเทศใดแล้ว อำนาจการสั่งบรรจุ เลื่อนขั้น และการสั่งให้ออกของข้าราชการไปตกอยู่กับนักการเมือง ผู้ทรงอำนาจ โดยไม่คำนึงถึงความสามารถ ความชอบ ความผิด หรือพูดกันตรงๆ คือมีการเล่นพวกกันได้อย่างเต็มที่ ตามที่ทำการต่างๆ ก็เต็มไปด้วยลูกหลานเธอของพวกนักการเมืองที่มีอำนาจ พวกเหล่านี้ไม่ต้องมีความรู้อะไรก็ได้ เหตุฉะนั้นจึงเต็มไปด้วยพวกประจบสอพลอ ฉะนั้นการตราพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน ซึ่งมีหลักการสำคัญที่ว่า ๑. วางระเบียบการเลือกเฟ้นผู้ที่มีความรู้เข้ารับราชการ ๒. ผู้ที่มีความรู้ปฏิบัติงานได้ดีเป็นผู้ที่ควรได้เลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง และเลื่อนเงินเดือน ๓. ให้ความคุ้มครองข้าราชการว่าถ้าไม่มีความผิดแล้ว ผู้มีอำนาจจะมาพาลไล่ออกกันง่ายๆ ไม่ได้ ฯลฯ เหล่านี้ เป็นการตัดอำนาจของนักการเมืองในส่วนสำคัญไปที่เดียวจึงเป็นเรื่องที่นักการเมืองทุกประเทศที่เห็นแก่ตัวมักจะไม่ใคร่สนับสนุน พระราชบัญญัตินี้ เป็นเรื่องที่ดีกว่าจะผ่านไปได้อีกด้วยความลำบากยากเย็น และเมื่อผ่านเป็นพระราชบัญญัติไปแล้วก็มีเหตุอันเป็นอุปสรรคอยู่มากหลาย เพราะเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า อำนาจการปกครองนั้นอยู่กับพวกนักการเมือง แต่ถ้าที่ใดนักการเมืองเป็นประชาธิปไตยแท้ และไม่เห็นแก่ส่วนตัวแล้วเขาก็ชอบพระราชบัญญัตินี้มาก เพราะเห็นแก่ส่วนรวมที่ให้อำนาจแก่คนดีใช้ ให้ข้าราชการได้รับความยุติธรรม

เรื่องของการตราพระราชบัญญัตินี้ในบางประเทศ ถึงกับมีการพยายามฆาตกรรมก็มี ส่วนเรื่องอุปสรรคแล้วย่อมกล่าวได้ว่าทุกแห่งต้องมี บางประเทศกว่าจะเห็นผลก็ถึง ๑๐ ปีขึ้นไป คือเมื่อได้รับความเคยชินแล้วก็มักจะเห็นผลในทางบุคคลก็ได้

คนที่เข้าทำงาน ได้เลื่อนคนมีความสามารถขึ้น เอาแต่คนมีความผิดออก ให้ความคุ้มครองทุก ๆ คน ในทางการศึกษาก็ต้องยกสูงขึ้นเป็นลำดับ เพราะเมื่อเป็นการแข่งขันกันแล้วคนเรียนชั้นนั้นก็มีมากก็ต้องยกไป เอาชั้นสูงขึ้นไปอีก ทั้งนี้ ที่เป็นข้าราชการอยู่แล้ว ก็ต้องแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อให้ได้รับการพิจารณาเลื่อนขั้นต่อไป.

๑๐๒. เรื่องอน ๆ ใน พ.ศ. ๒๔๗๐

๑. วันอาทิตย์ที่ ๒๙ พฤษภาคม ๒๔๗๐ เวลา ๓.๒๖ ก.ท. หนูสมน เกิดที่เรือนเขียวหลังเล็กภายในบ้านศาลาแดง

๒. บิดาและมารดาข้าพเจ้ามีความปรารถนาเป็นอย่างยิ่ง ที่จะให้ข้าพเจ้าได้บวช ในพระพุทธศาสนาสักพรรษาหนึ่ง ตัวข้าพเจ้าเองก็สมัครใจที่จะบวชเพราะเป็นขนบธรรมเนียมของเมืองไทย ถ้ายังไม่ได้บวชแล้วเขายังเป็นคนดิบอยู่ จึงเตรียมตัวพร้อมที่จะบวชในปี ๒๔๗๐ พร้อมกับคุณประสาธ และได้ตั้งต้นท่องคำขอมอุปสมบทไปมากแล้ว แต่เมื่อใกล้เวลาบวชเข้า ได้มีเจ้านายบางพระองค์ทรงทักว่า ตามธรรมเนียมแล้วพี่น้องต้องเดียวกันเขาไม่บวชพร้อมกัน การบวชของข้าพเจ้าจึงต้องชะงักไป

๓. ในระหว่างปีนั้นบิดาได้เปิดให้มีการกุเงินที่สุพรรณ โดยรับนาเป็นประกัน ทั้งนี้ ก็เป็นการช่วยเหลือชาวนา คือชาวนาของเราส่วนมากเป็นผู้ที่ไร้การศึกษา และมีนิสัยชอบเล่นการพนัน ฉะนั้น เงินจึงไม่พอใช้ ต้องไปกู้จากเงินพ่อค้า ซึ่งพวกพ่อค้าเหล่านั้นเรียกดอกเบี้ยรุนแรงมาก ชาวนาของเราจึงต้องเดือดร้อน นอกจากต้องเหน็ดเหนื่อยในการทำนาแล้ว ยิ่งทำไปนาก็หลุดเป็นของคนอื่น ต้องเปลี่ยนสภาพเป็นเช่านาทำ ฯลฯ ผลที่สุดก็หนี้สินล้นพ้นตัว ทั้งนี้ บิดาได้มอบให้นายชม สุวรรณศร ซึ่งเป็นหลานและเป็นชาวสุพรรณเป็นผู้จัดการ และท่านได้มอบให้ข้าพเจ้าขึ้นไปตรวจบัญชีทุก ๆ ๓ เดือน ข้าพเจ้าจึงได้วางรูปบัญชีให้ และได้จัดซ่อมเรือนยนต์ลำหนึ่ง โดยซื้อเครื่องใหม่ใส่ ทำห้องนอน ห้องน้ำและครัว สำหรับเดินทางไกลได้อย่างสบาย การไปมานี้ได้ใช้ในเวลาหยุดราชการ หรือไปวันเสาร์กลับวันจันทร์ แล้วมักจะชวนเพื่อนฝูงไปสนุกกันด้วย

๔. เดือนกันยายน พระยาวิชิตสรสาตร์ (อำนวย อมาตยกุล) ถึงแก่กรรมเนื่องจากหัวใจพิการ ข้าพเจ้าได้ไปช่วยเป็นธุระเท่าที่จะจัดทำให้ได้

๕. เดือนพฤศจิกายน อายุได้ ๒๓ ปี ๖ เดือนเศษ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์

๖. วันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๔๗๐ ได้แต่งงานกับแม่เพ็ญศิริ ที่วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ เมื่อแต่งงานแล้วก็เลยไปพักที่บ้านมัทกะสัน

๗. ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ นี้ ได้มีหมูนักเรียนอเมริกันมาหมู่หนึ่งเป็นจำนวนหลายร้อยคน มาโดยเรือเดินมหาสมุทรพิเศษ ทั้งลำเรือนี้มีเฉพาะนักเรียนเท่านั้น เดินทางรอบโลก ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นการศึกษาที่ดีที่สุด ทางรัฐบาลไทยได้ตกลงจัดการรับรองเท่าที่ควร ทั้งนี้โดยมีนโยบายที่จะให้เด็กหนุ่มอเมริกันได้รู้จักเมืองไทยว่าเป็น ประเทศเอกราชเล็ก ๆ ตั้งอยู่ในทวีปเอเชียนี้ เพราะชาวอเมริกันส่วนมากไม่มีใครจะรู้จักเมืองไทยเสียเลย โดยเหตุที่ว่าเรือลำนี้เป็นเรือขนาดใหญ่จึงต้องจอดนอกสันดอน ทางรัฐบาลเราได้สั่งให้กระทรวงทหารเรือจัดเรือออกไปรับนักเรียนเหล่านั้นจากเรือใหญ่ ข้าพเจ้าได้ถูกแต่งตั้งให้เป็นกรรมการรับรองคนหนึ่ง และก็ได้ออกไปรับถึงเรือใหญ่ แล้วนำนักเรียนเหล่านั้นเข้ามาเที่ยวชมพระนคร ในบรรดานักเรียนที่มานั้นมีคนหนึ่งชื่อ วอเนอร์ เคยร่วมอยู่โรงเรียนกันเนอร์ด้วยกันมา ตีใจกันมากที่ได้พบกัน นักเรียนเหล่านั้นได้พักชมกรุงเทพ ฯ อยู่เพียงวันเดียวเท่านั้น คือ เข้ามาตอนเช้าแล้วกลับตอนกลางคืน ทั้งนี้เพราะเราไม่มีโรงแรมหรือที่ทางให้เขาพัก น่าเสียดายมาก เพราะอันที่จริงในกรุงเทพ ฯ นี้มีสถานที่ที่พอจะอวดเขาได้หลายแห่ง คือ เป็นที่สวยงามหรือแปลกที่ไม่มีเหมือนในประเทศอื่น ๆ เช่น วัดวาอารามและพระราชวัง และสถานที่อื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแบบไทย

๘. คุณประสพ นายเจียม และข้าพเจ้า ได้ร่วมทุนกันตั้งร้านขึ้นร้านหนึ่งเรียกว่า คนตรีกีฬาพาณิชย์ คุณประสพและนายเจียมลงทุนคนละ ๒,๐๐๐ บาท ข้าพเจ้าลงทุน ๔,๐๐๐ บาท ร้านตั้งอยู่ถนนดินสอ ขายเครื่องหีบเสียง แผ่นเสียงเครื่องดนตรีทุกชนิด และเครื่องกีฬาทุกชนิด โดยสั่งของมาจากต่างประเทศ

๙. ปลาย พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ซื้อรถยนต์ใหม่เป็นคันที่สามในชีวิตข้าพเจ้าชนิด เอสเซกส์เหมือนคันก่อน แต่เป็นรถเก๋งสองตอน ส่วนรถคันเก่าได้ขายต่อไป

๑๐. ในการขึ้นไปตรวจบัญชีเงินกู้ที่จังหวัดสุพรรณบุรีคราวหนึ่ง เวลาจะออกเรือกลับ ได้พบหลานชาย ตัน สุวรรณศรี อายุประมาณ ๑๐ ขวบ บุตรพระยาสุนทร-

สงคราม กำลังอาบน้ำอยู่ ข้าพเจ้าได้ชวนมาอยู่กรุงเทพฯ ด้วยกัน แยกคือที่ใจรีบตอบรับ แล้วขึ้นไปจัดของ แล้วข้าพเจ้าก็ได้ไปพบกับมารดาเขา ซึ่งท่านก็ยินดีให้มา ข้าพเจ้าได้รับมาเลี้ยงไว้เสมือนเป็นบุตรคนโตตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

๑๐๓. พ.ศ. ๒๔๗๑

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๑ อายุได้ ๒๓ ปี ๑๑ เดือน ได้รับเงินเดือนขึ้นเป็นเดือนละ ๒๕๐ บาท

ข้าพเจ้ารู้สึกว่าจะดีที่สุดในกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ได้ทรงคิดถึงการภยันหน้าของข้าพเจ้าและคงอยากให้ทำราชการเป็นหลักฐานใหญ่โตต่อไปในกรมฝืน จึงให้ข้าพเจ้าไปเรียนงานในกรมฝืนอาทิตย์ละสองครั้ง คือ เวลาที่ท่านไปประชุมอภิรัฐมนตรีเข้าวันหนึ่ง และไปประชุมเสนาบดีเข้าอีกวันหนึ่ง (อภิรัฐมนตรีเข้าประชุมเสนาบดีด้วย) ให้ดูงานของทุก ๆ แผนก กรมฝืนตั้งอยู่ที่โรงงานต้มฝืน (สามเสน) ฉะนั้นเวลาไปนั่งที่นั่นก็เลยได้ทบทวนฝืนด้วยตลอดเวลา ข้าพเจ้าได้ขอเขาดูงานทุกแผนก

ในประเทศไทยนี้ไม่มีวงดนตรีเต้นรำดี ๆ เลย เพราะความนิยมในการเต้นรำยังมีน้อย นิยมกันแต่ในวงสมาคมของฝรั่ง หรือคนไทย (ชาย) บางคนก็กลับมาจากต่างประเทศ แต่ฝ่ายหญิงแล้วหาที่เต้นรำเป็น เป็นส่วนน้อย เมื่อข้าพเจ้ากลับมาถึงใหม่ ๆ มีอยู่วงหนึ่งเล่นประจำอยู่ที่สปอร์ตคลับเพียง ๕-๖ คน หัวหน้านักเขาเห็นข้าพเจ้าเล่นเทนนิสแบนโจ เขาว่าฝีมือดี ขอให้ไปช่วยเล่นรวมกับเขาด้วย เขาให้ครั้งละ ๑๐ บาท ข้าพเจ้าเป็นคนสนุกและชอบเล่นดนตรีมาก จึงได้ไปร่วมเล่นกับเขาเสมอ ต่อมาจึงได้ตั้งขึ้นเองวงหนึ่ง เรียกว่า “เรนโบว์คลับ” คัดเลือกพวกเล่นดี ๆ รวมทั้งได้ชวนนายเจียม ลิมปิชาติ นายวุฒิ สุทธิเสถียร มาเข้าวง และตัวข้าพเจ้าเป็นหัวหน้านักวงร่วมเล่นอยู่ด้วย คนตรั่วนั้นมีเพียง ๘ คนเท่านั้น คือ นาย นารถ ถาวรบุตร เล่นเปียโน นาย สาลี กล่อมอากาศ เล่นกลอง นาย วุฒิ สุทธิเสถียร เล่นซอ นาย เจียม และ นาย ชัน เล่นแซกโซโฟนนาย จำปา เล่มสำราญ เล่นทรมเปต นาย เพิ่ม เล่นเบส ข้าพเจ้าเล่นแบนโจ คนตรั่วนั้นนักเต้นรำนิยมกันมาก เพราะเราเล่นอย่างแบบใหม่ เราได้รับหมายให้เล่นประจำที่ไฮเทิลพญาไทสปอร์ตคลับ ส่วนสถานที่อื่น ๆ ก็ได้ว่าจ้างไปเล่นเสมอ ทำให้พวกเรามีรายได้พิเศษขึ้นอีกเดือนละไม่น้อยและสนุกด้วย

ทางกีฬาได้ไปเล่นกอล์ฟอยู่พักใหญ่ นอกจากไปเล่นโดยลำพังตนแล้ว ต้องไปเล่นกับเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ เป็นประจำอาทิตย์ละ ๒-๓ ครั้ง ท่านโปรดทรงเวลาเช้าเวลาหนึ่งโมงเช้าตรงถึงสนาม บางวันก็ไปเล่น “โฟล์ค” มีท่านหญิงพัฒนภรณ์และท่านหญิงอภิสิทธิ์สมาคมไปทรงด้วย ภายหลังการเล่นก็นั่งดื่ม น้ำหวาน คุยกันสักครู่ใหญ่ๆ พอเสด็จกลับแล้ว ข้าพเจ้าก็ต้องรีบกลับบ้านอาบน้ำแต่งตัว แล้วไปให้ถึงที่ทำงานก่อนท่านเสด็จถึง ตอนเย็นโดยมากท่านประทับอยู่ที่ทำงานจนเย็นค่ำ ข้าพเจ้าก็ต้องคอยจนกว่าจะเสด็จกลับ เพราะท่านอาจเรียกเมื่อใดก็ได้ ถึงตอนนั้นรู้สึกว่เวลาส่วนตัวมีน้อยเต็มที

ในปี ๒๔๗๑ นี้ เป็นปีที่มารดาเมื่ออายุครบ ๖๐ ปี ท่านจึงได้จัดการทำบุญเป็นการใหญ่ ได้สร้างกุฏิทำบุญที่วัดสระประทุม พวกลูกๆ ก็ได้มีโอกาสร่วมทำบุญฉลองพระเดชพระคุณท่านด้วย

วันพุธที่ ๓ ตุลาคม ๒๔๗๑ ประจกเกิดเวลา ๗.๕๖ นาฬิกา ล.ท. ที่บ้านมักกะสัน ชื่อประจกนั้น กรมพระจันทบุรีทรงประทาน

วันที่ ๗ พฤศจิกายน อายุได้ ๒๔ ปี ๖ เดือนเศษ ได้เลื่อนยศเป็นอำมาตย์ตรี

วันที่ ๑ มีนาคม ๒๔๗๑ อายุได้ ๒๔ ปี ๑๐ เดือน ได้เลื่อนขึ้นรับตำแหน่ง เลขาธิการ ก.ร.พ. และสภาการฝึก ได้รับพระราชทานเงินเดือนขึ้นเป็นเดือนละ ๓๒๐ บาท ราชการที่ต้องทำรู้สึกว่ายากขึ้นมาก เพราะต้องเข้าไปที่ประชุมต่างๆ ร่วมกับเจ้านายใหญ่ๆ โทๆ ชั้นเสนาบดีผู้มีอำนาจมากๆ ทั้งนั้น แต่ละท่านก็ทรงมีอารมณ์ของตนเอง และทรงมีความคิดอย่างใดแล้วไม่ค่อยยอมเปลี่ยนแปลง ข้าพเจ้าต้องเป็นผู้เตรียมเรื่องเข้าประชุม ต้องเป็นผู้จตุรงานการประชุม วันไหนท่านอารมณ์ดี ๆ กันเราก็สบายใจ วันไหนที่ท่านจิตใจไม่ปลอดโปร่งเราก็ลำบากหน่อย

๑๐๔. ได้รับแต่งตั้งเป็นเลขาธิการ ก.ร.พ. และไปสอบไล่ข้าราชการในจังหวัดต่าง ๆ

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๒ เริ่มใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนฉบับที่ได้ประชุมร่างกันมาด้วยความลำบากตรากตรำ เพราะผู้ใหญ่มางท่านไม่ค่อยชอบพระราชบัญญัตินี้ เป็นการแย่งอำนาจหรือว่าตัดอำนาจเสนาบดีเจ้ากระทรวง ตามเรื่องที่เคยกล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตามเมื่อพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ประกาศออกใช้แล้ว ได้ทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงรับตำแหน่งนายกรรมการ ผู้รักษาพระราชบัญญัติ^{นี้} หรือเรียกโดยย่อว่า ก.ร.พ. ท่านได้รับสั่งกับข้าพเจ้าว่า แต่ชั้นเดิมทรงตั้งพระทัยว่าตำแหน่งเลขานุการของ ก.ร.พ. นี้จะให้แก่หม่อมเจ้าวิวัฒนไชย หรือพระยาโกมารกุลมนตรี แต่โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้ร่วมประชุมร่างมาด้วย รู้ความมุ่งหมายโดยตลอดแล้ว จึงได้แนะนำขึ้นในที่ประชุมให้ข้าพเจ้ารับตำแหน่ง^{นี้} ซึ่งคณะกรรมการเห็นชอบด้วย คณะกรรมการในขณะนั้นนอกจากกรมพระจันทบุรีฯ แล้วมีสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิจ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม เสนาบดีกระทรวงพระคลัง พระองค์เจ้าธานีนิวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการ โดยปรกติมีประชุมอาทิตย์ละหนึ่งครั้ง ซึ่งข้าพเจ้าต้องเป็นผู้เสนอเรื่องต่างๆ ต่อที่ประชุมและชี้แจงทุกๆ เรื่องไป

เนื่องจากการใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน ซึ่งมีหลักการว่า ผู้ที่จะเข้ารับราชการในตำแหน่งที่เทียบชั้นราชบุรุษ (อัตรา ๕๐ บาท) ขึ้นไปจะต้องผ่านการสอบไล่แข่งขัน ในปี^{นี้}จึงเป็นปีแรกที่จัดให้มีการสอบราชบุรุษขึ้น ในการสอบ^{นี้}ทางราชการได้ตั้งให้พระยาเมธาธิบดีเป็นประธานกรรมการสอบไล่ ส่วนข้าพเจ้าในหน้าที่เลขานุการ ก.ร.พ. แล้วก็มีหน้าที่ช่วยเหลือต่างๆ ไป นอกจากนั้นข้าพเจ้ายังได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการสอบทั่วทั้งราชอาณาจักรด้วย การสอบทั่วทั้งและอาจเป็นการสอบปากเปล่าและดูตัวคน ทั้ง^{นี้}ได้เอาแบบอย่างมาจากการสอบในประเทศอเมริกา คือได้ดูเชวาร์ไนท์พริบ และบุคลิกลักษณะของผู้ที่จะมาเข้ารับราชการ ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการมีอยู่ ๓ คนด้วยกัน คือ เจ้าคุณเมธาธิบดี เจ้าคุณอภิบาลราชไมตรี และตัวข้าพเจ้า วิธีการสอบก็คือเรียกผู้สอบเข้ามาทีละคน แล้วกรรมการต่างก็ซักถาม ใครพอใจให้คะแนนใครเท่าใดก็ได้ให้ไว้แล้วรวมเข้าหารด้วย ๓ คือจำนวนกรรมการที่ให้คะแนน ผลลัพธ์เท่าใดก็เป็นคะแนนของผู้นั้น การสอบในกรุงเทพฯ สอบในตอนบ่ายวันละ ๒๕ คน กว่าจะเสร็จก็เย็นค่ำ นับว่าเป็นงานที่เหน็ดเหนื่อยอยู่มาก เมื่อสอบในกรุงเทพฯ เสร็จแล้ว เพื่อให้การสอบในหัวเมืองได้รับการให้คะแนนสอบในระดับเดียวกัน เพราะเป็นการสอบแข่งขันทั่วราชอาณาจักร จึงให้คณะกรรมการกลาง^{นี้}แยกทางกันไปสอบหัวเมืองด้วย ให้ไปรวมสมทบกับสมุหเทศาภิบาล และเจ้าเมือง หรือผู้หนึ่งผู้ใดให้ได้จำนวนเป็น ๓ คน ข้าพเจ้าเลือกไปทางสายใต้ก็ต้องไปสอบที่มณฑลนครไชยศรี ราชบุรี นครศรีธรรมราช ปัตตานีและภูเก็ต

ถ่ายภาพกรมพระจันทบุรีนฤนาถ และพระชายา หม่อมเจ้าขจรจบกิติคุณ พระยาสรรพกิจปราและภรรยา
ที่เมื่องนี้ช ประเทศฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๗๔

ได้ออกเดินทางในเดือนสิงหาคม (๒๔๗๒) จังหวัดแรกที่หยุดคือจังหวัดนครปฐม มีเจ้าหน้าที่มารับที่สถานี เจ้าหน้าที่นั้นไม่รู้จักข้าพเจ้า และก็ไม่นึกว่าข้าพเจ้าจะเป็นผู้ที่ออกมาสอบเพราะหน้าตาวยังเด็กอยู่มาก (อายุ ๒๕ ปีเศษ) จากสถานีรถไฟก็ได้ตรงไปที่ศาลากลางจังหวัด แล้วจัดการสอบในเช้าวันนั้นเอง ประเดี๋ยวเดียวก็เสร็จเพราะมีผู้เข้าสอบน้อย สอบเสร็จแล้วเขาจัดอาหารกลางวันเลี้ยงแล้วก็พาไปที่พัก ตอนบ่ายไปเยี่ยมสโมสรข้าราชการ กลางคืนไปคุลละกร

จังหวัดนครปฐมนี้ข้าพเจ้าเคยมาซ้อมรบเมื่อยังเด็ก ๆ อยู่ คือประมาณ ๑๓-๑๔ ปีมาแล้ว มาคราวนี้ไม่เห็นที่ขึ้นกว่าเก่ามากนัก นอกจากจะได้ซ่อมแซมองค์พระปฐมสวยงามขึ้น ถนนหนทางดีขึ้นเล็กน้อย ศาลากลางจังหวัดย้ายไปอยู่ที่พระราชวังสนามจันทร์เดิม

รุ่งขึ้นเดินทางไปยังจังหวัดราชบุรี มีธรรมการมณฑล หลวงสรรพากย์ ฯ มารับที่สถานี แล้วเลยพาไปพักที่บ้าน บ่ายวันนั้นก็จัดสอบพร้อมด้วยสมุหเทศาภิบาล พระยาสุรพันธ์เสนี กลางคืนหลวงสรรพ ฯ พาเที่ยว จังหวัดราชบุรีนี้ค่อนข้างใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง สถานที่สำหรับไปชมก็ไม่มีอะไรพิเศษที่น่าจะกล่าวถึง

รุ่งขึ้นจ้บรถด่วนไปปักธงใต้ซึ่งแม่ล้นลงไปด้วย ไปแวะเที่ยวที่จังหวัดนครศรีธรรมราชก่อน โดยลงที่สถานีร้อนพิบูลย์ มีแม่ปุกและนายเจียม ลิ้มปี่ชาติ มารับ แล้วขึ้นรถยนต์ไปประมาณ ๒๕ กิโลเมตรถึงจังหวัดนครศรีธรรมราช ไปพักที่บ้านแม่จ้อ พักเที่ยวเมืองนคร ฯ อยู่สองวัน ได้เที่ยวคูเมืองโดยตลอด ที่สำคัญๆ ของเมืองนี้ก็คือวัดพระธาตุ

นอกจากนั้นก็ได้เดินทางไปจังหวัดตรัง โดยขึ้นรถยนต์ไปร้อนพิบูลย์ แล้วขึ้นรถไฟไปทุ่งสง เปลี่ยนรถไฟที่นั่น ไปห้วยยอด แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไปจังหวัดตรัง ไปพักอยู่กับหม่อมหลวงจิว สนิทวงศ์ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่กรมทาง และเป็นเพื่อนเก่าของข้าพเจ้า เมื่อครั้งอยู่อเมริกาด้วยกัน ระหว่างที่พักอยู่จังหวัดตรังนี้ได้ขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวกันตั้งด้วยกันทั้งเป็นท่าเรือแห่งหนึ่งของประเทศไทยทางฝั่งทะเลด้านตะวันตก คือทางด่านมหาสมุทรอินเดีย เป็นท่าเรือที่จะไปภูเก็ต ระนอง และอื่น ๆ ทางทะเลด้านตะวันตกของประเทศไทย นอกจากนั้นยังได้ไปดูที่สวนของบิดา ที่นี้อยู่บนเนินเขาเป็นที่ซึ่งเจ้าคุณรัชฎา ฯ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เมื่อครั้งเป็นสมุหเทศาภิบาลอยู่ที่มณฑลนี้ ได้จัดการซื้อและจับจองไว้ให้ แต่

โดยที่เราไม่ได้มาจัดการอย่างใดจึงมีพวกชาวบ้านมารุกที่ และมาปลูกบ้านอยู่ในที่หลายแห่งด้วยกัน

พักอยู่จังหวัดตรัง ๒ วันก็ขึ้นรถยนต์ไปพัทลุง ระยะทางสองชั่วโมงเศษ ถนนทางสาย^๕สวยงามมาก คดเคี้ยวขึ้นเขาลงเขาเข้าป่าผาผอง จังหวัดพัทลุงนี้เล็กมากไม่น่าจะเป็นจังหวัดเลย

จากพัทลุงจับรถไฟไปหาดใหญ่ ถึงหาดใหญ่แล้วขึ้นรถยนต์ไปสงขลา ระยะทางประมาณ ๒๕ กิโลเมตร ถนนค่อนข้างดีลาดยางตลอดทาง ทางบ้านเมืองได้จัดให้ไปพักที่โฮเต็ลบนเขา^๕น้อย อากาศเย็นสบาย โฮเต็ลนี้เป็นโฮเต็ลเล็กๆ มีไม่กี่ห้องแต่่าน้ำเย็นและสะอาดสะอาดพอใช้ ถ้าไม่ใช้รถยนต์ต้องกินขึ้นเขาก็คงเหนื่อย ที่ไหนที่ไ้กลับมาเห็นบ้านเกิดสงขลา^๕นี้มีที่นาที่สวนาคูหลายแห่ง มีทะเลใหญ่ มีทะเลสาป มีภูเขาสวยงามมาก พักอยู่สงขลา ๓-๔ วัน และเมื่อสอบเสร็จแล้วก็เดินทางไปปัตตานีต่อไป

การเดินทางไปจังหวัดปัตตานีนั้นได้ขึ้นรถยนต์จากจังหวัดสงขลาไปขึ้นรถไฟที่หาดใหญ่ ไปลงรถไฟที่สถานีโคโคโพร์ แล้วต้องขึ้นรถยนต์ประมาณ ๒๕ กิโลเมตรไปจังหวัดปัตตานี เมื่อถึงจังหวัดแล้วได้ไปพักเป็นกันเองกับเจ้าคุณอนุตม พงศ์เพ็ญสวัสดิ์ ซึ่งเป็นสมุหเทศาภิบาลอยู่ที่มณฑลปัตตานี ท่านได้พาขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวหลายแห่ง รวมทั้งไปที่ที่สำคัญด้วย จังหวัดปัตตานีเต็มไปด้วยแขกมลายูถือศาสนาอะหะหมัด มีขนบธรรมเนียมต่างกับคนไทยมาก และเรื่องศาสนาเป็นเรื่องสำคัญที่สุดของเขา พักอยู่ปัตตานี ๒-๓ วันก็เดินทางกลับมาสงขลา เพื่อเดินทางไปจังหวัดภูเก็ตต่อไป

การไปภูเก็ตนั้นข้าพเจ้าเลือกไปทางผ่านปีนัง เพราะเรือค่อยใหญ่หน่อยและ Connection ในการเดินทางสะดวกกว่า จากสงขลาได้ว่าเช่ารถไปปีนัง ถนนจากสงขลาถึงสะเตงค่อนข้างไม่สู้จะดี แต่พอเข้าเขตของแหลมมลายูแล้วถนนเขาดีมาก ลาดยางตลอดทาง สองข้างทางโดยมากเป็นสวนยาง ผ่านเมือง Alor Star (เมืองไทรบุรี) เมืองนี้เป็นเมืองใหญ่มีเจ้าผู้ครองนคร เราไม่ได้หยุดที่นั่นนานนัก เดินทางต่อไปถึง Butterworth ซึ่งเป็นที่ข้ามฟากไปเกาะปีนัง ระยะทางจากสงขลา ๕ ชั่วโมงเศษ แล้วเราก็ข้ามโดยเรือเฟอร์รี่ไปยังเกาะปีนัง ได้ไปพักที่โฮเต็ลรันนี่มีค เกาะปีนังนี้ข้าพเจ้าได้เคยมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อกลับจากอเมริกาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ฉะนั้นจึงรู้จักสถานที่ที่อยู่บ้าง อยู่ปีนังวันหนึ่ง รุ่งขึ้น

เวลากลางวันลงเรือชื่อ “มาตัง” ไปภูเก็ทต่อไป เรือลำนี้ใหญ่โตสบายดี เข้ารุ่งขึ้นเรือก็ถึงภูเก็ต เรือต้องจอดห่างจากฝั่งมากเพราะน้ำตื้น เราต้องลงเรือเล็กไป หนทางค่อนข้างไกล ได้พักอยู่ที่ภูเก็ต ๓-๔ วัน สมุหเทศาภิบาลไม่อยู่ อยู่แต่เจ้าเมือง ธรรมการมณฑล และ ม.ร.ว. เจลิมลาภ ซึ่งเป็นเลขาธิการมณฑล ได้พาไปเที่ยวหาทสุรินทร์ และเที่ยวในเมืองนี้โดยตลอด เมืองนี้เป็นเมืองเหมืองแร่ มีเศรษฐีอยู่หลายคน มีบ้านใหญ่เป็นตึกหลายแห่ง และสองข้างถนนโดยมากเป็นตึกแถว ขากลับก็กลับกับเรือ “มาตัง” ไปบึ่งพักอยู่บึงอีวันหนึ่งที่โฮเต็ลรันนี่มีต แล้วจับรถไฟกลับกรุงเทพฯ ที่เดียว ถึงกรุงเทพฯ ทันเดือนกันยายน

๑๐๕. การปฏิบัติราชการ

ราชการที่ต้องปฏิบัติรู้สึกว่าจะต้องมีความรับผิดชอบมากขึ้น ข้าพเจ้าได้ทำตัวจนเป็นที่ไว้วางใจของเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ และผู้ใหญ่อื่นๆ ที่มาติดต่อกันมีคนชั้นผู้ใหญ่มาพูดว่าข้าพเจ้าเป็นอภิรัฐมนตรีคนหนึ่ง หรือว่าสำหรับกรมพระจันทบุรีฯ นั้นอะไรๆ ก็แล้วแต่ข้าพเจ้า แม้เสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ เองก็เคยรับสั่งกับข้าพเจ้าว่า “แกรู้ไหมใครๆ เขาก่อนว่าฉันนั้นอะไรๆ ก็แล้วแต่แกทั้งนั้น” แล้วก็ทรงพระสรวล สำหรับเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับ ก.ร.พ. หรือสภาการฝิ่นซึ่งข้าพเจ้าเป็นเลขาธิการโดยตรงนั้น ถ้ามีเรื่องอะไรผ่านมาข้าพเจ้าก็ได้ทำบันทึกความเห็นเสนอ ซึ่งเกือบจะว่าแทบทุกเรื่องเสด็จในกรมทรงเห็นชอบด้วย และสั่งให้ดำเนินการต่อไปได้ หนังสือบางฉบับที่เสด็จในกรมลงพระนามเมื่อไปถึงเสนาบดีบางท่านๆ อ่านแล้วก็ว่า “นี่เป็นความคิดความเห็นของหลวงสุขุมทั้งฉบับ” เรื่องนี้เป็นคำบอกเล่าของข้าราชการผู้ใหญ่คนหนึ่งเล่าให้ฟัง

ข้าพเจ้าได้เข้าร่วมโต๊ะเสวยกลางวันกับเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ ทุกวัน ซึ่งมีพระองค์เจ้าสุโขทัยเกษม เสนาบดีกระทรวงพระคลัง และเจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ หม่อมเจ้าวิวัฒนไชย ปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังร่วมโต๊ะด้วย และบางวันก็มีเจ้านายผู้ใหญ่ๆ มาร่วมอีก เช่นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กรมหมื่นเทววงศ์ฯ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ พระองค์เจ้าธานีฯ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เป็นต้น เวลาเดินเข้าวังโต๊ะข้าพเจ้าเป็นผู้น้อยต้องเดินตามหลัง เหลือที่นั่งที่เดียวคือที่ติดกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ เพราะองค์

อื่นๆ เดินหน้าก็ไปนั่งที่ๆ ห่างกับท่าน รู้สึกว่าเวลานั้นท่านเป็นผู้ที่ทรงอำนาจอันใหญ่ยิ่งในเมืองไทย ใครๆ ก็เกรงพระบารมี แม้แต่นั่งในโต๊ะอาหารก็พยายามห่างไว้ สำหรับตัวข้าพเจ้าเมื่อเหลือที่เดียวตั่งนั้นก็จำเป็นต้องนั่งและระวังตัวที่สุด เวลาตักอาหารก็ต้องระวัง เที่ยวกินตักหกไปถูกท่านเข้าคงเกิดเรื่องแน่ เวลารับประทานอาหารถ้าอาหารจืดควรใส่เกลือหรือใส่ซอส เราก็ต้องทนรับประทานทั้งจืดๆ เพราะไม่กล้าเอื้อมไปตักเกลือหรือหยิบซอส รับประทานอย่างนั้นไม่น่าจะอึดเลย แต่ก็ไม่เป็นไรนานๆ สักครั้ง ก็เตือนหนึ่งไม่เกิน ๓ ครั้ง เวลาเสวยก็รับสั่งถึงเรื่องการบ้านการเมือง เรื่องนโยบายต่างๆ ของรัฐบาล บางทีก็รับสั่งถึงเรื่องสนุกสนานบ้าง และบางครั้งท่านก็ล้อข้าพเจ้าบ้าง

ส่วนในวันธรรมดาซึ่งนั่งโต๊ะกันเพียง ๕ ท่าน คือเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม เจ้าพระยาพลเทพ หม่อมเจ้าวิวัฒนไชย และข้าพเจ้านั้น โดยปรกติเข้าโต๊ะราวบ่ายโมงเศษ รับประทานพลาญคุยกินไป ราวบ่ายสองโมงเศษ รับประทานเสร็จแล้วสักครู่ใหญ่ๆ ข้าพเจ้าก็ลุกขึ้นถวายคำนับแล้วออกไปทำงาน เพราะท่านนั่งอยู่ต่อไปจนบ่าย ๔ โมง ๕ โมง เสดยน้ำชาอีกเป็นธรรมดา บางคราวอยู่จนถึงย่ำค่ำหรือทุ่มหนึ่ง ที่ข้าพเจ้าหนีออกก่อนก็เพื่อได้ออกมาทำงาน และอีกประการหนึ่งบางที่ท่านอาจจะมี ความลับที่จะปรึกษากัน เราเป็นเด็กจะนั่งฟังอยู่ด้วยก็น่าเกลียด ท่านก็ไม่เคยให้ออกไป แต่เราทำงานกับเจ้าใหญ่ นายโตเช่นนี้ เราก็ต้องคิดให้รอบคอบ ที่ต้องระวังที่สุดก็คืออย่าเป็นคนอวดดี อย่าเป็นคนเสือกหรือทะเล้ง แต่ในเวลาเดียวกันก็อย่าทำตัวเป็นคนไม่มีมันสมองของตนเสียเลยจนให้ท่านดูถูก การทำตัวให้พอเหมาะพอคั้นแหละเป็นของยาก เสด็จในกรมเคยรับสั่งกับข้าพเจ้าถึงคนต่างๆ ที่เคยรับใช้สอยท่าน ท่านว่าคนนั้นเป็นอย่างนั้น คนนี้เป็นอย่างนี้ ดูไม่ค่อยจะถูกพระทัยท่านเสียเลย บางคนท่านถึงกับรับสั่งว่าท่านทนไม่ไหวก็มี ข้าพเจ้าต้องคอยสังเกตถึงสิ่งที่ท่านไม่พอพระทัย มีอะไรบ้างที่รุนแรงแล้วเราต้องระวัง

บางวันท่านเสด็จกลับจากประชุมอภิรัฐมนตรีหรือเสนาบดีสภามาพระพักตร์ยังที่ สุด ชะรอยว่าคงมีเรื่องโต้เถียงกันในที่ประชุมอย่างรุนแรงโดยมีความเห็นไม่ตรงกัน วันนั้นโต๊ะกินข้าวเงียบหงอยไม่ร้อเลย นิ่งกันหมด ข้าพเจ้าภาวนาขอให้เจ้าคุณพลเทพมาร่วมโต๊ะด้วย ถ้าท่านมาข้าพเจ้าก็ต้องบอกคนประจำห้องให้รีบโทรศัพท์ไปเตือน แล้วเลยอ้าง

เท็จด้วยว่าในกรมรับสั่งตามถึง ^๕ทั้งนี้เพราะเจ้าคุณพลเทพเป็นคนช่างพูด กำลังที่กรวยอยู่
ที่สุดนั้นมีเจ้าคุณพลเทพมาเพียงครึ่งเดียวเท่านั้นอาจทรงพระสรวลได้ ท่านช่างหาเรื่อง
สนุกๆ มาเล่า แล้วแต่ละเรื่อง Witty ที่สุด

บางวันที่เสด็จในกรมท่านกริ้วมาจากที่อื่น พอถึงที่ทำงานท่านต้องเรียกตัว
ข้าพเจ้าเข้าไปในห้องท่านทุกคราว แล้วก็ปรารภเป็นเชิงบ่นถึงเรื่องต่างๆ บางคราวถึงตำ
บางคนก็มี แต่คราวที่รุนแรงที่สุดที่ข้าพเจ้าจำได้มีดังนี้ พอโผล่เข้าไปในห้องท่านก็รับสั่ง
อย่างไม่มีทางเสียงให้นั่งลง ข้าพเจ้าก็ใจเต้น รู้สึกว่าคงเกิดเรื่องอะไรใหญ่โต แล้วท่านก็
รับสั่งว่า “ฉันเห็นว่าถ้าเมืองไทยดำเนินการไปอย่างนั้นแล้วก็ต้องล้มแน่” แล้วท่านก็รับสั่ง
อะไรที่รุนแรงอีกมากมาย ข้าพเจ้านั่งเหงื่อออกฟุ้งไป ตอนท้ายรับสั่งว่า “ท่านทรงทราบ
เหมือนกันว่า มีคนเกลียดเจ้านายมากขึ้น และท่านไม่เห็นด้วยในการที่จะยกแต่เจ้าขึ้นให้
เลิกลอยนัย และไม่เห็นพ้องด้วยสภิมต่าง ๆ ของรัชกาลที่ ๗ หลายสภิม แต่ก็รับสั่งว่า
สภิมที่สี่ก็มีเหมือนกัน” ครึ่งชั่วโมงผ่านไปคล้ายๆ กับ ๖ ชั่วโมงสำหรับข้าพเจ้า ท่านรับสั่ง
เสร็จแล้วก็บอกข้าพเจ้าอย่างไม่มีทางเสียงว่า “ไปได้ละ” ข้าพเจ้าออกมาในที่โต๊ะทำงาน นั่ง
งงสักรู่ใหญ่ นึกคิดดูว่าหน้าที่เราไม่ได้แล้ว ได้รู้เรื่องดีๆ สูงๆ แต่เส้นประสาทต้องตีหน่อ

การทำงานกับเจ้านายผู้ใหญ่ลำบากมาก เราต้องเป็นนักการทูตอยู่ตลอดเวลา
เช่นท่านมีความเห็นไม่ตรงกันแต่เกรงใจกัน ก็ไม่ค่อยจะตกลงกันได้ เราต้องเป็นคนกลาง
การเขียนรายงานการประชุมบางครั้งข้าพเจ้าต้องใส่ข้อตกลงเอาเอง แต่ก็ได้พยายามหา
เหตุผลมาช่วยอีกฝ่ายหนึ่งเป็นการทำให้เรื่องที่ตกลงนั้นแม้จะชนะก็ดี แต่เหตุผลของอีกฝ่าย
หนึ่งก็ดีมากเป็นต้น ในเรื่องการทำราชการกับผู้ใหญ่ที่มีอำนาจวาสนาชั้นสูงสุดในประเทศ
เช่นนี้มีเรื่องอีกมากมายที่น่าจะจดไว้เพื่อความทรงจำ แต่เห็นว่าถ้าจะจดเอาไว้ก็เป็นภัย
แก่ตัวเราเอง จึงของดการจดเรื่องราวเหล่านี้ไว้ในบันทึกนี้จะกล่าวเพียงว่าข้าพเจ้าต้อง
พินาศอุปสรรคมากมาย เจ้านายหลายพระองค์และเสนาบดีบางคนออกปากชมเชยข้าพเจ้า
เสด็จในกรมพระจันทบุรี ๖ เคยรับสั่งต่อผู้ใหญ่หลายคนถึงตัวข้าพเจ้าว่า “ข้างเผือกของ
เจ้าคุณยมราช”

วิธีจัดระเบียบวาระประชุมนั้นข้าพเจ้าได้คิดวิธีให้เป็นทีสะดวกต่อผู้เป็นประธาน
ในที่ประชุม คือทำบันทึกความเห็นของเจ้าหน้าที่ เล่าเรื่องที่ควรปฏิบัติอย่างใดได้บ้างแล้ว

ชี้ทางให้เห็นถึงผลว่า การปฏิบัติเช่นใดได้ผลอย่างไร และเสียผลอย่างไร โดยให้เหตุผลประกอบ การปฏิบัติงานเหล่านี้แหละที่ทำให้เสร็จในกรรมวางพระทัยในตัวข้าพเจ้า

ในการประชุมวันหนึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ อารมณ์ไม่ตีมาจากไหนไม่ทราบ ท่านไม่พอพระทัยในเรื่องต่างๆ หลายเรื่อง ท่านก็บ่นแล้วก็เล่นงานข้าพเจ้า เราเป็นผู้น้อยผิดถูกเราก็คงรับ เสร็จจากการประชุมแล้วเจ้าคุณเมธาธิบดีซึ่งเข้าประชุมแทนเสนาบดีกระทรวงธรรมการในวันนั้นได้แอบกระซิบกับข้าพเจ้าว่า “ตำแหน่งคุณหลวงให้ฉันเถื่อนละสองพันบาท ไม่รับแน่”

๑๐๖. เรื่องอื่น ๆ ในพ.ศ. ๒๔๗๒

๑. วันที่ ๒๔ พฤษภาคม เวลา ๔.๔๐ ก.ท. ประเดิมเกิดที่บ้านที่ถนนศาลาแดง
 ๒. วันที่ ๒๒ กันยายน เวลา ๑.๓๕ ก.ท. ยายน้อย (ประพาพ) เกิดที่บ้านมักกะสัน แม่เพิ่มศิริเจ็บหนักในการคลอดนี้เป็นเซพซิส แต่แพทย์ไปเข้าใจว่าเป็นมาเลเรียรักษาผิด ข้าพเจ้ามีวหลังเชื่ออยู่ ครั้นเห็นอาการหนักตามแพทย์อื่นมาตุก็หมดหวังเสียแล้ว แม่เพิ่มศิริเสียวันเสาร์ที่ ๑๔ ตุลาคม เวลาบ่าย ๓ โมงตรง ในคำวันนั้นมีเพื่อนฝูงญาติพี่น้องไปอยู่เผาศพกันมาก รุ่งขึ้นบ่าย ๒ โมงรดน้ำศพแล้วก็นำไปไว้ที่วัดมกุฏกษัตริย์ มีเพื่อนฝูงและญาติมาช่วยและมาตามศพกันมาก

๓. วันที่ ๗ พฤศจิกายน ได้รับพระราชทานตรามงกุฎชั้น ๔

๔. วันที่ ๑ ธันวาคม อายุได้ ๒๕ ปี ๗ เดือน ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้ากรมกองเลขานุการสภาการคลัง สภาการเดิน และ ก.ร.พ. ได้รับพระราชทานเงินเดือนในอัตรา ๔๐๐-๕๐๐ บาท ได้รับจริง ๔๐๐ บาท

๕. มกราคม ได้ย้ายกลับมาอยู่บ้านศาลาแดง โดยที่เห็นว่าถ้าอยู่ที่นั่นต่อไปเป็นการรบกวนคุณหญิงพูนมากเกินไป และนอกจากนั้น เขายังมีลูกสาวอีกหลายคน จะทำให้เขาเสียชื่อ ส่วนประจันนั้นคุณหญิงพูนผู้ซึ่งเป็นยายรับเลี้ยงต่อไป ยายน้อยซึ่งพึ่งคลอดนั้นมารดาข้าพเจ้ารับมาเลี้ยง

๖. ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ นี้ ได้ซื้อรถยนต์ใหม่ชนิดเคอโซโตแกงสองตอน เป็นรถคันที่สี่ของข้าพเจ้า ส่วนรถคันเก่าได้ขายต่อไป

๗. ในปลาย พ.ศ. ๒๔๗๒ ทางกรมได้จัดการถวายพระเพลิงพระศพเจ้านายหลายพระองค์ และมีพระศพพระองค์เจ้าไชยท้าวร่วมอยู่ด้วย บิดาได้ส่งข้าพเจ้ามาเป็นผู้เดิน ๓ ทาบและช่วยเหลือ

๘. ร้านดนตรีกีฬาพาณิชยีย้ายมาอยู่สี่ลม คนขายของและเฝ้าร้านคนก่อนได้โกงเงินไปจำนวนหนึ่งจึงไล่ออก และพวกเราได้ตกลงให้แม่ล้วนไปอยู่เฝ้าร้านและจัดการ

๙. โรงเรียนวชิราวุธ (โรงเรียนมหาตมเล็กหลวงเก่า) ได้มาขอให้ไปช่วยหัดนักเรียนเล่นบาสเกตบอลและเบสบอล ได้ไปช่วยหัดอยู่พักหนึ่งจนนักเรียนเล่นกันได้ แต่สำหรับเบสบอลรู้สึกว่าคุณไทยไม่ค่อยชอบเล่น กีฬาของอเมริกันต่างๆ นั้นข้าพเจ้าได้เคยนึกเสมอว่าบางอย่างที่คนไทยพอจะเล่นได้ แล้วอยากจะนำเข้ามาให้โรงเรียนต่างๆ เล่นเป็นกีฬาของโรงเรียน เพราะรู้สึกว่าการเล่นกีฬาของเราอย่างหลังอยู่มาก กีฬาของโรงเรียนมีแต่ชอกเกอร์ตลอดปี ไม่มีอย่างอื่น ถ้ามีกีฬาหลายอย่างก็จะช่วยเด็กของเราให้เป็นนักกีฬามากขึ้น คือเกมใดที่บางคนเล่นได้ไม่ถนัดแต่ก็อาจจะถนัดในเกมอื่น ถ้าเป็นเช่นนั้นเขาก็มีฐานะเป็นนักกีฬาเหมือนกัน อีกประการหนึ่งถ้ามีกีฬาเล่นหลาย ๆ อย่างจะได้ไม่เป็นการเบื่อหน่ายต่อกันและกันเล่นอีกด้วย ข้าพเจ้าเคยนึกอยากจะให้เป็นฤดูที่ต้องแต่เดือนนั้นถึงเดือนนั้นเป็นกีฬาอย่างหนึ่ง แล้วต่อจากเดือนนั้นถึงอีก ๒-๓ เดือนเป็นอีกอย่างหนึ่งอย่างในอเมริกาคงจะดีมากที่สุดทีเดียว

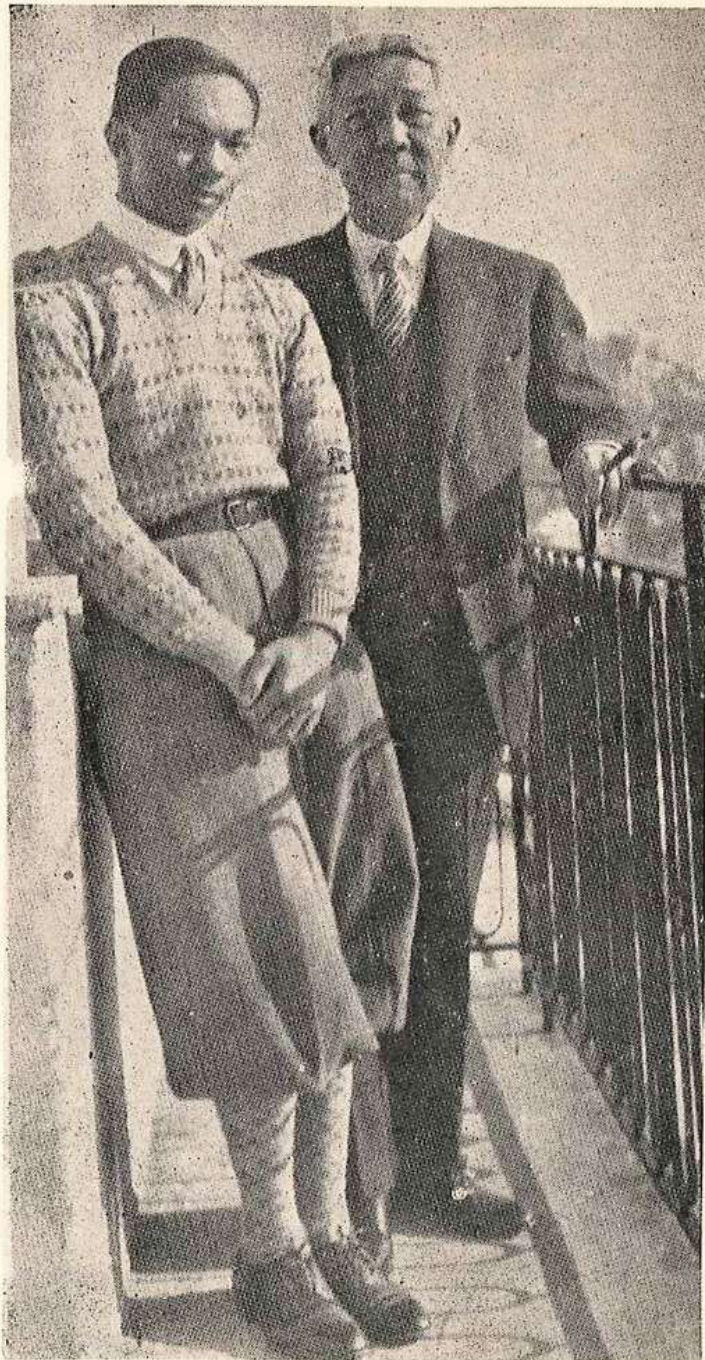
๑๐. เมื่อคราว American Floating University (มหาวิทยาลัยลอยน้ำของอเมริกา) ซึ่งมีทั้งหญิงและชายประมาณ ๔๐๐ กว่าคนเข้ามากรุงเทพฯ ทางกรมได้จัดการรับรองให้พักในกรุงเทพฯ ๓-๔ วัน โดยเหตุที่เวลานั้นเป็นเวลาโรงเรียนปีติจึงได้จัดให้พักตามโรงเรียนต่างๆ เช่นโรงเรียนวชิราวุธ เป็นต้น แล้วทางการก็ได้จัดให้ผู้ที่เคยศึกษาจากอเมริกาและอังกฤษเป็นผู้นำชมสถานที่ต่างๆ โดยกำหนดวันเวลาให้ด้วย เช่นวันนั้นเวลานั้นไปชมวัดพระแก้ว เวลาบ่ายไปชมมิวเซียม ฯลฯ และเพื่อเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ให้สนิทยิ่งขึ้น อีกระหว่างคนอเมริกันและคนไทย จึงได้จัดให้มีการแข่งขันบาสเกตบอลระหว่างมหาวิทยาลัยลอยน้ำกับนักเรียนที่เคยศึกษาจากอเมริกาในกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าได้ถูกมอบหมายให้เป็นหัวหน้าและเป็นผู้ควบคุมทีม ฝ่ายเราจึงได้จัดซ้อมกันเล็กน้อย ตัวข้าพเจ้าเองก็ได้เข้าเล่นด้วย เวลาแข่งขันได้จัดให้มีขึ้นที่สนามในโรงเรียนราชินี และผลที่สุดฝ่ายเราเป็นฝ่ายชนะ

นอกจากนั้นได้มีการแข่งขันเบสบอลระหว่างมหาวิทยาลัยลอนัน กับชาวอเมริกันในกรุงเทพฯ ซึ่งพวกอเมริกันได้ขอให้ข้าพเจ้าเล่นในทีมฝ่ายอเมริกันในกรุงเทพฯ ด้วย และให้เล่นตำแหน่ง Catcher ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญและอันตรายหน่อย เวลาเล่นต้องสวมหมวกเหล็กและใส่เกราะที่หน้าอก ที่เข่า และหน้าแข้ง

๑๐๗. ตามเสด็จกรมพระจันทบุรีนฤนาถไปป่านังและสิงคโปร์

พฤษภาคม ๒๔๗๓ หม่อมเจ้าจรจบกิติคุณ กิติยากร จะได้ออกไปศึกษาวิชาการทหารเพิ่มเติม ณ ประเทศฝรั่งเศส เสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ และท่านหญิงอัปสรสมาน จึงคิดเตรียมจะไปส่งลูกชายลงเรือที่ป่านัง แล้วจะเลยไปเที่ยวถึงสิงคโปร์อีกด้วย การไปนี้เป็นการส่วนพระองค์ รับสั่งให้ข้าพเจ้าลาราชการ ๒ อาทิตย์ (ซึ่งก็เป็นเรื่องแปลกเหมือนกัน เพราะข้าพเจ้าต้องกราบทูลลาหยุดราชการต่อพระองค์ท่านเพื่อตามเสด็จไปกับท่าน) ข้าพเจ้าได้ตามเสด็จขึ้นรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปหาดใหญ่ แล้วไปพักที่สงขลา ๓-๔ วัน ไปพักที่ตำหนักหม่อมเจ้าอมรสมานลักษณ์ ระหว่างพักอยู่ที่สงขลา วันหนึ่งได้ขึ้นรถไฟไปสถานีควนเนียง แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไปจังหวัดสตูล ถนนระยะยาว ๖๐-๗๐ กิโลเมตร เรียบดีพอใช้ แต่ฝุ่นมากหน่อย ได้ไปพักรับประทานอาหารเช้าที่ ๗ พักแห่งหนึ่งห่างจากควนเนียงไม่กี่กิโลเมตรนัก ที่นั่นมีน้ำตกด้วย ทางราชการได้จัดอาหารไว้ที่ริมห้วยติดกับน้ำตกสวยงามมาก อากาศก็สบายเพราะมีต้นไม้ร่ม รับประทานอาหารเช้าเสร็จก็เดินทางต่อไปยังจังหวัดสตูล เจ้าเมืองซึ่งเป็นชาวมลายูมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาได้ต้อนรับเสด็จอย่างเต็มที่ เลี้ยงอาหารกลางวันเป็นอาหารแขก จังหวัดนี้เล็กมากเดินเที่ยวสัก ๑๐ นาทีก็ทั่วเป็นจังหวัดชายทะเลทางคันทะวันตก พลเมืองเป็นแขกมลายูเป็นส่วนมาก ตกเวลาบ่ายก็เสด็จกลับสงขลา ระหว่างทางได้แวะดูโรงเรียนกสิกรรมแห่งหนึ่ง ระหว่างพักอยู่ที่สงขลา ๓-๔ วันนี้ นอกจากเสด็จทอดพระเนตรคูเมืองอย่างตลอดแล้วยังได้เสด็จไปที่สวนต้น Oil palm ของท่านอมรสมานลักษณ์วันหนึ่ง สวนนี้ตั้งอยู่ที่ใกล้สะเดา ระยะทางราว ๔๐ กิโลเมตรจากสงขลา ท่านอมรได้มาลงทุนไว้ในสวนนี้มาก กำลังปลูก African Oil Palm ให้เต็มสวน นับว่าเป็นสินค้าที่ต่างประเทศกำลังต้องการมาก

ถึงกำหนดวันเสด็จในกรมพระจันทบุรีนฤนาถและท่านหญิงอัปสรสมานก็ได้เสด็จออกจากสงขลาไปป่านังโดยรถยนต์ มีขบวนรถ ๔ คัน นอกจากผู้ที่ตามเสด็จไปจากกรุงเทพฯ

ถ่ายภาพกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
เมืองเซนต์มอริตซ์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ พ.ศ. ๒๔๗๔

แล้วมีท่านอมรสมานลักษณ์และท่านหญิงชวลิตตามเสด็จไปอีกด้วย ไปพักรับประทานอาหารกลางวันในเมืองไทรบุรี ทางรถยนต์จากสงขลาไปบึงนี้ข้าพเจ้าได้เคยไปครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ เมื่อเสด็จถึงบึงนี้ได้ไปพักที่โฮเต็ลรันนี่มีต เป็นครั้งที่ ๔ ที่ข้าพเจ้าได้มาเมืองนี้ ในการเสด็จมาถึงนี้มีการต้อนรับการส่งการศกกับเจ้าเมือง ซึ่งเป็นหน้าที่ของข้าพเจ้า รวมทั้งรับแขกอื่น ๆ และสัมภาษณ์พวกหนังสือพิมพ์ เมื่อเรือ President Adams มาถึงและได้ส่งท่านขจรขึ้นเรือและเรือออกจากบึงไปแล้ว เสด็จประทับอยู่บึงนี้อีก ๒-๓ วัน ได้เสด็จเที่ยวชมเมืองโดยตลอด รวมทั้งขึ้นรถยนต์รอบเกาะซึ่งมีระยะทางประมาณ ๓๕ ไมล์ ถนนคกเคียวขึ้นเขาลงเขา เล่นเอาบางคนที่ไม่ค่อยจะเอาใจเย็นโดยเมารถยนต์เราได้อ่านน้ำชาเครื่องว่างไปรับประทานที่ชายทะเลแห่งหนึ่ง เย็นสบายดี และเป็นที่สวยงามมาก อีกคราวหนึ่งได้ขึ้นรถรางซึ่งลากขึ้นไปบนยอดเขาค้วยสายลวด ตามทางรถรางสายนี้หรือใกล้ ๆ ทางรถรางสายนี้มีบ้านพวกเศรษฐีอยู่มากมาย เป็นบ้านสวย ๆ มีสนามเทนนิส สระอาบน้ำ เพราะอากาศบนเขาสบายดีมาก บนยอดเขามีโรงแรมและมีที่รับประทานอาหารและเครื่องดื่ม นอกจากนั้นได้ไปดูสวนสัตว์ซึ่งมีสัตว์ต่าง ๆ มากมาย ได้ไปดูวังซึ่งข้าพเจ้าได้เคยไปดูครั้งหนึ่งแล้ว น่าแปลกมากที่มีภูเขาค่อย ๆ จำนวนน้อย ๆ เกาะและเลื้อยอยู่ในที่ต่าง ๆ ในวัดนั้น เชื่อกันมากไม่ปรากฏว่าเคยกัดผู้ใด เวลาเดินต้องระวังไม่ไปเหยียบมันเข้า เขาเล่ากันว่าภูเขานี้ได้กินผีจึงเป็นอย่างนี้ จริงหรือไม่จริงยังไม่มีใครยืนยัน

ได้เสด็จซื้อของตามห้างร้านต่าง ๆ มากมาย

ถึงกำหนดวันออกจากบึงก็ได้จับรถไฟจากไปรในเวลากลางคืน ไปรถนอนไปเข้ามิดที่กัวลาลัมเปอร์ ต้องตื่นตั้งแต่ ๕ นาฬิกาเพราะรถถึงเวลา ๕.๓๐ นาฬิกา แล้วต้องเปลี่ยนรถไฟที่นั่น เมืองกัวลาลัมเปอร์นี้เป็นเมืองใหญ่ที่สุดเมืองหนึ่งของแหลมมลายู มีถนนงาม ๆ หลายสาย มีตึกสวย ๆ มาก เราได้รับประทานอาหารเช้าที่สถานีรถไฟนั้น พอตกเวลาประมาณ ๙.๐๐ นาฬิกา รถไฟออกต่อไปยังสิงคโปร์ซึ่งไปถึงเวลาราวห้าค่ำ รถจักรของรถไฟมลายูนี้ใช้ถ่านหิน ฉะนั้นผู้โดยสารจึงต้องได้รับความสกปรกหน่อย

เมื่อถึงสิงคโปร์พระสุนทรวราจนา กงสุลเยเนอราลไทย และข้าราชการสถานกงสุลได้มารับที่สถานี แล้วเราได้ไปพักอยู่ที่โฮเต็ลเทลฟี ระหว่างพักอยู่สิงคโปร์นี้ ผู้

สำเร็จราชการแหลมมลายูได้เชิญไปเสวยอาหารกลางวันที่ทำเนียบ ซึ่งข้าพเจ้าได้ตามเสด็จ ไปร่วมโต๊ะด้วย ได้มีโอกาสรู้จักและคุยกับท่านผู้สำเร็จราชการผู้นี้ ทำเนียบของท่านใหญ่ โตมาก อยู่บนเนินเขาสูง นอกจากนั้นเราได้ขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวชอร์และที่ต่างๆ และได้ คุเมืองโดยตลอด คำวันหนึ่งคุณพระสุนทร ฯ ได้เชิญไปเลี้ยงอาหารจีนที่นอกเมืองแห่ง หนึ่ง ที่รับประทานเป็นศาลาอยู่กลางสระน้ำเป็นที่สะอาดสะอาดมาก อาหารเขาก็ดี แต่รู้สึกว่ามีอาหารจีนในกรุงเทพ ฯ ไม่ได้ เพราะอาหารจีนในกรุงเทพ ฯ นั้นเขาปรุงขึ้น ให้ถูกรสลิ้นคนไทย คือรสจืด อีกวันหนึ่งได้ไปดูภาพยนตร์พูดได้ที่โรงที่สร้างขึ้นใหม่เป็น โรงใหญ่และสวยงาม ภาพยนตร์พูดได้ยังไม่มีในเมืองไทยเลย รู้สึกว่าดีมาก เสียงก็ชัดเจน ดีพอใช้ การดูภาพยนตร์คืนวันนั้นเกิดเอกซิเจนท์หน่อย คือท่านหญิงวลิตเป็นลมเขียว ทั่วตัว ท่านอมรและข้าพเจ้าต้องอุ้มท่านลงจากโรงภาพยนตร์มาขึ้นรถแล้วกลับโฮเต็ลแต่ แล้วท่านก็ค่อยยังชั่ว

สิงคโปร์นั้นข้าพเจ้าได้เคยมาครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อคราวออกไปศึกษาวิชา ณ ประเทศ อเมริกาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ คือเมื่อ ๑๓ ปีมาแล้ว มาคราวนี้รู้สึกเปลี่ยนแปลงไปมาก คือ ทางบ้านเมืองก็มีถนนใหญ่ๆ มากมาย และมีตึกสวยๆ เพิ่มขึ้น ทางด้านชีวิตก็มีสถาน ที่หย่อนใจสนุกสนานหลายแห่ง หรืออาจเป็นว่ามาคราวก่อนยัง是孩子อยู่ไม่ได้สังเกต อะไรมากนัก สิงคโปร์นี้เป็นเมืองท่าสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในตะวันออกไกล เรือทุกบริษัท ที่เดินทางมาตะวันออกไกลต้องหยุดแวะที่นี่ สำหรับบ้านเมืองใหญ่โตน่าทึ่ง น่าดู มีร้าน ขายของใหญ่ๆ มีถนนใหญ่และทำดีมาก มีโรงภาพยนตร์ดีๆ มีโฮเต็ลชายทะเล ฯลฯ เมืองนี้นอกจากจะเป็นเมืองท่าเรือที่สำคัญแล้วยังเป็นเมืองสำคัญในด้านการเมืองอีกด้วย ซึ่งอังกฤษหวงมาก เราพักอยู่สิงคโปร์ ๔-๕ วัน เสด็จในกรมและท่านหญิงทรงซื้อของ มากมาย ซึ่งหน้าที่ของข้าพเจ้าก็คอยลงบัญชีให้ทัน แล้วก็แ่งเงินให้เขา ระหว่างทรงซื้อ ของหันมารับสั่งกับข้าพเจ้าว่า “แกอยากได้อะไรบ้างก็เอามาสิ”

การเดินทางกลับเราได้กลับโดยรถยนต์ พระสุนทรวาจนตามเสด็จมาด้วย วัน แรกออกจากสิงคโปร์ตรงไปเมืองมะละกา ถึงเมืองนั้นเวลาบ่ายได้ไปพักที่ Rest House

เมืองมะละกานี้เป็นเมืองเก่าของแหลมมลายู มีชาวปอตกีส้อยเป็นจำนวนมาก เป็นเมืองเล็กๆ ตั้งอยู่ริมทะเลฝั่งตะวันตก มีสถานที่น่าชมอยู่ ๒-๓ แห่ง ซึ่งเราได้ไปดู โดยตลอด ตกเวลากลางคืนก็ค่อนข้างจะเงียบเหงา

รุ่งขึ้นเดินทางต่อไปโดยรถยนต์จากมะละกาไปกัวลาลัมเปอร์ ได้ไปถึงเวลาบ่าย เราได้ไปพักอยู่ที่โฮเต็ลในสถานี่รถไฟ พักอยู่ที่นี้ ๒-๓ วัน เพราะเมืองนี้ค่อนข้างใหญ่และน่า คุ นอกจากนั้นต้องพระประสงค์อย่างมากที่จะไปดูสวนทดลองการเพาะปลูก (Experimental Station) ของรัฐบาลมลายู สวนทดลองนี้จัดทำขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ชาวสวนชาวนาเพื่อจะ ใ้แนะนำต่อราษฎรว่าปลูกอะไรจึงจะมีผลดี และวิธีปลูกอย่างไรจึงจะดี ทั้งนี้ก็มีพระ ประสงค์จะให้มาจัดในเมืองไทยบ้าง สวนทดลองนี้อยู่ห่างจากกัวลาลัมเปอร์ไม่กี่กิโลเมตร ันัก เราได้ไปดูกันโดยตลอดและได้รับความรู้มามาก

ออกจากกัวลาลัมเปอร์โดยรถไฟกลางคืน ถึงปีนังเช้าวันรุ่งขึ้น แล้วก็ขึ้นรถไฟ ต่อไปสงขลาที่เดียว ได้ไปพักที่ตำหนักท่านอมรอีก ๒-๓ วัน ระหว่างประทับอยู่สงขลา ันี่ประจวบกับวันประสูติของเสด็จในกรมด้วย จึงได้มีงานฉลอง โดยมีการเลี้ยงใหญ่และมีละคร ุ แจกของจับฉลากกันอย่างสนุกสนาน ครั้นแล้วก็เดินทางกลับกรุงเทพฯ โดย ารถไฟ รวมเวลาที่ไป ๒ อาทิตย์เศษ ในการเสด็จคราวนี้ข้าพเจ้าต้องเป็นหัวแรงทุกๆ อย่าง ในเรื่องรับแขกก็ดี เงินทองหีบขัดเข้าของ การขนส่ง และให้รางวัลผู้ช่วยเหลือก็ดี ได้จัด เป็นที่เรียบร้อยทุกประการเป็นที่พอพระทัย กลับมาถึงกรุงเทพฯ เสด็จในกรมประทาน แหวน "กิตติยากร" ผังเพชร ท่านหญิงประทานกระตุ่มเสื้อ อ.ส. ผังเพชร

การเดินทางคราวนี้ข้าพเจ้าเป็นผู้เตรียมการ กำหนดวัน และจัดระยะทางถวาย ังสัน รวมทั้งได้กำหนดให้เดินทางโดยรถยนต์หลายครั้งและหลายตอนด้วย จึงขอร้องไม่ ใ้มีหีบใหญ่ๆ ใ้มีแต่กระเป๋าทิ้งทาง พอถึงวันออกเดินทางข้าพเจ้าเห็นจำนวนกระเป๋า ของท่านและผู้ตามเสด็จเข้าแล้วก็แทบเป็นลมเพราะมีจำนวนถึง ๔๐ ใบ ซึ่งข้าพเจ้าต้อง คอยรับผิดชอบในเวลาเดินทางและขึ้นลงระหว่างรถไฟ เรือ รถยนต์ โฮเต็ล แต่กั เคราะห์ดีที่ไม่มีการขาดตกบกพร่องเลย

วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๔๗๓ ระหว่างตามเสด็จในกรมพระจันทบุรี ะ ไปสิงคโปร์ ัง (สำเนา) เกิดที่บ้านศาลาแดง เวลา ๔.๔๐ นาฬิกา

เสด็จในกรมพระจันทบุรี ะ ได้เรียกข้าพเจ้าไปปรารภวันหนึ่งว่า ในปีหน้าท่านจะ มีพระชนมายุครบ ๕๘ ปี ซึ่งจะเท่ากับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉะนั้น ท่านอยากจะใ้มีงานฉลองเป็นงานใหญ่ และท่านขอมอบให้ข้าพเจ้าเป็นผู้จัดงานนั้นตาม

ที่ข้าพเจ้าเห็นสมควร ทรงรับสั่งว่า “ฉันมอบให้แก่ทุกอย่าง ตามที่แก่เห็นควร” ซึ่งข้าพเจ้าได้คิดตระเตรียมไว้บ้างแล้วว่า จะจัดให้สนุกและแปลกๆ กว้างานต่างๆ ที่เคยมีมา และได้กราบทูลตามที่คิดไว้นั้น ซึ่งเป็นที่พอพระทัย

ข้าพเจ้าไม่มีนิสัยเป็นคนชอบประจบ ระหว่างที่ข้าพเจ้ารับราชการในหน้าที่เลขานุการของเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ นั้น ข้าพเจ้าไม่เคยไปที่วัง นอกจากรับสั่งให้หาหรือมีราชการด่วนจึงจะไป แต่การทำเช่นนั้นก็เป็นที่พอพระทัยเสียด้วย เพราะพระองค์ท่านก็ไม่ชอบให้คนไปกวน ท่านชอบอยู่เงียบๆ เรื่องหมุมหมิมต่างๆ ข้าพเจ้าไม่เคยไปกราบทูลให้เป็นที่รบกวนท่าน เราทำอะไรได้เราก็ทำไป อีกอย่างหนึ่งข้าพเจ้าไม่เคยใส่ร้ายใครเลย ใครก็รักชมให้ท่านฟัง ใครไม่ตีก็นิ่งเสีย แต่อย่างไรก็ดีรู้สึกว่าการขึ้นผู้ใหญ่โดยเฉพาอย่างยิ่งในกระทรวงพระคลังเกรงใจข้าพเจ้ามาก

สำหรับผู้ที่จะมาติดต่อกับเสด็จในกรมานั้น ต้องมาติดต่อกับข้าพเจ้าก่อน ข้าพเจ้าต้องพิจารณาว่าเรื่องใดควรถึงท่านหรือไม่ ถ้าไม่ควรถึงเราก็ว่าไปเอง ถ้าควรถึงก็คอยหาโอกาสจัดการให้เขา บางทีมีบางคนอยากได้แหวน “กิตติยากร” ติดกระเป๋าสื่อก็มาขอให้ข้าพเจ้าช่วยจัดการให้ หรือบางคนที่ได้ขึ้นเลวหน่อยอยากได้ขึ้นดีขึ้นก็มาขอให้ข้าพเจ้าช่วยจัดการก็มี

๑๐๘. เรื่องอื่น ๆ ใน พ.ศ. ๒๔๗๓

๑. ตั้งแต่กลับมาจากการศึกษาในประเทศอเมริกาแล้ว เคยได้รับเชิญไปรับประทานอาหารในงานรื่นเริง ไปเล่นกีฬาที่สถานทูตอเมริกันในกรุงเทพฯ เสมอ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับราชทูตบางคนสนิทสนมกันมากๆ ก็เคยไปเที่ยวในที่ต่างๆ ด้วยกันเช่น ไปดูการแข่งขันม้า ไปรับประทานอาหารที่ต่างๆ ด้วยกัน เคยมีปาร์ตี้บางครั้งที่สถานทูต อยู่กันตลอดรุ่ง สนุกสนานกันมาก แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนไทยและคณะทูตหรือชาวอเมริกันในเมืองไทย ความสนิทสนมของคนไทยกับชาวต่างประเทศ ในความรู้สึกของข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีชาติใดสนิทและเป็นกันเองเหมือนคนอเมริกัน

๒. ผู้ที่เคยศึกษามาจากสหรัฐอเมริกา ในเมืองไทยก็มีจำนวนไม่น้อยแล้ว เราจึงได้มีการพบปะรับประทานอาหารร่วมกัน โดยปรกติเดือนละครั้ง พวกเรามีความสามัคคีกลมเกลียวกันดีมาก ถึงปลายปีก็มีงานเลี้ยงใหญ่ครั้งหนึ่ง ในงานเลี้ยงใหญ่นั้นพวก

เรามักเชิญครอบครัวเพื่อนฝูงที่สนิทสนมมาร่วมด้วย ภายหลังการเลี้ยงแล้วเรามักจะมีการแสดงเบ็ดเตล็ด มีละครสั้น ๆ หลายเรื่อง มีดนตรี ทั้งนี้แสดงโดยพวกเราทั้งนั้น สำหรับข้าพเจ้าก็ได้ช่วยแสดงการเล่นดนตรีต่างๆ เป็นประจำ

๓. การเล่นดนตรีเป็นอาชีพสำหรับให้เขาตื่นรำเป็นประจำที่โฮเต็ลพญาไทนั้นก็มีเรื่องซ้ำๆ ที่น่าจดจำเหมือนกัน เช่นคืนหนึ่งพวกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้ไปรับประทานเลี้ยงกันที่โฮเต็ลพญาไท ภายหลังการเลี้ยงท่านก็ลงไปดูเขาตื่นรำกัน ณ สถานที่ตื่นรำในขณะดนตรีบรรเลงอยู่นั้น ท่านมองขึ้นไปบนเวทีเห็นข้าพเจ้าเข้า ก็คงไม่นึกว่าจะเป็นข้าพเจ้าไปได้ ที่เล่นดนตรีอยู่บนเวทีนั้น เพราะเป็นถึงคุณหลวงและเป็นเลขานุการเจ้าใหญ่นายโต ถึงกับชวนให้ดูกันแล้วปรารภว่า “คนนั้นเหมือนคุณหลวงสุขุมมาก”

๔. ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นผู้ที่มีส่วนอยู่ด้วยไม่น้อย ในการที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงสร้างโรงพยาบาลนครเฉลิมกรุงขึ้น ทั้งนี้เพราะเมื่อเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ เสด็จสิงคโปร์ที่ข้าพเจ้าได้ตามเสด็จไปด้วยนั้น เราได้ไปดูภาพยนตร์พูดได้ในโรงที่สร้างขึ้นใหม่ ทั้งใหญ่โตและสวยงาม ข้าพเจ้าจึงได้กราบทูลถามท่านว่า “เมื่อใดกรุงเทพฯ จึงจะมีโรงพยาบาลอย่างนี้บ้าง” ซึ่งท่านได้รับสั่งว่า “เห็นจะต้องคิดอ่านบ้างละ” ครั้นเมื่อเรากลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้วเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ ได้เล่าปรารภถึงเรื่องโรงพยาบาลที่สิงคโปร์โรงนี้ถวายพระปกเกล้าฯ และกราบทูลว่า “กรุงเทพฯ ควรจะมีดี ๆ สักโรงหนึ่ง” พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จึงได้ทรงพระราชดำริจัดสร้างโรงพยาบาล “เฉลิมกรุง”
ขึ้น

๑๐๕. สอบไล่ข้าราชการพลเรือนครั้งที่ ๒ และการไปสอบในภาคเหนือ

ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ นี้ทางการได้จัดให้มีการสอบไล่ราชบุรุษเช่นปีก่อน แต่คราวนี้มีผู้สมัครสอบมาก จึงมีวิธีการสอบคัดเลือกโดยสอบเชาวน์ ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการสอบเชาวน์และท่วงทีวจา การสอบเชาวน์เป็นการสอบข้อเขียน ข้อสอบง่าย ๆ มีมากข้อด้วยกันโดยใช้เวลาจำกัด ผู้ใดเชาวน์ไหวพริบดีเป็นคนเข้าใจง่ายก็ตอบได้มากและได้ดี การสอบเชาวน์นี้ในประเทศอเมริกันนิยมกันมาก ศาสตราจารย์ผู้เชี่ยวชาญทางนี้ได้ทำตำราการสอบเชาวน์ไว้สำหรับคนในวัยต่าง ๆ ตั้งแต่เด็กอายุ ๒—๓ ขวบขึ้นไป การสอบของเราซึ่งผู้เข้าสอบอายุไม่ต่ำกว่า ๑๘ ปีนั้น เราได้เปรียบเทียบความยากง่ายในข้อ

สอบระดับอายุ ๑๔—๑๕ ปีของฝรั่ง แต่ทั้งนี้ก็เป็นครั้งแรกและเป็นครั้งแรกทดลองด้วย จึงวางระดับไว้ค่อนข้างต่ำ และมีความประสงค์ให้เป็นการสอบคัดสรรทั้ง ในประเทศอเมริกา ผู้สมัครเข้าทำงานในห้างร้านต่างๆ ผู้รับสมัครมักจะคัดเลือกโดยวิธีสอบเขาวนอย่างเดียว คือต้องการให้คนที่พูดกันแล้วเข้าใจได้ง่าย เมื่อครั้งมหาสงครามตอนอเมริกาเข้าร่วมสงครามด้วยนั้นมีผู้สมัครเป็นทหารมาก เขาได้คัดเลือกโดยวิธีสอบเขาวนเหมือนกัน แต่อย่างไรก็ดีการสอบเขาวนของเราได้แสดงให้เห็นแล้วว่า ผู้สอบเขาวนได้ก็ได้นั้นในวิชาอื่นดีมาก ส่วนการสอบทั่วๆ ทั่วๆ ไปได้ปฏิบัติเช่นปีก่อน คณะกรรมการมีพระยาศรีบัญชาเข้ามาแทนพระยาภิบาลราชไมตรี ซึ่งออกไปเป็นราชทูตที่ประเทศอิตาลี การไปสอบหัวเมืองคราวนี้ข้าพเจ้าเลือกไปสายเหนือ คือ มณฑลอยุธยา นครสวรรค์ พิชณุโลก และเชียงใหม่

ได้เดินทางออกจากกรุงเทพ ฯ ในต้นเดือนกันยายนไปสอบที่จังหวัดอยุธยาเป็นจังหวัดแรก เมื่อสอบแล้วพักอยู่จังหวัดนั้นหนึ่งวัน จังหวัดอยุธยานั้นอยู่ห่างจากกรุงเทพ ฯ ประมาณ ๗๕ กิโลเมตร โดยทางรถไฟ ตัวจังหวัดตั้งอยู่บนเกาะ จังหวัดนี้เคยเป็นเมืองหลวง ฉะนั้น จึงมีที่สำคัญๆ สำหรับไปชมหลายแห่ง เช่น พระราชวัง วัด และโบราณสถานอื่นๆ เป็นต้น รุ่งขึ้นจึงรถไฟไปจังหวัดนครสวรรค์เพื่อสอบที่นั่นอีก ได้ลงรถไฟที่สถานีปากน้ำโพ แล้วลงเรือข้ามฟากไปยังจังหวัด น้ำในแม่น้ำค่อนข้างเชี่ยว ข้ามฟากถึงตลาดแล้วยังต้องขึ้นรถยนต์ไปศาลากลางจังหวัด ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองไปอีกมาก จังหวัดนี้ตลาดค่อนข้างใหญ่โต รู้สึกว่าเป็นจังหวัดที่กรีกกรีนพอใช้จังหวัดหนึ่ง เมื่อเสร็จการสอบที่จังหวัดนั้นก็ต้องรีบกลับกรุงเทพ ฯ เพราะถ้าจะขึ้นไปพิษณุโลกและเชียงใหม่ก็จะกลับมาไม่ทันกำหนดวันไปต่างประเทศ ฉะนั้น สำหรับพิษณุโลกและเชียงใหม่จึงขอให้ตกเป็นหน้าที่ของพระยาศรีบัญชาไปสอบแทน

๑๑๐. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จกรมพระจันทบุรีนฤนาถไปยุโรป

กรมพระจันทบุรีฯ ประชวรในพระศอ แพทย์ได้ประชุมกันแนะนำให้ไปรักษาพระองค์ในยุโรป การไปนี้เป็นการไปส่วนพระองค์ จึงมิได้คิดจะเอาใครไปตามเสด็จ แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเห็นว่าเป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เพื่อให้สมพระเกียรติจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลือกเลขาการตามเสด็จได้คนหนึ่ง กรมพระจันทบุรีฯ ได้

ทรงเลือกข้าพเจ้า ซึ่งได้รับใช้สอยพระองค์ท่านมาหลายปีแล้ว การตามเสด็จจนคงได้เงินเดือนเต็มและเบี้ยเลี้ยงอีกวันละ ๒ ปอนด์ ส่วนตำแหน่งหน้าที่ราชการของข้าพเจ้าทางกรุงเทพฯ นั้นทางการได้ให้พระยามโหตรวรย์ทำแทน

ในการที่จะไปต่างประเทศคราวนี้ รู้ตัวเพียงระยะเวลา ๒ อาทิตย์เศษเท่านั้น ซึ่งต้องจัดทำธุระหลายอย่างภายในเวลานั้น คือ ตัดเสื้อผ้า ซัochtัวเรือ จัดเรื่องเงินทอง จัดเรื่องหนังสือเดินทาง และเรื่องต่างๆ ของเสด็จในกรมและท่านหญิงอีกด้วย ฯลฯ นอกจากนั้นข้าพเจ้าได้นัดจะไปสอบท่วงที่วาจาข้าราชการในมณฑลภาคเหนือไว้แล้ว ซึ่งจะต้องไปตามกำหนดคนนั้น จึงไปได้เพียงสองจังหวัดเท่านั้น คือ อยุธยา และนครสวรรค์

ก่อนออกเดินทางไปต่างประเทศ ๒-๓ วัน เสด็จในกรมได้เรียกข้าพเจ้าเข้าไปในห้องที่ทำงานของท่านที่กระทรวงพระคลังฯ วันหนึ่ง ทรงชี้ไปที่ตู้เก็บหนังสือตู้หนึ่ง แล้วรับสั่งว่า ในตู้ใบนี้มีหนังสือลับต่างๆ ทั้งนั้น ทั้งราชการและส่วนตัว ถ้าพระองค์ท่านเป็นอะไรไป จะเป็นบ้าหรือตาย ขอให้ข้าพเจ้ามาเปิดตู้นี้ตรวจดูว่าเรื่องใดควรจะจัดส่งคืนไปให้ผู้ใดด้วย ท่านจะได้ทำหนังสือมอบหมายให้เป็นหลักฐาน แล้วท่านก็ได้เขียนหนังสือไว้ให้ข้าพเจ้าฉบับหนึ่ง มอบหมายอะไรต่ออะไรไว้บางอย่างให้จัดทำในเมื่อท่านไม่มีชีวิตแล้ว

ข้าพเจ้าได้ไปลาบุคคลต่างๆ ตามสมควร

วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๗๓ ข้าพเจ้าตื่นแต่เช้ามีดไปที่วังกรมพระจันทบุรีฯ พระองค์ท่านและท่านหญิงและคนใช้หญิงคนหนึ่งซื้ออบเชยที่จะตามเสด็จด้วย แต่งตัวเสร็จแล้ว กำลังจะขึ้นรถไปสถานีรถไฟหัวลำโพง สังเกตดูหน้าตาพวกที่วิ่งไม่ค่อยจะคึกคักเป็นห่วงในการประชุมรื้อมาก ถึงสถานีหัวลำโพงมีผู้คนไปส่งล้นหลาม ที่ท่านเสด็จก่อนข้าพเจ้า ๒ วันก็เพื่อไปกราบทูลลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งประทับอยู่หัวหิน ก่อนรถไฟออกสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ เห็นข้าพเจ้ายืนอยู่ จึงทรงพระดำเนินมาที่ข้าพเจ้าแล้วยื่นมือมาจับและรับสั่งว่า “Bon Voyage” ข้าพเจ้ากราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ไปวันนี้ จะไปวันพุธ” ทรงตอบว่า “ยะ วันพุธฉันไม่มาส่งแถกอก”

บิดาข้าพเจ้าเคยเป็นครูเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ เมื่อท่านยังทรงพระเยาว์และกำลังศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ พระองค์ท่านจึงเรียกบิดาข้าพเจ้าว่า “ครู” ตลอด

มาจนบัดนี้ การเสด็จไปต่างประเทศคราวนี้ บิดาข้าพเจ้าก็ได้ไปส่งที่สถานี ทรงรับสั่งว่า “ฉันหวังว่าคงจะได้กลับมาพบกับครูอีก”

การตามเสด็จไปคราวนี้ ข้าพเจ้าหนักใจอยู่มาก เพราะท่านไม่ค่อยทรงสบาย เสวยอะไรไม่ค่อยได้นอกจากของอ่อนๆ ซึ่งข้าพเจ้าจะต้องจัดการในเรื่องนี้ตลอดทาง แต่ที่สำคัญที่สุดนั้นเกรงว่า ระหว่างเดินทางถ้าท่านเป็นอะไรไปเราก็คงจะลำบากไม่ใช่เล่น เช่นเวลาอยู่ในเรือเขามีระเบียบอย่างไรเราก็ทราบที่อยู่แล้ว

วันที่ ๑๘ กันยายน ๒๔๗๓ (อายุได้ ๒๖ ปี ๔ เดือนเศษ) ข้าพเจ้าก็จับรถด่วนจากกรุงเทพฯ เพื่อไปปิ่นัง เสด็จในกรมและท่านหญิงชั้นรถขบวนนี้ที่หัวหิน วันที่ ๑๙ ถึงปิ่นัง ไปพักที่โฮเต็ลร่นนี้มีคเป็นครั้งที่ ๕ ที่ข้าพเจ้ามาเมืองนี้ พอถึงโฮเต็ลก็มีหนังสือพิมพ์มาสัมภาษณ์หลายฉบับ ข้าพเจ้าก็ได้ให้การไปตามที่เห็นสมควร แล้วเขาก็ไปลงให้เป็นอย่างดี และตอนท้ายลงชมเชยตัวข้าพเจ้าเองอีกต่อหนึ่งด้วย เจ้าเมืองปิ่นังมา Call ตามเคยและข้าพเจ้าก็ได้ให้นาคารด์ไปตอบแทน ระหว่างพักอยู่โฮเต็ลข้าพเจ้าต้องเข้าครัวหลายครั้งเพื่อจัดเรื่องเครื่องเสวย เพราะเสวยได้แต่ของอ่อนๆ

วันที่ ๒๐ เวลาเช้าเรือเปรสซิเคนต์ อคามส์ ซึ่งเป็นเรือลำเดียวกับที่ท่านขจรโดยสารออกไปยุโรปก็ออกจากท่าเรือปิ่นัง มานึกๆ ตูก็แปลก เมื่อ ๓ เดือนเศษมานี้เอง เรายืนอยู่ข้างล่างโบกมือกับท่านขจรในเรือลำนี้ มาคราวนี้เราขึ้นมาอยู่ในเรือลำนี้ โบกมือกับท่านอมร ท่านหญิงชวลิต หลวงภาษาและภรรยา ซึ่งยืนอยู่ข้างล่าง และก็ชุด ๔ คน ขึ้นอยู่กับพวกเราเมื่อส่งท่านขจรขึ้นเรือลำนี้ ตอนเรือออกข้าพเจ้ามีความรู้สึกชอบกลมาก คือรู้สึกที่เราได้เดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลไปต่างประเทศอีกครั้งหนึ่ง

เรือลำนี้เป็นเรืออเมริกันขนาดหมื่นกว่าตัน ยาว ๕๕๐ ฟุต กว้าง ๖๐ กว่าฟุต ใหญ่โตสบายดี อาหารการกินก็ดีมาก และที่ข้าพเจ้าชอบก็คือมีน้ำจืดอาบตลอดเวลา ข้าพเจ้าอยู่ห้องคนเดียว สิ่งแรกที่ต้องจัดก็คือเรื่องเครื่องเสวยต้องติดต่อกับ Chief Steward ว่าเสวยอะไรได้บ้าง วันใดให้จัดอาหารอะไร

กิจประจำวันที่ต้องทำในเรือลำนี้คือ ต้องตื่นแต่ก่อนย่ำรุ่ง แต่งตัวเสร็จเวลาयरุ่งตรง ไปคอยรับเสด็จในกรมที่หน้าห้องท่าน เพื่อไปทรงชั่งน้ำหนักทุกวันว่าลดลงหรือไม่เพียงใด สองโมงเช้าเศษ เมื่อรับประทานอาหารเช้าเสร็จแล้ว ก็นำเอาหนังสือพิมพ์

ถ่ายภาพพร้อมเจ้าขจรจบกิติคุณ กิตติยากร
เมืองเซนต์มอริตซ์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ พ.ศ. ๒๔๗๔

ประจำวัน (เรือลำนี้มีหนังสือพิมพ์ออกทุกวันเวลาเช้า มีข่าวทั่วไปของโลกซึ่งรับทางวิทยุ และมีข่าวกิจการของเรือ) ไปถวายเสด็จในกรมและท่านหญิงระหว่างเสวยอาหารเช้าในห้องของท่าน แล้วก็นั่งคุยอยู่จนเสวยเสร็จ ในกรมเสด็จเดินรอบ “เด็ก” ข้าพเจ้าก็ตามเสด็จ พอสายหน่อยเสด็จเข้าห้องทรงพระอักษร แต่ท่านหญิงก็ออกจากห้องพอดี เสด็จรอบ “เด็ก” ข้าพเจ้าก็ตามเสด็จเป็นเพื่อนท่านอีกเที่ยวหนึ่งแล้วก็นั่งเก้าอี้บนเตียง อ่านหนังสือซึ่งโดยมาก ข้าพเจ้าก็อยู่ด้วย ถึงเวลาอาหารกลางวันข้าพเจ้ารับประทานเสร็จแล้วก็ขึ้นไปคุยด้วยระหว่างท่านเสวยในห้องท่าน บ่ายบางวันท่านหญิงทรงไฟไปเกอร์ข้าพเจ้าก็เล่นด้วย ฯลฯ กลางคืนพอเรารับประทานเสร็จแล้วก็ขึ้นไปคุยกับท่านเช่นเวลาอาหารอื่นๆ จนถึงเวลาเข้าบรรทม ข้าพเจ้าก็ฟรี

เวลาส่วนตัวถ้าวันใดไม่ติดธุระที่กล่าวไว้ข้างบน ก็ได้ไปเล่นเด็กเทนนิสบ้าง นอนกลางวันบ้าง ไปเดินรำเวลาน้ำชาบ้างและเดินรำเวลากลางคืนบ้าง ในเรือลำนี้มีวงดนตรีเดินรำประจำเรือ ซึ่งนอกจากต้องเล่นในเวลาเดินรำแล้วยังต้องเล่นเวลารับประทานอาหารกลางวัน อาหารเย็น และเวลาเรือกำลังจะเข้าท่าเรือ และออกจากท่าเรือทุกๆ แห่ง

คนโดยสารเที่ยวนี้มีไม่มากนักราวสัก ๕๐ คน หนุ่มสาวมีน้อย ที่สาวแท้และที่ได้เล่นหัวกับข้าพเจ้าบ้างก็มีลูกสาวนายพลเรืออเมริกัน ซึ่งบิดาเขาประจำอยู่ที่เซี่ยงไฮ้ เขาชื่อโอลกา เกรเวน อายุราว ๑๖—๑๗ ปี เดินทางมากับมารดาของเขา นอกจากนั้นก็มีภรรยาเจ้าคุณสรรพกิจปรีชา ชื่อบรุณา เป็นชาวอิตาลีเสีย เจ้าคุณสรรพกิจนั้นตั้งใจจะไปยุโรปอยู่แล้ว เมื่อทราบว่าในกรมจะเสด็จก็เลยตามเสด็จไปด้วย พร้อมกับบรุณาและลูกชายเล็กอายุประมาณ ๑ ขวบ ชื่อจิตร นายจิตรชนมาก ข้าพเจ้าต้องช่วยดูแลให้ด้วยบางเวลา

ในเวลาเดินรำจะเป็นตอนเย็นหรือกลางคืน เราก็มีคู่เดินรำประจำอยู่สองคน คือโอลกา และบรุณา ส่วนคนอื่นๆ ก็ไม่ค่อยมีใครเต้นกันนัก

บรรดานายเรือมีกัปตันอันใหญ่มาก น้ำหนักเห็นจะกว่า ๓๐๐ ปอนด์ เดินแทบไม่ไหว เปอร์เซอร์หนุ่มสวย เล่นเปียโนเก่ง หัวหน้านิยมเฝ้าทำทางรู้สึกอยากเจ้าชู้แต่เข้าคนไม่ค่อยเป็น แล้วมีช่างตัดผมหัวแดงคนหนึ่งคลกขบขันมาก ไม่ตลอดเวลาเลย

ระหว่างทางปีนกับโคลัมโบได้มีการซ่อมสำหรับคนโดยสารว่า ถ้ามีภัยเกิดขึ้น คนโดยสารต้องทำอะไรบ้าง ซึ่งเขามีคำอธิบายติดไว้ในห้องทุก ๆ ห้องแล้ว ว่าต้องหยิบ ชูชีพในห้องของตน แล้วขึ้นไปบนเตียงชั้นบน เพื่อขึ้นเรือไปตามที่เขากำหนดไว้ คือใคร อยู่ห้องนอนใดก็ต้องไปขึ้นเรือไปตามเลขที่เขาบอกไว้ในห้องนอน อาณัติสัญญาณภัยก็คือ หูตเรือเท่านั้น ๆ ครัง

๑๑๑. โคลัมโบ

วันที่ ๒๕ กันยายน เรือถึงโคลัมโบ เป็นครั้งที่ ๒ ที่ข้าพเจ้าได้มาเห็นเมืองนี้ อีก เมืองนี้สวยอยู่แต่ในเขตชายทะเลบางตอนเท่านั้น และมีโฮเต็ลใหญ่ พอลึกเข้าไปหน่อย ก็ไม่เป็นเรื่อง บ้านเมืองไม่สู้โตมากนัก พอเรือถึงก็มีกงสุลสยาม (ชาติอังกฤษ) ลงมารับที่ เรือ และมีพระไทยและพระแขกมาเฝ้าเสด็จในกรมเป็นจำนวนไม่น้อย ข้าพเจ้าต้องเป็นผู้ รับแขกแทนเพราะไม่ทรงสบายมากนัก ครั้นแล้วกงสุลก็ได้มอบตัวเองที่จะเป็นผู้พาเที่ยวดู เมือง แต่รับสั่งให้บอกว่าไม่ต้องลำบากดอก เมื่อผู้มาเฝ้าทั้งหลายกลับขึ้นบกหมดแล้ว เสด็จในกรม ท่านหญิง เจ้าคุณสรรพกิจ และข้าพเจ้าก็ขึ้นเที่ยวบนบก เข้ารถคันหนึ่ง โดยมากพวกเราก็เคยผ่านเมืองนี้กันคนละครั้งหรือหลายครั้งแล้วนอกจากท่านหญิง จึงพา ท่านไปดูสถานที่ต่าง ๆ ที่ควรดู เช่นวัดไทยเป็นต้น แล้วก็ไปซื้อของตามร้านต่าง ๆ ไป รับประทานอาหารกลางวันที่แมนต์ ลาวิเนีย เป็นโฮเต็ลอยู่บนเขาริมทะเลนอกเมืองไป หลายกิโลเมตร บ่ายมานั่งพักที่โฮเต็ล “กัลเฟซ” ซึ่งเป็นโฮเต็ลใหญ่และหรูที่สุด เขียน จดหมายและไปสการ์ถึงคนในเมืองไทย ตอนเย็นขึ้นรถยนต์เที่ยวชมเมืองโดยตลอดอีกครั้ง หนึ่งแล้วก็ลงเรือ คำว่านั้นเรือก็ออกเดินทางต่อไป

เมืองโคลัมโบนี้เป็นท่าเรือสำคัญแห่งหนึ่ง อังกฤษได้มาลงทุนไว้มาก เช่นก่อ สร้าง Break Water กันคลื่นไว้เสียวยืดข้างหน้าท่าเรือ เพื่อให้เรือเข้าไปจอดในอ่าวได้ โดยไม่ให้ถูกคลื่น ประวัติของเมืองนี้มีว่าขึ้นอยู่กัปปอร์ตุกอล ระหว่าง ค.ศ. ๑๕๑๗ ถึง ๑๖๕๖ แล้วก็ไปขึ้นอยู่กัปปอลันดา จนถึง ค.ศ. ๑๗๕๖ จึงได้ตกมาขึ้นอยู่กัปปอังกฤษ

พวกแขกตามเมืองท่าเรือทุกท่ามีนิสัยไม่ตีมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่หากิน แถบท่าเรือ คือมันเห็นว่าผู้เดินทางผ่านเหล่านี้มาอยู่เพียงวันเดียวสองวัน ถ้ามันมีโอกา สโกงหรือโกงราคาอะไรได้ก็เป็นโชคกลางของมัน ฉะนั้นมันจึงเอาเต็มที่ สำหรับเราผู้เดิน

ทางต้องคอยระวังตัว และก็นำราคาสูงมากเพราะมันเดินตามกวนเราอยู่ตลอดเวลา ขอ
เป็นผู้นำทางเที่ยวคูเมืองบ้าง ชายของโคยราคาแพงๆบ้าง เป็นนายหน้าหารถเช่าบ้าง ฯลฯ

๑๑๒. คลองสุเอซและปอร์ตเซต

วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๔๗๓ เข้ามีตเรือถึงเมืองสุเอซ ซึ่งเป็นเมืองตั้งอยู่ทางค้ำ
ใต้ของปากคลองสุเอซ แล้วก็เดินทางในคลองต่อไป เ็นถึงปอร์ตเซตพวกเราก็ลงเที่ยว
กันตามเคย และก็ถูกพวกแขกอียิปต์กวนตามเคยเช่นกัน เมืองนี้เป็นเมืองค่อนข้างเล็ก
เที่ยวประเดี๋ยวเดียวก็ทั่วเมือง เราได้ไปคุตามห้างร้านขายของบ้าง เมืองนี้ข้าพเจ้าได้
เคยผ่านมากครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

คลองสุเอซนี้ได้ขุดขึ้นเพื่อให้ทางคมนาคมจากยุโรปมาเอเชียใกล้ขึ้น โดยไม่ต้อง
อ้อมทวีปแอฟริกา ซึ่งต้องเสียเวลาเรือเดินถึงสองอาทิตย์ นอกจากเสียเวลาแล้วก็เป็
การสิ้นเปลืองอื่น ๆ อีกมาก เพราะเรือเดินวันหนึ่งต้องสิ้นเปลืองเชื้อเพลิง เงินเดือน
คนเรือ ค่าอาหาร ค่าสีกหระของเรือ ฯลฯ ระยะทางตัดจากทะเลเมดิเตอร์เรเนียนมา
ออกทะเลแดง คือจากปอร์ตเซตถึงสุเอซมีระยะทางเพียง ๘๗ ไมล์เท่านั้น และยังได้
อาศัยผ่าน Lakes เดิมด้วยอีก ๒๑ ไมล์ คงต้องซุกเพียง ๖๖ ไมล์ สองข้างทางของคลอง
ที่ขุดนี้เป็นทะเลทราย บางวันลมจกก็พัดเอาทรายมากองบนเรือได้มาก ๆ ประวัติของ
การขุดคลองนี้ว่าคนชาติฝรั่งเศสชื่อ Ferdinand de Lesseps เป็นผู้คิดจัดขุดขึ้นโดยได้รับ
อนุญาตจากปราชของอียิปต์ ได้ตั้งเป็นบริษัทขึ้น ทุนแปลกล้านปอนก์ การขายแชร์ก็ชุก
ชลักมาก ตั้งต้นขุดเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๙ เสร็จเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๙ รวมเวลา ๑๐ ปี ระหว่าง
นี้ยุ่งเหยิงมากในเรื่องเงินไม่พอ เมื่อเปิดแล้วใหม่ๆ ก็ขาดทุนเพราะเรือผ่านน้อย แต่
ผลที่สุดต่อมาอังกฤษได้ซื้อแชร์ไว้มาก มาจนบัดนี้ก็อยู่ในอิทธิพลของอังกฤษ และเวลา
นี้เรือผ่านมาก บริษัทนี้ได้กำไรงาม ค่าเรือผ่านค่อนข้างแพง เรือขนาด “เปรสตีเตนต์
อตามส์” นี้ผ่านเที่ยวหนึ่งต้องเสียเงินค่าผ่านร่วมสองหมื่นบาท (ประมาณแปดพันเหรียญ
อเมริกัน) เรือที่จะผ่านต้องกินน้ำลึกไม่เกินประมาณ ๓๐ ฟุต เวลาเรือสวนกันลำหนึ่งต้อง
หยุดจอดแอบอยู่ข้าง ๆ อีกลำหนึ่งก็ต้องแล่นช้าอย่างที่สุด เมื่อเรือได้จอดพักที่ปอร์ตเซต
หลายชั่วโมงแล้ว คำวันนั้นเวลาสองยามเรือก็ได้ออกเดินทางไปอเล็กซานเดรียต่อไป

๑๑๓. อเล็กซานเดรีย

วันที่ ๗ เข้าเรือถึงอเล็กซานเดรียซึ่งเป็นเมืองท่าเรือ และเมืองใหม่ของอียิปต์ เมืองหนึ่ง เป็นเมืองเก่าแก่และสำคัญในประวัติศาสตร์ด้วย เมืองนี้สวยและหรูไม่แพ้เมืองฝรั่ง มีตึกงามใหญ่โต มีถนนริมทะเลงามมาก เราได้ไปดู Mummies (ศพที่เขาคิด ยาเก็บไว้คงร้อยๆ พันๆ ปี โดยไม่เปื่อยไม่เน่า) ในมิวเซียม ใดๆ ไปก็ไม่น่าเกลียดหรือน่ากลัวเลย เหมือนกับคนนอนหลับ เนื้อหนังก็สดก็ เสียแต่สีเนื้อค่อนข้างดำ วิธีเก็บศพไว้เช่นนี้เขาว่าต้องเอาสิ่งที่จะเนาได้ในตัวคนออกให้หมด แม้จนกระทั่งมันสมองก็ต้องเอา ลวดแยงขึ้นไปทางรูจมูกดึงเอาออกมา แล้วก็อบศพด้วยน้ำยาชนิดหนึ่ง ศพทั้งหมดที่ได้ เห็นนับจำนวนหลายสิบ นอกจากนั้นก็มีหีบศพงามๆ และของโบราณร้อยแปด เราได้ไปดูสถานที่โบราณเรียกว่าปราสาทไคกิน เล่ากันว่าในสมัยกระโน้นกษัตริย์นิยมอยู่ไคกินกัน เราเดินลงบันไดกว่าจะถึงข้างล่างไม่ใช่ใกล้ รู้สึกอึดอัดมาก หายใจไม่สะดวก สงสัยว่าสมัยกระโน้นเขาอยู่กันได้อย่างไร เห็นจะก๊วยความเคยชินนั่นเอง ข้างล่างนี้มีพร้อมทุกอย่าง และจัดไว้อย่างสวยงาม มีห้องต่างๆ เหมือนกับบ้านที่เราอยู่กันเดี๋ยวนี้ นอกจากนั้นที่ไว้สักรั้วพาหนะก็ต้องลงไปอยู่ไคกินเช่นกัน มีลำธารน้ำรับประทานไหลผ่านที่อยู่นั้น ตลอดจนมีที่ไว้ศพเมื่อตายแล้ว interesting มาก

ตอนบ่ายเราได้ไปรับประทานน้ำชาที่ในสวนดอกไม้แห่งหนึ่ง เป็นสวนใหญ่ และหรูพอใช้ มีคนตรว้งใหญ่บรรเลงตลอดเวลา มีผู้คนมารับประทานน้ำชากันหนาแน่น ต่อจากนั้นเราได้ไปชี่รดยนต์รอบเมืองและได้เลยออกไปดูนอกเมืองด้วย ตามถนนหนทางไปนอกเมืองเต็มไปด้วยคันอินทผลัม ได้ไปเที่ยวดูบ้านเมืองอย่างตลอด ตอนกลางคืนเมื่อได้เสด็จเข้าห้องบรรทมแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ออกไปเที่ยวอีก โดยจ้างคนนำทางคนหนึ่งให้พาไป แต่ก่อนลงจากเรือได้บอกกับเจ้าหน้าที่ในเรือว่าคนๆ นี้เป็นคนพาฉันไป ถ้าฉันหายไปในไม่ไคกลับมาก็ขอให้เอากับคนๆ นี้ ทั้งนี้ข้าพเจ้ากลัวถูกต้มเหมือนกัน เพราะเท่าที่ทราบเรื่องมาแล้วเขาว่าเมืองปอร์ตเสต และอเล็กซานเดรียนี้แซกอียิปต์ต้มคนโดยสารที่ผ่าน มาเสมอ ผู้นำทางได้พาข้าพเจ้าไปโรงเต็นท์ที่หรูแห่งหนึ่งอยู่ชายทะเลเรียกว่า Pavilion Blue แล้วพาไปดู "ระบำเปลือยกาย" ที่ๆ พิเศษ มีผู้หญิงเปลือยกายออกมาเต้นรำแบบอียิปต์ และไปดูของแปลกอีกหลายอย่างสนุกสนานดี บังเอิญเคราะห์ดีของข้าพเจ้าด้วย

วันนั้นทั้งเมืองตบแต่งไฟฟ้าสว่างไสวไปหมดคล้ายกับงานเฉลิมของเรา ^{๕๕}ทั้งนี้เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จกลับเข้ากรุงไคโร เป็นพิธีทุกปีที่ต้องจุดไฟเฉลิมส่งพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเสด็จมาจากอากาศหนาวร้อนที่เมืองนี้ ชาวอียิปต์บ่นให้ฟังว่าเมืองเขาเก็บภาษีแพงมาก แล้วก็ชื้อ เอาเงินที่เก็บไปนั้นมาตบแต่งไฟเพื่อส่งพระเจ้าแผ่นดินเข้ากรุง ไม่เห็นเป็นประโยชน์อะไรเลย

ผู้หญิงอียิปต์เคยได้มีคำบอกเล่าว่าสวยงาม สีนือเป็นสีทอง ฯลฯ ได้มาเห็นด้วยตนเองก็ลงความเห็นว่าไม่เลว เสียอย่างเดียวที่เธอใส่ผ้ามุงบางๆ ปิดหน้าเสียครึ่งหน้า คือ ^{๕๖}ตั้งแต่ไต้ขึ้นตาลงมา โดยมากผู้หญิงสาวปิดหน้าอย่างนี้ทุกคน เขาว่าเป็นธรรมเนียมของ เขาว่าหญิงที่ยังไม่ได้แต่งงานต้องปิดหน้าอย่างนี้ เขายังปิดเราก็กังอยากดู เดินไปตามถนนก็เจอแต่หญิงปิดหน้า

วันที่สามเช้าเราก็ก่ออกเที่ยวดูเมืองต่อไปอีก ตูรุษขายของ ไปชุมนุมดู ตูรุษขายของโบราณและสถานที่ต่างๆ เสด็จในกรมทรงชื้อบุหรืมากมายก่ายกอง ตอนบ่ายเรือออก

๑๑๔. เนเปิ้ลส์ ปอมเปอี และเบนัว

วันที่ ๑๑ เข้าเรือถึงเมืองเนเปิ้ลส์ในประเทศอิตาลี มีเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง และเจ้าคุณอภิบาล ฯ ราชทูตที่กรุงโรม และคุณหญิงรีนมารับเสด็จที่เรือพร้อมทั้งกงสุลของเรา (ชาวอิตาลี) ด้วย ตอนเรือจะเทียบท่ามองลงไปเห็นรถยนต์เก่งสวยๆ จอดอยู่ ๒-๓ คัน มีผู้คนแต่งตัวเรียบร้อยใส่หมวกสูง มีคนแต่งยูนิฟอร์มต่างๆ อีกหลายคน กันึกได้ทันทีว่ามีหน้าที่อีกแล้ว พอเรือจอดบุคคลเหล่านั้นก็ขึ้นมาบนเรือ ข้าพเจ้าก็ได้แนะนำตนเองแล้วพาไปนั่งคอยในห้องรับแขก แล้วเชิญเสด็จในกรมออกมาแนะนำให้รู้จักผู้ที่มารับเหล่านั้น เมื่อได้ปราศรัยกันพอสมควรแล้วนายทหารองครักษ์เจ้าเมืองได้กราบทูลว่า ได้ส่งรถเก่งใหญ่สองคันมาไว้สำหรับทรงใช้

ก่อนถึงเนเปิ้ลส์เรือผ่านช่องแคบเมซิना คือระหว่างประเทศอิตาลีและเกาะซิซิลี ตอนผ่านช่องแคบซึ่งมีระยะกว้างเพียงสองไมล์นี้ กับทันบอกข้าพเจ้าว่าถ้าผ่านเวลากลางคืนลำบากมาก เพราะน้ำเชี่ยวและมีเรือเล็กข้ามไปข้ามมาอยู่เสมอ

เนเป็ลสเป็นเมืองท่าเรือใหญ่ เมืองอุตสาหกรรม เมืองเก่าแก่และสำคัญในประวัติศาสตร์ของอิตาลีเมืองหนึ่ง มีภูเขาไฟใกล้ๆ อยู่ลูกหนึ่งเรียก Versuvius กลางวันเห็นควันขึ้นเป็นกลุ่มๆ ตลอดวัน กลางคืนเห็นไฟขึ้นเป็นฝอยๆ เห็นใหม่ๆ ชักตกใจกลัวมันจะระเบิด แต่เมื่อทราบว่ามันเป็นอยู่อย่างนั้นหลายร้อยปีมาแล้วก็ค่อยสบายใจขึ้น

เราตั้งต้นเที่ยวดูสถานที่ต่างๆ คือ ๑. ไปดูเมืองร้างชื่อ Pompeii ระยะทางประมาณ ๑๕ ไมล์ คือโดยรถยนต์ราวครึ่งชั่วโมงจากเนเป็ลส ถนนดีมาก พังทำขึ้นใหม่เป็นถนนคอนกรีตมีขนาดกว้างให้รถเดินได้หลายแถว ประวัติของเมือง Pompeii นั้นมีอยู่ว่า เมื่อพันแปดร้อยกว่าปีมาแล้ว เมืองนี้เป็นเมืองที่ใหญ่โต ในสมัยนั้นเป็นเมืองที่ศิวิลย์มาก แล้วถูกภูเขาไฟ Versuvius ระเบิดทับเมืองทั้งเมือง คนตายมากมาย เมื่อระเบิดทับแล้วไม่เห็นเมืองเลย ต่อมานักประวัติศาสตร์ว่า ในพงศาวดารมีเมืองสำคัญอยู่ตรงนั้นเมืองหนึ่งชื่อ Pompeii ถูกภูเขาไฟระเบิดทับ เขาตั้งต้นขุดก็พบเมืองจริงๆ พังปนบิหมกแต่ก็ยังเป็นโครงรูปถนนบ้านเรือนตึกใหญ่ๆ การขุดเมืองนี้ความที่ใหญ่โตมากในกรมและท่านหญิงต้องเสด็จขึ้นแคว่หามจึงจะได้ขุดตลอด เพราะถนนหนทางมีมากสายและยาวๆ ทั้งสิ้น จะเห็นได้ทีเดียวว่าเมื่อสมัยสองพันปีมาแล้วเขาก็ศิวิลย์ ไม่ใช่เล่น ถนนต่างๆ เป็นถนนหินทั้งสิ้น ไม่สู้กว้างนัก และมีบ่อน้ำสำหรับประชาชนตามข้างถนนเป็นระยะๆ สำหรับบ้านผู้มั่งคั่งนั้นใหญ่โตมาก มีสวนภายในบ้าน มีสระอาบน้ำ มีห้องต่างๆ มากมาย ประดับประดาด้วยหินสีต่างๆ สวยงาม มีโบสถ์วัด มีอนุสาวรีย์ ยิ่งไปกว่านั้นผู้นำทางของเรายังได้ชี้แจงเพิ่มเติมอีกว่าโรงผู้หญิงคนชั้วก็มี เพราะมีป้ายของลามกติดอยู่ข้างถนนชี้ทางให้ไปทางนั้น นัยว่าพลเมืองเมืองนี้เมื่อยังเป็นเมืองอยู่มีประมาณ ๒ หมื่นคน เมื่อขุดบ้านเมืองร้างตลอดแล้วก็ได้เข้าไปดูในมิวเซียม เห็นคน สัตว์ต่างๆ นอนตายเมื่อภูเขาไฟระเบิดแต่หินจับจนเป็นหินทั้งชิ้น คนก็ใส่สุนัขก็ติดนอนงออยู่ที่เดียว เพราะหินร้อนของภูเขาไฟลงมาจับตัวในขณะไม่รู้ตัว

เราไปรับประทานอาหารกลางวันที่โฮเต็ลใหญ่อยู่ถนนชายทะเล และอยู่กลางเมือง อาหารประจำชาติของชาวอิตาลีนั้นคือมักกะโรนี เหมือนกับเรารับประทานข้าวสำหรับมักกะโรนีนั้นเมื่อต้มเข้าแล้วก็คงเหมือนกันทุกแห่ง แต่ของอร่อยนั้นคือซอสหน้าต่างๆ ที่ใส่บนมักกะโรนี รสชาติความอร่อยอยู่ที่ซอสนี้ แล้วก็โรยเนยแข็งด้วย เราได้รับประทานอาหารนี้อาหารมาก

ตอนบ่ายไปคุยที่ภูเขาไฟพบใหม่เรียกว่า Salfa tarra อยู่ไม่ห่างจากเนเปิ้ลส์มากนัก ไปโดยรถยนต์ไม่นานก็ถึง เวลาเดินไปบนพื้นแผ่นดินที่เป็นภูเขาไฟนั้นใจชักไม่ค่อยดีเพราะ รู้สึกที่เดียวว่าข้างใต้กลวงและเคือตพลุ่งๆ อยู่ แต่เมื่อคนอื่นเขาเดินกันไปได้นับเป็นสิบๆ ปีมา ก็เห็นจะไม่เป็นอะไร เราได้เดินไปคุยถึงปากภูเขาไฟและเห็นกำลังเคือตที่เดียว ตอนเย็นขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวในเมืองกุสตาณที่ต่างๆ โดยตลอด

อันที่จริงเมืองเนเปิ้ลส์นี้ไม่เลว ใหญ่โตครึกครื้นและสวยงามพอใช้ มีพลเมืองราวแปดแสนคน เขาว่าตั้งแต่มุสโสลินีเข้ามาเผด็จการบ้านเมืองสะอาดและเจริญขึ้น

กลางคืนวันนั้นเมื่อเสด็จในกรมและท่านหญิงเข้าห้องบรรทมแล้ว พวกเรา คือ เจ้าคุณอภิบาลฯ และคุณหญิงรื่น เจ้าคุณสรรพกิจฯ และบรูนา ข้าพเจ้า และรีนา (น้องสาวบรูนา) ซึ่งมารับพี่สาวที่เมืองนี้ได้ไปเที่ยวด้วยกัน ไปเดินรำตามสถานที่ต่างๆ อยู่ด้วยกันจนดึก รีนาเป็นผู้หญิงอิตาเลียนที่สวยงาม เสียแต่พูดอังกฤษไม่ได้ พูดได้แต่ภาษาอิตาเลียนและภาษาฝรั่งเศสเล็กน้อย เลยทำให้หมกสนุกไปหน่อย บรูนาอยากให้ข้าพเจ้าชอบรีนามากๆ จะได้แต่งงานกับเขาแล้วพามาเมืองไทย ตัวบรูนาจะได้ไม่เหงวยในภายหลัง

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๒ เขาก็ได้ไปเที่ยวในเมืองอีกครั้งหนึ่ง ตอนบ่ายเรี้อออก เจ้าคุณอภิบาลฯ และคุณหญิงตามเสด็จไปในเรือเพื่อไปส่งที่เียนัว คืนวันนั้นข้าพเจ้าได้แสดงความกล้าหาญเข้าเล่นไปเกอร์กับพวกขาใหญ่ๆ แต่เล่นอย่างระวังที่สุด ผลที่สุดก็คงเสียไปเล็กน้อย

พลเมืองชาวอิตาเลียนคิดเฉลี่ยโดยทั่วๆ ไปรูปร่างไม่สูงใหญ่โตนักและผิวเนื้อค่อนข้างคล้ำ เพราะอยู่ในประเทศที่ไม่หนาวจัดทีเดียว และมีแดดมาก สำหรับผู้หญิงเวลาสาวๆ ก่อนข้างสวย แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่ทราบพอแก่ตัวลงมักจะอ้วนและมักจะมีหนวด ชาวอิตาเลียนชอบรับประทานของรสจัดและมีกลิ่นเหม็น เช่นกระเทียมและหัวหอมเป็นต้น

เครื่องแบบของทางราชการอิตาเลียน เช่นทหารเหล่าต่างๆ ศุลการักษ์ เจ้าหน้าที่อื่นๆ โดยมากค่อนข้างสวย ดูคล้ายๆ เครื่องแบบเสือป่าของเราในสมัยพระมงกุฎเกล้าฯ ดูเจริญตาดี

วันที่ ๑๓ เข้า เรือถึงเียนัว มีกงสุลสยามซึ่งเป็นชาวอิตาเลียน และหลานสาวมารับที่เรือนำช็อคโกแลตมาถวายท่านหญิง ครั้นแล้วก็เชิญไปรับประทานอาหารกลางวันที่ Porto Fine อยู่บนเขาชายทะเลห่างจากเียนัวหลายกิโลเมตร เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้วได้

ถ่ายรูปหมู่ไว้เป็นที่ระลึก ตอนบ่ายได้ไปดูสถานที่สำคัญและสวยงามของเมืองเยนัวหลายแห่ง แต่ที่น่าอยู่มากก็คือสถานที่ฝั่งศพและเผาศพ ซึ่งเป็นสถานที่ใหญ่โตมาก ทำเป็นที่คล้ายๆ กับเป็นสวนบางตอน บางตอนเป็นอาคารใหญ่มีบันไดหินอ่อนขึ้นไปสูง ใต้บันไดแต่ละชั้นนั้นเป็นที่ไว้ศพทั้งสิ้น มีชื่อติดอยู่ที่ผนังข้างๆ นัยว่าได้บันไดหินอ่อนนั้นเขาเก็บค่าฝั่งศพแพงมาก สถานที่นี้เป็นสถานที่ๆสวยงาม และมีชื่อเสียง เขารู้กันว่าผู้ที่ผ่านมาเมืองเยนัวถ้าผู้ใดไม่ได้มาชมสถานที่นี้ก็เหมือนกับว่ายังไม่เคยมาเมืองเยนัว สำหรับที่เผาศพทำเป็นเตาที่มีทั้งใช้ไฟฟ้าและไฟแก๊ส ถ้าเปิดไฟอย่างแรงแล้วพื้บเคียวก็ไหม้หมด แต่ถ้าต้องการเก็บกระดูกไว้เขาก็เปิดไฟอย่างอ่อน เผาไปจนเหลือแต่กระดูก เมื่อได้ชมที่นี้เสร็จแล้วตอนเย็นกงสุลเชิญไปรับประทานอาหารที่บ้านเขาซึ่งค่อนข้างใหญ่ อยู่บนเนินเขา ออกนอกเมืองไปหน่อยหนึ่ง เขารับรองเต็มที่ มีหลานสาวสองคนหน้าตาสวยทั้งคู่

กลางคืนเมื่อเสด็จในกรมและท่านหญิงเข้าบรรทมแล้ว พวกเรา คือเจ้าคุณและคุณหญิงอภิบาล ฯ เจ้าคุณสรรพกิจ บรุณา และข้าพเจ้าก็ออกเที่ยวดูเมือง และไปเดินรำกันอีกอย่างสนุก

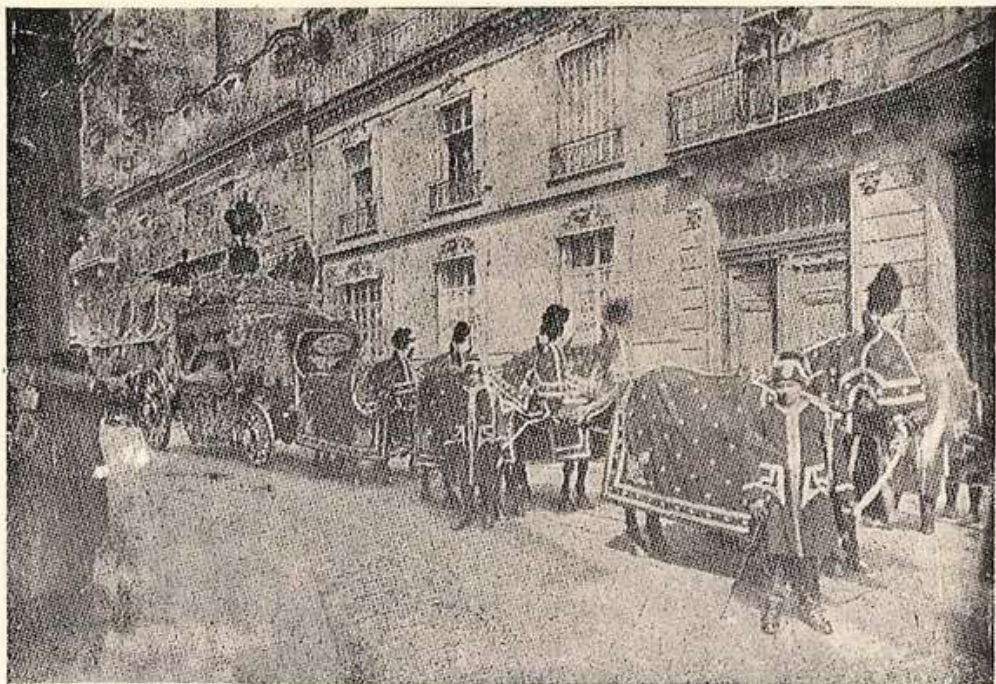
เมืองเยนัวนี้เป็นเมืองใหญ่และเป็นเมืองที่สำคัญของอิตาลี เป็นเมืองอุตสาหกรรม และเป็นเมืองเก่าแก่ มีความสำคัญในประวัติศาสตร์เหมือนกัน

วันที่ ๑๔ ตุลาคม เข้าออกไปเที่ยวในเมืองอีก ตอนบ่ายเรือออก กลางคืนวันนั้นจัดแจงเตรียมข้าวของ ฯลฯ เพราะรุ่งขึ้นจะถึงมาเชลส์แล้ว

ตอนถึงเมืองเยนัวนี้ รู้สึกว่าเสด็จในกรมทรงพอพระทัยในการปฏิบัติหน้าที่ของข้าพเจ้าเป็นอันมาก ที่ข้าพเจ้าทราบดังนั้นก็เพราะคนใช้หญิงได้มาเล่าให้ฟังว่า ท่านได้รับสั่งชมเชยลับหลังข้าพเจ้ามากมายต่อท่านหญิงว่าคล่องและดีต่าง ๆ

๑๑๕. ถึงประเทศฝรั่งเศส

วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๗๓ เรือถึงมาเชลส์มีเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองกงสุลสยาม (ชาวฝรั่งเศส) และหลวงประเสริฐไมตรี จากสถานทูตปารีสมารับ ข้าพเจ้าต้องเห็นเจ้าน้อยตามเคย ก็ต้องรับแขก นอกจากนั้นต้องจัดเรื่องรางวัลคนรับใช้ในเรือ เรือหีบ และกระเป่า การตรวจของและขนของ และเงิน ฯลฯ เรื่องการให้รางวัลคนรับใช้ในเรือนั้นหนักใจข้าพเจ้ามาก สำหรับตัวข้าพเจ้าเองไม่เป็นปัญหาประการใด คือให้คนรับใช้ห้อง

ขบวนพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๗๔

นอนและห้องอาหารคนละปอนด์พอแล้ว ส่วนคนอื่นๆ เช่น คนประจำบาร์ คนขับรถแท็กซี่ คนประจำห้องน้ำ เหล่านี้ก็ตกลงมาตามส่วน แต่สำหรับเสด็จในกรมได้เสด็จไปอย่างเจ้านาย การรางวัลก็ต้องสูงขึ้นเพื่อให้สมพระเกียรติ แต่จะรางวัลเพียงใดจึงจะเหมาะสมเป็นเรื่องพิจารณาาก ถ้าให้น้อยไปเขาก็ถูกเจ้านายไทย ครั้นจะให้มากไปก็เป็นการเกินควร นอกจากนั้นสำหรับเสด็จในกรมแล้วยังควรต้องรางวัลพวกเจ้าหน้าที่ชั้นหัวหน้าอีกด้วย

เมื่อขึ้นบกแล้วได้ไปพักที่ Hotel de Noailles หนึ่งวัน เมืองมาเซลส์นี้ข้าพเจ้าเคยผ่านมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ จึงรู้จักเมืองอยู่บ้าง บ่ายวันนั้นก็ได้เที่ยวชมเมืองกันโดยตลอด ไปดูร้านขายของต่างๆ และได้ขึ้นรถยนต์ไปชมโบสถ์ (Notre Dame) บนภูเขาสูงด้วย ซึ่งเป็นที่สำคัญแห่งหนึ่ง ใครมาเมืองนี้ต้องไปชมที่นั่น

ระหว่างเดินทางมาในเรือ ก็บันทึกได้เชิญเสด็จในกรม ท่านหญิง และข้าพเจ้าไปรับประทานอาหารบน Bridge Deck ครั้งหนึ่ง และได้พาดูกิจการของการเดินเรือต่างๆ เช่นการแผนที่ การส่งงาน การถือท้ายเรือ ฯลฯ ส่วน Activities ในเรือมีหลายครั้ง เช่นคืนหนึ่งมีงานเรียกว่า “วันคนจน” (Poor Man's Party) คนโดยสารแบ่งตัวกันเป็นคนจนทั้งนั้น ใครแต่งเป็นคนจนได้แปลกมากกว่าก็ได้รับรางวัล คืนวันนั้นสนุกดี มีคนแต่งเป็นคนขอทาน แห่ขยำ และคนจนประเภทต่างๆ ขบขันดี บางคนแต่งเสียจนเราจำแทบไม่ได้ ข้าพเจ้าแต่งเป็นชาวนาไทยโดยเสด็จในกรมให้ยืมผ้าลายของท่านมาให้แต่ง คำว่าวันนั้นในห้องรับประทานอาหารก็ใช้เทียนไขแทนไฟฟ้า ผ้าปูโต๊ะก็ใช้อย่างคนจนใช้ คือ ฆาก ๆ วิน ๆ จานและช้อนช้อมก็ใช้ของเก่า ๆ บ่อยเดินโต๊ะก็แต่งตัวอย่างโรงกินข้าวสำหรับคนจน แสดงให้เห็นว่าพวกอเมริกันชอบเล่นของแปลก ๆ อีกคราวหนึ่งมี Fancy Dress Ball วันนั้นตรงกันข้ามแต่งตัวกันสวย ๆ ข้าพเจ้าได้แต่งตัวอย่างสุภาพบุรุษไทย คือนุ่งผ้าม่วง สวมถุงเท้ารองเท้าเต็มที

วันที่ ๑๖ เช้า ออกจากมาเซลส์โดยรถไฟ คำว่าวันนั้นถึงกรุงปารีส มีเจ้าคุณวิจิตรวงศ์ ว อัครราชทูต และข้าราชการสถานทูต และนักเรียนมารับกันมาก ครั้นแล้วก็ได้ไปพักที่สถานทูต ซึ่งตั้งอยู่ที่ 8 Rue Greuze ข้าพเจ้าดีใจมากที่ได้กลับมาเห็นกรุงปารีสอีก เพราะเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้มาพักเที่ยวอยู่เดือนเศษรู้สึกว่าเป็นเมืองที่สวยงามและสนุกสนานมาก

ระหว่างวันที่ ๑๗ ถึง ๒๑ ตุลาคม นอกจากตามเสด็จเที่ยวดูบ้านเมืองแล้วก็มี การซื้อข้าวของ จัดการเรื่องเงินทอง ไปหาแพทย์ผู้วิเศษ (Dr. Lemaitre) นายแพทย์เบอร์ หนึ่งในกรุงปารีสในเรื่องโรคคอ เพื่อตรวจดูพระคอเสด็จในกรม นับว่าเป็นธุระหนักประจำ วนอยู่ทุกวันตั้งแต่เช้าจนเย็น ข้าพเจ้าไม่ได้มีเวลาว่าง และไม่ได้ออกไปเที่ยวไหนส่วน ทั่วเลย

๑๑๖. ไปประเทศอังกฤษ

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๔๗๓ เข้า ออกเดินทางจากกรุงปารีสไปกรุงลอนดอนโดย รถไฟสาย Golden Arrow รถไฟสายนี้เร็วและให้ความสะดวกมาก เช่นเวลาเปลี่ยนจากรถไฟ ไปลงเรือข้ามแซนแนลที่คาลส์ หรือขึ้นจากเรือไปขึ้นรถที่โคเวอร์อีกนั้น รถไฟเทียบที่ท่าเรือ ที่เดียว คือลงจากรถไฟเดินไปไม่กี่ก้าวก็ถึงเรือ ขึ้นจากเรือเดินอีกไม่กี่ก้าวก็ขึ้นรถไฟ เรือก็วิ่งเร็วมาก ในเรื่องตรวจของของเจ้าพนักงานภาษีก็ได้รับความสะดวก ก็ยอมให้ ขนของไปได้ก่อน แล้วไปตรวจบนรถไฟ โดยมีเจ้าหน้าที่ของรถไฟมารับบุญเจ้หีบจากเรา เจ้าหน้าที่ของรถไฟนี้เขาต้องเลือกคนที่ไว้วางใจได้อย่างดี เพราะเอาบุญเจ้ไปเปิดหีบของ เรา จะหยิบอะไรไปบ้างก็ได้ เราก็มองใจเขามาก สำหรับค่าโดยสารรถไฟ สายนี้ค่อนข้างแพงมาก แพงกว่าไปเรือบินเสียอีก เย็นวันนั้นถึงกรุงลอนดอนมีหม่อมเจ้าวรรณ- ไวยากร วรวรรณ อัครราชทูต ข้าราชการสถานทูต และนักเรียนมารับเสด็จกันมาก ได้ไปพักที่แพเลซโฮเต็ล ซึ่งอยู่ติดกับไฮด์ปาร์ก ระยะทางจากกรุงปารีสไปกรุงลอนดอน โดยทางสายนี้ประมาณ ๒๘๕ ไมล์ คือลงเรือที่คาลส์ไปขึ้นที่โคเวอร์

ระหว่างพักอยู่ลอนดอนตั้งแต่วันที่ ๒๓ ตุลาคม ถึงวันที่ ๒๘ ไม่ได้มีเวลาส่วน ทั่วเลย ต้องตามเสด็จและอยู่รับใช้ตลอดวันจนถึงเวลานอน นอกจากเสด็จดูบ้านเมืองแล้ว ก็ทรงซื้อของ ไปหาแพทย์ทำฟัน และแพทย์วิเศษ (Sir St. Claire Thompson) ตรวจ พระคอ ข้าพเจ้าต้องตามเสด็จทุกแห่ง และยังต้องจัดเรื่องเงินทองและเรื่องอื่น ๆ อีก ทาง สถานทูตได้มอบให้หลวงสวัสดิ์ฯ เลขานุการโทมารับใช้ แต่ท่านไม่สนิทด้วย ทุกสิ่ง ทุกอย่างโปรดให้ข้าพเจ้าทำ ระหว่างพักอยู่ลอนดอนนี้ ได้มีโอกาสพบกับเจ้าคุณรามฯ ประจวบและรุจิราครั้งหนึ่ง อันที่จริงบ้านที่พักก็อยู่ไม่ไกลจากโฮเต็ลนัก แต่ไม่ค่อยมีเวลา

Prince George พระราชโอรสองค์เล็กของพระเจ้าแผ่นดินได้ส่งการมาเชิญไปในงานเต้นรำวันหนึ่ง แต่เราไม่ได้ไป เสด็จในกรมและท่านหญิงได้เสด็จถ่ายรูป นอกจากนั้นก็ได้รับหนังสือเชิญจากห้างร้านต่างๆ ให้ไปชมและซื้อของหลายสิบแห่ง

การที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสตามเสด็จมาครั้งนี้ รู้สึกว่าได้สนิทสนมกับเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ นี้เป็นอันมาก เมื่ออยู่กรุงเทพฯ ก่อนออกเดินทางมานี้ คนโดยมากก็รู้สึกว่ ข้าพเจ้าเป็นคนโปรดของท่านอยู่แล้ว แต่ข้าพเจ้ารู้สึกว่า ท่านเริ่มโปรดปรานข้าพเจ้ามากเมื่อตอนเดินทางมาด้วยกันนี้ เช่นเวลาเดินทางมาในเรือ ท่านได้ปรารภเรื่องสำคัญของท่านทั้งส่วนตัวและราชการให้ฟังอย่างไว้วางใจหลายเรื่อง และวันหนึ่งเวลาที่เรากินอยู่ตามถนนในกรุงลอนดอนนี้ ท่านยังรับสั่งอีกว่า “เราจะต้องหาโอกาสมาอีกให้ได้ทุก ๆ ๕ ปี แล้วแกจะต้องมากับฉันอีก”

กรุงลอนดอนนี้ ข้าพเจ้าเคยมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้มาพักอยู่ ๒-๓ อาทิตย์ มาคราวนี้ไม่ค่อยมีอะไรเปลี่ยนแปลงนัก กลางคืนทุก ๆ คืน หรือวันอาทิตย์ก็ยังเจียบตามเคย แต่กรุงนี้เป็นกรุงที่ใหญ่โตมาก ผู้คนเป็นระเบียบเรียบร้อย สถานที่สำคัญมีหลายแห่ง เช่น Buckingham Palace, House of Parliament, Westminster Abbey, Piccadilly Circus, Trafalgar Square เป็นต้น ถนนในกรุงนี้สำหรับคนไม่ชำนาญแล้วหลงเก่งเพราะคดไปคดมา รถ Taxi ที่นี้ก็ไม่เปลี่ยนแปลง คงใช้รูปสมัยโบราณ แม้จะเป็นรถที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ก็ทำรูปอย่างโบราณนั่นเอง รู้สึกว่าอังกฤษนี้ Conservative มากในทุกๆ อย่าง สำหรับรถใต้ดินถ้าคนไม่รู้จักทางแล้วจะไปไหนเป็นต้องหลงทางแน่

ระหว่างพักอยู่กรุงลอนดอน ๖ วันเต็มๆ นี้ ข้าพเจ้าไม่ได้มีโอกาสปลีกตัวไปไหนเลย นอกจากสองครั้ง ครั้งหนึ่งไปเยี่ยมเจ้าคุณรามฯ และประจวบราวหนึ่งชั่วโมง อีกครั้งหนึ่งทูลลาไปดู Automobile Show ซึ่งอยากดูเหลือเกินอีกราวหนึ่งชั่วโมง นอกจากนั้นต้องประจำอยู่กับท่านทั้งกลางวันกลางคืน วันหนึ่งหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร ได้จัดให้มีการเลี้ยงน้ำชาที่สถานทูต โดยเชิญนักเรียนไทยและผู้ที่ย้ายมาอยู่กับเมืองไทยมาร่วมงาน

๑๑๗. กลับไปพักที่กรุงปารีส

วันที่ ๒๐ เดินทางกลับปารีสโดยรถสาย Golden Arrow อีก ถึงปารีสเย็นวันนั้น ไปพักที่สถานทูต ตลอดเวลาที่ทรงพักอยู่สถานทูตนั้น ทรงออกค่าอาหารให้ทั้งสิ้น ซึ่งข้าพเจ้าเป็นคนจ่ายเงิน

กรุงปารีสมีคณกย่องว่าเป็นกรุงที่สวยงามและสนุกสนานมาก คั้งที่ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวมาแล้ว แม่น้ำ Seine ผ่านกลางเมือง มีสะพานงามๆ ข้ามหลายสะพาน ถนนหลายสาย เป็นถนนกว้างใหญ่มีต้นไม้สองข้างทาง ที่งามมากก็คือถนน Champs Elysees จาก Are de Triomphe ไป Place de la Concorde มีโฮเต็ล โรงเต้นรำ โรงภาพยนตร์ ร้านขายของ Cafe ฯลฯ สองข้างทาง ทางเดินเท้ากว้างมาก หน้า Cafe มักจะตั้งโต๊ะเก้าอี้ตามทางเดินเท้า มีคนแต่งตัวสวยๆ มานั่งดื่มเหล้าและกาแฟเต็มๆ อยู่เสมอ อากาศที่ปารีสก่อนข้างสบายมาก ภิรมย์ๆ ตลอดเวลา แต่ไม่เคยจับ สถานที่ไทยตั้งอยู่ใกล้กับ Place de Trocadero ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง ถนนอีกสายหนึ่งซึ่งเราไปเสมอก็คือ Grande Boulevard จาก Madeleine ไป Opera House ซึ่งมีร้านขายของมาก ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งก็คือ Tour Eiffel ซึ่งเป็นโครงเสาเหล็กตั้งขึ้นไปสูงมาก ข้าพเจ้าได้เคยขึ้นไปจนถึงยอด มองดูปารีสทั้งกรุงงามมาก ส่วนสถานที่สนุกก็มีอยู่ทั่วกรุงปารีส แต่ที่มีโรงเต้นรำและโรงมหรสพมาก มีอยู่สองตำบลคือ Montmartre และ Montparnasse ตำบลหลังนี้ฟังจะมีชื่อเสียงขึ้น แต่ก่อนก็มีแต่ Montmartre

ข้าพเจ้าได้ตั้งตนเรียนภาษาฝรั่งเศส โดยจ้างครูมาสอนพิเศษ อันที่จริงภาษาฝรั่งเศสได้เคยเรียนมามากแล้วเมื่อครั้งเป็นนักเรียน แต่ก็ลืมไปเสียบ้าง และไม่เคยพูดหรือฟังเขาพูดเร็วๆ ไม่ค่อยเข้าใจ แต่ถ้าอ่านหนังสือก็พอเข้าใจได้ดี

พฤศจิกายน ๒๔๗๓ (อายุได้ ๒๖ ปี ๖ เดือนเศษ) ได้เลื่อนยศเป็นอำมาตย์โท โดยที่ตำแหน่งและเงินเดือนอยู่ในขั้นนั้นแล้ว ในเดือนนี้ที่สถานทูตไทย เสด็จในกรมทรงเสด็จนำข้าราชการและนักเรียนไทยในกรุงปารีส เพื่อทำความรู้จักและคุ้นเคยวันหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าต้องเป็นผู้จัดงานนั้น

นายแพทย์ได้ทำการตรวจพระศอกและแนะนำว่าควรได้ทำการผ่าตัด เพื่อเอาเนื้อร้ายออกให้หมดก่อน แล้วต่อจากนั้นก็ให้นายเอ็ชเรย์อีกประมาณ ๒๐ ครั้ง เข้าใจว่าอาจ

หายขาดได้ เสด็จในกรมทรงเห็นชอบด้วยจึงได้กำหนดวันไปอยู่โรงพยาบาลและทำการผ่าตัด
นี้ เมื่อถึงวันผ่าตัดข้าพเจ้าได้ไปยืนอยู่หน้าห้องทำการผ่าตัด ได้กลิ่นยาสลบออกมาทางรู
กุญแจ ดูเหมือนข้าพเจ้าจะสลบไปก่อนเสด็จในกรม คือรู้สึกมีเวียนคลื่นไส้ ต้องรีบไป
แอบนอนที่ห้องว่างแห่งหนึ่ง เหงื่อออกโถม มองดูในกระจกหน้าข้าพเจ้าซีดและเป็นสี
เขียวทีเดียว ต้องนอนพักอยู่สักครู่ใหญ่ ๆ จึงได้ค่อยยังชั่วขึ้น

ข้าพเจ้าพึงจะได้รู้สึกถึงความสำคัญของคอในร่างกายของคน คือเป็นที่เล็กแต่มี
ส่วนสำคัญของชีวิตเดินผ่าน เช่นช่องหัวใจ ช่องอาหาร เส้นประสาท เกี่ยวกับสมอง ฯลฯ
นายแพทย์ที่ต้องทำการผ่าตัดคอใครแล้วต้องเก่งจริง ถ้ามีฉนั้นไปตัดอะไรเข้าสักเส้นหนึ่ง
ก็ถ้าจะตายเลย เสด็จในกรมทำการผ่าตัดแล้วได้พักอยู่โรงพยาบาลนั้นประมาณ ๒๐ กว่าวัน
ซึ่งข้าพเจ้าต้องไปประจำอยู่ตั้งแต่เช้าจนค่ำทุกวัน พอแผลหายสนิทก็เสด็จกลับไปพักที่
สถานทูต

ระหว่างต่อไปนี้ รู้สึกว่าท่านค่อยยังชั่วขึ้นมาก จึงโปรดเสด็จเสวยอาหารกลางวัน
ข้างนอก คือในปารีสมีร้านอาหารต่าง ๆ มากมาย ร้านหนึ่งก็มีอาหารพิเศษของเขา
อย่างหนึ่ง เช่น ร้านหนึ่งมีอาหารพิเศษสำหรับอาหารทะเล คือ ปลา หอย กุ้ง ปู ฯลฯ
อีกร้านหนึ่งมีอาหารพิเศษเฉพาะเป็ด อีกร้านหนึ่งลูกหมู อีกร้านหนึ่งไก่ อีกร้านหนึ่งไข่
อีกร้านหนึ่งเครื่องแป้งต่าง ๆ ฯลฯ เป็นต้น แต่ละแห่งเขาก็ปรุงอาหารพิเศษของเขาอร่อย
จริง ๆ เสียด้วย เราเที่ยวไปรับประทานอาหารพิเศษของร้านต่าง ๆ เหล่านี้ทุกวัน ร้าน
ต่าง ๆ เหล่านี้มีหลายสิบร้าน

มีสิ่งที่แปลกอยู่ในประเทศฝรั่งเศสอย่างหนึ่ง คือ ในร้านรับประทานอาหารเขา
ไม่มีน้ำเปล่าให้รับประทาน เขาให้ซื้อเหล้า wine รับประทานแทนน้ำ ผู้ที่ไม่ชอบ wine
อยากรับประทานน้ำก็ต้องรับประทานน้ำแร่ซึ่งมีราคาขวดละ ๒ แฟรงค์ แต่รสชาติของน้ำ
แร่บางชนิดก็ดูเหมือนจะไม่ผิดกับน้ำเปล่านี้เอง นอกจากจะมีส่วนอะไรในน้ำทำให้ร่างกาย
ของเราดีขึ้นอย่างไรนั้นข้าพเจ้าไม่ทราบ

ในระหว่างนี้พระองค์เจ้าอาทิตย์ได้เสด็จออกไปรักษาพระองค์ในยุโรป และได้ไป
พบกันที่กรุงปารีส คำวันหนึ่งข้าพเจ้าได้เชิญท่านไปรับประทานอาหารที่สถานที่หรูแห่งหนึ่ง
พร้อมทั้งคุณกอบแก้ว สถานที่นั้นชื่อร้านเป็นรัสเซีย และมีอาหารรัสเซีย มีดนตรี และ

ระบารัสเซียน ที่มีไข่ปลา (กาวิอาร์) อร่อยมาก ไข่ปลานี้นิยมกันว่าเป็นอาหารที่หรูและ
ราคาค่อนข้างแพง รับประทานเสร็จดูคาบาเรตส์ก็รู้ใหญ่ว่า ก็เสด็จกลับเพราะหม่อมห้าม
มิให้ท่านนอนดึก

เจ้าคุณวิชิทวงศ์ฯ มีบุตรคนหนึ่งชื่อกมลลา เป็นเด็กน่าเอ็นดูมาก Popular กับ
นักเรียนไทยและฝรั่ง ไปอยู่ประจำกับครอบครัวและเรียนหนังสือที่แวนไฮส์ แต่ก็ได้กลับมา
สถานทูตเสมอ ที่น่าเอ็นดูอีกคนหนึ่งก็คือ ม.ร.ว. จันทรัต เทวกุล ธิดากรมหมื่นเทววงศ์-
วโรทัย ซึ่งเป็นหลานท่านหญิงอัปสรสมาน เรียนหนังสืออยู่ในปารีส มาเฝ้าเสด็จในกรม
และท่านหญิงเสมอ รู้สึกว่าเป็นผู้หญิงที่ดีมาก อ่อนโยนและเรียบร้อย

ตัวข้าพเจ้าต้องรับใช้อยู่ตลอดเวลา ไม่ค่อยมีเวลาส่วนตัวเลยตั้งแต่ออกจาก
กรุงเทพฯ การมาพักอยู่ที่ปารีสจะมีเวลาส่วนตัวก็เวลาเสด็จเข้าบรรทมแล้วราว ๔ ชั่วโมง
ตอนนั้นก็ให้มีโอกาสออกไปเที่ยวเดินรำ และไปสถานคาบาเรตส์ต่างๆ บ้าง บางคืนเจ้าคุณ
วิชิทวงศ์ฯ ชวนไปเดินเล่น ออกจากสถานทูตไปทางถนน Champs Elysees แล้วมักจะเข้าไป
เล่น Midget Golf ในที่ต่างๆ คือในสมัยนั้นกำลังนิยมกอล์ฟเล็กนี้ มีที่ไปเล่นหลายสิบแห่งที่
ที่เราไปเล่นโดยมากอยู่ในอาคารใหญ่ๆ อยู่ชั้นล่าง เขาทำสวยงาม มี ๑๘ หลุม มีข้าม
ลำธารเล็ก ข้ามสะพาน ข้ามทางวิบาก ฯลฯ แล้วมีคนเก็บลูกเป็นผู้หญิงสวยๆ แล้วแต่
เราจะเลือก เล่นเสร็จแล้วเราก็นั่งคุยกันพลาง รับประทานอะไรบ้างเล็กน้อย ประมาณ
สองยามหรือตีหนึ่งก็เดินกลับสถานทูต สบายใจดีเหมือนกัน

ธันวาคม ๒๔๗๓ ได้เลื่อนเงินเดือนรอบปี ๒๐ บาท เป็นเดือนละ ๔๒๐ บาท

ได้มีโอกาสไปรู้จักกับผู้หญิงสาวอเมริกันคนหนึ่ง น่ารักมาก ชื่อ "จัสติน" เป็น
ชาวบอสตันจากครอบครัวผู้ดี บิดามารดาส่งมาเรียนที่ปารีส เราได้เป็นเพื่อนที่สนิทมาก
ได้หาโอกาสไปเที่ยวด้วยกันเสมอ เวลาที่ไปไหนด้วยกันเราได้มาตกลงกันว่าเพื่อให้ภาษา
ฝรั่งเศสของเราดีขึ้น ให้พยายามพูดภาษาฝรั่งเศสกันเถิด แต่เมื่อพูดไปๆ รู้สึกว่ามันไม่ค่อย
สะดวก ผลที่สุดเลยต้องพูดภาษาอังกฤษ จึงได้มาตกลงกันใหม่ว่าให้เขียนจดหมายฝรั่งเศส
ถึงกันทุกวัน เล่าให้กันฟังว่าในวันนั้นๆ ได้ทำอะไรบ้าง ตั้งต้นก็ทำอะไร มาตอนหลังๆ
เมื่อคิดคำฝรั่งเศสไม่ออกในเวลาเขียนก็ใส่ภาษาอังกฤษแทน ผลที่สุดก็เลยเป็นจดหมาย
ภาษาอังกฤษทั้งฉบับ

วันที่ ๒๒ ธันวาคม เจ้าคุณวิจิตรวงศ์ฯ ได้จัดให้มีงานที่สถานทูต ได้เชิญแขก และนักเรียนมามาก รวมทั้งพระองค์เจ้าจุลจักรพงศ์ พระองค์เจ้าพีระพงศ์ และนักเรียนที่ ข้ามมาเที่ยวจากประเทศอังกฤษด้วย มีเต็นท์และเลี้ยงอาหารว่างสนุกสนานดี

วันที่ ๒๔ ธันวาคม Christmas Eve พวกเราหลายคนมีท่านขจรจบกิติคุณ ท่าน กัสตาวัส ท่านโกธิต ท่านหญิงกมล เกลิงเดช กมลลา คุณจันทร์ และข้าพเจ้า ได้ไป เที่ยวกันอย่างสนุก ไปตามโรงเต็นท์ต่าง ๆ หลายแห่งหลายตำบล เช่นถนนของส์เอลิเซส์ มองมาตร, มองปาร์นาส ฯลฯ แต่ละแห่งก็เต็มแน่นไปด้วยคน เวลาเราออกไปเต็นท์ไป ยืนเกาะกันอยู่ริมๆ ฟันเต็นท์ ไม่ต้องก้าวขาออกไปเลย สักครู่เดียวก็ถูกเบียดไปอยู่กลาง ฟันได้ อย่างนี้ไม่ต้องเต็นท์เป็นก็ออกแสดงได้ แต่ทุกๆ คนดูเขาก็สนุกสนานกันดี คืบ นันนั้นกว่าจะกลับถึงสถานทูตก็ภายหลังโมงเช้าของวันรุ่งขึ้น

วันที่ ๓๑ ธันวาคม New year's Eve เราก็ได้ออกไปสนุกสนานกันอีก ผู้หญิง ฝรั่งเศสไม่ค่อยจะถือกัน ในโรงเต็นท์ต่าง ๆ เวลา ๒ ยาม ไคยนั่งใกล้ใครจะจูบกันก็ได้โดย ไม่ต้องรู้จักกันเลย เขาก็ไฟมิดทั้ง ๒ นาที คืบวันนั้นเราก็ได้ไปเช่นเดียวกับคืบวันที่ ๒๔ สำหรับคืบวันส่งปีใหม่ในต่างประเทศเขาสนุกสนานกันมากที่สุดทีเดียว ในเมืองไทยเราน่าจะได้ จัดให้มีขึ้นอย่างนั้นบ้าง

มีสถานที่เต็นท์แห่งหนึ่งอยู่บนถนนของส์เอลิเซส์ แต่ต้องลงไปชั้นใต้ดินเรียกว่า “ลิโค” ที่นั้นมีฟันเต็นท์ตอนหนึ่ง แล้วมีสระอาบน้ำอีกตอนหนึ่ง คนอาบน้ำก็เห็นคนเต็นท์ รำและได้ฟังเพลงเต็นท์ คนเต็นท์ก็เห็นคนอาบน้ำ การแสดงสลับฉากของเขานอกจากที่ จะมีอะไรต่ออะไรบนเวทีเต็นท์แล้ว บางตอนเขาปิดไฟมิดแล้วทำเป็นคืนเดือนหงายในเมือง เวนิซ ก็มีเรือคอนโดลามายาในสระนั้น มีผู้ชายร้องเพลง ดึกก็ตาร์ แล้วมีผู้หญิงยืน บนสะพานสูง ทำอย่างที่เราเห็นในภาพยนตร์น้ำตุ้มมาก ข้าพเจ้าได้ไปในที่นี้หลายครั้ง ไปกับ “จัสติน” บ้าง กับกมลลาบ้าง กับเจ้าคุณและคุณหญิงอภิบาลฯ เวลาท่านมาปารีสบ้าง ไป เดียวบ้าง ที่นี้มีทั้งเต็นท์เวลาน้ำชาและเต็นท์กลางคืน โรงเต็นท์ชั้นใต้ดินฝรั่งเศสมักจะมี คนตรีสองวงเล่นสลับกัน วงหนึ่งเล่นแทงโก อีกวงหนึ่งเล่นเพลงจังหวะอื่น ๆ

มกราคม รู้สึกว่าเสด็จในกรมทรงพระสำราญขึ้น พวกเราดีใจ โดยมากออกเสวย อาหารกลางวันตามสถานที่ต่าง ๆ เช่นอย่างคราวก่อน ข้าพเจ้าอยากให้ท่านทรงพระสำราญ

มากขึ้น จึงคัดออกหนังสือพิมพ์รายวันในสถานทูต ข้าพเจ้าเป็นบรรณาธิการและเขียนเอง นักเรียนต่าง ๆ เป็นผู้สื่อข่าว ใครมีเรื่องอะไรอย่างใดต้องมารายงาน แล้วข้าพเจ้าก็เขียนขึ้นให้ขบขันโดย Exaggerate เรื่องให้มาก ๆ หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ออกเวลารับประทานอาหารเย็น ข้าพเจ้าอ่านในโต๊ะกินข้าว แล้วก็นั่งชากันครั้น ๆ โดยมากเป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคลต่าง ๆ ที่นั่งในโต๊ะกินข้าวกันนั่นเอง รู้สึกว่าทุก ๆ คนชอบหนังสือพิมพ์นี้มาก เพราะกระทบกระแทกทุก ๆ คนตั้งแต่เจ้าคุณทูตลงมา หนังสือพิมพ์นี้แบ่งแยกเป็นแผนกต่าง ๆ เช่นเดียวกับหนังสือพิมพ์จริง ๆ มีแผนกข่าวซึ่งมีเรื่องใครไปนัดพบกับใคร ที่ไหน หรือใครไปแอบทำอะไรแล้วพยายามปิดไม่ให้ใครรู้ หรือใครไปเป็นที่ไหนมาบ้าง ในการพูดภาษาฝรั่งเศสหรือในเรื่องอื่น ๆ แผนกนี้ขบขันมาก เพราะบางคนไม่นึกเลยว่าจะมีเรื่องของเขามาเนโพบยในที่นี้ อุตส่าห์เก็บไว้เป็นความลับ แต่พวกสื่อข่าวของเราเก่งมาก นอกจากนั้นมีแผนกกีฬา คือที่สถานทูตมีการแข่งขันป้องกัน เราก็ให้สื่อข่าวแข่งขันต่าง ๆ เป็นแชมเปียนเทนนิสของชาติต่าง ๆ เช่นอเมริกัน อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น รวมทั้งจีนด้วย ฯลฯ แล้วก็มีรายงานประจำวันเล่าถึงการแข่งขันโดยเขียนขึ้นให้ขบขัน มีแผนกการเงิน คือ ที่สถานทูต มีเล่นไพ่กันทุกวัน เราก็ให้ผู้เล่นนั้นเป็นธนาคารต่าง ๆ เช่น Bank of England, Bank of France, Bank of China, Bank of Austria, ธนาคารไทย ฯลฯ วันไหนใครได้ก็แปลว่าฐานะของธนาคารนั้นดี ใครเสียมากก็บอกว่า Critical หรือเกือบจะล้มละลาย ฯลฯ แล้วหนังสือพิมพ์นี้ยังมีแผนกทางพงศาวดารจีนอีก แผนกนี้ยุ่งหน่อยเพราะต้องแต่งเรื่องเอาเองบ้าง เอาเรื่องจริงเกี่ยวกับนักเรียนหญิงชายของเราบ้างมาผสมกันให้ขบขัน วันไหนข้าพเจ้าเขียนไม่ทันก็ถูกปรับโดยไม่ได้รับประทานอาหารเย็น จนกว่าจะได้เขียนอะไรมาอ่านบ้างนึกหน่อยก็เอาดี

๑๑๘. ไป “ กีฬาฤดูหนาว ” ที่ St. Moritz

ต้นเดือนกุมภาพันธ์ เสด็จในกรมทรงปรารภใครจะไปได้ไปเที่ยวประเทศสวิตเซอร์แลนด์และฝรั่งเศส ได้ให้ข้าพเจ้าจัดการ ข้าพเจ้าจึงได้จัดทำโปรแกรมขึ้นถวาย โดยเลือกไปเมืองเซนต์มอริตส์ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เพราะเมืองนี้เป็นเมืองที่มีชื่อเสียงมากสำหรับกีฬาในฤดูหนาว มีตาราภาพยนตร์จากอเมริกาและเศรษฐีและผู้คนไปกันมาก เมื่อทรงเห็นชอบถวายแล้วเราก็เตรียมตัวอยู่ ๒-๓ วัน แล้วก็ออกเดินทาง ผู้ตามเสด็จมีท่าน

เดินทางจากประเทศฝรั่งเศสไปประเทศสเปน โดย
รถยนต์ ถ่ายกับหลวงวิสุตโรวัชเขต พ.ศ. ๒๔๗๔

หญิงอัปสรสมาน ท่านขจร และข้าพเจ้า การเดินทางโดยรถไฟจากปารีสผ่านเมืองเบเซล และซุริก แล้วต้องเปลี่ยนรถไฟไปขึ้นรถไฟขบวนหนึ่งจำชื่อเมืองไม่ได้ เมื่อถึงเมือง เซนต์มอริตส์แล้ว เราได้ไปพักที่แกรนด์โฮเทล ซึ่งเป็นโฮเทลที่หรูและใหญ่ที่สุดในเมืองนี้

Service ในโฮเทลในประเทศสวิสเซอร์แลนด์นี้ดีเหลือเกิน ให้ความสะดวกต่อผู้ไปพักอยู่มาก เขาว่ากันว่าดีที่สุดในโลก คนใช้แต่งตัวสะอาด แล้วพูดได้ทุกภาษา จะพูดบุหรืก็คอยจุดไม้ขีดไฟให้ หาที่เขียนบุหรืให้ ฯลฯ ของเครื่องใช้ทุกสิ่งทุกอย่างสะอาด ในระหว่างที่พักอยู่นี้เราได้ไปดูการกีฬาทุกอย่างที่เขามี เช่นได้ไปดูการแข่งขันม้า ซึ่งสนามแข่งเป็นน้ำแข็ง หนาวร้อนสนามม้านี้กลายเป็นทะเลสาบใหญ่โตรโหรือน การแข่งม้านี้มีหลายอย่างด้วยกัน เช่นม้าลากรถ “สเลต” และม้าลากคนขี่ “สกี” เป็นต้น ได้ไปดูการแข่งขัน “สกี” ซึ่งน่าดูมาก คนใส่สกีไหลลงมาจากที่สูงแล้วลอยอยู่บนอากาศเป็นเวลานาน ๆ กว่าที่จะถึงพื้นดิน ได้ไปดูการแข่งขัน “สเลต” ซึ่งเขาทำทางเป็นพิเศษ จากที่สูงไปที่ต่ำ “สเลต” กันหนึ่งนั่งได้ ๔ คน เป็นทีมหนึ่ง นำอันตรายมากเพราะมันวิ่งเร็วเหลือเกิน ความเร็วบางตอนกว่าชั่วโมงละ ๖๐ ไมล์ ถึงเวลาแล้วม้าก็หลุดออกมาจากทาง นอกจากได้ดูการแข่งขันกีฬาต่างๆ แล้วเรายังได้ออกเล่น “สกี” และ “สเลต” เองหลายครั้งหลายหน บางวันเราได้ไปขี่ “สเลต” ซึ่งมีม้าคู่เทียมไปเที่ยวหนทางไกลๆ ขึ้นเขาลงเขาสนุกดี

ข้างหลังโฮเทลเป็นลานสเก็ตน้ำแข็งใหญ่สำหรับคนในโฮเทลเล่นสเก็ตน้ำแข็งหรือไม่กี่อาจมีคนอื่นเล่นเก่งๆ มาแสดงให้ดู รอบๆ ลานสเก็ตน้ำแข็งนี้มีโต๊ะเก้าอี้สำหรับนั่งดูจะรับประทานหรือจะดื่มอะไรก็ได้ พวกคนใช้ก็เก่งมากวิ่งรับใช้โดยใส่สเก็ตน้ำแข็งคล่องแคล่วและรวดเร็วเสียด้วย

ในเวลากลางคืนมีเต็นท์ในโฮเทล และมีการประกวดการเต้นรำกันด้วย การประกวดเต้นรำนี้คนดูเป็นผู้ตัดสิน ที่เมืองนี้แม้จะอยู่บนภูเขาสูงเต็มไปด้วยหิมะและน้ำแข็งก็ตาม แต่อากาศเวลากลางวันอุ่นมากเพราะแดดจัด ถูกแดดเผาไม่รู้สึกรู้สึกตัว ผู้ที่มาอยู่ที่นี้นานๆ สีเนื้อคล้ำกันโดยมาก แต่เวลากลางคืนหนาวจัดแม้เราอยู่ในห้องในโฮเทล ซึ่งมีหน้าต่างกระจกทั้ง ๒ ชั้นแล้วอากาศหนาวยังร้าวไหลเข้าไปได้ ถ้าออกไปเดินข้างนอกแล้วความหนาวจัดจนไม่รู้ว่าจะพูดว่าอย่างไร

ผู้คนในเมืองนี้ชอบพูดภาษาต่างๆ พร้อมๆ กัน เช่นช่างถ่ายรูปชาวเยอรมันจะขอถ่ายรูปพวกเรา เขาวิ่งมาตักหน้าเราแล้วร้องว่า “One moment, (อังกฤษ—ขอเวลาประเดี๋ยว) S’il vous Plait, (ฝรั่งเศส—ได้โปรดด้วย) Danker Schoen” (เยอรมัน—ขอบใจมาก) เป็นต้น คือเขาคงไม่ทราบที่เราพูดภาษาอะไร เพราะฉะนั้นเขาพูดเสียทุกภาษานี้กว่าเราคงจะเข้าใจอะไรบ้าง

ประเทศสวิตเซอร์แลนด์นี้เป็นประเทศเล็กๆ ตั้งอยู่กลางในระหว่าง ๔ ประเทศ คือฝรั่งเศส เยอรมัน ออสเตรีย และอิตาลี เป็นประเทศที่มีภูมิประเทศน่าเที่ยวและน่าไปพักผ่อนได้ทุกฤดู คือมีภูเขาสูงๆ มาก มีทะเลสาบขนาดต่างๆ มากมาย ว่าโดยธรรมชาติแล้วสวยงามทีเดียว อากาศสดชื่น บ้านเมืองสะอาด และเป็นระเบียบเรียบร้อย ภาษาของประเทศนี้ไม่มี ประชาชนใช้ภาษาเยอรมันราว ๖๕ เปอร์เซ็นต์ นอกนั้นใช้ภาษาฝรั่งเศสและอิตาลี เมืองโคญูใกล้อาณาเขตประเทศใดก็พูดภาษานั้น

๑๑๕. ไปริเวียร่า

พักอยู่ที่เซ็นต์มอริตส์ ๕—๖ วัน ก็เดินทางไปยังเมืองนีซ (ฝรั่งเศสใต้) ต่อไปตอนออกจากเซ็นต์มอริตส์ขึ้นรถรางไฟฟ้าลงเขาขึ้นไปเวียนมาอยู่หลายชั่วโมง จึงถึงตีนเขาเข้าเขตแดนอิตาลี รับประทานอาหารเย็นที่สถานี่รถไฟ แล้วก็ขึ้นรถนอนต่อไป รถผ่านมิลานและเยนัวในตอนกลางคืน ถึงซานเรโมและเวเนตามีเลียเช้ามืด แล้วก็เข้าแดนฝรั่งเศส อีกราวครึ่งชั่วโมงจากนั้นเราก็ถึงเมืองนีซได้ไปพักที่โฮเทลเนเกรสโก ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยมาพักครั้งหนึ่งเมื่อ ๕—๖ ปีมาแล้ว ความงามของเมืองนีซนี้รู้สึกกว่าหาเมืองใดเมืองหนึ่งในยุโรปให้สวยเสมอเหมือนได้ยาก

ระหว่างพักอยู่เมืองนีซนี้สนุกสนานมาก เพราะกำลังอยู่ในฤดูสนุกของเขา ภายใน ๑๐ วันที่พักอยู่นี้ นางงามของประเทศต่างๆ ในยุโรปทั้งหมดได้มาแสดงตัวที่นี่ มี Carnival มี Battle Flowers ฯลฯ และถ้าจะว่าถึงอากาศแล้วที่เมืองนีสบายที่สุด ไม่ร้อนแต่ก็ไม่หนาว

ว่าถึงการแสดงตนของนางงามของประเทศต่างๆ ในยุโรปนั้นมีดังนี้ คือในยุโรปประมาณ ๒๐ ประเทศ ได้มีการคัดเลือกนางงามส่งเข้าประกวด เพื่อรับตำแหน่งนางสาวยุโรป ซึ่งได้มีประกวดกันแล้ว จะเป็นเมืองใดจำไม่ได้ นางสาวฝรั่งเศสได้เป็นนางสาว

ยุโรป เมื่อได้ประกาศกันเสร็จแล้วนางงามต่างๆ นั้นก็ได้ไปแสดงตนตามเมืองต่างๆ และ
ก็บังเอิญเป็นโชคของเราที่เขาเหล่านั้นได้มาแสดงตนที่เมืองนี้ซ ในระหว่างที่เราพักอยู่
เมืองนี้ ยิ่งไปกว่านั้นนางงามทั้งหมดได้มาพักอยู่โฮเต็ลเดียวกับโฮเต็ลที่เราพักอยู่อีกด้วย
คืนวันหนึ่ง ได้มีการเลี้ยงและมีการเต้นรำในโฮเต็ลเพื่อเป็นเกียรติยศแก่นางงามเหล่านั้น
เสด็จในกรมจึงให้ข้าพเจ้าไปจัดของโต๊ะและก็บังเอิญได้โต๊ะติดกับนางงามอีก จึงได้เห็นหน้า
แทบทุกคน ตอนรับประทานอาหารเสร็จแล้วนางงามทุกคนต่างออกมายืนกลางพื้นที่ละคน
เพื่อให้พวกเราทั้งหลายชม แล้วให้เกียรติยศโดยคบบมือให้ อันที่จริงเขาสวยด้วยกันทุกคน
ข้าพเจ้าได้มีโอกาสเต้นรำกับนางสาวเตอร์กี ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเขาสวยมากที่สุด และเขา
ยิ้มเสมอ สำหรับนางสาวฝรั่งเศสซึ่งเป็นนางสาวยุโรป กับนางสาวเยอรมันรู้สึกว่ามีคน
ชอบมาก คืนวันนั้นสนุกสนานดี

“คาร์นิวัล” คือขบวนแห่ของรถแต่งเป็นรูปต่างๆ คนก็แต่งตัวต่างๆ ซึ่งการ
ตกแต่งหลายอย่างต่างกันนั้นคงมีความมุ่งหมายตามเรื่องของเขา และเขาได้จัดทำสวยงาม
มาก ขบวนแห่ไปตามถนนยาวริมทะเล ตั้งแต่ต้นตั้งแต่บ่ายไปจนถึงกลางคืน เราได้ไปซื้อที่
นั่งดูในที่ที่ดีที่สุด และได้รับความเพลิดเพลินเป็นอันมาก ตอนกลางคืน เสด็จในกรม ท่าน
หญิง, ท่านขจร, เจ้าคุณเสรรพกิจ บรูนาและข้าพเจ้า ได้ไปรับประทานอาหารที่สถานที่
แห่งหนึ่ง ซึ่งมองลงไปทางหน้าต่างแลเห็นการตกแต่งไฟฟ้าเนื่องในงาน “คาร์นิวัล” นี้
สวยงามมาก และก็มีขบวนแห่ตอนกลางคืนอีกด้วย คืนวันนั้นภายหลังรับประทานอาหาร
แล้ว เสด็จในกรมให้ข้าพเจ้าไปเที่ยวขอผู้หญิงต่าง ๆ เต้นรำเพื่อท่านได้ทอดพระเนตร
เพราะการไปขอผู้ใดเต้นรำด้วยในประเทศฝรั่งเศสเขาไม่ถือกัน และเขาไม่รังเกียจคนต่าง
้าว เมื่อได้เต้นรำกับผู้ใดเสร็จแล้วกลับมาที่โต๊ะทุกๆ ครั้ง ท่านก็ซักถามว่าเขาเป็นชาติ
อะไร พูดภาษาอะไรกัน คุณก็น่าอย่างไบบ้าง ถ้าเป็นการพูดภาษาฝรั่งเศสกันแล้ว ท่าน
ก็ถามข้าพเจ้าว่าข้าพเจ้าพูดเป็นภาษาฝรั่งเศสอย่างไร ถ้าข้าพเจ้าพูดไปผิดท่านก็ช่วยบอก
ให้ว่าใช้คำผิด รู้สึกว่าท่านเอ็นดูและพอพระทัยที่ข้าพเจ้าทำอะไรต่ออะไรไป ทรงพระสรวล
ตลอดเวลา การไปเที่ยวขอเขาเต้นรำเพื่อได้ทอดพระเนตรนี้ได้ไปรู้จักผู้หญิงเยอรมัน
สองคน ตอนดึกเมื่อไปส่งเสด็จในกรมและท่านหญิงเข้าบรรทมที่โฮเต็ลแล้ว เราได้กลับมา
ที่โรงเต้นรำอีก เลยแนะนำให้ท่านขจรคนหนึ่ง แล้วเราก็ก็นำไปเที่ยวตามโรงเต้นรำต่างๆ

ในที่แห่งหนึ่ง เมื่อเราเข้าไปนั่งสักครู่หนึ่งก็มี entertainment ในชุดหนึ่ง มีผู้ชายคนหนึ่ง ออกมายืนว่ากลอนสดถึงคนที่ไปเที่ยวอยู่ในที่นั้นเรียงตัวไปทุกคน และกวีที่ดีมากเสียด้วย ล้อเลียนอย่างขบขันทุกคน เช่นคนอ้วนๆ ไปเที่ยวเขาก็ว่าตักดินแล้วควรจะไปนอนเสียที่ เตี้ยร่างกายจะซุบผอมลงไป พอจนถึงเราเราก็นึกว่าคงว่าเราเป็นจีนควรกลับไปอยู่เมือง จีนแต่ที่ไหนได้กลับบอกว่าเราเป็นเจ้าไทยมาอย่าง incognito

Battle of Flowers คือขบวนแห่ผ่านถนนยาวสายหนึ่ง เป็นขบวนรถยนต์ รถม้า ตกแต่งด้วยดอกไม้เป็นรูปต่างๆ อย่างสวยงาม แล้วมีหญิงสวยๆ นั่งประจำอยู่บน รถทุกคัน นอกจากนั้นยังมีหญิงสวยๆ เดินตามรถแต่ละคันอีก เราไปซื้อที่นั่งดู ซึ่งเขา สร้างขึ้นเป็นพิเศษสำหรับงานนี้ แล้วก็ซื้อดอกไม้ไว้มากมาย เวลาขบวนแห่ผ่านเราก็ ขว้างดอกไม้ให้กับคนที่เราพอใจ ขบวนแห่ค่อนข้างยาว และยังซ้ำกลับไปกลับมาหลาย เที่ยว พวกเราเสียงสทาค์ค่าดอกไม้ไปมาก แต่ก็สนุกดี เพราะเขาก็ขว้างตอบเหมือนกัน

ทุก ๆ เมืองที่เป็นเมืองตากอากาศของประเทศฝรั่งเศส ซึ่งโดยมากอยู่ริมทะเล ใหญ่หรือทะเลสาบแล้ว จะต้องมีย่านที่เล่นการพนัน ถ้าเป็นเมืองตากอากาศที่ใหญ่ และสำคัญหน่อยก็มีสถานที่เล่นการพนันมากแห่ง และทำขึ้นอย่างสวยงาม จากสถานที่ การพนันเหล่านี้เองรัฐบาลฝรั่งเศสได้ภาษีมากมาย เพราะการเล่นทุกอย่างทุกเที่ยวต้อง เสียภาษีให้แก่รัฐบาล สำหรับเมืองนี้ซึ่งเป็นสถานที่ตากอากาศใหญ่และสำคัญมาก จึง มีสถานที่เล่นการพนันหลายแห่งด้วยกัน แต่ที่สวยงามและหรูที่สุดคือ Palais de Mediteranee สร้างขึ้นใหม่โดยเศรษฐีอเมริกัน ในตึกอันใหญ่นี้มีพร้อมทั้งห้องโถง โรงละคร ห้องเต้นรำ ห้องอาหาร ห้องเล่นไพ่ (Chemin de fer หรือ Bacara) และห้องรูเล็ต เฉพาะห้อง เล่นไพ่นั้นทำอย่าง exclusive ต้องเสียค่าผ่านประตูเข้าไปอีกคนละ ๑๐๐ แฟรงค์ ถ้าเสีย เงินจำนวนนี้แล้วเข้าออกห้องนี้ ได้ต่อไปอีก ๗ วัน ภายในห้องเล่นไพ่นี้มีโต๊ะเล่นไพ่ ๑๐ กว่าโต๊ะ มีโต๊ะใหญ่มากอยู่หนึ่งโต๊ะๆ นี้สำหรับพวกเศรษฐีเล่น เพราะชั้นต้นก็ตั้งต้นกัน ด้วยจำนวนหลายพันแฟงค์ โต๊ะอื่นๆ ก็ลดลงมาตามลำดับ แต่โต๊ะเล็กที่สุดก็ต้องตั้งต้น ด้วยเงิน ๖๐ แฟรงค์ ข้าพเจ้ามักเข้าเล่นโต๊ะที่ตั้งต้นด้วย ๖๐ หรือ ๑๐๐ แฟงค์ สำหรับ ห้องเต้นรำทำหุ้มนาน ที่เต้นรำนั้นเวลาไม่เต้นและมีการแสดงเบ็ดเตล็ดให้ดูแล้วพื้นนั้นค่อนข้างๆ เลื่อนขึ้นมาสูงเป็นเวทีได้ เสด็จในกรมและท่านหญิงเสด็จไปสถานที่นี้หลายครั้ง และโดย

มากเราก็เข้าห้องเล่นไฟ สำหรับท่านหญิงท่านสองเล่นบ้างเล็กน้อย แต่สำหรับเสด็จในกรมรับสั่งว่า “ดูๆ เขาแล้วก็อยากเล่นเหมือนกัน รู้สึกว่าน่าสนุก” แต่รับสั่งต่อไปว่า “อย่าเห็นจะดีกว่า เที่ยวจะเกิดติดอกติดใจแล้วจะเกิดมุทะลุขึ้นจะฉิบหายใหญ่” ตกเวลากลางคืนพอเสด็จเข้าบรรทมแล้ว ข้าพเจ้าและท่านขจรก็มักจะไปสนุกต่อ ณ ที่นี้อีกเพราะชอบเล่นไฟบาคาราได้เสียกันเร็วทันใจดี บางคืนก็ได้มาก บางคืนก็เสียมาก แต่เมื่อรวมกันแล้วตลอดเวลาพักอยู่ที่เมืองนี้เสียไปหลายร้อยบาท การไปสถานที่การพนันนั้นเราแต่งตัวเสียโก้ คือแต่งเครื่องราตรี ดึงมือขาว ถือไม้เท้า ทำเป็นทีว่าเป็นคนมีเงินมาก ได้ไปรู้จักกับเศรษฐีอเมริกันหลายคน ถ้าเป็นหญิงสาวหน่อยก็เลยชวนออกไปเต้นรำด้วยการแต่งตัวดีนี้ได้รับประโยชน์มาก ทำให้ผู้คนนับหน้าถือตาขึ้น แต่เราก็ต้องรางวัลพวกคนใช้ต่าง ๆ ให้ถึงขนาดเหมือนกัน

มีสถานที่เล่นการพนันอีกแห่งหนึ่งที่คนชอบไป สถานที่นี้อยู่ปลายสะพานออกไปในทะเล มีโรงละคร ที่เต้นรำ ห้องเล่นไฟ ฯลฯ เหมือนกัน สถานที่นี้ค่าผ่านประตูถูกลงไปหน่อย ผู้คนที่ไปไม่หุหรือสวຍเท่ากับ Palais de Mediteranee

ระหว่างพักอยู่เมืองนี้ ตอนบ่ายเสด็จในกรมโปรดไปซื้อรถยนต์ไปเมืองใกล้เคียงต่าง ๆ เช่นมอนติคาร์โล เมืองหลวงของประเทศโมนาโกวันหนึ่ง ไปเมืองกราส วันหนึ่งไปเมืองคานส์ เซนต์ราเฟลอีกวันหนึ่ง ฯลฯ เป็นต้น เฉพาะวันไปมอนติคาร์โลนั้นได้ออกเดินทางไปตั้งแต่เช้า ได้ไปลองเล่นรูเล็ตดูสนุกดี สังเกตดูคนเล่นข้างตักออกตักใจกันเสียจริง ๆ บางคนมีสมุดสะสมระยะติดมือไปด้วย ว่าคราวนี้ออกเบอร์นั้นแล้ว คราวหน้าจะต้องเป็นเบอร์นั้น บางคนหน้าตาซีดเป็นทีว่านั่งเล่นมาหลายสิบชั่วโมงแล้ว และเสียเกือบหมดตัว ฯลฯ ถอนจากนี้ไปมอนติคาร์โลสวยงาม ไปตามริมทะเลตลอดทาง หนทางครึ่งชั่วโมงเท่านั้น ได้ไปดูทหารการึกของเจ้าเมืองแห่งโมนาโกด้วย แต่งตัวสวยมีอยู่ไม่ถึง ๑๐๐ คน

ประเทศโมนาโกนี้มีเนื้อที่เพียง ๘ ตารางไมล์เท่านั้น มีพลเมืองเพียง ๒-๓ หมื่นคน รายได้ของประเทศส่วนใหญ่อยู่ที่ภาษีการพนัน ภาษีอื่น ๆ เกือบจะว่าไม่ต้องเก็บเลย

วันไปเมืองกราสได้ไปโรงทำน้ำอบใหญ่ชื่อ Molinard หน้าที่มาก พวกเราได้ซื้อน้ำอบกันคนละหลาย ๆ ขวด ประเทศฝรั่งเศสมีโรงงานทำน้ำอบหลายสิบแห่ง และน้ำอบนี้เป็นสินค้าสำคัญของประเทศอย่างหนึ่ง เป็นที่นิยมกันทั่วโลก วันไปเมืองคานส์ก็สนุกดี รถแล่นริมทะเลตลอดทาง เมืองคานส์สวยมาก มีเรือ “ยอช” ใหญ่ ๆ ของพวกมหาเศรษฐีจอดอยู่หลายลำ เมืองคานส์นี้เป็นเมืองตากอากาศสำหรับฤดูหนาว เช่นเดียวกับเมืองนีซ แต่ขนาดเล็กกว่าเท่านั้น

ระหว่างพักอยู่ที่เมืองนีซ ประจวบน้องสาวซึ่งเดินทางไปเยี่ยมเมืองไทยสามเดือนเศษมาแล้วนั้นกลับออกมายุโรปอีก ข้าพเจ้าได้โทรเลขให้มาแวะพักที่นีซด้วยกันวันสองวันก่อน เพราะเรือมาหยุดที่เมืองเณว์ การเดินทางต่อไปลอนดอนต้องผ่านเมืองนีซอยู่แล้ว จึงได้พบกันและได้พาไปเที่ยวสถานที่ต่าง ๆ ด้วย

สรุปความว่าพักอยู่ที่นีซประมาณ ๑๐ วัน สนุกสนานมาก ได้เห็นของแปลก ๆ และสวยงามหลายอย่างภายในระยะเวลาไม่กี่วัน แล้วก็เดินทางกลับปารีสโดยรถไฟสายพิเศษที่เรียกว่า Blue Train วิ่งเร็วมากลัวตกราง ห้องที่พักในรถไฟสวยงามมากทั้งตัวห้องและเครื่องตกแต่งเป็นสีน้ำเงินทั้งหมดสมกับชื่อ

มีฝรั่งคนหนึ่งเคยมาเมืองไทย เป็นคนเคยมีชื่อและรู้จักกับเสด็จในกรมแต่ก็ไม่สนิทนัก ถ้าจะมาเล่นไฟจนหมดตัว มากระซิบขอยืมเงินเสด็จในกรมซึ่งรับสั่งให้มาพูดกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องเป็นติโปลแมทในการเจรจาปฏิเสธโดยไม่ให้เสียถึงเสด็จในกรมด้วย แล้วข้าพเจ้าก็ได้ไปเล่าให้ท่านฟังว่าข้าพเจ้าได้บอกกับเขาว่าอย่างไรบ้าง รับสั่งว่า “ดีมาก อย่างนี้ไว้ใจได้ทุกอย่าง”

ในการตามเสด็จคราวนี้ทรงเห็นว่าข้าพเจ้าคล่องแคล่วเป็นที่พอพระทัย ตั้งแต่ออกจากกรุงเทพ ฯ การรับแขกก็ดี เรื่องการเงิน หนีบปั๊ดข้าวของ โฮเต็ล รถไฟ คนใช้ก็ดี จัดการอื่น ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างก็ดี เรียบร้อยและเร็วทันใจ เลยตั้งชื่อข้าพเจ้าใหม่ว่า “Efficient” ทรงเรียกชื่อนี้ตลอดมา

๑๒๐. กลับกรุงปารีส กรมพระจันทบุรี ฯ ทรงประชวรหนัก

กลับถึงปารีสไปพักที่สถานทูตตามเคย สังเกตดูเสด็จในกรมรู้สึกที่ท่านโทรมลงไปบ้าง แล้วมีพระอาการไม่ค่อยสบายเสมอ ต่อมาอีกไม่กี่วันก็ประชวรหนัก คือเข้า

มีวันหนึ่งราวตี ๔ ให้คนมาปลุกข้าพเจ้าให้ไปตามหมอเพราะหายพระทัยไม่ออก ข้าพเจ้ารีบตื่นขึ้นไปเผ่า ท่านก็บ่นพึมพำว่าหายใจไม่ออก เห็นจะตายแน่เวลานี้ก็อดคิดเต็มที่ ข้าพเจ้ารีบไปบ้านหมอ สำหรับหมอกันนี้เป็นหมอที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคนหนึ่งในประเทศฝรั่งเศสและเป็นคนสำคัญ ข้าพเจ้ารู้สึกเกรงใจแก่มากที่ต้องไปปลุกแกกลางดึกกลางคืน แก่ก็ตื่นลงมาพบข้าพเจ้าทั้งเสื้อกางเกงนอน เมื่อเล่าพระอาการให้ฟังแล้วแกก็สั่งให้จัดการพาพระองค์ท่านไปโรงพยาบาลทันที ภายในสองโมงเช้าวันนั้นนายแพทย์ก็ได้ทำการเจาะพระคอเสร็จ หายพระทัยทางพระคอ คราวนี้รับสั่งอะไรไม่มีเสียง ต้องใช้เขียนหนังสือสั่ง ออกสงสารท่านมาก แต่ก็ยังรู้สึกว่าคุณยัง Cheerful อยู่ พักอยู่โรงพยาบาล ๗-๘ วันก็กลับไปพักสถานทูตอีก

มีนาคมทั้งเดือนเป็นเดือนที่เศร้าเพราะพระอาการไม่ดีขึ้น มีแต่ทรุดลง ข้าพเจ้าเวลา Off duty ก็ได้ไปสนุกเบิกบานใจกับพวกเพื่อน ๆ บ้างนาน ๆ ครั้ง

เมษายน ๒๔๗๔ พระอาการก็ทรุดลงเรื่อย ข้าพเจ้าต้องถูกตามหมออยู่เสมอ เสียการครวลงไม่น้อย จึงตกลงใจว่าจะต้องซื้อรถส่วนตัวคันหนึ่ง จึงได้ไปซื้อรถสปอร์ตตอนเดียวสีน้ำเงินชนิดเซฟโรเลตสำหรับใช้ตามหมอ และทำธุระต่างๆ เป็นรถยนต์คันที่ห้าของข้าพเจ้า ตอนมีรถยนต์แล้วทำให้รู้จักปารีสดีมากขึ้น

กลางเดือนเมษายน ชื่องานอาหารในพระคอเกิดขึ้นขึ้นมาอีก เสวยอะไรไม่ได้แม้แต่ น้ำ จึงต้องเจาะพระคออีกแห่งหนึ่งสำหรับหยอดอาหาร เมื่อถึง Stage นี้แล้วก็เป็นอันว่าหมดหวัง เพียงแต่จะรอดถึงวันสุดท้ายเท่านั้น แผลที่พระค้อนั้นออกจะมีกลิ่นมากสักหน่อย และมาตอนนั้นแล้วนอนบรรทมก็ไม่ถนัด ต้องนั่งบรรทมรู้สึกว่าคุณต้องทรมาณพระองค์มาก วันหนึ่งท่านได้ถามหมอมามีกฎหมายในประเทศฝรั่งเศสห้ามมิให้หมอให้ยาคนเจ็บหนักที่ต้องทรมาณตนอยู่อย่างนี้ให้ตายไปเสียหรือเปล่า ทั้งนี้พระองค์ท่านรู้สึกว่าไม่มีหวังแล้ว อยากให้ชีวิตท่านหมดไป ราววันที่ ๒๐ เมษายน หมอเห็นว่าไม่มีหวังแน่นอนแล้ว เพราะพระอาการซึมจะอยู่ไปได้อีกไม่กี่ชั่วโมง จึงได้ทูลถามท่านหญิงว่าต้องประสงค์จะให้ปลุกท่านเพื่อสั่งเสียอะไรหรือไม่ ท่านหญิงตอบว่าต้องการ เขาก็ฉวยโอกาสให้สักครูเดียวท่านก็ลืมพระเนตรและรู้สึกพระองค์ดี พุ่จากนั้นเข้าใจดี จึงได้จัดทำพิธีกรรมขึ้น ข้าพเจ้าได้อยู่และลงนามเป็นพยานในพิธีกรรมนั้นร่วมกับเจ้าคุณวิจิตรวงศ์ด้วย

ตลอดเวลาที่ท่านประชวรหนักอยู่นี้ ข้าพเจ้าต้องไปนั่งประจำอยู่ที่หน้าห้องท่าน เพราะไปรคให้ข้าพเจ้าอยู่ใกล้ๆ เวลาลงพระบังคลหนักเบาต้องคอยอุ้มช่วยเหลือตลอดจนการเปลี่ยนฉลองพระองค์

ความที่หัวใจของท่านยังทำงานดีมากนั้น ฤทธิ์ของยาฉีดที่จะปลูกท่านเพียง ๒-๓ ชั่วโมงนั้น ทำให้ท่านอยู่ต่อมาได้อีก ๗ วัน

๑๒๑. กรมพระจันทบุรีฯ สิ้นพระชนม์

วันจันทร์ที่ ๒๗ เมษายน ๒๔๗๔ เวลา ๑๑.๐๕ น. เสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ สิ้นพระชนม์ ณ สถานทูตกรุงปารีส ท่านหญิงรับสั่งให้หาข้าพเจ้าทันที เรียกเข้าไปกอดไว้ แล้วทรงกรรแสง ซ้ำไปที่พระศพรับสั่งว่า “เสด็จสิ้นพระชนม์เสียแล้ว โกศุส่าห์ติดต่อย ห้อยตามออกมา ฯลฯ” ท่านกอดไว้สัก ๑๐ นาทีจึงได้ปล่อย แล้วข้าพเจ้าก็มีธุระต่างๆ ที่ต้องจัดทำต่อไป เช่นโทรเลขกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งกำลังไปรักษาพระเนตรที่อเมริกา ถึงท่านนักขัตตมงคลที่กรุงเทพฯ ถึงคุณพ่อ และถึงเจ้าคุณโกมารกุลมนตรี เสนาบดีกระทรวงพระคลัง เฉพาะฉบับกราบบังคมทูลนั้นข้าพเจ้ามีนังงมาก เพราะท่านหญิงรับสั่งให้เติมคำว่า “ขอเดชพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง” ไปด้วย คำภาษาอังกฤษว่าอย่างใดก็ไม่รู้ บังเอิญมีเจ้าคุณบรมบาทบุรุษ ซึ่งเคยรับราชการอยู่ในกรมราชเลขาธิการ มาพักอยู่ในกรุงปารีสเวลานั้น ข้าพเจ้าจึงได้ปรึกษาท่าน แต่ท่านก็ไม่ทราบเหมือนกัน เราจึงเลยต้องปรึกษากันแปลข้อความให้ใกล้เคียงที่สุด อ่านเข้าพอรู้ความหมาย ฉบับถึงท่านนักขัตตนั้นก็รับสั่งให้เติมความว่า ให้นำดอกไม้ธูปเทียนไปกราบทูลสมเด็จพระสังฆราช ด้วย นอกจากนั้นก็ต้องจัดตอบโทรเลขต่างๆ ที่เขาแสดงความเสียใจมาซึ่งมีจำนวนมากมาย

ตอนกลางวันเวลาประมาณบ่ายโมงเศษ ทุกๆ คนลงไปรับประทานอาหารกลางวันข้างล่าง แต่ข้าพเจ้าได้เข้าไปนั่งเฝ้าพระศพอยู่ข้างเตียงในห้องที่ท่านสิ้นพระชนม์คนเดียว แล้วปิดประตูห้อง เวลานั้นไม่รู้สึกละเลยอะไรเลย สักครู่หนึ่งข้าพเจ้าได้ยินเสียงท่านหายพระทัยข้าพเจ้าตกใจมาก ขนหัวลุกขึ้นเกือบจะว่าทุกเส้น รีบแผ่นไปที่ประตูห้อง แล้วเปิดประตู แล้วก็เลยลงไปทูลท่านหญิงซึ่งกำลังเสวยอยู่ ทุกๆ คนขึ้นมาทูลพระศพก็ไม่ได้เห็นได้ยินเสียงอะไร ต่อมาจึงได้กล่าวว่าผู้ที่สิ้นชีวิตใหม่นี้ แล้วบางที่ยังมีลมค้างภายในก็ได้

ถ่ายภาพหม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมาน หม่อมเจ้าหญิงกมลปราโมช หม่อมเจ้าจรจบกิตคุณ
และหม่อมราชวงศ์พันเทพ เทวกุล ที่เมืองเวือทอง ประเทศฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๗๔

ตอนบ่ายแพทย์ได้มาจัดการผ่าพระศพเอาเครื่องที่จะนำภายในออก และฉีกยาเพื่อไม่ให้พระศพมีกลิ่น แล้วเย็นวันนั้นก็เชิญพระศพลงหีบตั้งไว้ในสถานทูต ห้องทั้งพระศพกับกำมะหยี่สีดำหมด บนหีบพระศพมีธงไทยคลุมอยู่ ระหว่างทั้งพระศพ ๓ วันนั้นตลอดทั้งกลางวัน กลางคืน มีพวกนักเรียนบ้าง พระญาติบ้าง ผลัดกันอยู่เฝ้าพระศพ แต่สำหรับข้าพเจ้าเองอยู่เฝ้าตลอดเวลาทั้ง ๓ วันไม่ได้ขาดไปเลย ใช้นั่งหลับแทนนอน ตอนตึกๆ เกือบสว่างทุกๆ คนกลับไปนอนกันหมดเหลือข้าพเจ้าคนเดียว ตอนนั้นช้กกล้วยๆ เหมือนกัน

การทำศพในกรุงปารีสได้รับความสะดวกมาก เพราะเรามีบริษัทรับจัดทำตั้งแต่เวลาตายไปจนถึงเวลาเผาหรือฝังเสร็จ จะให้ทำพิธีอย่างใดบ้างเขาก็อนุโลมทำตามทุกอย่าง ความหรรหระจะเอาเพียงใดก็ได้ แต่ยิ่งหรรหระก็ยิ่งแพงมาก สำหรับงานพระศพนั้นเราก็ได้ติดต่อกับบริษัทชนิดนี้ และเอาอย่างชนิดที่สุก จะนั้นหน้าสถานทูตและภายในสถานทูตเขาจึงมาตบแต่งบุคัยกำมะหยี่ดำทั้งหมด และมีตัวอักษร K.C. ซึ่งเป็นพระนามท่าน (Kitiyakara of Chandaburi) ติดไว้ทุกแห่ง

ถึงวันถวายพระเพลิงบริษัทก็ได้จัดรถขบวนแห่มาสวยงาม เป็นรถม้าทั้งสนรวม ๑๒ คัน คือมีรถม้าหน้าเทียมม้า ๔ ตัว รถคันนี้ตบแต่งด้วยพวงหรีดดอกไม้สดซึ่งบุคคลต่างๆ ส่งมาในงานนี้ คันที่สองเป็นรถพระศพมีม้าเทียม ๖ ตัว ต่อจากนั้นก็เป็นรถตามเทียมม้าคู่ นั่งได้คันละ ๔ คน ทุกๆ คันมีอักษร K.C. ติดทั้งนั้น ข้าราชการที่มาในงานนี้แต่งเต็มยศประดับเหรียญตราหนังรถม้าตามพระศพตามลำดับอาวุโส มีราชทูตไทยจากลอนดอน หม่อมเจ้าคำรัสคำรง เทวกุล เบอร์ลิน หม่อมเจ้าปรีดีเทพพงศ์ เทวกุล โรม พระยาอภิบาลราชไมตรี มาสมทบอีกด้วย ผู้ไม่มีเครื่องยศแต่ง Evening Dress ประดับเหรียญตรา ทางขบวนแห่จากสถานทูตไปสถานที่ถวายพระเพลิงมีระยะทางไกลมาก และต้องผ่าน Place de la Concorde และผ่านไปในเมืองอีกด้วย มีผู้คนหยุดดูเต็มสองข้างของถนน ขบวนแห่กินเวลาถึง ๒ ชั่วโมง

เมื่อถึงสถานที่ถวายพระเพลิงมีนายทหารชั้นนายพลฝรั่งเศส มากอยรับพระศพเป็นผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศส และมีนายพลอีกผู้หนึ่งเป็นผู้แทนประธานาธิบดีฝรั่งเศส ได้มีพิธีถวายพระเพลิงเช่นเดียวกับในเมืองไทย คือมีดอกไม้ธูปเทียนไปวางใต้พระศพ ครั้นแล้วเขาก็เลื่อนพระศพเข้าเตาเผา ภายในเวลาไม่ถึงชั่วโมงก็เสร็จ ตอนก่อนเผาเขาถาม

ว่าจะต้องการกระดุกอะไรเหลือไว้บ้าง เป็นชิ้นใหญ่หรือให้เหลือละเอียดๆ เราก็บอกความต้องการ แล้วเขาก็จัดให้ตามนั้น เสร็จแล้วนำพระอัฐิบรรจุในหีบหินอ่อนทำขึ้นเป็นพิเศษ กลับสถานทูต ข้าพเจ้าเป็นผู้นำพระอัฐิกลับในรถยนต์สถานทูต ซึ่งเป็นรถนำ แล้วมีรถยนต์ตามอีกหลายคัน

พระอัฐิมาตั้งอยู่ในสถานทูตอีก ๓ วันก็นับเป็นอันเสร็จพิธี ต่อจากนั้นท่านหญิงได้ขอให้ทางสถานทูตโทรเลขมาขออนุญาตทางราชการทางกรุงเทพฯ ให้นำข้าพเจ้าเป็นผู้นำพระอัฐิกลับ ซึ่งกำหนดจะกลับต้นเดือนกันยายน ให้พ้นหน้ามรสุม ซึ่งทางราชการทางกรุงเทพฯ ได้ตอบอนุญาตไป

เมื่อก่อนเสด็จในกรมจะสิ้นพระชนม์ ได้มีลายพระหัตถ์ถึงเจ้าคุณโกมารกุลมนตรี เสนบดีกระทรวงพระคลัง ยืดยาว บรรยายถึงเรื่องราวต่างๆ และในตอนหนึ่งได้ทรงรับสั่งถึงข้าพเจ้าว่า ตามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าตามเสด็จออกไปนั้น ข้าพเจ้าได้ทำประโยชน์ให้แก่ท่านมากมาย จนท่านตราความดีความชอบของข้าพเจ้าไม่ถูกทีเดียว ลายพระหัตถ์ฉบับนั้นข้าพเจ้าเพิ่งได้เห็นสำเนาเมื่อท่านสิ้นพระชนม์แล้ว ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกปลาบปลื้มเป็นอันมาก ไม่เสียแรงที่ได้เหน็ดเหนื่อย เท่าที่ข้าพเจ้าได้เป็นเลขาธุการเสด็จในกรมพระจันทบุรีนฤนาถ มาเป็นเวลา ๕ ปีครึ่ง รู้สึกว่าท่านเป็นเจ้านายที่น่าเคารพนับถือเป็นที่สุด มีพระทัยเยือกเย็นสุขุม ไม่ถือพระองค์ แม้ท่านจะมีอำนาจสูงสุด ไม่มีการให้ร้ายผู้ใดเลย นี่ก็ต้องนับว่าเป็นโชคชะตาดีของข้าพเจ้าอีกที่มาได้นายอย่างนี้ และที่เป็นโชคดียิ่งขึ้นไปอีกก็คือท่านโปรดปรานข้าพเจ้ามาก เพราะการปฏิบัติงานของข้าพเจ้าเป็นที่พอพระทัยท่าน

๑๒๒. “หน้าที่” ในการตามเสด็จเจ้านายชั้นผู้ใหญ่

การตามเสด็จเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ถ้าจะเพียงอ่านดูเรื่องที่ข้าพเจ้าเขียนมานคงจะเห็นว่าข้าพเจ้าคงสนุกมาก ความเป็นจริงเวลาสนุกเบิกบานใจก็มีมากเหมือนกัน แต่เวลาหนักใจดูเหมือนจะมีมากกว่า เวลาที่เป็นของตัวเองแท้ๆ มีน้อย ตั้งแต่เข้าจนกลางคืนจะทิ้งท่านไปไหนก็ไม่ได้ นอกจากนานๆ สักครั้ง แต่ก็ต้องกราบทูลลา คือ เราไม่เป็นตัวของเราเอง เวลาที่ใจหายใจว้ากก็มีบ่อยครั้ง เช่นรถไฟจะออกท่านยังแต่งพระองค์ไม่เสร็จ หรือท่านยังไม่ออกจากห้องน้ำ เราจะเร่งท่านบ่อยๆ ก็เกรงพระทัยเพราะไม่ใช่เพื่อนกัน

ต้องใช้วิธีต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องเตือนท่าน ซึ่งต้องใช้ความคิดพิเศษ เช่นเรียกไกรมาคน
หนึ่งมายืนหน้าห้องที่ท่านประทับอยู่ทำเป็นถามเวลาทั้ง ๆ เพื่อให้ท่านได้ยืมว่าก็โมงแล้ว
เราก็บอกว่ารถไฟจะออกเวลานั้นเวลานี้ เราจะต้องรีบออกจากที่นี่ภายใน ๕ นาที หรือไม่
ก็ทำเป็นถามว่ากระเป๋ายกไปขึ้นรถแล้วหรือ รถพร้อมแล้วหรือ เพราะเราจะต้องรีบไป
แล้ว ฯลฯ ถ้าเราทำอะไรเป็นที่ถูกพระทัยก็นับว่าเป็นโชคดี ถ้าไม่ถูกพระทัยก็อาจถูกกริ้ว
เรื่องการเงินการทองก็ลำบาก ต้องทำบัญชีรับจ่ายทุกสแตงค์ ใช้จ่ายในประเทศต่าง ๆ
อัตราไม่เหมือนกัน เราก็ต้องมาคิดอัตราแลกเปลี่ยนให้ถูกต้อง เรื่องรางวัลคนใช้ในรถ
ในเรือในโฮเต็ลในร้านรับประทานอาหารในสถานที่ทุก ๆ แห่งที่เราผ่านก็เช่นกัน ให้น้อย
ไปก็เสียชื่อเจ้านายไทย ให้มากไปก็เสียตาย ตอนคิดว่าจะให้ใครเท่าใดก็เปลืองหัวสมองไม่
ใช้เล่น ในเวลาเดินทางก็เหมือนกัน เรื่องหนังสือเดินทาง หนีบบัตร ข้าวของ และการขน
ของ ต้องระวังไม่ให้ของหาย เรื่องอาหาร เรื่องที่นั่ง ในที่สาธารณะ ก็ต้องจัดให้เรียบ
ร้อยทุกอย่าง จะปล่อยให้ท่านหิวหรือไม่มีที่นั่งก็ไม่ได้ ยังการรับแขกอีกต้องแสดงให้เห็น
กับเป็นเลขานุการเจ้านายผู้ใหญ่ ต้องระวังคำพูด เจ้านายโดยมากท่านพระทัยเร็ว ต้องการ
อะไรอยากได้ทันที เราต้องจัดให้ได้ทันทีจึงจะพอพระทัย การพูดคุยกับท่านก็ดี ท่านถาม
อะไรเราต้องรู้ เราต้องอ่านหนังสือพิมพ์ เราต้องมีความรู้รอบตัวอย่างดีจึงจะเอาตัวรอด
ได้ กิริยาท่าทางอีกถ้าโง่งเกินไปก็ไม่ดี หรือโง่งเกินไปก็ใช้ไม่ได้ เหล่านี้เป็นข้อที่เราต้อง
ระวังตัวทุก ๆ อย่าง แล้วก็ต้องไม่กลัวเหน็ดเหนื่อยอีกด้วย ผู้ที่เคยตามเสด็จเจ้านายชั้น
ผู้ใหญ่ไปต่างประเทศคงจะมีความรู้สึกอย่างที่ว่าพเจ้ากล่าวมานี้ อีกประการหนึ่ง ข้างเจ้า
รู้สึกว่เลขานุการของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่อาจทำให้พระองค์ท่านมีหน้ามีตา หรือว่าอาจถึง
ท่านลงก็ได้ สมมุติว่าเลขานุการแต่งตัวไม่เรียบร้อย ไม่รู้จักขนบธรรมเนียมของอารยะ
ประเทศ พูดจาไม่มี Tact ไม่มี Personality หรือขี้เหนียวเกินไป เอาเปรียบเกินไป ฯลฯ
เหล่านี้เป็นการถึงนายลงเป็นอันมาก

๑๒๓. เรื่องของกรุงปารีส

เดือนพฤษภาคม ได้พักผ่อนและเที่ยวบ้าง ได้รู้จักกับผู้หญิง ๒ คน ที่สนิทกัน
น้อยคือ “สเตลลา” เป็นครึ่งอเมริกันไต้กับริสเซีย มาจากเซียงไฮ้ และ “ตามารา”
มาจากประเทศเยอรมัน ได้ไปเที่ยวกันเสมอ นอกจากนั้นได้ขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวตามสถานที่
ใกล้เคียงกรุงปารีส เช่นแซนต์เยอร์แมงเป็นต้น นับว่ารู้จักเมืองฝรั่งเศสดีขึ้นมาก

ในระหว่างนี้ ได้ไปดูและฟังโอเปร่าที่โรงละครโอเปร่าสองสามครั้ง โรงละครโอเปร่าในกรุงปารีสนี้ยกย่องกันว่าเป็นอาคารที่สวยงามทั้งภายนอกภายใน และเป็นสง่าราศรีสำหรับกรุงนี้แห่งหนึ่ง การไปฟังโอเปร่านั้นข้าพเจ้าได้เลือกไปในวันศุกร์ เพราะวันนั้นเป็นวันที่คนดูทุกคนต้องแต่งตัว ที่ว่าต้องแต่งตัวนั้นหมายความว่าต้องแต่งเครื่องราตรีทั้งหญิงชาย ถ้าไม่แต่งก็เข้าไปฟังไม่ได้ การไปดูและฟังโอเปร่านี้ตามสมบัติผู้ดีแล้วต้องไปก่อนเวลา และต้องเข้านั่งที่ก่อนเปิดฉาก เพราะเปิดฉากแล้วเสียงต่างๆ ต้องเจียบหมกพุดคุยกันไม่ได้ เกือบอยากจะพูดว่าหายใจไม่ได้ พอใครโผล่ออกมาสักแฉักหนึ่ง คนก็หันมามองดูตาเดียวกัน เดินเข้าออกไม่ได้ พวกไปฟังนั้นตงอกตังใจฟังอย่างเต็มที่ คนที่ฟังไม่เป็นก็เห็นจะไปดูสถานที่ว่างๆ เพียงใด และคนดูแต่งตัวไปอวดกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงแต่งตัวกันสวยงาม ยิ่งไปกว่านั้นระหว่างเปิดฉากคนดูก็ออกมาพักผ่อนที่ระเบียง คุยกัน เดินไปเดินมาอวดเครื่องแต่งตัว อวดเครื่องเพชรนิลจินดาที่สวมไปเป็นที่โชว์แฟชั่นดีมากแห่งหนึ่ง

นอกจากโอเปร่าได้ไปดูโอเปร่าคอมิกครั้งหนึ่ง สำหรับการแสดงชนิดนี้ข้าพเจ้าชอบมาก เพราะเพลงฟังง่ายและไพเราะ ส่วน Musical Comedy นั้นได้ไปดูหลายครั้ง เช่นที่ “คาซิโน เดอ ปารีส” และที่ Follies Bergere สำหรับคาซิโน เดอ ปารีสนั้นกำลังแสดงเรื่องซึ่งโจเซฟีน เบเคอร์ (หญิงนิโกร) เป็นนางเอก และมีเพลงที่ popular มากคือเพลง J'ai deux amours ส่วนที่ Follies Bergere ก็ได้ฟังเพลงเพราะๆ ดูความขบขัน เห็นความสวยงามของฉาก เห็นผู้หญิงสาว ๆ รูปร่างงาม ๆ แต่งตัวสวย ๆ มาเต้นระบำเป็นชุด ๆ บางชุดก็แต่งตัวอย่างโป๊ ๆ แบบฝรั่งเศส ในเรื่องศิลปะต่าง ๆ แล้วเห็นจะต้องยกให้ฝรั่งเศสเป็นที่หนึ่ง

ข้าพเจ้าได้คิดอยู่เสมอว่า คนเรานี้ทุกคนเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ ต้องเจ็บต้องตาย เป็นผลที่สุด ส่วนชาติหน้าจะเป็นอย่างไรนั้นอย่าไปคิดให้เสียเวลาเลย จะมีชาติหน้าหรือไม่ หรือว่าเราจะทุกข์สุขอย่างไรเราก็ไม่ได้รับประโยชน์หรือได้รับความรู้สึกอะไรในชาตินี้ ที่สำคัญก็คือความเป็นอยู่ของเราในชาตินี้ คือชีวิตของเราที่มีอยู่คราวนี้ เมื่อปรากฏดังนี้แล้วในระหว่างที่เรามีชีวิตอยู่นี้เราต้องหาความรู้ ความสุข ความสนุก ความเพลิดเพลิน และความสบายในทุก ๆ ทางและในทุก ๆ โอกาส อะไรที่เราเห็นว่าไม่ผิดเราก็ทำไป นั้น

แหละจึงจะเรียกว่าเกิดมาไม่เสียชาติ แต่ทั้งนี้ก็มีให้หมายความว่าให้เราทำอะไรที่พอใจเรา
ทุกอย่างจนปรากฏว่าเป็นคนออกตัญญูหรือเป็นคนไม่มีศีลธรรม สำหรับในกรุงปารีสและ
สถานที่ใกล้เคียงนี้มีอะไรต่ออะไรซึ่งเป็นทีพอใจเรามากมายทั้งในด้านความรู้ ความสนุก
และสวยงาม ฉะนั้นเมื่อมีโอกาสแล้วเราก็ต้องชมเสียให้ทุกอย่าง เพื่อทงความสนุกเพลิดเพลิน
และความรู้ด้วย

ตั้งแต่ข้าพเจ้ายังเป็นนักเรียนอยู่ใน ประเทศอเมริกาเคยได้ยินได้ทราบเรื่องกรุง
ปารีสมามากมายว่าเป็นกรุงที่สวยงาม มีที่น้ำชม น่าเที่ยวมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่อง
สนุกสนานที่เกี่ยวกับชีวิตและผู้หญิงแล้วไม่มีที่ใดสู้ได้ในโลก ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ข้าพเจ้า
ได้เดินทางผ่านและได้พักอยู่ในกรุงนี้เดือนเศษ ก็รู้สึกว่าจะจริงตามที่เขาบอกเล่า มากรวน
ได้มีโอกาสพักอยู่ในกรุงนี้ ๑ ปีเต็ม ๆ ยิ่งรู้สึกมากขึ้นอีก คือรู้สึกว่าชาวฝรั่งเศสชอบสนุก
โดยเฉพาะในเรื่องการมรณแล้วเห็นเป็นธรรมชาติ คิดหาทางเพลิดเพลินในทางนี้เป็น
พิเศษ ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่สนใจอยากทราบความเป็นไปแห่งชีวิต ความสนุกสนานของ
กรุงปารีส จึงได้ไปเที่ยวดูในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อเป็นความรู้ คงได้ความดังนี้

๑. สำนักหญิงโสเภณี สำนักนี้จะตั้งขึ้นได้ก็ต้องมีใบอนุญาตจากทางการโดยเสีย
ค่าธรรมเนียม นอกจากนั้นหญิงทุก ๆ คนตามสำนักต่าง ๆ ซึ่งมีจำนวนมากมายนั้นต้องขึ้น
ทะเบียนทั้งสิ้น แล้วมีนายแพทย์มาตรวจโรคทุกคนทุกสัปดาห์ สำนักชนิดนี้มีหลายชั้น
ด้วยกัน ตั้งแต่ถูกมากที่สุดไปจนแพงมากที่สุด สำหรับชั้นถูกราคาเพียง ๓๐ แฟรงค์เท่านั้น
(ไม่ถึง ๓ บาท) ตัวสำนักเป็นที่ไม่ค่อยสะอาดนัก ผู้ไปเที่ยวเข้าไปคอยในห้องโถงแล้วแม่
บ้านก็นำหญิงเปลือยกายออกมาเข้าแถวให้ผู้ไปเที่ยวได้เลือก รูปร่างหน้าตาของหญิงเหล่านี้
ไม่ค่อยสวยหรือตลกตลกใจผู้ไปเที่ยวนัก มีทั้งหญิงนิโกรด้วย รู้สึกว่าเป็นหญิงชั้นต่ำมาก
การเข้าออกในสำนักไม่ค่อยจะมีที่ปิดบังกันได้ สำหรับสำนักราคา ๕๐ แฟรงค์ก็คงมีฐานะที่
ชั้นกว่าสำนัก ๓๐ แฟรงค์ในทุก ๆ ทางขึ้นอีกเล็กน้อย

สำหรับคนที่เที่ยวขึ้นกลางมีสำนักราคา ๑๐๐—๑๕๐ แฟรงค์ สำนักชนิดนี้สถานที่
สะอาดสะอาดอันดีเหมือนกับบ้านผู้มีอันจะกินเรา มีห้องรับแขกตกแต่งอย่างสวย ๒—๓ ห้อง
เพื่อให้ผู้ไปเที่ยวได้หลบพักโดยไม่พบกันได้ ระหว่างที่ผู้ไปเที่ยวเข้าไปคอยในห้องรับแขก
แม่บ้านซึ่งแต่งตัวชุดราตรีก็ออกมาปราศรัยก่อน เมื่อเธอออกไปแล้วเธอก็ส่งลูกน้องขอ

เธอเข้ามาปราศรัยกับผู้ไปเที่ยวทีละคน ทุกๆ คนแต่งตัวราตรีและมีกลิ่นน้ำอบอันหอมของ
ฝรั่งเศสกลิ่นต่างๆ ด้วย แต่ละคนเข้ามาปราศรัยด้วยสักราวคนละหนึ่งนาทีแล้วเขาก็ออกไป
คนใหม่ก็เข้ามา เมื่อหมดตัวคนเลือกแล้วยายแม่บ้านก็รีบเข้าไปตามผู้ไปเที่ยวว่า
ท่านพอใจคนใด เมื่อผู้ไปเที่ยวเลือกผู้ใดแล้วเขาก็ส่งผู้นั้นมาพบ พาขึ้นไปห้องนอน ห้อง
นอนตกแต่งหรูมาก เครื่องเรือนอย่างบ้านเศรษฐี มีห้องน้ำอันสะอาดติดกับห้องนอน
หญิงผู้รับรองเหล่านี้โดยมากก็ริยาจาจาเรียบร้อย ทั้งนี้เขาก็หวังให้ผู้ไปเที่ยวพอใจจะได้
มาบ่อยๆ และจะได้เลือกตัวเขา มีระเบียบอยู่อย่างหนึ่งตามสำนักเหล่านี้เขาห้ามไม่ให้
หญิงเหล่านี้ขอเงินผู้ไปเที่ยวนอกราคาที่กำหนดไว้ ทั้งนี้ก็เกรงว่าถ้าพวกนี้ขอรางวัลเป็น
พิเศษแล้วพวกไปเที่ยวอาจเบื่อและไม่พอใจ คงไม่ไปเที่ยวที่นี้อีก หญิงเหล่านี้เขาก็คัดเลือก
มาก่อนข้างงามมากทีเดียว ถ้าหากเราเดินตามถนนในเวลากลางวัน แล้วจะไม่ได้นึกได้ฝัน
เลยว่าเป็นหญิงจำพวกนี้

สำหรับคนชั้นสูงหน่อยมีสำนักราคา ๒๕๐—๓๐๐ แฟรงค์ สำนักชั้นนี้วิธีการ
คล้ายคลึงกับสำนัก ๑๐๐—๑๕๐ แฟรงค์ เป็นแต่หรูหรา ตัวสำนักตกแต่งยังกับวัง ห้อง
รับแขกห้องนอนมีเครื่องตกแต่งประดับทอง ตัวผู้หญิงแต่งตัวงามมาก

มีสถานที่แห่งหนึ่งทำเป็นที่ประวัติศาสตร์เสียด้วย คือว่าพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ
สมัยหนึ่งเคยเสด็จเข้ามาเที่ยว ณ ที่บ้านนี้บ่อยๆ จึงโปรดให้ทำเตียงพิเศษซึ่งยกเป็นเก้าอี้
ได้ ผู้นำเที่ยวชอบพาไปชมเตียง เก้าอี้ตัวนี้ แล้วกล่าวประวัติของเตียงเก้าอี้ตัวนี้ด้วย

๒. สถานที่อาบน้ำ ในประเทศฝรั่งเศสผู้รักว่าการอาบน้ำตามบ้าน หรือที่พัก
ไม่ค่อยสะดวก นอกจากบ้านที่สมัยใหม่หน่อย ฉะนั้นจึงเกิดมีสถานอาบน้ำขึ้น และก็เป็นที่
ของธรรมชาติของฝรั่งเศส เมื่อมีการรับคนมาอาบน้ำแล้วก็เลยให้มีของล่อใจผู้มาอาบน้ำอีกด้วย
จึงหาหญิงงามๆ ไว้สำหรับดูตัว สถานที่ชนิดนี้เมื่อผู้ไปอาบน้ำเข้าไปแสดงความประสงค์จะ
อาบน้ำ เจ้าของสถานที่เขาก็ถามว่าจะอาบเองหรือต้องการคนดูตัวด้วย ถ้าต้องการคนดูตัว
เขาก็นำมาให้เลือก ผู้ดูตัวนั้นจะทำความสะอาดให้ทุกอย่างตลอดจนจะตกลงอย่างใดต่อไปอีก
ก็ไม่ขัดข้อง

๓. โรงเต็นรำ โรงเต็นรำมีจำนวนมากมายและมีหลายชั้น ชั้นของโรงเต็นรำที่
เราจะพูดถึงว่าเป็นที่ดีหรือต่ำก็ด้วยราคาเหล่าแซมเปญ ถ้าชั้นต่ำแซมเปญขวดละไม่กี่สิบ

แฟรงก์แต่ถ้าชั้นสูงแซมเปญชนิดเดียวกันราคาทั้งหลายร้อยแฟรงก์ แต่จะเป็นชั้นสูงหรือต่ำก็สำหรับพื้นเต็นรำแล้วมีขนาดเล็กมาก ทั้งนี้เพราะด้วยเหตุผลสองประการ คือ

๑. รัฐบาลเก็บภาษีพื้นเต็นรำแพงมาก ฉะนั้นเขาจึงทำพื้นให้เล็กเพื่อเสียภาษีถูกหน่อย
๒. ชาวฝรั่งเศสมิได้นิยมศิลปะแห่งการเต็นรำเป็นพิเศษ สักแต่ว่าได้เต็นรำแล้วไปเบียดๆ กันก็พลัดพลินดีกว่าตั้งอกตั้งใจแสดงศิลป์ในทางนี้

โรงเต็นรำส่วนมาก คือทั้ง ๕๐ เปอร์เซ็นต์มีหญิงประจำสำหรับรับรอง ความสะอาด ความสวยงาม และการแต่งตัวของพวกนี้ดีเลวเพียงใดก็แล้วแต่สถานที่สูงหรือต่ำ โรงเต็นรำชั้นสูงหน่อยก็มักจะมีสลับนามมาแสดงให้ดูบางตอน แล้วต้องมีดนตรี ๒ วง คือ วงแทงโกวงหนึ่ง แล้ววงเล่นเพลงในจังหวัดอื่นๆ อีกวงหนึ่ง

๔. คุก Bastille แต่ไหนแต่ไรมาเราก็คงทราบว่า วันสำคัญของประเทศฝรั่งเศสคือ วันที่ ๑๔ กรกฎาคม วันนี้ต้องหยุดงานเป็น National Holiday ผู้ที่เรียนประวัติศาสตร์ก็ทราบ เรื่องที่ว่าวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๗๘๙ เป็นวันที่เกิดปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศส โดยมีการแหกคุก Bastille คุกนี้เป็นคุกสำคัญ ไต่เคยขังนักการเมืองและคนสำคัญๆ มากมาย เช่น ผู้สวมหน้ากากเหล็ก ฯลฯ คุกนี้มีหอสูง ๗ หรือ ๘ หอ ข้าพเจ้าได้ผ่านคุกนี้หลายสิบครั้ง และทุกครั้งที่ผ่านมาจะต้องนึกถึงประวัติศาสตร์ตอนนี้

เรื่องของกรุงปารีสเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ และความรู้เกี่ยวกับสถานที่ต่างๆ ยังมีอีกมากมาย ถ้าจะจดลงทุกอย่างก็คงไม่รู้จักจบได้ ขอยุติไว้ก่อน

มีสถานที่แห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่สำคัญของกรุงปารีส และที่ข้าพเจ้าชอบไปซื้รถเล่นเสมอ คือใน Bois de Boulogne เป็นสถานที่เย็นสบายดี ในเวลาเย็นๆ หรือวันอาทิตย์แล้วมีคนไปซื้รถหรือแ่งตัวงามๆ ไปเดินเล่นหรือไม่ก็ไปพายเรือเล่นในสระใหญ่ ในบัวเคอบูโลนนี้มีสถานที่เต็นรำหลายแห่ง แต่ที่ข้าพเจ้าไปเสมอคือ ซาโด เตอ มาตริค ซึ่งเป็นสถานที่หรรษา

๑๒๔. ไปสวิตเซอร์แลนด์และสเปน

เมื่อเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ เสด็จกลับจากประเทศสวิตเซอร์แลนด์และฝรั่งเศส ใ้ก่อนประจวบหน้า ใ้ทรงปรารภว่าอยากไปเที่ยวสเปนนัก ข้าพเจ้าจึงได้ศึกษาเรื่องประเทศสเปนในขณะนั้นว่าควรไปที่ใด ควรใ้ค้อะไรบ้าง เตรียมไว้ว่าจะไปบาเซโลนา มาตริค

และเซวิล แต่เมื่อท่านได้สิ้นพระชนม์เสียแล้ว โปรแกรมการไปก็ล้มเลิก แต่ข้าพเจ้ายังติดใจที่อยากจะไปอยู่ จึงได้กราบทูลลาท่านหญิงเพื่อไปเที่ยวประเทศสเปนสัก ๑๐ วันและคิดว่าจะขั้บรดยนต์ไปเอง เมื่อทรงอนุญาตแล้วข้าพเจ้าก็ชวนหลวงวิสูตรวิรัชเทศไปด้วยการเดินทางได้กำหนดผ่านประเทศสวิทเซอร์แลนด์ลงไปทางฝรั่งเศสได้ ไปเมืองบาเซโลนา ก่อน

วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๔๗๔ เวลาเช้ามีเราได้ออกเดินทางจากปารีส ผ่านไปทางเมืองฟอนเทนโบล แล้วไปผ่านเมืองต็องง แล้วเข้าประเทศสวิทเซอร์แลนด์ ตอนเย็นถึงเมืองโลซานและพักแรมคืนที่เมืองนั้น นายแนบ พหลโยธิน ได้อาศัยไปกับรถเพื่อไปลงที่เมืองแกรนโนบตัวย เมืองโลซานนี้ตั้งอยู่บนเนินเขาติดกับทะเลสาบเยนีวา เป็นเมืองขนาดใหญ่และสำคัญของประเทศสวิทเซอร์แลนด์เมืองหนึ่ง และเป็นเมืองที่มีนักเรียนมารวมทั้งนักเรียนที่มาจากต่างประเทศด้วย เพราะมีโรงเรียนและมหาวิทยาลัยต่างๆ หลายแห่ง เมืองนี้อยู่ห่างจากเมืองเยนีวาเพียง ๔๐ กิโลเมตรเท่านั้น คำว่านั้นเราทั้ง ๓ คือ หลวงวิสูตร ฯ คุณแนบ และข้าพเจ้าก็ได้เที่ยวดูชีวิตความสนุกสนานของชาวสวิทในเมืงนี้ในสถานที่ต่างๆ เช่นตามโรงเตี๊นรำเป็นต้น รู้สึกว่าไม่ครึกครื้นเหมือนกับในฝรั่งเศส

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๑ เมื่อเที่ยวดูเมืองโลซานโดยตลอด แล้วก็เดินทางต่อไปยังเมืองเยนีวาซึ่งตั้งอยู่บนมุมของทะเลสาบเยนีวา เมืองนี้เป็นเมืองสำคัญเพราะเป็นที่ตั้งของสันนิบาตชาติ (League of Nations) เป็นเมืองที่สวยงามและน่าอยู่ จากในเมืองมองเห็นยอดมอင့်บลองก์ (ภูเขาขาว) ไกลๆ ซึ่งเต็มไปด้วยหิมะขาวสว่น้ำดู เราพักเที่ยวดูสถานที่ที่เมืองนี้ ๑ วัน ๑ คืน หลวงวิสูตร ฯ เคยมาที่นี่หลายครั้งแล้ว จึงเป็นผู้พาข้าพเจ้าดูสถานที่ต่างๆ เช่นที่ทำการของสันนิบาตชาติแผนกต่างๆ ห้างร้านขายของ และสถานที่หย่อนใจหลายแห่ง

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๔๗๔ เราออกเดินทางไปแกรนโนบ ผ่านเมืองเอกซ์-เลยส์แบงก์ในประเทศฝรั่งเศส ถึงเมืองแกรนโนบเวลาค่ำ และได้พักที่นั่น ๑ คืน ได้พบกับนักเรียนไทยที่นั่นหลายคน เมืองแกรนโนบนี้เคยได้ยินชื่อมานานแล้ว เพราะนักเรียนไทยที่ออกมาศึกษาในประเทศฝรั่งเศสจะมาตั้งบ้านเรียนที่เมืองนี้ เราได้เที่ยวดูเมืองโดยตลอดทั้งกลางวันกลางคืน

ถ่ายภาพบิดามารดาและพี่น้อง พ.ศ. ๒๔๗๕

วันที่ ๒๓ เราก็ออกเดินทางต่อไปทางทิศใต้ของประเทศฝรั่งเศส ถึงเมืองมอ
 เพลลิเอ เวลาเย็น เราได้พักที่เมืองนั้น ๑ คืน ได้พบกับนักเรียนไทยอีกหลายคน เมืองนี้ก็
 เมืองใหญ่มาก มีมหาวิทยาลัยและโรงเรียนดีๆ หลายแห่งเหมือนกัน เมื่อได้เที่ยวดูเมือง
 โดยตลอดแล้วทั้งกลางวันกลางคืน วันที่ ๒๔ ออกเดินทางต่อไป ตอนบ่ายเข้าเขตประเทศ
 สเปนเราก็เดินทางต่อไปยังเมืองบาเซโลนา ที่ข้าพเจ้าอยากไปเที่ยวประเทศสเปนก็เพราะเขา
 ลือกันว่าเป็นประเทศที่มีอะไรต่ออะไรแปลกๆ ไปจากประเทศอื่นๆ ในยุโรป เช่นกีฬาแวง
 วัวซึ่งเคยเห็นในภาพยนตร์ แต่อยากเห็นของจริงๆ นอกจากนั้นเขาว่าผู้หญิงสวยมากอีก
 ด้วย ฉะนั้น ตั้งแต่เข้าเขตแดนประเทศแล้วจึงรู้สึกตื่นเต้นเล็กน้อย ก่อนที่เราจะเดินทาง
 ไปนี้ เหตุการณ์ทางการเมืองในประเทศสเปนไม่ค่อยจะเรียบร้อย เพราะเพิ่งจะได้มีการ
 ปฏิวัติให้พระเจ้าแผ่นดินแอลฟอนโซที่สิบสามออกจากราชสมบัติ ฉะนั้นตอนที่เรามาถึงเขต
 แดนฝรั่งเศสกับสเปน เจ้าหน้าที่ได้ตรวจดูหนังสือเดินทางของเราอย่างกวัดขั่น แต่บังเอิญ
 เราทั้งคู่มีสื่อเดินทางทุก จึงค่อยสะดวกหน่อย

ถึงเมืองบาเซโลนาเวลาเย็น ได้ไปพักอยู่ที่โฮเทลโคลอน ซึ่งเป็นโฮเทลที่หรูที่สุด
 ข้าพเจ้าชอบเมืองนี้เป็นพิเศษเพราะสวยงามและสนุก กลางวันกลางคืนเหมือนกันหมด
 ตลอดเวลา ๒๔ ชั่วโมง รถราง รถบัสเดินตลอด ๒๔ ชั่วโมง ผู้หญิงสวยมาก ได้ไปดูกีฬา
 ที่ชาวสเปนนิยมกันนักหนาคือการแวงวัว เขามีทุกวันที่สัปดาห์ใหญ่ ผู้ดูต้องซื้อตั๋วเข้าไป
 เหมือนเข้าดูฟุตบอล และมีคนเข้าไปดูกันแน่นๆ ทุกวัน ข้าพเจ้ารู้สึกว่กีฬาแวงวัว
 ก่อนข้างทารุณ คือตั้งแต่ต้นก็ปล่อยเจ้าวัวออกมาวิ่งเล่นผ่าน วัวแต่ละตัวเขาว่ามี
 พิธีเลี้ยงให้มันดื่มน้ำก่อนให้มันออกสนาม คือขังไว้ในห้องมืดบ้าง ให้ออกอาหารเสียบ้าง เมื่อ
 วัวกำลังวิ่งเล่นอยู่นั้นก็มีคนล่าวัวออกมาต่อสู้ ถือผ้าแดงผืนหนึ่งล่อ พอวัววิ่งรู้เข้าใส่
 เขาก็หลบอย่างว่องไว ทุกๆ ครั้งที่หลบได้คนดูก็ตบมือกราวให้เกียรติยศ อันที่จริง
 สำหรับผู้ที่ออกไปแสดงนี่ก็ต้องฝ่าอันตรายมากเหมือนกัน เพราะถ้าพลาดท่าหรือล้มลงเสีย
 หลกแล้วเจ้าวัวนั้นจะเข้าชีวิตถึงตายเลยก็ได้ ต่อจากนั้นก็จะมีผู้ขี่ม้าถือหอกยาววิ่งไล่วัว พอ
 ใกล้วัวก็พุ่งหอกให้ไปปักที่คอวัว ถ้าปักได้อย่างแม่นยำโดยให้หอกนั้นติดแล้วซึ่งตรงขึ้นไป
 บนฟ้า คนดูก็ยังให้เกียรติมาก บางคนยังแสดงความสามาถยิ่งขึ้นไปอีกคือถือหอกคู่ เมื่อ
 ขี่มาไล่พอเข้าไปใกล้วัวก็พุ่งหอกทั้งคู่ให้ไปปักคอเป็นรูปตัว V ได้ ดังนั้นก็ต้องนับว่าเป็นผู้

สามารถมากฝีมือเยี่ยมทีเดียว ส่วนเจ้าวันนั้นสักครู่หนึ่งก็ค่อย ๆ หมกกำลัง เลือกลอด
 ออกทางจมูกทางปาก แล้วก็มีเพศผชาติ่อมีตใหญ่ออกมาพ้นเส้นอะไรเส้นหนึ่งที่ใกล้ ๆ
 คอ วัวก็ล้มลงสิ้นใจ แล้วเขาก็จึงม้าออกมาลากวัวตัวนั้นเข้าโรง สำหรับคนใจอ่อนอย่าง
 ข้าพเจ้าเมื่อได้เห็นวัวถูกแทงจนสิ้นใจนั้น มีความสงสารและใจเต้นแทบเป็นลม ต่อมา
 ตัวหลัง ๆ ก็ค่อยชินไป โปรแกรมวันหนึ่ง ๆ มีการแทงวัวโดยวิธีต่าง ๆ ดังที่เล่าวันละ ๖
 ตัว นอกจากนั้นยังมีของพิเศษแถมให้ดูอีก เช่นให้วัวขวิดท้องม้าจนถึงไส้ทะลักออกมา
 กองกับพื้นดินน่าหวาดเสียว เขาปีคตม้าเสียข้างหนึ่ง คือข้างที่ให้วัวเข้าขวิด วัวก็
 ขวิดเอา ๆ ข้างเดียว ม้าไม่ได้สู้เลย เมื่อไส้ทะลักออกมาแล้วเขาก็จึงม้าเดินลากไส้เข้าโรง
 ไป สักครู่หนึ่งก็ไถยินเสียงปืนยิงม้าตัวนั้นให้ตายไป ชาวเมืองนี้เห็นกีฬาชนิดนี้เป็นกีฬา
 วิเศษมาก ตบมือให้เกียรติผู้แสดงเต็มที่ ระหว่างการแสดงนี้มีดนตรีให้ฟังตลอดเวลา
 พวกผู้หญิงสวย ๆ มักจะมีตอกไม้ไปถวาย แล้วก็ขว้างให้ผู้แสดงที่สามารถ กีฬาเช่นนี้
 สำหรับข้าพเจ้าดูครั้งเดียวพอแล้ว

อาหารเย็นในเมืองนี้รับประทานกันตึกมากตั้ง ๓-๔ ทุ่ม ละครตั้งต้นเล่น ๔-๕
 ทุ่ม โรงเต็นรำเปิดตั้งสองยามหรือตีหนึ่ง ได้ไปดูละครคืนหนึ่ง โรงละครก็แปลกมากมี
 ทางเดินให้ผู้แสดงเดินมายังผู้ดูและหักท่ายปราศรัยได้ ผู้ดูจะตะตองถูกตัวผู้แสดงก็ได้ และ
 ผู้ดูจะส่งเหล้ามาดื่มขณะละครเล่นก็ได้ มีที่วางถ้วยแก้วและชวดเหล้าหลังพนักของคนนั่ง
 ข้างหน้าเรา ภายหลังละครเลิกแล้วได้ไปเต็นรำในโรงเต็นรำต่าง ๆ หลายแห่งสนุกสนานดี
 กลางคืนบางคืนก็มีเต็นรำก่นกลางถนน ใครเดินผ่านมาจะเต้นกับใครก็ได้ดูก็เป็นธรรม
 เนียมที่แปลก แต่เขาว่าต้องระวังในเรื่องนี้หน่อย ชาวสเปนซึ่งที่นี่ที่สุด ถ้าเรา
 เข้าไปเต้นกับหญิงใดที่เขามีคู่รักแล้วอาจเกิดเรื่องก็ได้ ตอนเย็น ๆ มีถนนสายหนึ่งมีต้นไม้
 क्रमไม่มีแดด แล้วมีเก้าอี้ตั้งตลอดสองข้างทาง มีคนเดินไปเดินมาแน่นไปหมดโดย
 มากมักเป็นผู้หญิงสวย ๆ แต่งตัวไปประกวดกัน เราไปนั่งหรือไปเดินแล้วเพลินมาก แต่
 นิ่งที่ใดแล้วอย่าเปลี่ยนที่ให้บ่อยนักเพราะพอหย่อนกันลงไป เขาก็มาเก็บสตางค์ค่าที่นั่ง
 การเดินไปเดินมานี้มีไปจนกระทั่งเวลากลางคืน

มีโรงเต็นรำแห่งหนึ่งตั้งอยู่ปลายสะพานยื่นลงไปในทะเล เป็นที่ทรูพอใช้ มีผู้
 คนไปเที่ยว ไปรับประทานอาหาร ไปเต็นรำอยู่แน่น ๆ ตลอดเวลา เราก็ได้มีโอกาสไปที่
 นหลายครั้ง

บังเอิญเป็นเคราะห์ดีของเราอีกด้วยที่ทางการของเมืองนี้เขากำลังจัดจะมี Exposition ซึ่งจัดเป็นงานใหญ่ และจะได้ทำพิธีเปิดใน ๒-๓ วันนั้น เจ้าหน้าที่กำลังเร่งมืออย่างเต็มที่ เราได้มีโอกาสไปชมสถานที่นั้นด้วยความพอใจมาก เพราะเขาได้จัดทำอย่างใหญ่โตและสวยงาม มีอะไรต่ออะไรซึ่งให้ความรู้พิเศษแก่เรามาก

ภายในโฮเต็ลที่ข้าพเจ้าพักอยู่นั้น ชั้นใต้ถุนมีคาบาเรตต์และเต้นรำซึ่งเราได้ลงไปสนุกสนานด้วย ได้ชมระบำสเปญเป็นที่ติดอกติดใจ สรุปความว่าระหว่างที่พักอยู่เมืองนี้ ๓ วันเพลิดเพลินมาก และเห็นว่าเป็นเมืองที่น่าเที่ยวน่าชม คนไทยน้อยคนที่ได้เคยมาเที่ยวเมืองนี้

ในเมืองนี้ความที่ผู้คนนิยมทำงานในเวลากลางคืนมากกว่ากลางวัน ผู้ทำงานกลางคืนได้ค่าจ้างน้อยกว่าผู้ทำงานกลางวัน เช่นพวกขับรถราง รถบัส เป็นต้น

เมืองบาสโลนาเป็นเมืองใหญ่ที่สองจากกรุงมาดริดในประเทศสเปญ เป็นเมืองท่าเรือสำคัญทางด้านทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และเป็นเมืองอุตสาหกรรมด้วย มีพลเมืองเจ็ดแสนกว่าคน

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๔๗๔ เวลาบ่ายออกเดินทางจากบาสโลนา มุ่งตรงไปซานเซบาสเตียนในประเทศสเปญนั่นเอง แต่การเดินทางนี้จะเดินทางผ่านไปทางประเทศฝรั่งเศสก่อน เพราะถนนหนทางค่อยดีหน่อและภยอื่น ๆ ก็มีน้อย บ้านเมืองของสเปญกำลังยุ่งนัก เมื่อออกจากบาสโลนาได้ผ่านไปทางภูเขาสูงเรียกว่าเพียร์เนส์ เป็นภูเขาหินเขตแดนฝรั่งเศสกับสเปญ เวลาขับรถไปรู้สึกว่ถนนทำชันไปสูงมาก เพราะชันเขาอยู่ตลอดเวลาค่หลายชั่วโมง ยิ่งชันไปสูงก็พบหิมะและน้ำแข็ง และอากาศช้จะเย็น ซึ่งฤดูนี้เป็นฤดูร้อนแท้ ๆ ถนนสายนี้เปลี่ยวมาก เดินทางต่งหลายชั่วโมงไม่พบหมู่บ้านหรือผู้คนเลย เราไปกันสองคนช้จะกล่ว ๆ ถูกปล้นอยู่บ้างเหมือนกัน ระหว่างทางนี้ได้พบป้ายบอกทางไปประเทศแอนดอร์รา ซึ่งเป็นประเทศเล็กมากที่สุดประเทศหนึ่งในยุโรป มีเนื้อที่ประมาณ ๑๕๐ ตารางไมล์ และมีพลเมืองเพียงหกพันคนเท่านั้น เป็นประเทศที่ตั้งอยู่บนภูเขา ไม่ค่อยจะมีใครเข้าไปในประเทศนี้ เพราะไม่มีอะไรที่ชวนให้เข้าไปดู ไม่มีถนนหนทางที่ดีและไม่มีที่พักแรม เราเดินทางต่อไปจนถึงเวลาค่ำก็ถึงต้นเขาเข้าเขตแดนฝรั่งเศส แล้วเราก็ก่เลยพักอยู่ที่โรงแรมเล็ก ๆ ในหมู่บ้านที่ปลายแดนนั้นเอง

รุ่งขึ้นเช้าวันที่ ๒๘ เดินทางต่อไปในประเทศฝรั่งเศส ผ่านเมือง “พอ” แล้วไปผ่านเบียร์ทส์ ไปเข้าเขตสเปนทางค่านมหาสมุทรแอตแลนติก แล้วเดินทางต่อไปถึงซานเซบาสเตียนในเย็นวันนั้น เราได้ไปพักที่โฮเทลหรูที่สุด เมืองนี้เป็นเมืองตากอากาศชายทะเลทางค่านมหาสมุทรแอตแลนติกของประเทศสเปน มีคนมาตากอากาศฤดูร้อนมาก รวมทั้งผู้คนมาจากฝรั่งเศสและอเมริกาด้วย เป็นเมืองขนาดใหญ่โตมากมายนัก แต่ก็รู้สึกสนุกพอๆ เราได้เที่ยวกันอย่างเพลิดเพลินมาก ผู้หญิงสเปนงามที่สุดตามเคย ที่นี่มีโรงบ่อนเล่นการพนันเช่นเดียวกับเมืองตากอากาศชายทะเลของฝรั่งเศส เฉพาะตัวตึกคาสิโนของเมืองนี้ใหญ่มาก นอกจากนั้นมีถนนงามๆ สำหรับรถวิ่งชายทะเล ในเวลากลางคืนก็สนุกครึกครื้น มีโรงเตี๊ยมหลายแห่ง การเที่ยวในประเทศสเปนนี้มีอยู่ข้อเดียวที่รู้สึกทำให้หมดรสสนุกเต็มที่ไปหน่อยหนึ่งคือเรื่องภาษา เราเรียนรู้ไปไม่กี่คำ พูดคุยกับใครก็ไม่ได้ พบใครพูดภาษาฝรั่งเศสได้ก็ดีใจมากแล้ว ไม่ต้องรู้ถึงภาษาอังกฤษ

วันที่ ๒ ที่เราได้พักอยู่เมืองนี้ ได้เกิดมีการสไตรค์กันใหญ่ มีการยิงกัน ล้มรถราง บิดร้านขายของ ฯลฯ เสียงปืนยิงกันดังลั่น ทหารต้องออกปราบ ข้าพเจ้าพักอยู่ในโฮเทล ออกจะตกใจ แต่ก็ออกนอกไปดูเหตุการณ์ไม่ได้ สอบสวนคงได้ความว่ามีพวกๆ หนึ่งต้องการสไตรค์ให้ปิดร้านขายของในเมืองทั้งหมด ถ้าร้านใดไม่ปิดก็ยิงปืนเข้าไปในร้านนั้น รถรางคันใดไม่หยุดก็เดินเช็กกันไปปลักรถรางคันนั้นให้ล้มลง ฟังๆ ดูเหตุการณ์ก็เห็นว่าเมืองสเปนนี้ท่าทีจะยุ่งแน่ ถ้าเราไม่รีบเดินทางกลับเข้าฝรั่งเศสเสียอาจตายหรือติดอยู่ที่นั่นเลยก็ได้ วันที่ ๓๐ พฤษภาคม ตอนเย็นเราจึงเดินทางกลับ ตอนค่ำเข้าเขตแดนฝรั่งเศสก็โล่งใจ เพราะระหว่างรถมาตามทางในสเปนพบกองทหารตลอดทาง ถึงเมืองเบียร์ทส์ในฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเมืองตากอากาศฤดูร้อนของฝรั่งเศสที่สำคัญ และมีชื่อเสียงมากเมืองหนึ่งทางค่านมหาสมุทรแอตแลนติก อยู่ไม่ไกลจากเขตแดนสเปนมากนัก เราได้พักอยู่ที่เมืองนี้ ๑ คืน ได้ไปดูโรงบ่อนและไปดูภาพยนตร์ด้วย เมืองนี้หรูมากทีเดียว มีผู้คนมาเที่ยวกันมาก มีคาสิโนอยู่ชายหาด มีที่อาบน้ำทะเล มีบ้านหน้าร้อนสวยๆ ของพวกมีเงิน ฯลฯ

วันที่ ๓๑ เดินทางต่อไปยังเมืองบอร์โด ได้พักที่นั่นหนึ่งคืน และค่ำวันนั้นได้ไปดูละครด้วย ภายหลังละครเลิกเรายังได้ไปทำความรู้จักติดต่อกับนางละครแล้วพาไป

รับประทานอาหารอีกด้วย เมืองบอร์โค็นเป็นเมืองค่อนข้างใหญ่ และเป็นเมืองสำคัญของฝรั่งเศสเมืองหนึ่ง เมื่อคราวสงครามโลกครั้งที่หนึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสได้ถอนหนึ่งเยอรมันมาตั้งอยู่เมืองนี้

วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๔๗๔ ออกเดินทางไปตามถนนริมทะเล ผ่านเมืองรอส-ฟอรัต์ ซึ่งเป็นเมืองท่าเรือขนาดใหญ่ของฝรั่งเศสเมืองหนึ่ง แล้วไปผ่านเมืองลาโรเชล ซึ่งเป็นเมืองท่าเรืออีกเมืองหนึ่ง มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เริ่มต้นมาแต่ศตวรรษที่ ๑๒ ตลอดมา เราได้พักชมเมืองนี้นานหลายชั่วโมง ได้มีโอกาสไปพบทำความรู้จักกับสตรีงาม ๆ สองคน เลยทำให้อยากอยู่เมืองนี้นานสักหน่อย แต่โดยที่เวลาจำกัดจึงจำต้องรีบเดินทางต่อไปในตอนเย็นวันนั้น

เวลาค่ำถึงเมืองนองตส์ ซึ่งเราได้พักนอนที่นั่นหนึ่งคืน เมืองนี้แม้ว่าจะห่างจากมหาสมุทรแอตแลนติกถึง ๓๕ ไมล์ โดยมีแม่น้ำใหญ่มาถึง แต่ก็ยังเป็นเมืองท่าเรือใหญ่ที่ ๔ ในประเทศฝรั่งเศส เป็นเมืองสร้างเรือ และเป็นเมืองช่างแสงของทหารเรือ มีระยะทางโดยรถยนต์ห่างจากกรุงปารีสไปทางตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๒๕๐ ไมล์ คืนวันนั้นเราก็ได้ออกชมชีวิตความสนุกสนานของชาวเมืองนี้

วันที่ ๒ มิถุนายน เดินทางผ่านเมืองออล็อง เลยเข้ากรุงปารีส การไปคราวนี้ปราศจากภัยอันตรายทุกอย่างทุกประการ รถยนต์วิ่งเรียบร้อยดีมาก ข้าพเจ้าได้ขับตลอดทาง เราได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินและได้ความรู้พิเศษมาก อันความรู้รอบตัวนั้นไม่มีอะไรวิเศษไปกว่าการเดินทางไปเที่ยวในสถานที่ต่าง ๆ เช่นนี้

๑๒๕. Alliette Bonnet และ Exposition ในกรุงปารีส

มิถุนายน (๒๔๗๔) เจ้าคุณทูตได้จัดให้มีการเลี้ยงใหญ่ที่ Cercle Interieur ในโอกาสที่ M. Maugras จะเข้าไปเป็นทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ในงานนี้ได้เชิญคนสำคัญของกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส และผู้ใหญ่ที่สนิทสนมกับคนไทยและประเทศไทยมารับประทานอาหาร ภายหลังอาหารได้มีเต้นรำและ entertainment ซึ่งเชิญนักเรียนและผู้อื่นมาร่วมอีกด้วย งานนี้ข้าพเจ้าได้ช่วยหลวงวิสูตร ฯ จัดให้มีขึ้น ในค่ำวันนั้นสนุกสนานกันมาก ได้มีโอกาสไปรู้จักกับผู้หญิงฝรั่งเศสคนหนึ่งชื่อ “แอตเลียต บอนเน” เป็นผู้หญิงที่ดีและน่ารักน่าเอ็นดูมาก มีนิสัยอ่อนโยน และพูดจาอ่อนหวาน เป็นบุตรของนายช่าง

สถาปัตยกรรมที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง เราได้สนิทสนมกัน และในวันต่อๆ ไปก็ได้ไปเที่ยวด้วยกันเสมอ เช่นไปขี่รถเล่นในสถานที่ต่างๆ ไปรับประทานอาหารด้วยกัน ไปเดินร่ำด้วยกัน ตอนนั้นข้าพเจ้าได้ฝึกซ้อมการพูดภาษาฝรั่งเศสเป็นอย่างดีจนถึงกับเขาชมเชย วันหนึ่งเขาได้ชวนไปที่บ้านหน้าร้อนของเขาที่เมืองติเม ห่างจากกรุงปารีสหลายสิบกิโลเมตร ซึ่งเราได้ไปโดยรถยนต์ของข้าพเจ้า เรายังได้ไปปั้นต้นไม้ถ้ายรูปกันไว้เป็นที่ระลึก

ในเดือนมิถุนายนนี้ ท่านอมรสมานลักษณ์ได้พาท่านหญิงชวลิตไปรักษาพระองค์ที่สวิทเซอร์แลนด์ ท่านหญิงอุปสรสมานได้ขอให้ข้าพเจ้าไปรับที่มาเซลส์ ได้จับรถไฟจากกรุงปารีสเวลากลางคืน ถึงมาเซลส์เวลาเช้า ได้ไปพบพระเทเวศร์อำนวยฤทธิ์ ซึ่งกำลังจะเดินทางกลับประเทศไทย และซึ่งได้รู้จักคุ้นเคยกันเมื่ออยู่ปารีส ได้พักอยู่มาเซลส์ ๑ คืน รุ่งขึ้นเรือของบริษัททักซัลที่ท่านอมรและท่านหญิงชวลิตโดยสารได้มาถึง แล้วเราทั้งสามก็กลับปารีสโดยรถไฟในค่ำวันนั้นเอง

ในเดือนมิถุนายนนี้ Exposition ที่กรุงปารีสได้เปิดแล้ว เป็นที่สนุกสนานหย่อนใจได้อีกแห่งหนึ่ง มีผู้คนมาเที่ยวกันหนาแน่นทั้งกลางวันกลางคืน คือผู้คนในกรุงปารีส ผู้คนในประเทศฝรั่งเศสเอง ผู้คนจากประเทศอื่นๆ ทั้งในยุโรปและอเมริกา ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวหลายครั้งหลายคราว เพราะเขาทำเป็นสถานที่สวยงามและน่าเที่ยวมาก มีที่น้ำดู น้ำเล่น น้ำรับประทานหลายแห่ง การไปเที่ยว Exposition นี้นอกจากในทางเพลิดเพลินสำราญใจแล้วยังได้รับความรู้อีกเป็นอเนกประการ เพราะวิธีการที่เขาจัดนั้นเขาแบ่งสถานที่เป็นตอนๆ ในตอนหนึ่งก็เป็นของประเทศหนึ่งๆ รวมทั้งเมืองขึ้นของเขาด้วย เราจึงได้เห็นของแปลกๆ เช่นบ้านในประเทศต่างๆ ลักษณะของบ้านเป็นอย่างไร เขาก็มาปลูกเป็นบ้านจำลองให้เราดูตามแบบของประเทศนั้นๆ ไม่เฉพาะแต่ประเทศที่รุ่งเรืองแล้ว แม้ประเทศในกลางทวีปแอฟริกาหรือหมู่เกาะในมหาสมุทรที่ไม่ค่อยมีใครไปก็นำมาแสดงให้ดู สินค้าประเทศใดมีอย่างใดก็มีไว้จำหน่ายหรือไว้ให้ดู โบราณวัตถุและของต่างๆ ก็นำมาแสดงให้ชม แม้จนกระทั่งอาหารก็มีร้านขายอาหารของประเทศต่างๆ ซึ่งเราได้ไปรับประทานอาหารแปลกๆ เช่นอาหารชวา ฯลฯ เป็นต้น สถานที่สำคัญเช่นนครวัดเขาก็สร้างจำลองขึ้นให้เหมือนของจริง เป็นแต่ขนาดย่อมกว่า ภายในเขต Exposition นี้ใหญ่โตมาก มีรถไฟฟ้าเล็กๆ ให้เช่า มีรถไฟเล็กเดินรอบสถานที่ และมีรถบัสเล็ก (ไฟฟ้า) รับคนโดยสาร

เดินอยู่ตลอดเวลา เวลาว่างค็นงามมาก มีไฟฟ้าสีต่างๆ สว่างไสว มีน้ำพุใหญ่เป็นไฟสี และสลับเปลี่ยนสีต่างๆ อยู่ตลอดเวลา มีสถานที่เต้นรำมีที่ให้เข้าเรือพายเล่น มีอะไรต่ออะไรอีกมากมาย นักขึ้นมาที่โศภภาพความงามต่างๆ ที่เคยเห็นมานั้นยังติดตาอยู่เสมอ

คืนวันหนึ่งเจ้าเบโตโอรสของ Emperor ญวน ได้เชิญภรรยา คุณจันทร์ และ ข้าพเจ้าไปในงานรื่นเริงและเต้นรำที่ Pavilion ญวน ที่ Exposition จึงได้มีโอกาสคุ้นเคยกับ เจ้าโอรสญวนองค์นั้นซึ่งเป็นคนชอบสนุก ในค่ำวันนั้นได้มีการแสดงให้ชมหลายอย่าง รวมทั้งละครรำและพิณพาทย์ซึ่งไปแสดงที่ Exposition จากประเทศเขมร ในบรรดาผู้แสดงนั้น บางคนพูดไทยได้ด่วย เสร็จจากการแสดงแล้วก็มีเต้นรำอยู่จนดึก

๑๒๖. Ouchy Evian Geneva

ต้นเดือนกรกฎาคม หมอแนะนำให้ท่านหญิงไปตากอากาศรักษาพระองค์เพราะ เป็นโรคเบาหวาน จึงกำหนดจะไปพักที่เมืองอูชี ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ (ติดกับเมือง โลซาน) สัก ๓-๔ วัน แล้วจะเลยไปพักที่เมืองเอวียง ในประเทศฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่ บนฝั่งทะเลสาบเยนีวา ตรงข้ามกับอูชีแลเห็นกัน ฝั่งทะเลสาบเยนีวาฝั่งหนึ่งเป็นประเทศ สวิตเซอร์แลนด์ อีกฝั่งหนึ่งเป็นประเทศฝรั่งเศส ข้ามฟากโดยเรือกัรวาครั้งชั่วโมง ที่ หมอแนะนำท่านหญิงให้ไปรักษาพระองค์ที่เมืองเอวียง ก็โดยเหตุที่เมืองนั้นมีบ่อน้ำ บาดาลสำหรับบำบัดประทานแล้วรักษาโรคได้หลายชนิด

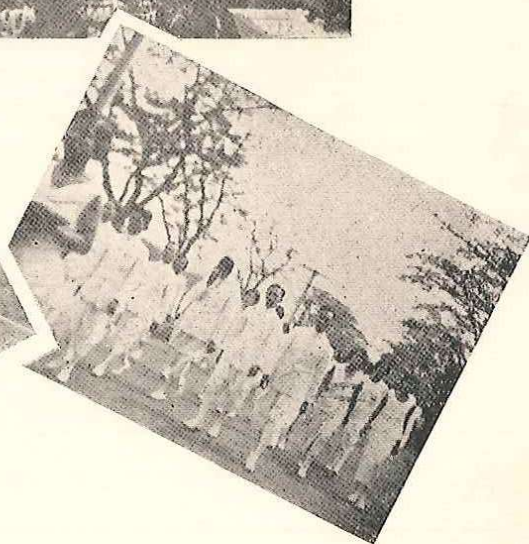
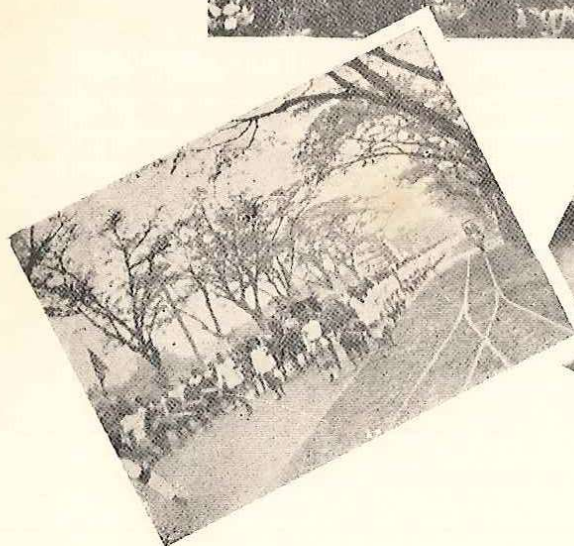
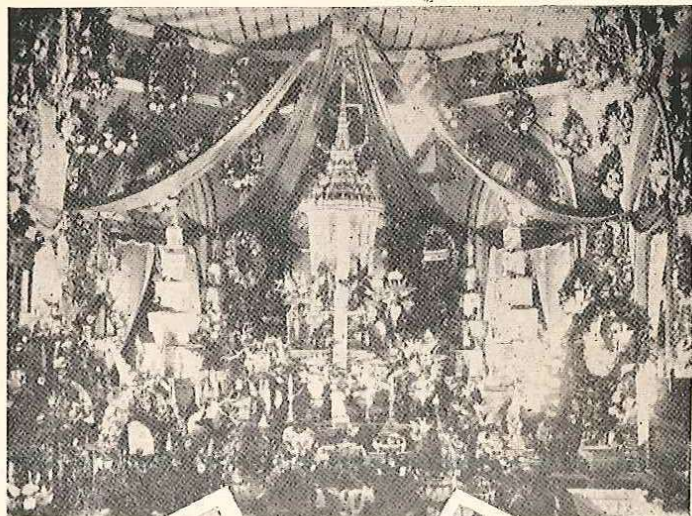
ครั้นถึงเวลาที่กำหนดก็ได้ออกเดินทางจากกรุงปารีสโดยรถไฟ ไปลงที่โลซาน ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งเป็นเมืองที่ข้าพเจ้าเคยมาครั้งหนึ่งแล้วโดยรถยนต์ แล้วเราก็ขึ้นรถยนต์ลงเขาต่อไป พักที่โฮเต็ลคูซาโตที่เมืองอูชี ซึ่งอยู่ริมทะเลสาบเยนีวา โฮเต็ล นี้มีนักเรียนไทยมาเล่าให้ฟังว่าผิดๆ ข้าพเจ้าไม่ค่อยจะเชื่อเท่าใดนัก แต่ก็ทำเอาใจไม่สู้จะดี เหมือนกัน ทะเลสาบนี้ฝั่งทางด้านประเทศสวิตเซอร์แลนด์มีเมืองสำคัญหลายเมืองเช่น เยนีวา, โลซาน, มองเทรอ ฝั่งทางประเทศฝรั่งเศสมีเมืองสำคัญก็คือเมืองเอวียง โฮเต็ล ที่พักอยู่นี้ใกล้กับท่าเรือที่จะไปรอบทะเลสาบ และข้ามฟากไปเอวียง ระหว่างพักอยู่ที่นี้สบายใจดี อากาศก็สบาย ได้ไปเดินเล่นตามถนนริมทะเลสาบ และได้ไปเที่ยวในเมือง โลซานหลายครั้ง นอกจากนั้นยังมีท่านทรงวุฒิชัย กับนายเอ็ด ฌ บ็อมเพ็ชร เป็นผู้พาไป เที่ยวชมมหาวิทยาลัยและสถานที่ต่างๆ และยังได้ขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวเมืองใกล้เคียงรอบทะเล

สาปนั้นเสมอ เช่นมองเตรอ, เยนีวา ฯลฯ เมืองมองเตรอเป็นเมืองตากอากาศที่สวยงาม และสำคัญเมืองหนึ่งของประเทศสวิตเซอร์แลนด์เหมือนกัน มีผู้คนมาตากอากาศกันมาก มีไฮเต็ลหรูๆ และมีสถานที่หย่อนใจหลายแห่ง ส่วนเมืองเยนีวาเป็นอย่างใดนั้นก็ไต่เคยกล่าวไว้แล้ว

เราพักอยู่เมืองอูซีได้ ๓-๔ วันก็ลงเรือข้ามไปพักเมืองเอว็อง ไปพักที่ไฮเต็ลหรูที่สุด เมืองนี้มีคนมาตากอากาศมากที่สุด เพราะมีความสำคัญคือมีบ่อน้ำบาดาล คนที่ไม่ค่อยสบายหรือเสื่อมใสในบ่อน้ำทิพย์นี้ก็จะมารักษาตัวประกอบกับตากอากาศด้วย เราได้ไปชมที่บ่อน้ำนั้น อันที่จริงอากาศที่นี่สบายดีมาก พักอยู่ที่เมืองนี้ได้สองสามวัน ข้าพเจ้ารู้สึกคิดถึงรถยนต์มาก เพราะเท่ากับตัดมือตัดเท้าจะไปเที่ยวที่ใดก็ไม่สะดวก จึงได้ทุลลาท่านหญิงกลับไปเอารถยนต์ของข้าพเจ้าที่ปารีส โดยชวณนายเอ็ค ฌบ็อมเพ็ชร ขึ้นรถไฟไปด้วย พักเที่ยวปารีสด้วยกันหนึ่งคืน พอรุ่งเช้าก็รีบเดินทางกลับมาเมืองเอว็อง เมื่อได้รถมาแล้วก็ได้ไปเที่ยวกันหลายแห่ง เช่นไปรับประทานอาหารและเต้นรำที่เยนีวา และมองเตรอเสมอ ไปโลซาน ขึ้นรถเที่ยวรอบทะเลสาป ฯลฯ วันหนึ่งนายเอ็คได้ชวนนางสาวอียิปต์เซียนก่อนข้างงามและข้าพเจ้า ไปรับประทานอาหารและเต้นรำที่ Villa Palace ซึ่งเป็นไฮเต็ลหรูอยู่บนภูเขาสูง เราขับรถขึ้นภูเขาไปตลอดทางถึงเมืองนี้อยู่ในระดับสูงมาก อากาศก่อนข้างเย็นจัด เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้วก็เข้าเต้นรำสักครู่ใหญ่ๆ แล้วก็เดินทางกลับในเวลากลางคืน ต้องขับรถลงเขาตลอดทาง

เมืองเอว็องนี้มีคาสิโนเหมือนกัน เพราะเป็นเมืองตากอากาศ ข้าพเจ้าได้เข้าไปเล่นไพ่หลายครั้งในเวลาว่าง แต่โรงบ่อนี้เล็ก ผู้คนไม่มากมายนัก และไม่มีคนเล่นที่ร่ำรวย ได้เสียกันวันละหลายหมื่นหลายแสนเหมือนกับที่เมืองนีซ

เวลาเย็นๆ เรามักจะไปเดินเล่นริมทะเลสาปชมธรรมชาติซึ่งสวยงามมาก กลางคืนบางคืนก็ได้ขึ้นรถยนต์ไปเต้นรำที่มองเตรอ ซึ่งมีระยะทางประมาณ ๕๐ กิโลเมตร และต้องผ่านด่านภาษีฝรั่งเศส-สวิตเซอร์แลนด์ ให้เขาตรวจ เจ้าพนักงานที่นั่นรู้จักเราดี เพราะเราผ่านบ่อยๆ เลยไม่ต้องตรวจอะไรมากนัก ถนนเล่นไปตามขอบทะเลสาปตลอดทางงามมาก บางตอนถนนก็อยู่ติดกับทะเลสาป บางตอนอยู่สูงมองดูทะเลสาบต่างๆ กับเราจะตกเหว คืนวันหนึ่งข้าพเจ้ากลับจากเต้นรำที่เมืองมองเตรอ ขับรถมาคนเดียวประมาณ

โกศท่านผู้ทรงคุณธรรม (ดลัน สุขุม) และขบวนศพ
จากบ้านศาลาแดงไปวัดสระปทุม พ.ศ. ๒๔๗๔

ที่สาม ขั้บรรดาเร็วเต็มที่ ระหว่างทางที่มานั้นนั่งคิดมาตลอดทางว่าถ้าตะเกียงไฟฟ้าหน้ารถเราดับลงก็เห็นจะตกเหวตายแน่ เพราะถนนคดเคี้ยวอยู่บนภูเขา เราได้อาศัยแสงไฟนี้เท่านั้น แต่ก็ได้มาถึงเมืองเอวียงโดยสวัสดิภาพภายในระยะเวลา ๔๐ นาทีเท่านั้น

เราได้พักตากอากาศที่เอวียงคราวสองอาทิตย์ก็ย้ายไปพักที่เยนีวา ที่โฮเต็ลเบลวิว ระหว่างพักอยู่เยนีวานี้ได้นำท่านหญิงไปชมสถานที่สำคัญๆ โดยตลอด เช่นสถานที่ของสันนิบาตชาติเป็นต้น สำหรับข้าพเจ้าได้เคยชมตลอดแล้ว นอกจากนั้นเราได้ไปซื้อของฝากประเทศสวิทเซอร์แลนด์ซึ่งเป็นประเทศที่ทำนาฬิกาขายมากที่สุดประเทศหนึ่ง ฉะนั้นในเรื่องหาซื้อนาฬิกาแล้วในประเทศนี้เป็นดีที่สุด มีทุกอย่างทุกชนิดสำหรับทั้งหญิงและชาย และสำหรับตั้ง ทำสวยๆ และที่ราคาก็มีมาก

เมืองเยนีวาข้าพเจ้าชอบมาก เห็นเป็นเมืองที่สวยงามและน่าอยู่เมืองหนึ่ง วันหนึ่งท่านอมร ท่านโกวิท พันธุ์เทพ และข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวเมืองชาโมนิกส์และ Mer de glace ในประเทศฝรั่งเศส เราออกแต่เช้ามีรถโดยสารยนต์ของข้าพเจ้า ผ่านแดนสวิทเซอร์แลนด์—ฝรั่งเศส ภายในไม่กี่ชั่วโมงก็ถึงชาโมนิกส์ ซึ่งเป็นเมืองอยู่บนภูเขาสูงอากาศค่อนข้างเย็น แม้จะเป็นหน้าร้อนก็ตาม ภายหลังรับประทานอาหารเช้าแล้วเราได้ไปขึ้นรถรางห้อยขึ้นไปยังยอดเขาอีก ผ่าน Mer de glace (ทะเลน้ำแข็ง) แปลกประหลาดมาก ที่สถานที่นี่ดูเหมือนทะเลใหญ่ไพศาล มีลูกคลื่นเป็นก้อนๆ แต่ก็แข็งเป็นน้ำแข็งทงสันสมกับชื่อที่เขาเรียก เมื่อถึงยอดสุดทางของรถรางห้อยสายนี้แล้ว มองลงมาดูข้างล่างเห็นเมืองชาโมนิกส์เกือบสุดสายตา เล็กนิดเดียว อากาศบนยอดเขานี้หนาวจัดมากยิ่งกว่าฤดูหนาว เราต้องยืมเสื้อคลุมหนาเขาใส่ เราพักหาอะไรรับประทานสักครู่หนึ่งแล้วเราก็เริ่มเดินทางกลับ ถึงเมืองเยนีวาในค่ำวันนั้นเอง

๑๒๗. ไปลอนดอน

ปลายเดือนกรกฎาคม (๒๔๗๔) ได้เดินทางกลับกรุงปารีส เมื่อข้าพเจ้าได้ส่งท่านหญิงและคณะขึ้นรถไฟแล้ว ข้าพเจ้าก็รีบตัวอย่างเร็วกลับกรุงปารีสไปกับท่านโกวิท ความมุ่งหมายก็คือจะให้ไปถึงปารีสก่อนรถไฟ แต่ไปตามทางเกิดสายไฟฟ้าช็อต ต้องเสียเวลาแกล้งไปนาน กระนั้นก็ดีเรายังถึงปารีสพร้อมๆ กับรถไฟ พักอยู่ปารีส ๒ วัน ก็ตามเสด็จท่านหญิงข้ามไปกรุงลอนดอนอีก พักอยู่ลอนดอนสองอาทิตย์เศษ เป็นครั้งที่สามที่

ข้าพเจ้ามากรุงลอนดอน และก็ได้ไปชมสถานที่สำคัญๆ อีกหลายแห่ง มีอยู่แห่งหนึ่งที่ควรกล่าวในที่นี้ คือสถานที่ตั้งหุ่นของ Madam Tussaud เป็นสถานที่ใหญ่และมีชื่อเสียงมาก ใครผ่านมากรุงลอนดอนก็ต้องมาชมสถานที่นี้ หุ่นต่างๆ ทำด้วยขี้ผึ้งเป็นรูปบุคคลสำคัญต่างๆ ตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบันนี้ นอกจากหุ่นคนสำคัญแล้วยังมีหุ่นหมูตอนสำคัญๆ ในประวัติศาสตร์ เรียกว่า Tableau คล้ายกับภาพเขียน แต่แทนที่จะเป็นภาพก็ให้เห็นเป็นตัวคนจริง ๆ หุ่นเหล่านี้ทำสนิทมากเหมือนคนจริง ๆ บางทีพวกเจ้าหน้าที่ยืนเฝ้าสถานที่เล่นตลกเขาทำขึ้นหนึ่งเป็นหุ่น เราก็ไปยืนชมว่าช่างปั้นเก่งจริง ปั้นได้เหมือนคนเหลือเกิน ยืนมุงดูเป็นหมู่ใหญ่แล้วผู้เล่นตลกก็ยิ้ม พวกเราตกใจแต่แล้วก็อดหัวเราะไม่ได้ เมื่อชมหุ่นธรรมชาติหมดแล้ว ยังมีหุ่นชั้นใต้ดินอีกเรียกว่า House of Terror การลงไปชมชั้นล่างนี้ต้องเสียค่าผ่านประตูเป็นพิเศษอีก ลงบันไดไปแล้วน่ากลัวมาก ทำเป็นที่มีด ๆ มีหุ่นการประหารชีวิตแบบต่าง ๆ มีหุ่นการทรมานคนด้วยแบบต่าง ๆ มีหุ่นฆาตกรรมต่าง ๆ ฯลฯ อะไรที่น่าเกลียดน่ากลัวที่สุดเขาก็มาทำหุ่นไว้ให้ชม คนใจอ่อน ๆ ไม่น่าเข้าไปชม แต่สรุปรวมความว่าการเข้าไปชมหุ่นในสถานที่ Madam Tussaud นี้ได้รับความรู้เป็นอย่างดีในทุก ๆ ทาง

ในระหว่างที่พักอยู่กรุงลอนดอนนี้ บ่ายวันหนึ่งหม่อมเจ้าคำรัสตำรงค์เทวกุล ซึ่งมารับตำแหน่งเป็นราชทูตไทยอยู่ในกรุงนี้ ได้เชิญท่านหญิงและนักเรียนไทยในกรุงนี้มารับประทานน้ำชา และคำอีกวันหนึ่งได้เชิญท่านหญิงและข้าพเจ้ามารับประทานอาหารไทยที่สถานทูตอีกด้วย

ข้าพเจ้าเคยได้ยินเขาเล่าเรื่องชีวิตความทุกข์ของพวกสมาคมชั้นสูงในกรุงลอนดอนมาก จึงอยากไปดูบ้างว่าเป็นอย่างไร คำวันหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงชวนประจวบน้องสาวไปรับประทานอาหารและเต็นท์ว่า ว่าจะไปที่ ๆ พวกสมาคมชั้นสูงของกรุงลอนดอนเขาไปกัน แม้ว่าจะแพงเท่าใดก็จะสู้ วันนั้นเราแต่งตัวเสียอย่างโก้ คือข้าพเจ้าแต่งเครื่องราตรีสวมหมวกสูง ถูงมือขาว ประจวบก็แต่งตัวอย่างว่า ผ่านใคร ๆ ก็ต้องมอง แล้วเราก็ไปสถานที่ซึ่งเรียกว่า “มองชินเยอร์” เป็นสถานที่ที่ Prince of Wales และพวก Society ชั้นสูงไปเที่ยวกันเสมอ พอโผล่เข้าไปหัวหน้าบ๊อยก็เข้ามาโค้งเรียกเราเป็น “Excellency” แล้วก็พาไปนั่งโต๊ะสองคน ค่าอาหารที่นี้แพงมาก ระหว่างนั่งรับประทานอาหารและฟังดนตรี ประจวบ

ก็ชี้ให้ทุกคนสำคัญที่มาเที่ยวในคืนวันนั้นว่าใครเป็นใครบ้างเท่าที่แจ่มจึก ดนตรีที่เล่นที่นั่นก็คือ Roy Fox and his Orchestra ซึ่งเป็นคณะที่มีชื่อเสียงคณะหนึ่งในประเทศอังกฤษ และเป็นคณะที่อัดแผ่นเสียงเพลงเต้นรำจำหน่ายมาก มีนักร้องสตรีสาวสวยรูปร่างดี ในเวลาที่ข้าพเจ้าออกไปเต้นรำแล้วจิตใจที่จะเข้าไปใกล้ๆ ตัวเขา และชมความงามในตัวเขา สำหรับการแสดงเบ็ตเตล็ดก็มีอะไรต่ออะไรแปลกๆ และงามๆ ให้ชม เราได้ช้ชมการแสดงและเต้นรำจนตึกมาก คำวันนี้เป็นอันว่าเราได้สนุกและได้เห็นสถานที่ night life อันหรูหราของกรุงลอนดอน

๑๒๘. Luxembourg, Germany

กลางเดือนสิงหาคมกำหนดกลับปารีส ข้าพเจ้ามาคิดว่าเราก็จะเดินทางกลับเมืองไทยอยู่แล้ว โอกาสที่จะได้ออกมาต่างประเทศเช่นนี้อีกคงไม่มี เราก็มีรถยนต์อยู่แล้ว เงินส่วนตัวก็มีพอ น่าจะได้ไปเที่ยวดูประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรปเท่าที่จะไปได้ เมื่อตกลงใจแล้วจึงได้กราบทูลลาท่านหญิงขอไปเที่ยวส่วนตัวสัก ๓ อาทิตย์ เมื่อท่านอนุญาตแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ชวนประจวบกับทนายตั้มไปปารีส และชวนไปเที่ยวในทวีปยุโรปโดยรถยนต์ด้วย

วันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๔๗๔ เวลาเช้าเป็นวันและเวลาที่เรออกเดินทางจากกรุงปารีสโดยรถยนต์ข้าพเจ้า มุ่งไปประเทศเยอรมันนี โดยผ่านประเทศลักเซมเบิร์ก ก่อนออกรถได้รับจดหมายจากบ้านว่า คุณแม่ไม่ค่อยจะสบาย และหมอบเป็นห่วงในการเจ็บป่วยของท่านคราวนี้มาก ข้าพเจ้าไม่ค่อยสบายใจ แต่ก็ทำอะไรไม่ได้

การเดินทางของเราพอตกเวลาบ่ายก็ถึงประเทศลักเซมเบิร์ก เมื่อเจ้าหน้าที่ตรวจหนังสือเดินทางเรียบร้อยแล้ว เราก็เดินทางต่อไปในประเทศนี้ ซึ่งเป็นประเทศเล็กมากมีเนื้อที่ทั้งสิ้นเพียง ๙๙๙ ตารางไมล์ มีพลเมืองทั้งประเทศสามแสนคน เราขับรถยนต์ ๒ ชั่วโมงก็ทะลุประเทศ และได้ผ่านเมืองหลวงด้วย เมืองหลวงก็น่าเอ็นดู ได้เห็นปราสาทของเจ้าหญิงผู้ครองนคร ประเทศนี้มีเหล็กมาก ใกล้ๆ จะเข้าเขตแดนเยอรมันแลเห็นตึกและวัดพังๆ โดยถูกปืนเมื่อคราวสงครามโลก (๑๙๑๔-๑๙๑๘) หรือไม่ก็เป็นตึกสร้างชั้นใหม่ที่เดียว คือพังเสียจนสิ้นเชิงแล้วต้องสร้างชั้นใหม่

ตอนเข้าเขตประเทศเยอรมันฝนตกหนัก เราเลยขับรถผ่านด่านภาษีโดยไม่รู้ตัว หลุดเข้าไปอยู่ในประเทศเยอรมันนี่ ต่อไปก็ถึงแม่น้ำไรน์ และถึงเมือง Mainz ตอนถึงแม่น้ำไรน์สวยงามมาก ถนนอยู่บนที่สูง มองแลเห็นแม่น้ำและเมืองอยู่ในที่ต่ำ ความงามถึงกับเราต้องหยุดรถลงถ่ายรูป ต่อจากนั้นเราก็ขับรถต่อไปถึงเมืองแฟรงเฟิร์ตเกือบสองทุ่ม ปักนอนที่นั่น ๑ คืน เมืองแฟรงเฟิร์ตเป็นเมืองใหญ่โตและสะอาดดีมาก อันที่จริงประเทศเยอรมันนี่สะอาดทีเดียว เมื่อรับประทานอาหารเช้าเสร็จแล้วเราก็ออกเที่ยวดูเมือง ดูชีวิตความสนุกสนานของชาวเยอรมันในเมืองนี้ ซึ่งเราก็ได้ ไปร่วมกับเขาเป็นอย่างดี ถนนทางรถยนต์จากกรุงปารีสถึงเมืองนี้ประมาณ ๔๐๐ ไมล์ ข้างฟ้างได้ขับคนเดียวตลอดทาง รู้สึกเหนื่อยเหมือนกัน แต่ความที่เป็นคนชอบเดินทาง ชอบไปในสถานที่ต่างๆ ที่ไม่เคยไปจึงหายเหนื่อยเร็ว เมืองแฟรงเฟิร์ตมีตึกสวยงามมาก คือลวดลายของตึกมีสลักงามๆ ไม่ใช่อย่างแบบสมัยใหม่ นอกจากนั้นเขว่าเป็นเมืองที่มีพวักยิวมาก และมีพวกยิวตระกูลสำคัญอีกด้วย

เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๗๔ เข้าออกจากแฟรงเฟิร์ตมุ่งไปกรุงเบอร์ลินระยะทางอีก ๔๐๐ ไมล์ เราได้ไปถึงในกรุงเบอร์ลินก่อนสองทุ่ม กรุงเบอร์ลินนี้ใหญ่มากเข้าชานกรุงแล้ววิ่งรถไปอีกเกือบสองชั่วโมงจึงถึงในกรุง ได้ไปพักที่เซนทรัลโฮเต็ล ซึ่งอยู่ใกล้กับสถานีรถไฟของกรุงเบอร์ลิน รู้สึกตื่นเต้นนึกหน้อยที่ได้เข้ามาถึงกรุงนี้ เพราะเป็นกรุง นอกจากใหญ่โตมากแล้วยังเป็นกรุงที่สำคัญ เป็นเมืองหลวงของประเทศเยอรมันนี่ เป็นกรุงที่ข้าพเจ้าอยากมาเห็นอยู่นานแล้ว อาบน้ำแต่งตัวเสร็จแล้วลงมารับประทานอาหาร ลักครุ่มหอมเจ้าอาทิตย์อุทัย เทวกุล ได้มารับไปเที่ยว สถานที่แรกที่เราก็คือโรงเต็นรำ เรียกว่า “เฟมินา” เป็นโรงเต็นรำใหม่ใหญ่และทันสมัยที่สุด มีโทรศัพท์ตั้งทุกโต๊ะและทุกห้องพิเศษ แล้วมีเบอร์ใหญ่ๆ ติดโต๊ะและห้องพิเศษนั้น เรามองดูโต๊ะโต๊ะหรือห้องห้องที่เราพอใจเราก็ต่อโทรศัพท์ไปพูดกับเขาได้ อาจขอเชิญเขาเต็นรำก็ได้ ฟันเต็นรำเลื่อนขึ้นลงได้ เวลามีการแสดงต่างๆ เขาก็เลื่อนฟันเต็นรำขึ้นขึ้น ในเยอรมันก็ดี หรือในฝรั่งเศสก็ดี เขาไม่ถือเรื่องคนต่างชาติต่างผิวตามที่เคยเล่ามาแล้ว จึงทำให้เราสนุกสนานยิ่งขึ้นอีก

ระหว่างพักอยู่เบอร์ลิน ๕ วัน^{นี้} ได้ไปชมพระราชวังที่ปอตสตัดัมกับคุณหลวง
 ทิโร^๑ ซึ่งเป็นเลขานุการสถานทูตอยู่ในกรุง^{นี้} และภรรยาซึ่งเป็นชาวอเมริกัน เราได้
 กันเคยกันมาตั้งแต่อยู่อเมริกาด้วยกัน พระราชวัง^{นี้} ตั้งอยู่ที่เมืองปอตสตัดัม ระยะทาง
 ประมาณ ๑๖ กิโลเมตรจากกรุงเบอร์ลิน เป็นพระราชวังที่ใหญ่โตมาก ส่วนใหญ่ของ
 พระราชวัง^{นี้} สร้างขึ้นเมื่อสมัยพระเจ้า Frederick the Great ขนาดของพระราชวัง^{นี้}
 เห็นจะไม่แพ้พระราชวังแวร์ซายส์ ห้องต่าง ๆ สวยงามและใหญ่โตมากและมีจำนวนนับ
 ร้อยห้อง แล้วยังมีโรงละครจุคนประมาณ ๔๐๐ คน อยู่ในพระราชวัง^{นี้} อีกด้วย เราได้
 ไปเดินชมอยู่หลายชั่วโมงเมื่อเย็นแล้วเมื่ออีก แต่หาใครไปถึงกรุงเบอร์ลินแล้วต้องไปชม
 พระราชวัง^{นี้} นอกจากนั้นยังได้ไปชมที่อาบน้ำของชาวเบอร์ลินที่ทะเลสาบแห่งหนึ่งไม่ห่าง
 จากกรุงนัก เรียกว่า “วันเซ” ชาวเบอร์ลินไปอาบน้ำกันอย่างหนาแน่น มีเรือไปให้
 เช่าด้วย ได้ไปชมสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในกรุงเบอร์ลิน เช่น พระราชวัง, มิวเซียม
 Reichstag, Unter den Linden, อนุสาวรีย์ต่าง ๆ และสถานที่สำคัญอื่น ๆ อีกหลายแห่ง
 ซึ่งแต่ละแห่งก็มีประวัติโดยเฉพาะ เช่นประตูกลางของ Unter den Linden ก็มีประวัติ
 เกิมว่าไม่มีใครจะลอดได้ประตู^{นี้} ไปได้นอกจาก Emperor ของเยอรมันเท่านั้น ฯลฯ ผู้พา
 เราเที่ยวในกรุง^{นี้} มีคุณหลวงทิโร^๑ และภรรยา และคุณหลวงไพรซ์ นอกจากนั้นท่านปรีติ-
 เทพพงศ์ซึ่งเป็นราชทูตที่^{นี้} ได้เชิญรับประทานอาหารที่สถานทูตและที่อื่น ๆ และได้พา
 ไปเที่ยวเหมือนกัน เราได้ไปรับประทานอาหาร จีน ญี่ปุ่น ได้ไปชมร้านขายของต่าง ๆ
 และซื้อของหลายแห่งราคาไม่สู้แพงนัก ได้ไปเที่ยวตาม Bier Garden คือชาวเยอรมันที่
 ชอบดื่มเบียร์ ^๕จะ^๕นั้นจึงมีส่วนจัดไว้สวย ๆ มีโต๊ะสำหรับผู้คนไปนั่งดื่มเบียร์แล้วมีดนตรี
 เพราะ^๕ ฟัง^๕อีกด้วย ได้ไปรับประทานอาหารและเต้นรำที่ Eden Hotel, Roof Garden
 ซึ่งเป็นที่เต้นรำและรับประทานอาหารที่^๕สุดในกรุง^๕ และได้ไปเที่ยวตามสถานที่^๕ทรู ๆ
 ต่าง ๆ อีกหลายสิบแห่ง

กลางคืนได้ไปเที่ยวตามคาบาเรต์ต่าง ๆ บางแห่งมีผู้หญิงประจำโรงเต้นรำ^๕นั้น
 แต่งตัวเป็นผู้ชายทั้งหมด แล้วทำท่าเป็นผู้ชายจริง ๆ ไปเที่ยวขอผู้หญิงที่มาเที่ยวเต้นรำ
 ด้วย แล้วบางเวลามีอาการหึงหวงกันเองอีกด้วย เราดู ๆ แล้วรู้สึกหมั่นไส้ บางแห่งผู้
 ชายแต่งตัวเป็นผู้หญิงมาประจำเป็นคู่เต้นรำตามโรงเต้นรำ ทำสะกดอย่างสะอึกสะเอียน

ข้าพเจ้าคลื่นไส้ทนดูไม่ค่อยไหว ตัวเองเสียงห้าว ๆ แต่ทำเสียงเล็กเป็นผู้หญิง แล้วข้อมือข้อเท้าไต่ยังกับควาย คุ ๆ ไปก็แปลก มีที่หรุใหม่ขึ้นอีกแห่งหนึ่งเรียกว่า House Fatherland เป็นสถานที่ใหญ่โตมาก ภายในนั้นมีโรงละคร มีห้องเต้นรำหลายสิบห้อง ห้องเต้นรำแต่ละห้องก็ทำเหมือนอย่างเราอยู่ในประเทศหนึ่ง ๆ หรือสถานที่แห่งหนึ่ง ๆ เพราะพอโผล่เข้าไปประตูไปแล้วการตกแต่งภายในห้องนั้นก็ดี งามาเรตก็ดี ทำเป็นของประเทศหรือสถานที่นั้นๆ ที่เดียว เช่นห้องที่ตกแต่งเป็นเมืองอียิปต์ เครื่องใช้ต่างๆ สำหรับรับประทานอาหารรวมทั้งวิธีชงกาแฟก็ทำเหมือนอย่างเราอยู่ในกรุงไคโร ออกจากห้องนี้เราไปยังห้อง “อเมริกันตะวันตก” ห้องนี้แม้พวกเล่นดนตรีก็แต่งตัวเป็น Cowboy แล้วเราก็ไปเข้าห้อง “จีน” ห้อง “ฝรั่งเศส” ห้อง “อิตาลี” ฯลฯ แต่ละห้องก็มีอะไรงามๆ แปลกๆ ให้ชม เพลิดเพลินดีมาก ได้เที่ยวอย่างนี้ไม่น่าเสียค่าเงินเลย

คำอีกวันหนึ่งคุณหลวงศิริโร ฯ เชิญไปรับประทานอาหารในสถานที่แห่งหนึ่งงามเป็นที่สุด ภายในสถานที่นี้ทำเป็นสวนมีศิลาใหญ่เล็ก มีลำธารเล็กน้อย มีปลาเงินปลาทองขนาดต่างๆ มากมาย แล้วโต๊ะอาหารเราก็ตั้งอยู่ริมเฉลียง มองดูวิวอันสวยงามที่เขาตกแต่งขึ้นให้เป็นธรรมชาติ สถานที่นี้เป็นที่รับประทานอาหารที่หรูของกรุงเบอร์ลินแห่งหนึ่ง อีกวันหนึ่งได้ไปดูภาพยนตร์เยอรมัน ไม่ค่อยเข้าใจ กลางวัน ๆ หนึ่งเราได้ไปชมที่สถานที่แห่งหนึ่ง เขากำลังมีการแสดงอุตสาหกรรมการประดิษฐ์ของเครื่องใช้ต่างๆ มากมาย มีทุกอย่างทุกชนิด เราได้ชมเสียอย่างเพลิน ถึงเวลารับประทานอาหารกลางวันเราขึ้นลิฟต์ขึ้นไปรับประทานอาหารบนยอดหอสูงของบริษัทส่งวิทยุเทลฟุงเคน สูงจากพื้นดินหลายร้อยฟุต เป็นหอโครงเหล็ก จำได้ว่าเวลาลมพัดจุกๆ ที่เรารับประทานอาหารนี้ก็รู้สึกโยกเยก เล่นเอาใจไม่ค่อยจะดีเหมือนกัน แต่เชื่อความสามารถนายช่างเยอรมันว่าคงจะไม่ปลุกสร้างอะไรให้พังลงมาได้ สรุปรวมความว่า ๕ วันในกรุงเบอร์ลินนี้สนุกสนานเพลิดเพลิน และได้รับความรู้เป็นอันมาก

สำหรับสถานทูตสยามที่กรุงเบอร์ลินนี้ข้าพเจ้ารู้สึกว่ายาวนานดีกว่า สถานทูตสยามในประเทศอื่น ๆ มองดูจากข้างนอกสง่ามากและอยู่ในตำบลที่ดีด้วย

ในระหว่างที่พักอยู่กรุงเบอร์ลินนี้ ข้าพเจ้าได้เช่ารถยนต์ไปเที่ยวสถานที่ต่างๆ ตามที่เล่ามาแล้ว ส่วนรถของเรานี้ให้มันพักเสียที่ รวมทั้งได้พักตัวข้าพเจ้าซึ่งเป็นคน

ขั้วด้วย เพราะยังจะต้องขั้วเดินทางต่อไปอีกไกลมาก ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นคนขั้วรถ
เข้านั้นหน้าตามีรอยแผลใหญ่ ๆ หลายแผล จึงได้เกิดไต่ถามถึงชีวิตของเขา เขาเล่าให้ฟัง
ว่าเมื่อคราวมหาสงครามเขาได้ออกไปรบและถูกกระสุนปืนถึง ๓ ครั้ง แต่ละครั้งเมื่อรักษา
ตัวหายแล้วก็ต้องออกไปแนวหน้าอีก ชีวิตจิตใจเวลานั้นแทบจะเป็นบ้า และกล่าวต่อ
ไปอีกว่าหากจะมีสงครามเกิดขึ้นอีก ก่อนที่เขาจะถูกเกณฑ์ให้ไปเป็นทหาร เขาขอยิง
ตัวตายเสียก่อนเพราะเข็ดสงครามจริง ๆ

เรื่องที่เรากำลังลำบากมากในกรุงเบอร์ลินนี้มีอยู่เรื่องหนึ่ง ก็คือเรื่องที่เรผ่านด่าน
ภาษีเข้ามาในประเทศเยอรมนีนี้ โดยเจ้าพนักงานภาษีของเขาไม่ได้ตรวจที่ด่านพรมแดน
คือการเดินทางโดยรถยนต์ไปประเทศต่าง ๆ ในยุโรปนั้น เขาให้มีสมุดประจำรถเล่มหนึ่ง
จะเข้าประเทศใดแล้ว เจ้าหน้าทีด่านภาษีที่พรมแดนเมื่อเขาตรวจเรียบร้อยแล้ว เขาก็ฉีก
ปลายขั้วแล้วเซ็นชื่อไว้ที่ต้นขั้ว แต่เมื่อเราผ่านด่านภาษีโดยไม่ได้อ่านเจ้าหน้าทีก็แปลว่าสมุด
ประจำรถนั้นยังไม่ได้ถูกฉีกปลายขั้ว และยังไม่มีใครเซ็นรับรองที่ต้นขั้ว เมื่อเป็นเช่นนั้นก็
แปลว่าเราจะออกจากประเทศเยอรมนีไม่ได้ เจ้าหน้าที่สถานทูตเราต้องช่วยพาข้าพเจ้าไป
กระทรวงต่างประเทศ ไปกรมศุลกากร เจ้าหน้าทีก็แปลกใจว่ารถผ่านด่านเข้ามาได้อย่างไร
เลยเป็นเรื่องใหญ่ ต้องเสียเวลาไปพบเจ้าหน้าทีต่างๆ หลายครั้งหลายคราว่าเราจะสลัก
หลังอนุญาตให้เดินทางต่อไปได้

๑๒๕. Czecho Slovakia

วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๗๔ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เราออกเดินทางจากกรุงเบอร์ลิน
ต่อไปยังกรุงปราก ในประเทศเชคโกสโลวาเกีย หยุดรับประทานอาหารกลางวันในเมือง
เทรสเตน ซึ่งเป็นเมืองใหญ่และสำคัญในประเทศเยอรมนีเมืองหนึ่ง ตั้งอยู่บนสองฝั่งของ
แม่น้ำเอลป์ เมืองนี้มีตึกใหญ่ ๆ และงาม ๆ มาก และเป็นเมืองสำคัญในทางศึกษาคั้ว มี
มหาวิทยาลัยและโรงเรียนดี ๆ โรงเรียนทางดนตรีก็เป็นที่ยกย่อง นอกจากนั้นยังเป็นเมือง
ที่ทำ porcelain สวย ๆ ตอนบ่ายออกเดินทางต่อไปถึงกรุงปรากตอนเย็น ก่อนถึงกรุงนี้ใน
ระหว่างขั้วรถมา พวกเรามีความฉงนสนเท่ห์ใจเป็นอันมาก เพราะกรุงนี้เราทราบว่าเขา
เรียกกันว่าปราก มาถึงเมืองหนึ่งมีป้ายบอกทางไปเมืองหลวงว่า ปราฮา สอดสวนดูก็คงได้
ความว่าปราฮาเขาก็เรียกเหมือนกัน ต่อไปอีกเมืองหนึ่งเราเห็นป้ายบอกทางไปเมืองปราฮี

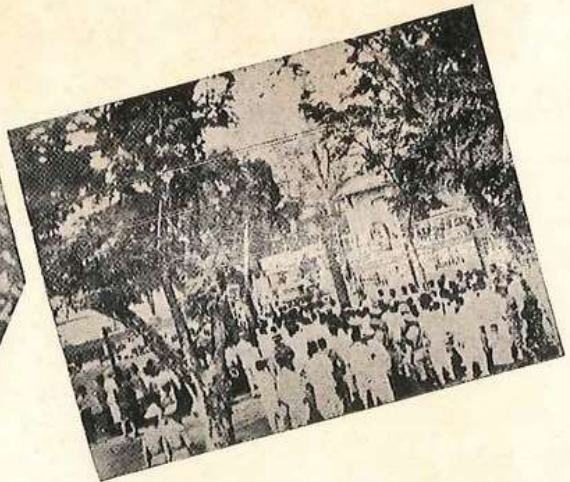
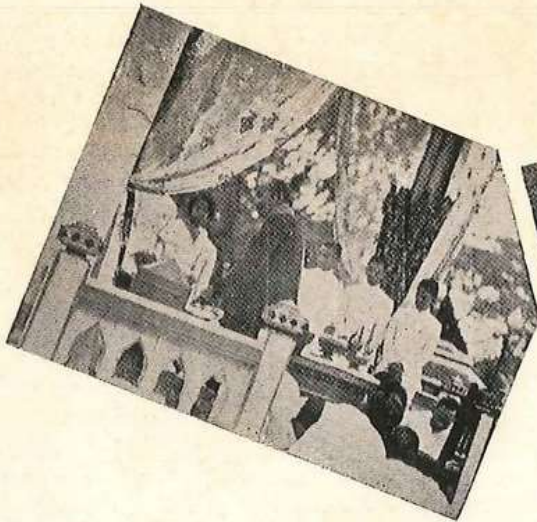
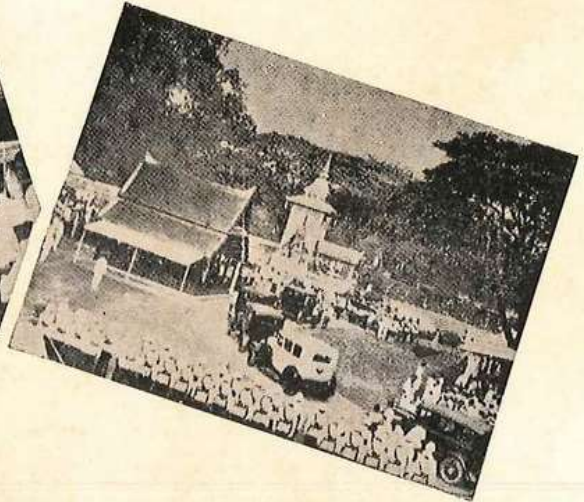
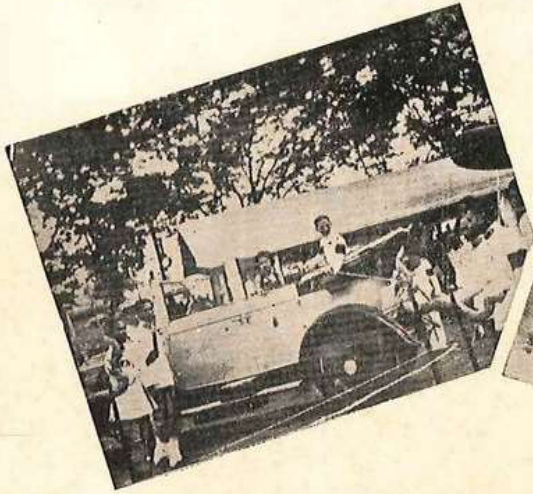
สอปรสนักคงได้ความอีกว่าปราอีเขาก็เรียกเหมือนกัน กรุงปรากน^๕เป็นเมืองหลวงของ
ประเทศเชโกสโลวาเกีย ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำมอลทาว บ้านเมืองสวยงามน่าดูแต่ไม่สู้จะโต
นัก พอเราได้ที่พักแล้วก็ตั้งต้นออกชมเมือง มีถนนสายหนึ่งรูปร่างคล้าย ๆ กับถนน
ชองล์เอลิเซส์ในกรุงปารีส เป็นแต่เล็กและสั้นกว่าเท่านั้น ตอนกลางคืนเราได้ไปเที่ยวตาม
คาบาเรตต่าง ๆ สนุกพอใช้ ได้สังเกตเห็นอีกอย่างหนึ่งว่าตามโรงเตี๊ยมต่าง ๆ มีพวกผู้ชาย
แก่ ๆ มาเที่ยวกันมาก แล้วนั่งเป็นกลุ่ม ๆ ดูคาบาเรต เรามานึก ๆ ว่าจะเป็นเรื่องนิยม
ของเมืองนี้ว่าพวกชายแก่ ๆ ต้องไปหย่อนสมอ^๕กันเช่นนี้ หรือว่าอาจจะบอกเมียเก่าไป
ประชุมกิจการค้าอันสำคัญ แล้วก็ไปสนุกกันดัง^๕

รุ่งขึ้นเราจ้างผู้นำทางคนหนึ่งให้พาไปดูสถานที่ต่าง ๆ เขาพาชมทุกแห่งตลอดจน
พาไปชมสระอาบน้ำสร้างขึ้นใหม่นอกกรุงออกไปเล็กน้อย ตั้งอยู่บนยอดของภูเขาหินเตี้ย ๆ
เขาจัดทำสวยงามมาก fashionable place ของเมืองนี้ เราได้ไปรับประทานอาหารและเตี๊ยมที่
นั้นสถานที่เตี๊ยมจัดทำเป็นห้องกระจก ตกกลางคืนเราก็กออกชมสถานที่ต่าง ๆ อีก รู้สึกว่า
ชีวิตของคนในเมืองเหล่านี้เขาสนุกเพลิดเพลินกันจริงทั้งหนุ่มสาวและแก่

ประเทศเชโกสโลวาเกีย^๕เขามีภาษาของเขาเอง และเป็นภาษาที่ฟังแปลกมาก
เช่นคำว่า “จี้” เขาว่า “เน” ซึ่งฟัง ๆ คล้าย ๆ กับคำว่า “โน” เราฟังแล้วน่างง คำ
เรียกบ่อยเดินโต๊ะฟังแล้วคล้าย ๆ กับจะขาดเสลด คือลงเสียงหนักว่า “วราคนี้” ดัง^๕

๑๓๐ Austria

วันที่ ๒๗ เข้า ออกจากกรุงปรากไปกรุงเวียนนา เมืองหลวงของประเทศ
ออสเตรีย ซึ่งเราไปถึงเวลาเย็น ตอนเช้าเขตแดนประเทศออสเตรีย^๕อยู่ข้างลำบากสักหน่อย
เพราะครึ่งหนึ่งของประเทศ^๕นี้รถยนต์ขับทางซ้ายมือ อีกครึ่งหนึ่งขับทางขวามือ พอเช้าเขต
เขาก็แจกแผนที่ประเทศซึ่งเป็นสีดำตอนหนึ่ง ขาวตอนหนึ่ง แสดงให้เห็นชัดว่าสีขาวให้
เดินขวา สีดำให้เดินซ้าย แล้วเราต้องคอยดูป้ายอีกด้วย ข้างพเจ้าต้องขับด้วยความจง
สนเท่าที่อยู่นาน เช่นบางตอนที่เราไม่แน่ใจพอจะสวนกับรถใครเราก็ต้องวิ่งช้า ๆ กลางถนน
ว่าเขาจะแอบไปทางไหน ถ้าเขาแอบไปทางใดเราก็พอรู้ว่าทางของเราทางใด หรือเวลา
จะขึ้นหน้ารถใครเราก็บีบแตร เขาหลบทางใดก็แปลว่าให้เราขึ้นอีกทางหนึ่ง การขับรถ
อย่าง^๕นี้ออกจะอยู่ในที่อันตรายสักหน่อย

งานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้ทรงคุณคุณ (ดลัน สุขุม)

วัดสระปทุม พ.ศ. ๒๔๗๔

กรุงเวียนนาเป็นกรุงที่มีชื่อเสียงมานานแล้วว่าทรูและ gay ที่สุด เราได้ไปพักอยู่ที่โฮเทลเมโทรโปล อยู่ริมแม่น้ำดานูบ ซึ่งแม่น้ำนี้เราได้ยินชื่อและอยากเห็นมานานแล้ว เนื่องจากที่ได้ยินได้ฟังเพลงซึ่งเพราะจับอกจับใจคือเพลง Blue Danube แต่เมื่อเห็นแม่น้ำเข้าจริงๆ แล้วรู้สึกว่าการเพราะกว่าความงามของแม่น้ำ สำหรับเมืองนี้ที่อยากเห็นมากก็เพราะภาพยนตร์เรื่องต่างๆ ชอบทำเกี่ยวกับเมืองนี้ และแสดงให้เห็นถึงความหรูหรา คือในร้านสวยงามของเมืองและในร้านชีวิตว่าสนุกสนานเพียงใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในร้านความทรูในพระราชสำนักกระโน้น นอกจากนั้นก็ทราบกันอยู่แล้วว่าโยฮันส์เตราซ์ผู้แต่งเพลงเวียนนาซอลซ์ที่มีชื่อเสียงที่สุดก็เกิดที่เมืองนี้ จึงเป็นที่สำคัญสำหรับเพลงต่างๆ อีกด้วย ระหว่างพักอยู่กรุงเวียนนา ๓ วันได้ไปชมสถานที่ต่างๆ เช่น House of Parliament, Opera House, Town Hall, มิวเซียม พระราชวังเก่า มหาวิทยาลัย ฯลฯ และยังได้ไปชมพระราชวังเชินบรุนซึ่งสวยงามและใหญ่โตมาก ประวัติของพระราชวังนี้มีอยู่ว่า Emperor Maximilian II ได้สร้างขึ้นเป็น Hunting Lodge เมื่อประมาณ ค.ศ. ๑๕๗๐ แล้วถูกทำลายโดยพวกฮังการี ต่อมา Emperor Matthias สร้างขึ้นใหม่เมื่อ ค.ศ. ๑๖๑๘ แล้วก็ถูกทำลายโดยพวก Turks Emperor Leopold I เป็นผู้สร้างพระราชวังที่อยู่บัดนี้เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ และก็เป็นที่อยู่ของ Emperors ต่างๆ ตลอดมา พระราชวังนี้มีห้องถึง ๑,๕๐๐ ห้อง มีสวนต้นไม้สวยงามและใหญ่โตมากนับว่าถึง ๗๐๐ acres พระราชวังนั้นไปเลียนเคยมายังอยู่พักหนึ่ง ซึ่งขณะนั้นเจ้า Duke of Reichstadt เป็นเชลย เราเดินชมพระราชวังนี้เสียจนเมื่อยแล้วเมื่อยอีก รู้สึกว่าสมัยกระโน้นประเทศที่มีอำนาจวาสนาและมีอิทธิพลมากคงจะมีการแข่งขันกันในเรื่องพระราชวัง คือประเทศฝรั่งเศสก็มีพระราชวัง “แวร์ซาย” ประเทศเยอรมันก็มีพระราชวัง “ปอตสดัม” และประเทศออสเตรียก็มีพระราชวัง “เชินบรุน” ซึ่งแต่ละแห่งใหญ่โตโรฐานไม่แพ้ซึ่งกันและกัน

วันหนึ่งเราได้ขึ้นรถยนต์ไปที่สวนบาเดน—บาเดน ซึ่งมีบ่อน้ำบาดาลสำคัญ ที่นี้อยู่ห่างจากกรุงเวียนนา ๑๗ ไมล์ เราได้ไปรับประทานอาหารและเต็นท์ในที่ทรูแห่งหนึ่ง อีกคืนหนึ่งเราได้ไปดูละครซึ่งไม่เข้าใจเรื่องเลย แต่อยากดูความสวยงามของภายในโรงละคร และอยากดูคนแต่งตัวงามๆ ไปดูละครอีกด้วย เราได้ชมเมืองอันสวยงามนี้โดยตลอด ในเวลากลางคืนเราได้ไปเที่ยวตามคาบาเรต์ต่างๆ หลายแห่ง เพลิดเพลินและสนุกสนานดี

มาก ระหว่างพักอยู่ที่โฮเต็ลนี้คืนหนึ่งได้รับโทรเลขจากเมืองไทยซึ่งส่งต่อมาจากสถานทูตไทยในปารีส มีใจความว่ามารดาเจ็บมาก ถ้ารีบกลับเมืองไทยได้ก็ขอให้รีบกลับ ซึ่งประจวบและข้าพเจ้าตกใจมาก แต่การรีบกลับนั้นไม่มีประโยชน์เพราะได้ซื้อตั๋วเรือที่จะกลับภายในสองอาทิตย์เศษนี้เองแล้ว และจะต้องนำพระอัฐิเสด็จในกรมกลับด้วย

ในประเทศออสเตรียพลเมืองพูดภาษาเยอรมัน

๑๓๑. Hungary

วันที่ ๓๐ สิงหาคม ออกจากกรุงเวียนนาไปกรุงบูดาเปสต์ เมืองหลวงของประเทศฮังการี ระยะทางไม่สู้ไกลนัก ประมาณ ๑๖๐ ไมล์ รถยนต์วิ่ง ๕ ชั่วโมงเท่านั้น มีหลายตอนที่ถนนควบไปกับแม่น้ำดานูบ สวยมาก พอถนนมาพบแม่น้ำที่ใด ข้าพเจ้าก็อรรถร้องเพลง Blue Danube ไม่ได้เลยจนครั้งเดียว รู้สึกสบายใจดีมาก แม่น้ำดานูบนี้เป็นแม่น้ำใหญ่และยาวเป็นที่ ๒ ในทวีปยุโรป มีระยะยาวถึง ๑,๗๗๐ ไมล์ ตั้งต้นในประเทศเยอรมันนีไปผ่านประเทศออสเตรีย ฮังการี ยูโกสลาเวีย รูเมเนีย แล้วออกทะเลดำ

เมื่อถึงกรุงบูดาเปสต์แล้วเราได้ไปพักที่แกรนด์โฮเต็ลโรแยล กรุงนี้แม่น้ำดานูบผ่านกลางเมืองเช่นเดียวกับกรุงเวียนนา มีสะพานยาวข้ามแม่น้ำ ๖ สะพาน ตามประวัติมีอยู่ว่าฝั่งหนึ่งเดิมชื่อบูดา อีกฝั่งหนึ่งชื่อเพสต์ เมื่อรวมกันแล้วจึงเรียกว่าบูดาเปสต์ เป็นเมืองที่ใหญ่และสวยงามมาก ยิ่งเวลากลางคืนขึ้นรถไปบนเขาทางฝั่งบูดา มองลงมาดูแม่น้ำดานูบและบ้านเมืองฝั่งเพสต์แล้วสวยงามทีเดียว แลเห็นไฟสว่างไสวสุดสายตา ระหว่างที่เราพักอยู่ ๓ วันได้เข้าชมสถานที่สำคัญตลอดหมด เช่นพระราชวังใหญ่โตมาก ตั้งอยู่บนเนินเขาทางฝั่งบูดา House of Parliament, Town Hall, National Theatre ฯลฯ เป็นต้น ส่วนทางชีวิตสนุกสนานก็ได้ไปเที่ยวตามคาบาเรต์ต่างๆ หลายแห่ง รู้สึกว่าครึกครื้นกว่ากรุงเวียนนาเสียอีก ผู้หญิงก็สวย มีคาบาเรต์แห่งหนึ่งตั้งอยู่บนเกาะชื่อเซนต์มากาเร็ตกลางแม่น้ำดานูบ เป็นสถานที่สวยงามและสนุกสนาน ตอนเย็นมีรับประทานน้ำชาและเต้นรำ มีผู้คนมากันมาก รถยนต์จอดเป็นแถวทีเดียว ตอนกลางคืนก็เป็นสถานที่เต้นรำหุ่ที่สนุก เราได้ไปที่ทั้งเวลาเย็นและกลางคืน ที่สนุกอีกแห่งหนึ่งก็คือ Amusement Park มีรถเหาะ มีเรือตุ้ม มีการเล่นอื่นๆ อีกหลายอย่าง นับว่าสนุกสนานพอใช้

เวลารับประทานอาหารที่โฮเต็ลมีดนตรีซังกาเรียนบรรเลง เครื่องดนตรีที่เล่นก็เหมือนกับซิมของร้านเอง เพราะก็เหมือนกัน เวลาเย็นๆ ไปรับประทานอาหารน้ำชาในที่ต่างๆ ที่มีดนตรีหรือมีเต้นรำ ข้าพเจ้าชอบเมืองบูดาเพสต์^๕มาก เมืองนี้มีพลเมืองล้นกว่า คาแก่คนนำทางได้บอกเราว่าสะพานเอลิซาเบธข้ามแม่น้ำดานูบ^๕เป็นสะพาน suspension ที่ยาวที่สุดในโลก และบอกเราสักสิบครั้งจนข้าพเจ้าจำได้ขึ้นอกขึ้นใจ

ประเทศฮังการี^๕ รู้สึกว่ามีเมืองใหญ่มากอยู่เมืองเดียวคือกรุงบูดาเพสต์^๕ คล้ายกับประเทศเราก็คือมีแต่กรุงเทพฯ ผู้คนนอกเมืองหลวงแล้วรู้สึกว่ายากจนมาก เครื่องแต่งตัวก็ขาดๆ วีนๆ รองเท้าก็ไม่ใส่ ดูเหมือนกับพวกยิปซีนี่เอง พวกฮังการี^๕นี้เขามีภาษาของเขาเอง

๑๓๒. Budapest - Paris

วันที่ ๒ กันยายน ๒๔๗๔ ออกจากกรุงบูดาเพสต์ แต่ชั้นเดิมหมายจะผ่านไปทางเมืองซาเกรบในประเทศยูโกสลาเวีย แล้วไปผ่านเมืองเวนิซในประเทศอิตาลี แต่ด้วยเหตุผลหลายประการ คือหนึ่งเป็นห่วงอาการป่วยของมารดาทางกรุงเทพฯ สองเวลาก็เหลือน้อยเต็มที่จะต้องรีบกลับกรุงปารีส และสามทุนทรัพย์ก็เหลือน้อยมากแล้วเดี๋ยวจะเกิดไม่พอขึ้น จึงตกลงใจกันว่าจะรีบเดินทางกลับปารีสโดยทางใกล้ที่สุด จึงกลับมาทางกรุงเวียนนา และเดินทางต่อไป ซึ่งได้ไปพักที่เมืองลินซ์ในประเทศออสเตรียที่แกรนด์โฮเต็ล เคอ ยุโรป เมืองนี้อยู่ห่างจากกรุงเวียนนาประมาณ ๑๐๐ ไมล์ และเป็นเมืองขนาดเล็กๆ ไม่สู้จะมีอะไรดูหรือสนุกสนานมากนัก

วันที่ ๓ กันยายน ออกจากเมืองลินซ์เข้า เข้าเขตแดนเยอรมัน ถึงเมืองมุนิก กลางวันรับประทานอาหารกลางวันนั้น เสร็จแล้วเที่ยวดูเมืองพอสมควร เพราะเมืองนี้เป็นเมืองใหญ่และสำคัญเมืองหนึ่งของเยอรมัน ตึกที่ใหญ่และงามมากก็คือ Court of Justice, Town Hall และมีวเซียม ตอนบ่ายเดินทางต่อไปผ่านเมืองอัลม ทั้งเมืองลินซ์และเมืองอัลม^๕แม่น้ำดานูบ^๕ผ่านทุ่ง^๕ๆ พอค้ำถึงเมืองเล็กๆ เมืองหนึ่งในประเทศเยอรมันนี้จำชื่อไม่ได้เลยพักแรมที่นั่น

วันที่ ๔ กันยายน ออกเดินทางแต่เช้า เข้าเขตแดนฝรั่งเศสที่เมืองสตราสเบิร์ก ก่อนถึงเมืองต้องข้ามสะพานยาวข้ามแม่น้ำไรน์ เมืองนี้ถูกโอนกลับไปกลับมาระหว่างเยอรมัน

กับฝรั่งเศส ใครชนะสงครามเมืองนี้ก็ตกไปเป็นของประเทศนั้น สงครามที่แล้วมาฝรั่งเศสชนะก็ตกมาเป็นของฝรั่งเศสในขณะนี้ เราเดินทางต่อมาผ่านเมืองนองซี, โซลอง แล้วเข้ากรุงปารีสเลย ระยะทางวันนี้ยาวมาก

การเดินทางไปเที่ยวประเทศต่างๆ ๑๗ วันนี้ ข้าพเจ้าได้ขับรถคนเดียวตลอดทาง มีความลำบากมาก ๆ อยู่สองประการ คือ หนึ่งเวลาขับรถเดินทางไกลในเวลาที่เหน็ดเหนื่อยแล้วทำให้่วงนอนมาก รถกำลังวิ่งเร็ว ๆ ถ้าเราเผลอไปพริบเดียวเท่านั้น เราทั้งหมคอาจต้องลาโลกก็ได้ วิธีแก้เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้ซื้อช็อกโกแลตมาแท่งหนึ่งทุกๆ วัน แล้วอมและเคี้ยวไปตลอดทาง ความลำบากข้อสองคือเวลาผ่านเมืองต่างๆ แล้วเราไม่รู้ทางเข้าเมืองและทางออกจากเมือง รถก็สับสนกันมาก กฎจราจรแต่ละแห่งก็ไม่เหมือนกันเที่ยวถนนนี้ให้เดินขึ้นทางเดียว เที่ยวเดียวซ้ายไม่ได้ต้องเลี้ยวแต่ทางขวา เที่ยวอ้อมบ้อมเที่ยวไม่อ้อม ว่ากันไปให้หนักทีเดียว เราต้องคอยสังเกต ต้องคอยระวังทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ก็นับว่าเคราะห์ดี เพราะไม่ได้เกิดอันตรายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

๑๓๓. มารดาถึงแก่กรรม

รถยนต์ถึงหน้าสถานทูตราวสองทุ่มเศษ สิ่งแรกที่ทำคือวิ่งไปดูหนังสือหรือโทรเลขทันทีว่าจะมีอะไรบ้าง พบโทรเลขมาคอยอยู่ ๒ วันแล้วว่ามารดาได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒ กันยายน เวลา ๑๐.๐๖ นาฬิกา เราเศร้ากันมาก ตรงไปรับประทานอาหารเย็นที่ร้านแจ็กที่ Quatier Latin แต่ก็รับประทานอาหารกันไม่ได้ และคืนนั้นนอนไม่หลับทั้งๆ ที่เหนื่อยมาตลอดวัน คิดถึงคุณแม่ ไม่นึกเลยว่าท่านจะด่วนไปโดยรวดเร็วอย่างนี้ เมื่อข้าพเจ้าออกมาจากกรุงเทพ ฯ ท่านก็ยังแข็งแรงและสบายดีเป็นปกติ จากท่านมาเพียงปีเดียวเท่านั้นท่านก็ลาโลกไปโดยมิได้ให้โอกาสให้เราเห็นใจท่าน

สำหรับบุตรของท่านไม่เคยอยู่พร้อมหน้ากันเลยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๔ คือ ๒๐ ปีมาแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ คุณประพาศกับคุณประสบไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๕๕ คุณประสบป่วยกลับมากกรุงเทพ ฯ พ.ศ. ๒๔๖๐ คุณประสบกับข้าพเจ้าไปประเทศอเมริกา พ.ศ. ๒๔๖๒ คุณประสาธไปประเทศอเมริกา ประวัติไปประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๖๔ คุณประพาศกลับ พ.ศ. ๒๔๖๖ คุณประสบกลับ พ.ศ. ๒๔๖๘ ข้าพเจ้ากลับ พ.ศ. ๒๔๖๙ ประจวบไปประเทศอังกฤษ คุณประสาธกลับ พ.ศ. ๒๔๗๓ ข้าพเจ้าไปทวีปยุโรป ประวัติกลับ เข้า ๆ ออก ๆ กันอยู่อย่างนี้ ไม่เคยอยู่พร้อมหน้ากันเลย

มารดาข้าพเจ้าเกิดอยู่ในตระกูล ณ บ่อมเพ็ชร เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นบุตรคนโตของพระยาชัยวิชิต (นาค) ท่านได้แต่งงานกับบิดาข้าพเจ้าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ในปลายปีนั้นเองพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บิดานำเสด็จเจ้านาย ๔ พระองค์ คือกรมพระจันทบุรีนฤนาถ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กรมหลวงปราจีนกิติบดี กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ไปศึกษาวิชา ณ ประเทศยุโรป และให้บิดาข้าพเจ้าไปสอน ภาษาไทยและเป็นพระพี่เลี้ยงทั้ง ๔ พระองค์ กับให้ทำงานในหน้าที่เลขาธิการสถานทูตไทย ณ กรุงลอนดอนด้วย มารดาข้าพเจ้าจึงได้ตามไปอยู่ ณ กรุงลอนดอน ท่านได้อยู่ในยุโรป ถึง ๖ ปี มีบุตรเกิดในกรุงลอนดอน ๒ คน คนโตคือพระยาสุชุมนัยวินิจ พี่ชายคนใหญ่ ของข้าพเจ้า เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ คนที่สองเป็นหญิงชื่อไสว ได้ถึงแก่กรรมเมื่ออายุไม่ กี่ขวบ คือเมื่อกลับมาถึงเมืองไทยใหม่ๆ สำหรับผู้หญิงไทยมีน้อยคนที่ได้มีโอกาสไปต่างประเทศในเวลานั้น นอกจากนั้นท่านยังได้มีโอกาสเข้าเฝ้า Queen Victoria ในเวลาที่บิดา ข้าพเจ้าเป็นอุปทูตอยู่ที่กรุงลอนดอน อีกด้วย ขณะนั้นนอกจากเจ้านาย ๔ พระองค์ที่ กล่าวข้างต้นแล้วยังมีอีก ๒ พระองค์คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ และกรมหลวง ชุมพร เขตอุดมศักดิ์ ซึ่งได้ตามออกไปยุโรปภายหลัง บิดามารดาของข้าพเจ้าได้ช่วยดูแล มารดาข้าพเจ้าได้มีโอกาสคุ้นเคยและช่วยเหลือทุกๆ พระองค์ และได้สนิทชิดเชื้อกันตลอด มา เมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว ท่านก็ได้ทำบุญอย่างมากมายในทุกๆ ทางคือในทางศาสนา ได้ทะนุบำรุงวัดและพระ ได้สร้างกุฏิ ฯลฯ ทางโรงพยาบาลได้บำรุงโรงพยาบาล ได้สร้าง ส่วนประกอบโรงพยาบาล และได้เป็นสมาชิกสภาเทศบาลเป็นเวลาหลายปี ส่วนในทาง โรงเรียนนั้นได้จัดตั้งโรงเรียนเบญจมราชูทิศ ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับเด็กกำพร้า หรือเด็ก ที่จน ซึ่งท่านได้เป็นผู้จัดการตลอดมาเป็นเวลานานถึงสิบๆ ปี

มารดาข้าพเจ้าเป็นผู้ที่มีจิตเมตตาโอบอ้อมอารี และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ถึงผู้อื่น ก่อน เป็นผู้มั่งมีอารมณ์เย็น และเป็นที่น่านับถือของผู้ที่มารู้จักมักคุ้น รวมอายุท่านได้ ๖๓ ปี บุตรของท่านทั้งสิ้นมีจำนวน ๑๐ คน คือ ๑. พระยาสุชุมนัยวินิจ (สวาสักดิ์) ๒. ไสว (ถึงแก่กรรม) ๓. แปลก (ถึงแก่กรรม) ๔. หลวงพิสิฐสุชุมการ (ประกาศ) ๕. พระ พิศาลสุชุมวิท (ประสบ) ๖. ประสาท ๗. ข้าพเจ้า ๘. ประวดี ๙. เล็ก (ถึงแก่กรรม) ๑๐. ประจวบ

๑๓๔. เตรียมตัวกลับประเทศไทย และเรื่องเบ็ดเตล็ด

รุ่งขึ้นวันที่ ๕ กันยายน ๒๔๗๔ ส่งทนายกลับอังกฤษโดยเรือบิน วันที่ ๖ ส่งประจำบกกลับรถไฟสาย Golden Arrow ระหว่างวันที่ ๖ ถึง ๑๕ กันยายนนี้ ยุ่งแต่เรื่องตัวเรือ ชื่อข้าวของเตรียมตัวกลับกรุงเทพฯ นอกจากนั้นยังต้องลาพวกเพื่อน ๆ ที่ได้มารู้จักชอบพอกันหลายคน ได้ขายรถยนต์คืนให้แก่ร้าน วันหนึ่งแอลเลียตบอนเนได้ขับรถยนต์ของเขามารับข้าพเจ้าที่สถานทูตแล้วพาไปเที่ยวบ้านหน้าร้อนของเขาที่ติเม รับประทานอาหารเย็นแล้วก็คุยกันอยู่จน ๔ ทุ่ม เขาก็พาไปส่งสถานีรถไฟ แล้วข้าพเจ้าจับรถไฟเที่ยวสุดท้ายกลับปารีส

สรุปรวมความว่า ในการที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสตามเสด็จในกรมพระจันทบุรีฯ ไปต่างประเทศคราวนี้ ต้องนับว่าเป็นโชคดีของข้าพเจ้าอย่างยิ่งหลายประการ คือ

๑. จริงอยู่ แม้จะต้องมีภาระหนัก ต้องรับใช้สอยอยู่อย่างใกล้ชิด และเหน็ดเหนื่อยมากตลอดเวลาที่ท่านยังมีพระชนม์อยู่ แต่ก็เท่ากับ เป็นการฉลองพระเดชพระคุณที่ท่านได้มีแก่ตัวข้าพเจ้า บิดาเคยสั่งสอนข้าพเจ้าเสมอให้นึกถึงบุญคุณของคนที่เขาทำคุณไว้ให้แก่เรา ให้มีความกตัญญู ข้าพเจ้าจำไว้เสมอ ฉะนั้นการรับใช้ของข้าพเจ้าไม่ได้นึกถึงความเหน็ดเหนื่อย ท่านจึงได้โปรดปรานและเป็นห่วงข้าพเจ้ามาก ที่ทราบว่าเป็นเพราะท่านได้สัมผัสความดีไว้กับคนหลายคนและข้าพเจ้าจะห่างไปไหนไม่ได้ และที่ทราบว่าเป็นห่วงนั้นมีเรื่องตัวอย่างดังนี้ เช่นเช้าวันหนึ่งข้าพเจ้ารู้สึกมีศีรษะและไม่ค่อยสบายจึงไม่ได้ลุกขึ้น ท่านเห็นหายไปที่ถามถึง ก็มีคนกราบทูลว่าไม่สบาย ท่านก็ยิ่งจะให้ไปตามหมอที่ดี จะให้นางพยาบาลมาประจำอยู่ด้วย ข้าพเจ้าพอรู้ข่าวก็เลยต้องหายป่วย ดังนั้นเป็นต้น

๒. การตามเสด็จเจ้านายใหญ่โตเช่นนี้ เราได้มีโอกาสได้รับการรับรองอย่างดีทุกอย่าง ได้พบปะคนชั้นสูงทุกแห่ง ได้ถูกนำเที่ยวได้ดูและได้ไปในสถานที่ชั้นสูง ได้เห็นของดี ๆ ซึ่งถ้าเราไปส่วนตัว หรือไปในราชการในฐานะตัวเราเองจะไม่ได้ผ่านสิ่งเหล่านี้

๓. ได้มีโอกาสไปเที่ยวประเทศต่างๆ อย่างเบ็ดเตล็ดเปิดตา คือนอกจากได้ตามเสด็จไปหลายๆ ประเทศแล้ว ยังได้มีโอกาสขับรถยนต์ส่วนตัวไปในประเทศฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ สเปน ลูเซมเบิร์ก เยอรมันนี เชโกสโลวาเกีย ออสเตรีย ฮังการี อีกด้วยการที่ได้เดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัวเช่นนี้ได้รู้จักและเห็นประเทศต่างๆ เป็นอย่างดี เพราะจะหยุดที่ไหนก็ได้แล้วแต่เรา และเชื่อว่าคนไทยน้อยคนได้มีโอกาสอย่างนี้

๔. มีอีก ๒ อย่าง ที่ทำให้ข้าพเจ้าได้รับความรู้เป็นอย่างดีและสนุกสนานหาที่เปรียบยาก คือ หนึ่ง ในขณะนั้นอายุข้าพเจ้าระหว่าง ๒๖—๒๗ ซึ่งอยู่ในวัยที่เป็นผู้ใหญ่ที่จะสังเกตการณ์ความเป็นไปของทุกประเทศที่เราได้ผ่านไปทุกๆ ทาง นอกจากนั้นเราได้รับราชการมาเป็นเวลา ๕ ปีแล้ว จึงสนใจในเรื่องต่างๆ ที่เราควรได้ทราบ เพื่อเป็นแนวความคิดในการที่จะรับราชการต่อไป และ สอง มีเงินใช้จ่ายได้อย่างสบาย จึงได้เที่ยวมากและได้ไปในที่ดี ๆ ทุกรูๆ ได้เห็นชีวิตความเป็นไปของประชาชนในประเทศต่างๆ ในทุกๆ ทาง

๕. ได้มาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเกือบหนึ่งปีเต็ม ได้มีโอกาสเรียนภาษาฝรั่งเศส ได้รู้ขนบธรรมเนียมและประเพณีของฝรั่งเศส นอกจากนั้นยังเคราะห์ดีที่บังเอิญเขาได้จัดให้มี Exposition ในระหว่างที่เราพักอยู่ในประเทศนี้ เพราะการจัดให้มี Exposition นั้นนาน ๆ ปีเขาจึงจัดให้มีสักครั้งหนึ่ง และการได้ไปเที่ยวใน Exposition นั้นนอกจากได้รับความสนุกเพลิดเพลินแล้วยังได้รับความรู้อีกเป็นอเนกประการ ดังที่เคยเล่ามาแล้ว

หนึ่ง เนื่องจากข้าพเจ้ามีหนังสือเดินทางทูต มีเงินใช้จ่ายตามสบายได้เที่ยวและไปในที่ชั้นสูงและหรูหราหลายแห่ง จึงได้มีโอกาสรู้จักกับผู้หญิงชั้นสูงหลายคน คนหนึ่งเป็นบุตรสาวของ “มาควิส” นายนัคน้ำเงิน ผมสีทอง เป็นหญิงที่สวยงามคนหนึ่งที่เคยพบและรู้จัก ข้าพเจ้าได้พาเขาไปรับประทานน้ำชาและเต็นรำ ตอนบ่ายไปรับประทาน “แอบเปเรตีฟ” ตอนเย็น ไปรับประทานอาหารเย็นและเต็นรำหลายครั้งและต้องพาเขาไปในที่หรูที่สุดทุกครั้ง ก่อนข้างแพง เราต้องแต่งตัวที่อยู่เสมอ ส่วนเขานั้นมีเครื่องแต่งตัวงามมาก เราไปรับประทานน้ำชาและเต็นรำที่เซนต์ยอแมงบ้าง ที่ Exposition ที่ซาโตเคอมาตริกในบัวเคอบูโลนบ้าง ที่ “ลิโด้” บ้าง ส่วนรับประทานอาหารและเต็นรำในเวลากลางคืน จำได้ว่าครั้งหนึ่งได้ไปที่ “Ambassadeur” ซึ่งเป็นสถานที่หรูและแพงที่สุดในกรุงปารีส ตั้งอยู่บนถนนของเอลิเซส์ใกล้ๆ กับ Place de la Concorde การที่ได้มีโอกาสพาผู้หญิงสาวชั้นสูงไปเที่ยวในที่โก้ๆ ต่างๆ ในต่างประเทศนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกภาคภูมิใจไม่น้อยทีเดียว

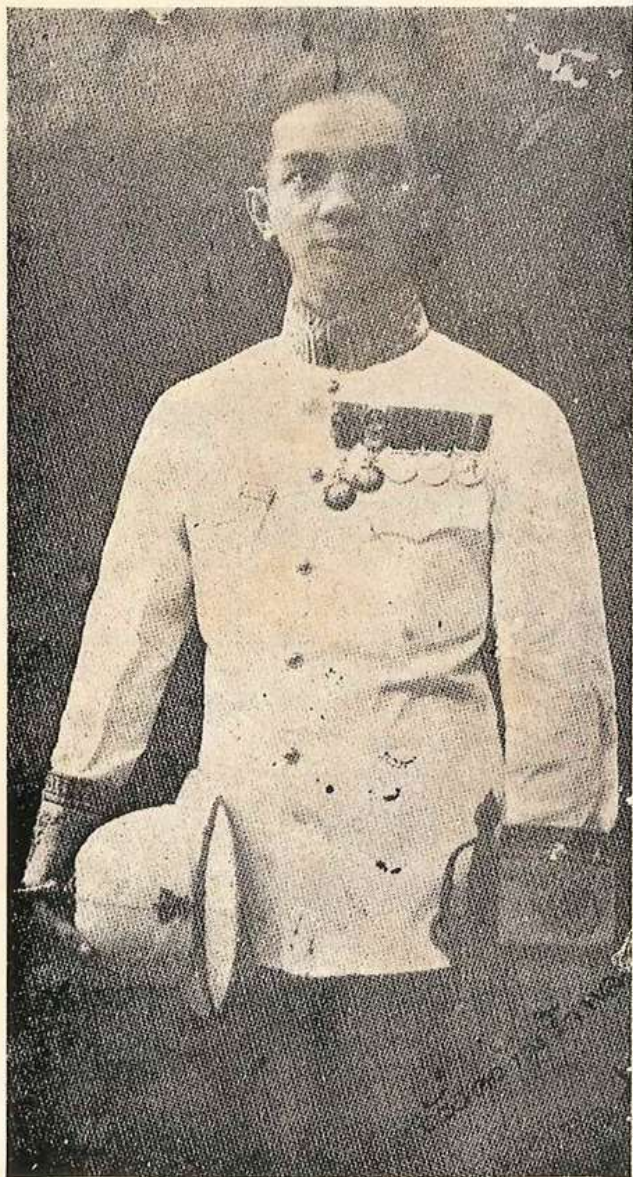
ธรรมเนียมในประเทศฝรั่งเศสนั้น สำหรับผู้หญิงชั้นสูงพ่อแม่เขาห่วงมาก ไม่ปล่อยให้เที่ยวอย่างพริ้วอย่างผู้หญิงอเมริกัน เขาต้องไว้ใจ เชื่อถือ และให้เกียรติผู้ชายคนนั้น เขาจึงจะปล่อยให้ลูกสาวเขาไปเที่ยวด้วย

ระหว่างพักอยู่กรุงปารีสตลอดเวลานั้น สำหรับภาพยนตร์ได้ ไปดูบ่อยเหมือนกัน แต่โดยมากมักจะเลือกไปดูภาพยนตร์อเมริกัน ที่ชอบมากมียู่ ๓-๔ เรื่อง เช่นเรื่อง “แซลลี” แสดงโดย Marilyn Miller และโจอีเบรอัน เป็นภาพยนตร์ซึ่งสวยงาม มีเพลงเพราะเช่นเพลง Look for the Silver lining มีเต้นระบำ และมีตลกขบขัน ดูสองสามครั้งก็ไม่เบื่อ อีกเรื่องหนึ่งชื่อ “วูปี” แสดงโดย เอ็ดดี้แคนเตอร์ เป็นภาพยนตร์ตลกขบขันมาก มียู่เรื่องหนึ่งเป็นภาพยนตร์เรื่องกินใจ และค่อนข้างเศร้าโศกชื่อ Chan-teur de Seville แสดงโดยเรมอนต์นาวาโร เป็นภาพยนตร์ทำในอเมริกาแต่พูดภาษาฝรั่งเศสเรื่องดีมาก ผู้แสดงก็เก่งมาก ทั้งๆ ที่ข้าพเจ้าฟังภาษาฝรั่งเศสไม่ค่อยจะคล่อง แต่ดูเรื่องนี้แล้วน้ำตาต้องไหล ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้ทราบว่าเขาทำขึ้นเป็น ๓ ภาษา คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และสเปนนิช เรมอนต์นาวาโรแสดงเป็นพระเอกทั้ง ๓ ภาษา ส่วนนางเอกและตัวประกอบอื่น ๆ นั้นต้องเปลี่ยนตัว

สำหรับภาพยนตร์ในประเทศฝรั่งเศสนั้นไม่ค่อยจะทำเรื่องใหญ่ๆ เห็นจะเกี่ยวกับทุนน้อย และตลาดสำหรับนายอยู่ในวงแคบ ไม่เหมือนภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศสจึงทำแต่หนังเรื่องธรรมดา แต่อย่างไรก็ดีเมื่อเป็นภาพยนตร์ฝรั่งเศสแล้วก็ไม่ทั้งลาย คือ ต้องเป็นเรื่องที่ไป และมีฉากไป ๆ ติดยุ้ย

การเที่ยวรยนต์ในกรุงปารีสและบริเวณใกล้เคียงกรุงปารีส นั้นเราได้ไปเสมอ นอกจากพาท่านหญิงอัปสรสมานไปชมสถานที่ต่าง ๆ แล้วก็ได้ไปกับพวกเพื่อน ๆ ทั้งชายและหญิง โดยเฉพาะเมืองแวนไซส์นั้นได้ไปบ่อย ไครมาเที่ยวกรุงปารีสก็ต้องพาไปดูที่นั่น นอกจากนั้นเจ้าคุณทูตยังวานให้ไปรับกมลลา ซึ่งไปเรียนประจำอยู่ที่เมืองนั้นกลับมาสถานทูตอีกหลายครั้ง

ในการไปเที่ยวเดินร่ำตามสถานที่ต่าง ๆ นอกจากที่ได้เล่าเป็นส่วนรวมมาแล้ว มีเรื่องพิเศษที่ควรจดไว้เพื่อความจำ ๒-๓ เรื่อง เช่นคืนหนึ่งเจ้าคุณอภิบาล คุณหญิงริน และข้าพเจ้าได้ไปดูละคร “กาซิโนเคอปารี” เมื่อละครเลิกแล้วตั้งใจจะเดินร่ำที่สถานที่แห่งหนึ่งเรียกว่า “ฟลอริดา” ซึ่งมีชาวบอกล่าว่า สถานที่นี่มีอะไรงาม ๆ และแปลก ๆ ดูและเป็นสถานที่หรูหรา แต่เราไม่ทราบว่าสถานที่นั้นอยู่ที่ไหน ฉะนั้นพอออกจากโรงละครก็คิดกันว่าต้องอาศัยรถแท็กซี่ให้พาเราไป จึงรีบเดินมาขึ้นแท็กซี่ แล้วบอกคนรถว่าให้ไป

W.A. ၁၃၇၃

ที่ “ฟลอริดา” เจ้าคนรถหันมามองหน้าเราอยู่ครู่หนึ่งแล้วก็พยักหน้า ขับรถเวียนไปเวียนมาพาเราไปสถานที่แห่งหนึ่ง เราลงจากรถเดินเข้าไปก็มีเจ้าของสถานที่ออกมารับรอง เราถามเขาว่าที่นี่ “ฟลอริดา” ใช่ไหม เขาอยากได้สตางค์เราก็พยักหน้าว่าใช่ เมื่อเรานั่งโต๊ะแล้วมองดูรอบ ๆ เห็นเป็นสถานที่เล็กๆ นึกสงสัยว่าจะไม่ใช่กระมัง แต่มันก็แปลกอยู่เพราะเป็นห้องบุผ้าดำทั้งห้อง ไฟมีตก ๆ มีแสงน้อย ๆ จากโต๊ะต่าง ๆ แปลกกว่าสถานที่อื่น ๆ เราก็อยู่เต็นรำไปจนตึก ก็มาทราบว่ามันไม่ใช่ “ฟลอริดา” แน่ แต่ก็สนุกก็เหมือนกัน แล้วเราก็ก้าวไปสถานที่เต็นรำอื่น ๆ อีกหลายแห่งจนถึงเวลาเช้าจึงกลับบ้าน เป็นอันว่าสนุกกันมาก รุ่งขึ้นข้าพเจ้าก็พยายามสืบต่อไปว่าสถานที่เต็นรำ “ฟลอริดา” นั้นอยู่ที่ไหน คงได้ความว่าอยู่ติดกันที่เดียวกับโรงละคร “คาซิโนเคอปารี” นี่ด้วยความเขลาของเราเองจึงถูกคนรถแท็กซี่ต้ม แต่ก็เป็นเรื่องขบขันดีแม้จะถูกต้ม

อีกครึ่งหนึ่งเราชาย ๓ คน คือ ท่านสุภสวัสดิ์ ทวยเทพ และข้าพเจ้า ได้เชิญหญิง ๓ คนคือ จัสติน สเตลลา และกมลลา ไปรับประทานอาหารและเต็นรำในที่หรูแห่งหนึ่ง ซึ่งเราต้องแต่งตัวราตรี เราเต็นรำอยู่จนตึกประมาณ ๓ นาฬิกาแล้ว นึกสนุกขึ้นมาจึงออกไปซักร่อนซึ่งเป็นรถตอนเดียวของข้าพเจ้า ให้จัสตินเป็นคนขับแล้วแต่จะพาเราไป เขาก็ขับอยู่ในกรุงปารีสตามถนนต่าง ๆ นั้นเอง ผู้หญิงอีกสองคนนั่งข้างหน้า ส่วนเราผู้ชายสามคนก็นั่งท้ายรถ เราทั้งหกร้องเพลงกันลั่นถนนกรุงปารีสในเวลาตี ๓ นั้นเหมือนอย่างกับอยู่ในบ้านเมืองของเรา สนุกและขำดีเหมือนกัน

๑๓๕. การเดินทางกลับประเทศไทย

วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๗๔ เวลาเช้า ออกจากกรุงปารีสโดยรถไฟไปมาเชลส์ถึงเวลาค่ำ ได้ไปพักที่ Hotel de Noilles

วันที่ ๑๗ กลางวันซื้อของและเที่ยวดูเมือง สำหรับเมืองนี้ข้าพเจ้าได้ผ่านไปมาตั้ง ๔ ครั้งแล้วจึงรู้จักค่อนข้างดี ถึงเวลากลางคืนพวกผู้ชายหลายคนที่มาส่งพระอัฐิและส่งเสด็จท่านหญิง ก็ได้พากันไปดูสิ่งสนุกต่างๆ ของฝรั่งเศสเช่นภาพยนตร์ ฯลฯ เป็นต้น

วันที่ ๑๘ กันยายน ลงเรือฮาโคนิมารูของบริษัทญี่ปุ่น น้าหนักหมื่นกว่าตัน เพื่อเดินทางกลับเมืองไทย มีผู้มาส่งที่เรือคือเจ้าคุณวิจิตวงศ์ ราชทูต กงสุลไทยและนักเรียนหญิงชายอีก ๑๐ กว่าคน ผู้ที่เดินทางกลับมีท่านหญิงอัปสรสมาน ท่านหญิงกมล

ท่านหญิงน้อย ท่านหญิงบัว เจ้าคุณสรรพกิจ ฯ บรุณา จิตร และมีนักเรียนอีก ๒ คน
ท่านวงศานุวัตรไปส่งถึงเนเปิล

ตามระเบียบของบริษัทเรือเขาห้ามมิให้นำศพหรืออัฐิขึ้นเรือ นอกจากได้ทำ
ความตกลงกับบริษัทเสียก่อน แต่ในเรื่องพระอัฐิเสด็จในกรมนี้เราทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้เพราะ
ก็เป็นหีบของหีบหนึ่งเท่านั้น ข้าพเจ้ารับนำมาขึ้นเรือเสียแต่เวลาเช้าเก็บไว้ในห้องนอน
ข้าพเจ้า เรือออกเวลาบ่าย

วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๔๗๔ เรือถึงเนเปิล มีหลวงสมานไมตรีรักษ์ เลขานุการ
สถานทูตที่กรุงโรมมารับและพาไปเที่ยวตามเคย ได้ไปรับประทานอาหารกลางวันโฮเต็ล
ใหญ่ แล้วเลยไปแวะซื้อของฝากอีกถ้วย เมืองนี้เมื่อเข้าไปเราก็ได้เที่ยวโดยตลอดครั้ง
หนึ่งแล้ว

การเดินทางเรียบร้อยดี ผ่านช่องแคบเมชีนาไปปอร์ตเซต เราก็นั่งเที่ยวตาม
เคย ไม่มีอะไรแปลก พวกแขกอียิปต์ที่ทำเรือยังกวานโทโสเช่นเคยเหมือนกัน

ออกจากปอร์ตเซตผ่านเข้าคลองสุเอซ ผ่านทะเลแดง ผ่านโคลัมโบ เราก็นั่ง
เที่ยวตามเคย และได้ว่าเช่ารถยนต์ไปรับประทานอาหารกลางวันโฮเต็ลอยู่บนเขาริมทะเล
อยู่นอกเมืองหลายกิโลเมตร โฮเต็ลนี้ชื่อเมานต์ลาวิเนีย ซึ่งเมื่อเราเดินทางออกไปยุโรป
ก็ได้ไปรับประทานอาหารกลางวันที่นี่เหมือนกัน ตอนค่ำเรือออกเดินทางต่อไป ถึง
สิงคโปร์วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๔๗๔ ระหว่างอยู่ในเรือก็ปัดกันได้เอาใจใส่ต่อพวกเรามาก คืน
วันหนึ่งมี “สุกียากี้ ปาร์ตี้” คือ ทำอาหารญี่ปุ่นรับประทานกันเองบน “เด็ค” ได้ลอง
รับประทานอาหารญี่ปุ่นต่างๆ รวมทั้งปลาดิบด้วย ก็พอรับประทานได้ สำหรับปลาดิบที่
แรกนึกขยักแขยง แต่คนอื่นเขาลองกันได้เราก็ดองบ้าง จมื่นจมนิดหนึ่ง กลืนควาก็ไม่
สู้จะมากนัก ก็ว่าถ้าหิวมากๆ ไม่มีของอื่นรับประทานก็เห็นพอจะยักเยียดเข้าไปได้ นอก
จากนั้นก็ทดลองต้มเหล้าสาเก ซึ่งไม่เลวทีเดียว อาหารญี่ปุ่นที่น่ารับประทานก็เห็นจะมีแต่
กึ่งทอด สุกียากี้ และเหล้าสาเก ๓ อย่างเท่านั้น

การเดินทางมาในเรือญี่ปุ่นลำนี้ไม่สู้จะมีอะไรสนุกเพลิดเพลินนัก เพราะไม่มีวง
ดนตรี ไม่มีเต็นท์รา ไม่มีการแข่งขันกีฬา ดูรู้สึกหงอยๆ ไปหน่อย

ที่ท่าเรือสิงคโปร์มีพระสุนทรวาจนาซึ่งเป็นกงสุล และพระยาเทพรัตนินทร์ ซึ่งนำรถพิเศษจากกรุงเทพ ฯ มารับ เมื่อเรือเข้าเทียบท่าเรียบร้อยแล้ว ก็เชิญพระอัฐขึ้นและได้ไปพักที่โฮเต็ลแรฟเฟิลส์ บ่ายวันนั้นได้ไปขึ้นรถยนต์เที่ยวและรับประทานอาหารที่ Sea View Hotel ซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองออกไปหลายกิโลเมตร และอยู่ริมทะเล มีดนตรีและเต้นรำด้วย ตอนกลางคืนรับประทานอาหารแล้วขึ้นรถยนต์เที่ยวคูเมืองอีกบ้างเล็กน้อยสำหรับเมืองนี้ข้าพเจ้าเคยมาเที่ยวหรือผ่านไปมารวม ๓ ครั้งแล้ว

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๑ ตุลาคม เวลาเช้าได้เชิญพระอัฐไปขึ้นรถพิเศษของเราซึ่งพ่วงอยู่ท้ายขบวน แล้วก็ออกเดินทางจากสิงคโปร์กลับกรุงเทพ ฯ ถึงกัวลาลัมเปอร์เวลาค่ำแล้วก็เดินทางไปป็นังต่อไป พระสุนทรมาส่งถึงป็นัง วันที่ ๑๒ ถึงโปร มีหลวงภาษา ฯ กงสุลที่ป็นังมากอยรับ เราไม่ได้พักเลย เขาก็จัดรถพิเศษของเราไปต่อพ่วงเป็นคันสุดท้ายในขบวนรถไฟที่จะกลับกรุงเทพ ฯ แล้วก็เดินทางต่อไป ถึงเวลากลางวันเข้าเขตแดนไทย

๑๓๖. กลับถึงกรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๓ เข้าถึงหัวหิน นำพระอัฐลงที่นั่นก่อน เพราะตามหมายทางราชการกำหนดพระอัฐถึงกรุงเทพ ฯ วันที่ ๑๖ จึงต้องลงพักหัวหินคอยรถเที่ยวหนึ่ง แต่ข้าพเจ้าเลยกลับกรุงเทพ ฯ ที่เดียว เพราะมีข่าวของต้องนำกลับเข้ามามาก กลับถึงบ้านเรื่องที่สลดใจที่สุดก็คือ เมื่อเวลาขึ้นไปเยี่ยมโกศคุณแม่ซึ่งคุณพ่อเป็นผู้นำขึ้นไป ตอนนั้นกลืนน้ำตาไว้ไม่อยู่ พักอยู่กรุงเทพ ฯ คืนหนึ่ง รุ่งขึ้นวันที่ ๑๔ ลงไปหัวหิน ไปประจำอยู่กับท่านหญิงและพระอัฐ เพราะข้าพเจ้ายังไม่หมดหน้าที่จนกว่าจะนำพระอัฐถึงกรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๔๗๔ ได้นำพระอัฐขึ้นรถไฟที่หัวหิน ก่อนถึงนครปฐมต้องแต่งตัวเต็มยศ เพราะพิธีหลวงตั้งต้นที่นครปฐม ในขบวนรถจากป็นังเที่ยวนี้มีคุณไสวกลับมาจากอเมริกาด้วย ซึ่งเป็นเพื่อนรักเก่าแก่กันมา ได้มีโอกาสคุยกันถึงเรื่องต่าง ๆ

ถึงนครปฐมมีเจ้าหน้าที่พระราชพิธีไปรับพระอัฐจากข้าพเจ้า ไปขึ้นรถพิเศษถ่ายพระอัฐใส่พระโกศทอง ถึงสถานีจิตรลดา มีเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยจำนวนมากแต่งตัวเต็มยศมากอยรับ แล้วก็เชิญพระอัฐลงจากรถไฟเข้าขบวนแห่ไปวัดเบญจม-บพิตร

ในรถไฟจากสิงคโปร์ถึงกรุงเทพฯ นั้น มีชาวอเมริกันคนหนึ่งชื่อ Harry Schenck, ได้มาทำความรู้จัก นัยว่าเขามาจากฮอลลีวูดมาเมืองไทย เรื่องจะทำภาพยนตร์สัตว์ป่าโดยจะร่วมมือกับพระอภัยมณี เลยได้เป็นเพื่อนคุยกันมา ข้าพเจ้าเลยแนะนำว่าพี่ชายข้าพเจ้าก็เป็นนักถ่ายภาพยนตร์ เมื่อถึงกรุงเทพฯ แล้ว จึงได้พาคุณประสาธไปรู้จักแล้วเขาก็ว่าจ้างคุณประสาธไปร่วมมือกับเขาทำภาพยนตร์นี้ที่แหลมมลายูในสองสามเดือนต่อจากนั้นมา

ราววันที่ ๒๐ ตุลาคม ได้มีงานทำบุญ ๕๐ วันศพคุณแม่

๑๓๗. ตำแหน่งหน้าที่ราชการ

ในระหว่างที่ข้าพเจ้าตามเสด็จไปต่างประเทศนั้น พระยามโหสวรย์ได้ทำหน้าที่แทนข้าพเจ้าในตำแหน่งเลขานุการ ก.ร.พ. และกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ ทำหน้าที่แทนกรมพระจันทบุรีฯ ในตำแหน่งนายก ก.ร.พ. เมื่อข้าพเจ้าจะกลับ กรมหมื่นเทววงศ์ก็เป็นห่วงเพราะในระหว่างที่ท่านร่วมงานกับพระยามโหสวรย์ ได้ปฏิบัติหน้าที่ไปโดยเรียบร้อย สะทวักดี ไม่อยากจะเปลี่ยนตัวเลขานุการ ท่านจึงขอให้พระยาโกมารกุลมนตรี ซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังหาตำแหน่งให้ข้าพเจ้าใหม่ ในระหว่างที่ยังหาตำแหน่งใหม่ไม่ได้ ข้าพเจ้าก็ต้องกลับมารับตำแหน่งเดิมของข้าพเจ้าไปก่อน ครั้นเมื่อได้ทำหน้าที่ไปสักสองสามอาทิตย์ก็เป็นทีพอพระทัย กรมหมื่นเทววงศ์ฯ จึงรับสั่งกับพระยาโกมารกุลว่า ไม่ต้องหาตำแหน่งให้ข้าพเจ้า แล้วต่อจากนั้นท่านเชื่อถือข้าพเจ้ามาก ความเห็นหรือหนังสือที่นำเสนอต่าง ๆ ทรงพอพระทัย

นับว่าเป็นโชคชะตาดีของข้าพเจ้าอีกอย่างหนึ่งที่ว่า ตั้งแต่ข้าพเจ้าเข้ารับราชการได้ทำงานอยู่กับท่านผู้ใหญ่สูงสุดตลอดมา คือชั้นตรงต่ออธิบดีหรือเสนาบดี การทำงานอยู่กับท่านผู้ใหญ่สูงสุดทั้งนี้ก็เป็นโอกาสอันหนึ่งเหมือนกันคือ ถ้าเราทำตัวดีให้ท่านไว้วางใจและเห็นความสามารถก็มีโอกาสได้ดีเร็ว แต่ในทางตรงกันข้ามก็คือ ถ้าทำไม่ดีก็เท่ากับมีแผลประจำตัวตลอดไป หาโอกาสได้ดียาก อีกประการหนึ่งการทำงานอยู่กับผู้ใหญ่ดังนี้ได้รู้งานกว้างขวาง ได้รู้นโยบาย รู้เรื่องสำคัญ ๆ ได้บทเรียนที่ดีซึ่งได้ประโยชน์มาก

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ได้รับพระราชทานตราช้างเผือกชั้นที่ ๔

ตั้งแต่ข้าพเจ้ากลับมาจากต่างประเทศคราวนี้ ในการทำราชการรู้สึกว่าจะเหนื่อยมาก เพราะไม่มีที่พึ่ง ต้องอาศัยพึ่งตัวเราเองเป็นหลัก บิดาก็ออกจากราชการไปนานแล้ว ไม่มีอิทธิพล นายเก่าที่ซุบเสียงมากี่สิ้นพระชนม์แล้ว ข้าพเจ้าอยู่ในกระทรวงพระคลังก็ไม่มีพวกพ้องหรือผู้ใหญ่ที่จะช่วยอุปการะ สมัยนี้การทำงานในตำแหน่งสำคัญๆ แล้ว ถ้าไม่มีผู้อุปการะก็ลำบากไม่ใช่เล่น ข้าพเจ้าเคยโดนมาแล้วคือทำงานด้วยความหวังดีเป็นอย่างยิ่ง แต่หากไม่เป็นที่พอใจของเสนาบดีผู้มีอำนาจอย่างมาก ท่านก็เล่นงานข้าพเจ้าโครมๆ แต่ขณะนั้นข้าพเจ้ามีเสด็จในกรมซึ่งได้เห็นแล้วว่าข้าพเจ้าหวังดีจริง และท่านก็ชอบด้วยใน ทุกสิ่งทุกอย่างที่ข้าพเจ้าได้ทำไป ข้าพเจ้าจึงรอดตัวมาได้จนถึงเวลานี้ ในกระทรวงพระคลัง เวลานั้นก็มีการถือพวกพ้องกันมาก แต่ข้าพเจ้าอยู่นอกสังเวียน และไม่ไ้เข้าไปร่วม พวกกับใครทำงานตรงไปตรงมา เมื่อกรมหมื่นเทววงศ์ฯ พื่อพระทัยในการทำงานของ ข้าพเจ้าแล้วข้าพเจ้าก็พอใจ

๑๓๘. เรื่องงานศพมารดา

ธันวาคม ทำบุญ ๑๐๐ วันศพคุณแม่

ตั้งแต่คุณแม่ถึงแก่กรรม มีการเปิดศพที่บ้านทุกคืนจนถึงวันพระราชทานเพลิง ทุกๆ อาทิตย์มีเทศน์ของบรรดาญาติพี่น้องและผู้นับถือ ทุกๆ คืนมีสวด มีญาติมิตรเพื่อนฝูงมาเผาศพกันหนาแน่นจนตึกทุกคืน

มีนาคม ๒๔๗๔ มีงานพระราชทานเพลิงศพคุณแม่ที่วัดสระปทุม เป็นงานใหญ่ มีคนมาช่วยเหลือนมาก เมรุที่วัดนั้นคุณพ่อได้จัดสร้างขึ้นใหม่ ตอนแห่ศพจากบ้านไปวัดซึ่งมีระยะทางประมาณหนึ่งไมล์ มีคนแต่งกายขาวเดินตามศพเป็นจำนวนมากมาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระราชินีก็ได้เสด็จในงานนี้ด้วย การที่มีคนแต่งกายขาวเดินตามศพมากมาย และมีพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปพระราชทานเพลิงด้วยพระองค์เองเช่น นั้น ตามประเพณีไทยถือว่าผู้ตายมีบุญวาสนาดีมาก เมื่อเผาแล้ว ข้าพเจ้าได้อยู่เผาศพตลอดคืนจนเช้า มีงานสามบาทและเก็บกระดูก งานได้สำเร็จไปเป็นที่เรียบร้อย

๑๓๙. สร้างบ้าน

กุมภาพันธ์ ๒๔๗๔ ลงมือสร้างบ้านใหม่โดยแปลนของหลวงบุกรกรมโกวิท สร้างในที่ของหม่อมเจ้าสุฤทธิเดช ที่ตรอกพิบูล ถนนสาร เป็นบ้านตึกขนาดใหญ่สองชั้น

ชั้นหนึ่งๆ มีขนาดประมาณเกือบ ๒๐๐ ตารางเมตร เฉพาะราคาตึกประมาณ ๑๓,๐๐๐ บาท ไม่นับเครื่องตกแต่ง เครื่องห้องน้ำและไฟฟ้า ชั้นบนมีห้องนอนขนาดใหญ่ ๓ ห้อง ห้องน้ำ ๒ ห้อง ห้องโถงใหญ่ ๑ ห้อง และมีเฉลียง ชั้นล่างมีห้องรับแขกใหญ่ ๑ ห้องรับประทานอาหารใหญ่ ๑ ห้องหนังสือ ๑ ห้องบันได ๑ ห้องน้ำ ๑ ห้องพักอาหาร ๑ เฉลียงหน้าบ้านและเฉลียงหลังบ้าน เรือนครัวมีครัว ๑ ห้องคนใช้ ๔ โรงรถจอดไว้รถได้ ๓ คัน

๑๔๐. เหตุการณ์บ้านเมืองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕

เมษายน ๒๔๗๕ กรุงเทพพระมหานครได้สร้างมาครบ ๑๕๐ ปี ทางกรมได้จัดให้มีการฉลองโดยเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้า ซึ่งเป็นสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาจากฝั่งพระนครไปธนบุรี สมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้เสด็จเป็นประธานในการเปิดสะพานนี้ ในเรื่องการสร้างสะพานนี้ข้าพเจ้าได้ทราบเรื่องมาโดยตลอดว่า แต่ชั้นเดิมมีเสนาบดีผู้หนึ่งเสนอต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่า ในการฉลองกรุงเทพพระมหานครครบ ๑๕๐ ปีนี้ ควรได้สร้างสะพานขึ้น แต่เสนาบดีและอภิรัฐมนตรีส่วนมากไม่เห็นด้วย เพราะต้องลงทุนจำนวนเงินทั้งหลายล้านบาท แต่ประโยชน์จะไม่ได้คุ้มกันเลย เพราะทางฝั่งธนบุรียังไม่มีถนนเลย เท่ากับทำสะพานไปเข้าป่า ยังจะต้องลงทุนสร้างถนนอีก เอาเงินจำนวนนี้ไปลงทุนในสิ่งที่มีประโยชน์อื่นๆ เสียก่อนจะดีกว่า ถ้ามีถนนฝั่งธนบุรีแล้ว และมีความจำเป็นทำเรือเฟอร์รี่ข้ามก็จะสิ้นเงินเพียงเรือนแสนเท่านั้น แต่เสนาบดีผู้เสนอเรื่องนี้ ก็ขอโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ อยู่เสมอ ผลที่สุดจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานนี้ทั้งๆ ที่ส่วนมากไม่เห็นด้วย

วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ (อายุได้ ๒๘ ปีเศษ) เป็นวันสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ปัจจุบันของประเทศไทย คือ เป็นวันเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ โดยบุคคลคณะหนึ่งเรียกว่าคณะราษฎร มีทั้งทหารบก เรือ และพลเรือน ได้ทำโดยวิธีที่ฉลาดและละมุนละม่อมที่สุด ไม่มีผู้ใดเสียชีวิตเลย

การเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรนั้น ได้ทำขึ้นโดยวิธีไปจับตัวเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ไปกักตัวไว้เป็นประกัน คือ เข้ามีในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ คนสำคัญในขณะนั้นได้ไปเชิญตัวสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ สมเด็จพระกรมพระยาจักรีฯ เจ้านายอื่นๆ

และนายทหารชั้นผู้ใหญ่หลายนายไปรวมไว้พระที่นั่งอนันตฯ ส่วนเสนาบดีบางท่านนั้น เขา
ได้กุมตัวไว้ที่บ้านของแต่ละท่าน ขณะนั้นสมเด็จพระปกเกล้าฯ ประทับอยู่หัวหิน แล้วคณะ
นั้นก็ส่งผู้แทนไปอัญเชิญให้เสด็จกลับพระนคร แล้วขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้
พระราชทานด้วยดี

เช้าวันที่ ๒๔ นั้น ประชาชนพลเมืองแตกตื่นกันมากเพราะไม่ทราบว่ามีอะไรเกิด
ขึ้น ข้าพเจ้าได้ขึ้นรถไปดูที่หน้าพระที่นั่งอนันตฯ ก็ถูกทหารห้ามไม่ให้เข้าไปใกล้ ผลที่
สุดจึงได้ทราบเรื่องจากใบปลิว ซึ่งคณะราษฎรเขาได้แจกจ่ายให้ไปอ่านในที่ชุมนุมชนหลาย
แห่ง ในวันนั้นตื่นเต้นมาก เพราะไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไรและจะเป็นอย่างไรต่อไป

บุคคลชั้นผู้นำที่ปรากฏชื่อในวันนั้น ฝ่ายทหารมีนายพันเอกพระยาพลพลพยุห-
เสนา นายพันเอกพระยาทรงสุรเดช นายพันเอกพระยาฤทธิอัคเนย์ ฝ่ายพลเรือนมี
หลวงประดิษฐมนูธรรม

การเปลี่ยนแปลงการระบอบได้ประกาศหลักหกประการไว้ดังต่อไปนี้

- (๑) การเมือง
- (๒) การศาล
- (๓) การเศรษฐกิจ
- (๔) เสรีภาพ
- (๕) เสมอภาค
- (๖) การศึกษา

เป็นอันว่านับแต่บัดนี้เป็นต้นไป ประเทศไทยได้เข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยแล้ว ซึ่งใน
ทางทฤษฎีก็ต้องว่าจะต้องดีขึ้น ส่วนในทางปฏิบัติจะเป็นอย่างไรได้นั้นจะได้ดูกันต่อไป

